Koloniaal Verslag

BIBLIOTHEEK KITLV
0154 2834

VERSLAG

VAN

HET BEHEER EN DEN STAAT

VAN

NEDERLANDSCH INDIE

over 1865,

ter voldoening aan het 1ste lid van art. 60 der Grondwet, aan de Staten-Generaal ingezonden bij brief van den Minister van Kolonien, van 7 Mei 1868, lit. H, n°. 15.

INHOUD.

BIJLAGEN.

(1) Deze rapporten zijn ter inzage van de leden der Kamer ter griffie nedergelegd.

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

VERBETERINGEN.

N°. 33.

IN HET VERSLAG.

Bladz. 5, noot 1, reg. 7, staat: residentien, adsistent-residentien; lees: »residenten, adsistent-residenten".
» 8, reg. 16, staat: Hunne; lees: »Hare".
» 8, » 21, » Mangka Widjoijo; lees: »Mangkoe Widjoijo".
» 8, » 28, » Prambanen; lees: »Prambanan".
» 12, » 10, » afdoening te verkrijgen; lees: »afdoening te willen verkrijgen".
» 17, » 18, » landsinstelling; lees: »landsinstellingen".
» 17, » 28, » Boujassin; lees: »Boeijassin".
» 17, » 13 v. o., staat: Moerara Teweh; lees: »Moeara Teweh".
» 18, noot 2, reg. 3, staat: Overeenkomstig die; lees: »Overeenkomstig de".
» 23, reg. 22, staat: magesarie; lees: »magersarie".
» 23, noot 1, reg. 3, staat: behoudens dat; lees: »behoudens toezigt dat".
» 23, » 3, » 9 v. o., staat: 1868; lees: »1866".
» 25, reg. 27 v. o., staat: Paijacombe; lees: »Paijacombo".
» 25, » 26 » » § 1 *b*; lees: »§ 1 *c*".
» 31, kolom 10, reg. 25, staat: 3; lees: »23".
» 32, » 1, » 2, » 2146; lees: »1246".
» 38, » 6, » 3, » 1:66.6; lees: »1:16.6".
» 38, » 6, » 9, » 1:278.8; lees: »1:127.8".
» 43, reg. 15 en 17, staat: Nawaha»; lees: »Nawah".
» 43, » 16 v. o., staat: getrouwde; lees: »getrouwe".
» 47, » 18 » » voor geleidelijke; lees: »voor de geleidelijke".
» 48, noot 2, reg. 8 v. o., staat: en chef; lees: »en van chef".
» 50, reg. 10 v. o., staat: haven; lees: »wateren".
» 50, » 6 » » Europeanen; lees: »Europesche".
» 51, » 3 » » (dit schip is slechts tot Mei); lees: »(dit schip slechts tot Mei)".
» 54, » 21 » » van dat jaar; lees: »van dit jaar".
» 56, » 21, staat: Het aantal werklieden; lees: »Het aantal (inlandsche) werklieden".
» 56, » 6 v. o., staat: Dooreengenomen werden; lees: »Dooreengenomen waren".
» 58, noot 1, reg. 2, staat: beschouwing; lees: »beschouwingen".
» 59, » 4, » 1, » een nieuw Wetboek; lees: »een Wetboek".
» 59, » 4, » 3 en 2 v. o., staat: van de rottingslagen; lees: »van rottingslagen".
» 59, » 4, » 2 v. o., staat: onder de veroordeelden; lees: »onder veroordeelden".
» 64, reg. 8, staat: *Indisch Staatsblad* 1860; lees: »*Indisch Staatsblad* 1863".
» 70, » 9, » doelmatige; lees: »doelmatiger".
» 70, » 17 v. o., staat: E. Eeredienst; lees: »F. Eeredienst".

Bladz. 80, laatste kolom. reg. 17, staat: 2168; lees: »2268".
» 81, » » » 12 v. o., staat: school; lees: »stads-school".
» 85, » » » 6 » » 1664; lees: 1864".
» 91, reg. 9, staat: en voor zoover; lees: »voor zoover".
» 94, » 11 v. o., staat: leeftijd; lees: »leertijd".
» 96, noot, reg. 4 v. o., staat: en hare bevoegdheden; lees: »en zijn hare bevoegdheden".
» 98, reg. 1 v. o., staat: die, lees: »de".
» 100, » 4, staat: het onderwijs; lees: »het inlandsch onderwijs".
» 101, » 23 v. o., staat: 28615 en 29451: lees: »f 28615 en f 29451".
» 101, » 21 » » 18596; lees: »f 18596".
» 108, laatste kolom, reg. 24 v. o., staat: onvoldoende; lees: »voldoende".
» 112, reg. 19 v. o., staat: van kundigheden; lees: van de kundigheden".
» 112, » 9 » » schoolden; lees: »schoolgelden".
» 121, » 10, staat: de statistieke opneming; lees: »der statistieke opneming".
» 122, » 8, » kastrale; lees: »kadastrale".
» 122, » 22 v. o., staat: groote: lees: »grootste".
» 122, » 1 » » geschieden; lees: »geschiedden".
» 123, » 3, staat: drie; lees: »twee".
» 124, » 3 v. o., staat: grooter; lees: »grooten".
» 126, » 19, staat: aanteekenen; lees: »aan te teekenen".
» 130, » 10, » geruggebragt; lees: »teruggebragt".
» 130, » 14 v. o., staat: $^1/_3$ pct.; lees: »$^1/_2$ pct.".
» 133, » 12 » » Tenger en Probolingo; lees: »Tenger in Probolingo".
» 133, » 2 » » maxima; lees: »maximum".
» 135, » 9 » de noot (3) aldaar vermeld, moet wegvallen en gelezen worden aan het eind van reg. 12 v. o.
» 139, » 18, staat: 85; lees: »35".
» 140, » 15, » 1864; lees: »1865".
» 142, laatste kolom, reg. 9, staat: 234170; lees: »234174".
» 144, reg. 16, staat: 221635; lees: »f 221635".
» 145, reg. 19, staat: Tjiandjoer; lees: »Bandong".
» 148, » 2 v. o., staat: Padong; lees: »Padang".
» 154, » 5, staat: onder de bepaalde; lees: »onder bepaalde".
» 156, » 16 v. o., staat: van de benoembaarheid; lees: »van benoembaarheid".
» 157, » 11, staat: twee (in 1865 in Nederland en in Indie); lees: »twee in 1865 (in Nederland en in Indie)".
» 159, » 21, achter Madura moet een haakje geplaatst worden.
» 160, » 25 v. o., staat: bouws met padievelden; lees: »bouws padievelden".
» 162, » 19, staat: Lamongen; lees: »Lamongan".
» 164, » 3, » (elasis guineencis); lees: »elaeis guineensis".
» 165, » 13, » beplantingen; lees: »bijplantingen".
» 165, » 15 v. o., staat: djagongong; lees: »djagong":
» 165, noot 1, reg. 11, staat: acht; lees: »achtte".
» 165, » 2, » 2, » 5 October 1866; lees: »24 October 1866".
» 169, reg. 14, staat: Paijitan; lees: »Patjitan".
» 170, » 28 v. o., staat: bijlage lit. F; lees: »bijlage lit. T".
» 170, » 22 » » eidelijk; lees: »eindelijk".
» 172, » 13, staat: hadden doen denken; lees: »hadden moeten doen denken".
» 172, » 24, » Pekalongon; lees: »Pekalongan".
» 175, noot 3, reg. 1, staat: van 1865; lees: »voor 1865".
» 177, » 5, » 1, » op het door; lees: »op door".
» 190, voorlaatste kolom, reg. 8 v. o., staat: 132652; lees: »132625".
» 191, » » » 23, staat: 182562; lees: »180562".
» 191, kolom 4, reg. 5 v. o., staat: f 198189,33; lees: »198889,33".
» 191, » 4, » 2 » » 729 $^{15}/_{500}$; lees: »729 $^{15}/_{100}$".
» 191, laatste kolom, reg. 13 v. o., staat: 58039; lees: »58059".
» 191, reg. 9 v. o., staat: bij 2 perceelen; lees: »bij 3 perceelen".
» 191, » 1 » leze men achter »Zijde (bij 2 perceelen)": 110 Amst. ponden.

Bladz. 195, reg. 7, staat: voorgegane; lees: » voorafgegane".
» 195, » 18 v. o., staat: Tjassem-landen; lees: Tjiassem-landen".
» 197, » 22, staat: in Soembring; lees: » is Soembring".
» 202, » 17 v. o., staat: aankoop; lees: » aankap".
» 204, » 3 » » gewestelijke besturen: lees: » gewestelijk bestuur".
» 210, » 9 » » hoofdplaatsen en binnenlanden; lees: » hoofdplaats en de binnenlanden".
» 211, » 13, staat: 363 460; lees: » 263 460".
» 215, » 20 v. o., staat: een planter; lees: » den planter".
» 219, » 10, staat; aanbouw; lees: » aanplant".
» 225, » 21 v. o., staat: 215 181; lees: » 265 181".
» 226, » 11, staat: 15 907: lees: » 14 907".
» 228, » 9 v. o., staat: in 1864 gemiddeld f 11 404; lees: » in 1861—1864 gemiddeld f 111 404".
» 228, noot, staat: f 1 588 166; lees: » 1 583 166".
» 229, reg. 16 v. o., staat: 18 317; lees: » 10 317".
» 235, » 7, staat: behoud van uitbreiding; lees: » behoud en uitbreiding".
» 237, » 16, » f 45 485 466: lees: » f 45 845 466".

IN DE BIJLAGEN.

Bladz. 3, kolom 3, reg. 11 v. o., staat: 6837; lees: » 6873".
» 3, » 3, » 5 » » (3); lees: » (4)".
» 23, » 2, » 9 v. o., staat: Padjang, lees: » Pandjang".
» 26, laatste kolom, reg. 7 v. o., staat: 20, lees: » 10".
» 31, reg. 14 v. o., staat: in afdoening; lees: » en afdoening".
» 41 en 47, reg. 1 v. o., staat: dienstjaar; lees: » jaar".
» 42, kolom 5, reg. 3, staat: 29; lees: » 99".
» 42, » 5, » 1 v. o., staat; 5742; lees: » 5842".
» 43, laatste kolom in het opschrift, staat: 14 529; lees: » 14 539".
» 44, kolom 1, reg. 7 v. o., staat: Herninae: lees: » Herniae".
» 49, » 3, » 6, staat: 1:2; lees: » 1:2.8".
» 50, » 5, » 1, » 11 460; lees: » 11 406".
» 57, reg. 4, staat: substituut-griffier; lees: » substituut-griffiers".
» 57, » 7, » advocaat-generaal; lees: » advocaten-generaal".
» 58, » 11 v. o., staat: Khoeningan; lees: » Koeningan".
» 61, » 13 » » overhoopt; lees: » overkropt".
» 63, » 21, staat: voldoen; lees: » voldeden".
» 63, » 6 v. o., staat: aantal zieken; lees: » aantal".
» 64, » 23 » » Ternangoong Kadoe; lees: » Temangoong (Kadoe):".
» 65, » 1 » » een; lees: » den".
» 66, » 14, staat: Sebogha; lees: » Sibogha".
» 66, » 16, » Goendang Sitoli; lees: » Goenoeng Sitoli".
» 66, » 21, » Port van der Capellen; lees: » Fort van der Capellen".
» 66, » 29, » Medeara Doea; lees: » Moeara-Doea".
» 66, » 5 v. o., staat: gevangenis Tandjong Pinang; lees: » gevangenis te Tandjong Pinang".
» 67, » 18 » » Palangnipa; lees: » Balangnipa".
» 67, » 11 » » aan; lees: » van".
» 69, » 13, staat: van; lees: » aan".
» 77, laatste kolom, reg. 1 v. o., staat: 3278; lees: » 3978".
» 146, kolom 6, reg. 3, staat: 23; lees: » 13".
» 156, » 2, » 1 v. o., staat: Kadastraal beheer: lees: » Kadastraal bureau".
» 166, » 2, » 9 » » in Indië; lees: » in Nederland".
» 176, laatste kolom, reg 6 v. o., staat: 1096: lees: » 1906".
» 177, kolom 1, reg. 3, staat: 145 016; lees: » 143 016".
» 177, » 5, » 3 v. o. en laatste kolom, reg. 4 v. o., staat: *kk.*; lees: *ll.*".
» 181, reg. 3 v. o., staat: in; lees: » met uitzondering van de residentien".

Bladz. 188, kolom 3, reg. 3 v. o., staat: f 4 957 151,40; lees: » f 4 957 151,04".
» 198, » 3, » 4, staat: 2 740,60; lees: » 2 740,00".
» 204, » 2, » 3 v. o., staat: f 905 033; lees: » 906 033".
» 215, » 5, in het opschrift staat: (*a*); lees: » (*b*)".
» 219, » 1, reg. 11, staat: 2090; lees: » 2000".
» 220, » 6, in het opschrift staat: Chinchonine; lees: » Cinchonine".
» 225, laatste kolom leze men achter reg. 13: » en ook wel door anderen tegen $^1/_2$ à 1 cent per bos. Het vervoer geschiedt gedeeltelijk per praauw."
» 232, kolom 2, reg. 3, staat: Manger; lees: » Mangar".
» 233, laatste kolom, reg. 10 v. o., staat: 26; lees: » 25".
» 234, kolom 4, reg. 5 v. o., staat: Wadang; lees: » Widang".
» 238, » 4, » 3, staat: Telenah; lees: » Telenak".
» 240, laatste kolom, reg. 6 v. o., staat: $1^2/_{500}$; lees: » $^{122}/_{500}$".
» 241, » » » 6 » » 1863; lees: » 1865".
» 242, kolom 4, reg. 3 v. o., staat: Seharpoetie; lees: » Sekarpoetie".
» 243, » 3, » 2, staat: 55 000; lees: » 65 000".
» 246, » 4, leze men met betrekking tot de onderneming in Madioen: » †".
» 250, » 4, » » » » » » » » Soerabaija: » †".
» 251, laatste kolom, reg. 10, staat: blz. 219; lees: » blz. 249".
» 257, kolom 1, reg. 1, staat: f 40.20; lees: » f 4020".
» 257, laatste kolom, reg. 14 v. o., staat: eerste; lees: » vaste".
» 260, kolom 5, reg. 5, staat: 1 Jan. 1865: » 1 Jan. 1863".
» 260, » 4, » 5, » Passier Tjirohanie; lees: » Passier Tjirohanie".
» 264, » 4, » 1, » Kedawang; lees: » Kedawong".
» 265, » 4, » 5, » $4087^{15}/_{500}$ pikols; lees: » $4087^{15}/_{100}$ pikols". Waar verder in bijl. AA. onder de onderdeelen van den pikol » 500" vermeld staat, leze men daarvoor » 100".
» 266, kolom 4, reg. 2, staat: Samirano; lees: » Samirono".
» 268, » 4, » 3 en 5, staat: Poetjoengen; lees: » Poetjoeng en".
» 298, laatste kolom, reg. 2 v. o., staat: f 12 598 354; lees: » f 12 598 353".
» 308, » » » 6, staat: 81 896; lees: » 81 986".
» 314, kolom 3, reg. 8, staat: 46 531; lees: » 46 351".
» 315, » 2, » 10 v. o., staat: 118 447; lees: » 118 477".
» 315, » 2, » 3 » » 109 500; lees: » 109 580".
» 315, laatste kolom, reg. 12, staat: $25\,437^1/_2$; lees: » $25\,437^3/_4$".
» 326, » » » 10, » 72 182; lees: » 72 882".
» 326, » » » 7 » 36 810; lees: » 36,880".
» 327, kolom 4, reg. 6 v. o., staat: 600 641: lees: » 600 041".
» 328, laatste kolom, reg. 5, staat: 7785: lees: » 4785".
» 329, kolom 5, reg. 5 v. o., staat: $325^1/_2$; lees: » $3251^1/_2$".
» 330, » 1, » 11, staat: Japa; lees: Japan".
» 330, » 7, » 2, » 138; lees: » 178".

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

VERSLAG.

N°. 2.

A. Grondgebied.

Het grondgebied van Nederlandsch Indie bleef binnen dezelfde grenzen bepaald. (1) Over het nemen onder regtstreeksch Gouvernements-beheer eener strook gronds aan de Panei-rivier (Siak en onderhoorigheden) zie men hoofdstuk C, afdeeling III van dit Verslag.

Voor wijzigingen in de grensbepaling of in de administrative indeeling van sommige gedeelten van Nederlandsch Indie, zij mede naar de aangehaalde afdeeling verwezen.

B. Bevolking.

De bij dit hoofdstuk behoorende staten (bijlagen lit. A, n°. 1—19) zijn, over het algemeen, in vorm en inrigting, gelijk aan die bij het vorig Verslag overgelegd. Die staten wijzen, behalve eene residentiesgewijze aantooning van de zamenstelling der bevolking, wat landaard en geslacht betreft, onder andere tevens aan: den ouderdom der Europesche mannen en vrouwen op Java en Madura, de beroepen der Europeanen en vreemde oosterlingen aldaar, het aantal inlandsche hoofden, beambten en geestelijken aldaar, het aantal inlandsche Christenen ook op de buitenbezittingen, de sterkte van het leger, het aantal soldatenkinderen, het aantal der in 1865 verleende vergunningen tot inwoning in Nederlandsch Indie, en eindelijk de in 1865 ter kennis van het bestuur gekomen ongelukken waardoor menschen het leven hebben verloren. De opgaaf omtrent het aantal santries (leerling-priesters), tot in 1862 begrepen in den staat der inlandsche hoofden en geestelijken op Java en Madura, is thans, om vroeger vermelde redenen (zie het Verslag over 1863, bladz. 1 en 2), vervangen door eene aantooning van het aantal inlanders, die de godsdienstscholen bezoeken. Deze nieuwe opgaven, te vinden in bijlage lit. A, n°. 11, loopen tevens over de jaren 1863 en 1864.

C. Mededeelingen van algemeenen aard.

I. BETREFFENDE NEDERLANDSCH INDIE IN HET ALGEMEEN.

§ 1. *Werking van het Reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indie* (Nederlandsch Staatsblad 1854, *n*°. 129, Indisch Staatsblad 1855 n°. 2). (2)

In verband met art. 61 van het regeringsreglement, waarbij de Gouverneur-Generaal verpligt wordt te zorgen dat het instandhouden of uitbreiden der djatiebosschen door doeltreffende maatregelen worde geregeld, verdient gewezen te worden op de desbetreffende voorschriften van het reglement voor het beheer en de exploitatie der hout-

(1) Zie voor eene latere uitbreiding van grondgebied, het aangeteekende in hoofdstuk C, afdeeling III, onder „Palembang" en „Celebes".

(2) Met betrekking tot de uitvoering van art. 84 regeringsreglement, zij verwezen naar hoofdstuk E, afd. I, en aldaar de noot bij § 4. Voor eene beslissing waarbij sprake is van de bedoeling van art. 109, zie men afd. II, § 1, van datzelfde hoofdstuk.

bosschen van den lande op Java en Madura, zoomede op de bij die gelegenheid vastgestelde handleiding voor het aanplanten en voortkweeken van djatieboomen, een en ander nader vermeld in hoofdstuk N, afdeeling I van dit Verslag.

Ten gevolge van de afscheiding der residentie Menado van het gouvernement der Molukken, werd van den resident van dat gewest het voorstel ontvangen, strekkende om te bepalen dat voortaan de districtshoofden der Minahassa (hoekoem besar en majoor) door hem resident zouden worden benoemd en ontslagen, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal. Op grond dat de districten in de afdeeling Minahassa waren aan te merken als regentschappen, en dat zij, die aan het hoofd van regentschappen staan, ingevolge het 2de lid van art. 69 regeringsreglement behooren te worden gekozen door den Gouverneur-Generaal, werd in dat voorstel door de Indische Regering niet getreden, maar daaruit aanleiding genomen tot eene aanschrijving ook aan de overige hoofden van gewestelijk bestuur op de buitenbezittingen (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1640), waarbij in het belang der toepassing van het aangehaalde voorschrift werd te kennen gegeven, dat de hoofden, welke onder zoodanigen ambtstitel als de gebruiken medebrengen, het hoogste gezag voeren in de regentschappen waarin hun gewest verdeeld is, door den Gouverneur-Generaal behooren te worden benoemd en ontslagen; met dien verstande evenwel, dat de invloed, dien de bevolking zelve op de keuze van zoodanige hoofden volgens landsgebruiken pleegt uit te oefenen, door deze aanschrijving geenszins werd verminderd.

Het voorschrift vervat in het 2de lid van art. 118 regeringsreglement, bepalende dat het verbod op het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld, door den Gouverneur-Generaal wordt toegepast op die gedeelten van de bezittingen buiten Java en Madura waar de maatschappelijke toestand het gedoogt, vond dit jaar uitvoering ten opzigte van de adsistent-residentie Benkoelen en de residentie Banda (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 104).

Aan het 1ste lid van art. 129 van het regeringsreglement werd voldaan door de wettelijke vaststelling (*Nederlandsch Staatsblad* 1865, n°. 76, *Indisch Staatsblad* n°. 99), van nieuwe tariven van in-, uit- en doorvoer in Nederlandsch Indie (zie nader in hoofdstuk N, afdeeling V, § 3, van dit Verslag).

§ 2. *Gouverneur-Generaal en Raad van Nederlandsch Indie.*

Gouverneur-Generaal. Op het einde van de maand Mei bezigtigde de Gouverneur-Generaal een gedeelte der kina-aanplantingen in de residentie Preanger regentschappen. Het doel van dit bezoek was voornamelijk de verschillen na te gaan van de uitkomsten der tegenwoordig en vroeger gevolgde rigting bij deze cultuur. Volgens getuigenis van den landvoogd had de uitkomst van het nieuw gevolgde stelsel (1) zijne verwachting overtroffen.

Den 20sten Julij, twee dagen na ontvangst van de tijding dat Ambarawa, Banjoebiroe en Salatiga (residentie Samarang) door aardbevingen gedeeltelijk waren verwoest, vertrok de Landvoogd derwaarts, ten einde na onderzoek die maatregelen te nemen, welke de toestand van het oogenblik zoude vorderen. Zoo werden bevelen gegeven, strekkende om de gebouwen in de vesting Willem I en de kampementen aldaar en te Banjoebiroe voor verder instorten te bewaren. Voorts werd bepaald dat de troepen, zieken, gevangenen, paarden en artillerie-materieel, die zich in gemelde vesting en kampementen bevonden, met uitzondering van een bataillon infanterie, voor welks huisvesting het noodige werd verrigt, zoo spoedig mogelijk zouden verplaatst worden. Ter uitvoering van een en ander werden tevens gelden beschikbaar gesteld. In de laatste helft der maand Augustus maakte de Gouverneur-Generaal, onder anderen vergezeld van den algemeenen-secretaris, eene inspectie-reis in de residentie Bantam.

Met hetzelfde doel werden later ook nog de residentien Madura, Pasoeroean, Probolingo en Bezoekie, de adsistent-residentie Banjoewangie en het eiland Bali bezocht. Deze reis duurde van 14 November tot 18 December (2).

---

(1) Zie de paragraaph Kinacultuur in hoofdstuk N, afd. I van dit Verslag.

(2) In Junij en Julij 1866 heeft de Gouverneur-Generaal nog de Vorstenlanden en eenige andere residentien van Java bezocht.

Eenige bijzonderheden omtrent beide inspectie-reizen zijn in de gedurende dien tijd uitgegeven *Javasche Couranten* opgenomen. Nadere vermelding daarvan in dit Verslag schijnt overbodig (1).

Telkens wanneer de Gouverneur-Generaal zich van den hoofdzetel des bestuurs verwijderde, de eerste maal alleen uitgezonderd, werd het dagelijksch beleid van zaken tijdelijk opgedragen aan den toenmaligen vice-president van den Raad van Nederlandsch Indie mr. A. PRINS (zie *Indisch Staatsblad* 1865, n_{is}. 68, 82 en 119). (2)

In het gemis aan geschreven bepalingen nopens de bevoegdheid van den Gouverneur-Generaal, tot het benoemen als zijne adjudanten van inlandsche prinsen in de Vorstenlanden en van officieren der marine, werd voorzien bij Koninklijk besluit van 8 Junij 1865, n°. 42. Met bestendiging van het sedert jaren gevolgd gebruik werd namelijk bepaald, dat 's Konings vertegenwoordiger in Indie bevoegd is, eenen prins uit ieder der rijken van Soerakarta en Djokdjokarta te benoemen tot zijnen adjudant in buitengewone dienst, en dat een der officieren, uit wien de staf van den Gouverneur-Generaal volgens de formatie van het leger bestaat, kan zijn een officier der Nederlandsche marine.

Raad van Nederlandsch Indie. (3) Ter vervulling der vacante betrekking van vice-president van den Raad, werd de hier te lande aanwezige afgetreden titularis mr A. PRINS (zie het vorig Verslag bladz. 3) op nieuw geroepen bij Koninklijk besluit van 1 Februarij 1865, n°. 48. Bij een besluit van den Gouverneur-Generaal van 5 April 1865, n°. 1 werd het raadslid, tevens waarnemend vice-president, mr. L. W. C. KEUCHENIUS, onder nadere (en sedert verleende) goedkeuring des Konings, op verzoek, wegens ziekte, eervol van zijne betrekking ontheven, onder genot van wachtgeld voor den tijd van twee jaren, doch met bepaling, dat hij zijne betrekking tot in de maand Junij zou blijven waarnemen.

---

(1) Een afzonderlijk verslag van deze reizen is bij het Departement van Kolonien niet ontvangen.

(2) Op 25 October 1866 heeft de Gouverneur-Generaal mr. L. A. J. W. baron SLOET VAN DE BEELE, na bekomen eervol ontslag als zoodanig (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 129), zijne waardigheid nedergelegd en het bestuur over Nederlandsch Indie overgegeven aan den vice-president mr. A. PRINS. Ten gevolge van ziekte zag deze zich echter genoodzaakt op 10 December daaraanvolgende het dagelijksch beleid der zaken over te dragen aan het oudste lid in benoeming van den Raad mr. A. LOUDON, die daarmede belast bleef tot den 28sten, toen het bestuur aanvaard werd door den nieuw benoemden Gouverneur-Generaal mr. P. MIJER (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 163).

(3) Eenige ophelderingen zijn in der tijd gewenscht (zie het Rapport der Commissie tot onderzoek van het Regeringsverslag over 1860, gedrukt onder n°. XXIII van de stukken der zitting 1863/64), nopens het doeltreffende der in 1860 aan den Raad van Indie verleende magtiging, om in stede van tweemaal, ten minste éénmaal 's weeks te vergaderen.

In voldoening hieraan zij alsnog het volgende aangeteekend:

De ondervinding had geleerd, dat de verpligting voor den Raad, om twee malen 's weeks te vergaderen, belemmerend kon zijn. Een grondig onderzoek toch der vele aangelegenheden, voortdurend bij den Raad aanhangig, gedoogde niet altijd, op elkander schielijk opvolgende tijdstippen daarover te beraadslagen en tot het vaststellen van adviesen over te gaan. Dat de bewuste magtiging van nadeeligen invloed zou zijn op eene spoedige en regelmatige afdoening van zaken is nimmer gebleken. De bevoegdheid van den Raad om, ook na de verkregen vergunning, meer dan eenmaal 's weeks te vergaderen, is daarenboven in niets verkort.

Eene andere vraag door de bovenbedoelde commissie gedaan, betrof de in het Regeringsverslag over 1860 vermelde verhooging der fondsen voor de algemeene secretarie, waarvan men de noodzakelijkheid wenschte te zien toegelicht. Naar luid van het Regeringsverslag was de reden gelegen in den steeds toenemenden omvang der werkzaamheden. Dit verschijnsel kan niet bevreemden, wanneer gelet wordt op de voortgaande uitbreiding van schier elken tak van beheer, het gevolg van het versnelde verkeer met Europa, van de geregelde stoomgemeenschap met de buitenbezittingen en van de telegraphische correspondentie op Java, nog minder, wanneer men denkt aan de werking van het regeringsreglement, bijzonder aan den wetgevenden arbeid, die daaruit voortvloeit.

Over eene latere uitbreiding van de algemeene secretarie, door de toevoeging aan dat bureau eener afdeeling voor de statistiek, zij verwezen naar *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 25.

Eenige andere punten in het aangehaalde rapport, zoomede in dat betreffende het Regeringsverslag over 1861 ter sprake gebragt, worden, voor zooveel dit ten gevolge van veranderde omstandigheden of met het oog op het voorkomende in de sedert verschenen Regeringsverslagen nog noodig scheen, in de betrekkelijke gedeelten van het onderhavig verslag mede bij wijze van noot behandeld. Eene afzonderlijke beantwoording der beide Commissie-rapporten, aanvankelijk vertraagd onder andere door niet tijdige ontvangst der uit Indie gevraagde inlichtingen, is ten laatste achterwege gebleven, in verband met de plaats gehad hebbende ontbinding der Tweede Kamer.

Den 23sten dier maand, daags vóór de installatie van den vice-president PRINS, legde de heer KEUCHENIUS dien ten gevolge zijne functien neder. (1)

Tot zijn vervanger werd bij Koninklijk besluit van 27 Junij 1865, n°. 97, aangewezen de heer F. N. NIEUWENHUYZEN, laatstelijk resident van Soerakarta, destijds met verlof in Nederland. Den 26sten October te Batavia aangekomen, werd dit raadslid den daaropvolgenden dag op de gebruikelijke wijze in die betrekking geïnstalleerd.

Bij het eind van 1865 was dus de Raad zamengesteld als volgt: vice-president mr. A. PRINS (2); leden: mr. A. LOUDON, O. VAN REES, W. E. KROESEN en F. N. NIEUWENHUYZEN.

II. BETREFFENDE DE BETREKKINGEN MET HET BUITENLAND. (3)

Een viertal nieuwe consulaten werden dit jaar in Indie gevestigd, althans aan de aangewezen titularissen het vereischte Koninklijk exequatur verleend, en wel aan een consul van het groothertogdom Hessen te Samarang, aan een van Portugal te Batavia, aan een van Hannover te Soerabaija en aan een van Denemarken te Padang.

Tot toelating in 's Rijks overzeesche bezittingen ook van consulaire agenten van Beijeren werd dit jaar eene overeenkomst gesloten (*Nederlandsch Staatsblad* 1865, n°. 81), waarvan in Nederlandsch Indie afkondiging werd gedaan bij *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 128.

Onder n^{is}. 27 en 130 van datzelfde Staatsblad werden ook afgekondigd het handels- en scheepvaarttractaat tusschen Nederland en Italie van 24 November 1863 (*Nederlandsch Staatsblad* 1864, n°. 106) en dat met Frankrijk van 7 Julij 1865 (*Nederlandsch Staatsblad* 1865, n°. 109).

Nadat in 1864, in verband met den Noord-Amerikaanschen oorlog, was uitgemaakt dat de saluutschoten van schepen, behoorende aan Staten die nog niet als afzonderlijke natie of mogendheid zijn erkend, niet mogen beantwoord worden, werd in 1865, toen aan de geconfedereerde Staten van Noord-Amerika niet langer oorlogvoerende regten konden worden toegekend, een verbod uitgevaardigd tegen de toelating van gewapende schepen dier confederatie op de reeden van Nederlandsch Indie.

Ten gevolge van den Deenschen oorlog werd in het begin van het jaar aan het Indisch Bestuur mededeeling gedaan, dat de vlag van Sleeswijk-Holstein *voorloopig* dezelfde regten geniet, als volgens *Indisch Staatsblad* 1858, n°. 91, aan de Deensche vlag verzekert zijn.

Naderhand evenwel werd de kennisgeving ontvangen en door middel van de *Javasche Courant* ter algemeene kennisse gebragt, dat de Deensche regering hare consulaire agenten had aangeschreven, om schepen van Sleeswijk-Holstein af te wijzen, onverschillig welke vlag zij voeren, en zoodanige schepen, die de Deensche vlag mogten voeren, aan de plaatselijke autoriteiten aan te geven als onbevoegd daartoe. Moeijelijkheden, als gevolg dezer beschikkingen, deden zich niet voor.

---

(1) Bij Koninklijk besluit van 12 Mei 1867 n°. 34, is aan mr. KEUCHENIUS, met ingang van 1 Julij daaraanvolgende, een eervol ontslag uit 's lands dienst verleend, met behoud van aanspraak op pensioen.

(2) Na het overlijden op 28 Januarij 1867 van mr. A. PRINS, is de waarneming van het vice-presidium door den Gouverneur-Generaal voorloopig opgedragen aan mr. A. LOUDON, die daarop bij Koninklijk besluit van 31 Maart 1867, n°. 17, definitief tot vice-president is benoemd. Ter vervulling van de hierdoor ontstane vacature onder de leden van den Raad is bij Koninklijk besluit van 25 April 1867, n°. 41, aangewezen mr. F. M. C. PELS RIJCKEN, vice-president van het hooggeregtshof in Nederlandsch Indie.

In Februarij 1868 is het raadslid O. VAN REES, door den Gouverneur-Generaal, onder nadere en sedert verleende goedkeuring des Konings, op zijn verzoek, wegens ziekte, eervol van zijne betrekking ontheven, met vergunning om Nederlandsch Indie te verlaten, en bij Koninklijk besluit van 31 Januarij 1868, n°. 60, is aan het raadslid W. E. KROESEN, op zijn verzoek, een eervol ontslag uit 's lands dienst verleend met toekenning van pensioen. Bij Koninklijk besluit van 24 April 1868, n°. 57, is tot raadslid benoemd de heer J. F. R. S. VAN DEN BOSSCHE, gouverneur van Sumatra's Westkust.

(3) Zie ook de mededeelingen in het hoofdstuk D afdeeling II, sub § 4 *a* en *b*, zoomede in hoofdstuk N, afd. I, onder „Kina-cultuur”.

III. BETREFFENDE DE VERSCHILLENDE GEWESTEN.

Java en Madura. (1).

Bantam. Het padiegewas slaagde niet overal even gunstig, ten gevolge waarvan de rijstprijzen belangrijk stegen en in de afdeeling Lebak zelfs schaarschte van voedingsmiddelen ontstond.

Verschillende maatregelen van gouvernementswege genomen, hielden den inlander echter in eene tevreden stemming. Zoo werden de nooddruftigen bijgestaan, nieuwe en betere zaadpadie kosteloos verstrekt, gelden geschonken tot den aanleg van waterleidingen, verleende voorschotten kwijtgescholden en de knevelarijen der hoogere en mindere hoofden, waarvan weder verscheidene voorbeelden aan het licht kwamen, zooveel doenlijk te keer gegaan.

Een groot aantal hadjies bekleedde, op eene aanstelling der regenten doch buiten voorkennis van het Europeesch gezag, eene geestelijke betrekking in de dessa's, zoo het heette om het sluiten van huwelijken te vergemakkelijken. Intusschen strekte dit tot niet geringen last der bevolking, die grootendeels voor het onderhoud der bedoelde hadjies had te zorgen. Met goedvinden der regenten werd in 1865 aan dat misbruik een einde gemaakt.

In den loop van het jaar (*Indisch Staatsblad* n°. 71) werd de naam van het district Bantam (Noorder regentschap) veranderd in dien van Kramat Watoe, vooreerst omdat het district bij de bevolking onder dien naam bekend was en de woonplaats van het districtshoofd mede dezelfde benaming droeg, en anderdeels ter vermijding van vergissing met Oud-Bantam, dat onder het district Serang behoort.

Het Chineesch bestuur erlangde eenige uitbreiding door de toevoeging daaraan van één luitenant der Chinezen te Laboean (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 83).

Preanger regentschappen. (2) De voordeelige koffijproductie, de redelijke oogsten van padie en tweede gewassen en de levendige binnenlandsche handel, droegen tot vermeerdering van de welvaart der bevolking bij.

De groote uitvoeren van rijst in de eerste helft van het jaar naar Buitenzorg en Batavia, deden echter in October voor schaarschte onder Tjiandjoer vreezen. Aanvoer uit Bandong, verkrijgbaarstelling van de padie tjoeké in de gouvernements-pakhuizen en gelegenheid om aan den militairen weg tusschen Buitenzorg en Tjiandjoer te wer-

---

(1) Met 1 Januarij 1867 heeft het gewestelijk bestuur op Java en Madura eene groote verandering ondergaan. De onderscheiding der gewesten in residentien en op zich zelven staande adsistent-residentien werd minder wenschelijk bevonden. De vier op zich zelven staande adsistent-residentien Buitenzorg, Krawang, Banjoewangie en Patjitan zijn daarom deels tot residentien verheven (namelijk Krawang en Banjoewangie), deels met andere gewesten vereenigd (als Buitenzorg met Batavia en Patjitan met Madioen, in beiden echter met behoud van een' adsistent-resident). Voorts zijn (in 15 gewesten) 18 nieuwe adsistent-residentien ingesteld en is eene nieuwe regeling van de inkomsten der residentien, adsistent-residentien en controleurs in het leven geroepen, zoomede de zamenstelling bepaald van het personeel der nieuwe adsistent-residentien. Zie voor een en ander *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 5, 6, 144 en 148.

(2) *Batavia.* Eene vraag door de Commissie belast geweest met het onderzoek van het Regeringsverslag over 1861, ontleend aan eene in dat stuk voorkomende mededeeling nopens den toevloed van vreemdelingen te Batavia, vinde hier hare beantwoording. Blijkens n°. XXXVI van de stukken der zitting 1864/65, wenschte namelijk bedoelde Commissie te vernemen, welke beroepen die vreemdelingen uitoefenden, en of hun verblijf tijdelijk of duurzaam was. Uit de hieromtrent eerst in den aanvang van 1867 uit Indie ontvangen toelichting is gebleken, dat gedurende 1861 te Batavia aan vreemdelingen werden uitgereikt 77 acten van verblijf, waarvan 36 „acten van (tijdelijk) verblijf" onder de werking der oude bepalingen omtrent de toelating in Nederlandsch Indie en 41 „vergunningen tot inwoning" op den voet der nieuwe voorwaarden (*Indisch Staatsblad* 1861, n°. 40 en 41). Van die 36 acten van (tijdelijk) verblijf werden er 7 verleend met vergunning om zich elders dan te Batavia te vestigen, 10 voor een bepaalden tijd, wier houders vóór de verstrijking daarvan weder vertrokken, en 4, die werden ingetrokken of vervangen door vergunningen tot inwoning, zoodat er 15, of met inbegrip van de 41, die van af 1°. Julij 1861 ter inwoning werden toegelaten, in 't geheel 56 vreemdelingen, te Batavia zouden zijn verbleven. Niet allen echter waren nieuw aangekomen vreemdelingen; ook gepasporteerde militairen waren onder hen begrepen.

Bij het eind van 1861 waren van deze 56 personen nog slechts 31 te Batavia aanwezig. Moeijelijk was met eenige juistheid op te geven, welke beroepen zij uitoefenden. De meesten hunner vonden echter een bestaan in den handel; enkelen waren industrielen, weinigen ambachtslieden. Hun verblijf ter hoofdplaats kon niet gezegd worden duurzaam te zijn. Het regelde zich naar het meerder of minder welslagen hunner ondernemingen.

ken, voorkwamen ernstige gevolgen. Groot scheen evenwel het gebrek niet te zijn geweest, daar niet meer dan 880 man per dag (ruim 1 pct. van het cijfer in geheel Tjiandjoer) zich ter bekoming van werk aan dien weg aanmeldde.

Cheribon. De belangrijke handel in rijst was ook in 1865 eene van de voornaamste bronnen van welvaart voor de bevolking. (1) Hare hoofden streefden naar meerdere ontwikkeling en gingen daarin zigtbaar vooruit. In den laatsten tijd openbaarde zich onder hen meerdere zucht om met een groot gevolg de bedevaart naar Mekka te doen.
De langdurige en trouwe diensten der regenten van Cheribon en Galoe werden door het Gouvernement beloond, door hen met eene gouden medaille te begiftigen.

Tagal. De zeer voldoende padieoogst en de buitengewoon voordeelige uitkomsten der koffij- en suikercultuur, werkten gunstig op de algemeene welvaart.
Een ongunstig verschijnsel had zich in den laatsten tijd meer bijzonder onder de bevolking van Tagal en Brebes voorgedaan, het misbruik namelijk van arak en andere geestrijke dranken, waaraan zij nog meer dan aan opium verslaafd is. Het bestuur stelde zich ten taak dit kwaad zooveel mogelijk tegen te gaan. (2)
Gaven de inlandsche hoofden met en boven den rang van wedhono over het algemeen reden tot tevredenheid, in het gehalte der mindere hoofden kwam daarentegen niet veel verbetering. Van de laatsten moesten eenigen wegens slecht gedrag, en tot voorbeeld voor anderen, uit hunne functien worden ontzet.
Onder den inlander scheen meerdere godsdienstzin te ontstaan, af te leiden uit het klimmend aantal godsdienstscholen.

Pekalongan. In tegenstelling van de laatste zes jaren, welke zich allen door mislukking van het grootste gedeelte der sawahs kenmerkten, leverde de padiecultuur dit jaar een gunstig product op. Dit verblijdend resultaat — vermoedelijk de vrucht van de in den laatsten tijd besteede meerdere zorg aan eene behoorlijke afleiding van het in de velden aanwezige overtollige water — en de winsten, die zoowel met de suiker- en koffijteelt als met den kleinhandel werden behaald, oefenden op den stoffelijken toestand der bevolking en op hare algemeene stemming een blijkbaar goeden invloed uit.

Samarang. De rijstprijzen bereikten in den aanvang van het jaar op vele plaatsen, en vooral in de afdeeling Demak, zulk eene hoogte, dat zij, in verhouding tot de geldelijke omstandigheden van den inlander, drukkend waren te noemen. Bovendien werd de afdeeling Salatiga in het midden van het jaar derwijze door aardbevingen geteisterd, dat eenige verwarring onder de bevolking geene verwondering zou hebben gebaard. Van onrust of ontevredenheid was niettemin geen zweem.
De padie en tweede gewassen wierpen bevredigende oogsten af, terwijl de goede koffij- en suikeroogsten, waarin men zich hier en elders in Midden-Java mogt verheugen, en waarvan Samarang de stapelplaats is, aan den handel veel levendigheid bijzetten.
Het gedrag der inlandsche hoofden gaf weinig stof tot bemerking. Aan den regent van Kendal werd, ten blijke van waardering zijner goede en veeljarige diensten, de rang en titel van adhipati toegekend.

---

(1) In evenredigheid tot het bevolkingcijfer is de rijstproductie van Cheribon grooter dan in vele andere gewesten. In sommige streken, zoo als onder anderen Galoe, bestaat daarenboven geen voldoende gelegenheid tot uitvoer. Van daar dat de rijstprijzen in dit gewest, zelfs in tijden van duurte, in den regel lager zijn dan elders. Hierdoor verklaart zich ook de in het Regeringsverslag over 1862 voorkomende klagt over duurte der rijst in dit gewest, niettegenstaande de prijzen lager waren dan die van alle meer oostelijk gelegen residentien, een verschijnsel, waaromtrent in der tijd inlichting is gevraagd door de Commissie belast geweest met het onderzoek van gemeld Regeringsverslag. (Zitting 1865/66, 37, blz. 3.)

(2) In antwoord op de vraag bij eene vorige gelegenheid gedaan met betrekking tot de bevolking van Pamalang (zie blz. 2 van het rapport betreffende het Regeringsverslag over 1860, gedrukt onder n°. XXIII van de stukken der zitting 1863/64), zal het voldoende zijn aan te teekenen, dat het woord „aansporing" waarop door de Commissie wordt gedoeld, inderdaad eene te sterk sprekende uitdrukking was, daar toch — zoo als nadere berigten hebben doen zien — de bemoeijenis des bestuurs met den aanplant van tweede gewassen in Pamalang geene andere strekking had dan elders bij te duchten mislukking van den rijstoogst het geval pleegt te zijn, om namelijk, bij wijze van voorzorgmaatregel, de bevolking in tijds bedacht te maken op het nemen van voorzieningen, ten einde aan een mogelijk tekort aan voedingsmiddelen het hoofd te kunnen bieden.

Japara. In de maanden October en November liep bij herhaling het gelukkig niet bevestigde gerucht, dat de eene of andere dessa door roovers zou worden aangevallen.

De landbouw was voor den inlander een ruime bron van inkomsten. Niet alleen zamelde hij een gunstig rijstproduct in en slaagden de tweede gewassen vrij goed, maar was ook de koffijoogst zeer voordeelig en de opbrengst der suiker hooger dan ooit te voren. Voor de welvaart der bevolking pleitten hare betere kleeding en het bezit zoowel van meer overwalsche paarden als van muzijkinstrumenten. Over de geschiktheid en gewilligheid der inlandsche hoofden viel in den regel niet te klagen. Een paar hadjies, voorstanders van eene meer strenge naleving der voorschriften van den Islam, trachtten in de afdeeling Japara aanhangers te winnen. Binnen betrekkelijk korten tijd waren een paar honderd personen, zoowel mannen als vrouwen, uit verschillende standen, tot hunne leer overgehaald. Toen de politie hierop opmerkzaam was geworden door den staat van versuffing, waarin de volgelingen dezer secte waren geraakt, was het voldoende dat de regent de leer afkeurde, om geene verdere proselietenmakerij te doen plaats hebben.

Rembang. Bij de verschillende ondernemingen van landbouw en nijverheid vond menigeen uit den omtrek het middel ter voorziening in zijn levensonderhoud. Voor de strandbewoners bleven visscherij en vischteelt in vijvers een winstgevend bedrijf. Sedert de oprigting van het zout-etablissement te Paradessi in 1862, was voor velen een nieuwe tak van nijverheid geboren, die groote welvaart verspreidt. Van de padie werd een vrij goede oogst verkregen; die van de tweede gewassen was gunstig te noemen.

Soerabaija. Ook in dit gewest, waar de landbouw aan vele duizenden een bestaan opleverde en eene uitgebreide scheepvaart en zeer belangrijke fabrieksnijverheid aan een tal van werklieden ruim beloonden arbeid verschaften, was de welvaart der bevolking toegenomen.

De handel was over het algemeen minder gedrukt. Inzonderheid was dit het geval met den handel in lijnwaden, van welk artikel eene grootere hoeveelheid werd van de hand gezet, als een gevolg van de omstandigheid dat de prijzen der voedingsmiddelen, ofschoon in den aanvang van het jaar stijgende, later weder tot de normale cijfers daalden.

Madura. De bevolking der afdeeling Pamakassan was met haar lot tevreden. Voor diensten bij den zoutaanmaak bewezen, ontving zij, buiten de kapitale sommen met het bouwen van pakhuizen en den afscheep van het zilt verdiend, ruim twee tonnen gouds. De algemeene toestand der niet onder regtstreeksch gouvernementsbeheer staande afdeelingen Madura en Sumanap, ging gedurende 1865 niet vooruit. De panembahan (regent) van Madura, van wien aanvankelijk goede verwachtingen gekoesterd werden, gaf te veel toe aan baatzuchtige neigingen, waardoor het zijnen naasten bloedverwanten dikwijls aan de middelen ontbrak om overeenkomstig hunnen stand te leven. De bevolking leed er minder onder, omdat de regent de bevoegdheid mist om nieuwe belastingen uit te schrijven.

In Sumanap was het niet beter gesteld. De regent, een man van hooge jaren, liet zich weinig meer met bestuurszaken in, waarvan door sommigen maar al te vaak partij werd getrokken, ten koste van de bevolking.

Tijdelijke gunstelingen maakten bovendien misbruik van 's regents vrijgevigheid, en bragten hem daardoor, in weerwil van zijne niet onaanzienlijke inkomsten, in geldelijke moeijelijkheden. (1)

---

(1) *Banjoemas.* Blijkens het Regeringsverslag over 1860, was de toenmalige regent van Poerwokerto (Banjoemas) wegens verregaand onzedelijk en misdadig gedrag uit 's lands dienst ontslagen geworden. Ofschoon een zijner vele verkeerde handelingen, namelijk eene lastgeving tot moord, als voldoende bewezen was aan te merken, werd evenwel eene geregtelijke vervolging onraadzaam geacht, en de voorkeur gegeven aan zijne verwijdering buiten Java. Met het oog op eene vraag deswege gedaan door de Commissie, in wier handen het bewuste Regeringsverslag is gesteld geweest (zie n°. XXIII van de zitting 1863/64), kan worden aangeteekend, dat de redenen, die tot deze beslissing leidden, geene andere waren dan dat het zich liet aanzien, dat de bewijzen voor de schuld van den bedoelden regent, bij een langdurig en wijdloopig geregtelijk onderzoek zouden ontvallen. Intusschen werd diens invloed zoo schadelijk bevonden, dat zijne verwijdering buiten Java niet alleen als maatregel van bestraffing, maar vooral ook als middel van preventie, noodzakelijk voorkwam.

Bij zijne optreding had hij zich, tegen een jaarlijksch subsidie van f 6208, verbonden, drie gewapende vaartuigen te onderhouden tot wering van zeeroof en tot het begeleiden dan wel vervoeren van gouvernementsgoederen naar Soerabaija.

Ondanks herhaalde aanmaningen bleef hij echter in gebreke aan die verpligting te voldoen. Het subsidie werd dien ten gevolge met 1° Januarij 1865 ingetrokken.

Op de noord-oostkust van het eiland Madura, in het bijzonder in Sumanap, rigtten koortsepidemien groote verwoestingen aan.

Bagelen. De regenten van Koetoardjo en Keboemen deden vrijwillig afstand van het aan hun ambt verbonden landbezit, tot de intrekking waarvan, luidens het vorig Verslag, eerst bij hunne aftreding zoude worden overgegaan, en werden al dadelijk in het genot gesteld van de aan hunne opvolgers toegedachte hoogere bezoldiging.

Kadoe. In de maand November was de berg Merapi, na verscheidene maanden rust, eensklaps weder hevig beginnen te werken, hetgeen de bewoners der hoogstgelegene gehuchten, uit vrees voor de gevolgen, hunne woonplaats deed verlaten. Toen echter na eenige dagen de werking begon te bedaren, keerde de bevolking langzamerhand terug. Hunne te veld staande gewassen waren echter vernield.

De kleinhandel, die voor een groot deel uit handen van den Chinees in die van den Javaan is overgegaan, was levendig.

Soerakarta. In het district Klatten werd dit jaar eene zamenspanning ontdekt, ten doel hebbende de omverwerping van het wettig gezag in de Vorstenlanden. Een paar inlanders, MANGKA WIDJOIJO en DJOGOPLO, die reeds voor ettelijke jaren, wegens opruijing van het volk, een tijdlang in hechtenis waren geweest, hadden zich aan het hoofd daarvan gesteld. In de bijeenkomsten, die zij reeds sedert een paar jaren schenen gehouden te hebben, kondigden zij de aanstaande optreding van een nieuwen Vorst, de verjaging der regerende Vorsten van Solo en Djokdjo, en de verdelging der Europeanen en Chinezen aan. De nieuwe Vorst, — wie daarvoor bestemd was is niet tot klaarheid kunnen worden gebragt, — zou zijn zetel vestigen te Katonggo Waringin nabij Prambanen. De genegenheid van den nieuwen Vorst was als gewoonlijk door geldelijke offers te winnen. Vooral trachtte WIDJOIJO geld te verzamelen door het uitgeven tegen betaling van piagems, die toezegging van apanage-gronden inhielden. Wanneer de opstand zou uitbreken, bleef een geheim, doch ieder eedgenoot moest zich gereed houden.

Aan de zaak kwam een einde door de gevangenneming der beide aanleggers en eenige hunner aanhangers. Bij het eind van het jaar was het onderzoek nog niet geheel afgeloopen, MANGKOE WIDJOIJO had zich inmiddels door ophanging in zijnen kerker het leven benomen. (1)

De Soesoehoenan toonde veel vertrouwen te stellen in het Europeesch bestuur, vooral tijdens de ontdekking van het komplot te Klatten, en behartigde de belangen zijns Rijks. Even als vroeger aan zijne voorgangers, viel in 1865 ook aan hem de onderscheiding ten deel, door den Koning benoemd te worden tot kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw.

Over het algemeen was de bevolking gunstig jegens den Europeaan gestemd. Vele inlanders, die op onverhuurde gronden woonden, zagen gaarne hun dorp en velden door den geapanageerde in huur uitgegeven.

Djokdjokarta. (2) In de handeldrijvende klasse telde men vele welgezeten inlanders. Onder de landbouwers bestond ook wel eenige welvaart, doch zij kwam in geene vergelijking met die, welke in de meeste gouvernementslanden heerschte.

Langdurige droogte verhinderde de tijdige bewerking der sawahs. Door de later ingevallen regens evenwel viel de padieoogst nog boven verwachting uit.

---

(1) De andere hoofdschuldige is in Julij 1866 in het belang der openbare rust en orde, naar Ternate verbannen. De medepligtigen, waaronder ook enkelen uit Kadoe, werden naar hunne woonplaatsen teruggezonden, omdat zij zich kennelijk zonder kwaad opzet hadden laten medeslepen, doch tevens aan de waakzaamheid der politie aanbevolen.

(2) De vrij hevige aardbeving, waardoor Midden-Java in den nacht van 9 op 10 Junij 1867 werd geteisterd, heeft meer bijzonder dit gewest getroffen en daarbij vele offers geëischt.

De sultan bevorderde en ondersteunde krachtig den eerbied voor en de goede gezindheid jegens het Europeesch bestuur, verleende in alles zijne medewerking en was de landverhuur toegedaan. Jammer dat de bekende wanverhouding tusschen hem en den rijksbestierder aan eene spoedige en geregelde afdoening van zaken schaadde.

Het in 1864 opgetreden hoofd van het Pakoe Alamsche huis trad dit jaar in den echt met eene dochter van wijlen den regent van Banjoemas.

Madioen. Een ruime rijstoogst en het bij uitnemendheid slagen der tweede gewassen bevorderden de welvaart der bevolking. De inlandsche hoofden namen in geschiktheid toe. Twee dessahoofden werden wegens knevelarij aangeklaagd en geregtelijk vervolgd. Een paar dweepzieke Javanen, die zich als priesters wilden uitgeven en in de afdeeling Ponorogo oproerige geschriften verspreidden, vonden weinig aanhang. Zij zijn hunne welverdiende straf niet ontgaan.

Kedirie. In het begin van het jaar werden godsdienstige geschriften verspreid, gevaarlijk voor de openbare rust. Een paar honderd exemplaren vielen het bestuur in handen. Vele hoofden bezaten ze; sommige zelfs hadden tot de verspreiding medegewerkt. De rust bleef evenwel gehandhaafd.

Om een voorbeeld te stellen, werd een der hoofden uit zijne betrekking ontslagen, en een ander gestraft met veertien dagen arrest op de passeban.

Ruime oogsten van allerleï producten, waarvan een gedeelte voor de Europesche markt werd bereid, hielden de welvaart der bevolking in stand.

Gouvernement van Sumatra's Westkust.

In de bovenlanden van Singkel hadden dit jaar eenige ongeregeldheden plaats. Zekere Atjehnees, Toekoe Said genaamd, kwam in het begin des jaars in de Simpangs en gaf voor een zendeling te zijn van den sultan van Atjeh, die hem belast zou hebben met de heffing der wasiel (schatting). Om meer indruk op de bevolking te maken, verklaarde hij van Arabische afkomst en eene afstammeling van den profeet te zijn.

Een der hoofden van de Simpang Keri, zekere radja Gobang, die reeds sedert eenige jaren weêrspannig was, en van een paar Singkelsche handelaren goederen had aangehouden, maakte gemeene zaak met hem. Zij wierpen versterkingen op te Pamoeka, aan de zamenvloeijing der Simpang Kanan en Simpang Keri, nagenoeg zeven mijlen boven ons etablissement te Singkel, en waren daardoor meester van de vaart op die rivieren. Aanvankelijk vorderden zij slechts schatting, later hielden zij de goederen terug en verlangden dat Pamoeka het middenpunt van de handelsbetrekkingen tusschen Singkel en de bovenlanden worden zou. Behendig maakten zij daarbij gebruik van eene spanning tusschen de bevolking der beide Simpangs en eene Chinesche kongsie te Singkel, die aan de bovenlanders groote voorschotten gegeven had, blijkbaar met het doel om zich den alleenhandel te verschaffen, en van valsche maten gebruik maakte, aan welke bedriegelijke handelingen de bovenlander zich niet kon onttrekken, omdat hij zijne waren niet aan een ander verkoopen mogt. Pogingen langs vreedzamen weg om de versterkingen te doen opruimen, mogten niet baten, zoodat, tot handhaving van het Nederlandsch gezag in die streken en om een grooter verzet te voorkomen, tot krachtige maatregelen moest worden overgegaan. Eene kleine militaire magt, ondersteund door een paar sloepen van een der oorlogsschepen, vermeesterde daarop de versterkingen en vernielde dezelve. Na deze tuchtiging verliet Toekoe Said, die waarschijnlijk een bedrieger was, de Simpangs, radja Gobang daarentegen kwam in zijne kampong terug, doch bleef weigeren het aan de handelaren van Singkel gedaan onregt te herstellen. Men besloot hem van zijne waardigheid vervallen te verklaren. De controleur van Singkel begaf zich met 30 bajonnetten derwaarts. Bij diens aankomst was radja Gobang uit zijne kampong Kota Baroe gevlugt. Hare bewoners verkozen daarop den vierjarigen zoon van radja Gobang tot hun hoofd, onder voogdijschap van des radja's jongeren broeder, in welke keuze door het bestuur werd berust. Van radja Gobang, die naar het Allasche de wijk had genomen, werd in 1865 niets meer vernomen.

Elders werd de rust alleen nog gestoord in eenige slechts in naam aan ons gezag onderworpen gedeelten der Battak-landen, waar onderlinge twisten nu en dan tot feitelijkheden aanleiding gaven.

In een gedeelte van de koeria (stam) Bringien, afdeeling Ankola, aan Padang Lawas grenzende, werd ten gevolge van opruijingen van een ontslagen koeria-hoofd, eenige weêrspannigheid ondervonden, die evenwel spoedig voor betere gezindheid plaats maakte.

De koffij-productie was wegens de minder gunstige weêrsgesteldheid niet zeer voordeelig. De bijzonder goede rijstoogst droeg daarentegen tot bevordering van de welvaart der bevolking in ruime mate bij. Zoowel voor uitvoer langs de westkust van Sumatra als naar de onafhankelijke districten van de oostkust, werd eene groote hoeveelheid rijst tegen vrij hooge prijzen ingekocht.

De mindere opbrengst der koffijtuinen, maar hoofdzakelijk de hooge prijzen der lijnwaden, waren oorzaak, dat in den handel niet veel levendigheid heerschte.

De districten Batipoe en X kotta's (Padangsche Bovenlanden) werden dit jaar (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 29) verheven tot eene afzonderlijke adsistent-residentie, met Padang Pandjang als hoofdplaats. De adsistent-residentie Agam werd toen ingetrokken, en hare (overige) districten gebragt onder regtstreeksch beheer van den resident. De bezoldiging van het personeel werd te gelijker tijd vastgesteld.

Benkoelen. (1)

Rooftogten van uit de aangrenzende onafhankelijke Pasoemahlanden, dikwijls met gruwelijke moorden gepaard gaande, verstoorden van tijd tot tijd de rust. (2)

De verbeterde gemeenschap met de Palembangsche bovenlanden strekte zeer ten gerieve der bevolking en schonk aan de nijverheid nieuw leven.

De rijstoogst was niet gunstig. Met de veeteelt en het verzamelen van boschproducten behaalde men daarentegen veel winst.

Lampongsche districten.

Ofschoon het jaar 1865 zich in dit gewest niet door rampen als die van 't vorig jaar deed kennen, was toch de toestand der bevolking minder gewenscht.

Ten gevolge van sterfte onder de karetboomen verminderde zeer de voorraad gomelastiek, zoodat de handel, die overigens nog door het verspreid wonen der bevolking in ontwikkeling werd belemmerd, achteruitging. Een minder gunstig verschijnsel deed zich daarenboven in de bovenlanden voor. Bij den vreemden handelaar namelijk had de inlander het vertrouwen verbeurd, omdat hij zijne verbindtenissen niet nakwam.

Vooral oefende dit een nadeeligen invloed op de handelsbetrekkingen uit, omdat de bestaande regtstoestand het innen van verleende voorschotten zeer moeijelijk maakt. Hoezeer de welvaart door een en ander leed, kon de Lamponger toch door handel en nijverheid nog genoegzaam in zijne geringe behoeften voorzien en gaf geene blijken van ontevredenheid.

Palembang.

Omtrent deze residentie luiden de berigten gunstiger. De rijstoogst en die der tweede gewassen, in den regel bevredigend, vielen ook dit jaar naar wensch uit. De handel bloeide. Te Palembang te huis behoorende schepen bragten de voortbrengelen van landbouw en nijverheid van dit gewest tot zelfs naar China.

Met de vischvangst hielden velen zich onledig, voornamelijk de bewoners der kampong Soensang, die hunne togten uitstrekten tot de wateren van Banka, Toengkal, Saba en tot de kusten der Lampongsche districten. Aan de grenzen der afdeeling Lematang-Oeloe bleef nog eene groote spanning heerschen wegens de hangende geschillen met de naburige onafhankelijke Pasoemahers, die ongeneigd waren om aan de bevolking der

---

(1) In voldoening aan een vroeger geuiten wensch (zie het rapport betreffende het Regeringsverslag over 1862, zitting 1865/66, 37, blz. 3/4), wordt hierbij overgelegd (zie bijlage lit. B), eene Hollandsche vertaling van de in 1862 op verzoek der hoofden van Mokko-Mokko op schrift gestelde adats dier afdeeling.

(2) De sedert plaats gehad hebbende inlijving dezer landschappen, deels bij Benkoelen, deels bij Palembang (zie de volgende noot), en de vermeerdering van bestuursmiddelen, die daarmede gepaard ging, hebben de gelegenheid verschaft om met meer klem dan vroeger tegen de herhaling van dergelijke ongeregeldheden te waken.

Goemay-Oeloe genoegdoening te geven voor de in 1864 of vroeger aldaar geroofde goederen en personen. Daar de Pasoemahers zich evenwel van nieuwe euveldaden onthielden, behoefde nog geen gebruik te worden gemaakt van de in 1864, alléén voor dat geval, verleende magtiging van het Opperbestuur tot eene dadelijke inlijving hunner landen. Daarentegen hadden de hoofden van het landschapje Pasoemah Oeloe Manna zich eigener beweging bij den controleur te Lahat vervoegd, en te kennen gegeven dat zij niets liever zouden wenschen dan bij 's Gouvernements regtstreeksch gebied ingelijfd en als trouwe onderdanen van het Gouvernement te worden aangemerkt. (1)

De verstandhouding met het Djambische rijk was naar wensch. Men legde zich daar meer op geregelden landbouw toe en dreef een levendigen handel in het bijzonder met Singapore.

Banka.

Ook hier oogstte men, enkele batinschappen (onder-districten) uitgezonderd, eene voldoende hoeveelheid rijst in. Boschproducten vonden door de toenemende vaart op Palembang, Billiton en omliggende eilanden ruimen afzet.

De hoofddjaksa bij den landraad te Muntok ontving als belooning voor zijne veeljarige en trouwe pligtsbetrachting eene gouden ceremedaille.

Billiton.

Door langdurigen regen ging een derde der rijstaanplantingen verloren. Gebrek aan dat graan, werd door aanvoeren van elders voorkomen.

De welvaart nam onder de inlandsche en Chinesche bevolking zigtbaar toe.

Eenigen van de Sekah-bevolking (zie hierover het Verslag van 1862, bladz. 16) lieten zich door het bestuur tot eene vestiging aan den wal overhalen.

Riouw en onderhoorigheden.

Lingga. In het gouvernementsgebied Tandjong Pinang bleef de welvaart toenemende, zigtbaar o. a. in den gestadigen aanbouw van steenen woningen. In het Chinesche kamp aldaar was bij het einde van het jaar geen plekje gronds meer onbewoond.

In het overige gedeelte van den Lingga-Riouw-archipel maakten de Chinezen dikwerf misbruik van hunne positie van gouvernements-onderdanen. Alleen bedacht op winstbejag, stoorden zij zich weinig aan justitie of politie, bragten door oneerlijke handelingen groot nadeel toe aan de pachters en vernielden de bosschen ten behoeve van hunne landbouwondernemingen. (2)

De handel was, ondanks gebrek aan kapitaal, vrij levendig.

Indragiri. De toestand in dit rijk liet veel te wenschen over. De zwakheid van het inlandsch bestuur kon blijken uit de omstandigheid, dat zekere radja PANDA zich als vorst van Kwantan had opgeworpen en daarvan in 1864 zelfs den onderkoning van Riouw durfde kennis geven. In 1865 werd evenwel de rust in het Kwantansche hersteld.

Vrees voor hongersnood scheen dit jaar te hebben bestaan, ten minste de soetan verzocht den resident hem met eenige koijangs rijst te hulp te komen, aan welk aanzoek gevolg werd gegeven.

De zetel des bestuurs werd dit jaar van Rengat meer landwaarts in naar Djapoera verplaatst.

---

(1) In den loop van 1866, toen de Pasoemahers nieuwe daden van geweld pleegden en zich onwillig betoonden tot minnelijke afdoening daarvan mede te werken, is, na aankomst eener troepenversterking van Java, tot de bezetting en inlijving overgegaan. Alleen in de Pasoemah Lebar werd ernstige tegenstand geboden; in de Pasoemah Oeloe Manna en Pasoemah Oeloe Lintang daarentegen ondervond men geenerlei verzet. Later evenwel zijn eenige der voornaamste hoofden van de Pasoemah Lebar weder in opstand gekomen; doch bij het eind van 1866 was de rust volkomen hersteld.

De Semindo Oeloe Loeas, het eenig nog onafhankelijk gebleven landschap tusschen Benkoelen en Palembang, is in November, in overeenstemming met het verlangen der bevolking zelve, mede ingelijfd, en, als meer eigenaardig tot Benkoelen behoorende, te gelijk met de Oeloe Manna, aan het gebied van laatstgemeld gewest toegevoegd.

(2) Voorstellen, die bij inwilliging eene gewenschte orde van zaken zullen daarstellen, zijn in behandeling.

Siak en onderhoorigheden.

De bevolking van eigenlijk Siak betoonde zich over het algemeen met de regering van den nieuwen sultan (1) (zie het vorig Verslag, bladz. 12) tevreden, en wendde zich liever tot het Europeesch bestuur om bijstand dan hare toevlugt in feitelijk verzet te zoeken. (2) Eenige onruststokers echter gaven aanleiding tot moeijelijkheden. Zoo trachtte o. a. de schoonbroeder van den afgezetten sultan ISMAËL het gezag van diens opvolger te ondermijnen, terwijl ook een der soekoehoofden overtuigd werd met de partij van den ouden sultan te heulen. Aan beiden werd het verder verblijf binnen Siak ontzegd. Zekere panglima van Toengang, ook betrokken in de woelingen van het vorige jaar, verontrustte de bovenlanden. Onder voorwendsel van afdoening te verkrijgen van een paar oude schuldzaken, belemmerde hij den handel der V Kotta's met Pekan Baroe. De sultan begaf zich in persoon met eenig gewapend volk derwaarts en verdreef den onruststoker uit Trata Boeloeh. Toen deze zich later aldaar weder wilde vestigen, geraakte hij met de achtergelaten wacht slaags en sneuvelde.

Door de verheffing van den rijksbestuurder SJARIF KASIM tot sultan, was eerstgemelde betrekking opengevallen. Overeenkomstig het verzoek van den Siakschen rijksraad werd tot die waardigheid geroepen des sultans oudere broeder tongkoe POETRA, dezelfde die reeds vroeger (zie het Verslag over 1860, bladz. 13, en dat over 1862, bladz. 17) de betrekking van onderkoning had vervuld. Op grond zijner min gunstige antecedenten werd hem de uitoefening der functien van rijksbestuurder slechts voorloopig opgedragen; hij zou echter voor goed benoemd worden, wanneer zijn gedrag, ook door het nalaten van het opiumschuiven, voldoende waarborgen gaf. Sedert zijne optreding had hij geen reden tot klagen gegeven en van opium bijna geen gebruik meer gemaakt. (3)

In de onderhoorigheden van Siak bleven sommige vorsten, op aanblazingen vooral van uit Atjeh, eene vijandige houding jegens het Gouvernement aannemen. In Assahan vooral bleek dit uit onderscheidene handelingen: in Mei van dit jaar bijv. werd op last van den sultan aan eene gouvernements-kruisboot, die den controleur van Batoe Bara aan boord had, het inloopen der rivier verboden en belet. Dezelfde vorst beraamde daarenboven allerlei gewelddadigheden en riep daartoe de medewerking in van den soetan van Panei. Zijne aanslagen waren, naar het scheen, niet alleen gerigt tegen naburige landschappen, waarop Assahan geenerlei regt had, maar ook tegen het Nederlandsch gezag.

Door den vorst van Serdang werd, op aansporing van dien van Assahan, mede eene vijandige houding aangenomen en de ons getrouwe vorst van Deli beoorloogd.

Eindelijk was op het gebied van Temiang, het meest noordwaarts en nabij Atjeh gelegen gedeelte der Siaksche onderhoorigheden, roof en moord gepleegd op Chinezen, afkomstig van de Engelsche bezittingen aan de overkust, en waren de autoriteiten van Temiang weigerachtig bevonden om zich te dier zake behoorlijk te verantwoorden en genoegdoening te verschaffen.

Onder deze omstandigheden bleek meer en meer de noodzakelijkheid eener krachtige optreding, zoowel om daardoor de tegenstanders van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement tot inkeer en ontzag te brengen, als om de welgezinde vorsten en bevolkingen vertrouwen in te boezemen. In Augustus kwam dan ook de Indische Regering tot het besluit, dat eene expeditie zou worden gerigt naar de noordoostelijke staten van het Nederlandsch Indisch gebied aan de oostkust van Sumatra, die uitmaken de onderhoorigheden van Siak, ten einde de vorsten van Assahan, Serdang en de anderen, die zich ongehoorzaam toonden en zich aan feitelijkheden tegen 's Gouvernements onderdanen of bondgenooten hadden schuldig gemaakt of nog maakten, te straffen en tot onderwerping te brengen, en tevens om op het grondgebied oostelijk van de Temiang-rivier de aanmatigingen der Atjehnezen voor goed te keeren.

---

(1) De onder dagteekening van 18 Maart 1865 aan sultan SJARIF KASIM uitgereikte acte van bevestiging en de door hem bij die gelegenheid afgelegde beëedigde verklaring zijn afzonderlijk aan de Staten-Generaal medegedeeld (zie n°. 54 van de stukken der tweede zitting 1866/67).

(2) Onlangs is in beginsel besloten tot de verplaatsing van den zetel des bestuurs van Bengkalis naar de hoofdplaats Siak.

(3) In April 1866 is tongkoe POETRA voor goed tot rijksbestuurder van Siak verheven.

Den 30sten Augustus verliet de aangewezen magt de reede van Batavia en kwam den 3den September voor Riouw ten anker, waar men het noodig oordeelde, vooral in het belang van de gezondheid der troepen, deze voor eenige dagen te doen ontschepen. In den morgen van den 9den vertrok de expeditie naar Batoe Bara, om van daar de operatien, die het eerst tegen Assahan zouden worden gerigt, te doen uitgaan. Tot het leiden van de staatkundige aangelegenheden had zich de resident van Riouw bij de expeditie gevoegd, vergezeld van den adsistent-resident van Siak en van den controleur ter beschikking.

Te Batoe Bara aangekomen, liet de resident de hoofden der omliggende kampongs, die zich vroeger hadden verzet, voor zich ontbieden, ten einde hen ten goede te raden. Eenigen voldeden zonder verwijl aan die oproeping, anderen waren afwezig, doch het hoofd der kampong Bagan, de zoon en vervanger van den afwezigen laksamana, weigerde halsstarrig om te verschijnen. Genoodzaakt zich over te geven, werd hij voorloopig op een der stoomschepen in hechtenis gesteld, terwijl zijne woning, tot voorbeeld van anderen werd geslecht en al de daarin gevonden wapens verbeurd verklaard. Maatregelen werden tevens genomen om de goederen die hij zich met geweld had toegeëigend, aan de regtmatige bezitters terug te geven.

De laksamana zelf hield zich in Serdang op; hij had vooral het Gouvernement tegengewerkt door den invloed dien hij op de houding van den vorst aldaar had uitgeoefend, tot het aanknoopen eener vriendschappelijke verhouding met dien van Assahan.

De opvatting van het hoofd van Bagan vond blijkbaar goedkeuring bij de bevolking en maakte diepen indruk op de hoofden. Zij die zich nog hadden teruggehouden, haastten zich hunne opwachting bij den resident te maken, en waren zeer gewillig in het bijeenbrengen van de koelies die voor de landmagt nog benoodigd waren om den togt naar Assahan over land te doen.

Alles werd voor dien togt zoo geregeld dat reeds den 16den September de geheele troepenmagt, in kruisbooten, sloepen en ingehuurde vaartuigen, de rivier van Batoe Bara kon opvaren tot de kampong Rawa, waar het bivouac werd opgeslagen, om des anderen daags den togt voort te zetten, die volgens het beweren der gidsen twee dagen zou duren.

De zeemagt van de expeditie, die den 17den September naar de monding van de Assahan-rivier was opgestoomd, liep reeds in den namiddag van dien dag die rivier binnen. Den 18den werd Tandjong Balei, de hoofdkampong, en twee dagen later Si Rantau, de verblijfplaats van den vorst, door de landingsdivisie der marine bezet, welke plaatsen de landmagt, wegens de buitengewone moeijelijkheden van den marsch, die negen dagen duurde, eerst den 25sten bereikte.

Beide plaatsen waren onverdedigd; het aanwezige geschut en eenige papieren werden buit gemaakt. De vorst (jangdi pertoean besar) had de wijk naar het binnenland genomen, en zijnen neef den onderkoning (jang di pertoean moeda) achtergelaten, met magtiging om met den resident te onderhandelen. Langs verschillende wegen beproefde de resident den gevlugten vorst oproepingen te doen geworden om zich bij hem te vervoegen, doch zonder gunstigen uitslag. Aan vervolging viel niet te denken, daar hij zich, volgens onderscheidene berigten, met zijne broeders benevens eenige weinige aanhangers naar Kota Boeroek had begeven, een gehucht in de Battak-landen, acht à tien dagreizen de rivier opwaarts.

In afwachting van hetgeen nader door de Indische Regering zou worden beslist, werd de voortvlugtige jangdi pertoean besar van den troon vervallen verklaard, en na ruggespraak met den gemagtigde van den sultan van Siak, die zich bij den resident had gevoegd, het bewind voorloopig opgedragen aan den naasten troonopvolger, den jangdi pertoean moeda, tot nu toe belast met het beheer der tot Assahan behoorende landschappen Koealoe en Lidoeng. Aanvankelijk werd den nieuwen vorst een gouvernements-ambtenaar (controleur) toegevoegd om hem in bestuurszaken ter zijde te staan (1), en werden tot bescherming van dezen een klein detachement militairen, benevens twee kruisbooten, te Tandjong Balei achtergelaten.

Na beëindiging der zaken van Assahan vertrok het meerendeel der expeditionaire magt den 1sten October naar Serdang, om den vorst van dat rijk tot rede te brengen.

---

(1) Sedert is de plaatsing van dien ambtenaar bestendigd

Ook hier behoefde zich de kracht der wapenen niet te doen gelden. Beangst voor de gevolgen van zijn verzet, had de vorst de tusschenkomst ingeroepen van den controleur te Deli om het gebeurde goed te maken. Op aanraden van dien ambtenaar kwam hij bij den resident aan boord, en verzocht zoowel schriftelijk als mondeling vergiffenis, die hem door den resident geschonken werd. Al aanstonds leverde hij den laksamana van Batoe Bara aan ons uit en verklaarde zich tevens bereid den sultan van Deli in zijne oude regten te herstellen door den afstand aan dezen van de landschappen Pertjoet, Danei, Bedagei en Padang. Vervolgens vernieuwde de sultan van Serdang zijne verklaring van 16 Augustus 1862, en erkende daarbij tot zijn gebied geene andere landen te rekenen dan Serdang en Pebaoengang. Ter aanvulling eener leemte in de vroegere verklaring werd in de nieuwe acte tevens de gebruikelijke bepaling opgenomen omtrent de toelating van, en het afstaan van gronden aan Europeanen en andere Oostersche of Westersche vreemdelingen. De overdragt der afgestane landschappen aan den sultan van Deli vond plaats bij eene afzonderlijke acte. (1) Ook dit alles geschiedde in overeenstemming met den Siakschen gemagtigde.

Den 8sten October scheepte de expeditie zich in naar het eiland Kampei, gelegen tegenover Langkat en bekend als de voornaamste verzamelplaats der Atjehnezen, die aldaar hunne gevangenen bewaarden en eene versterking hadden opgerigt. De Atjehsche vlag was er vervangen door eene witte. Op het naderen der sloepen sloegen eenige gewapenden op de vlugt. Men vernam dat het hoofd der vestiging reeds eenige maanden geleden naar Atjeh was teruggekeerd en zekeren tongkoe Hitam tot zijn plaatsvervanger had gesteld, die echter daags vóór de komst der troepen gevlugt was. Zekere panglima Dalem, die zich als waarnemend hoofd der nederzetting bekend maakte, werd aan boord der schepen overgebragt. In de versterking die, even als de daartoe behoorende woningen, werd geslecht, vond men slechts eenige weinig beduidende stukken geschut, benevens kruid en kogels. De vervolging van tongkoe Hitam, die zich aan de rivier Ajer Masin benoorden Kampei ophield, liep vruchteloos af; na eene korte schermutseling met de tegen hem afgezonden gewapende sloepen, had hij de vlugt in de wildernis genomen, met achterlating van al zijne papieren, zijn zegel en de Atjehsche vlag van Kampei. De Atjenezen hadden daarbij een paar gewonden bekomen.

De vervolging van tongkoe Hitam deed het oponthoud der expeditionaire magt te Kampei duren tot den avond van den 12den October. Den volgenden morgen begaf men zich naar Temiang. Aan de oevers der rivier van dien naam, die met gewapende sloepen en een gedeelte der troepen werd opgevaren, werd geen zweem van verzet ondervonden. De hoofden kwamen bij den resident aan boord en verzekerden de grensscheiding met Atjeh, gevormd door de Temiang-rivier, te zullen eerbiedigen. Met behulp van den tongkoe pangaran van Langkat werd de gevangenneming bewerkstelligd van twee der moordenaars van de Chinezen van Poeloe Pinang, waarvan hierboven sprake was.

Met de afdoening der zaken te Temiang was ook de taak der expeditionaire magt afgeloopen, weshalve de troepen en stoomschepen naar Batavia terugkeerden, met uitzondering van een klein gedeelte, dat door den resident voorloopig nog werd aangehouden en waarmede hij zich den 19den October naar Langkat en vervolgens naar Batoe Bara begaf. Ter eerstgemelde plaatse werd met den tongkoe pangaran eene grensregeling getroffen, waarbij ook Temiang, zoomede het eiland Kampei, onder zijn gezag werden gesteld, nadat vooraf van den sultan van Deli de verzekering was verkregen, dat deze zijne vermeende aanspraken, zoowel op Langkat zelf als op Temiang, niet verder zou doen gelden. Bij eene acte van 21 October 1865 werd eerstgenoemde vorst op de gebruikelijke wijze als radja van Langkat, Poeloe Kampei en Temiang erkend en bevestigd; terwijl hij van zijnen kant eene acte van verband bezegelde, van gelijken aard als de verklaringen, vroeger door de overige vorsten afgelegd. (2) Als belooning voor de vele diensten door hem zoowel vroeger als laatstelijk tijdens de expeditie bewezen, werd hem bij die gelegenheid, namens de Regering, een geschenk in zilver, benevens eene Nederlandsche vlag uitgereikt.

---

(1) Daar beide acten niet geheel in den voorgeschreven vorm waren opgemaakt, zijn zij niet voor dadelijke bekrachtiging vatbaar bevonden, en is de resident aangeschreven tot het doen opmaken van nieuwe. Tot dusver zijn deze hier te lande niet ontvangen.

(2) Ook deze acten moesten, alvorens door den Gouverneur-Generaal te kunnen worden bekrachtigd, door verbeterde expeditien worden vervangen. Het blijkt niet dat zulks reeds zou hebben plaats gehad.

Te Batoe Bara werden alsnog maatregelen genomen om eenige tot dat rijkje behoorende landschappen te onttrekken aan de onwettige heerschappij van den vorst van Assahan, tot welk einde door den resident eene vergadering van al de hoofden was belegd, waarin zij met de grensregeling hunner landen bekend gesteld en nogmaals aan hunne verpligtingen tegenover het Gouvernement en hunnen souverein den sultan van Siak herinnerd waren geworden.

Op het berigt dat de voortvlugtige vorst van Assahan en diens beide broeders te Tandjong Balei waren aangekomen om hunne onderwerping aan te bieden, begaf de resident zich van Batoe Bara derwaarts. De gewezen vorst en een zijner broeders verkregen vergunning om als eenvoudig burger in Assahan te verblijven, eerstgenoemde na vooraf schriftelijk afstand te hebben gedaan van zijne aanspraken op het rijk van Assahan en van alle vorstelijke waardigheid. De andere broeder, een man van een woelziek en zeer gevaarlijk karakter, werd ter beschikking van den Gouverneur-Generaal naar Batavia opgezonden. (1)

In Panei en Bila, waar de verhouding jegens het Gouvernement mede te wenschen had overgelaten, bleef, ofschoon de expeditionaire magt zich er niet had vertoond, de indruk daardoor elders te weeg gebragt, mede van zigtbaren invloed.

Aan eene oproeping van den resident om naar Laboean Batoe te komen, werd, onder betuiging van trouw en gehoorzaamheid, door de soetans van beide rijkjes onmiddellijk voldaan. Die van Bila, wegens ouderdom en ziekelijkheid onbekwaam geacht om zich verder met de aangelegenheden des lands te bemoeijen, leende het oor aan den hem gegeven raad om het bestuur aan een ander over te dragen, en koos daartoe een zijner aanverwanten, radja Moeda. Zijn eenige zoon was nog niet tot jaren des onderscheids gekomen.

Ter aanvulling zijner verklaring van 11 Augustus 1862 was door den vorst van Bila bij eene acte van 8 Januarij 1865 alsnog eene nadere verklaring afgelegd omtrent de toelating van en het afstaan van gronden aan vreemdelingen in zijn rijk. Bij de goedkeuring daarvan door de Indische Regering werd aan den betrokken vorst en de ambtenaren opgemerkt, dat waar in de acte de resident genoemd wordt, sprake behoort te zijn van het hoofd van het bestuur der afdeeling waartoe de vorst behoort. (2)

Voor het onder regtstreeksch beheer te nemen gedeelte van Laboean Batoe (zie het vorig Verslag, bladz. 13 noot 1) werd een terrein gekozen ter uitgestrektheid van ruim $2^1/_4$ vierkante Nederlandsche mijl.

Den 5den November werd daarvan door den resident plegtig bezit genomen, in tegenwoordigheid van de vorsten van Panei en Kota Pinang, den waarnemenden soetan van Bila en een groot aantal belangstellenden. Ter aanmoediging van de nederzetting van vreemdelingen werd al dadelijk een hoofd der Chinezen en een hoofd der andere vreemde Oosterlingen aangesteld. (3)

De verdeeling van het overige gedeelte van Laboean Batoe tusschen den vorst van Panei en dien van Kota Pinang volgens de voorgenomen wijze, bleek niet met de billijkheid te strooken, en werd daarom voorloopig verdaagd tot dat het terrein beter zou zijn onderzocht.

Wester-afdeeling van Borneo.

In het Sintangsche duurde de staat van verzet van de zijde van pangeran Mas Nata Widjaja en zijne van elders gekomen of in de bovenstreken aangeworven Daijaksche aanhangers nog voort, zonder dat het evenwel aan de leiders van den opstand mogt gelukken de eigenlijke Sintangsche bevolking tot hunne zijde over te halen.

De drie eerste maanden van het jaar verliepen, zonder dat eenige ontmoeting met de

(1) Sedert naar Amboina verwijderd.

(2) Zie n°. 54 van de stukken der tweede zitting 1866/67.

(3) In 1868 zullen in dit nieuwe gebied dezelfde verpachte middelen worden ingevoerd als in eigenlijk Siak werken (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 59).

Voor latere mededeelingen betreffende den toestand van Siak en onderhoorigheden zie men de aanteekeningen omtrent eene door den resident in Mei 1867 volbragte reis, opgenomen in de *Staatscourant* van 8/9 September daaraanvolgende.

opstandelingen plaats vond. In April echter en later in Mei bestookten zij onze tijdelijke versterking te Soengei Pinang, doch werden beide keeren met zwaar verlies afgeslagen.

De invloed van pangeran MAS en zijne partij begon hierdoor af te nemen, hetgeen de onderwerping ten gevolge had van verschillende langs de Melawie-rivier gevestigde Daijaksche stammen. Ten einde eenig toezigt op deze lieden te doen houden en te voorkomen dat zij, aan zich zelven overgelaten, zich weder bij den vijand zouden aansluiten, werd aan een der rijksgrooten van den panembahan van Sintang het gezag over dat gedeelte der bevolking tijdelijk opgedragen.

Ook werd een van de meest te vertrouwen grooten van het Sintangsche rijk naar de Pinoh afgevaardigd met het doel om zich aan te sluiten bij het hoofd der Keban Daijaks, die reeds in het vorig jaar de zijde van het Gouvernement hadden gekozen.

In het laatst van Augustus nogtans waagde de vijand, begunstigd door den lagen waterstand, die het ageren op de rivieren belemmerde, andermaal eenen aanval, en wel op onzen kleineren post Kebiboe, die gedurende eenige dagen aan een hevig vuur bloot stond. De vijand trok echter af, even voor eene kolonne tot ontzet van Sintang opdaagde.

Het lage water bleef nog altijd de operatien der onzen belemmeren, waardoor het pangeran MAS en zijnen mede-aanvoerders gelukte weder menigeen tot hunne zijde over te halen Op nieuw verzamelde zich dan ook omstreeks het laatst van November, onder aanvoering van zekeren NIBONG en toemengoong TEBEH, eene aanzienlijke magt en wel te Nanga Nawah, boven Pinang. De regenmousson en de hoogere waterstand daarmede ingetreden, verschaften den onzen gelegenheid den vijand op dit ver gelegen punt op te zoeken en hem tot een overhaaste vlugt te dwingen, waarbij hij oorlogs- en mondbehoeften in groote hoeveelheid achterliet.

De geleden verliezen schrikten evenwel de hoofden des opstands niet af. Hunne pogingen om ook in het gebied der Pinoh-rivier volk te werven, schenen te slagen. In den loop van December wierpen zij, even boven onzen post te Nanga Pinoh, eene nederzetting op aan den heuvel Taboer, van waar zij echter bij de nadering onzer troepen verdwenen.

In verband met den ontvangen last om onze magt meer bij Sintang zamen te trekken, was inmiddels na de overwinning te Nanga Nawah, de post te Pinang, even als kort te voren die te Kebiboe, ingetrokken. (1)

Buiten het tooneel van den opstand werd het gezag overal geëerbiedigd.

De Chinesche districten begonnen zich langzamerhand op te beuren uit den gedrukten toestand, waarin zij in den laatsten tijd verkeerden. Eene compagnieschap van drie vermogende Chinezen ontbood dit jaar emigranten uit China, voornamelijk vrouwen, doch meest allen kwamen bij een schipbreuk om. Ten gevolge van den achteruitgang der goudwasscherijen in dit gewest trad de landbouw bij den Chinees meer op den voorgrond.

De oudste en wettige zoon van den sultan van Pontianak, aan wien, blijkens het Verslag van 1862, bladz. 19, den titel en naam werden verleend van pangeran ratoe PAKOE NEGARA, werd den 28sten Mei 1865 openlijk als troonsopvolger van Pontianak bevestigd en maakte thans deel van den rijksraad uit. Aan den rijksbestierder van dat rijk werd, als blijk van erkenning voor de vele diensten in den Sintangschen oorlog betoond, namens de Regering een gouden medaille uitgereikt.

Van uit Pontianak was men bezig een weg te banen naar het zeestrand, ten einde eene Boeginesche nederzetting aldaar met de hoofdplaats te verbinden.

De in 1856 voorloopig voor den tijd van vijf jaren vastgestelde inrigting van het bestuur der adsistent-residentie Sintang en van de afdeelingen Landakh en Taijan (zie het Verslag over genoemd jaar, blad. 28) moest nog altijd door eene definitive regeling vervangen worden, vermits de weinige rust waarin genoemde streken gedurende dat tijdvak verkeerd hadden, den ambtenaren niet had toegelaten zich genoegzaam met de behoeften des lands bekend te maken. In 1861 was daarom magtiging verleend de bestaande organisatie te bestendigen tot dat de omstandigheden zouden toelaten tot eene definitive regeling over te gaan.

Als gevolg hiervan werden voorstellen tot verbetering der bestaande organisatie ontvangen en door het Opperbestuur bewilligd, welke zich opgelost hebben in het besluit van den Gouverneur-Generaal van 16 Mei 1865, n°. 28 (*Indisch Staatsblad* n°. 48),

---

(1) De jongste berigten doen een spoedig algeheel herstel der rust verwachten. Een gedeelte der expeditionaire troepen keerde in het laatst van Februarij 1868 naar Java terug.

houdende vaststelling eener nieuwe begrooting van uitgaven voor de geheele residentie. De bedoelde verbeteringen bestaan hoofdzakelijk in de aanstelling in de genoemde drie afdeelingen, van nog eenige ondergeschikte inlandsche beambten, zoomede in de vermeerdering van het aantal controleurs met twee, waarvan één voor het Melawie-gebied, en één voor het gebied van Taijan en het daaronder behoorende rijkje Meliouw.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Naar mate de rust, die op het einde van het jaar schier overal was hersteld, zich bestendigde, nam ook de welvaart der bevolking toe. (1) De prijzen der eerste levensbehoeften waren eenigzins gedaald, zoodat de geringe man in staat was zich op betere wijze te voeden. In bijna alle takken van nijverheid was vooruitgang merkbaar en de zorgen, op aansporing van het bestuur, aan den landbouw gewijd, vestigden de hoop, dat aanvoeren van rijst van elders weldra zouden kunnen worden ontbeerd. De laatste binnenlandsche tollen — overblijfselen uit den sultanstijd, welke den kleinhandel zeer belemmerden — werden met 1°. Mei 1865, tot groote vreugde der bevolking, afgeschaft.

Het overlijden in Januarij 1865, van den vorst van Kottawaringien (Zuiderafdeeling) gaf tot geene moeijelijkheden over de troonsopvolging aanleiding. De door de Indische Regering erkende troonsopvolger, een jongere zoon van den overleden vorst, had nog niet den volgens de landsinstelling vereischten leeftijd bereikt om al dadelijk het bewind te kunnen aanvaarden, waarom de leiding der zaken voorloopig aan den rijksbestierder werd toevertrouwd. De oudste zoon kwam voor de troonsopvolging niet in aanmerking, omdat hij uit eene niet vorstelijke (Chinesche) moeder was geboren en ten gevolge van zijn slecht en zedeloos gedrag bij de bevolking en de rijksgrooten gehaat was.

Onder Amoenthay werd de rust verstoord door de hoofdopstandelingen Narq en Rasid, doch met behulp der militaire magt spoedig hersteld. Beide deze aanvoerders werden kort na elkander achterhaald en gedood. Eenige andere onruststokers ondergingen de doodstraf of werden verbannen. De dood van den algemeen voor onkwetsbaar gehouden geestdrijver Rasid had vooral een geduchten indruk op de bevolking gemaakt.

Niettegenstaande de hoofdopstandeling hadji Boujassin zich nog altijd in de Tanah-laut bevond, vertoonden er zich geene onrustige bewegingen. In November slaagde eene patrouille er in zijne schuilplaats te ontdekken, doch het mogt niet gelukken hem onschadelijk te maken; ofschoon gewond, wist hij in de wildernis te ontkomen. (2)

Evenzeer waren ook de Daijaklanden nog nu en dan het tooneel van ongeregeldheden. Omstreeks het midden van het jaar deden de Daijaks Oet en Parie een inval in de Boven Katingan (Zuiderafdeeling), ten gevolge waarvan verscheidene inlanders de wijk namen naar andere streken.

Soerapattie en de zonen van Antasarie hielden zich voortdurend in de Boven-Doesson op. Gedurende een groot deel van het jaar wisten zij of hunne volgelingen door het verspreiden van valsche geruchten omtrent voorgenomen aanvallen op onze nieuw opgerigte sterkte aan de Morara Teweh en door roof en brandstichting in de met ons bevriende kampongs, de bevolking der Doesonstreken in onrust te houden. In de laatste maanden werd van dergelijke daden niets meer vernomen, en zoo men wil zou Soerapattie het voornemen hebben opgevat om verder verzet te staken en zich ergens rustig te gaan vestigen. De uitgeweken bevolking keerde meer en meer in hare dorpen terug.

Ook de bewoners der kampong Kaharingan (afdeeling Kleine Daijak) maakten zich aan verscheidene rooftogten schuldig. De districtshoofden van Kwala- en Midden-Kapoeas werden tegen hen afgezonden, en staken, na eene hardnekkige verdediging, hunne kampong in brand.

Eindelijk werd nog eene bende opstandelingen, die zich in de Soengei Kawattan had versterkt, in de maand November door eene militaire kolonne, bijgestaan door de bemanning van den gouvernements-stoomer *Bronbeek*, met groot verlies verdreven. (3)

---

(1) In April 1866 is dit gewest weder onder zuiver burgerlijk beheer gebragt.

(2) Reeds in Januarij 1866 viel hij het bestuur in handen.

(3) Vergelijk hoofdstuk D, afdeeling I, § 5.

Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.

In de gouvernementslanden onder regtstreeksch beheer was de stand van zaken over het algemeen gunstig. De goede uitkomsten der padie- en koffijcultuur en het drukker handelsverkeer deden de welvaart der bevolking toenemen. De toestand in de binnenlanden, die vroeger zeer veel te wenschen overliet, ten gevolge van ongenoegzaam personeel, den onbuigzamen aard der bevolking en haar gering gevoel van zedelijkheid, was veel verbeterd. Moorden werden steeds zeldzamer. De inlandsche hoofden, ofschoon meerendeels weinig ontwikkeld, gaven geen reden tot ontevredenheid. Een nieuw reglement regelde hunne rangen, titels, onderscheidingsteekenen en eerbewijzen (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 75).

De gevlugte regent van Tjamba in de Noorderdistricten (zie het vorig Verslag bladz. 15) stelde zich dit jaar in handen van het bestuur en werd in het belang der rust naar Java verwijderd, waar hem Bagelen tot verblijfplaats werd aangewezen.

In navolging van een gelijken maatregel in 't vorig jaar genomen, werden ook in 1865 eenige glarang- of regentschappen, die te klein of te weinig beduidend waren om afzonderlijk te blijven bestaan, bij andere regentschappen ingelijfd, als: de glarangschappen Mamoedjoe en Ballo bij het regentschap Polombanking (afdeeling Zuiderdistricten); het regentschap Bonto Tanga bij het regentschap Tanaberoe (afdeeling Oosterdistricten) en het regentschap Onta bij het regentschap Battang Matta (afdeeling Saleijer).

Ook werden twee en dertig kampongs in de afdeeling Noorderdistricten ter wille van orde en van eene goede politie beter ingedeeld, zoodanig dat zij thans tot die regentschappen behooren, binnen welke zij gelegen zijn.

In de gouvernementslanden niet onder regtstreeksch beheer viel, volgens getuigenis van den Gouverneur, meer en meer toenadering op te merken van de zijde der vorsten en vertrouwen bij de bevolking.

In Boni gaf eene sedert jaren tusschen den leenvorst en den tomarilalang (rijksbestierder) bestaande veete aanleiding tot eene openlijke vredebreuk. De naaste oorzaak daarvan was het huwelijk van dezen laatste met eene Wadjosche prinses — tevens lid in den hadat van Wadjo — geheel tegen de instellingen van Boni, althans tegen de inzigten van den leenvorst en de grooten van dat rijk.

De tomarilalang hield zich voortdurend buiten Boni op, hetgeen op den gang der zaken van nadeeligen invloed was. (1) Leenvorst en hadat vertoefden in 't laatst van 't jaar gedurende ruim 7 weken te Macassar.

De vorstin van Tanette, die de meeste andere vorsten van Celebes in verstandelijke ontwikkeling overtreft, bevorderde grootelijks het welzijn harer onderdanen. Een bewijs van haar streven om handel en landbouw te bevorderen gaf zij door het doen aanleggen van eenen weg, die het land tot aan Barroe moet doorkruisen en die in verband staat met den weg van de gouvernements-afdeeling Noorderdistricten. Een verbod op alle dobbelspelen werd door haar met kracht gehandhaafd; evenzoo een bevel strekkende om het gebruik van opium zooveel mogelijk te beperken. Ook zij kwam met het doel om het Gouvernement hare hulde te brengen met den hadat naar Macassar op en bleef daar ruim vijf maanden.

De vorsten der bondgenootschappelijke landen voldeden vrij wel aan hunne verpligtingen jegens het Gouvernement. (2)

Die van de Mandharstaten, ondanks met dezen eerst sedert kort (zie het Verslag over 1862, bladz. 25) nieuwe contracten waren aangegaan, maakten eene uitzondering. In die oorden heerschte regeringloosheid en was de bevolking aan de roof- en plunderzucht van eenige woelzieke en oorlogzuchtige vorstjes overgegeven. (3)

---

(1) In den aanvang van 1867 is de rijksbestierder uit zijne waardigheid ontzet.

(2) Eene uitbreiding van grondgebied heeft onlangs plaats gehad in de afdeeling Zuiderdistricten, door de inlijving bij 's Gouvernements regtstreeks gebied van het rijkje Sanraboni, met eene bevolking van 2000 zielen. Overeenkomstig die bij het contract met dat rijkje bedongen bevoegdheid werd tot den maatregel overgegaan wegens eigendunkelijke handelingen der vorstin. Gevolgen van geldelijken aard vloeijen uit deze inlijving niet voort.

(3) Tot het erlangen van herstel van grieven heeft in 't laatst van 1867 eene militaire expeditie naar Mandhar plaats gehad. Twee der staatjes voldeden aan de gestelde eischen, het andere bood wederstand en werd deswege getuchtigd.

Met Wadjo was het even treurig gelegen, daar het veelhoofdig bestuur van dat rijk, zamengesteld uit leden die het immer met elkander oneens waren, de magt miste tot handhaving van orde en rust. Het volk, de knevelarijen der grooten moede, verhuisde met geheele familien naar elders.

De vorst van Soppeng kwam te overlijden, en werd door zijnen broeder in de regering opgevolgd.

Volgens een van den vorst van Sidenring ontvangen schrijven was deze in moeijelijkheden gewikkeld met Doeri, eene onderhoorigheid van het rijkje Masenring-poeloe, over hetwelk hij eenig gezag uitoefent. Omtrent den uitslag van een tegen Doeri gerigten veldtogt liepen zeer uiteenloopende geruchten. Zeker is het evenwel, dat de Sidenringsche benden vóór het einde van het jaar waren teruggekeerd.

Het voor de gouvernements-onderdanen op Bima bestaande verbod om gewapend op publieke plaatsen te verschijnen, werd door den sultan, naar aanleiding van eene amokpartij, ook op zijne onderdanen toepasselijk verklaard. Omtrent eene regeling van des sultans gebied op het eiland Floris, zie men het lager aangeteekende, onder »Timor".

Sumbawa trof eene ramp, dien het in jaren niet te boven zal komen. Een waanzinnig inlander stak in September de hoofdkampong Groot-Sumbawa in brand, waardoor ongeveer 2500 huizen en de kraton van den Sultan geheel vernield werden, met al de padie, die naauwelijks was opgeschuurd. Het Gouvernement verstrekte dadelijke hulp.

Menado.

Voor de Minahassa was het afgeloopen jaar buitengewoon voordeelig. Ten gevolge van het aanhoudend warme en drooge weder bedroeg de koffijproductie meer dan het dubbele van een gewonen oogst. Rijst en miloe waren in voldoende mate voorhanden. Even als vroeger ontstonden bij het in gereedheid brengen van nieuwe terreinen voor den landbouw weder eenige grensgeschillen tusschen de bevolking der verschillende districten. Wel waren in der tijd de grenzen der meeste districten in overleg met de betrokken hoofden geregeld, doch zij waren niet in kaart gebragt en door grenspalen aangewezen. Daarmede zou in 1866 een landmeter worden belast.

Veel ongunstiger over het algemeen was het in de overige rijkjes dezer residentie gesteld. In Bolang Mongondo hadden verwikkelingen plaats tusschen den radja en een ontslagen panghoeloe, die bewerkt had, dat het betalen van belasting was geweigerd. Naar Menado opgeroepen voerden beide partijen zoo vele grieven tegen elkander aan, dat een spoedige afloop dezer zaak niet was te voorzien.

In de plaats van den afgetreden radja van Bintaoena werd, overeenkomstig de keuze der rijksgrooten, een ander aangesteld; ook in Kaijdipang, welks radja ten vorigen jare, wegens begunstiging van zeeroof, was verbannen, werd een nieuwe radja gekozen, die de gebruikelijke acte van verband onderteekende. (1)

De treurige tafereelen door de op de Sangir- en Talaut-eilanden gevestigde zendelingen opgehangen van de behandeling die de bevolking van hare hoofden ondervond, deden in 1865 meermalen een oorlogsstoomschip derwaarts zenden. Bewijzen van schuld konden echter niet verkregen worden.

Met het Sangirsche rijk Taboekan werd den 19den Julij een nieuw en meer aan de eischen van den tegenwoordigen tijd beantwoordend contract gesloten, waarbij de radja en rijksgrooten zich, behalve tot velerlei andere verpligtingen, verbonden, o. a. om de zendelingen op de Sangir- en Talaut-eilanden te beschermen, het onderwijs der jeugd te bevorderen, alsmede om zorg te dragen voor de daarstelling en het behoorlijk onderhoud van kerk- en schoolgebouwen. Met ingang van 1 Januarij 1866 werd hun bij deze overeenkomst eene schatting opgelegd, welke, naar reden van f 1 voor elk gezin, voorloopig bepaald werd op f 400 's jaars, te voldoen in geld of in voortbrengselen des lands. (2)

In de afdeeling Gorontalo belemmerde het zamenstel van het inlandsch bestuur den goeden gang van zaken. Herhaalde aansporingen hadden wel wat verbeteringen te weeg

---

(1) Zie n°. 54 van de stukken der Staten-Generaal, tweede zitting 1866/67.

(2) Deze overeenkomst in Januarij 1866 op één artikel na, door de Indische regering bekrachtigd, is bereids in haar geheel aan de Staten-Generaal medegedeeld (zie de stukken bedoeld in de voorgaande noot.)

gebragt, doch de bevolking genoot weinig van hare cacao en geweven stoffen, omdat de handel bijna uitsluitend in handen was der hoofden, adellijken en Boeginezen, die hunne koopwaren tegen willekeurig hooge prijzen aan de bevolking opdrongen.

Strenge maatregelen werden dit jaar genomen tegen de Boeginezen op het eiland Togian, die Loeinansche Alfoeren gevangen genomen en verkocht hadden en de oorspronkelijke bewoners naar de bosschen verdrongen en mishandelden.

Gouvernement der Moluksche eilanden. (1)

Amboina. De welvaart van den inlander wordt gezegd sedert het vorige jaar niet te zijn toegenomen. De invoerhandel was belangrijker dan vroeger, doch het bedrag van den uitvoer was gedaald. De reden hiervan werd gezocht in de minder hooge prijzen der foelie en noten. Eenige ongeregeldheden, welke te Liliboöij voorvielen, waren niet van aanbelang.

De pities- en hassilgelden werden in 1865 verklaard geen inkomsten meer uit te maken van de regenten in deze residentie. Hun werd daarvoor echter schadeloosstelling toegekend.

Op West-Ceram moest tot herstel der rust de hulp der gewapende magt worden ingeroepen. De aldaar onder de Alfoeren uitgebroken opstand scheen voornamelijk het uitvloeisel te zijn van een gerucht, dat van hen belasting zou geheven worden. In afwachting van troepen van Java en van Ternataansche hulpbenden, werden op het einde van het jaar Kaijbobo en Kaijratoe door militairen uit Ambon bezet. (2)

Banda. De Bandasche burgers, waarvan de vrijverklaarde lijfeigenen en perkhoorigen een deel uitmaken, kenmerkten zich voortdurend door hun afkeer van gezetten arbeid. Niettegenstaande bij den zeer voordeeligen notenoogst allezins gelegenheid bestond om, door deelname aan den pluk, gelden bijeen te zamelen, en door de perkeniers menige poging werd aangewend om volk te werven, kwam in den beginne slechts 297 man op en was dat getal spoedig daarna weder verminderd. Een aanslag op het leven van den resident mislukte. De dader was de radja van Amar (Goram-eilanden) die zich zonder vergunning van het bestuur ter bedevaart had begeven, en op zijne terugreis, te Banda aangekomen, te dier zake door den resident was te regt gewezen. Wrevel hierover en over de bestraffing, welke hem als overtreder der ordonnantie van 6 Julij 1859 (*Indisch Staatsblad* n°. 42) nog wachtte, leidden hem tot den stap. Hij overleed hangende het onderzoek zijner zaak.

Omtrent Ceram-laut en de Goram-eilanden luidden de bij den resident ontvangen berigten vrij bevredigend.

Ternate. Door de regtstreeks onder Europeesch bestuur staande bevolking, welke zich hoofdzakelijk met den handel ophoudt, werd algemeen over vermindering in den omzet geklaagd. De stemming jegens het Gouvernement, ook van de inlandsche vorsten en de aan deze onderhoorige volken, was naar wensch.

In eenige districten van het rijk van Ternate werden wegens mislukking van het rijstgewas groote verliezen geleden, doch gebrek heerschte er niet.

De sultan van Tidore overleed op 29 November 1865. Hangende de beslissing omtrent de troonsopvolging werd de afdoening der dagelijksche zaken en van meer belangrijke, voor zoover zij geen uitstel gedoogden, opgedragen aan eene commissie bestaande uit den rijksbestierder, een der kapiteins-laut en des sultans secretaris. (3)

---

(1) In 'tlaatst van 1866 (*Indisch Staatsblad* n°. 132), is besloten tot de opheffing van dit gouvernement, zijnde de residentie Ternate verklaard tot eene op zich zelf staande residentie, en de residentien Amboina en Banda met elkander vereenigd, onder den naam van residentie Amboina. Voor de daaruit voortgevloeide wijzigingen in de bepalingen op het regtswezen aldaar zie men *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 18.

(2) In den aanvang van 1866 is de expeditie spoedig geslaagd.

(3) In de troonsopvolging is sedert voorzien, zijnde de oudste zoon van den overleden vorst tot sultan verheven.

Timor.

Over het algemeen was de welvaart onder den inlander gering, doch zijne gezindheid jegens het Europeesch gezag goed. (1)

Op het eiland Savoe heerschte gebrek aan levensmiddelen, wegens mislukking van den djagong-oogst.

Ten opzigte van Flores verdient vermelding het Indisch besluit van 9 Maart 1865, n°. 29, betrekkelijk de grensregeling aldaar. Daarbij werd bepaald dat het gebied van den sultan van Bima op genoemd eiland zich uitstrekt om de noord tot en met Potta en onderhoorige plaatsen, en om de zuid tot en met Nangaramo, terwijl de radja van Larentoeka er gezag zou uitoefenen om de noord tot en met Mau Mereh, en om de zuid tot en met Paga; een en ander behoudens de regten der volkshoofden, omtrent welke de Regering nader met hen zou te rade gaan.

Bali en Lombok.

In de afdeelingen Boeleleng en Djembrana heerschte welvaart en bleef de openbare orde gehandhaafd.

Te Djembrana alleen had eene beweging plaats onder de inheemsche Mohammedanen, die hier onder de vreemde Oosterlingen gerangschikt worden. Een vijftigtal namelijk weigerden de bevelen van de over hen gestelde hoofden op te volgen en verzochten, zonder daarvoor redenen op te geven, door den radja te worden bestuurd. Minnelijke maatregelen bragten hen spoedig tot de orde terug. (2)

De padie leverde in Boeleleng niet zooveel op, als de stand van het gewas had doen hopen. Men schreef zulks toe aan beschadiging door insecten.

De mindere opbrengst der padie werd echter ruimschoots vergoed door den oogst van kedele, tabak, maïs, klappers en koffij, van welke laatste teelt in Boeleleng meer en meer werk werd gemaakt.

De uitkomsten van den handel waren, ook in Djembrana, bevredigend, even als de gezondheidstoestand.

De verhouding tusschen de overige rijkjes op Bali was, volgens de ontvangen berigten, niet verbeterd. De vijandelijkheden bestonden doorgaans in het doen van strooptogten tot het rooven van elkanders vee, soms ook in het wegvoeren van personen.

Lombok werd dit jaar door den gecommitteerde bezocht, zijne ontvangst was naar behooren.

IV. Mededeelingen overeenkomstig de voorschriften van het reglement op het beleid der regering van Nederlandsch Indie.

§ 1. *Cultuurstelsel.* (Art. 56.)

De maatregelen in 1865 genomen of voorbereid in den geest der voorschriften van art. 56 van het regeringsreglement, worden bij de behandeling van het onderwerp der cultures meer uitvoerig vermeld in hoofdstuk N van dit Verslag.

Als zoodanig moge met opzigt tot de *koffijcultuur* worden gewezen op de vernieuwde verhooging van den aan de bevolking te betalen leveringsprijs, in de jaren 1857—1862 achtereenvolgens gebragt van f 8$^1/_3$ op f 11$^1/_2$ per pikol, en voor 1865 bepaald op f 12; op de voorgestelde (in 1866 verwezenlijkte) intrekking der bepalingen omtrent het aanhouden van afgeschreven koffijtuinen; de invoering in Bantam eener verbeterde regeling van werkzaamheden bij deze cultuur; de teruggave aan de planters aldaar van afgeschreven tuinen; en de vergunning, aan de koffijplantende bevolking in de Preanger regentschappen en Tagal verleend, om het product, in stede van in gemeenschappelijke droogschuren, voortaan in de dessa's te bereiden. (3)

---

(1) Zie hieromtrent de aanteekeningen nopens eene door den resident ondernomen dienstreis naar Rottie en Savoe, zoomede naar het vroeger nimmer van gouvernementswege bezochte eiland Douw, opgenomen in de *Javasche courant* van 22 Augustus 1865 (*Staatscourant* van 12 October daaraanvolgende). Ten opzigte van Savoe komen nog eenige meerdere bijzonderheden voor in de *Staatscourant* van 7 Julij 1865.

(2) De radja van Djembrana is sedert wegens wanbestuur uit zijne betrekking ontslagen.

(3) Over de niet-toepassing van het ter Sumatra's Westkust werkende koffijstelsel op de tot dat gouvernement behoorende eilanden en eilandgroepen, zie men hoofdstuk N, afdeeling I, § 2 van dit Verslag.

Met betrekking tot de *suikercultuur* verdient vermelding de intrekking, na afloop van den oogst van 1865, der gouvernements-suikercultuur in de districten Pamottan en Binangoon (Rembang), ten gevolge van de niet wederuitgifte van het contract voor de onderneming Toelies; de vermindering van aanplant ten behoeve van een vijftal ondernemingen in Cheribon, Tagal en Soerabaija (te zamen van 2570 tot 1950 bouws), ingaande met den aanplant voor den oogst van 1866; de verlenging van een drietal contracten (in Cheribon) op den voet der regeling van 1863 en de daaraan voor de bevolking verbonden voordeelen; de regeling betreffende het verleenen van schadeloosstelling aan de betrokken inlanders, in geval van te late ontruiming der suikerrietvelden; de aangebragte beperking in het verstrekken van gouvernementshulp voor de fabriekwerkzaamheden en eindelijk de verhooging der loonen voor de in Samarang verstrekte fabriekarbeiders.

Voorts komt in aanmerking de algeheele staking bij het eind van 1865 van de gouvernements-*indigocultuur*, ten gevolge waarvan ruim 67 000 gezinnen in de residentien Banjoemas, Bagelen en Madioen van cultuurdiensten ontheven werden en 9205 bouws indigo-velden voor den eigen landbouw der bevolking beschikbaar kwamen (1), zoomede de beëindiging, onder ultimo Julij 1865, ook van de gouvernements-*kaneelcultuur*, waardoor nog eene uitgestrektheid van 857 bouws in Bantam, Krawang, Banjoemas, Bagelen, Madioen en Kedirie ter beschikking van de bevolking kwam en ongeveer 14 500 gezinnen, voornamelijk in Krawang en Banjoemas, van de werkzaamheden bij deze cultuur ontheven werden.

Voor de op hoog gezag ingevoerde teelt van *tabak* waren dit jaar, in verband met den afloop van een drietal Rembangsche contracten, in stede van 625, nog slechts 150 bouws afgezonderd en het aantal gezinnen, bij deze cultuur ingedeeld, daardoor van 5485 tot op 1657 verminderd.

Naar het bovenaangehaalde hoofdstuk N van het tegenwoordig Verslag en inzonderheid naar de daarbij behoorende bijlage lit. Z zij ook verwezen voor mededeelingen aangaande de suiker- en tabakscultuur door middel van overeenkomsten met de bevolking. Van de gelegenheid om op die wijze, en dus buiten bemoeijenis van het Gouvernement, de indigo-cultuur voort te zetten, werd slechts in beperkte mate gebruik gemaakt. Ook de kaneeltuinen schijnen door de bevolking grootendeels tot andere doeleinden en wel voornamelijk voor de teelt van voedingsmiddelen benuttigd te zijn geworden.

De tuinen, waarover haar de beschikking werd onthouden, waren alleen de aanplantingen in Krawang, als zijnde aangelegd op woeste gronden en geschikt geacht voor uitgifte in huur op den voet van *Indisch Staatsblad* 1856, n°. 64.

Ofschoon tot het onderwerp der *bosschen* betrekkelijk, schijnt het niet overbodig te dezer plaatse de aandacht te vestigen op de verligting van lasten, met 1 Januarij 1866 voor de bevolking voortvloeijende uit het nieuwe reglement op het boschbeheer enz. (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 96 en 97), zoowel door de afschaffing der Blandongdiensten als door de opheffing van allen verpligten arbeid betreffende het onderhoud van en den bij- of aanplant in 's lands djatiebosschen.

Met betrekking tot het bij Koninklijke boodschap van 30 September 1865 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangeboden ontwerp van wet tot *vaststelling der grondslagen, waarop ondernemingen van landbouw en nijverheid in Nederlandsch Indie kunnen worden gevestigd*, zal het voldoende zijn te verwijzen naar de stukken gedrukt onder n°. 55 van de zitting 1865—66. (2)

---

(1) De in 1864 bevolen inkrimping had bereids een getal van 41 500 huisgezinnen met een' indigo-aanplant van 5422 bouws van deze cultuur doen vrijkomen. Van deze gezinnen konden alleen die in Cheribon, ten getale van 7933, gedeeltelijk bij de koffijcultuur overgaan. De velden werden alle ter beschikking van de bevolking gelaten.

(2) In verband met de intrekking dezer voordragt (in Mei 1866) en de mogelijkheid dat daaruit bij de bevolking van Java onzekerheid mogt zijn voortgevloeid omtrent de handhaving harer bestaande regten op den grond, is door den Gouverneur-Generaal, onder dagteekening van 23 Julij 1866, op 's Konings last eene proclamatie uitgevaardigd, houdende verzekering aan de inlanders die grond bezitten in individueel en erfelijk of gemeentelijk gebruik, van de erkenning van het regt op dat gebruik (*Indisch Staatsblad* 1866 n°. 80.)

Het in die proclamatie aangekondigde plaatselijk onderzoek nopens de regten, welke de bevolking op Java en Madura op den grond uitoefent en nopens de ter zake bestaande gebruiken en instellingen, is bij een Indisch besluit van 10 Julij 1867 opgedragen aan eene commissie van drie residenten, wier definitive instructie is vastgesteld bij Indisch besluit van 6 November daaraanvolgende.

§ 2. *Persoonlijke diensten.* (Art. 57).

Java en Madura.

In het afgeloopen jaar had in verreweg het meerendeel der gouvernementsresidentien op Java, zoomede in de afdeeling Pamakassan (Madura) eene geheele herziening en regeling der heerediensten plaats. overeenkomstig de grondslagen vervat in het vroeger vermelde besluit der Indische Regering van 3 September 1864, n°. 1 (zie het vorig Verslag, bladz. 20), in zijn geheel opgenomen in het *Bijblad op het Indisch Staatsblad*, n°. 1580.

De diensten evenwel bij de inlandsche hoofden (de dessahoofden uitgezonderd (1)), en bij andere inlanders van rang of aanzien, omtrent welker herziening bij art. 6 van genoemd besluit een nader onderzoek was aanhangig gemaakt, bleven alsnog op den bestaanden voet, eensdeels doordien het geopperd denkbeeld om ter beperking dier diensten een bepaald getal huisgezinnen aan te wijzen, over wier diensten zou kunnen worden beschikt (zie het aangehaald art. 6), bij de meeste der geraadpleegde hoofden van gewestelijk bestuur bedenkingen ontmoette (*Bijblad* n°. 1738), anderdeels omdat het Opperbestuur inmiddels had doen blijken van het voornemen om aan de in overweging zijnde tractementsverhooging der inlandsche hoofden en beambten op Java en Madura, te verbinden de intrekking op éénmaal van alle gedwongen diensten te hunnen behoeve, ook die voor hunne huisvesting. (2)

In afwachting van een en ander werd door de Indische Regering tevens de beslissing verschoven nopens de opheffing van het in sommige gewesten gebleken bezit door de inlandsche hoofden van buitengewone dienstpligtigen, algemeen bekend onder den naam van midji, raijat of magesarie (verg. het deswege voor Madioen aangeteekende op bladz. 21 van het Verslag over 1863)..

De verbetering der bezoldiging van de inlandsche hoofden en beambten op Java en Madura werd nog in 1865, op de hierboven aangeduide grondslagen (waarmede tevens zou gepaard gaan eene hervorming in sommige takken van het inlandsch bestuur), door het Opperbestuur in beginsel vastgesteld, in te gaan met 1°. Januarij 1867, behoudens goedkeuring door de wetgevende magt van de vereischte fondsen bij de vaststelling der begrooting van Nederlandsch Indie voor 1867.

Ook met betrekking tot de aan te nemen beginselen omtrent de persoonlijke diensten in 't algemeen, werden nu door het Opperbestuur bepaalde voorschriften gegeven, en de Gouverneur-Generaal gemagtigd tot vaststelling der bij art. 57 van het regeringsreglement bedoelde gewestelijke verordeningen, overeenkomstig de grondslagen, vervat in zijn besluit van 3 September 1864, n°. 1, zoo als deze, in het belang eener verdere inkrimping der persoonlijke diensten, hier te lande waren gewijzigd of aangevuld. (3)

---

(1) De diensten ten behoeve van dezen zijn namelijk te rangschikken onder de gemeentelijke diensten, welke blijkens art. 1, § 1, van het aangehaald besluit aan geene regtstreeksche regeling van bestuurswege worden onderworpen, behoudens dat ze binnen billijke grenzen blijven (verg. *Bijblad* n°. 1711).

(2) Ook ten aanzien dezer laatste diensten (die betreffende de huisvesting) was bij het besluit van 3 September 1864 het bestaande voorloopig gehandhaafd geworden, behoudens wering van onvrijwillige leveringen.

(3) Aan deze magtiging is door den Gouverneur-Generaal een begin van uitvoering gegeven, bij ordonnantie van 15 Februarij 1866 (*Indisch Staatsblad* n°. 13), houdende vaststelling — voor de gouvernementslanden op Java en Madura, de Preanger regentschappen voor'shands uitgezonderd — van de grondslagen naar welke in elk gewest moeten geregeld worden de aard en duur der persoonlijke diensten waartoe de inboorlingen verpligt zijn, en de gevallen waarin, zoomede de wijze en voorwaarden waarop zij kunnen worden gevorderd. Eene uitdrukkelijke aanwijzing der geoorloofde (ten algemeenen nutte strekkende) diensten werd voor alsnog niet gegeven, maar aan eene latere verordening voorbehouden.

Ten einde zooveel doenlijk de inwerkingtreding der ordonnantie op het daarvoor bepaalde tijdstip van 1 Januarij 1867 te verzekeren, werd een hoofdinspecteur der cultures in dienst gesteld, belast met de algemeene leiding der gewestelijke regelingen.

Zoo als bekend is, is evenwel nog in 1866 (*Indisch Staatsblad* n°. 131), de hierbedoelde ordonnantie voorloopig geschorst als een noodzakelijk gevolg van de bij n°. 130 van datzelfde *Staatsblad* plaats gehad hebbende voorloopige schorsing der reeds afgekondigde maatregelen nopens de inlandsche hoofden (*Indisch Staatsblad* 1868, n°. 3). Tot de niet-uitvoering dezer laatste maatregelen bestond aanleiding in de omstandigheid, dat de fondsen, welke inmiddels voor eene meer beperkte toepassing waren voorgedragen, door de wetgevende magt voor alsnog niet waren toegestaan.

Sedert heeft, blijkens de ordonnantien van 26 September 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 123 en 124), de aangelegenheid der diensten aan de hoofden haar beslag erlangd, te rekenen van 1 October 1867. In stede eener algeheele afschaffing heeft nu, in verband met de bij de wet van 6 Julij 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 121) toegestane fondsen voor tractementsverhooging, eene beperking der bedoelde diensten plaats gehad, door de toekenning aan de inlandsche hoofden en ambtenaren ten behoeve hunner huishouding, van een vast, voor elken rang aangewezen aantal heeredienstpligtigen.

Ter bevordering eener naauwgezette handhaving van het bij meergemeld besluit bestendigd verbod tegen gedwongen leveringen, achtte de Indische Regering het nuttig de aandacht der verschillende hoofden van gewestelijk bestuur alsnog opzettelijk te bepalen bij vroegere aanschrijvingen ter zake, onder bijvoeging: dat de bevolking gevolgelijk niet mag worden verpligt om materialen, van welken aard ook, die haar in eigendom behooren, af te staan en te leveren, al dan niet tegen vergoeding van de waarde; dat hiervan echter uitgezonderd zijn de gevallen, waarin tot wering van rampen van hooger hand, in tijden van oorlog en diergelijke, over den eigendom tegen latere billijke vergoeding moet worden beschikt; dat zij, die tot het verzamelen, verplaatsen, vervoeren en bewerken van materialen aangewezen worden, niet *meer* mogen belast worden dan de anderen, alles met beperking van den kring, binnen welke deze werkzaamheden mogen worden gevorderd, zoodanig, dat de heeredienstpligtige zonder buitengewone inspanning of meer uren arbeid dan waartoe hij per dag verpligt is, van de plaats waar hij wordt te werk gesteld, naar zijne woning kunne terugkeeren.

En ten einde zoo veel doenlijk waarborgen te hebben, dat in geen geval uitzonderingen ten deze worden toegelaten, werd bij diezelfde gelegenheid met opzigt tot de uitvoering van werken, waarvoor de heeredienstpligtigheid der bevolking erkend was gebleven, nog bepaald, dat niet alleen de voorstellen tot den aanleg van nieuwe of tot verfraaijing van bestaande werken (besluit van 3 September 1864, n°. 1, art. 2, sub II), maar ook die betreffende onderhoud en herstel, steeds aan de Regering behooren te worden ingediend, en wel in elk geval door tusschenkomst van den directeur der cultures (*Bijblad* n°. 1717).

De nieuwe regeling der persoonlijke diensten trad in verreweg de meeste gewesten met 1 Julij 1865 in werking. In de residentie Madura (voor zoo veel betreft het gedeelte onder regtstreeksch bestuur) eerst in September, terwijl in Kadoe en Bezoekie de uitvoering nog werd voorbereid.

Ook in Cheribon en Banjoemas, waar, wegens de plaats gehad hebbende statistieke opname, de herziening der heerediensten reeds dadelijk aan de leiding van een der inspecteurs van cultures was opgedragen, ondervond de herziening vertraging, uit hoofde de gegevens der statistieke opname nopens het cijfer der dienstpligtige bevolking, dien inspecteur ongeschikt bleken te zijn om daarvan bij den hem toevertrouwden arbeid gebruik te maken. In 't laatst van 1865 werden evenwel de betrokken residenten, die zich, hangende het onderzoek van den inspecteur, van eene regeling onthouden hadden, aangeschreven daartoe alsnog onverwijld over te gaan en dit werk te volbrengen vóór ultimo Maart 1866.

In de residentie Batavia geschiedde de regeling nog overeenkomstig het reglement in *Indisch Staatsblad* 1836, n°. 19. Zooveel mogelijk trachtte het bestuur echter de diensten te wijzigen in den geest van het besluit van 3 September 1864, n°. 1, zonder daarbij de belangen der landheeren te krenken of de verpligtingen der bevolking te verzwaren. Eene niet onbeduidende verligting bestond in de ontheffing der bevolking ter hoofdplaats van de verpligting tot het verrigten van gouvernements-transporten. (1)

In de Preanger regentschappen eindelijk, was door het gewestelijk bestuur mede eene nieuwe regeling der heerediensten voorbereid, welke met 1° Januarij 1866 in werking zou treden.

Bragt de toepassing der aangenomen beginselen over het algemeen reeds verligting te weeg, ook de gewestelijke besturen streefden er ernstig naar de meeste diensten te verminderen. (2) Ook werd in 't algemeen zoo veel doenlijk streng toegezien, dat de inlandsche hoofden niet meer dan het bepaald getal dienstpligtigen in dienst hadden, en iedere eigendunkelijke handeling, voor zooveel dit met de beschikbare middelen van contrôle mogelijk was, ten ernstigste tegengegaan.

Nog droegen twee maatregelen der Indische Regering tot vermindering der heerediensten bij, namelijk de intrekking van een tal van pasangrahans, en de afschaffing

---

(1) In den loop van 1866 is ook de bevolking der Ommelanden van Batavia en die der afdeeling Buitenzorg van deze (trouwens betaalde) dienst ontheven geworden.

(2) Zie over de ontheffing der Bantamsche bevolking van het onderhoud van den grooten postweg, (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 102), nader vermeld in hoofdstuk L, afdeeling III.

van allen verpligten arbeid voor de werkzaamheden bij 's lands algemeene pakhuizen (verg. hoofdst. L, afd. IV, § 1, sub *b*). (1)

Tegen het beschikken over de werkkrachten of over de gronden der bevolking ten behoeve van pradjoerits, een misbruik dat gebleken was in vier gewesten te zijn ingeslopen, werd een verbod uitgevaardigd blijkens *Bijblad* n°. 1679.

Ten slotte wordt vermeld gevonden dat onder de dienstpligtigen onderling, individuele vervanging, tegen geldelijke betaling, zeer in zwang was.

Buitenbezittingen.

Sumatra's Westkust. De persoonlijke diensten, waartoe de bevolking in dit gouvernement verpligt is, bepalen zich tot:

het onderhouden van wegen en bruggen. In streken waar het onderhoud van de wegen moeijelijk is en de krachten der bevolking niet toereikend zijn, wordt van gouvernementswege in den regel een subsidie verleend. Het werk aan de bruggen wordt zoo veel mogelijk verligt door het verstrekken van de benoodigde materialen, welke niet kosteloos kunnen geleverd worden en somtijds door de uitbetaling eener tegemoetkoming aan het werkvolk. Op de hoofdplaats Padang worden alle bruggen op kosten van den lande gebouwd en onderhouden;

het bewaken der gouvernementsgebouwen en het schoonhouden der etablissementen, eene der minst drukkende soort van diensten, vooral sedert er streng wordt gelet, dat de dienstpligtigen niet gebezigd worden voor andere of particuliere diensten;

het doen van wachten en rondes in de kampongs en op de hoofdplaatsen in het belang der openbare veiligheid;

en het verrigten van koeliediensten tegen betaling ten behoeve van in dienst reizende personen. Deze dienst, die vroeger het meest drukte, althans bij de bevolking het meeste bezwaar ontmoette, behoort, naar de verklaring van den gouverneur, thans tot de uitzonderingen. Volgens de contracten met de koffij-transportaannemers zijn deze ook verpligt gouvernementsgoederen op en af te voeren; het overbrengen van zieke militairen van Padang naar Paijacombo geschiedt sedert de oprigting der paardenposterij (verg. hoofdstuk L, afdeeling IV, § 1 *b*) geheel buiten bemoeijenis der bevolking, en daar, waar in dienst reizende personen van koelies gebruik moeten maken, wordt er naauwkeurig op gelet, dat het hun toekomende aantal niet wordt overschreden.

Ook de diensten bij de hoofden (waarover zie het Verslag van 1863, bladz. 21) werden door de besturende ambtenaren zooveel mogelijk gecontroleerd, vooral ook ten einde te voorkomen, dat de hoofden de verligting der heerediensten voor het Gouvernement ten hunnen voordeele benuttigen, waarvoor, volgens het verslag van den gouverneur, op enkele plaatsen wel neiging werd opgemerkt.

Over het algemeen wordt veel zorg gedragen om slechts dan heerediensten te vorderen, wanneer tot het praesteren daarvan in verband tot den veldarbeid de beste gelegenheid is.

Individuele remplacering wordt gezegd, bij de vermindering der heerediensten, langzamerhand in onbruik te raken. Zoodanige vervanging geschiedt overigens geheel buiten bemoeijenis van het bestuur.

In een vorig Verslag (zie dat over 1860, bladz. 23) was sprake van eene in het district Lintou en Boea (Padangsche bovenlanden), bij wijze van huishoudelijke regeling genomen, doch, na korten tijd werkens opgegeven proef om de heerediensten (de bij de adat gewettigde verstrekking van volgelingen aan de hoofden alleen uitgezonderd) door een aequivalent in geld te vervangen.

Bij een dit jaar ingesteld onderzoek naar de oorzaken dier mislukking is gebleken, dat deze uitsluitend te wijten was aan onoordeelkundige toepassing van het stelsel. Niet alleen werden de te verrigten werkzaamheden niet binnen de grenzen van het noodzakelijke gehouden, zoodat bij sommige gelegenheden de bevolking toch nog opgeroepen werd om het tekort in arbeidend vermogen aan te vullen, maar ook in andere opzigten liet de aanwending der opgebragte gelden te wenschen over. Toen dan ook, binnen den tijd van één jaar, ten derden male tot eene verhooging der maandelijksche bijdrage moest worden overgegaan, werden daartegen door twee der invloedrijkste

(1) In Januarij 1866 zijn ook de verpligte diensten voor den arbeid op en bij 's lands houtstapelplaatsen, en voor het aan boord brengen of van boord afhalen van houtwerken, voor zooveel deze diensten nog gevorderd pleegden te worden, afgeschaft.

hoofden bezwaren ingebragt, met het gevolg dat onderling besloten werd de heffing te staken en weder door persoonlijke diensten te doen vervangen. (1)

Omtrent de werking van het stelsel van afkoop ter hoofdplaats Padang (*Indisch Staatsblad* 1858, n°. 66), is in de thans ontvangen berigten geen melding gemaakt. Uit die over 1864 blijkt echter, dat de betaling van het zeer matig aequivalent van f 4 's jaars voor het werk aan de wegen nog alleen toepassing vond onder de vreemdelingen; de inheemsche bevolking gaf nog steeds de voorkeur aan het praesteren van persoonlijke diensten.

Benkoelen. Voor dit gewest is aangaande het onderwerp slechts vermeld gevonden, dat de bevolking belast is met het onderhoud der wegen in de binnenlanden, terwijl het onderhoud van de wegen ter hoofdplaats, op verzoek der hoofden en bevolking, die hiertoe de noodige gelden bijeen brengen, is uitbesteed voor den tijd van vijf jaren. Ook in de levering van koelies en wachtvolk ter hoofdplaats, wordt bij uitbesteding voorzien uit een fonds door de gemeente bijeengebragt. Koeliediensten bij reizende ambtenaren en officieren worden billijk beloond.

Lampongsche districten. De persoonlijke diensten in dit gewest zijn, vooral in verband met de verspreide ligging der kampongs en de groote afstanden die de dienstpligtigen dien ten gevolge hebben af te leggen, bezwarend te noemen.

Enkele diensten intusschen waren dit jaar door het bestuur afgeschaft, terwijl voorstellen van ruimere strekking tot opheffing of vermindering van diensten in behandeling waren. Onder de betaalde diensten zijn te rangschikken het verrigten van koelie-arbeid bij de civile en militaire bouwwerken, het vervoeren der goederen van in dienst reizende militairen en het dienst doen als wachtvolk bij de controleurs en de niet oorspronkelijke inlandsche hoofden.

De onbeloonde diensten bestaan in het onderhouden van wegen, bruggen, wachthuizen en pasangrahans, het bewaken en onderhouden van de gevangenissen in de binnenlanden, het overbrengen van postpakketten en gelden, het begeleiden van gevangenen, het verstrekken van antarans (koelies voor het dragen van bagage) aan ambtenaren op inspectie-reizen en eindelijk het doen van wachten in de kampongs bij de kampongshoofden, de vaccinateurs en de inlandsche schrijvers.

Voor koeliediensten bij 's lands bouwwerken, waarvoor slechts 20 cents dagloon wordt te goed gedaan, wordt dikwerf, wanneer dit eenigzins mogelijk is, een plaatsvervanger gesteld, die daarvoor een loon van f 15 à f 20 's maands ontvangt, buiten het dagloon van 's lands wege betaald wordende. De bevolking der betrokken kampong brengt dan die gelden te zamen en doet dit maandelijks, tot dat het werk is afgeloopen. (2)

Palembang. Zoo als vroeger is gemeld, bepalen zich de persoonlijke diensten in dit gewest tot de antaran- of geleide-diensten (3), het onderhoud van bruggen en wegen, het bevaarbaar houden van rivieren, het verstrekken van wachtvolk voor de civile gebouwen en het bewaken der doesoens. Vooral in 1863 (zie het Verslag over dat jaar, bladz. 21 en 22) was in een en ander merkelijke vermindering gebragt.

Banka. Eene omschrijving der in deze residentie bestaande heerediensten is te vinden op bladz. 22 van het Verslag over 1863. Daar waar ongelijkmatige werking bespeurd werd, of waar de omstandigheden verligting gedoogden, ondergingen de betrekkelijke regelingen geleidelijk herziening. (4)

---

(1) Door het voorafgegane is tevens voldaan aan de ter zake gedane vraag door de Commissie uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal belast geweest met het onderzoek van het betrokken Regeringsverslag (zitting 1863/64 n°. XXIII).

(2) Ten gevolge van de in 1867 in werking getreden nieuwe regeling (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 137), zullen voor 's lands bouwwerken alleen vrijwilligers mogen worden gebezigd; ook andere diensten zijn daardoor komen te vervallen. Reeds in 1866 intusschen was een gedeeltelijke beperking tot stand gekomen.

(3) Zie omtrent eene verligting der transportdiensten van de Palembangsche bevolking, het aangeteekende in hoofdstuk L, afdeeling IV (§ 1, sub *b* ten slotte).

(4) Eene der drukkendste heerediensten voor de Bankasche bevolking is opgeheven bij Indisch besluit van 19 Januarij 1867, n°. 1, houdende intrekking der verpligte houtlevering, met bepaling dat in de behoefte aan timmerhout voor de civile en militaire werken in de residentie Banka voortaan zal worden voorzien door inkoop van de bevolking, dan wel door middel van openbare uitbesteding.

Riouw. Eigenlijke heerediensten bestaan in deze residentie niet. (1) Het regt tot het eischen van onbetaalde diensten bepaalt zich bij zeer zeldzame oproepingen, bijv. bij gelegenheid van het bouwen van vorstelijke woningen of het bemannen en bewapenen van vaartuigen in tijden van oorlog. Ook de bij de contracten met de vorsten van Lingga-Riouw en Siak erkende heerediensten bepalen zich hoofdzakelijk tot eenige diensten voor de verdediging des lands en ten behoeve van de vorsten. De geringe magt der vorsten en grooten is echter oorzaak, dat het vorderen van heerediensten nagenoeg geheel in onbruik is geraakt. Ten bewijze daarvan voert de resident aan, dat de sultan van Siak zich nog zeer onlangs eene woning had doen bouwen, waarvoor hij zoowel de materialen als het werkloon geheel had moeten betalen.

Heerediensten ten behoeve van mindere hoofden of grooten of van kampongs zijn nergens in zwang. Hieraan meent de resident voor een groot deel het vervallen aanzien der kampongs te moeten toeschrijven.

Westerafdeeling van Borneo. Heerediensten ten behoeve van het Gouvernement bestaan in deze resedentie niet, daar geene bevolking onder regstreeksch gezag der Indische Regering staat, behoudens eenige duizende Chinezen, die bij wijze van heeredienst alleen de wegen in de Chinesche districten in goeden staat houden.

Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo. De persoonlijke diensten, waartoe de bevolking in het onder regtstreeksch gezag staande gedeelte dezer residentie verpligt is, zijn volgens vroegere mededeelingen (zie het Verslag over 1860, bladz. 23) de navolgende:

zonder betaling: het verrigten der werkzaamheden binnen de dorpen, door derzelver besturen voorgeschreven, het bezetten der wachthuizen, daar waar die op last van het gewestelijk bestuur zijn daargesteld; het bewaken en vervoeren van gevangenen en eindelijk het daarstellen en onderhouden van wegen en bruggen, wachthuizen en pasangrahans;

tegen betaling: het vervoeren van reizigers en goederen en het werken als koelie bij de civile en militaire bouwerken.

Volgens getuigenis van den resident drukt de verpligte arbeid niet zwaar. Zooveel doenlijk werden de onbetaalde diensten verminderd en naar derzelver meer gelijkmatige verdeeling gestreefd.

Celebes. Vergelijk het Verslag over 1863, bladz. 22 en 23. (2)

Amboina. Als voren bladz. 23. (3)

Banda. De eenige inlandsche bewoners zijn burgers, van wie geene andere diensten gevorderd worden dan bij de schutterij. Op Ceram en de daarbij gelegen eilanden, voor zooveel deze onder de residentie Banda behooren, verrigt de bevolking geene heerediensten, zelfs niet voor hare hoofden. Alleen is zij verpligt tot het leveren tegen betaling van eenige duizenden atappen voor het onderhoud der civile en militaire ge-

---

(1) De in voldoening aan art. 57 van het regeringsreglement vereischte regeling, uitgevaardigd bij ordonnantie van 28 December 1866 (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 1), heeft zich dan ook bepaald tot de verklaring, dat van de inboorlingen der residentie Riouw en onderhoorigheden, die onder regtstreeksch gezag staan van de Indische Regering, geene andere verpligte persoonlijke diensten, beloond of onbeloond, mogen gevorderd worden, dan in het geval zulks tot wering van rampen van hooger hand, dan wel tot afwending van algemeen gevaar, tijdelijk mogt noodig zijn.

(2) De regeling bij art. 57 regeringsreglement bedoeld, heeft voor dit gouvernement plaats gehad bij ordonnantie van 24 Januarij 1868 (*Indisch Staatsblad* n°. 19).

(3) De ter aangehaalde plaatse vermelde maatregelen ter bevordering eener vrijwillige levering van houtwerken voor 's lands dienst hebben niet aan de verwachting beantwoord. Volgens eene beschikking van October 1866 zal nu getracht worden in de behoefte te doen voorzien door uitbesteding.

Ook zijn voorzieningen in overweging met het doel om de ingezetenen der negorijen te ontheffen van de verpligting tot het leveren van vervoermiddelen aan 's lands of particuliere reizigers, zoo te water als te land, tot welke ontheffing — ambtelijke reizen zoo noodig uitgezonderd — in beginsel reeds is besloten.

bouwen te Noira. Tijd en wijze van levering blijft echter geheel aan het goedvinden dezer bevolking overgelaten. (1)

Ternate. De gouvernements-onderdanen (ter hoofdplaats Ternate) zijn, even als de bewoners der Banda-eilanden, tot geene andere dan schutterlijke diensten gehouden.

De onderdanen van de sultans van Ternate, Tidore en Batjan, aan welke vorsten het zelfbestuur is gelaten, zijn daarentegen aan verschillende diensten en leveringen, ook ten behoeve van het Gouvernement, onderworpen. Die ten behoeve van het Gouvernement zijn meerendeels bij contract bedongen en bestaan in het verstrekken van koelies voor het burgerlijk en militair bouwdepartement, het laden en lossen van gouvernementsgoederen, het bemannen van vaartuigen voor den overvoer van gouvernements-goederen naar de onderhoorige posten en eindelijk in het leveren van ligte materialen, hout en kalk, benevens eene bepaalde hoeveelheid (32 koijans) rijst, alles echter tegen betaling. Het loon der koelies ter hoofdplaats is in den regel 30 cent daags. Opvarenden van de voor 's lands rekening van de sultans gevorderde vaartuigen, worden betaald overeenkomstig het tarief in *Indisch Staatsblad* 1856, n°. 38. (2)

Menado. Over de persoonlijke diensten der bevolking in de Minahassa is gehandeld in het Verslag over 1863 bladz. 23 en 24.

In de adsistent-residentie Gorontalo werd het kosteloos vervoer van gouvernements-ambtenaren en goederen dit jaar geheel afgeschaft. Ook werd, in overleg met de betrokken hoofden, aldaar een einde gemaakt aan het vrijelijk beschikken door den inlandschen adel over een willekeurig aantal werkbare mannen. Overigens werd door het bestuur steeds toegezien dat de persoonlijke diensten, voor zooveel betreft het aanleggen en onderhouden van bruggen en wegen, het daarstellen en onderhouden van negorij-gebouwen en het betrekken der wachten, zoodanig geregeld werden, dat deze diensten in verband bleven met de krachten der bevolking.

Timor. De beloonde heerediensten, waaronder hier te rangschikken zijn het verrigten van koelie-diensten bij 's lands bouwwerken, het leveren van materialen, als: hout, kalk, gawangbladeren enz. en in sommige gevallen (wanneer dit niet met dwangarbeiders geschieden kan) het laden en lossen van gouvernements-goederen, kunnen, volgens den resident, in den eigenlijken zin des woords, niet als heeredienst worden aangemerkt, daar in den regel voor 25 cents daags genoeg koelies te krijgen zijn onder de te Koepang en omstreken tijdelijk aanwezige Rottinezen en Savoenezen (lieden, die gerekend worden niet onder regtstreeksch gezag der Indische Regering te staan). Eerst wanneer zoodanige lieden ter plaatse niet beschikbaar zijn, worden de gevorderde diensten verrigt door de gevestigde bevolking (onder regtstreeksch gouvernementsgezag staande).

Ook de materialen voor 's lands bouwwerken, waarvoor hetzelfde betaald wordt als door particulieren, worden onder gewone omstandigheden op voldoende wijze van de vlottende bevolking verkregen.

Eene uitzondering in het verkrijgen van vrijwillige koelies, wordt ondervonden bij lossen en laden van steenkolen, door dien de plaatselijke omstandigheden dit tot een buitengewoon zwaar en soms ook gevaarlijk werk maken.

De onbeloonde heerediensten bestaan op Timor in het bewaken der gevangenen te Koepang en te Babauw en het bemannen der recherche-sloep, wanneer geen kruisboot ter reede is; op Rotti in het doen van wachtdiensten bij den posthouder, waartoe van wege iederen radja één man wordt beschikbaar gesteld. (3)

---

(1) Bij ordonnantie van 10 Mei 1866 (*Indisch Staatsblad* n°. 42) is omtrent de verpligte persoonlijke diensten der inbooorlingen van de residentie Banda eene gelijke verklaring uitgevaardigd als hiervoren voor Riouw vermeld. Dien ten gevolge is dan ook de bevolking van Ceram enz. van de evenbedoelde verpligte levering ontheven geworden.

(2) Ook voor deze residentie is, doch alleen met betrekking tot de onder regtstreeksch gouvernements-gezag staande inboorlingen, bij ordonnantie van 10 Mei 1866 (*Indisch Staatsblad* n°. 41) eene gelijke verklaring afgekondigd als, blijkens het voorafgegane, ook voor Banda is geschied. Bij die gelegenheid zijn tevens van den resident voorstellen uitgelokt in het belang eener verligting der diensten en leveringen, waaraan de sultans-onderdanen ten behoeve van het Gouvernement zijn onderworpen.

(3) Nadat reeds in 1866 de onbeloonde diensten, althans op Timor, waren opgeheven, zijn bij ordonnantie van 27 Junij 1866 (*Indisch Staatsblad* n°. 68) voor de geheele residentie alle overige diensten ten behoeve van den lande of van 's lands ambtenaren, gerekend van af 1 Januarij 1867, verboden geworden, het geval van algemeen gevaar of van rampen van hooger hand alleen uitgezonderd.

§ 3. *Landrente.* (Art. 59.)

Het bedrag van den aanslag in elk gewest van Java en Madura wordt vermeld in bijlage lit. P en de opbrengst der zoogenaamde landelijke inkomsten in het algemeen, in hoofdstuk L. afd. II § 5*b*.

§ 4. *Onderwijs.* (Art. 125.)

Zie hoofdstuk I van dit Verslag.

D. Militair beheer.

I. Landmagt.

§ 1. *Kommandement.* (1)

De luitenant-generaal C. P. Schimpf, in Junij 1862 tot kommandant van het leger benoemd, en den 26sten December van dat jaar als zoodanig opgetreden, werd op zijn verzoek, bij Koninklijk besluit van 30 Januarij 1865, n°. 41, gerekend met den dag in de maand April daaraanvolgende, waarop hij het bevel over het leger zou nederleggen, op de meest eervolle wijze uit Zr. Ms. militaire dienst ontslagen, onder dankbetuiging voor de langdurige goede en trouwe diensten door hem aan den lande bewezen.

Bij Koninklijk besluit van 18 Februarij 1865, n°. 43, werd, te rekenen van hetzelfde tijdstip in de maand April, tot zijnen opvolger benoemd de gelijktijdig tot luitenant-generaal bevorderde generaal-majoor A. J. Andresen, kommandant van de tweede militaire afdeeling op Java.

De overgave en overname van het bevel over het leger had plaats op 20 April 1865.

In de maanden Junij en Julij hield de nieuwe legerkommandant eene inspectie in de residentien Soerakarta en Madioen; kort daarop begaf hij zich naar Willem I en Banjoe Biroe tot regeling van eenige aangelegenheden, die, ten gevolge van de aldaar plaats gehad hebbende aardbevingen (zie lager § 7), dadelijk voorziening vereischten.

§ 2. *Zamenstelling en voltalligheouding van het leger.*

De beide volgende staten geven als naar gewoonte een overzigt van de zamenstelling van het leger bij het einde van het jaar, zoo wat de formatie als de sterkte aangaat.

Zij doen zien, dat de bestaande corpsen enz., onder ultimo December 1865 een incompleet telden van 59 officieren en 1156 onderofficieren en manschappen tegen 67 en 1098 een jaar te voren, welk incompleet, voor zoo veel de onderofficieren en manschappen betreft, voor 1865 nog is te verhoogen met 345 en voor 1864 met 363 man, wanneer van de opgegeven sterkte ook worden afgetrokken de gedetineerde militairen, en zij, die boven de formatie gevoerd werden: kategorien, die beide te rekenen zijn bij het mankerende tot compleet.

Bij het opgegeven incompleet aan officieren zijn in mindering gebragt de officiersplaatsen vervuld door officieren, gedetacheerd uit Nederland (in 1865 11 en in 1864 4 in getal), door inlandsche officieren (in beide jaren ten getale van 9), en door adjudant-onderofficieren (in 1865 10 en in 1864 13).

(1) Het uit de comptabiliteitswet voortvloeijende administratief beheer van het militair departement (departement van oorlog) is geregeld bij *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 157.

OFFICIEREN.	ORGANIEKE FORMATIE OP ULTIMO 1865.									FEITELIJKE FORMATIE				
	Luitenant-generaal.	Generaals-majoor.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	1ste luitenants.	2de luitenants.	TOTAAL.	Luitenant-generaal.	Generaals-majoor.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.
Staven en diensten:														
Staf van den Gouverneur-Generaal	»	»	»	»	1	2	1	»	4	»	»	1	»	»
Kommandement van het leger	1	»	»	»	»	1	»	»	2	1	»	»	»	»
Generale staf. Officieren	»	»	1	»	1	»	»	»	2	»	»	1	1	»
Generale staf. Adjoints	»	»	»	»	»	4	7	»	11	»	»	»	»	»
1ste militaire afdeeling op Java	»	1	»	»	»	1	1	»	3	»	1	»	»	»
2de » » » »	»	1	»	»	»	1	2	»	4	»	1	»	»	»
3de » » » »	»	»	1	»	»	1	1	»	3	»	»	1	»	»
Kommandement der infanterie te Willem I	»	»	1	»	»	»	1	»	2	»	»	1	»	»
» van Sumatra's Westkust	»	»	1	1	»	1	2	1	6	»	»	1	1	»
» der Wester-afd. van Borneo	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»
» der Zuid- en Ooster-afd. van Borneo	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»
» van Celebes en onderhoorigheden	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Ter beschikking van het militair departement	»	»	1	»	4	»	1	»	6	»	»	1	»	4
Plaatselijke staven. Batavia	»	»	»	1	»	»	2	»	3	»	»	»	1	»
Plaatselijke staven. Samarang	»	»	»	1	»	»	1	»	2	»	»	»	1	»
Plaatselijke staven. Soerabaija	»	»	»	1	»	»	1	»	2	»	»	»	1	»
Plaatselijke staven. Willem I	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»
Materieel der artillerie. Officieren	»	»	1	2	4	3	8	8	26	»	»	1	4	4
Materieel der artillerie. Magazijnmeesters	»	»	»	»	»	»	4	4	8	»	»	»	»	1
Genie. Officieren	»	»	1	1	2	5	4	4	17	»	»	1	1	4
Genie. Magazijnmeesters	»	»	»	»	»	»	»	4	4	»	»	»	»	»
Topographisch bureau en militaire verkenningen	»	»	»	»	1	5	5	»	11	»	»	»	»	1
Militaire administratie. Intendanten	»	»	1	1	4	11	6	7	30	»	»	1	1	4
Militaire administratie. Kwartiermeesters	»	»	»	»	»	6	18	20	44	»	»	»	»	»
Geneeskundige dienst. Officieren van gezondheid	»	»	1	2	6	22	80	46	157	»	»	1	2	6
Geneeskundige dienst. Apothekers	»	»	»	»	1	5	18	14	38	»	»	»	»	1
Geneeskundige dienst. Paardenartsen	»	»	»	»	»	»	2	3	5	»	»	»	»	»
Militaire school	»	»	»	»	»	1	3	3	7	»	»	»	»	»
Corps pupillen	»	»	»	»	»	1	2	2	5	»	»	»	»	»
Militair huis van arrest	»	»	»	»	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»
Te zamen	1	2	9	10	24	71	171	116	404	1	2	11	14	25
Wapens:														
Infanterie	»	»	»	7	18	156	294	344	*a* 819	»	»	»	8	20
Cavalerie	»	»	»	1	2	8	13	12	36	»	»	1	1	1
Artillerie	»	»	»	1	1	20	30	28	80	»	»	»	1	1
Sapeurs	»	»	»	»	1	4	6	7	18	»	»	»	1	»
Te zamen	»	»	»	9	22	188	343	391	953	»	»	1	11	22
Totaal officieren	1	2	9	19	46	259	514	507	*b* 1357	1	2	12	25	47
Totaal-generaal	1357 *c*									131				

…ATIE	OP ULTIMO 1865.				STERKTE OP ULTIMO 1865.								
Majoors.	*Kapiteins.*	1ste luitenants.	2de luitenants.	TOTAAL.	Luitenant-generaal.	Generaals-majoor.	Kolonels.	Luitenant-kolonels.	Majoors.	Kapiteins.	1ste luitenants.	2de luitenants.	TOTAAL.
»	2	1	»	4	»	»	1	»	»	2	»	»	3
»	1	»	»	2	1	»	»	»	»	1	»	»	2
»	»	»	»	2	»	»	1	1	»	»	»	»	2
»	4	7	»	11	»	»	»	»	»	3	5	»	8
»	1	1	»	3	»	1	»	»	»	1	1	»	3
»	1	2	»	4	»	1	»	»	»	1	1	1	4
»	1	1	»	3	»	»	1	»	»	1	1	»	3
»	»	1	»	2	»	»	1	»	»	»	1	»	2
»	1	2	1	6	»	»	1	1	»	1	2	»	5
»	»	1	»	2	»	»	»	1	»	»	1	»	2
»	1	1	»	3	»	»	1	»	»	1	1	»	3
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
4	»	1	»	6	»	»	1	»	4	»	1	»	6
»	»	2	»	3	»	»	»	1	»	»	2	»	3
»	»	1	»	2	»	»	»	1	»	»	1	»	2
»	»	1	»	2	»	»	»	1	»	»	1	»	2
»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»
4	4	9	5	27	»	»	1	3	3	5	13	»	25
1	1	4	2	8	»	»	»	»	1	2	4	1	8
4	4	8	4	22	»	»	1	1	4	4	8	5	23
»	»	»	4	4	»	»	»	»	»	»	1	3	4
1	5	5	»	11	»	»	»	»	1	1	5	2	9
4	12	7	7	32	»	»	1	1	4	13	7	6	32
»	6	18	20	44	»	»	»	»	»	6	19	20	45
6	23	83	51	166	»	»	1	2	6	3	72	52	156
1	5	18	15	39	»	»	»	»	1	3	11	14	29
»	1	1	3	5	»	»	»	»	»	1	1	2	4
»	1	6	»	7	»	»	»	»	»	1	6	»	7
»	1	2	2	5	»	»	»	»	»	1	2	2	5
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
25	75	184	114	426	1	2	11	13	24	71	167	108	397
20	147	266	304	745	»	»	»	8	21	147	270	278	724
1	8	13	12	36	»	»	1	1	1	7	13	12	35
1	21	31	28	82	»	»	»	1	1	21	28	22	73
»	6	6	12	25	»	»	»	1	»	7	5	13	26
22	182	316	356	888	»	»	1	11	23	182	316	325	858
47	257	500	470	1314	1	2	12	24	47	253	483	433	1255
131…					1255 *d*								

TOELICHTINGEN.

TOELICHTING OP DE FORMATIE.

In den loop van 1865 is bepaald, dat een der officieren waaruit de staf van den Gouverneur-Generaal, krachtens de formatie bestaat, kan zijn een officier der Nederlandsche marine.

De chef van den generalen staf kan zijn generaal-majoor, kolonel of luitenant-kolonel en de souschef luitenant-kolonel of majoor.

De opgegeven rangschikking in de feitelijke formatie van de magazijnmeesters der artillerie is het sterkte-cijfer, aangezien de formatie slechts 8 officieren-magazijnmeesters opgeeft, waarvan 1 kan zijn majoor; 2 der magazijnmeesters van de genie kunnen zijn kapitein en de overigen 1ste of 2de luitenant.

De kommandant van het regement Oost-Indische cavalerie kan zijn kolonel of luitenant-kolonel, terwijl de kommandant kolonel zijnde, één der beide majoors kan zijn luitenant-kolonel.

Een der adjuncten van het topographisch bureau kan zijn kapitein of 1ste luitenant, en de 2de adjunct 1ste of 2de luitenant, terwijl de 4 luitenants bij de militaire verkenningen kunnen zijn 1ste of 2de luitenants.

Onder de tijdelijke formatie van de geneeskundige dienst zijn begrepen 9 officieren van gezondheid en 1 apotheker, in de Zuid- en Oosterafdeeling van Bornéo boven de formatie gevoerd.

TOELICHTING VAN HET STERKTECIJFER.

Onder de sterkte der 1ste luitenants zijn begrepen 8 inlandsche 1ste luitenants der infanterie, en onder die der 2de luitenants, 11 eerste luitenants der infanterie, gedetacheerd uit Nederland, 1 inlandsche 2de luitenant der infanterie en 10 adjudant onderofficieren, dienstdoende officieren der infanterie.

Onder de sterkte der officieren zijn echter *niet* begrepen: 135 officieren met verlof in Nederland (42 van de staven, 84 van de infanterie, 2 van de cavalerie en 7 van de artillerie), noch ook 10 officieren voor memorie, op non-activiteit, à la suite van het leger of wel gedetacheerd buiten Nederlandsch Indie.

---

a. Waaronder 100 inlandsche officieren (9 kapiteins, 34 1ste en 57 2de luitenants).

b. Hieronder 95 Europesche en 100 inlandsche officieren der infanterie (pradjoerits).

c. 1 officier meer dan onder ultimo 1864, door uitbreiding van den staf der 2de militaire afdeeling op Java, met 1 1sten luitenant.

d. Hieronder 9 inlandsche officieren.

ONDEROFFICIEREN, MANSCHAPPEN EN PAARDEN.	ORGANIEKE FORMATIE OP ULTIMO 1865.						FEITELIJK	
	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.	Europeanen.	Afrikanen.
Infanterie	7 678	»	1 744	13 155	22 577	»	7 861	545
Artillerie — Personeel	2 146	»	»	1 007	2 253	509	1 278	»
Artillerie — Materieel	369	»	»	84	453	1	399	»
Cavalerie	582	»	»	»	582	523	583	»
Sapeurs	129	»	»	376	505	»	228	»
Genie	15	»	»	»	15	»	38	»
Topographisch bureau en militaire verkenningen	57	»	»	»	57	»	57	»
Corps stafmuzikanten	31	»	»	»	31	»	31	»
Adjudant-onderofficieren kwartiermeesters	19	»	»	»	19	»	19	»
Militaire school	126	»	»	2	128	»	126	»
Kader van het corps pupillen	38	»	»	»	38	»	38	»
Idem van het militair huis van arrest	17	»	»	»	17	»	17	»
Schrijvers-personeel	»	»	»	»	»	»	420	»
Hospitaaldienst	589	»	»	502	1 091	»	588	»
Gedetineerden (a.)	»	»	»	»	»	»	»	»
Boven de formatie gevoerden (a.)	»	»	»	»	»	»	»	»
	10 896	»	1 744	15 126			11 683	545
					27 766			
	22 766 b. (benevens 300 pupillen.)					1 033		

FEITELIJKE [continued]		FORMATIE OP ULTIMO 1865.				STERKTE OP ULTIMO 1865.						AANMERKINGEN.
	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.	Paarden.	
1	545	872	12 023	21 301	»	6 795	490	852	12 024	20 161	»	
8	»	»	1 044	2 322	529	1 236	1	»	1 057	2 294	c. 489	
9	»	»	84	483	1	339	»	»	43	382	1	
3	»	»	»	583	523	595	»	»	11	606	516	
8	»	»	654	882	»	213	»	»	523	736	»	
8	»	»	5	43	»	28	»	»	»	28	»	
7	»	»	»	57	»	52	»	»	3	55	»	
1	»	»	»	31	»	26	»	»	»	26	»	
9	»	»	»	19	»	19	»	»	»	19	»	
6	»	»	2	128	»	89	»	»	1	90	»	
8	»	»	»	38	»	37	»	»	»	37	»	
7	»	»	»	17	»	20	»	»	»	20	»	
0	»	»	»	420	»	375	»	»	»	375	»	
8	»	»	502	1090	»	524	5	126	429	1 084	»	
	»	»	»	»	»	143	2	5	108	258	»	
	»	»	»	»	»	76	»	1	10	87	»	
3	545	872	14 314	27 414		10 567	498	984	14 209	26 258		
		27 414			1 053	26 258 (benevens 361 pupillen.)					c. 1 006	

AANMERKINGEN.

Onder de sterkte zijn niet begrepen 119 Europeanen en 6 inlanders bij het leger voor memorie gevoerd, noch ook 4 Europeanen en 3 inlanders, gedetineerd en reeds uit de sterkte afgevoerd.

a. Ofschoon in de sterkte opgenomen, behooren deze 345 man gerekend te worden bij het mankerende tot compleet.

b. Onder ultimo 1864 (zie het vorig Verslag, bladz. 28), was dit cijfer 27 821; deze vermindering van 55 man is het gevolg der gewijzigde formatie van het personeel der hospitaaldienst voor 1865, welke formatie jaarlijks naar gelang der behoefte wordt bepaald.

c. Hieronder 20 muilezels.

De hiervoren opgegeven sterkte van het Europesche gedeelte des legers was naar den landaard zamengesteld als volgt:

LANDAARD.	Officieren.	Onder-officieren en manschappen.	Totaal.	AANMERKINGEN.
Nederlanders, buiten Nederlandsch Indie geboren	1100	6 990	8 090	a. De 10 adjudanten-onderofficieren, dienstdoende officieren, die op den sterkte-staat onder de officieren zijn begrepen, tellen hier onder de manschappen.
Belgen	»	599	599	
Duitschers	32	855	887	
Zwitsers	3	1 100	1 103	
Andere Europeanen en daarmede gelijkgestelden, buiten Nederlandsch Indie geboren.	1	327	328	
Blanken, in Nederlandsch Indie geboren . . .	75	152	227	
Kleurlingen	25	554	579	
Totaal. . .	a 1236	10 577	11 813	

In het jaar 1865 werden bij het Indisch leger in de sterkte gebragt, als zijnde in Nederland benoemd, of van het Nederlandsch leger daarbij overgeplaatst geworden, 45 officieren (tegen 55 in 1864), waarvan 23 bij de infanterie, 10 bij de artillerie, 1 bij de cavalerie, 2 bij de genie en sapeurs, 1 bij de militaire administratie en 8 bij de geneeskundige dienst (4 officieren van gezondheid en 4 apothekers).

Daarenboven werd gedurende 1865 bij het Indisch leger overgeplaatst één luitenant der infanterie, die daarbij reeds gedetacheerd was, terwijl voor den tijd van vijf jaren nog bij hetzelve gedetacheerd werden, 6 eerste luitenants der infanterie, 1 paardenarts en 1 officier van gezondheid 2de klasse.

De aanvulling van onderofficieren en manschappen bedroeg in 1865 een totaal van 3044 man, als:

	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.	De voorgaande cijfers waren in 1864:				
						Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.
Suppletie uit Nederland of van de Kust van Guinea (Afrikanen)	1666	34	»	»	1700	1220	99	»	»	1319
Werving in Indie . .	80	5	34	(1) 1141	1260	82	11	28	(2) 1279	1400
Terug van adjudant-onderofficier, dienstdoende 2de luitenant.	2	»	»	»	2	4	»	»	»	4
Terug van detentie, desertie, terug van "voor memorie" enz.	12	»	2	68	82	20	1	»	264	285
	1760	39	36	1209	3044	1326	111	28	1543	3008

Het getal reëngagementen beliep dit jaar in 't geheel 2214, waarvan werden aangegaan:

	Voor 6 jaren.	Voor 4 jaren.	Voor 2 jaren.	Totaal.	Nevenstaande cijfers waren in 1864			
					Voor 6 jaren.	Voor 4 jaren.	Voor 2 jaren.	Totaal.
door:								
Europeanen . .	663	56	332	1051	673	63	311	1047
Afrikanen . . .	1	»	1	2	2	»	»	2
Amboinezen . .	106	11	29	146	52	5	»	57
Boeginezen. . .	25	15	40	80	35	22	33	90
Madurezen. . .	17	8	10	35	6	11	12	29
Javanen . . .	433	187	280	900	328	152	201	681
	1245	277	692	2214	1096	253	557	1906

(1) Hieronder 975 Javanen, 143 Madurezen en 23 Boeginezen, van welke er respectievelijk 40, 1 en 4 reeds vroeger gediend hadden.

(2) Hieronder 1215 Javanen, 39 Madurezen en 25 Boeginezen, van welke er respectivelijk 39, 3 en 4 reeds vroeger gediend hadden.

Het verlies van troepen was als volgt:

	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.	In 1864 waren de cijfers als volgt: Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen.	Andere inlanders.	Totaal.
Gesneuveld en overleden	774	33	24	363	1194	929	50	51	436	1466
Gepasporteerd	605	4	31	319	959	759	8	23	346	1136
Gegageerd	236	19	17	284	556	317	32	15	377	741
Tot officier benoemd	22	»	»	»	22	80	»	»	»	80
Gevonnisd	22	1	1	108	132	36	»	»	96	132
Voor memorie gebragt	21	»	»	6	27	44	»	»	»	44
Gedeserteerd of op eenige andere wijze afgevoerd	36	1	5	225	267	26	1	4	225	256
	1716	58	78	1305	3157	2191	91	93	1480	3855

De volgende ten aanzien van het leger genomen beschikkingen verdienen hier nog gemeld te worden: (1)

het Koninklijk besluit van 20 December 1864 n°. 115 (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 46), betreffende de benoembaarheid tot adjunct-paardenarts (rang van 2den luitenant), en de bevordering tot paardenarts (rang van 1sten luitenant);

het Koninklijk besluit van 25 Januarij 1865, n°. 44 (*Indisch Staatsblad* n°. 38), waarbij met het oog op het onvoldoend aantal kweekelingen, voor eene doorgaande voorziening in de jaarlijksche behoefte aan officieren van gezondheid voor de koloniale dienst vereischt, te rekenen van 1 September 1865, van f 500 tot f 600 's jaars is verhoogd de toelage, gedurende den leercursus verzekerd aan de voor die bestemming bij 's Rijks kweekschool voor militaire geneeskundigen te Utrecht opgeleid wordende kweekelingen: (2)

het Indisch besluit van 20 Mei 1865, n°. 43, houdende bepalingen op de organisatie en formatie der geweer- en lademakers;

de beschikkingen opgenomen in het *Indisch Staatsblad* 1865, onder de n°s. 51 en 57, omtrent de toekenning van vrij transport binnen Nederlandsch Indie aan gewezen militairen en hunne weduwen en weezen, zoomede het Koninklijk besluit van 24 Julij 1865, n°. 49, betreffende de vergoeding voor reiskosten, naar en van Nederlandsch Indie, onder andere toe te kennen aan generaal-officieren, hunne echtgenooten en kinderen, een en ander uitvoeriger vermeld in hoofdstuk M.

§ 3. *Bijzonderheden omtrent de militaire geneeskundige dienst.*

De hieronder volgende aantooning bevat het gebruikelijk vijfjarig overzigt van de bij

(1) Ten vervolge op het aangeteekende in 't vorig Verslag (blz. 30, noot 1), kan worden vermeld, dat onlangs magtiging is verleend om ook de hand- en aanbrenggelden voor het inlandsch gedeelte des legers te verhoogen, zoomede voor de in Indie aan te werven Europesche of met dezen gelijkgestelde recruten. De voorgenomen verhooging van de gagementen der Europesche militairen beneden den rang van officier, mitsgaders van de pensioenen hunner weduwen, heeft plaats gehad bij 's Konings besluit van 20 Maart 1867, n°. 80, ingaande met den 1sten Julij daaraanvolgende. Door den Gouverneur-Generaal is die regeling tevens van toepassing verklaard op het Afrikaansch gedeelte des legers. (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 88 en 89).

(2) Bij 's Konings besluit van 24 October 1867, n°. 65, is, met behoud van het bestaande formatiecijfer der officieren van gezondheid bij het Indisch leger, eene betere rangsverhouding hunner klassen vastgesteld.

het leger behandelden, herstelden en overledenen, en de verhouding dezer laatsten, zoo tot de behandelden als tot de legersterkte. (1)

Jaren.	Behandelden.	Herstelden.	Overledenen.	Verhouding der overledenen tot de behandelden.	Verhouding der overledenen tot de legersterkte.
			Java en Madura.		
1861	31 988	20 033	561	1 : 57,02	1 : 27,2
1862	36 510	34 229	680	1 : 53,6	1 : 23,12
1863	30 252	28 701	527	1 : 57,5	1 : 26,7
1864	28 189	25 720	1 031	1 : 27,3	1 : 14,02
1865	28 124	26 029	787	1 : 35,7	1 : 18,5
			Buitenbezittingen.		
1861	27 941	26 539	440	1 : 63,5	1 : 28,1
1862	27 253	25 994	405	1 : 67,2	1 : 32,6
1863	29 946	29 272	360	1 : 83,1	1 : 36,2
1864	28 468	27 322	391	1 : 72,8	1 : 30
1865	30 955	29 711	380	1 : 81,4	1 : 30,3

Op Java en Madura was gedurende die jaren de sterfteverhouding naar gelang van den landaard der militairen en de ligging der garnizoenen aan de kust of binnen 's lands:

Jaren.	EUROPEANEN. Plaatsen aan de kust. Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	EUROPEANEN. Plaatsen binnen 's lands. Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	AFRIKANEN. Plaatsen aan de kust. Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	AFRIKANEN. Plaatsen binnen 's lands. Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	INLANDERS. Plaatsen aan de kust. Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	INLANDERS. Plaatsen binnen 's lands. Overleden.	Sterkte.	Sterfte.
1861	170	4029	1 : 23,7	134	4221	1 : 31,5	2	8	1 : 4	17	552	1 : 32,4	224	3244	1 : 14,4	14	3214	1:229,5
1862	240	4034	1 : 16,8	214	3861	1: 18,04	3	106	1 : 35,3	22	723	1 : 32,8	159	3886	1 : 24,4	42	3113	1 : 74,1
1863	189	3546	1 : 18,7	178	3767	1 : 21,1	1	16	1 : 16	13	453	1 : 34,8	101	3743	1:37,06	45	2564	1 : 56,9
1864	466	3584	1 : 7,6	262	4511	1 : 17,2	3	12	1 : 4	44	413	1 : 9,4	191	4016	1:21,02	65	1925	1 : 29,6
1865	357	4049	1 : 11,3	195	2972	1 : 15,2	10	24	1 : 2,4	19	505	1 : 26,5	164	5216	1 : 31,8	42	1773	1 : 42,2

(1) De wenk omtrent de behartiging van de gezondheid van het leger, voorkomende in het rapport betreffende het Regeringsverslag over 1862 (gedrukte stukken 1865/66, n°. 37), is voor zooveel noodig bij den Gouverneur-Generaal ondersteund.

De sterfte-verhouding op de buiten-bezittingen was in dat tijdvak als volgt:

	1861.			1862.			1863.			1864.			1865.		
	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.
Sumatra's Westkust en onderhoorigheden . .	89	3605	1:40,5	57	3651	1:64	101	3694	1:36,5	74	3414	1:46,1	56	3507	1:62,6
Benkoelen	1	159	1:159	4	168	1:42	2	156	1:78	»	143	»	1	148	1:148
Lamp. districten . . .	28	304	1:10,8	17	283	1:66,6	21	301	1:14,3	26	363	1:13,9	20	325	1:16,25
Palembang.	50	1567	1:31,3	40	1482	1:37	14	1444	1:103	15	1484	1:98,9	46	1289	1:28
Banka (*a*)	39	654	1:16,7	54	624	1:11,5	41	527	1:12,8	22	513	1:23,3	33	580	1:17,5
Riouw en onderh. — Riouw	4	215	1:53,7	»	258	»	6	209	1:34,8	3	199	1:66,3	10	217	1:21,7
Riouw en onderh. — Siak	»	132	»	4	138	1:34,5	3	146	1:48,6	3	127	1:42,3	4	128	1:32
Wester-afdeeling van Borneo	21	1314	1:62,5	3	1261	1:420,3	17	1283	1:75,4	24	1309	1:54,5	97	1587	1:16,3
Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo . . .	133	2000	1:15	23	2940	1:278,8	77	2861	1:37,1	122	1849	1:15,1	51	1421	1:27,8
Celebes en onderhoorigheden	34	972	1:28,5	111	968	1:8,7	25	1200	1:48	62	959	1:15,4	33	995	1:30,1
Gouvernement der Molukken. — Amboina. . .	12	693	1:57,7	30	701	1:23,3	7	515	1:73,5	12	615	1:51,2	13	562	1:43,3
Gouvernement der Molukken. — Banda	22	311	1:14,1	19	307	1:16,1	32	315	1:9,8	15	336	1:22,4	4	319	1:79,7
Gouvernement der Molukken. — Ternate . . .	4	191	1:47,7	20	184	1:9,2	4	179	1:44.7	3	170	1:56,6	2	180	1:90
Menado. — Menado . . .	1	70	1:70	4	66	1:16.5	2	79	1:39,5	1	66	1:66	1	60	1:60
Menado. — Gorontalo . .	»	42	»	niet opgegev.	niet opgegev.	»	niet opgegev.	niet opgegev.	»	»	43	»	1	42	1:42
Timor en onderh. — Koepang . . .	1	70	1:70	»	62	»	2	66	1:33	3	64	1:21,3	3	73	1:24,3
Timor en onderh. — Atapoepoe . .	1	61	1:61	14	77	1:5,5	6	74	1:12,3	2	70	1:35	2	70	1:35
Timor en onderh. — Larantoeka .	»	38	»	5	38	1:7,6	niet opgegev.	niet opgegev.	»	4	38	1:5,9	3	36	1:12
	440	12398	1:28,1	405	13208	1:32,6	360	13049	1:36,2	391	11762	1:30	380	11539	1:30,3

(*a*) Het garnizoen op Billiton wordt gerekend tot de 1ste militaire afdeeling op Java; de opgaven voor dat gewest zijn daarom, met uitzondering alleen van die over 1861, begrepen onder de cijfers hiervoren voor Java en Madura opgegeven.

Hieronder volgt nog een overzigt van de gedurende de laatste vijf jaren bij de landmagt overleden Europeanen in verhouding tot de sterkte.

JAREN.	JAVA EN MADURA.			BUITENBEZITTINGEN.		
	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.	Overleden.	Sterkte.	Sterfte.
1861	304	8250	1 : 27,1	227	4764	1 : 20,9
1862	454	7895	1 : 17,3	218	5166	1 : 23,7
1863	367	7313	1 : 19,9	156	4656	1 : 29,8
1864	728	8095	1 : 11,1	233	4314	1 : 18,5
1865	552	7021	1 : 12,7	233	4293	1 : 18,4

Een uitvoerig overzigt afzonderlijk voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen, van den aard der ziekten waarvoor de lijders bij de landmagt behandeld werden, en van het aantal en de verhouding der overledenen, zoowel tot het cijfer der behandelden als tot de gemiddelde legersterkte, alles onderscheiden in Europeanen, Afrikanen en inlanders, wordt in de bijlagen litt. C en D aangetroffen.

§ 4. *Inrigtingen tot het leger betrekkelijk.*

Artillerie-constructiewinkel te Soerabaija. Ten aanzien van deze inrigting wordt gezegd, dat er uitmuntend gewerkt wordt, hoezeer verscheidene werktuigen nog niet op de hoogte waren van den tegenwoordigen tijd. Omtrent de bedrijvigheid in 1865 zijn de navolgende cijfers ontvangen.

Aan arbeidsloonen werd betaald f 113 869 en aan materialen verwerkt voor eene waarde van f 135 992; welke sommen in 1864 respectivelijk waren f 124 554 (het hoogste cijfer tot dusver in één jaar bereikt) en f 211 859. (1)

De algemeene kosten (vaste tractementen enz., onderhoud van gebouwen, werktuigen enz.) bedroegen in het vorig jaar f 178 890, en thans f 172 014, of respectivelijk 63 en 90 per cent der voortgebragte waarden. Deze toch beliepen (ongerekend het aangemaakte voor den winkel zelven) in 1864 f 282 024 en dit jaar f 191 271.

Bij het einde des jaars bedroeg de waarde der aanwezige materialen en gereedschappen f 614 037, tegen f 604 251 op ultimo December 1864.

De bij de pyrotechnische werkplaats in 1865 voortgebragte waarden (ongerekend de orders van den directeur) beliepen f 5845 en de algemeene onkosten f 15 881. In 1864 bedroegen zij f 8599 en f 12 596.

Aan materialen en gereedschappen was bij het einde van het jaar aanwezig voor eene waarde van f 82 846; op ultimo 1864 bedroeg dit cijfer f 70 859.

Artillerie-school te Weltevreden. Eén leerling dezer school werd in den loop van 1865, na afgelegd voldoend examen, tot 2den luitenant der artillerie benoemd. In 1864 was door geen der leerlingen examen afgelegd.

Aan vier adspiranten werd in 1865 admissie verleend. Op ultimo December bedroeg het aantal leerlingen 10, zijnde 3 meer dan bij het eind van 1864.

Onderofficiers-school te Meester Cornelis. Aan deze school hadden 26 élèves het examen

(1) Onder de arbeidsloonen zijn niet opgenomen de soldijen, vivres enz. voor de compagnie artillerie-werklieden, de overwerkgelden van het opzigtvoerend personeel, noch de koelieloonen (deze laatsten in 1864 en 1865 respectivelijk ten bedrage van f 4644 en f 7060).

afgelegd voor den rang van 2den luitenant der infanterie en 5 dat voor den rang van officier bij de militaire administratie. Bij ontstentenis van meerdere vacatures werden van de eersten slechts 17, van de laatstgenoemden 4 tot officier aangesteld. In 't vorig jaar konden al de adspiranten, die aan het examen voldaan hadden (ten getale van 41, waarvan 2 bestemd voor de militaire administratie), tot den officiersrang bevorderd worden.

Op ultimo December 1865 bedroeg het aantal élèves 80, dus 36 minder dan het voor die inrigting organiek toegestaan aantal van 116.

Corpsscholen. Deze instellingen dienen voornamelijk om beter administratief kader (sergeanten-majoor en fourriers) te bekomen. Ook inlanders met aanleg worden toegelaten. De scholen beantwoorden geheel aan hare bestemming.

Corps-ambachtscholen. Tot het ontvangen van onderrigt in eenig ambacht of handwerk bij de militaire werkplaatsen, had zich gedurende 1865 niemand aangemeld; terwijl één van de drie op ultimo December 1864 aanwezige jongelingen, wegens meer dan achttienjarigen leeftijd (zie het reglement opgenomen in het *Bijblad* op het *Indisch Staatsblad* onder n°. 1076), werd ontslagen.

Bij t'eind van het jaar bleven dus nog slechts twee jongelingen over, die onderrigt ontvingen in het kleedermakersambacht.

Corps pupillen. Op ultimo December 1865 was het corps 361 pupillen sterk, dat is 14 meer dan bij den aanvang des jaars.

Het cijfer der aangenomen pupillen gedurende 1865 beliep 52, waarvan 8 betalende en 44 niet betalende.

Daarentegen werden 21 pupillen bij het leger ingedeeld, en 15 op verzoek ontslagen of afgekeurd, terwijl 2 kwamen te overlijden.

Van de 292 pupillen, sedert de oprigting van het corps in 1818 bij het leger ingedeeld, waren er nog 242 in dienst, als: 2 officieren, 7 adjudant-onderofficieren, 32 sergeanten-majoor, 44 sergeanten, 26 fourriers, 52 korporaals en 79 manschappen. Over het algemeen waren het gedrag en de dienstijver bevredigend te noemen.

Bibliotheken. Hetgeen ten aanzien dezer inrigtingen in 't vorig Verslag is gezegd, is ook voor 1865 toepasselijk.

In verband met het voornemen om de bibliotheek van verstrekking bij het militair departement (waarover zie het Verslag over 1849, bladz. 16), op te heffen en aan de officieren over te laten zich de benoodigde boekwerken en instrumenten regtstreeks voor eigen rekening aan te schaffen, werden in het laatst van 't jaar maatregelen genomen, ten doel hebbende die opheffing voor te bereiden (1) en den aanwezigen voorraad boekwerken enz. door publieken verkoop op te ruimen.

De som bij de begrooting toegestaan voor aanvulling en onderhoud van bedoelde bibliotheek beliep laatstelijk f 30 000 's jaars, waarvan 1/3 voor werken aan te schaffen in Indie en het overige voor aanschaffing in Nederland. Van die som vloeide jaarlijks een bedrag van ongeveer f 25 000 weder in 's lands kas terug.

§ 5. *Krijgsverrigtingen van het leger.*

Het volgende diene ter aanvulling van het medegedeelde in hoofdstuk C afd. III hiervoren, en gedeeltelijk ook van de opgaven in bijlage lit. *E* hierachter.

Sumatra.

Siak. De expeditie in het laatst van Augustus tegen eenige onderhoorigheden van Siak ter oostkust van Sumatra, bestond uit een half bataillon infanterie met den staf, een detachement artillerie met twee veldhouwitsers en twee mortieren van 12 duim, twee officieren van gezondheid en het noodige hospitaal-personeel, te zamen uitmakende, de officieren niet medegerekend, eene troepenmagt van 179 Europeanen en 227 in-

(1) Met 1 November 1866 is de verstrekking gestaakt geworden.

landers. Van de zeemagt namen daaraan deel vijf van Zr. Ms. stoomschepen (waarvan twee reeds in de wateren van Riouw en Lingga aanwezig waren), de aldaar gestationeerde gouvernementsstoomer benevens de beschikbare kruisbooten; te zamen voerende, alleen wat stoomschepen betreft, 49 stukken en ongeveer 1000 man equipage. Het doel der expeditie, bevordering van orde en veiligheid, en het te keer gaan van ongeoorloofde en vijandige handelingen tegen Nederlandsche autoriteiten en onderdanen, werd geheel langs vredelievenden weg bereikt: allerwege in de bezochte streken had het plaats gehad hebbende magtsvertoon een voor de bevestiging van het Nederlandsch gezag gunstigen invloed te weeg gebragt. De vroeger weerspannige vorsten en hoofden kwamen tot inkeer en legden in handen van den resident de belofte af van stipte nakoming der op hen rustende verpligtingen, terwijl hangende geschillen omtrent grondgebied in gemeen overleg met de betrokken vorsten naar wensch werden beëindigd. Slechts een paar weêrspannige of gevaarlijke personen van aanzien werden ter beschikking van den Gouverneur-Generaal naar Batavia opgezonden.

Buitengewone vermoeijenissen had bij den aanvang der expeditie opgeleverd de togt over land van Batoe Bara naar Assahan, uithoofde van de vele moerassen, waarvan sommige slechts met levensgevaar waren over te trekken en van het ontmoeten van ondoorwaadbare riviertjes, waarover men bruggen moest slaan. In stede van twee dagen, zoo als de gidsen aanvankelijk meenden, hadden die marschen tien dagen geduurd.

Ofschoon de resident het, na beëindiging der zaken, wenschelijk achtte, ter bevestiging van den te weeg gebragten indruk, enkele rijkjes nog eens met de geheele magt te bezoeken, werden echter deze voordeelen geacht niet op te wegen tegen het bezwaar, ontstaande uit toenemende ziekten onder de troepen. In overleg met de militaire autoriteiten werd daarom in de laatste dagen van October besloten de expeditie naar Java te doen terugkeeren, slechts met aanhouding voorloopig van 2 rijksstoomschepen en den gouvernementsstoomer, benevens eene halve compagnie infanterie. Ongeveer eene maand later kon echter de tijdelijke versterking van maritime magt reeds worden ontbeerd en kon ook het laatste gedeelte der landmagt, dat aan de expeditie had deel genomen, naar Batavia terugkeeren.

Op de verschillende togten werden in 't geheel 34 stukken geschut van verschillend kaliber buit gemaakt, benevens een aantal andere vuurwapenen, eenige ammunitie, verschillende vlaggen en eene gewapende praauw.

Singkel. In het gouvernement der Westkust van Sumatra werd in de eerste helft van Junij, van uit Singkel, welks bezetting te dien einde met 30 man uit het garnizoen van Padang was versterkt, eene kleine expeditie ondernomen tegen het hoofd van Kotta Baroe en zekeren in de Singkelsche bovenlanden gevestigden Atjehnees, die den handel met de binnenlanden stremden en op eenigen afstand van Singkel, aan de zamenvloeijing van een paar rivieren, een tweetal sterkten hadden opgerigt, waar zij eene schatting hieven van alle afkomende goederen en ten laatste de goederen zelfs aanhielden. Nadat verschillende pogingen om deze personen en hunne aanhangers van deze onregtmatige handelingen terug te brengen, geen gewenschten uitslag hadden opgeleverd, vertrokken in den morgen van 17 Junij twee gewapende sloepen van Zr. Ms. stoomkorvet *Prinses Amelia* met een magt van 120 Europeanen en inlanders naar Pamoeka, werwaarts ook twee kruisbooten waren afgezonden. Des avonds voor Pamoeka aangekomen, werd onmiddellijk een zendeling afgezonden om nogmaals langs minnelijken weg de ontruiming der bentings te eischen, doch hieraan werd geen gehoor gegeven. Uitgezonden spionnen raamden de vijandelijke magt, die zich in en om een der bentings had bijeengetrokken, op ongeveer 400 Atjehnezen.

Overeenkomstig het vastgestelde plan werden onder het oproeijen naar de plaats waar de bentings gelegen waren, de rivieroevers door geweervuur schoon gehouden, en toen de afstand dit toeliet, van uit de sloepen en kruisbooten een levendig granaat- en kartetsvuur op de versterkingen geopend, dat alleen door een paar lillaschoten werd beantwoord. Eene landingsdivisie vond de bentings verlaten en beide werden, met de daarin staande huizen, vernield. Den 19den Junij keerden de sloepen terug en was, zonder eenig verlies onzerzijds, het doel van den togt bereikt.

Als voorzorgsmaatregel tegen pogingen, die mogelijk van de zijde van Atjeh zouden worden aangewend, om bij gelegenheid der expeditie naar Assahan, gelijktijdig in deze streken onrust te verwekken, werd in September zoowel te Singkel als te Baros tijdelijk

eenige troepenversterking gelegerd, en bleef de hooger genoemde korvet nog een tijd lang voor Singkel gestationeerd. De genomen voorzorgen bleken echter overbodig te zijn.

Wester-afdeeling van Borneo.

Sintang. De opstandelingen in het Sintangsche waagden zich gedurende 1865 niet meer in de nabijheid onzer hoofdversterking Sintang. Ontmoetingen met hen vielen in den regel voor op de hooger gelegen rivieroevers, waar de lage waterstand dikwerf verhinderde hen te naderen. Twee gewigtige punten aldaar, Nanga Pinoh en Soengei-Pinang, werden in Januarij en April door de onzen bezet.

Gedurende de eerste helft van het jaar werden door de opstandelingen twee pogingen aangewend om de tijdelijke vestigingen te bestoken. Den 8sten April namelijk werd de benting te Pinang een groot deel van den dag van de overzijde der (Melawie-)rivier beschoten door eene bende van ongeveer 400 Biadjoes (Daijaks van de Zuidkust), bij welke gelegenheid de mandoor der aldaar gestationeerde kruisboot gewond raakte. Vervolgens trokken die lieden af en wierpen digt bij Pinang eene versterking van boomstammen op, waardoor zij de gemeenschap tusschen de door ons bezette punten onveilig maakten. Door het geschut van den gouvernementsstoomer *Barito* en het geweervuur van de zich aan boord bevindende infanteristen werden de muitelingen al ras genoodzaakt hunne stelling te verlaten. Zij leden daarbij een verlies van 26 gewonden, terwijl aan onze zijde twee Europesche fuseliers werden gekwetst.

Ten einde voor de gemeenschap tusschen Pinoh en Pinang niet meer van den waterstand in de rivier afhankelijk zijn, was, met medehulp der bevolking, tusschen beide plaatsen een weg aangelegd, en tot bescherming van de zich daar langs te vestigen bevolking, zoomede tot het weren van nederzettingen van kwaadwilligen, halverwege deze bentings, en wel te Kebiboe, nog eene militaire bezetting van 60 man gelegd, waartoe juist gelegenheid bestond door de aankomst te Sintang eener van Java gezonden versterking van éëne compagnie.

Den 26sten Mei waagde de vijand weder een aanval op Pinang; hij drong tot digt bij de versterking door, maar werd met een verlies van dertien dooden en tien zwaar gekwetsten teruggeslagen, terwijl de onzen slechts één doode en één gekwetste hadden. De aanvallers waren ook ditmaal Biadjoe-Daijaks, met pangeran Mas van elders gekomen, dan wel Daijaks van de bovengedeelten der Melawie, die anders schier nimmer met het bestuur in aanraking kwamen.

In verband met den ingetreden lagen waterstand, die voor de stoomschepen een beletsel was om zich op de Melawie te vertoonen, moesten de operatien zich bepalen tot het behouden der bezette punten. Daar de opstandelingen zich hierdoor meer buiten ons bereik zagen gesteld, waagden zij in het laatst van Augustus een nieuwen aanval. Ditmaal gold het Kebiboe, welke plaats door eene vrij aanzienlijke magt (naar schatting ongeveer 1500 man) gedurende eenige dagen hevig werd beschoten en daarna geheel ingesloten, tot dat den 3den September de vijand aftrok, juist toen eene kolonne van 42 man, uit Soengei Pinang gezonden, aankwam tot versterking der bezetting. Op haren marsch had deze kolonne eene kleine versterking der muitelingen genomen, bij welke ontmoeting een inlandsch sergeant was gesneuveld. De bezetting van Kebiboe telde twee dooden en twee gewonden. Het verlies van den vijand werd geschat op 16 dooden en 12 gekwetsten.

In den eersten tijd na deze nederlaag werd weinig meer van den vijand vernomen; de hoofden des opstands waren naar de Kaijan teruggekeerd, en slechts nog eenige achterblijvers zwierven langs de Melawie-oevers rond, en belemmerden nu en dan voor de onzen het verkeer met kleine vaartuigen. Verschillende berigten kwamen in aangaande pogingen van pangeran Mas om zich nieuwe aanhangers te verschaffen, hetgeen hem onder andere gelukte bij de Keban-Daijaks, een stam, die zich vroeger aan de onzen onderworpen had.

Intusschen was, in verband met den ingevallen regenmousson, de waterstand verbeterd en daardoor het bezet houden van Kebiboe niet meer noodig geacht, weshalve die post werd ontruimd.

Den 20sten November, weinige dagen na hunne aankomst in dit gewest, begaven zich de nieuw benoemde resident en de nieuw opgetreden afdeelings-kommandant, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Onrust*, naar Sintang tot het doen van eene inspectie.

In de laatste dagen waren aldaar verschillende berigten ontvangen van zamenscholingen van opstandelingen, en eindelijk vernam men dat zich eene aanzienlijke magt versterkt had te Nanga Nawah boven Pinang, een punt nog nimmer met een stoomschip bereikt. De gouvernementsstoomer *Boni*, met 50 bajonetten en een detachement gewapende matrozen van de *Onrust* derwaarts vertrokken, trof de opstandelingen aan. Ofschoon blijkbaar door de onzen overvallen, beproefden zij aanvankelijk eene krachtige verdediging. Na de ontscheping eener landingsdivisie hielden zij echter niet lang stand, en namen in verwarring de vlugt naar het bosch. Volgens latere berigten zouden de opstandelingen, naar gissing circa 1500 man sterk, aldaar 6 dooden en 15 gekwetsten verloren hebben, maar veel gevoeliger was hun verlies aan wapenen en mondbehoeften, die in groote hoeveelheid in hun bivouac werden aangetroffen.

Na deze overwinning achtte men het eene geschikte gelegenheid om ook tot de ontruiming van Soengei-Pinang over te gaan, dien ten gevolge werd de sterkte geslecht en rukte de bezetting den 29sten November naar Sintang in.

De vijand scheen zich evenwel door het te Nawaha geleden verlies niet te hebben laten afschrikken. Men vernam dat hij nu het voornemen had onze benting te Pinoh aan te vallen, dat het te Nawaha verjaagde volk nog bijeen was, en dat pangeran Mas in zijne pogingen om in het Pinoh-gebied aanhang te winnen, naar wensch slaagde. Er werd daarom besloten eene vrij sterke magt derwaarts te zenden, waartoe werden aangewezen Zr. Ms. stoomschepen *Celebes* en *Onrust*, de gouvernementsstoomer *Boni*, eene troepenmagt van 9 officieren en 125 bajonetten, benevens twee kruisbooten. Den 29sten December bij Pinoh ten anker gekomen, werd de tijding ontvangen dat de opstandelingen, op ééne mijl afstands, eene nederzetting hadden op den heuvel Taboer. Ten einde den vijand zoo mogelijk te overvallen, werd dadelijk tot gemeld punt opgestoomd, doch voor dat nog de landing plaats had, werden de onzen met geweervuur ontvangen. De ontscheping, hoewel door het drassige terrein bemoeijelijkt, vond zonder eenig ongeval plaats; waarop de landingsdivisie den circa 200 voet hoogen heuvel beklom. In een groot half uur was niet zonder levensgevaar de steile top bereikt, en werden de muitelingen, waarvan er sommigen nog eene wijle stand hielden, van achter eene nog niet voltooide palissadering verjaagd. Niets meer van den vijand bespeurende scheepte men zich weder in en stoomde naar Pinoh terug.

Volgens berigten van spionnen zou de vijand bij deze gelegenheid 4 dooden en 6 gewonden hebben bekomen; aan onze zijde waren geene verliezen te betreuren.

Gedurende de volgende dagen werden hooger op eenige togten ondernomen, waarbij de zeemagt nog 3 gekwetsten bekwam, doch waarbij men nergens tot een bepaald treffen geraakte.

Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo.

Vergeleken met vorige jaren was de opstand in dit gewest gedurende 1865 veel in omvang afgenomen. Sedert het laatste halfjaar werden nog alleen de Boven-Doeson en aangrenzende streken onveilig gemaakt door de benden van Soerapattie, die herhaaldelijk strooptogten ondernamen tegen de ons getrouwde kampongs. Ter bescherming van de welgezinde bevolking was aldaar in den aanvang des jaars aan de Moeara Teweh eene tijdelijke versterking opgerigt, en daarin eene bezetting gelegd van 75 man, benevens eenige artilleristen en hospitaalbedienden.

Niettegenstaande de soengeis en kreeken, waar de vijand zich gewoonlijk ophield, meestal door vereenigde detachementen matrozen en militairen ijverig werder doorzocht, leverden deze togten over het geheel geringe uitkomsten op. Eene uitzondering maakte de togt in Maart door de gewapende sloepen van Zr. Ms. stoomschip *Admiraal van Kinsbergen*, in de Soengei-Mandoeit en Sabor ondernomen, waarbij de vijand gevoelige afbreuk werd gedaan, ten koste echter van 3 gesneuvelden en eenige gekwetsten.

Grooter was de nederlaag in November aan eene bende van Soerapattie in de Boven-Kapoeas toegebragt, door de bestorming en inname van eene benting, op een zeer steilen heuvel, aan de Soengei-Kawattan (afdeeling Kleine Daijak) opgerigt.

Ten einde de kwaadwilligen van daar te verdrijven, had zich aan boord van den gouvernementsstoomer *Bronbeek* ingescheept een detachement van 1 officier en 25 bajonetten, benevens eenige artilleristen voor de bediening van een houwitser, terwijl

Daijaksche bevolkings-patrouilles waren aangewezen om de benting, die door de *Bronbeek* van voren zou beschoten worden, van de achterzijde in te sluiten. Naauwelijks had de *Bronbeek* zijne voorloopige ankerplaats verlaten, en was men in het gezigt der benting gekomen, of de vijand opende zijn vuur, dat onmiddellijk beantwoord werd.

De sloepen werden gestreken, de stormkolonne ontscheept, en na eene uiterst moeijelijke beklimming en een kort maar hevig gevecht, werd de benting genomen en verbrand.

Van den vijand werden 12 dooden, waaronder 2 aanvoerders, in de versterking gevonden, zoomede wapenen, eenig geschut, verschillende papieren enz. Aan onze zijde sneuvelden 3 militairen (Europeanen) en werden 5, waaronder 3 inlanders, gewond. De bemanning van de *Bronbeek* telde 5 gekwetsten, allen inlanders.

Niet zonder gunstig gevolg waren overigens, het geheele jaar door, de muitelingen in de Doesonstreken door bevolkings-patrouilles bestookt geworden.

In het district Allaij (afdeeling Amoenthaij) werd in de maand Junij de rust tijdelijk verstoord door een paar hoofdopstandelingen, die een gedeelte der bevolking tot verzet tegen het wettig gezag wisten over te halen. Aan militaire en bevolkings-patrouilles was het na eenige gevechten gelukt, de muitelingen uiteen te drijven, en later beide aanvoerders te overvallen en onschadelijk te maken. Acht der hoofdschuldigen ondergingen de doodstraf. Sedert was de rust in het Amoenthaijsche voor goed hersteld te achten.

Gouvernement der Molukken.

In het begin van October werd te Amboina de tijding aangebragt dat onder de Alfoeren op West-Ceram verzet was ontstaan. Bij de aankomst van den gouverneur der Molukken, die onmiddellijk tot opneming van den stand der zaken met Zr. Ms. stoomschip *Metalen Kruis* derwaarts was vertrokken, werden deze berigten maar al te zeer bewaarheid. Zelfs was de kommandant van genoemden bodem, toen hij zich ongewapend te Kaijbobo (eene negorij aan de Zuidkust) aan wal had begeven, bijna het slagtoffer geworden van zijne pogingen om de goede verstandhouding met zachte middelen te herstellen.

De kampong werd onmiddellijk eenige uren beschoten, waarna eenige manschappen van Amboina werden afgehaald tot versterking van de bezetting te Kamarian, werwaarts ook 25 man schutterij van Saparoea was vertrokken. Aangezien de onlusten zich zoowel op de noord- als op de zuidkust van het westelijk gedeelte des eilands uitbreidden, werd besloten eene expeditie van Amboina naar Ceram te zenden, bestaande uit het *Metalen Kruis*, den gouvernementsstoomer *Telegraaf* en de noodige militaire magt.

Beide schepen vertrokken den 12den October met 155 man infanterie, een detachement artillerie met 2 mortieren en 1 berghouwitser, de ambulance en 150 bannelingen, naar Kaijbobo, waar de troepen benevens eene marine-divisie van 50 man den volgenden dag werden ontscheept.

Men vond de kampong geheel verlaten en de in den omtrek uitgezonden patrouilles ontmoetten niets dan een hoogst moeijelijk bergachtig terrein, doorsneden van smalle voetpaden.

Nadat hier voorloopig het hoofdkwartier was opgeslagen werden herhaaldelijk togten naar het binnenland ondernomen. Slechts enkele malen raakte men met den vijand slaags, die echter telkens in het gebergte terugtrok. Het was nogtans gelukt het negorijhoofd en een der aanvallers van den kommandant van het *Metalen Kruis* in handen te krijgen. Van onze zijde waren bij deze ontmoetingen 1 Europeesch fuselier gesneuveld en eenige manschappen gewond; de vijand telde, naar vermoed werd, vele dooden. Een 300tal welgezinde inwoners van Kaijbobo had zich al aanstonds onder 's Gouvernements bescherming gesteld, en was op hun verzoek, uit vrees voor wraak van de Alfoeren en van hunne vorige medebewoners, naar Hila verhuisd.

Inmiddels was door den gouverneur aan boord van genoemd stoomschip eene reis langs de noordkust ondernomen, waar de meeste kampongs evenzeer verlaten werden gevonden, en had de militaire kommandant met de *Telegraaf* een togt gedaan naar Kamarian, Kaijratoe, Waijsamoe en Hatusua, waar alles toen rustig werd bevonden. Overal op de bezochte plaatsen werden publicatien uitgevaardigd, waarin de radja's en de bevolking werden aangespoord om naar hunne kampongs terug te keeren. In den omtrek van Kaijbobo waren voorts door gewapende sloepen de kusten onderzocht, waarbij

eenige praauwen werden vernield, zonder dat de vijand, die zich in het ondoordringbare bosch verscholen hield, door de onzen was te achtervolgen.

Omstreeks half November werd het hoofdkwartier verlegd naar Kaijratoe, meer in de nabijheid van het tooneel des opstands. Eene tijdelijke versterking werd aldaar opgerigt, en toen deze voltooid was, de nabijgelegen sterkte te Kamarian geslecht, hare bezetting ingetrokken en de aldaar gedetacheerde schutterij naar Saparoea teruggezonden. Ook te Kamarian waren, na een met kracht afgeslagen aanval der Alfoeren, geene ontmoetingen van belang voorgekomen; patrouilles in den omtrek afgezonden, waren echter eenige malen met de opstandelingen slaags geweest.

In afwachting eener van Java ontboden versterking van troepenmagt en van Alfoersche hulptroepen van Ternate, werd van uit Kaijratoe getracht door het uitzenden van kleine patrouilles den vijand zoo veel mogelijk afbreuk te doen. Boven de negorij van dien naam werd eene benting genomen, waarbij van onze zijde slechts eenige manschappen randjoewonden bekwamen, terwijl daarentegen de vijand, die naar alle zijden op de vlugt sloeg, belangrijke verliezen scheen te hebben geleden. Eene nog niet bezette versterking werd den volgenden dag ontdekt en geslecht. Op eenen togt langs het strand naar Hatusua en Waijsamoe, welke eerste plaats verlaten bleek te zijn, werd de expeditie herhaldelijk verontrust, waardoor een inlandsch soldaat gewond werd.

De maand December ging zonder gevechten voorbij, ofschoon de opstandelingen zich nu en dan in de ons getrouw gebleven kampongs vertoonden. De vrees voor de Alfoeren van Ternate scheen bij vele bewoners van West-Ceram de goede gezindheid jegens het Gouvernement aan te wakkeren. Oostwaarts van Kamarian, zoomede in de Elpapoetie-baai, nam de bevolking geen deel aan den opstand. De twee voornaamste hoofden uit die baai hadden zich naar Amboina begeven, om van hunne trouw te doen blijken.

De gevraagde meerdere troepenmagt werd in de eerste helft van December te Amboina aangebragt met Zr. Ms. stoomschip *Amsterdam*, welke bodem aldaar voorloopig zou verblijven tot versterking van de maritime middelen. De *Telegraaf* was daarop naar Ternate vertrokken met het doel om het bestuur aldaar voor te bereiden tot de oproeping van Alfoersche hulptroepen. (1)

§ 6. *Gewapende corpsen niet regtstreeks tot het leger behoorende.*

In den loop van het jaar werd door den Gouverneur-Generaal magtiging verleend tot de oprigting van eene compagnie schutterij ter hoofdplaats Cheribon, op den voet van het reglement voor de schutterijen op Java. (*Indisch Staatsblad* 1838, n°. 22.) Bij het eind van 't jaar was echter nog niet overgegaan tot de oprigting.

Een van de zes compagnien der Bataviasche schutterij werd, bij wijze van proef, veranderd in eene zoogenaamde keurcompagnie, en bewapend met getrokken geweren. Overigens hadden in de formatie der in deze paragraaph bedoelde corpsen geene noemenswaardige wijzigingen plaats.

De formatie en de sterkte onder ultimo December 1865, kunnen blijken uit het volgend staatje.

---

(1) In Februarij 1866 hebben de troepen, na de gevraagde versterking te hebben bekomen, de opstandelingen in de binnenlanden opgezocht, en is de expeditie toen spoedig en volkomen geslaagd.

	Schutterij. (a)		Pradjoerits (op Java).		Djaijang-sekars (op Java).		Legioenen (in Soerakarta en Djokdjokarta). (b)		Lijfwachten dragonders (in Soerakarta en Djokdjokarta).		Barissans (op Madura). (c)	
	Formatie.	Sterkte.	Formatie.	Sterkte.	Formatie.	Sterkte.	Formatie.	Sterkte.	Formatie.	Sterkte.	Formatie.	Sterkte.
Europeanen . .	Onbep.	4215	48	49	11	14	»	»	80	77	19	18
Inlanders . . .	id.	1500	2063	2004	281	264	1016	1023	»	»	2968	2516
		5715	2111	2053	292	278	1016	1023	80	77	2987	2534

Namens de Soerabaijsche schutterij werd de wensch te kennen gegeven om, even als de schutterij op de beide andere hoofdplaatsen van Java, in het bezit te worden gesteld van een vaandel. Met inwilliging van dien wensch werd door de Regering bepaald, dat aan het bedoelde bataillon namens haar op plegtige wijze een vaandel zou worden uitgereikt.

Te Samarang erlangde de schutterij een nieuw vaandel, ter vervanging van het oude en geheel onbruikbaar gewordene, welk laatste, als eene blijvende herinnering aan de door die schutterij gedurende den Javaschen oorlog van 1825-1830 bewezen goede diensten, waarvoor haar dit vaandel was toegekend, ten stadhuize werd in bewaring genomen.

De toestand der schutterij op Java werd over het algemeen bevredigend genoemd. Minder gunstig luidden de berigten omtrent de Europesche compagnie schutterij te Padang. Men was echter op middelen bedacht om hierin ten spoedigste verandering te brengen. Van het corps schutterij te Saparoea had een detachement in den aanvang deel genomen aan de plaats gehad hebbende krijgsverrigtingen op West-Ceram (Moluksche eilanden) en daarbij goede diensten bewezen.

De toestand der detachementen djaijang-sekars en der pradjoerits kon in algemeenen zin gunstig worden genoemd. Behalve de oefening in den wapenhandel, hebben de verrigtingen dezer corpsen hoofdzakelijk bestaan in het bewaken van gouvernementsgebouwen en de eskorte-dienst.

Omtrent de lijfwachten dragonders te Soerakarta en Djokdjokarta kwamen weder zeer

---

(a) De formatie der officieren bedroeg 192 Europeanen en 5 inlanders. Van de opgegeven sterkte behoorden 2253 man tot de schutterijen op Java (797 te Batavia, 442 te Samarang, 637 te Soerabaija en de overige 377 te Pasoeroean, Soerakarta, Djokdjokarta en Cheribon). De sterkte der schutterijen op de buitenbezittingen was verdeeld als volgt: Padang 840, Macassar 70, residentie Amboina 1167, waarvan ter hoofdplaats 833, Banda 623, Ternate 237 en Menado 525, te zamen 3462 officieren, onderofficieren en manschappen. Onder het cijfer der Europeanen bevinden zich, meer bijzonder wat aangaat de Molukken, een aantal inlandsche burgers, met Europeanen gelijkgesteld. Te Batavia bevindt zich een detachement schutterij te paard, sterk 50 man.

(b) Het legioen van pangeran adhipatie Mangkoe Negoro te Soerakarta, waarvan de sterkte bepaald is op 857 man, bestaat uit infanterie, cavalerie en artillerie; het legioen van pangeran adhipatie Pakoe Alam te Djokdjokarta, waarvan de vastgestelde sterkte 159 man bedraagt, uit infanterie en cavalerie.

(c) De barissans van Bangkallang en Sumanap tellen volgens de formatie respectivelijk 1370 en 1284 man en bestaan uit infanterie, cavallerie, artillerie en sapeurs; de barissan van Pamakassan, waarvan de sterkte is bepaald op 333 man, bestaat enkel uit infanterie en artillerie.

goede berigten in. Hunne verrigtingen hebben zich alleen bepaald tot de reglementair voorgeschrevene. Ook de legioenen van de pangerans Mangkoe Negoro te Soerakarta en Pakoe Alam te Djokdjokarta, verkeerden over het algemeen in goeden staat.

De barissans op Madura hadden nog steeds een belangrijk incompleet, niettegenstaande reeds bij herhaling op de aanvulling daarvan bij de betrokken vorsten was aangedrongen.

Bij de beschikkingen opgenomen in het *Indisch Staatsblad* 1865, onder de nos. 9 en 69, werd het aantal vrijgestelden van de persoonlijke schutterlijke dienst uitgebreid, terwijl bij n°. 143 van datzelfde *Staatsblad* verklaard werd, dat onder de uitgaven, die uit de contributiekas moeten bestreden worden, ook die zijn begrepen, benoodigd voor het aanschaffen van prijzen tot aanmoediging van schietoefeningen, mits niet overschrijdende het daarbij vastgesteld bedrag per hoofd en per jaar.

§ 7. *Verdediging.*

Omtrent het in 1865 verrigte op het gebied van aanbouw, voltooijing, bewapening of uitrusting van vestingen, valt weinig meldenswaardig op te teekenen. Alleen werd geregeld voortgewerkt aan den bouw eener kustbatterij te Tjilatjap. (1)

Uit een door den kommandant van het leger ingesteld onderzoek naar den toestand van de verdedigingswerken te Banjoebiroe en Willem I, na de aldaar plaats gehad hebbende aardbevingen, is gebleken, dat de gebouwen ter eerstgenoemde plaatse als bijna geheel verloren waren aan te merken, en dat de vestingwerken te Willem I nagenoeg niets en de gebouwen daar binnen, met uitzondering van drie hoofdblokken, minder geleden hadden dan het nabij gelegen kampement, waar vooral het troepen-logies, hoewel herstelbaar, overal onbruikbaar geworden was.

Als een gevolg dier verwoestingen moesten aan een groot gedeelte der in genoemde plaatsen aanwezige troepen tijdelijk andere standplaatsen worden aangewezen.

Blijkens *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 20, kwamen dit jaar als (permanente) versterking te vervallen: op Java de redoute te Indramaijoe (Cheribon) en het fort te Oenarang (Samarang), en in de Wester-afdeeling van Borneo, de redoute te Batoe-Adjong.

Overeenkomstig de voorstellen daartoe door de Indische Regering, na genomen proeven, gedaan, werd hier te lande, in overleg met het Departement van Oorlog, het noodige verrigt voor geleidelijke aanschaffing van getrokken geschut voor de Indische dienst, zoowel voor de veld- en bergartillerie als voor de kustverdediging.

Bij het eind van het jaar was reeds eene partij van verschillend kaliber afgeladen, voorzien van de noodige uitrusting, om bij aankomst in Indie terstond in gebruik te worden gesteld. Maatregelen werden tevens genomen om de in Indie aanwezige daartoe geschikte vuurmonden, naar gelang van de ontvangst aldaar van een genoegzaam aantal ter vervanging, bij partijen herwaarts te zenden ten einde op het gewenscht kaliber te worden uitgeboord en getrokken.

§ 8. *Bijzonderheden van verschillenden aard.*

Terreinopname en kaartering. (2) De opname van Samarang was, ook wat het detailteekenwerk betreft, bij het einde van het jaar geheel gereed; de overzigtskaart, zoo mede een tegelijk onderhanden genomen gewassen exemplaar daarvan, waren in bewerking.

Het terreinwerk van de opname van Soerakarta werd nagenoeg beëindigd, en aan het detailwerk werd met kracht voortgegaan.

In Pekalongan werd het terreinwerk der opname voltooid: met het in kaart brengen werd slechts gewacht op de ontvangst van het triangulatienet.

Het terreinwerk der opname van Tagal was in zoo ver gereed, dat de beëindiging daarvan nog slechts eenige maanden vorderde.

---

(1) Zie omtrent het vraagstuk der verdediging van Java in 't algemeen, en nopens dit werk in het bijzonder, de stukken betreffende de begrooting van Nederlandsch Indie voor 1867 (zitting 1865/66, 107, n°. 37, blz. 39 en n°. 54, blz. 17 en 18).

Voor nadere mededeelingen zij verwezen naar blz. 55 der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1868 (zitting 1867/68, 11, n°. 38).

(2) Zie lager hoofdstuk K, § 1.

De opname van Madioen vorderde goed; het terreinwerk kwam voor ongeveer een vierde gedeelte gereed.

Een nieuwe en verbeterde kaart van Batavia kwam gereed.

Veldpredikers. De vele moeijelijkheden waartoe het gelijktijdig bestaan van een militairen en een algemeenen kerkeraad te Batavia aanleiding had gegeven, ten opzigte onder andere van het gebruik maken der diensten van kerkelijke beambten en de bestemming der gecollecteerde gelden, leidden er toe om voor de veldpredikers, sedert 1862 bij de Protestantsche militairen van het leger werkzaam, eene nieuwe instructie vast te stellen, welke het bestaan van militaire kerkeraden op plaatsen waar reeds kerkelijke gemeenten en kerkeraden aanwezig zijn, verbiedt, en tevens de punten regelt ter zake waarvan de veldpredikers zich op de bedoelde plaatsen met den kerkeraad hebben in betrekking te stellen. (1) Behalve het wekelijks houden van openbare godsdienstoefening en de verdere werkzaamheden aan het herdersambt in het hun aangewezen garnizoen verbonden, is aan de veldpredikers, krachtens deze hunne instructie (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1735) in het bijzonder opgedragen en aanbevolen het gedurig bezoeken der militaire hospitalen en gevangenissen, zoomede het huisbezoek bij- en het catechetisch onderwijs voor militairen. Een legercorps te velde volgen zij alleen op last van den leger-kommandant.

Uitreiking der medaille voor moed en trouw. Ten opzigte van de uitreiking der hierbedoelde medaille voor inlandsche militairen, werd bij Koninklijk besluit van 3 Julij 1865, n°. 76 (*Indisch Staatsblad* n°. 98), met wijziging in zoo verre van *Indisch Staatsblad* 1839, n°. 27, bepaald, dat die uitreiking voortaan zou geschieden op gelijken voet als ten opzigte der Militaire Willemsorde was voorgeschreven (*Nederlandsch Staatsblad* 1815, n°. 33*).

Verstrekkingen uit 's lands voorraad. Bij *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 80, werd, in verband met de sedert veranderde omstandigheden, te rekenen van 1 Januarij 1866, ingetrokken het voorregt bij art. 9 van *Indisch Staatsblad* 1829, n°. 133, aan de officieren op de buitenbezittingen toegekend, om tegen betaling provisien uit 's lands voorraad te ontvangen.

Spaarkassen. Het jongst ontvangen verslag van het spaarfonds voor militairen beneden den rang van officier wees onder ultimo December 1864 (voor 292 deelhebbers, waaronder 204 soldaten), een te goed aan van f 32 439, zijnde f 5576 *minder* dan een jaar te voren. De inleg gedurende 1864 beliep f 18 721, en de gewonnen rente f 1391; terug genomen werd eene som van f 25 688.

II. Zeemagt.

§ 1. *Kommandement.*

Het bevel over de zeemagt in Nederlandsch Indie en het beheer van het departement der marine aldaar bleef opgedragen aan den schout-bij-nacht (later vice-admiraal) G. Fabius. (2)

---

(1) Sedert is verklaard dat de veldpredikers beschouwd worden als predikant bij de ter plaatse hunner vestiging bestaande kerkelijke gemeente, en is hun daardoor van zelve zitting in den kerkeraad verleend. (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 68.)

(2) Bij Koninklijk besluit van 9 September 1867, n°. 66, is die betrekking opgedragen aan den hier te lande aanwezigen schout-bij-nacht J. Andreae, destijds non-actief, die op 2 Januarij 1868 het kommandement heeft aanvaard.

De reorganisatie van het departement van marine, overeenkomstig de vroeger vastgestelde grondslagen (zie het Verslag over 1864 blz. 37), heeft plaats gehad bij *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 140. Dien ten gevolge zijn met 1 Januarij 1867 opgeheven de betrekkingen van hoofdadministrateur der marine en chef der gouvernementsmarine, en is de werkkring van beiden gebragt onder dien van den kommandant der zeemagt; tot wiens beheer ook zijn overgegaan de bebakening, de kustverlichting en het loodswezen, zoomede de haveninrigtingen.

Omtrent de afscheiding der kosten van de marine in Nederlandsch Indie, naarmate deze komen ten laste van die gewesten of van het Rijk, zijn grondslagen vastgesteld bij 's Konings besluit van 16 November 1866, n°. 80 (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 56). De nieuwe voorschriften zijn met 1 Januarij 1868 in werking getreden.

Tweemaal begaf deze vlootvoogd zich in den loop van het jaar naar Soerabaija, om de aldaar aanwezige oorlogsbodems en marine-etablissementen te inspecteren. De eerste maal werd de reis doorgezet tot Dassoon (Rembang), om de herstellingen van het daar aanwezig drijvend droogdok van Onrust na te gaan.

§ 2. *Het Nederlandsch eskader.*

Sterkte. Blijkens het vorig Verslag bestond het eskader bij het einde van 1864 (met inbegrip van het transportschip *Heldin*) uit 26 oorlogsbodems, bemand met 2800 Europeanen en 834 inlanders.

Gedurende den loop van 1865 werd het eskader met 2 bodems versterkt, en wel met het raderstoomschip 4de klasse *Madura*, op 1 Januarij na ondergane herstelling te Soerabaija weder in dienst gesteld, en met het schroefstoomschip 4de klasse *Coehoorn*, op 30 Maart ter reede van Batavia uit Nederland aangekomen.

Daarentegen werden 5 bodems aan de sterkte van het eskader onttrokken, als: door vertrek naar Nederland (8 Januarij), het transportschip *Heldin* met eene bemanning van 172 koppen, door afkeuring voor de dienst (respectivelijk met ingang van 1°. Mei, 15 Augustus en 15 October), de korvet met stoomvermogen *Medusa* en de schroefstoomschepen *Vecht* en *Apeldoorn*, terwijl tijdelijk buiten dienst werd gesteld tot het ondergaan van herstellingen (1 Julij), het raderstoomschip *Admiraal van Kinsbergen*. De *Vecht* en de *Apeldoorn* werden bestemd om op publieke veiling te worden verkocht. De *Medusa* bleef te Soerabaija en werd met geringe kosten ingerigt om te dienen als logementschip bij het marine-etablissement aldaar.

Nog waren in het begin van het jaar (respectivelijk op 17 Maart en 29 April), tot verwisseling van personeel, uit Nederland te Batavia aangekomen het fregat met stoomvermogen *Adolf Hertog van Nassau* en de zeilkorvet *Prins Maurits der Nederlanden*. Deze bodems namen echter reeds op 9 Mei en 25 Junij de terugreis weder aan.

Bij het eind van 1865 bestond het eskader alzoo uit de navolgende in dienst zijnde oorlogsbodems:

2 schroefstoomschepen 1ste klasse:	*Djambi;*
	Metalen Kruis:
2 schroefstoomschepen 3de klasse:	*Reinier Claeszen;*
	Reteh;
6 schroefstoomschepen 4de klasse:	*Montrado;*
	Haarlemmermeer;
	de Linge;
	Stavoren;
	Delfzijl;
	Coehoorn;
2 raderstoomschepen 1ste klasse:	*Amsterdam;*
	Ardjoeno;
1 raderstoomschip 2de klasse:	*Bromo;*
2 raderstoomschepen 3de klasse:	*Sindoro;*
	Celebes;
2 raderstoomschepen 4de klasse:	*Madura;*
	Onrust;
1 korvet met stoomvermogen:	*Prinses Amelia;*
1 opnemingsvaartuig:	*Pylades;*
4 dienstdoende wachtschepen:	*Prins Alexander der Nederlanden* (fregat 2de klasse);
	Juno (korvet 1ste klasse);
	Cachelot (brik);
	roeikanonneerboot n°. 14;

te zamen 23 bodems, met eene bemanning van 2425 Europeanen en 739 inlanders.

Behalve de *Admiraal van Kinsbergen* was bij het eind van 1865 mede nog tijdelijk buiten dienst het reeds in 1864 in herstelling genomen raderstoomschip 4de klasse *Suriname*. Het schroefstoomschip 4de klasse *Berkel*, ten vorigen jare insgelijks tijdelijk buiten dienst gesteld, was geene herstelling waardig bevonden en daarom in den loop van 1865 in het openbaar verkocht.

Ter aanvulling van het eskader waren onder ultimo 1865 een vijftal oorlogsbodems naar Indie op reis. (1)

Terwijl 108 officieren en 932 schepelingen naar Nederland terugkeerden, kwamen 91 officieren en 682 schepelingen van daar in Indie aan. Nog werd het Europeesch personeel van het eskader verminderd met 4 officieren en 22 schepelingen ten gevolge van verleend ontslag uit de dienst, en met 69 overledenen. Ten vorigen jare repatriëerden 65 officieren en 564 schepelingen, kwamen 81 officieren en 683 schepelingen in Indie aan, verkregen 5 officieren en 29 schepelingen hun ontslag uit de dienst en bedroeg het getal overledenen 66. Het aanmonsteren van manschappen als matrozen op naar Nederland terugkeerende koopvaardijschepen was dit jaar van zeer weinig beteekenis (3 tegen 36 in 't vorig jaar), daar Zr. Ms. fregat met stoomvermogen *Adolf Hertog van Nassau* eene bemanning van 550 koppen vereischte en dien ten gevolge de schepelingen, die in de termen vielen om te repatriëren, grootendeels daarop werden geplaatst.

Over het algemeen konden alle rangen en graden vrijwel overeenkomstig de verschillende bemanningslijsten worden vervuld, hetgeen voornamelijk veroorzaakt werd door dat het personeel van de buiten dienst gestelde schepen beschikbaar kwam.

Door buitengewone uitzending uit Nederland met particuliere schepen van een tiental officieren van administratie en een achttal machinisten, werd in de behoefte aan dat personeel voorzien.

De mariniers deden weder goede diensten. Met uitzondering van eenige tamboers was de sterkte van dat personeel in den regel voltallig.

In de dienst van inlandsche schepelingen kon, in verband ook met eene in Maart 1865 toegestane nieuwe verhooging der handgelden, op voldoende wijze door reëngagement en aanwerving worden voorzien.

De gezondheidstoestand was over het algemeen voldoende, doch niet zoo gunstig als het vorige jaar. Hoewel zich geene bepaalde epidemien vertoonden, waren de verspreide gevallen van cholera menigvuldiger dan gewoonlijk.

Naar gelang van de voor- of nadeelen die de eigenaardige gesteldheid der verschillende stations voor den gezondheidstoestand der bemanningen aanbiedt, liepen de ziekencijfers der onderscheidene oorlogsbodems weder zeer uiteen.

Gunstige gezondheidsverhoudingen werden waargenomen in de haven van Riouw, Celebes en den Molukschen Archipel. Daarentegen hadden de bemanningen op de kusten van Java en Sumatra, zoomede op de rivieren van Borneo, weder in sterke mate van moeraskoortsen te lijden.

In het geheel werden op eene gemiddelde sterkte van 2615 Europeanen en 817 inlandsche schepelingen respectivelijk 5680 en 1475 lijders behandeld, tegen 5691 en 1510 in 1864, toen de getalsterkte gemiddeld beliep 2862 Europeanen en 870 inlanders.

In 1865 verhield zich alzoo de getalsterkte der bemanning tot het cijfer der ziektegevallen: voor de Europeanen als 1:2.172 en voor de inlanders als 1:1.80. In het vorig jaar waren deze verhoudingen respectivelijk 1:1.988 en 1:1.73.

---

(1) In Januarij en Februarij 1866 alle in Indie aangekomen. Voor 1868 is de sterkte der zeemagt in Indie (buiten de gouvernementsmarine) bepaald op 29 bodems, waarvan als auxiliair eskader 7 stoomschepen en als Indische militaire marine 18 stoomschepen, 3 wachtschepen en één opnemingsvaartuig. Onder deze 18 stoomschepen zijn ook begrepen de 4 hier te lande aangebouwde, bedoeld in 't vorig Verslag (blz. 38, 1ste noot), waarvan 2 (de *Sumatra* en de *Borneo*) met den 1sten September, en de beide anderen (*Banka* en *Timor*) met den 10den November 1867 zijn in dienst gesteld. Wegens de voldoende gelegenheid om eventueel in de behoefte aan materieel in Indie te voorzien door uitzending van nog voorhanden houten schepen behoorende tot 's Rijks marine, is van het voornemen tot aanbouw in Indie (zie het vorig Verslag, blz. 38, noot 1) voorloopig afgezien.

De algemeene aard der ziektevormen was in beide jaren verdeeld als volgt:

	1865.		1864.	
	Europeanen.	Inlanders.	Europeanen.	Inlanders.
Endemisch sporadische ziekten.	3595	928	3162	932
Epidemische ziekten	»	1	99	25
Verwondingen en accidenten .	391	86	432	101
Chirurgische ziekten	588	142	637	166
Oogziekten	108	33	127	24
Venerische ziekten.	929	259	1137	243
Koortsvrije huidziekten . . .	69	26	97	19
Te zamen . .	5680	1475	5691	1510
Van het opgegeven totaal behandelden (1) overleden . .	61	11	62	16

Bovendien kwamen in 1865 nog 8 gevallen van overlijden voor, ten gevolge van het verdrinken van 6 en den zelfmoord van 2 Europesche schepelingen. In 1864 verdronken 2 Europesche schepelingen, terwijl een gelijk getal sneuvelden. Het sterftecijfer der Europesche bemanningen beliep alzoo in 1864 66 en dit jaar 69.

Het personeel der geneeskundige dienst bestond bij het einde van het jaar uit 32 officieren van gezondheid, 1 minder dan onder ultimo 1864, waarvan 6 van de eerste, 15 van de tweede en 11 van de derde klasse.

Stationering. In 1865 waren de maritime stations bezet als volgt:

Westkust van Sumatra, gedurende 11 maanden 1 korvet met stoomvermogen, in December vervangen door een raderstoomschip 3de klasse; — Oostkust van Sumatra, gedurende 7 maanden een schroefstoomschip 3de klasse, de overige 5 maanden bleef dit station uit gebrek aan beschikbare schepen onbezet; — Wateren van Riouw en Lingga, 2 schroefstoomschepen 4de klasse, tijdelijk (September en October) versterkt met 1 schroefstoomschip 1ste klasse, 1 raderstoomschip 1ste klasse, en (van September — November) met 1 dito 3de klasse; — Westkust van Borneo, 2 raderstoomschepen (3de en 4de klasse) en gedurende 3 maanden (Mei, Junij en Julij) nog 1 schroefstoomschip 4de klasse, speciaal bestemd tot beveiliging dezer kust tegen zeeroof; — Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo, gedurende de 6 eerste maanden van het jaar, 2 schroefstoomschepen 4de klasse en 1 raderstoomschip 4de klasse; van Julij — October 1 schroef- en 1 raderstoomschip 4de klasse en de twee overige maanden nog een schroefstoomschip 4de klasse; — Wateren van Celebes, 1 wachtschip, 1 schroefstoomschip 4de klasse, 1 schroefstoomschip 3de klasse (dit laatste sedert April) en 1 raderstoomschip 3de klasse (dit schip is slechts tot Mei); door een der bodems van dit station werd gedurende den loop van het jaar de noordelijke ingang van straat Macassar bekruist, waartoe Toli-Toli als uitgangspunt bleef

(1) De lijders, verpleegd aan boord der zich in Japan bevonden hebbende oorlogsbodems van het eskader, zijn in de opgaven van 1865 slechts medegerekend voor zooveel betreft het aantal dat bij het binnenvallen ter reede Batavia nog onder behandeling was. Onder de cijfers van 1864 was het geheele aantal opgenomen.

aangewezen. De bekruising der wateren van Timor had insgelijks van uit dit station plaats; — Wateren van Menado, 1 schroefstoomschip 4de klasse, en gedurende de maanden Mei—Julij een tweede schroefstoomschip 4de klasse, welk laatste, even als ten vorigen jare, uitsluitend tot wering van zeeroof te Kwandang gestationeerd werd; — Wateren der Molukken, gedurende zeven maanden 1 raderstoomschip 1ste klasse, in Augustus vervangen door 1 schroefstoomschip 1ste klasse. Tengevolge van den opstand op Ceram werd in de tweede helft van December aan dit station toegevoegd 1 raderstoomschip 1ste klasse.

Het station in de wateren van Japan, vroeger door oorlogsbodems van het eskader bezet, werd sedert 1 Januarij 1865 regtstreeks onder het beheer van de Departementen van Marine en van Buitenlandsche Zaken in Nederland gebragt. Na aankomst van den uit Nederland voor dat station bestemden oorlogsbodem, keerden dan ook de drie in de Japansche wateren nog aanwezige stoomschepen van het eskader (1 raderstoomschip 1ste klasse en 2 schroefstoomschepen 1 klasse) respectivelijk op 18 Maart, 8 Mei en 9 Julij ter reede Batavia terug.

Het bij de vlag aanwezige raderstoomschip 2de klasse *Bromo* werd gebezigd tot het doen van verschillende dienstreizen en commissien op punten van den Archipel niet tot eenig station behoorende.

Het opnemingsvaartuig *Pylades* hield zich gedurende het geheele jaar op in de wateren van Banka.

§ 3. *Gouvernements-marine.*

Sterkte. Bij den aanvang van het jaar waren in dienst 11 schepen met stoomvermogen (waarvan 3 schroef- en 8 raderbooten), benevens 80 kruisbooten, zoodat aan de formatie, die voor 1865 bepaald was gebleven op 12 stoomschepen en 85 kruisbooten, 1 stoomschip en 5 kruisbooten ontbraken. In den loop van het jaar werden nog 8 kruisbooten voor de dienst afgekeurd, die alle, op één na, door nieuwe werden vervangen; 2 daarvan (beide kottermodel) waren gebouwd op eene particuliere werf te Soerabaija, de 5 overige (waaronder 3 kottermodel) bij de marine-etablissementen te Onrust en te Soerabaija.

De active scheepsmagt bestond dus bij het einde van het jaar uit 11 stoomschepen: de *Hertog Bernard* van 170 paardenkracht, *Java*, *Draak*, *Telegraaf*, *Dassoon*, *Bronbeek*, elk van 80, *Boni* van 60, *Barito*, *Tjinrana* en *Bennett*, elk van 30 en de *Sailoos* van 20 paardenkracht, benevens 79 kruisbooten. De stoomschepen voerden gezamenlijk (de *Bennett* uitgezonderd) 59 stukken, de kruisbooten elk 3.

Bovendien waren 6 kruisbooten (kottermodel) in aanbouw, en werd, op het einde van het jaar, een nieuw ijzeren stoomschip uit Nederland naar Soerabaija ingeladen, aangemaakt ter vervanging van den vroeger verloren gewaanden stoomer *Kapoeas*, die echter later gebleken was nog voor de dienst behouden te kunnen blijven, en te dien einde te Soerabaija weder in zeevaardigen staat werd gebragt.

Voor de behoorlijke bemanning dezer scheepsmagt werden vereischt 71 (1) Europeanen en 1995 inlanders, welke sterkte over het algemeen voltallig was.

Bij ordonnantie van 13 Augustus 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 81) werd afgekondigd het Koninklijk besluit van 13 April te voren, n°. 59, regelende de benoembaarheid tot gezaghebbers en stuurlieden bij dezen tak van dienst, en zulks in voldoening aan het algemeen voorschrift der verordening van 10 September 1864 (*Indisch Staatsblad* n°. 194), dat voor bepaalde ambten of bedieningen bijzondere voorwaarden van benoembaarheid worden gesteld. Met behoud der bestaande programmata van examen voor den rang van gezaghebber en eersten stuurman, werd bij het aangehaald Koninklijk besluit, in afwijking van hetgeen tot hiertoe gebruikelijk was, het afleggen van examen ook verpligtend gesteld voor eene benoeming tot tweeden en derden stuurman. Van beide examens werden echter vrijgesteld de kweekelingen, krachtens de daartoe in 1852 vernieuwde overeenkomst, voor de gouvernements-marine opgeleid aan de kweekschool voor de zeevaart te Amsterdam, zoomede de reeds bij de gouvernements-marine in dienst zijnde derde stuurlieden.

---

(1) Bovendien waren 1 gezaghebber en 1 eerste stuurman gedetacheerd aan het sedert opgeheven bureau van den toenmaligen chef der gouvernements-marine.

De voordeelen en verpligtingen, verbonden aan de uitzending uit Nederland van derde stuurlieden voor de meerbedoelde dienst, werden op den bestaanden voet gehandhaafd, behoudens een paar wijzigingen, ten gunste van belanghebbenden. (1)

In verband met het voorafgegane verdient tevens vermelding, dat in het najaar van 1865 de bestaande overeenkomst met de Amsterdamsche kweekschool, ingevolge de daartoe voor de Regering bedongen bevoegdheid, werd opgezegd. Het aannemen van nieuwe kweekelingen was reeds ten vorigen jare voorloopig gestaakt geworden. De vier in 1862 aangenomen jongelieden werden na beëindigden cursus in de eerste helft van dit jaar ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld, en bij aankomst in Indie tot derden stuurman benoemd. (2)

De benoodigde 3de stuurlieden zullen voortaan worden verkregen door oproeping van gegadigden tot het afleggen van het voorgeschreven examen.

Overigens werd in de onder het Europeesch personeel opengevallen plaatsen voorzien door opklimming, behalve alleen een viertal vacatures in den rang van tweeden machinist, die werden vervuld door machinisten of machinist-leerlingen, gediend hebbende bij de Nederlandsche marine, terwijl één particulier als machinist-leerling werd aangenomen.

Eene bepaling bij *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 116, in het belang der inlandsche schepelingen vastgesteld, strekte tot toekenning van vrijen overtogt naar de plaats waar zij zich na bekomen eervol ontslag uit 's lands dienst zouden wenschen te vestigen, en wel aan de djoeragans voor zich en hun wettig gezin, en aan de mindere schepelingen alleen voor hun persoon.

Stationsverdeeling. Hieromtrent valt, voor zooveel de stoomschepen betreft, het volgende aan te teekenen:

Het transportschip *Hertog Bernard* onderging in de eerste maanden van het jaar te Soerabaija eenige reparatien. In Junij naar Batavia opgeroepen, ten einde de maildienst tusschen die plaats en Singapoer van de *Java* over te nemen, bleef het tot het einde van het jaar voor die dienst gebezigd.

De *Java* werd na deze aflossing aangewezen om behulpzaam te zijn bij het uitleggen van een telegraaphkabel tusschen Anjer en Telok-Betong, en vertrok na afloop van dit werk in het begin van September naar Soerabaija om eenige herstellingen te ondergaan.

De *Draak* verwisselde in den aanvang van het jaar het station Madura voor Soerabaija, alwaar die bodem in October insgelijks in reparatie werd opgenomen.

Het stoomschip *Telegraaf*, dat in de eerste dagen van het jaar nog te Soerabaija in reparatie lag, deed van het einde van Januarij tot medio Augustus stationsdienst in de wateren van Timor, waarna het in de Moluksche wateren gebezigd werd tot het overbrengen van troepen.

Door de *Dassoon* werden (onder anderen ter gelegenheid van de expeditie naar Assahan) veelvuldige diensten bewezen in de wateren van Riouw en onderhoorigheden.

In de Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo deden dienst de *Bronbeek*, de *Tjinrana* en de *Sailoos*. Laatstgenoemde bodem echter vereischte herstellingen en moest te dien einde in October naar Soerabaija worden gesleept.

In de Westerafdeeling van Borneo werden verschillende diensten verrigt, door de *Boni* en de *Barito* gedurende het geheele jaar en door de *Bennett* tot in Mei. Laatstgenoemde stoomer werd toen naar Soerabaija gesleept, alwaar hij tot November in reparatie bleef; daarop naar Muntok vertrokken, werd hij gebezigd voor den overvoer van passagiers tusschen die plaats en Palembang.

De stationering der kruisbooten bleef ook nu, behoudens enkele wijzigingen van tijdelijken aard, op de vroegere wijze geregeld (verg. het vorig Verslag, bladz. 42).

---

(1) Blijkens *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 23, is het Koninklijk besluit van 13 April 1865, n°. 59, sedert aangevuld met eene bepaling omtrent den tijd van dienst, vereischt voor eene bevordering tot hoogeren rang dan derden stuurman.

Bepalingen omtrent het afnemen der verschillende examens in Indie, in Augustus 1866 vastgesteld, zijn te vinden in het Bijblad op het *Indisch Staatsblad* n°. 1891.

(2) In antwoord op eene vroeger gedane vraag (zie het Rapport betreffende het Regeringsverslag over 1861, zitting 1864/65 n°. XXXVI), zij alsnog aangeteekend, dat de daar bedoelde uitbreiding der studien werkelijk reeds gedurende den cursus 1860/61 had plaats gevonden, in verband waarmede dan ook de leertijd der gouvernementskweekelingen van 2 tot 2½ jaar was verlengd geworden.

Zoo werden, ter versterking van de maritime middelen in de Westerafdeeling van Borneo, één der kruisbooten van het station Pasoeroean en de twee voor Batavia bestemd, naar Pontianak gedirigeerd, terwijl van de in aanbouw zijnde kruisbooten twee werden bestemd tot versterking van het station Riouw en één voor het station Kaibobo (Ceram). In stede daarvan kwam de in de formatie begrepen »Bataviasche flotille" te vervallen.

Over het algemeen werden ook dit jaar de diensten der stoomschepen door de civile en militaire autoriteiten zeer geroemd.

§ 4. *Inrigtingen tot de zeemagt betrekkelijk.*

a. Commissie tot verbetering der Indische zeekaarten.

Door de Commissie werden in den loop van 1865 uitgegeven de drie kaarten, vermeld op den hierbij gevoegden staat (Bijlage lit. F), als: straat Riouw, eiland Java en Oostkust van Celebes (1ste helft). Eene verbetering op die kaarten aangebragt, waardoor den zeevarende de gelegenheid gegeven wordt telkens de stelling en den gang van zijne tijdmeters na te gaan, bestond in het bekend stellen van lengte en breedte bij die punten, welke door de geographische dienst sterrekundig waren bepaald.

Aan de medewerking der Nederlandsche en gouvernements-marine dankte de Commissie een zestigtal opnamen en schetsen, nader vermeld in voornoemde Bijlage. Zeer belangrijk waren daaronder, wegens de weinige bekendheid dier kust, de opnamen ter Oostkust van Sumatra, tijdens de expeditie tegen het rijk van Assahan.

Het opnemingsvaartuig *Pylades* werd, na afloop der werkzaamheden in straat Banka, waarmede in 1858 een aanvang was gemaakt, belast met de opname van het vaarwater ten noorden van dat eiland.

Met de lithographie van eene kaart der genoemde straat werd een begin gemaakt.

Het nut der onderdepôts bleek weder ten duidelijkste uit het groote debiet van kaarten en gidsen. (1) Aan hen, die met de administratie der depôts belast zijn, werden de pas ontdekte gevaarlijke plaatsen geregeld medegedeeld, om daarvan op de onder hen berustende kaarten aanteekening te houden. Ook met het ter inzage leggen bij de havenmeesters van lijsten der nieuw ontdekte reven enz. werd voortgegaan.

De kommandant der zeemagt werd in Mei van dat jaar gemagtigd de bij het hydrographisch bureau te Batavia aanwezige zeekaarten en gidsen, onder zijne verantwoordelijkheid, te Singapoer voor het algemeen te doen verkrijgbaar stellen. Bij het einde van 't jaar was aldaar reeds voor eene waarde van f 1800 van de hand gezet.

De Commissie wordt steeds op de hoogte gehouden van veranderingen in de bebakening, de kustverlichting en het loodswezen, en daarvan door haar op de kaarten aanteekening gedaan.

Een begin werd gemaakt met het verzamelen en ordenen van alle in het archief der Commissie aanwezige gegevens, die strekken kunnen tot eene betere kennis der getijen in den Archipel. Bij het herzien van de gidsen zijn deze opgaven van groot belang.

Aan vele vreemde oorlogschepen werden kosteloos kaarten verstrekt, terwijl aan het Hydrographisch bureau te Madrid en aan de Britsche admiraliteit te Londen exemplaren van de nieuw uitgegeven kaarten ten geschenke werden aangeboden.

b. Marine-etablissement op het eiland Onrust.

Op enkele uitzonderingen na, bevonden zich de verschillende tot het etablissement behoorende gebouwen in goeden staat. Het beveiligen der kust tegen het inbreken der zee kostte aanhoudende zorg; ondanks de belangrijke herstellingen van dijk en kade in 1863 en 1864, stortte dit jaar een gedeelte dezer laatste in. Het droogdok was nog steeds te Dassoon in reparatie. (2)

Waren de werktuigen van het etablissement in 1864 vermeerderd door de oprigting van een ijzeren mast en ketelbok, in 1865 werd tot het daarstellen eener zeilmakerij besloten.

(1) In 1866 is het aantal onderdepôts met 5 vermeerderd. (*Indisch Staatsblad*, n°. 39 en 40.)

(2) In Junij 1866 naar Onrust teruggesleept.

Omtrent de werkzaamheden gedurende 1865 valt aan te teekenen, dat het aantal in reparatie opgenomen schepen (zij die tweemaal werden opgenomen dubbel geteld) beliep 29, waarvan 15 van de Nederlandsche en 9 van de gouvernements-marine, 1 residentiestoomer en 4 particuliere schepen, waaronder 1 stoomschip.

Voorts waren eenige kruisbooten in aanbouw, waarvan 1 gereed kwam, en werden, behalve den bouw van eenige sloepen, nog verschillende werken uitgevoerd voor oorlogschepen niet bij het etablissement aanwezig, of wel voor andere departementen.

De arbeid wordt verrigt door dwangarbeiders en Chinesche bannelingen en sedert 1861 ook door vrijwillige arbeiders. In 1865 was het gezamenlijk getal bijna dubbel zoo groot als in 1861, namelijk 536, waaronder 118 vrijwillig. Van de kettinggangers, onder ultimo 1865 ten getale van 403, waren er 124 bij de verschillende ambachten ingedeeld. Een twaalftal, die gedurende hun straftijd een ambacht aanleerden, bleven vrijwillig bij het etablissement te werk. Eene door kettinggangers vervaardigde kopervaste djatiehouten whale-boat werd op de te Batavia gehouden nijverheidstentoonstelling met eene zilveren medaille bekroond. Het bedrag der aan de (vrijwillige) werklieden uitbetaalde loonen beliep dit jaar f 69 627, de waarde der verwerkte materialen f 66 681, waaronder aan houtwerken voor eene waarde van f 25 597. In 1864 werd aan arbeidsloonen uitbetaald f 84 912, en aan materialen verwerkt voor eene waarde van f 98 924. Wegens huur van gereedschappen, kadegelden en huur van magazijnen werd ontvangen f 5 841; hoeveel die som in 1864 beliep is niet vermeld geworden.

De gezondheidstoestand bij het etablissement was dit jaar buitengewoon gunstig te noemen. Onder de bevolking, die, buiten de bemanning der in timmering zijnde schepen, 1400 à 1500 zielen bedroeg, kwamen slechts 43 sterfgevallen voor, waarvan 2 door een ongeval (het omslaan eener sloep).

Was in 1864 eene regeling gemaakt omtrent het bij de maritime inrigtingen in Nederlandsch Indie in herstelling opnemen van oorlogschepen van bevriende mogendheden, en omtrent de wijze waarop aan die bodems scheepsbehoeften enz. uit 's lands voorraad worden verstrekt (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1521), bij een besluit van 4 Junij 1865, n°. 2, werd door de Indische Regering, met het oog op art. 16 der comptabiliteitswet (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 106), als regel gesteld dat, te beginnen met 1°. Januarij 1867, bij Onrust geene materialen meer zullen verstrekt worden voor de reparatie van koopvaardijschepen, en dat met 1°. Januarij 1869 die reparatie zelve zal ophouden, met uitzondering zoo noodig, vooreerst van de schepen der ondernemers voor het onderhouden eener geregelde stoomgemeenschap door den Indischen Archipel en met Singapoer. (1)

c. Marine-etablissement te Soerabaija.

De gebouwen en inrigtingen van dit etablissement werden in 1865 vermeerderd door het gereed komen eener kazerne voor de schepelingen van in timmering zijnde oorlogsschepen.

Het bassin kwam dit jaar op de verlangde diepte, maar de aanslibbing was zeer hinderlijk, vooral aan den ingang. Er bestond daarom plan tot uitlegging der hoofden van het bassin.

Het drijvend droogdok, dat nu zeven jaren in gebruik was, begon water te maken: aan herstel viel echter niet te denken, zoolang het dok van Onrust niet weder in bruikbaren staat was. Binnen niet te langen tijd verwachtte men de in-gebruik-stelling van een uit Nederland aangebragt ijzeren dok, met het in elkander zetten waarvan reeds een aanvang was gemaakt.

De werkzaamheden waren dit jaar menigvuldig. Volgens opgaaf werd aan het inlandsch personeel voor arbeidsloonen uitbetaald f 229 911 (2) en aan materialen verwerkt

---

(1) Omtrent het toelaten van uitzonderingen op het verbod van gouvernements-hulp voor de reparatie bij de marine-etablissementen op Onrust en te Soerabaija van particuliere bodems, immers zoolang door particuliere krachten op Java nog geene voldoende gelegenheid tot herstel van schepen zal zijn daargesteld, is eene briefwisseling met de Indische Regering aanhangig. Tevens is daarbij gewezen op de wenschelijkheid dat bij belanghebbenden geene onzekerheid besta wegens het voornemen om ook de schepen der Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij zoodra mogelijk van de gouvernements-hulp uit te sluiten.

(2) Ongerekend dus de tractementen en overwerkgelden van het vaste (Europeesch) personeel, zoomede het betaalde aan of voor kettinggangers.

voor eene waarde van f 338 571, welke cijfers in 't vorig jaar waren f 188 572 en f 320 995. De dokgelden, waarvan het bedrag over 1864 niet is opgegeven, bereikten in 1865 eene som van f 47 322.

Van het dok werd gebruik gemaakt door 66 schepen, waarvan 31 tot de handelsvloot behoorden.

Een twaalftal stoomschepen der Nederlandsche en 6 der gouvernements-marine, benevens 2 kruisbooten en 1 stoombaggermolen, ondergingen de een na den ander min of meer belangrijke herstellingen. Bovendien werden, behalve eenige sloepen en andere artikelen voor de marine, 19 vaartuigen nieuw aangemaakt, waarvan gereed kwamen 9 kruisbooten, 1 kielligter, 2 laadbooten, 2 tambangans, 1 ketelpont en 2 timmervlotten. Ook werden eenige masten, rondhouten en andere artikelen aangemaakt voor schepen, die niet aan het etablissement in timmering opgenomen waren, en werden gedurende het geheele jaar planken gezaagd voor de stapelplaats. In December werd het in 't vorig Verslag (bladz. 38) bedoelde stoomtransportschip op stapel gezet, waartoe het benoodigde hout, onder de algemeene leiding van een der ingenieurs van scheepsbouw, in Rembang wordt gekapt. Te dien einde is aldaar met een particulier gecontracteerd voor de exploitatie van het boschperceel Parengan. (1) Van de stapelplaatsen werd gedurende 1865 bij het etablissement aan djatiehout aangebragt voor eene waarde van f 163 000. Masten en andere rondhouten werden ontvangen van » van Couvers-eiland" tot eene waarde van f 36 000.

Het aantal werklieden en koelies bedroeg onder ultimo December 1865 ongeveer 1380 man. In 1864 bestond het inlandsch personeel (de kettinggangers, waarvan het maximum van 100 man echter zelden aanwezig is, daaronder niet begrepen) dooreen genomen uit 1130 man. Uit den aard der zaak loopt het cijfer naar gelang van meerdere of mindere drukte zeer uiteen; in Maart van laatstgenoemd jaar beliep bij voorbeeld het gemiddelde aantal niet meer dan 812, in October daarentegen 1416. De gezondheidstoestand in 1865 was onder het Europeesch personeel over het algemeen voldoende; onder het inlandsch personeel was de sterfte, vooral in het eerste halfjaar, vrij aanmerkelijk; velen stierven in hunne kampongs aan de cholera.

Magtiging werd verleend om in sommige gevallen op taak te doen werken. De voorschriften daaromtrent zijn te vinden in *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 44.

Even als voor Onrust (zie hiervoren) werd ook voor dit etablissement in beginsel aangenomen, dat, te rekenen van af 1° Januarij 1869, van wege hetzelve geene hulp meer aan particulieren zal worden verleend; de schepen der stoompakketvaart in den Indischen Archipel daarvan voorloopig uitgezonderd.

d. Fabriek voor de marine en het stoomwezen te Soerabaija. (2)

In afwachting van de verplaatsing der fabriek in de nabijheid van het marine-etablissement (zie het vorig Verslag, bladz. 44 en 45), bepaalde men zich tot het gewoon onderhoud der gebouwen. De toestellen en gereedschappen verkeerden in goeden staat, behalve het stoomwerktuig, ter vervanging waarvan men een tweede in voorraad had.

Over het algemeen was in alle gedeelten dezer fabriek veel werk onderhanden.

In den loop van het jaar vermeerderden de bestellingen dermate, dat het aantal (inlandsche) werklieden in den laatsten tijd gestegen was tot 1300 à 1400 tegen 750 gedurende de eerste helft van het jaar. Alleen bij de ineenzetting van het ijzeren dok hierboven bedoeld, werden 450 man gebezigd. Dooreengenomen werden gedurende 1865 dagelijks 986 man te werk, zijnde 292 meer dan gemiddeld in 1864, zoodat aan dagloonen werd uitbetaald in 1865 f 174 285, tegen f 132 619 in 1864. De waarde der verwerkte materialen gaf een iets grooter verschil; zij bedroeg namelijk f 182 237, tegen f 134 798 in 't vorige jaar.

Omtrent de opkomst en het gehalte van het inlandsch personeel, luiden de rapporten

---

(1) Zie lager in hoofdstuk N, de paragraaph Boschwezen.

(2) Nog in den loop van 1866 is de in 't vorig Verslag bedoelde werktuigkundige in Indie aangekomen, en door den Gouverneur-Generaal als ingenieur-directeur aan het hoofd dezer inrigting geplaatst.

over 't algemeen gunstig; in de verschillende ambachten waren er enkelen die uitstekende werklieden worden genoemd, en op wier behoud veel prijs werd gesteld.

Het gezamenlijk bedrag der rekeningen, bijna uitsluitend wegens orders van het marine-departement, ten vorige jare f 376 508, beliep nu f 465 739, waaronder aan bestellingen ten dienste van andere departementen of voor de fabriek zelve f 35 588, en wegens werk voor particulieren f 1527. Particuliere bestellingen — reeds nu uitzondering — zullen, volgens eene dit jaar gemaakte bepaling, na ultimo 1866 in het geheel niet meer worden aangenomen.

§ 5. *Verrigtingen der zeemagt.*

Omtrent de deelname der zeemagt aan de in 1865 voortgezette of ondernomen krijgstogten op Borneo, Sumatra en Ceram, is reeds het noodige medegedeeld in § 5 der Iste afdeeling van dit hoofdstuk.

De verrigtingen der zeemagt bestonden voor het overige hoofdzakelijk in het volbrengen van politieke zendingen, het vertoonen der vlag, het opsporen en weren van zeeroof, het verleenen van bijstand bij zeerampen enz., terwijl bovendien, voor zooveel de omstandigheden dit toelieten, de verschillende reizen steeds werden dienstbaar gemaakt aan de vermeerdering der hydrographische kennis van den Archipel (vergel. § 4 *a* hiervoren).

Waren op sommige punten, hier en daar in overleg met de plaatselijke civile en militaire autoriteiten, speciale maatregelen tot beteugeling van zeeroof genomen, rooftogten op groote schaal behoefden niet te worden tegengegaan.

Volgens het verslag van het marine-departement schenen de zeeschuimers zich hieraan op onze kusten niet meer te durven wagen. De meeste gevallen bepaalden zich bij strandroof.

In de wateren van Menado was het gelukt enkele rooversvaartuigen te vernielen. In de eerste dagen van Mei werden namelijk door Zr. Ms. stoomschip *Haarlemmermeer* bij Salibaboe (Talaut-eilanden) drie groote en twee kleine Soloksche praauwen, bemand, met ruim 100 koppen, ontdekt, juist op het oogenblik dat zij naar eene kampong koersende waren om daar hun roofbedrijf ten uitvoer te leggen. Naauwelijks onder bereik van ons geschut, lieten de roovers hunne praauwen op het strand loopen en namen de vlugt in het bosch. Hunne dadelijke vervolging was niet doenlijk, ten gevolge van het hooge rotsachtige terrein met bijna ondoordringbaar woud; de gewapende sloepen, die onmiddellijk waren afgezonden, moesten zich dan ook bepalen tot het vernielen en verbranden der praauwen. Door de overhaaste vlugt hadden de roovers vele levensmiddelen en wapenen, waaronder twee lilla's en een donderbus, achtergelaten en alleen hunne dooden en gewonden medegevoerd, die, volgens het zeggen van ontvlugte slaven, vrij talrijk waren. Aan de verschillende radja's werd last gegeven hunne bevolking op te roepen en te wapenen, ten einde de in de bosschen ontvlugte roovers te vervolgen. Spoedig werd hieraan voldaan en zette een groot aantal gewapenden de schuldigen na; een detachement matrozen en mariniers beproefde hetzelfde, doch moest deze poging wegens het digt begroeide gebergte en het gemis van een begaanbaar voetpad opgeven.

Gebrek aan brandstoffen belette den kommandant der *Haarlemmermeer* den verderen uitslag van den strijd af te wachten; waarop in het laatst der maand Zr. Ms. stoomschip *Coehoorn* naar de Talaut-eilanden vertrok, ten einde aan de bevolking, zoo noodig, verdere ondersteuning te verleenen. Volgens berigt van genoemd stoomschip waren een 25tal roovers door de verbitterde bevolking afgemaakt, en de overigen, wier getal op 40 werd geraamd, wijd en zijd in de bergen verspreid. Een zevental inlanders, die beweerden slaven te zijn, hadden zich vrijwillig in onze handen gesteld en werden overgegeven aan het bestuur te Menado, alwaar ook een der aanvoerders met twee zijner zonen werd aangebragt.

Bij eene latere gelegenheid mogt het aan een der kruisbooten gelukken, een ander berucht zeerooverhoofd in de wateren van Menado gevangen te nemen,

Onder de diensten, in het belang van handel en scheepvaart bewezen, behoorde o. a. het bedwingen van de in verzet gekomen bemanning van een Fransch koopvaardijschip, waartoe, op verzoek van den betrokken consul-generaal, door Zr. Ms. stoomschip *Djambi* de noodige hulp werd verleend.

E. Regtswezen en politie.

I. Bestanddeelen der wetgeving.

§ 1. *In het algemeen.*

Pandelingschap. Bij ordonnantie van 21 September 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 104) werd het verbod tegen het nemen van pandelingen tot zekerheid van schuld (art. 1 der ordonnantie van 7 Julij 1859, *Indisch Staatsblad* n°. 43), mede van toepassing verklaard op de adsistent-residentie Benkoelen en op de residentie Banda. Behalve op Java en Madura is thans het pandelingschap uitdrukkelijk verboden; in het gouvernement van Sumatra's Westkust, de gewesten Benkoelen, Lampongsche districten en Palembang, de eilanden Banka en Billiton, de residentien Riouw, Amboina, Banda, Ternate en Timor, zoomede in de Minahassa van Menado.

Ten einde de vrijlating van pandelingen in die gewesten, waar het pandelingschap nog als eene wettige instelling is erkend, zoo min mogelijk te belemmeren, werd te gelijker tijd (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 103) afgeschaft de heffing van registratie-regt op de afschrijving van pandelingen (art. 20 van *Indisch Staatsblad* 1859, n°. 43).

Regeling van het regtswezen op de buitenbezittingen. Door den gouvernements-commissaris voor deze regeling, mr. T. H. der Kinderen, werden in 1865 door tusschenkomst der betrokken hoofden van gewestelijk bestuur ingediend ontwerp-verordeningen voor het regtswezen in de Lampongsche districten, Riouw, en ter Sumatra's Westkust. Deze ontwerpen waren bij het einde van het jaar door de Indische Regering ontvangen en in behandeling genomen. (1)

§ 2. *Burgerlijk en handelsregt.* (2)

Erfopvolging onder de Chinezen, enz. Bij een tweetal aanschrijvingen van 1862 was aan het Hooggeregtshof opgedragen te dienen van consideratien en advies, zoowel nopens de werking der ordonnantie van 8 December 1855 (*Indisch Staatsblad* n°. 79) houdende toepasselijk-verklaring der Europesche wetgeving op vreemde Oosterlingen, als in het bijzonder nopens eene betere regeling van het versterfregt onder de Chinezen.

In verband echter met het Gouvernementsbesluit van 24 Junij 1864 (3) (zie het vorig Verslag, bladz. 51) waren de stukken zonder 's Hofs advies bij de Regering terug ontvangen, vergezeld evenwel van de verschillende door het collegie ingewonnen adviesen, waaronder ook die van den procureur-generaal.

Alvorens zelf het onderwerp in behandeling te nemen, kwam het der Regering wenschelijk voor, vooraf nog de voorlichting in te winnen van een paar ervaren praktizijns der balie, bijgestaan door een der tolken voor de Chinesche taal, een denkbeeld waaraan in Januarij 1865 uitvoering werd gegeven door de benoeming eener aldus zamengestelde commissie, onder voorzitting van den commissaris voor de regeling van het regtswzen op de buitenbezittingen.

Eene van de commissie, als vrucht van haren arbeid, ontvangen ontwerp-verordening tot

---

(1) In den loop van 1866 heeft de Indische Regering zich in beginsel vereenigd met de door den gouvernements-commissaris voorgedragen beschouwing aangaande eenige punten en beginselen, gemeen voor alle buitenbezittingen. Naar aanleiding daarvan, heeft in den aanvang van 1867 ook de Regering hier te lande nopens die algemeene grondslagen hare zienswijze doen kennen, en maken de voorstellen van den gouvernements-commissaris thans een onderwerp van nadere overweging in Indie uit. Intusschen is aan de Indische Regering opgemerkt, dat, vermits te regt is betoogd dat voor elk gewest eene afzonderlijke regeling noodig is, niets belet dat daar, waar zich zeer dringende behoefte tot regeling openbaart, reeds dadelijk een begin worde gemaakt, zonder vooraf omtrent alle punten in het algemeen tot eene beslissing te zijn gekomen.

(2) Zie voor eene herziening der wettelijke bepalingen nopens de bewijskracht van onderhandsche geschriften van inlanders of met hen gelijkgestelde personen *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 29.

(3) De hierbij gemaakte beperking omtrent het raadplegen van den hove, is sedert ingetrokken.

ampliatie der bepalingen van *Indisch Staatsblad* 1855, n°. 79 (1), was bij het eind van het jaar in onderzoek bij den procureur-generaal. (2)

Overschrijving van vaste goederen, enz. Sedert lang beantwoordde de ordonnantie op de overschrijving van den eigendom van vaste goederen en het inschrijven van hypotheken (*Indisch Staatsblad* 1834, n°. 27) niet meer aan de behoefte. Eene verordening ten aanzien van deze aangelegenheid was dan ook in 1862 in advies bij het Hooggeregtshof. De vele werkzaamheden van dat collegie stonden echter eene spoedige afdoening in den weg. De Regering vond daarom goed een regterlijk hoofdambtenaar speciaal te belasten met het indienen van ontwerpen, strekkende tot herziening van *Indisch Staatsblad* 1834, n°. 27. (3)
Intusschen werd van eene der bepalingen van gemelde ordonnantie nog eene authentieke interpretatie noodig geacht, voor zooveel betreft de vrijstelling van overschrijvingsregt voor goederen, verkocht met regt van weder-inkoop (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 89).

Gemengde huwelijken. Het aantal dezer huwelijken bedroeg dit jaar 55, als: binnen het regtsgebied van den raad van justitie te Batavia 14, van dien te Samarang 14, te Soerabaija 4, te Padang 4, te Amboina 15 en te Ternate 4. Hoeveel dezer huwelijken werden aangegaan tusschen Europeanen en niet-Christenen, is ditmaal niet vermeld geworden.

Handelsboeken van vreemde Oosterlingen. Ten gerieve van den handel werden de artt. 7 en 8 van het Wetboek van Koophandel, handelende over koopmansboeken, van toepassing verklaard op de vreemde Oosterlingen, en vervielen mitsdien de uitzonderingen, toegelaten bij art. 1 der ordonnantie van *Indisch Staatsblad* 1855, n°. 79. Ten einde de vreemde Oosterlingen zich behoorlijk konden voorbereiden, werd bepaald, dat de maatregel met 1°. Januarij 1866 in werking zou treden (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 60).

§ 3. *Strafregt.* (4)

Dwangarbeiders. Ten aanzien van deze veroordeelden zijn een tweetal beschikkingen te vermelden.
In de eerste plaats werd verklaard (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1676), dat veroordeelden tot dwangarbeid niet mogen gebezigd worden voor huisselijke diensten; en ten andere werden bij eene beschikking van September ingetrokken, als niet overeen te brengen met de aan de Regering verboden tusschenkomst in zaken van justitie, eenige bepalingen van 1860 en 1863, waarbij de resident der Lampongsche districten en die van Timor gemagtigd waren tot het opleggen van straffen aan dwangarbeiders, die ontvlugt waren of overtuigd waren daartoe het voornemen te hebben gehad.

Knevelarij. Bij eene beschikking van Januarij 1865 werd door de Indische Regering aangeteekend, dat knevelarijen van inlandsche hoofden, onder welke benaming ook voorgedragen, wanneer ze ten koste of ten nadeele strekten van de inlandsche bevolking, niet toegevend mogen beoordeeld worden.

---

(1) Dit ontwerp en de daarbij behoorende nota van toelichting zijn gepubliceerd in de *Javasche Courant* van 19 Junij 1866.

(2) In den loop van 1866 is diens advies ontvangen, en daarop het ontwerp nog in handen gesteld van commissien, die de Regering meer bijzonder zouden voorlichten over de zienswijze der Chinezen zelven.

(3) Ook na zijne benoeming tot raadsheer in het Hooggeregtshof (April 1867), is de hierbedoelde hoofdambtenaar met deze commissie belast gebleven.

(4) Zie voor de vaststelling van een nieuw Wetboek van Strafregt voor Nederlandsch Indie (Wetboek voor de Europeanen) *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 55. Met het ontwerpen van een strafwetboek voor inlanders is, ook na zijne herbenoeming tot raadsheer in het Hooggeregtshof, belast gebleven mr. F. F. L. U. Last, (vergelijk het vorig Verslag, blz. 50, noot.) De Gouverneur-Generaal is onlangs uitgenoodigd al het mogelijke aan te wenden om eene spoedige voleindiging dezer taak te verzekeren.
Een andere maatregel in den aanvang van 1866 genomen, was de afschaffing der straf van de rottingslagen, behalve voor zoover ze moeten dienen tot handhaving van tucht onder de veroordeelden. (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 15.)

§ 4. *Regtsvordering* (1) *en regterlijke magt.*

Huiszoeking. Tot betere verzekering van de naleving der voorschriften op het stuk van 's lands middelen en pachten, werden bij ordonnantie van 20 Augustus 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 84), onder nadere en sedert verleende goedkeuring des Konings, bepalingen in het leven geroepen, krachtens welke, door de ambtenaren van het openbaar ministerie en der politie, de winkels, magazijnen en dergelijke plaatsen, de vaartuigen en woningen kunnen worden onderzocht van hen, die verdacht worden in strijd met die voorschriften te handelen.

Op weigering van toegang is boete gesteld, onverminderd de straffen in geval van feitelijke wederspannigheid bedreigd.

Getuigengelden. Het tarief van reis- en verblijfkosten voor inlandsche en daarmede gelijkgestelde getuigen (*Indisch Staatsblad* 1851, n°. 23), werd alsnog uitdrukkelijk van kracht verklaard voor de residentie-raden in de vorstenlanden en voor de regtbank van criminele zaken te Djokjokarta (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 18).

Regtbanken van omgang. De zaken van de afdeeling Madjalengka (Cheribon), die tot de kennisneming behooren van de regtbank van omgang in de 1ste afdeeling (op Java) werden tot dusver ter hoofdplaats Cheribon beregt.

In verband met den grooten afstand, waarop die afdeeling van de hoofdplaats gelegen is, werd, ten gerieve van hare bevolking, bij een besluit van October 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 111) bepaald, dat die regtbank mede zal zitting houden te Madjalengka.

Het toenemend aantal zaken bij de regtbank van omgang in de 5de afdeeling had reeds in 1863, ongeacht haar regtsgebied, kort te voren (zie het Verslag van 1862, blz. 61) beperkt was geworden tot de residentie Madura, de tijdelijke in-dienst-stelling van een buitengewoon omgaanden regter noodzakelijk gemaakt.

Verschillende oorzaken droegen er toe bij dat in den aanvang van 1865 nog een belangrijke achterstand overbleef. Uit dien hoofde werd bij een besluit van April deze tijdelijke maatregel nog gedurende één jaar, of zooveel korter als zou blijken noodig te zijn, bestendigd.

Landraden. In verband met de toenemende werkzaamheden bij den landraad te Salatiga (Samarang), werd in Maart 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 28) besloten tot de aanstelling van een griffier bij dat geregt.

Residents-geregten. Wegens de vermeerderde vestiging van Europeanen te Malang, werd door den Gouverneur-Generaal er in toegestemd (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 4), dat tot het afdoen der zaken, bedoeld bij art. 108 van het reglement op de regterlijke organisatie enz., door den resident van Pasoeroean mede ter genoemde plaatse zitting zou gehouden worden.

Regtsvordering in de residentie Menado. Ingevolge het reglement op de zamenstelling en de regtsmagt van de raden van justitie, de regtspleging van dezelve en het bestuur der politie in de Moluksche eilanden (*Indisch Staatsblad* 1825, n°. 39), waren aan de beslissing van den raad van justitie te Ternate onderworpen alle burgerlijke regtsvorderingen, ingesteld tegen Europeanen en vreemde Oosterlingen in de residentie Menado, behalve wanneer het betrof vorderingen beneden het geringe bedrag van f 25, waarover de resident en magistraten van Menado zonder hooger beroep regt spraken,

---

(1) De verordening bedoeld bij art. 84 van het regeringsreglement, tot aanwijzing van de inlandsche vorsten en hoofden, die niet dan na vooraf verkregen magtiging der Regering in regten mogen worden betrokken, is uitgevaardigd bij 's Konings besluit van 3 November 1866, n°. 73 (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 10).

Als een maatregel in het belang van meerdere regtszekerheid en van eene betere handhaving der politie, verdient hier vermelding de met 1 Januarij 1867 plaats gehad hebbende uitbreiding van het getal adsistent-residenten op Java (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 5 en 6). Daardoor is namelijk gelegenheid ontstaan om op meerdere plaatsen in de binnenlanden politierol te doen houden, landraden te vestigen en er de regtbank van omgang te doen zitting houden. Het noodige daartoe is verordend bij *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 2.

of zaken beneden f 500, waarin inlanders als eischers optraden, welke geschillen volgens art. 3 van *Indisch Staatsblad* 1828, n°. 67, uitsluitend behoorden tot de kennisname van den land- of Minahassa-raad (de dagelijksche regtbank over inlanders).

De kosten en het tijdverlies, verbonden aan het procederen op het verwijderde Ternate, waar het bovendien veelal niet mogelijk was iemand te vinden, aan wien de ingezetenen van Menado hunne belangen konden toevertrouwen, maakten het noodzakelijk om, in afwachting eener definitive regeling van het regtswezen in de bezittingen buiten Java en Madura, reeds voorloopig eenige voorzieningen te nemen tot betere en spoediger beslissing der burgerlijke geschillen in de residentie Menado.

Na vooraf verkregen magtiging des Konings werd mitsdien, bij ordonnantie van 3 Januarij 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 2):

1°. de land- of Minahassa-raad te Menado ook verklaard tot dagelijkschen regter voor burgerlijke regtsvorderingen ingesteld tegen vreemde Oosterlingen, in zaken boven f 500, met hooger beroep aan den raad van justitie te Amboina, die door zijne betere zamenstelling geacht werd meerdere waarborgen voor eene goede regtspraak aan te bieden dan die te Ternate, terwijl bovendien onder het ruimer getal ingezetenen te Amboina, de keuze van geschikte gemagtigden gemakkelijker dan dáár was te doen;

2°. de raad van justitie te Amboina aangewezen als dagelijksche regter voor burgerlijke regtsvorderingen, ingesteld tegen Europeanen en met dezen gelijk gestelden binnen de residentie Menado; en

3°. de regtsmagt van den resident van Menado en den adsistent-resident van Gorontalo zoodanig uitgebreid, dat beiden bevoegd zijn zonder hooger beroep te oordeelen over personele en tot roerende goederen betrekkelijke vorderingen, ingesteld tegen Europeanen en met dezen gelijk gestelden, tot een bedrag van f 200;

alles echter met behoud van het hierboven genoemde der inlandsche bevolking, bij art. 3 van *Indisch Staatsblad* 1828, n°. 67, toegekende voorregt, betreffende het teregtstaan voor haren eigen regter.

Te gelijk met deze gewijzigde organisatie nopens de beregting van burgerlijke zaken voor de residentie Menado, werd bij eene ordonnantie van gelijke dagteekening, onder nadere en sedert verleende goedkeuring des Konings (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 3 en 53), de raad van justitie te Ternate, ook met betrekking tot strafzaken, van zijne regtsmagt over de residentie Menado ontheven, en deze opgedragen gedeeltelijk aan den raad van justitie te Amboina, gedeeltelijk, dat is voor zoo veel de met inlanders gelijk gestelde personen betreft, aan den land- of Minahassa-raad te Menado.

Regtsvordering in de residentie Ternate. (1) Bij art. 19 der met de sultans van Tidore, Ternate en Batjan gesloten nieuwe contracten, respectivelijk in 1861, 1862 en 1865 door het Gouvernement bekrachtigd, is onder andere bepaald, dat de regtspraak in burgerlijke zaken binnen die rijken op den bestaanden voet wordt gehandhaafd, met dien verstande nogtans, dat sultans-onderdanen, die burgerlijke regtszaken hebben met onderdanen van het Gouvernement, zoo eischende (2) als verwerende, in het eerste en hoogste ressort teregtstaan voor eene regtbank te Ternate, zamengesteld uit den rijksbestuurder, den hoogepriester en een priester van het betrokken rijk als leden, en den resident als voorzitter, en dat de wijze van regtspleging bij bedoelde regtbank en de ten-uitvoer-legging van hare vonnissen door den Gouverneur-Generaal bij algemeene verordening wordt geregeld

Daar met de uitvoering van dit voorschrift niet kon worden verwijld tot dat, als uitvloeisel der aanhangige onderzoekingen nopens de herziening der wetgeving op de buitenbezittingen (zie in § 1 hiervoren), voor de residentie Ternate eene definitive (algemeene) regeling van het regtswezen zou zijn tot stand gekomen, werd bij ordonnantie van

(1) Zie omtrent eene wijziging der bepalingen op het regtswezen in de Molukken, in verband met eene reorganisatie van het gewestelijk bestuur aldaar, *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 18 en 19.

(2) In geschillen echter, waarin sultans-onderdanen tegen Europeanen en met dezen gelijkgestelden als eischers optreden, bleven deze laatsten onderworpen aan de regtsmagt van hun gewonen regter.

24 October 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 117) onder nadere en sedert verleende goedkeuring des Konings, een reglement vastgesteld tot voorloopige regeling van de regtspleging in de bij het aangehaalde contracts-artikel bedoelde burgerlijke zaken.

Aan de nieuwe regtbank is daarbij de naam van landraad gegeven, met toepassing op dezelve zoo veel mogelijk van de voorschriften nopens de civile regtspleging bij de landraden op Java en Madura.

Tevens zijn in het bewuste reglement eenige organieke en algemeene wetsbepalingen opgenomen, zoomede al wat óp op grond van volksgeaardheid en gewoonten aanvulling vereischte.

Zamenstelling van het Hooggeregtshof. In het vorig Verslag, bladzz. 51 en 52, werd melding gemaakt van wijzigingen in de zamenstelling van de beide hooge geregtshoven (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 91 en 92).

Vertoogen van de zijde van het Hooggeregtshof tegen die reorganisatie ingebragt, waarbij hoofdzakelijk gewezen werd op overmaat van bezigheden, deden de Indische Regering de vraag in overweging nemen, in hoe ver het belang der justiciabelen uitbreiding vorderde van het personeel in den hove. Een voorstel van die strekking, hetwelk tevens verandering beoogde in de inrigting van het collegie, was bij het eind van 1865 hier te lande ontvangen. (1)

Zamenstelling van de raden van justitie op de buitenbezittingen. Bij een besluit van April 1865 werd door de Indische Regering als beginsel aangenomen, dat op de buitenbezittingen nimmer meer dan één officier gelijktijdig in dezelfde burgerlijke regtbank zitting zal nemen, en zulks ter voorkoming van het bezwaar, dat een officier van lageren rang als president kan optreden (art. 53 van het reglement op de regterlijke organisatie enz.), terwijl een hooger officier als gewoon lid zitting heeft.

Ten vervolge op de publicatie van 2 September 1849 (*Indisch Staatsblad* n°. 41), waarbij aan de hoogste gewestelijke ambtenaren op de buitenbezittingen is opgedragen om te voorzien in de tijdelijke waarneming van openvallende regterlijke betrekkingen, werd bij ordonnantie van 29 Julij 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 76), aan die ambtenaren mede de bevoegdheid verleend om leden van de raden van justitie, die wegens vertrek of andere redenen hunne functien nederleggen, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, voorloopig van die betrekking te ontheffen

§ 5. *Militair regtswezen.*

Dit onderwerp heeft in 1865 geene meldenswaardige bijzonderheden opgeleverd. (2)

§ 6. *Toestand der regtsbedeeling.*

Uit het medegedeelde in de vorige paragraphen van dit hoofdstuk en evenzeer uit het als bijlage lit. G hierbij overgelegde jaarverslag van den procureur-generaal bij het Hooggeregtshof van Nederlandsch Indie, omtrent de werking der nieuwe wetgeving, kan blijken dat geleidelijke verbetering van het regtswezen door de Regering niet uit het oog wordt verloren, en dat daartoe zoowel in 1865 als later verschillende maatregelen genomen of voorbereid zijn.

---

(1) Het gevolg daarvan is geweest dat bij Koninklijk besluit van 3 Februarij 1867, n°. 34 (*Indisch Staatsblad* n°. 44), aan het hof nog zijn toegevoegd één vice-president en drie raadsheeren, waardoor in het belang eener bespoedigde afdoening der strafzaken in revisie, de instelling eener derde kamer is mogelijk geworden.

Te gelijkertijd is in verband met het toenemend aantal civile zaken bij den raad van justitie te Batavia, ook het personeel bij dat collegie vermeerderd (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 46.)

(2) Ten gevolge van het bepaalde bij *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 45, zal voortaan aan het Hoog Militair Geregtshof zijn opgedragen de approbatie enz. der vonnissen door krijgsraden buiten Java gewezen, eene bevoegdheid tot hiertoe verbleven aan den hoogsten gewestelijken gezaghebber.

De nadere organisatie van het Hooggeregtshof, waarvan sprake is in § 4 hiervoren, heeft in de bepalingen betreffende het militaire hof geene andere wijziging gebragt dan de invoering eener jaarlijksche, in stede eener halfjaarlijksche verwisseling der leden van het civile hof, die tot de militaire regtspraak geroepen worden.

II. Politie.

§ 1. *Regt van verblijf.* (1)

Vergunningen tot inwoning in Nederlandsch Indie. Het aantal der in 1865 verleende vergunningen van dezen aard aan Nederlanders, andere Europeanen en daarmede gelijk gestelden, wordt als naar gewoonte medegedeeld in bijlage lit. A, n°. 18. Die aantooning vermeldt tevens afzonderlijk de nadere vergunningen aan vreemdelingen verleend tot vestiging buiten de voor den algemeenen handel opengestelde havens.

Toelating van Christen-Chinezen. Aan een gedoopten Chinees, te Shanghai geboren en in Nederland opgevoed, werd dit jaar vergunning tot inwoning in Nederlandsch Indie verleend, op den voet van Europeesch vreemdeling (*Indisch Staatsblad* 1861, n°. 40). De Indische Regering ging hierbij uit van de meening dat, volgens art. 109, 2de lid, van het regeringsreglement, vreemde Oosterlingen, die het Christendom hebben aangenomen, met Europeanen behooren te worden gelijk gesteld (*Bijblad* op het *Indisch Staatsblad* n°. 1703). (2)

§ 2. *Drukpers.*

De toepassing van het reglement op de drukwerken in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1856, n°. 74 en 1858, n°. 73) leidde dit jaar tot vier geregtelijke vervolgingen, waarvan *twee* tegen de schrijvers van artikelen in het *Bataviasche Handelsblad*, *één* tegen dien van een opstel in het te Samarang verschijnende weekblad *de Locomotief*, en *één*, op de klagt van een bijzonder persoon, tegen den uitgever van eerstgenoemde courant.

In deze zaak, betreffende eene beweerde overtreding van art 26, 2de lid van het reglement — het, niet des bewust, openbaar maken van een logenachtig aan derden toegeschreven stuk (advertentie) — werd de beklaagde bij vonnis van den raad van justitie te Batavia vrijgesproken, vermits de aangevallen advertentie niet viel onder het bereik van het aangehaald artikel, hetwelk volgens deze uitspraak alleen op het oog had stukken en tijdingen, wier openbaarmaking de publieke orde in gevaar zoude kunnen brengen, en geenszins bloote nieuwstijdingen of aankondigingen van particulieren aard.

De drie andere vervolgingen betroffen het misdrijf van smaad, hoon en laster jegens openbare ambtenaren of gestelde magten, voorzien bij art. 25, en leidden alle tot eene veroordeeling. De inhoud der artikelen in het *Bataviasche Handelsblad* werd namelijk geoordeeld smadelijk, honend en lasterlijk te zijn voor het hoofd van het plaatselijk bestuur te Buitenzorg en den hoofddjaksa aldaar, en werden de schrijvers te dier zake, bij vonnissen van genoemden raad van justitie, veroordeeld tot ééne maand gevangenisstraf benevens eene bij lijfsdwang invorderbare geldboete. Voor een hunner werd bij de uitspraak in revisie de straf van gevangenis op drie maanden gesteld, waarvan echter later twee maanden remissie werd verleend.

Wegens het in *de Locomotief* geplaatste stuk werd de schrijver, die reeds te voren viermaal ter zake van misdrijf was veroordeeld geweest, bij vonnis van den raad van justitie te Padang, schuldig verklaard aan smaad, hoon en laster jegens personen met openbaar gezag bekleed (de Chinesche hoofden te Padang) en te dier zake verwezen tot de straf van gevangenis mede voor den tijd van 3 maanden.

§ 3. *Bepalingen van verschillenden aard.*

Politionele regtsmagt. Volgens de bepalingen moesten alle op de Karimon Djawa-

---

(1) Zie voor nieuwe bepalingen op de toelating enz. van Oostersche vreemdelingen, *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 56 en 57. Omtrent de niet-toepasselijkheid dezer bepalingen op de residentie Riouw, zie men n°. 101 van het aangehaalde *Staatsblad*.

Voor eene onlangs plaats gehad hebbende politieke verwijdering, overeenkomstig art. 47 regeringsreglement, zij verwezen naar de mededeeling, gedrukt onder n°. 71 van de stukken der zitting 1867/68.

(2) Sedert heeft de Indische Regering eene andere meening omhelsd, en is zij, na rijp onderzoek, tot het besluit gekomen, dat onder de benaming „inlandsche Christenen", in de 4de alinea van art. 109 bedoeld, ten gevolge van hetgeen de 1ste alinea voorschrijft, ook moeten verstaan worden „de met inlanders gelijkgestelden, die het Christendom hebben aangenomen".

eilanden voorkomende politiezaken regtstreeks door den resident van Japara ter hoofdplaats Pattie worden beregt. Daar dit wegens den verren afstand en de mooijelijke gemeenschap groot bezwaar opleverde, werd genoemde resident bij ordonnantie van 8 September 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 94) gemagtigd, om, voor zooveel gemelde eilanden betreft, de uitoefening der regtsmagt bedoeld bij art. 110 van het reglement op de regterlijke organisatie enz., op te dragen aan den posthouder op Karimon Djawa. (1)

Reispassen. In navolging van het bepaalde voor Java en Madura en voor Celebes (*Indisch Staatsblad* 1860, n°. 83 en 1864, n°. 137), zoomede voor Sumatra's Westkust (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1559), werd bij ordonnantie van 5 December 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 141), ook voor de inheemsche bevolking der Wester-afdeeling van Borneo de verpligting om passen te nemen voor reizen te land binnen het gebied dier residentie, afgeschaft, en met het oog op den bijzonderen toestand, waarin ten deze de Wester-afdeeling van Borneo verkeert, bedoelde vrijstelling ook uitgestrekt tot de met inlanders gelijkgestelden, voor zooveel zij binnen de residentie met der woon gevestigd zijn. Tevens werden bij die ordonnantie eenige bepalingen vastgesteld omtrent het in het bezit zijn en vertoonen van passen door inlanders en met hen gelijkgestelden, die niet in de Wester-afdeeling van Borneo te huis behooren.

Verdachten. Bij eenen aanschrijving van den procureur-generaal bij het Hooggeregtshof van October 1865 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1709) werden de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura gewezen op de zeer ongunstige verhouding, die in den laatsten tijd bij de inlandsche politie viel waar te nemen tusschen het aantal personen als verdacht aan misdrijf opgevat en hen, die inderdaad naar den regter waren overgewezen. Dit aanhouden, zonder voldoende aanwijzingen, voor de bevolking een kwaad te noemen en voor de justitie zelve nadeelig, meende genoemde hoofdambtenaar hoofdzakelijk hieraan te moeten toeschrijven, dat aan de mindere inlandsche hoofden, met de uitoefening der politie belast, te groote vrijheid wierd gelaten in de voorloopige opvatting van verdachten. Mitsdien werden de gewestelijke autoriteiten, onder herinnering aan de wettelijke voorschriften omtrent de bevoegdheid tot het doen van aanhoudingen, uitgenoodigd, de betrokken inlandsche hoofden de vereischte omzigtigheid in deze aan te bevelen, en te willen toezien, dat niet zonder redelijken grond tot het in hechtenis nemen van verdachten worde overgegaan.

§ 4. *Gewestelijke en plaatselijke verordeningen.*

In navolging van hetgeen in 1863 (*Indisch Staatsblad* n° 106) was geschied ten opzigte van het reglement op de begraafplaatsen enz. te Soerabaija (*Indisch Staatsblad* 1852, n°. 72), werden ook dit jaar een tweetal in der tijd van het Indisch Hoofdbestuur uitgegane verordeningen, onderwerpen van zuiver plaatselijken aard betreffende, ingetrokken, en de regeling daarvan, krachtens hunne wetgevende bevoegdheid, overgelaten aan de hoofden van gewestelijk bestuur. Het waren de in 1829 uitgevaardigde bepalingen op het begieten der wegen te Batavia, Samarang en Soerabaija (*Indisch Staatsblad* 1829, n°. 3 en 96), zoomede het insgelijks in 1829 (*Indisch Staatsblad* n°. 10) vastgestelde reglement voor de broodbakkers te Soerabaija. Bij het eind van 't jaar was reeds door verschillende residenten in beide onderwerpen voorzien.

Met terugzigt op het ten deze aangeteekende in 't vorig Verslag, verdient ook te worden gemeld, dat voor een drietal gewesten: Pekalongan, Japara en Banjoewangie, verordeningen werden uitgevaardigd tot handhaving der verpligting voor inlanders en met dezen gelijkgestelden, om na zonsondergang, op den weg of te water, licht bij zich te hebben.

---

(1) Zie omtrent eene vermeerdering van het aantal plaatsen, waar politierol enz. wordt gehouden, afd. I, § 4 (de eerste noot).

Voor het in den aanvang van 1866 uitgevaardigd verbod tegen het afdoen van strafzaken op de politierol, zij verwezen naar n°. 1792 en 1857 van het *Bijblad op het Indisch Staatsblad;* tevens blijkt daaruit dat aan de hoofden van gewestelijk bestuur, zoo op als buiten Java, is opgedragen de noodige voorzieningen te nemen, dat de op de politierol tot arbeid aan de publieke werken veroordeelden, onder voldoend toezigt, tot gestadigen en degelijken arbeid verpligt worden.

Van de afschaffing der straf van rottingslagen, hetzij ter zake van misdrijf, dan wel van politie-overtreding op te leggen, is reeds gewag gemaakt in de noot bij de paragraaph *Strafregt* hiervoren.

Onder de overige in 1865 uitgevaardigde gewestelijke of plaatselijke politie-verordeningen zij ten slotte nog gewezen op twee verordeningen van de residenten van Bagelen en Kedirie, op het gebruik der wegen 1ste klasse in hun gewest (*Javasche Courant* van 10 en 28 Maart 1865) zoomede op een reglement voor de politie op de bazaars in de residentie Bagelen (*Javasche Courant* van 22 Augustus 1865).

§ 5. *Zeeroof.*

Hierover is gehandeld in hoofdstuk D, afdeeling II, § 5.

III. MAGT VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL IN ZAKEN VAN JUSTITIE EN POLITIE. (1)

Regt van gratie. Door den Gouverneur-Generaal is, gedurende 1865, in de volgende gevallen van dat regt gebruik gemaakt:

OPGELEGDE STRAFFEN.	LANDAARD.	GETAL BESCHIKKINGEN. (2)		TOTAAL.
		Toegewezen.	Afgewezen.	
Doodstraf	Europeanen	4	»	91
	Inlanders	69	18	
Tuchthuis	Europeanen	5	11	16
Kruiwagen	Europeanen	2	»	7
	Inlanders	5	»	
Gevangenis of detentie . . .	Europeanen	45	33	94
	Inlanders	15	»	
	Chinezen	»	1	
Dwangarbeid in of buiten den ketting	Inlanders	296	52	383
	Chinezen	21	14	
Verbanning uit Nederlandsch Indie	Europeanen	1	»	1
Transporteren	. . . . .	463	129	592

(1) Vergelijk het aangeteekende in afdeeling I, § 3, onder *Dwangarbeiders.*

(2) Bij het onderzoek van het Regeringsverslag over 1862, heeft in het algemeen de aandacht getrokken (zie het Rapport der Commissie, gedrukt onder n°. 37 van de stukken der zitting 1865/66), de gunstige verhouding van het getal der in dat jaar genomen toewijzende beschikkingen, inzonderheid wat aangaat de verzoeken van Europeanen om gratie van de doodstraf, en is daarbij de vraag gesteld, of de reden, waarom hier altijd gratie is verleend, niet aangegeven had behooren te worden.

Naar aanleiding hiervan zij aangeteekend dat van de *zes* Europeanen (allen militairen), aan wie dit gratiebetoon werd verleend, *vier* waren veroordeeld ter zake van feitelijke insubordinatie, en *twee* ter zake van moord. Ten opzigte van deze laatsten gold als verschoonend motief, voor den één, zijne hoogst verwaarloosde opvoeding, voor den ander zijn jeugdige leeftijd. Tot ondersteuning van de vier andere verzoeken, konden mede verzachtende omstandigheden worden bijgebragt, welke, blijkt echter niet. Slechts wordt bij één dezer gratiegevallen nog als beweeggrond vermeld gevonden de omstandigheid, dat sedert het plegen van het misdrijf bereids ruim een jaar was verstreken, zoodat van de openbare teregtstelling ook de gewenschte indruk niet meer kon worden verwacht.

Met betrekking tot de later dan 1862 genomen beschikkingen van den hierbedoelden aard, kan de reden der toewijzing uit de ontvangen opgaven niet worden gekend. De Indische Regering is echter uitgenoodigd voor den vervolge in deze leemte te voorzien.

OPGELEGDE STRAFFEN.	LANDAARD.	GETAL BESCHIKKINGEN.		TOTAAL.
		Toegewezen.	Afgewezen.	
Per Transport	. . . . .	463	129	592
Verbanning naar een oord binnen Nederlandsch Indie. .	Europeanen	»	1	1
Wegzending naar een oord van ballingschap	Inlanders	5	2	7
Tentoonstelling	Inlanders	2	15	18
	Chinezen	»	1	
Rottingslagen	Inlanders	1	»	1
Geldboete	Europeanen	6	6	30
	Inlanders	2	2	
	Chinezen	1	13	
Verzoek om wijziging van strafplaats	Europeanen	»	2	15
	Inlanders	1	9	
	Chinezen	1	2	
Verzoek om vermindering van straf	Europeanen	»	3	5
	Chinezen	»	2	
Totaal. . . .	. . . . .	482	187	669

Ter gelegenheid van 's Konings jaardag en ter belooning van hun gehouden gedrag gedurende de aardbevingen te Willem I en Banjoe Biroe in de maand Julij 1865, werd geheele en gedeeltelijke remissie verleend aan militaire veroordeelden, van de navolgende straffen:

	Europeanen.	Inlanders.
Tuchthuis.	1	»
Kruiwagen	»	3
Detentie	36	15
Dwangarbeid	»	4
	59	

Deze gevallen zijn in den voorafgeganen staat begrepen.

IV. EENIGE ONDERWERPEN MET HET REGTSWEZEN IN VERBAND.

§ 1. *Notarissen.*

Werd in het Verslag over 1863 (bladz. 61) aangeteekend, dat reeds sedert geruimen tijd het denkbeeld was geopperd om — met het oog op de wenschelijkheid om de secretarissen en de adsistent-residenten in de verschillende gewesten te ontheffen van functien, vreemd aan hun eigenlijken werkkring — het aantal notarissen zooveel mogelijk

uit te breiden, des noods ook door het notariaat en de betrekking van vendumeester in één persoon te vereenigen, thans kan worden medegedeeld, dat aan het voorschreven denkbeeld, onder nadere en sedert verleende goedkeuring des Konings, uitvoering werd gegeven bij ordonnantie van 12 Februarij 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 16 en 58).

Als standplaatsen voor afzonderlijke notarissen zijn daarbij aangewezen de navolgende 26 plaatsen: Serang, Poerwakarta, Bandong, Tjiandjoer (1), Indramaijoe, Tagal, Salatiga, Pattie, Japara, Rembang, Toeban, Bodjonegoro, Grissee, Modjokerto, Sidhoardjo, Malang, Probolingo, Bezoekie, Banjoemas, Poerworedjo, Magelang, Djokdjokarta, Madioen, Ngawie, Kedirie en Palembang.

Op al deze plaatsen, met uitzondering van Grissee en Palembang, waar de notariele praktijk alléén een voldoend inkomen gaf, werden de functien van vendumeester aan het notariaat verbonden, zoolang niet tot de oprigting van afzonderlijke vendu-kantoren zou worden besloten. (2)

Ook nu, even als in 1863, werd bepaald, dat tot de aanstelling van afzonderlijke notarissen op de genoemde plaatsen eerst zou worden overgegaan naar gelang de ambtenaren, die tot hiertoe met het notarisambt of met het vendumeesterschap ter plaatse belast waren, in hunne betrekkingen zouden worden vervangen. De Regering behield zich niettemin voor, ook de opvolgers van deze ambtenaren tijdelijk met de waarneming van het notarisambt en het vendumeesterschap te belasten, wanneer geschikte candidaat-notarisssen mogten ontbreken. Op 10 van de voormelde plaatsen waren bij het eind van 1865 reeds afzonderlijke notarissen gevestigd. Ook was dit het geval op 5 van de 7 plaatsen, in 1863 als standplaatsen van afzonderlijke notarissen aangewezen.

De in het bijzonder als zoodanig aangestelde notarissen, oefenen hunne ambtsbediening uit in den geheelen omtrek van het gewest, waarin hunne standplaats gevestigd is, en dus ook (indien hun ministerie daar wordt ingeroepen) in de afdeelingen waar ambtenaren met de uitoefening van het notariaat zijn belast.

Bij ordonnantie van 25 April 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 41), werd de minimum-leeftijd voor toelating tot het notaris-examen met twee jaren verminderd en alzoo, even als in Nederland, op 23 jaren gesteld.

§ 2. *Translateurs.*

Ook dit jaar werd wederom een jongeling, na gedurende eenigen tijd door den hoogleeraar HOFFMANN te Leiden te zijn onderwezen, uitgezonden om zich te Canton en te Macao voor te bereiden voor de betrekking van tolk voor de Chinesche taal in Nederlandsch Indie, terwijl een ander adspirant, na beëindiging zijner studien, uit China in Indie teruggekomen, als tolk voor de genoemde taal werd in dienst gesteld.

Ten gevolge der aanstelling van een Europeschen tolk voor de Chinesche taal te Soerabaija, werd de betrekking van Chineesch translateur te dier plaatse, als overbodig, ingetrokken (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 136).

§ 3. *Wees- en boedelkamers.*

Beleeningen. De bij de wees- en boedelkamers beleende panden boden dikwerf geen genoegzamen waarborg aan voor de ter leen gegeven sommen. Daarom, en ook ter besparing van kosten, werd dit jaar (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 134) bepaald, dat de periodieke opneming van al de bij de kamers in Nederlandsch Indie voortloopende beleeningen op vastigheden, voortaan zal geschieden door twee of meer leden der betrokken kamer, door haren voorzitter aan te wijzen, en niet langer door één lid, geadsisteerd door een gezworen taxateur, zoo als de resolutie in *Indisch Staatsblad* 1830, n°. 19, voorschreef.

Aan de kamers op de buitenbezittingen, werd, blijkens *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 24, tot tegengang van kwade praktijken, gelijke bevoegdheid toegekend als in 1863 (zie het Verslag over dat jaar, bladz. 62) was verleend aan die op Java, om namelijk, wanneer zij dit raadzaam achten, bij den verkoop van bij haar verbonden perceelen mede op te

---

(1) Voor deze plaats is bij *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 49, op den maatregel teruggekomen.

(2) Vergelijk hoofdstuk L, afdeeling II, § 5, de rubriek: *Openbare verkoopingen*.

bieden tot aan de beleende som, met vrijlating om, kooper geworden zijnde, de perceelen later ten meesten voordeele van het collegie onder de hand af te staan.

Salarissen der agenten. Ingevolge de bestaande bepalingen, niet het minst krachtens de nieuwe wetgeving, hebben de weeskamers en hare agenten verschillende werkzaamheden te verrigten, die niet vallen in de termen van eigenlijk beheer, en waarvoor dien ten gevolge, in verband met het bepaalde bij de publicatie van 13 October 1854 (*Indisch Staatsblad* n°. 79), ook geen salaris werd berekend.

Terwijl die arbeid van de wees- en boedelkamers, als in den regel uit bezoldigde leden bestaande, kosteloos kon worden gevorderd, kwam het niet billijk voor, dien te eischen van de agenten, die geen tractement genieten, maar slechts geringe inkomsten trekken uit de door hen beheerde boedels.

Het denkbeeld was daarom geopperd om aan die beambten vaste bezoldigingen uit de fondsen der kamers toe te kennen, als éénige belooning voor al hunne bemoeijingen.

Bij *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 132 (1), werd hieraan uitvoering gegeven, aanvankelijk voor zooveel betrof de agenten of gecommitteerden der weeskamers te Batavia, Samarang en Soerabaija.

Werkkring van de wees- en boedelkamer te Padang. In December werd door de Regering beslist, dat de boedels der eigenlijke Maleische bevolking niet zijn onderworpen aan de wees- en boedelkamer ter Sumatra's Westkust. Wel was dit het geval met de boedels van Niassers, Batoeërs enz., die zich te dier kust, buiten hunne eigenlijke districten, hebben gevestigd.

Staat van beheer. Onder ultimo December 1865 was de staat van beheer als volgt:

(1) Zie voor eene verbetering in de hier bedoelde beschikking *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 75.

Collegien.	Inkomsten.	Uitgaven.	Onder beheer zijnde fondsen.	Uitgezette kapitalen.	Ontvangen renten (onder de inkomsten begrepen).	Uitgekeerde renten (onder de uitgaven begrepen).	Administratie-kosten (onder de uitgaven begrepen).	Reserve-fondsen	Getal pupillen.
Weeskamer te Batavia.	f 229 996,19^{5}	f 161 514,28^{5}	f 3 751 038,17^{5}	f 3 025,671,00	f 208 126,60	f 73 339,45	f 78 556,46^{5}	f 1 361 675,02^{5}	282
Collegie van boedelmeesteren te Batavia.	301 657,74 waaronder van het Chineesch hospitaal f 64 463,84	211 886,38 waaronder voor het Chineesch hospitaal f 70 556,67	(1) 3 663 478,03	3 447 720,52	223 161,02	77 535,75	63 525,47	854 471,44	1469
Wees- en boedelkamer te Samarang.	165 534,74 waaronder van het Chineesch hospitaal f 7 717,54	132 851,50 waaronder voor het Chineesch hospitaal f 7 545,44^{5} en het bedelaarsgesticht f 3 040,80^{5}	(2) 1 902 575,50	1 884 701,34	137 405,73^{5}	68 905,23	53 360,02	273 308,89^{5}	767
Soerabaija	(3) 171 083,85^{5}	(3) 142 253,21^{5}	(4) 3 362 747,50	2 494 740,00	153 781,47^{5}	106 013,60^{5}	36 239,61	343 377,64	1250
Padang	19 834,05^{5}	21 875,68^{5}	292 322,58	266 550,00	15 707,23	8 820,20^{5}	13 055,48	17 127,12^{5}	98
Macassar	11 547,89	12 618,29	153 207,89	129 282,00	9 480,58	3 115,04	9 503,25	32 606,02	41
Amboina	13 426,81^{5}	11 809,55^{5}	109 593,58^{5}	83 263,81	5 919,53^{5}	2 446,39^{5}	9 363,16	27 819,18	64
Banda	12 546,41	12 677,91^{5}	56 096,48^{5}	70 645,08	5 145,21	(5) 8 812,70^{5}	3 265,21	22 149,58	71
Ternate	2 154,75	907,55	20 827,79^{5}	17 246,47	1 084,92	707,55	200,00	2 788,78	46
Menado	5 921,72	5 921,72	71 531,51	52 505,75^{5}	3 719,04^{5}	2 479,36	3 442,36	938,74^{5}	62

(1) Hieronder is begrepen het fonds van het Chineesch hospitaal te Batavia ten bedrage van f 796 762,53.
(2) " " " " " " " ", " Samarang tot een bedrag van f 95 254,09.
(3) Niet opgegeven hoeveel onder dit bedrag begrepen is van of voor het Chineesch hospitaal te Samarang en het armengesticht te Soerabaija.
(4) Hieronder is begrepen het fonds van het Chineesch hospitaal te Samarang, tot een bedrag van f 67 780,21^{5}.
(5) Hieronder zijn kapitalen begrepen, waarvan het bedrag niet is opgegeven.

§ 4 *Gevangenissen en gevangenen.*

De verbeteringen en veranderingen gedurende 1864 en 1865 in den toestand der gevangenissen aangebragt, kunnen blijken uit het afzonderlijk verslag omtrent dit onderwerp, uitgebragt door den procureur-generaal bij het Hooggeregtshof (hierachter afgedrukt als bijlage lit. H), welk verslag zich aansluit aan dat over 1862 en 1863, hetwelk in der tijd als bijlage is toegevoegd aan het Regeringsverslag over laatstgenoemd jaar.

Mogten nog op vele plaatsen de gevangenissen niet geacht kunnen worden aan de vereischten te voldoen, het overgelegde verslag doet echter zien, dat geleidelijk wordt overgegaan tot uitbreiding of doelmatige inrigting der localen, en dat ook op meerdere plaatsen voorzieningen genomen of voorbereid worden ter verzekering eener betere bewaking.

Onder de plaatsen voor welke in 1865 besloten werd tot het bouwen van nieuwe gevangenissen, behoorden onder andere de hoofdplaatsen van de afdeelingen Madura, Sumanap en Sampang op Madura, alwaar, in verband met de betere handhaving der politie, het getal gevangenen in de laatste jaren dermate was toegenomen, dat de gelegenheid tot hunne opsluiting, waarin hier de vorsten (regenten) hadden te voorzien, meer en meer was gebleken onvoldoende te zijn. Wegens het dringende der voorziening besloot de Regering, op eigen kosten, doelmatige gebouwen tot stand te brengen, zich voorbehoudende van de vorsten, wier geldmiddelen zoodanige afdoende verbetering niet schenen toe te laten, later, zoo mogelijk, eene bijdrage in de kosten te vorderen.

De verbetering van het gevangeniswezen in het algemeen, ook wat aangaat de tewerkstelling der veroordeelden, maakte bij het eind van 't jaar, bij de Indische autoriteiten, een punt van ernstige overweging uit. (1)

Voor eene statistiek der gevangenen zij verwezen naar de drie staten hierachter gevoegd als bijlagen lit. I, n°. 1—3, aantoonende afzonderlijk voor Java en Madura en voor de buitenbezittingen, het totaal burgerlijke en militaire gevangenen, verdeeld naar gelang van straf, landaard en kunne.

De gezondheidstoestand onder de inlandsche gevangenen, zoomede onder de vreemde Oosterlingen, was doorgaans gunstig; die der Europesche gedetineerden was daarentegen over 't algemeen zeer onvoldoende. Plaatselijke berigten omtrent dit punt komen ook voor in de rapporten betreffende de burgerlijke geneeskundige dienst, behoorende bij hoofdstuk H van dit Verslag.

E. Eeredienst.

I. CHRISTELIJKE.

§ I. *Protestantsche.*

Predikanten. De bij het Koninklijk besluit van 26 November 1863, n°. 60 (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 68), vastgestelde formatie der predikanten, onderging gedurende 1865 geene verandering. Omstreeks het eind van 't jaar waren de standplaatsen vervuld als volgt: Batavia 4, waaronder 1 Luthersche predikant bij de Evangelische gemeente aldaar, Buitenzorg 1, Cheribon 1, Pekalongan 1, Samarang 2, Soerabaija 3, Pamakassan (Madura) 1, Probolingo 1, Poerworedjo (Bagelen) 1, Djokdjokarta 1, Soerakarta 1, Madioen 1, Padang (Sumatra's Westkust) 1, Fort de Kock (id.) 1, Palembang 1, Pontianak (Wester-afdeeling van Borneo) 1, Bandjermasin (Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo) 1, Macassar (Celebes) 1, Amboina 2, Banda 1, Ternate 1, en Menado 1, op welke beide laatste plaatsen zendeling-leeraren met het predikambt belast waren.

Drie standplaatsen waren, in verband met het afwezig zijn van een vijftal predikanten, met verlof buiten Nederlandsch Indie, zonder leeraar: Salatiga (Samarang), welke gemeente bleef toevertrouwd aan de zorg van den veldprediker te Ambarawa, benevens

(1) In den aanvang van 1867 heeft het Opperbestuur zijne denkbeelden ter zake aan de Indische Regering doen kennen. Wat de tewerkstelling betreft, zij herinnert, dat voor Europesche en daarmede gelijkgestelde gevangenen, de arbeid bereids verpligtend is gesteld. Zie het nieuwe strafwetboek (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 55).

Rembang en Pasoeroean, welke tijdelijk gerangschikt waren onder de bezoekreizen van de predikanten te Soerabaija en te Probolingo.

Hulppredikers waren gevestigd te Benkoelen en te Koepang (Timor). In de vervulling der standplaats te Bonthain (Celebes) had men bij het eind van 1865 nog niet kunnen slagen. Te Benkoelen was dit jaar tot hulpprediker benoemd een gewezen zendeling-leeraar, vroeger in dienst van het zendeling-genootschap te Rotterdam.

De herderlijke dienst onder de (Protestantsche) garnizoenen van Weltevreden, Rijswijk en Meester Cornelis (Batavia) en van Salatiga en Ambarawa (Samarang) wordt uitgeoefend door twee veldpredikers. De godsdienstoefeningen in die garnizoenen kunnen ook door andere personen, geene militairen zijnde, worden bijgewoond. Op plaatsen waar geen afzonderlijke predikant is bescheiden voor de gemeente-leden, die niet tot het garnizoen behooren, strekken de veldpredikers hunne zorgen ook tot dezen uit. (1)

Kerkeraden. In den aanvang des jaars werd een kerkeraad opgerigt te Bandjermasin (Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo).

Het voltallig houden der kerkeraden wordt gezegd op sommige plaatsen dikwerf moeijelijkheden op te leveren, uit hoofde van gedurige afwisseling onder de gemeenteleden.

Kerkelijke dienstreizen. In afwachting dat voor Rembang een predikant kon worden aangewezen, werd aan de predikanten van Soerabaija tijdelijk opgedragen om eerstgemelde gemeente drie malen 's jaars kerkelijk te bezoeken, op gelijke wijze als in 1864 aan den predikant te Probolingo het bezoeken van de gemeente te Pasoeroean was opgedragen.

De organieke regeling der bezoekreizen van de predikanten en hulppredikers voor de dienst in gemeenten, die geen eigen leeraar bezitten, is te vinden in het *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 156.

Christelijk onderwijs enz. Even als in vroegere jaren werden ook in 1865 aan verscheidene onderwijzers bij Gouvernements- lagere scholen, zoomede aan een zendeling te Japara, geldelijke toelagen verleend tot het geven van onderwijs, buiten de gewone schooluren, in de bijbelsche geschiedenis en de christelijke zedeleer. Aan enkelen dezer werd tevens de verpligting opgelegd tot het houden van godsdienstige voorlezingen op Zon- en feestdagen.

Aan een negental kerkeraden werden tevens voor den tijd van één jaar, voor het eerst of bij vernieuwing, eenige toelagen verstrekt ter bezoldiging van catechiseermeesters, voorlezers, voorzangers enz. Op het verzoek van een der kerkeraden om eene toelage uit 's lands kas te erlangen tot bezoldiging van een organist, werd afwijzend beschikt, uit overweging dat orgel-begeleiding van het kerkgezang geen volstrekt vereischte is.

Zendelingen enz. Had de Indische Regering vroegere aanzoeken tot uitoefening van het zendingswerk in de Preanger regentschappen afgewezen (zie bijv. het Verslag over 1863, bladz. 67), thans vond zij geen bezwaar eene aanvrage te bewilligen tot verkrijging van de bijzondere toelating, bedoeld bij art. 123 regerings-reglement, voor de hoofdplaats Tjandjoer.

Gelijke vergunning tot uitoefening van hun dienstwerk werd in 1865 nog aan zes andere zendelingen verleend, voor zooveel namelijk betrof de residentien Cheribon, Tagal, Japara en Banjoemas op Java, de hoofdplaats Goenoeng Sitolie op Nias en de Aroë en Zuidwester-eilanden (Banda). Deze laatste toelating gold een der zendelingen, die vroeger op Nieuw-Guinea was gevestigd geweest, doch na de ramp te Doreh in 1864 (zie het vorig Verslag, bladz. 18) van daar vertrokken en thans tot herstel van gezondheid te Ternate aanwezig was. Ook in zijne nieuwe bestemming, in het bereiken waarvan hem het bestuur behulpzaam zoude zijn, werd deze zendeling in het genot gelaten der hem bij zijne vestiging op Nieuw-Guinea verleende toelage uit 's lands kas.

Ten behoeve van een drietal voor laatstgenoemd eiland bestemde zendeling-werklieden werd, op verzoek der betrokken zendingsvereeniging, magtiging verleend, hen bij aankomst in Nederlandsch Indie, voor Gouvernementsrekening naar Ternate en verder naar Nieuw-Guinea te doen overvoeren.

---

(1) Zie overigens hoofdstuk D. afdeeling I, § 8.

Als eene voor de toelating van zendelingen niet onbelangrijke beschikking van administrativen aard, verdient hier vermelding het Indisch besluit van 13 Junij 1865, n°. 9, betreffende de raadpleging in deze aangelegenheid van het Oost-Indisch Bijbel- en Zendelinggenootschap. Terwijl in 1860 die raadpleging tot regel was aangenomen voor alle aanvragen van Protestantsche zendelingen tot uitoefening van hun dienstwerk in Nederlandsch Indie, en zulks met het doel om te voorkomen dat zendelingen van verschillende geloofsbelijdenis op dezelfde plaats of in de nabijheid van elkander wierden toegelaten, achtte thans de Indische Regering zoodanig onderzoek met haar onzijdig standpunt in zaken van godsdienst niet wel vereenigbaar, en werd daarom besloten het hooren van bedoeld genootschap te beperken tot die gevallen, dat tegen de toelating aannemelijke bezwaren worden ingebragt, of wel de bevoegdheid om als zendeling werkzaam te zijn, aan twijfel onderhevig werd geacht.

Aan een der zendelingen in de residentie Amboina en wel aan dien te Waaij werd, onder toekenning van reis- en verblijfkosten en van eene buitengewone toelage, opgedragen, zijne dienst tijdelijk nog uit te strekken tot de gemeenten van Hatoe, Liliboolj, Allang, Larieke en Hila, die sedert het vertrek in 1863 van den zendeling te Allang, van herderlijke leiding verstoken waren. De zendelingleeraar op Haroekoe werd, op verzoek, eervol als zoodanig ontslagen.

In de geestelijke behoeften der inlandsche christengemeenten op de Ambonsche eilanden werd dien ten gevolge bij het eind van 1865 voorzien door vijf zendelingen, zijnde 2 minder dan het vroegere aantal. Het contract ter zake met het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam, was in 1863 verstreken. Van eene aanvankelijk voorgenomen vernieuwing dezer overeenkomst werd in het volgende jaar door het genootschap afgezien. In afwachting van nadere voorzieningen bleven de zendelingen ook in 1865 nog in het genot der bezoldiging en verdere voordeelen waarop zij vroeger aanspraak hadden. (1)

Twee in de Battaklanden (Sumatra) geplaatste zendelingen van het Rhijnsche genootschap, die zich daartoe kosteloos hadden aangeboden, werden belast met het toezigt over, en de leiding van de scholen voor de niet-Mohammedaansche bevolking te Sipirok en Boenga Bandar (district Sipirok). Het toezigt over de andere (niet-Mohammedaansche) scholen in de Battaklanden wordt, krachtens eene beschikking van 1864, tegen genot van bezoldiging, uitgeoefend door twee andere zendelingen aldaar, in dienst van het Genootschap voor in- en uitwendige zending te Batavia.

Aangaande de verrigtingen van evengemeld genootschap blijkt uit een deswege ontvangen verslag, dat het op gelijken voet als vroeger werkzaam bleef, en dat het zich tot het onderhoud van de in zijne dienst verbonden personen (3 zendelingen, 2 colporteurs en eene inlandsche colportrice) in staat zag gesteld, vooral door de krachtige medewerking van het Java-Comité te Amsterdam, Nederlandsche afdeeling van het genootschap. De inkomsten en uitgaven, zoo in Indie als in Nederland, bedroegen f 6480.

De leiding der door het genootschap opgerigte Christelijke jongelingsvereeniging werd toevertrouwd aan een afzonderlijk bestuur. Wekelijks hield deze vereeniging eene bijeenkomst.

Omtrent het Nederlandsch Oost-Indisch Zendeling- en Bijbelgenootschap, en de mede te Batavia bestaande vereeniging tot bevordering van Christelijke Maleische lectuur (waarvan in vorige Verslagen mede te dezer plaatse werd gewag gemaakt), zijn bij het Indisch Bestuur geene berigten ontvangen.

Statistieke bijzonderheden. Voor deze rubriek zij verwezen naar den volgenden staat.

---

(1) Krachtens 's Konings besluit van 22 December 1867 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 154), zal in de godsdienstige behoeften der inlandsche Christengemeenten in Nederlandsch Indie voortaan worden voorzien door (Europesche) hulppredikers, te kiezen uit de zendelingen, vooreerst ten getale van 10. Met het oog op de behoefte, die zich gaandeweg, vooral in de Molukken, aan *inlandsche* godsdienstvoorgangers zal doen gevoelen, als een gevolg van de opheffing der kweekschool van het zendelinggenootschap te Amboina en hare vervanging door eene gouvernements-inrigting, waar de aanstaande inlandsche schoolmeesters geen godsdienstonderwijs meer zullen erlangen, is aan de hulppredikers inzonderheid ook de verpligting opgelegd om inlanders tot leeraars te vormen en op te leiden.

GEMEENTEN. (a)		Aantal zielen.	Aantal lidmaten.	Aantal lidmaten waarmede iedere gemeente is vermeerderd.			
				Door aflegging van geloofs-belijdenis.	Met attestatie van elders gekomen.	Van eene andere godsdienst overgegaan.	TOTAAL.
Bantam	(b)	195	178	4	14	»	18
Batavia	(c)	4175	»	143	54	1	198
Buitenzorg	(d)	420	143	6	3	2	11
Toegoe en Depok (Batavia en Buitenzorg). .		474	200	22	»	2	24
Cheribon.		540	268	14	50	1	65
Tagal.		374	143	»	27	»	27
Pekalongan.		401	145	»	25	»	25
Samarang	(e)	3456	1468	44	10	17	71
Salatiga (Samarang)		409	138	27	1	»	28
Ambarawa »	(f)	402	310	39	4	»	43
Japara		209	125	†	†	†	†
Rembang.		806	415	2	1	»	3
Soerabaija	(g)	3563	1407	60	27	»	87
Grissee (Soerabaija)		245	95	»	26	»	26
Sumanap (Madura)		393	172	»	9	»	9
Pasoeroean	(h)	599	212	11	18	»	29
Malang (Pasoeroean)		169	46	»	10	»	10
Probolingo		435	173	9	7	»	16
Bezoekie.		365	160	13	14	»	27
Banjoewangie		140	58	2	4	»	6

Aantal lidmaten waarmede iedere gemeente is verminderd.				Aantal gedoopte kinderen.		
Door overlijden.	Door vertrek naar elders.	Door overgang tot eene andere godsdienst.	TOTAAL.	Echte.	Onechte.	TOTAAL.
6	11	»	17	2	1	3
†	†	†	†	159	29	188
2	6	»	8	22	2	24
8	»	»	8	18	»	18
7	59	»	66	19	8	27
»	39	»	39	15	3	18
1	27	»	28	7	3	10
27	29	»	56	64	63	127
2	9	»	11	8	8	16
»	»	»	»	22	48	70
†	†	†	†	†	†	†
7	14	»	21	30	9	39
†	†	†	†	87	25	112
»	21	»	21	7	»	7
»	4	»	4	6	»	6
3	21	»	24	3	10	13
»	7	»	7	8	14	22
3	21	»	24	†	†	13
4	30	»	34	10	13	23
»	1	»	1	2	2	4

AANMERKINGEN.

(De kolommen met een † geteekend, zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.)

Het aantal Protestanten in Nederlandsch Indie wordt geschat op ongeveer 17 000 zielen. In 't geheel telt men 57 gemeenten. Niet overal echter is een genoegzaam aantal leden aanwezig om eene gemeente te vormen.

(*a*) Niet voor alle gewesten zijn de gemeenten afzonderlijk opgegeven. Van de gemeenten in Madioen, Patjitan, Kedirie, Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo en Banda schijnen geene opgaven te zijn ontvangen. Zie overigens omtrent de waarde der medegedeelde cijfers, het aangeteekende in den staat over 1864 (bladz. 63 van het vorig Verslag.)

(*b*) Waaronder 33 militairen.

(*c*) Slechts bij benadering op te geven.

(*d*) Waaronder 50 militairen.

(*e*) Waaronder 617 militairen.

(*f*) Waaronder 326 militairen.

(*g*) Slechts bij benadering op te geven.

(*h*) Hieronder begrepen de militairen.

GEMEENTEN.	Aantal zielen.	Aantal lidmaten.	Aantal lidmaten waarmede iedere gemeente is vermeerderd.			
			Door aflegging van geloofs-belijdenis.	Met attestatie van elders gekomen.	Van eene andere godsdienst overgegaan.	TOTAAL.
Banjoemas	270	125	11	20	2	33
Tjilatjap (Banjoemas)	(*i*) 301	144	»	52	»	52
Bagelen	(*k*) 891	380	44	71	4	119
Kadoe.	(*l*) 455	311	5	228	»	233
Djokdjokarta	(*m*) 1000	781	7	3	»	10
Soerakarta	(*n*) 1997	801	†	†	†	†
Padang (Sumatra's Westkust)	(*o*) 790	471	2	5	»	7
Fort de Kock (Sumatra's Westkust)	164	104	1	4	»	5
Benkoelen	198	61	†	†	†	†
Palembang	75	63	1	3	»	4
Muntok (Banka)	175	115	10	16	1	27
Riouw	280	95	1	»	»	1
Pontianak (Wester-afdeeling van Borneo) . .	(*p*) 868	450	3	»	»	3
Macasser (Celebes)	(*q*) 814	467	50	3	»	53
Amboina (Molukken)	(*r*) 5902	1209	42	3	»	45
Ternate »	532	237	»	6	2	8
Menado	2277	320	12	4	»	16
Gorontalo (Menado).	50	16	»	1	»	1
Koepang (Timor).	507	136	5	2	»	7

Aantal lidmaten waarmede iedere gemeente is verminderd.				Aantal gedoopte kinderen.			AANMERKINGEN. (De kolommen met een † geteekend, zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.)
Door overlijden.	Door vertrek naar elders.	Door overgang tot eene andere godsdienst.	TOTAAL.	Echte.	Onechte.	TOTAAL.	
4	26	»	30	3	4	7	(*i*) Waaronder 122 militairen.
7	35	»	42	3	2	5	(*k*) Waaronder 393 militairen.
19	88	»	107	28	14	42	(*l*) Waaronder 236 militairen.
6	12	»	18	8	4	12	(*m*) Waaronder 381 militairen.
2	1	»	3	28	33	61	(*n*) Waaronder 186 militairen.
†	†	†	†	5	3	8	(*o*) Waaronder 287 militairen.
7	6	»	13	17	5	22	(*p*) Waaronder 720 militairen.
3	7	»	10	8	1	9	(*q*) Waaronder 108 militairen.
†	†	†	†	†	†	4	(*r*) Waaronder 264 militairen.
1	3	»	4	2	2	4	
1	10	»	11	11	2	13	
»	9	»	9	4	4	8	
†	†	†	†	10	4	14	
14	34	»	48	17	16	33	
†	†	†	†	239	163	402	
1	»	»	1	14	9	23	
9	4	»	13	72	4	76	
»	1	»	1	1	4	5	
3	4	»	7	14	»	14	

§ 2. *Roomsch-katholijke.*

Geestelijken. In 1865 werd te Djokdjokarta eene nieuwe standplaats voor een Roomsch-katholijken geestelijke ingesteld, zoodat het apostolisch vicariaat van Batavia thans verdeeld is in acht statien of vaste standplaatsen, te weten: Batavia, Samarang, Ambarawa, Djokdjokarta, Soerabaija, Padang, Soengeislan (Banka) en Larantoeka op Flores (Timor).

Het getal geestelijken werd, blijkens het Koninklijk besluit van 2 Junij 1865, n°. 42 (*Indisch Staatsblad* n°. 92), met één vermeerderd en alzoo gebragt op zestien, als: één van den eersten en vijftien van den tweeden rang. Wegens overlijden of vertrek naar Nederland wegens ziekte waren bij het eind van 1865 slechts elf geestelijken in Indie aanwezig, als: te Batavia 2, te Samarang 2, te Ambarawa 1, te Djokdjokarta 1, te Soerabaija 2, te Padang 1, te Soengeislan 1 en te Larantoeka 1. (1)

Kerkelijke dienstreizen. Deze hadden, overeenkomstig de bestaande regeling, op Java, ter Sumatra's Westkust, in Benkoelen, Palembang, Riouw, zoomede op Banka, Billiton, Timor en Flores, eens of meermalen plaats. Celebes (ofschoon onder de vaste dienstbezoeken opgenomen) en de Molukken werden, bij gebrek aan geestelijken, niet bezocht. Daarentegen volbragt een der geestelijken van Batavia en een van Soerabaija eene kerkelijke reis respectivelijk in de Wester- en in de Zuid en Ooster-afdeeling van Borneo. Aan beiden werd voor 's lands rekening overtogt verleend zoomede reis- en verblijfkosten en de noodige vervoermiddelen ten einde de reis ter plaatse te kunnen voortzetten.

Statistieke bijzonderheden. Hiervoor zij verwezen naar de volgende cijfers.

STATIEN.	AANTAL ZIELEN.	Aantal communi-canten.	Aantal gedoopten.	Aantal huwelijken kerkelijk ingezegend.
1ste statie (standplaats Batavia), bestaande uit de gewesten Bantam, Batavia, Buitenzorg, Krawang, Preanger regentschappen, Cheribon, Tagal, Lampongsche districten en Westerafd. van Borneo.	3147, waaronder. . . militairen. De Roomsch-katholijke bevolking ter hoofdplaats Batavia en ommelanden bedroeg 2295 zielen, waaronder 723 militairen.	2011	148	17
2de statie (standplaats Samarang), omvattende de gewesten Pekalongan, Samarang (behalve de afdeeling Salatiga), Japara en Rembang.	1978, waaronder 473 militairen.	niet opgegeven.	niet opgegeven.	niet opgegeven.
3de statie (standplaats Ambarawa), waartoe behooren de afdeeling Salatiga (Samarang), zoomede de gewesten Soerakarta, Madioen en Patjitan.	1394, waaronder 754 militairen.	995	101	4
4de statie (standplaats Djokdjokarta), waartoe behooren de gewesten Banjoemas, Bagelen, Kadoe en Djokdjokarta.	1131 waaronder . . . militairen.	580	53	8

(1) In de onvervulde plaatsen is sedert, op één na, voorzien.

STATIEN.	AANTAL ZIELEN.	Aantal communicanten.	Aantal gedoopten.	Aantal huwelijken kerkelijk ingezegend.
5de statie (standplaats Soerabaija), waartoe behooren de gewesten Soerabaija, Madura, Pasoeroean, Probolingo, Bezoekie, Banjoewangie en Kedirie, benevens de afdeeling Boeleleng (Bali).	1913. Voor de hoofdplaats Soerabaija was het cijfer 1589, waaronder 444 militairen en 150 zeelieden.	1233	158	10
6de statie (standplaats Padang), waartoe behooren het gouvernement van Sumatra's Westkust en de adsistent-residentie Benkoelen.	1042, waaronder 620 militairen.	800	57	4
7de statie (standplaats Soengeislan), waartoe behooren de gewesten Palembang, Banka, Billiton en Riouw.	899, waaronder 442 Chinezen.	800	63	5
8ste statie (standplaats Larantoeka), bestaande uit de residentie Timor en onderhoorigheden, benevens Macassar c. a. (de cijfers omtrent dit laatste ressort zijn echter onder de opgaven dezer statie niet begrepen).	11 465 (meest naar raming).	niet opgegeven.	440	6
Moluksche Archipel, Celebes en de Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo.	1200 (als voren).	niet opgegeven.	niet opgegeven.	niet opgegeven.

II. MOHAMMEDAANSCHE. (1)

Uit het ondervolgend overzigt blijkt, hoeveel personen in de vijf laatste jaren naar Mekka vertrokken en van daar zijn teruggekeerd. Men zal daaruit zien dat in 1865, zoowel op Java en Madura als op de buitenbezittingen, het aantal vertrokkenen *minder* en dat der teruggekeerden *meer* bedroeg dan in een der vier voorafgegane jaren.

Onder de vertrokkenen bevonden zich dit jaar 26 personen van aanzien, onder de teruggekeerden 5.

	1861.	**1862.**	**1863.**	**1864.**	**1865.**
Vertrokken van:					
Java en Madura	1180	1564	1535	2960	1146
Sumatra's Westkust . . .	615	381	432	441	406
Benkoelen	2	3	2	1	3
Transporteren	617	384	434	442	409

(1) Zie ook het medegedeelde hiervoren in hoofdstuk C, afdeeling III, onder: Bantam, Cheribon, Tagal, Japara, Soerakarta, Madioen en Kedirie.

	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.
Per transport	617	384	434	442	409
Lampongsche districten . .	39	54	70	136	18
Palembang.	99	265	126	386	177
Banka	6	3	15	29	13
Billiton	geen	niet opgegeven.	9	geen	geen
Riouw	geen	geen	geen	geen	geen
Wester-afdeeling van Borneo	13	52	64	63	61
Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo	23	31	35	71	40
Celebes en onderhoorigheden	11	56	24	29	17
Amboina	geen	4	3	2	2
Banda	geen	2	geen	geen	geen
Ternate.	1	geen	2	geen	18
Menado.	geen	geen	geen	geen	geen
Timor	niet opgegeven.	geen	geen	geen	geen
Te zamen { Buitenbezittingen	809	851	782	1158	755
Te zamen { Java en Madura	1180	1564	1535	2960	1146
Teruggekeerd naar:					
Java en Madura	1311	1514	1601	1968	2168
Sumatra's Westkust . . .	219	127	219	143	331
Benkoelen	geen	2	3	2	geen
Lampongsche districten . .	19	43	32	28	89
Palembang.	116	72	161	123	285
Banka	3	7	4	geen	9
Billiton	geen	niet opgegeven.	geen	3	geen
Riouw	geen	geen	geen	geen	geen
Wester-afdeeling van Borneo	31	56	50	55	4
Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo	22	22	22	39	11
Celebes en onderhoorigheden	20	9	5	8	10
Amboina	geen	geen	geen	2	geen
Banda	geen	geen	geen	geen	1
Ternate.	geen	geen	geen	3	geen
Menado.	geen	geen	geen	geen	geen
Timor	niet opgegeven.	geen	geen	geen	geen
Te zamen { Buitenbezittingen	430	338	496	406	743
Te zamen { Java en Madura	1311	1514	1601	1968	2268

G. Instellingen van liefdadigheid.

Bijzonderheden omtrent de hierbedoelde instellingen zijn zamengevat in den volgenden staat.

INSTELLINGEN.	Gedurende 1865		Verdere bijzonderheden.
	verpleegd.	bedeeld.	
Parapattan-weezengesticht te Batavia.	80 (onder ult°. April 1865).		Volgens het 32ste jaarlijksch verslag betreffende deze inrigting werden gedurende 1864/5 12 kinderen opgenomen, terwijl 11 het gesticht verlieten en 3 daarin overleden, zoodat onder ultimo April 1865 het aantal verpleegden 80 beliep, (waarvan 40 jongens en 40 meisjes) zijnde 10 minder dan het vastgestelde maximum. Van de 11 weezen, die het gesticht verlieten, werden 3 door voogden of betrekkingen teruggenomen, 2 bij familien geplaatst, 2 aan ambachtsbazen afgestaan, 1 aangesteld als leerling-telegraphist en traden 3 in militaire dienst. In het onderwijs der kinderen wordt voorzien door twee onderwijzers, waarvan echter één dit jaar ontbrak; het gehouden examen gaf dien ten gevolge niet zooveel stof tot tevredenheid als gewoonlijk. Dooreengenomen telde de school 75 kinderen, verdeeld in vier klassen. Omtrent den stand der geldmiddelen is aangeteekend geworden, dat het nadeelig verschil tusschen ontvangsten en uitgaven was toegenomen, zonder dat dit door buitengewone baten was kunnen gedekt worden. Het kapitaal van het gesticht was dien ten gevolge verminderd van f 62 814 tot f 55 373. De uitgaven voor de huishouding (voeding, kleeding, tractementen van het personeel, boeken, enz.) bedroegen f 24 826 tegen f 22 812 in 1864. Onder eerstgenoemde som waren ook begrepen de kosten wegens kleine herstellingen aan de gebouwen, hetgeen in 't vorig jaar niet het geval was. Aan contributien en donatien (het gewone gouvernementssubsidie van f 6000 daaronder begrepen) ontving de directie f 15 499, zijnde iets minder dan in 't vorig jaar.
Diakonie-armenhuis op Molenvliet (Batavia).	38	47	Het getal verpleegden bestond uit 3 mannen, 17 vrouwen en 18 kinderen, onder welke laatsten 11 meisjes. De kinderen genieten onderwijs op de school, gevestigd in een der localen van het gesticht. De gezondheidstoestand gedurende 1865 was naar wensch. Aan bedeelingen werd gemiddeld f 431 's maands uitgegeven. De armen der gemeente te Depok en Toegoe, die mede aan de zorg van de diakonie te Batavia zijn toevertrouwd, ontvingen maandelijks f 7, behalve de giften hun verstrekt voor den aankoop van karbouwen, ten einde daarmede in eigen onderhoud te voorzien. Eene aanvraag van den zendeling-leeraar

INSTELLINGEN.	Gedurende 1865		Verdere bijzonderheden.
	verpleegd.	bedeeld.	
			bij genoemde gemeente, om aldaar een onderwijzer te erlangen, ten einde in een behoorlijk onderrigt der jeugd te voorzien, werd door den kerkeraad te Batavia ingewilligd. De uitgaven der diakonie worden gezegd de inkomsten wederom aanmerkelijk te hebben overtroffen; duurte der eerste levensmiddelen en zeer schrale inzamelingen bij de godsdienst- en huiscollecten werkten daartoe mede.
Roomsch-katholijk kerk- en armbestuur te Batavia.		10	
Stadsverband te Batavia.	Niet opgegeven.		
Chineesch hospitaal te Batavia.	511		In deze inrigting worden niet enkel Chinezen, maar ook andere niet-Christenlijders verpleegd. Van de 511 verpleegden overleden er 136. In 1864 87 van de 368.
Commissie tot ondersteuning van behoeftige Christenen te Batavia.		* 117 (1)	De werking dezer commissië en van hare zuster-instellingen op de beide andere hoofdplaatsen van Java, is laatstelijk geregeld bij *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 46. Het doel der commissien is, de ondersteuning van Christen-armen, die niet in de termen vallen om door de diakoniën of armbesturen der verschillende Christelijke gezindheden te worden bedeeld. De middelen, die haar daartoe ten dienste staan, — en die niet dan in zeer buitengewone en dringende gevallen door subsidien van Staatswege mogen worden aangevuld — bestaan: 1°. uit de heffing te haren behoeve van *één* per mille van: *a.* de opbrengst van alle openbare verkoopingen, geene uitgezonderd; *b.* de opbrengst van alle bij openbaar mededingen doch niet voor rekening van het Gouvernement plaats hebbende verpachtingen of verhuringen, als ook van den afstand of verkoop van 's lands middelen door de daartoe bevoegde pachters; *c.* de loterijen; en 2°. uit de giften door de ambtenaren van den burgerlijken stand gecollecteerd, bij huwelijks-aangiften of het voltrekken van huwelijken. De commissien worden voorgezeten door de op de drie hoofdplaatsen gevestigde residenten, terwijl de leden en secretarissen op voordragt dezer ambtenaren, door den Gouverneur-Generaal worden benoemd. Van hare administratie wordt jaarlijks rekening en verantwoording gedaan aan de algemeene rekenkamer. De werkkring der commissie te Batavia strekt zich

(1) De cijfers met een * geteekend wijzen de sterkte aan, zoo als zij was bij het eind van het jaar

INSTELLINGEN.	Gedurende 1865 ver-pleegd.	Gedurende 1865 bedeeld.	Verdere bijzonderheden.
			uit over de gewesten Bantam, Batavia, Buitenzorg, Krawang, Preanger regentschappen en Cheribon. Omtrent de uitkomsten harer administratie gedurende 1865 is het volgende vermeld gevonden: Gedurende het eerste halfjaar wisselde het aantal bedeelden af van 134 tot 137, in de overige maanden van 116 tot 122. Bij het eind van 't jaar was het aantal bedeelden 117, waarvan 107 te Batavia woonachtig waren, en de overigen in Buitenzorg, Bantam en Cheribon; 69 gezinnen of personen werden bedeeld met f 4 tot f 6 's maands, 38 met f 6,50 tot f 10 en een tiental met f 12 tot f 20 's maands; te zamen maakten deze onderstanden eene som uit van f 900 's maands.
Gesticht tot verzorging en opleiding van verwaarloosde en hulpbehoevende kinderen te Djatie (Batavia).	* 43		Van de menigvuldig ingekomen verzoeken tot opname van kinderen, kon de directie slechts op een zestal gunstig beschikken. Een vijftal pupillen verliet het gesticht, waarvan 1 in militaire dienst trad, 1 bij eene familie geplaatst werd en 3 door den vader werden teruggenomen. De gezondheidstoestand gedurende 1865 was gunstig. Ook ten aanzien van dit gesticht wordt geklaagd over afnemende ontvangsten en klimmende uitgaven. De directie achtte de tijdsomstandigheden nog niet geschikt om gebruik te maken van de haar in 1864 verleende vergunning tot het houden eener geldloterij. Eene som van f 600 kwam haar als buitengewone gift toe.
Christelijke ambachtschool te Weltevreden.	* 39		Onder de verpleegden bevonden zich 21 meisjes. De berigten omtrent de verzorging en den gezondheidstoestand luidden zeer bevredigend. Ook het schoolonderwijs, dat door den regent van het gesticht wordt gegeven, gaf stof tot tevredenheid. Twee der oudste jongens ontvingen hunne ambachts-opleiding in een der plaatselijke werktuig-fabrieken, 2 anderen waren in dienst bij de werkplaats der telegraphie. Van de twee jongens, die het gesticht verlieten, werd één als leerling-telegraphist geplaatst, en de andere werkzaam gesteld bij den waterstaat in de residentie Bantam. Een der oudste meisjes werd bij eene familie in dienst genomen. De geldmiddelen van het gesticht gaven der directie reden tot bezorgdheid.
Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo te Batavia.	* 35	Niet opgegeven.	In het gesticht der Vereeniging op Bazar-Baroe werden bij het eind van het jaar 20 meisjes verpleegd; voorts waren 2 meisjes wegens ziekelijkheid elders besteed en 3 kinderen voor rekening der Vereeniging opgenomen in het Roomsch-katholijk weeshuis te Samarang. Bovendien werd in de verpleging van nog 13 personen door de Vereeniging op andere wijze voorzien.

INSTELLINGEN.	Gedurende 1865		Verdere bijzonderheden.
	verpleegd.	bedeeld.	
			De bedeelingen moesten zeer worden ingekrompen, daar de bijdragen verminderden en de eerste levensbehoeften in prijs stegen. De ontvangsten, in de beide voorgaande jaren achtereenvolgens f 6315 en f 5584, bedroegen in 1865 slechts f 4920. Het saldo onder ultimo 1865 in kas, beliep f 49.
Protestantsch wees- en armenhuis te Samarang.	236		Waaronder 155 meisjes. Bij het eind van het jaar waren aanwezig 67 jongens en 145 meisjes, te zamen 212, even als onder ultimo December 1864. 156 kinderen genoten schoolonderwijs (verg. het tabellarisch overzigt in hoofdstuk I, afd. I hierachter). De gezondheidstoestand was verre van gunstig; ten gevolge van het nog altijd heerschen der beri-beri ziekte moesten verscheidene kinderen naar Oenarang geëvacueerd worden. Het fonds van dit gesticht bedroeg onder ultimo 1864 . . . . . . f 4 316,73[5] Gedurende 1865 werd ontvangen . . . . 21 086,35[5] — f 25 403,09 en uitgegeven . . . . . 24 672,34 — Saldo onder ultimo 1865 . f 730,75. In 1864 bedroegen de ontvangsten f 25 242 en de uitgaven f 30 280.
Roomsch-katholijk weeshuis te Samarang.	* 258		Waaronder 189 meisjes. Bij het eind van 1864 werden mede 258 kinderen verpleegd. De aanvragen tot opname in het gesticht waren zeer talrijk. Alleen bij de Roomsch-katholijke kerk- en armbesturen te Batavia en Soerabaija was voor ongeveer 75 kinderen plaatsing verzocht, waaraan echter bij gebrek aan plaatsen niet kon worden voldaan. De weeshuisschool werd blijkens hoofdstuk I hierachter, door 211 kinderen bezocht. De gezondheidstoestand was, enkele gevallen van beri-beri uitgezonderd, over het algemeen gunstig te noemen. Op ultimo 1864 was een saldo in kas van . . . . f 44,93[5] In 1865 bedroegen de ontvangsten . . . . 32 446,84 — f 32 491,77[5] en de uitgaven . . . . . 32 380,32 — Saldo onder ultimo 1865 . f 111,45[5]. In 1864 waren de ontvangsten f 24 198 en de uitgaven f 24 926.

INSTELLINGEN.	Gedurende 1865		Verdere bijzonderheden.
	verpleegd.	bedeeld.	
Oude-mannenhuis te Samarang.	* 73		De gezondheidstoestand was dit jaar gunstiger dan in 1864; het getal sterfgevallen bedroeg dit jaar 9, waarvan 6 aan cholera. Onder ultimo December 1864 werden 78 personen verpleegd.
Chineesch hospitaal te Samarang.	* 74		5 verpleegden meer dan bij het eind van 1864; 14 personen verlieten gedurende 1865 het hospitaal, terwijl er 6 overleden.
Bedelaarsgesticht te Samarang.	135		Het beheer van dit gesticht berust bij de wees- en boedelkamer ter plaatse. De kosten worden, voor zooveel daarin niet door liefdegiften kan worden voorzien, bestreden uit de fondsen van het Chineesch hospitaal te Samarang (verg. het vorig Verslag, bladz. 72, noot). Ook leprozen en andere met besmettelijke of afzigtelijke kwalen behebte inlanders worden in dit gesticht opgenomen (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 971 en 1720).
Commissie tot ondersteuning van behoeftige Christenen te Samarang.		83	De werkkring dezer commissie, van gelijken aard als die der commissie te Batavia (zie het aangeteekende hiervoren), strekt zich uit over een 12tal gewesten, met namen: Tagal, Pekalongan, Banjoemas, Bagelen, Kadoe, Samarang, Djokdjokarta, Soerakarta, Patjitan, Madioen, Japara en Rembang. Omtrent haar beheer gedurende 1865 zijn de volgende cijfers vermeld gevonden: Het fonds bedroeg onder ultimo 1864. . . . . f 1350,125 De baten beliepen in 1865 . 6428,53 f 7778,655 en de lasten . . . . 5223,40 Saldo op ultimo 1865 . . . f 2555,255 De uitgereikte onderstanden liepen van f 2 tot f 10 's maands.
Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo te Samarang.		Niet opgegeven.	Omtrent deze inrigting wordt gemeld, dat dezelve bij voortduring, overeenkomstig haar doel, ten nutte van hulpbehoevenden werkzaam blijft.
Chinesche weezen-inrigting te Samarang.	Niet opgegeven.		Van deze in 1664 tot stand gebragte inrigting zijn over 1865 geene mededeelingen ontvangen.
Diakonie- (Protestantsch) weeshuis te Soerabaija.	19		De gezondheidstoestand der kinderen liet niets te wenschen over. Bij de derde Gouvernementsschool genoten zij gratis onderwijs.

INSTELLINGEN.	Gedurende 1865 verpleegd.	Gedurende 1865 bedeeld.	Verdere bijzonderheden.
Jongens-weezen-inrigting te Soerabaija.	70 (op 1°. Mei 1866).		Gedurende het verslagjaar 1865/6 hadden 6 jongens deze inrigting verlaten, waarvan 1 als machinist te Batavia verbleef en de anderen op hun ambacht naar Djokdjokarta vertrokken. Het gedrag zoowel als de gezondheidstoestand der jongens (op 1° Mei 1866 5 meer dan een jaar te voren), liet over het algemeen weinig te wenschen over. De jongeren onder hen genieten uitsluitend schoolonderwijs, en wel op de vijfde Gouvernements- lagere school, die in de localen der inrigting gevestigd is. 6 jongens maakten gebruik van de plaatselijke ambachtsschool. De jongens, die des daags praktisch een ambacht aanleeren, waren op 1°. Mei 1866 35 in getal. De vakken door hen gekozen waren als volgt: smid 7, machinist 6, meubelmaker 5, letterzetter 4, boekbinder 3, timmerman 2, steendrukker 2, scheepstimmerman 1, instrumentmaker 1, ijzergieter 1, koperslager 1, ketelmaker 1 en schoenmaker 1, te zamen 35. Voorts was 1 als kweekeling werkzaam op bovenbedoelde lagere school. De verdiensten der ambachtsjongens liepen uiteen van f 0.25 tot f 7.50 per week. 7 hunner hadden nog geen loon. Wegens den ongunstigen geldelijken toestand der inrigting werd zooveel mogelijk naar bezuiniging gestreefd. Reeds werd uit dien hoofde het privaat-onderwijs in muziek en teekenen voorloopig gestaakt. De kosten van onderhoud der inrigting hadden in den afgeloopen jaarkring bedragen f 23 707, waarvan f 7599 voor uitgaven rubriek A (salaris der drie huisvaders, onderhoud van gebouwen en inboedel, kosten van privaat-onderwijs enz.) en f 16 108 voor uitgaven rubriek B (voeding, verlichting, ligging, kleeding, bewassching, naailoonen, zakgeld enz.). De kosten van verpleging worden per hoofd berekend op f 190 's jaars, waarvan voor voeding f 130, voor kleeding f 45 en voor bewassching f 15 per hoofd en per jaar. Hierbij dient in aanmerking te worden genomen dat bij de kosten van voeding niets is in mindering gebragt voor de voeding der drie huisvaders met hunne gezinnen.
Armen- of leprozengesticht te Soerabaija.	Niet opgegeven.		Even als in het bedelaarsgesticht te Samarang, is ook deze inrigting in den loop van 1865 gesteld onder beheer van de plaatselijke wees- en boedelkamer, met bepaling dat, tot bestrijding der kosten, in de eerste plaats zullen worden aangewezen de ingezamelde liefdegiften, en in de tweede plaats de renten van het fonds voor het zoogenaamde Chineesch hospitaal. Tot dus ver werden beide gestichten beheerd door het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur (verg. het vorig Verslag, bladz. 73, noot 2).

INSTELLINGEN.	Gedurende 1865		Verdere bijzonderheden.
	verpleegd.	bedeeld.	
			Het jaar 1865 sloot met een tekort van f 1366, hetwelk door het collegie van boedelmeesteren werd bijgepast. Het aantal verpleegden is niet opgegeven; in 1864 beliep het gemiddeld 66 's maands.
Commissie tot ondersteuning van behoeftige Christenen te Soerabaija.		71	De inkomsten bedroegen f 6606 en de uitgaven f 5831 tegen respectivelijk f 6753 en f 6327 in 1864. Tot den werkkring dezer Commissie behooren, blijkens *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 46, de gewesten Kedirie, Soerabaija, Pasoeroean, Probolingo, Bezoekie, Banjoewangie en Madura.
Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo te Soerabaija.		Niet opgegeven.	Deze vereeniging telde onder ultimo December 1865, 98 leden. De geldelijke administratie leverde een batig saldo op van f 389.
Leprozengesticht te Poerwakarta (Krawang).	Niet opgegeven.		Zoolang er geene leprozen zijn, wordt dit gesticht bestemd tot opname en verpleging van inlanders, lijdende aan syphilis, huidziekte en zware wonden. De geneeskundige behandeling is opgedragen aan een doctor djawa. Ook in de voeding en verpleging wordt van gouvernementswege voorzien.
Hospitaal te Soebang (Krawang).	Niet opgegeven.		Dit gebouw is daargesteld door de eigenaren der Pamanoekan en Tjiassemlanden.
Gesticht voor gebrekkige inlanders te Djokdjokarta.	80		Dit gesticht wordt voornamelijk in stand gehouden door bijdragen van de Europesche gemeente en een subsidie van Z. H. den Sultan.
Leprozengesticht in de kampong Kandangan (Djokdjokarta).	Niet opgegeven.		Beide inrigtingen worden onderhouden door particuliere bijdragen.
Idem te Beton (Soerakarta).	Niet opgegeven.		
Hulpfonds van den H. Vincentius à Paulo te Padang.		Niet opgegeven.	Even als hare zuster-instellingen op de drie hoofdplaatsen van Java, behartigt ook deze vereeniging, zooveel in haar vermogen is, de belangen der arme en noodlijdende klasse zonder onderscheid van godsdienst.
Leprozengesticht nabij Benkoelen.	12		Deze lijders genieten tot hun onderhoud van 's landswege ieder een maandelijkschen onderstand van f 6. Het opzigt over hen is opgedragen aan een inlandsch beambte. (1)
Idem nabij Palembang.	53		
Gesticht tot opname van oude en gebrekkige Chinezen te Muntok (Banka).	21		Deze beide gestichten zijn doelmatig ingerigt en worden in stand gehouden door vrijwillige bijdragen der Chinesche hoofden en voorname handelaars, zoo mede door liefdegiften van naar China terugkeerende Chinezen. Daarenboven wordt jaarlijks een subsidie van f 1200 ontvangen uit het fonds van het Chineesch hospitaal te Batavia.
Leprozengesticht te Soengei Boentoe (Banka).	19		

(1) Zie omtrent de vraag of lepralijders genoodzaakt kunnen worden zich in een leprozengesticht te doen opnemen, de rubriek „Ziekengestichten" in het volgende hoofdstuk.

INSTELLINGEN.	Gedurende 1865		Verdere bijzonderheden.
	ver-pleegd.	bedeeld.	
Roomsch-katholijk weeshuis te Soengeislan (Banka).	* 19		Dit opvoedingshuis voor arme verlaten Christen-kinderen wordt uit particuliere middelen onderhouden.
Leprozengesticht nabij Riouw.	36		In het belang van een beter politie-toezigt zou dit gesticht, hetwelk thans op het eiland Sengarang gevestigd is, worden overgebragt naar Riouw, op circa 2 palen afstand van de gemeente. In de voeding en kleeding der verpleegden wordt voorzien door liefdegiften en door het fonds aan het gesticht behoorende, ad f 9450. De geneeskundige behandeling is opgedragen aan den officier van gezondheid van het garnizoen, die daarvoor eene toelage ontvangt uit 's lands kas. Ook bekostigt het Gouvernement eenig inlandsch personeel voor het toezigt en de verzorging der verpleegden.
Leprozengesticht te Pontianak (Wester-afdeeling van Borneo).	Niet opgegeven.		Deze inrigting wordt in stand gehouden door bijdragen van de Chinesche bevolking.
Protestantsch weeshuis te Amboina.	9	48	In 't vorig jaar waren deze cijfers 12 en 50. Het weeshuis wordt geroemd als een der gezondste en beste inrigtingen te Amboina.
Leprozengesticht op Molano onder Saparoea (Amboina).	41		In de voeding der verpleegden wordt van 's lands wege voorzien, gedeeltelijk door verstrekking van rijst en sago, gedeeltelijk door de toekenning aan ieder hunner van een maandgeld van f 1.50. Behalve een doctor djawa, is ook eenig inlandsch personeel voor opzigt en verzorging bij dit gesticht geplaatst.
Leprozengesticht te Pisang (Banda).	5		De kosten van onderhoud en toezigt der verpleegden komen voor rekening van den lande Het gesticht wordt van tijd tot tijd bezocht door den officier van gezondheid te Banda.
Armenweeshuis te Ternate.	2		
Leprozengesticht te Castella (Ternate).	27		De kosten van onderhoud en toezigt der verpleegden komen voor rekening van den lande. De geneeskundige behandeling is opgedragen aan den officier van gezondheid, respectievelijk te Ternate en te Menado.
Idem te Temoempah (Menado).	20		
Idem te Modelemo (Gorontalo).	35		Ten behoeve van dit gesticht wordt een subsidie van f 600 's jaars uit 's lands kas toegestaan, bestemd om, behalve tot bekostiging van opzigt, naar gelang der behoefte te worden aangewend tot aanschaffing van benoodigdheden voor voeding, verlichting, kleeding als anderzins. Van de verpleegden overleden er dit jaar 6.

Als instellingen van weldadige strekking verdienen ten slotte vermeld te worden de sedert eenige jaren op de drie hoofdplaatsen van Java bestaande spaarbanken der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen of hare afdeelingen. Bij de spaarbank te Batavia was het inlegkapitaal onder ultimo 1865 gestegen tot f 654 123 en bij die te Soerabaija tot f 436 941, tegen f 581 858 en f 332 704 het jaar te voren.

Daarentegen was bij de spaarbank te Samarang het cijfer eenigzins verminderd en wel van f 306 083 tot f 300 396. Hoeveel aldaar in 1865 werd ingelegd, is niet vermeld gevonden; te Batavia en Soerabaija bereikten de inleggelden van 1865 een gezamenlijk bedrag van f 288 964 en f 242 109.

H. Burgerlijke geneeskundige dienst.

De volgende bijzonderheden zijn hoofdzakelijk ontleend aan de uitvoerige rapporten van den chef over de geneeskundige dienst in Nederlandsch-Indie, die als naar gewoonte (ditmaal sub. lit. K) worden aangetroffen onder de bijlagen van dit Verslag.

Overzigt der behandelde lijders. Over de laatste vijf jaren waren de uitkomsten der burgerlijke geneeskundige dienst als volgt:

Jaren.	Behandelden.	Overledenen.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Waarvan aan epidemische ziekten	
				behandeld.	overleden.
			Java en Madura.		
1861	35 060 (*a*)	1 868 (*a*)	1 : 18.7	3 018	237, waarvan 165 poklijders.
1862	63 120 (*b*)	3 939 (*b*)	1 : 16	29 653	2 067, » 970 koorts-, 705 pok-, 384 dysenterie- en 8 cholera-lijders.
1863	115 711 (*a*)	12 656 (*a*)	1 : 9.1	81 322	11 009, » 9816 koorts-, 1037 dysenterie-, 133 pok- en 23 beri-beri-lijders.
1864	112 097 (*c*)	34 256 (*c*)	1 : 3.27	66 630	31 888, » 31 416 aan cholera, 253 aan dysenterie, 140 aan koorts, 49 aan pokken en 30 aan oogziekte.
1865	86 500 (*d*)	13 415 (*d*)	1 : 6.4	48 755	11 517, » 9043 aan cholera, 2284 aan koorts, 115 aan dysenterie, 74 aan pokken en 1 aan oogziekte.

(*a*) Ongerekend het cijfer van Bandong (Preanger regentschappen), waarvan geen opgaaf is ontvangen.

(*b*) Ongerekend als voren het cijfer van Banjoemas. Bovendien is niet volledig de opgaaf betreffende Indramaijoe (Cheribon).

(*c*) Ongerekend als voren het cijfer van Japara.

(*d*) Ongerekend als voren de cijfers van Krawang, Japara, Toeban (Rembang) en Sumanap (Madura).

Jaren.	Behandelden.	Overledenen.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.	Waarvan aan epidemische ziekten		
				behandeld.	overleden.	
			Buitenbezittingen.			
1861	26 453 (*e*)	2 095 (*e*)	1 : 12.6	10 762	1 497, waarvan	1261 poklijders.
1862	27 969 (*f*)	3 401 (*f*)	1 : 8.2	7 655	2 884, »	2735 pok, 130 koorts- en 19 dysenterielijders.
1863	27 482 (*g*)	771 (*g*)	1 : 35.6	4 297	390, »	296 pok-, 75 koorts-, 6 dysenterie- en 13 beri-beri-lijders.
1864	37 082 (*h*)	5 570 (*h*)	1 : 6.6	14 832	4 985, »	4564 aan cholera, 196 aan pokken, 194 aan koortsen, 19 aan keelziekte en 12 aan dysenterie.
1865	40 519 (*h*)	3 950 (*h*)	1 : 10.25	14 869	3 487, »	2703 aan cholera, 491 aan pokken, 153 aan beri-beri, 93 aan koortsen, 46 aan dysenterie en 1 aan mazelen.

Zoo als uit bovenstaand overzigt kan blijken, beliep het aantal der in 1865 bij de burgerlijke geneeskundige dienst op Java en Madura behandelde lijders beduidend minder dan in 1864, hetgeen voornamelijk wordt toegeschreven aan de mindere hevigheid der andermaal geheerscht hebbende cholera-epidemie en aan hare mindere uitbreiding, in vergelijking met 't vorig jaar, toen zij nagenoeg geene plaats verschoonde. Terwijl in 1864 op Java en Madura niet minder dan 49 316 cholera-lijders onder behandeling kwamen (zijnde ruim 44 per cent van het totaal-cijfer van de aldaar behandelde zieken), beliep het aantal dit jaar 18 569 of circa 21½ per cent. De sterfte onder hen beliep in 1864 63½ per cent en dit jaar ruim 48½ per cent.

Daarentegen heerschten epidemische koortsen in sterkere mate dan in 1864 en kwamen deswege onder behandeling 29 001 personen tegen 16 242 in 't vorige jaar, van welke er overleden respectivelijk 2284 en 140, of 7.8 en 0.86 per cent.

De overige epidemisch voorgekomen ziekten (dysenterie, oogziekte, pokken, mazelen) bleven van geringen omvang en toonden een goedaardig karakter. Het cijfer van hen, die te dier zake onder geneeskundige behandeling kwamen, beliep respectivelijk 495, 356, 220 en 114.

Met betrekking tot de buitenbezittingen wijzen de uitkomsten van 1865 een grooter getal behandelden aan, dan in 1864, doch even als op Java en Madura, was de sterfteverhouding gunstiger dan toen. Voornamelijk waren het de cijfers omtrent Celebes en Banka, die tot deze vermeerdering bijdroegen. Op Banka namelijk kwamen verschillende epidemiën voor, die echter geen ernstig karakter hadden; op Celebes daarentegen

---

(*e*) Hieronder voor de Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo enkel de opgaaf van de hoofdplaats Bandjermasin.

(*f*) Ongerekend het cijfer van Gorontalo (Menado), waarvan geen opgaaf is ontvangen.

(*g*) Als voren de cijfers van Gorontalo, van Larantoeka, Flores en van eenige posten in de Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo.

(*h*) Als voren het cijfer van Billiton, waarvan in 1864 geen opgaaf is ontvangen, terwijl dat over 1865 is begrepen onder de cijfers van Java en Madura.

werden sommige afdeelingen hevig door cholera geteisterd. Te Benkoelen en te Sintang (Wester-afdeeling van Borneo) vertoonde zich eene geringe cholera-epidemie.

In 't geheel beliep het getal der op de buitenbezittingen geneeskundig behandelde cholera-lijders 4048 of circa 10 per cent van het geheele zieken-cijfer; in 1864 was het cholera-cijfer 11 529 of ruim 31 per cent. Daarentegen scheen het karakter der epidemie dit jaar kwaadaardiger te zijn; terwijl in 1864 $39\frac{1}{2}$ per cent overleden, was de sterfte-verhouding van 1865 $66\frac{3}{4}$ per cent. Epidemiën van anderen aard (koortsen, pokken, oogziekte, beri-beri, mazelen en dysenterie) werden veelvuldiger waargenomen dan in 1864, doch zonder ernstige gevolgen; het cijfer der daardoor aangetasten, en voor zoover zij geneeskundige hulp inriepen, beliep respectivelijk 5316, 3798, 509, 440, 408 en 350.

Met betrekking tot de cholera-epidemie volgen hier nog eenige gewestelijke of plaatselijke cijfers, ontleend aan de opgaven der betrokken gouvernements-geneesheeren. Ten aanzien van het uiteenloopende sterfte-cijfer treden die opgaven in geene bijzonderheden. Alleen wordt door den geneesheer te Indramaijoe de buitengewoon ongunstige verhouding toegeschreven aan het niet tijdig rapporteren der inlandsche hoofden, waardoor de toegezonden geneesmiddelen meestal te laat kwamen.

Volgens berigt van den geneesheer te		Behandeld.	Overleden.	Sterfte.
Serang (Bantam)		480	242	50.4
Cheribon	Cheribon	2630	1344	51.1
	Palimanang	472	124	26.2
	Indramaijoe	494	424	85.8
Pekalongan		2036	562	27.6
Samarang	Samarang	971	776	79.9
	Willem I	84	56	66.6
Japara		1469	986	67.1
Rembang		1014	834	82.2
Banjoemas		1122	422	37.6
Magelang (Kadoe)		47	39	82.9
Djokdjokarta		2296	631	27.4
Patjitan		799	410	51.3
Grissee (Soerabaija)		555	485	87.3
Bangkallang (Madura)		775	387	50
Probolingo		713	388	54.4
Kedirie		225	76	33.7
Benkoelen		61	36	58.9
Muntok (Banka)		193	70	36.2
Sintang (Wester-afdeeling van Borneo)		158	61	38.6
Celebes	Segirie	753	463	61.4
	Bonthain	2279	1645	72.1
	Balangnipa	467	398	85.2
	Saleijer	30	9	30

Het totaal der bij de burgerlijke geneeskundige dienst in 1865 behandelden en overledenen, was over de verschillende gewesten verdeeld als volgt:

JAVA EN MADURA.

Gewesten.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst werd uitgeoefend.	Behandelden.	Overledenen.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
Bantam,	Anjer	5 207	879	1: 5.9
	Serang			
Batavia,	Batavia	5 919	632	1: 9.3
	Onrust			
	Tangerang			
Buitenzorg,	Buitenzorg	723	8	1: 90.3
Krawang,	Krawang (1)	»	»	»
Preanger regentschappen,	Tjiandjoer	3 494	164	1: 21.3
	Bandong			
	Sumedang			
Cheribon,	Cheribon	6 242	1 954	1: 3.1
	Palimanang			
	Indramaijoe			
Tagal,	Tagal	1 741	33	1: 52.7
Pekalongan,	Pekalongan	8 195	573	1: 14.3
Samarang,	Samarang	9 509	1 495	1: 6.3
	Willem I			
	Pelatoengan			
	Oenarang			
	Salatiga			
Japara,	Japara (1)	2 133	994	1: 2.1
	Pattie			
Rembang,	Rembang	1 875	851	1: 2.2
	Toeban (1)			
	Bodjonegoro			
Banjoemas,	Banjoemas	6 656	645	1: 10.3
	Tjilatjap			
Bagelen,	Poerworedjo	1 254	46	1: 27.2
	Keboemen			
	Wonosobo			
	Transporteren	52 948	8 274	

BUITENBEZITTINGEN.

Gewesten.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst werd uitgeoefend.	Behandelden.	Overledenen.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
Sumatra's Westkust,	Padang	7 809	550	1: 14.2
	Padang-pandjang			
	Solok			
	Fort de Kock			
	Paijacombo			
	Rau			
	Aijer-bangies			
	Padang-Sidempoeang			
	Sibogha			
	Singkel			
	Goenong-Sitolie			
Benkoelen,	Benkoelen	613	1	1: 613
Lampongsche districten,	Telokbetong	1 318	66	1: 19.9
	Tandjong			
	Katimbang			
Palembang,	Palembang	2 010	14	1: 143.5
	Tebing-Tinggie			
	Lahat			
	Kepahiang			
	Moearah-Kompeh			
	Moearah-Doea			
	Djambie			
	Talang-Padang			
Banka,	Muntok	2 393	281	1: 8.5
	Toboalij			
	Pangkal-Pinang			
Billiton,	Tandjong-pandang	891	247	1: 3.6
Riouw,	Tandjong-pinang	977	16	1: 61.06
	Siak			
	Transporteren	16 011	1 175	

(1) Van deze plaatsen zijn geene rapporten ingekomen.

JAVA EN MADURA.

Gewesten.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst werd uitgeoefend.	Behandelden.	Overledenen.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	52 948	8 274	
Kadoe,	Magelang	213	43	1: 4.9
Djokdjokarta,	Djokdjokarta	3 248	731	1: 4.4
Soerakarta,	Soerakarta	973	92	1: 10.5
	Klatten			
Madioen,	Madioen	280	4	1: 70
	Ngawie			
Patjitan,	Patjitan	2 025	389	1: 5.2
Soerabaija,	Soerabaija	9 772	936	1: 10.4
	marine-etablissement aldaar			
	Grissee			
	Sidhoardjo			
	Modjokerto			
Madura,	Bangkallang	9 136	2 011	1: 4.5
	Sumanap (1)			
	Pamakassan			
Pasoeroean,	Pasoeroean	1 431	67	1: 21.3
	Malang			
Probolingo,	Probolingo	1 714	426	1: 4.02
Bezoekie,	Bezoekie	1 780	32	1: 55.6
Banjoewangie,	Banjoewangie	1 095	55	1: 19.9
Kedirie,	Kedirie	994	108	1: 9.2
		(2) 85 609	(2) 13 168	1: 6.5

BUITENBEZITTINGEN.

Gewesten.	Plaatsen waar de burgerlijke geneeskundige dienst werd uitgeoefend.	Behandelden.	Overledenen.	Verhouding van de overledenen tot de behandelden.
	Per transport	16 011	1 175	
Wester-afd. van Borneo,	Singkawang	1 473	84	1: 17.5
	Benkaijang			
	Sambas			
	Pontianak			
	Sintang			
Zuid- en Ooster-afd. van Borneo,	Bandjermasin	2 553	36	1: 70.9
	Martapoera			
	Pengaron			
	Koetei			
	Rantau (1)			
	Barabei-ie			
	Amoenthaij			
	Pleijharie			
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden,	Macassar	6 519	2 606	1: 2.5
	Segirie			
	Bonthain			
	Balangnipa			
	Djeneponto			
	Saleijer			
Menado,	Menado	543	18	1: 30.1
	Gorontalo			
Moluksche eilanden,	Amboina	8 049	98	1: 82.1
	Saparoea			
	Wahaaij			
	Boeroe			
	Banda	4 969	138	1: 36.07
	Ternate	310	12	1: 25.8
Timor,	Koepang	983	30	1: 32.7
	Atapoepoe			
	Larantoeka			
		(2) 41 410	(2) 4 197	1: 9.8

(1) Van deze plaatsen zijn geene rapporten ingekomen.

(2) In het vijfjarig staatje hiervoren is het cijfer van Billiton begrepen onder de opgaaf betreffende Java en Madura. Van daar het verschil met de hier vermelde totalen.

Europesche geneeskundigen, enz. Het aantal der met de stedelijke en plaatselijke geneeskundige dienst belaste burgerlijke personen beliep 33, waarvan 3 te Batavia, 2 te Samarang en 2 te Soerabaija en 1 op elke der volgende plaatsen: Tangerang, Krawang, Tjiandjoer, Bandong, Sumedang, Cheribon, Indramaijoe, Tagal, Pekalongan, Pattie, Japara, Rembang, Toeban, Bodjonegero, Banjoemas, Madioen, marine-etablissement te Soerabaija, Sidhoardjo, Grissee, Modjokerto, Bangkallang, Sumanap, Pamakassan, Pasoeroean, Probolingo en Billiton. Op de overige in bovenstaand overzigt genoemde plaatsen, werd de burgerlijke geneeskundige dienst waargenomen door officieren van gezondheid.

Het getal particuliere genees-, heel- of verloskundigen, die de praktijk uitoefenden krachtens acte van toelating, beliep omstreeks het eind van 1865 42, zijnde 3 meer dan in 't vorig jaar. Daarvan waren gevestigd in Batavia 6, Buitenzorg 2, Krawang 4, Preanger regentschappen 2, Cheribon 2, Pekalongan 1, Samarang 3, Rembang 2, Djokdjokarta 2, Soerakarta 4, Soerabaija 4, Pasoeroean 2, Probolingo 2, Bezoekie 3, Kedirie 2 en Gorontalo (Menado) 1.

Door Europesche vrouwen werd, krachtens acte van toelating, de verloskundige praktijk uitgeoefend te Batavia, te Soerabaija, te Tangerang (Westerkwartier der Bataviasche Ommelanden), zoomede in de adsistent-residentie Buitenzorg.

Ten einde ook in streken waar geen geneesheer of doctor djawa aanwezig is, zooveel mogelijk in de behoefte aan geneesmiddelen te voorzien, werd door de Regering bepaald (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1695), dat alle controleurs en gezaghebbers in het bezit zouden worden gesteld van een medicijnkist en van eene beknopte en eenvoudige handleiding nopens de aanwending van de geneesmiddelen daarin vervat.

Van het denkbeeld om algemeene of speciale quarantaine-maatregelen te nemen, werd, blijkens n°. 1742 van het aangehaalde *Bijblad*, door de Indische Regering afgezien.

Te Samarang en Soerabaija werd, in navolging van een gelijken maatregel in 1861 voor Batavia genomen, het burgerlijk element in de plaatselijke commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt versterkt (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 107).

Inlandsche geneeskundigen enz. Voor zoover uit de bovenbedoelde rapporten (bijlage lit. I) valt af te leiden, beliep het aantal der in de verschillende gewesten geplaatste doctors djawa ruim 50, waarvan een dertigtal op Java en Madura. Volgens den chef over de geneeskundige dienst was uit de berigten te hunnen aanzien ontvangen, af te leiden, dat het meerendeel aan zijne roeping voldeed. Bij de geheerscht hebbende epidemiën hadden zij weder uitstekende diensten bewezen. Voornamelijk was het aan hen te danken, dat het vertrouwen op de Europesche geneeskunde onder de inlandsche bevolking toeneemt.

Het aantal der bij de school te Weltevreden voor deze bestemming in opleiding zijnde inlanders beliep onder ultimo December 1865 36, zijnde 8 meer dan een jaar te voren, doch 14 minder dan het vastgestelde maximum (zie het vorig Verslag, bladz. 80). 2 kweekelingen kwamen in 1865 te overlijden, terwijl 3 de school verlieten wegens wangedrag, ongeschiktheid of ziekte. De nieuw toegelatenen (13 in getal) waren afkomstig van Pasoeroean (2), Banjoemas, Bagelen, Djokdjokarta, Sumatra's Westkust, Benkoelen, Banka (2), Saparoea (Amboina), Banda en Menado (2).

Omtrent de in 1864 gemaakte regelingen betreffende den duur der opleiding aan deze school en de bezoldiging van hen die met goed gevolg den cursus hebben doorloopen, werd eene nadere verklaring gegeven bij *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 74, en daarbij o. a. de verlenging van den leeftijd ook van toepassing verklaard op de bij de school reeds aanwezige kweekelingen.

Bij het verloskundig gesticht bevonden zich op het eind van het vorig jaar 8 vrouwen; 4 verlieten de school in den loop van 1865, waarvan 1 wegens ongeschiktheid De anderen voldeden aan het examen en keerden naar hare geboorteplaatsen, Bagelen, Salatiga en Bandjermasin, terug. Door twee nieuwe leerlingen, afkomstig van Djokdjokarta en Padang, werden de lessen aangevangen.

Omtrent de vruchten dezer school luiden de berigten over 't algemeen gunstig.

Ziekengestichten. Zoo als uit de reeds aangehaalde bijlagen tot dit hoofdstuk kan blijken, worden op onderscheidene plaatsen civile ziekengestichten aangetroffen, terwijl, waar deze niet bestaan, de lijders worden verpleegd in daartoe afgezonderde

gedeelten van de ter plaatse aanwezige gevangenis of kazerne, dan wel in de militaire zieken-inrigtingen.

Het achtereenvolgens in de meeste gewesten van Java, op Madura en ook op eenige plaatsen in de buitenbezittingen in werking gebragte reglement van 1852, tot wering van de schadelijke gevolgen die uit de prostitutie voortvloeijen (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1255), werd dit jaar van toepassing verklaard op de hoofdplaats Pontianak (Wester-afdeeling van Borneo) en de residentie Banda. In verband daarmede werd het noodige verordend voor de geregelde visitatie en zoo noodig verpleging der publieke vrouwen.

De vraag werd door de Indische Regering overwogen, en door haar in ontkennenden zin beantwoord, of er noodzakelijkheid bestond om bepalingen in het leven te roepen, krachtens welke lepra-lijders kunnen genoodzaakt worden zich in een leprozengesticht te doen opnemen of om op bepaald aangewezen plaatsen verblijf te houden. Deze beslissing was gegrond op de overweging, dat zoowel uit de ingewonnen adviesen van geneeskundigen, als uit de berigten van die hoofden van gewestelijk bestuur, die in de gelegenheid waren geweest de werking der lepra meer van nabij gade te slaan, gebleken was dat die ziekte niet als besmettelijk moet worden beschouwd; dat ze wel in hooge mate overerfelijk te achten is, maar dat dit gevaar juist dreigt in hare eerste stadien, wanneer de symptomen nog zeer twijfelachtig zijn; dat alzoo voor de maatschappij, volgens de uitspraak van deskundigen, geen gevaar te duchten is van het vrije verkeer der leprozen, en eindelijk dat het gevaar, waar het nog te duchten zou zijn, niet wel door politie-voorschriften is af te wenden. (1)

Overigens zij omtrent de leprozengestichten naar het voorgaande hoofdstuk verwezen.

Vaccine. Het getal der in 1865 op Java en Madura verrigte vaccinatien, bedroeg 505 215 of 7892 minder dan in 1864; terwijl het eijfer der revaccinatien klom tot 140 624 of 3131 meer dan in het vorige jaar.

Uit de ingekomen verslagen blijkt meer en meer dat een eigenlijke afkeer der bevolking aldaar tegen de vaccine niet bestaat, en dat de tegenwerking, welke zij gezegd wordt van de priesters te ondervinden, weinig of geen invloed heeft. Daarbij komt, dat de inlandsche hoofden in de meeste streken door het doen vaccineren hunner familien een goed voorbeeld geven, dat gretig door de bevolking wordt gevolgd. In Soerakarta beloofde men zich goede resultaten van den maatregel op de landen van prins Mangkoe Negoro genomen, om de vaccine door priesters te doen uitoefenen.

Enkele gevallen van natuurlijke pokken deden zich voor, die echter geen epidemisch karakter hadden; van de 364 personen, welke aangetast werden, stierven er 76.

Op de buitenbezittingen werden gevaccineerd 74 872 personen, tegen 88 674 in 1864 en gerevaccineerd 25 728, tegen 18 591 in laatstgemeld jaar.

Ook in deze gewesten was de gang der vaccine over 't algemeen vrij geregeld. Over bepaalden afkeer tegen de kunstbewerking wordt, met uitzondering van Siak en de afdeeling Hila (Amboina), weinig geklaagd. In de Wester-afdeeling van Borneo scheen de belangstelling der bevolking op enkele plaatsen te verminderen, naarmate de vrees voor pokken-epidemie geringer wordt.

Voor Celebes wordt als verblijdend bewijs van vooruitgang gemeld, dat dit jaar alle kinderen van den Koning van Goa werden ingeënt. Op Ceram (Amboina) wordt de vaccine gezegd mede veld te winnen.

Vermelding verdient ook dat op het eiland Rotti (Timor) reeds meer dan 4000 personen waren ingeënt door den daar aanwezigen zendeling en de inlandsche schoolmeesters.

Natuurlijke pokken kwamen in meerdere of mindere mate voor ter Sumatra's Westkust, in de residentien Riouw, Wester-afdeeling van Borneo, Amboina en in het gouvernement Celebes en onderhoorigheden.

Het voor de residentie Palembang toegestane getal vaccinateurs werd met drie vermeerderd, als twee voor de ingelijfde grensdistricten Semendo, Kesam, Makakau, Blalauw en Batoe Broh, en één voor het district Blida. Ook op de Aroë-eilanden werd een vaccinateur, tevens doctor djawa, aangesteld.

---

(1) Sedert is nog bepaald, dat de leprozengestichten alleen in stand zullen blijven als *vrijwillige* toevlugtsoorden van melaatschen.

Ter bevordering van de kennis der pokziekte en de behandeling daarvan, werd van een door den resident van Riouw aangeboden Maleisch werkje een twee duizendtal exemplaren ter landsdrukkerij gedrukt en gratis onder de inlandsche bevolking van die residentie verspreid.

Aan enkele vaccinateurs, die zich in het belang der vaccine of bij geheerscht hebbende epidemiën bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt, werd deswege eene buitengewone geldelijke belooning toegekend.

I. Onderwijs.

De bijzonderheden in afdeeling I van dit hoofdstuk vermeld, zijn, voor zoo veel het lager onderwijs betreft, gedeeltelijk ontleend aan het daaromtrent medegedeelde door de hoofdcommissie van onderwijs, en voor zooveel het gymnasium te Batavia betreft, aan het verslag van het collegie van curatoren over die instelling.

In afdeeling II van dit hoofdstuk zijn de mededeelingen vervat van den inspecteur over het inlandsch onderwijs.

Vroeger werd door de hoofdcommissie van onderwijs elk jaar een voor den druk bestemd uitvoerig verslag omtrent den staat van het schoolwezen voor Europeanen en Christen-inlanders ingediend, hetwelk te Batavia in het licht verscheen en ook aan de Staten-Generaal werd medegedeeld, hetzij afzonderlijk, hetzij als bijlage tot het algemeen Regeringsverslag. Vermits evenwel de tijdruimte van één jaar op het gebied van onderwijs te onbeduidend werd geacht om tot nuttige vergelijkingen en gevolgtrekkingen te kunnen leiden, en het belang dier verslagen voor het onderwijs in het algemeen en voor het publiek in het bijzonder derhalve niet opwoog tegen den tijdroovenden arbeid aan de zamenstelling verbonden, werd de hoofdcommissie bij een gouvernementsbesluit van 15 Julij 1865 gemagtigd om, in stede van jaarlijks, om de vijf jaren een verslag aan te bieden, en ten behoeve van het Regeringsverslag slechts eene korte opgave van hetgeen meest belangrijk bij het onderwijs was voorgevallen in te dienen, vergezeld van eene tabellarische opgaaf, aanwijzende voor elke school de zamenstelling van het onderwijzend personeel, het aantal leerlingen, hunne verdeeling in klassen, de leervakken enz.

Van hare bemoeijenis met de scholen voor Christen-inlanders werd de hoofdcommissie ontheven krachtens de bepaling, vervat in het gouvernementsbesluit van 17 September 1865, n°. 11, dat het onderwijs aan inlanders gegeven, onverschillig welke godsdienst zij belijden, behoort tot den werkkring van den inspecteur van het inlandsch onderwijs. (1)

I. VOOR EUROPEANEN EN HUNNE AFSTAMMELINGEN.

Gymnasium Willem III te Batavia. Het studiejaar van 1864 op 1865 werd ingetreden met een aantal van 64 leerlingen, waarvan 52 internes en 12 externes.

Gedurende den loop van dien cursus verlieten 18 leerlingen het gymnasium, waarvan 9 om naar Nederland te vertrekken, 1 om in eene civile betrekking een bestaan te zoeken, 1 wegens onvermogen, 6 om onbekende redenen, terwijl er 1 door onvoorzigtigheid (buiten het gymnasium) het leven verloor.

Daarentegen werden 14 leerlingen toegelaten en hadden er later weder verschillende mutatien plaats, ten gevolge waarvan bij de afsluiting van het verslag (30 April 1866) de inrigting 58 internes en 13 externes telde of in het geheel 71 leerlingen.

Bij de goedkeuring, ten vorigen jare verleend op de vroeger vastgestelde organisatie van het gymnasium, behield het Opperbestuur zich eene nadere beslissing voor omtrent de bestendiging der in 1861 tot stand gebragte afscheiding tusschen opvoeding en onderwijs. Men wenschte vooraf nog eenigen tijd de uitkomst van dezen maatregel af te wachten. De sedert uitgevaardigde verordening op het benoemen van ambtenaren bij

---

(1) Sedert is, bij Indisch besluit van 26 December 1866 n°. 1, (*Indisch Staatsblad* n°. 159*a*), in verband met de gewijzigde organisatie der departementen van algemeen bestuur in Indie, en de instelling dien ten gevolge van een departement van eeredienst, onderwijs en nijverheid (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 127), de hoofdcommissie van onderwijs met ingang van 1 Januarij 1867 ingetrokken en hare bevoegdheden en verpligtingen overgedragen aan den chef van genoemd departement. Ingevolge de ontworpen regeling van het lager onderwijs voor Europeanen (zie de noot bij „lager onderwijs" hierachter), zullen nevens de plaatselijke schoolcommissien nog afzonderlijke inspecteurs met het schooltoezigt belast zijn.

de burgerlijke dienst in Indie (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 194), waarbij als programma van het door de aanstaande Indische ambtenaren af te leggen examen nagenoeg dezelfde vakken waren aangewezen als bij de artt. 16 en 17 der wet op het middelbaar onderwijs hier te lande (*Nederlandsch Staatsblad* 1863, n°. 50) waren vastgesteld voor het op de hoogere burgerscholen te geven onderwijs, deed bovendien de wenschelijkheid in overweging nemen, om de inrigting van het gymnasium zoo te wijzigen of aan te vullen, dat, terwijl het bleef een gymnasium of voorbereidende school voor hooger onderwijs, het tevens meer dan thans het geval was de hoedanigheid verkreeg eener hoogere burgerschool voor Nederlandsch Indie, waar de gelegenheid zou bestaan onderwijs te erlangen in de vakken opgenoemd in art. 4 van gemelde verordening. Zoowel omtrent dit punt als nopens het behoud der instelling als opvoedingsinstituut werden dit jaar de adviesen der Indische Regering ontvangen. Eene beslissing omtrent de vraag, of bij het gymnasium ook de gelegenheid behoorde behouden te blijven tot het erlangen van voorbereidend hooger onderwijs, wenschte de Indische Regering te verschuiven tot dat de ondervinding van nog een paar jaren zou zijn verkregen. (1)

Ofschoon tot het studiejaar 1865/66 betrekking hebbende, verdient hier, in verband met het voorafgegane, nog te worden vermeld, dat bij een besluit van October 1865 het collegie van curatoren door de Indische Regering voorloopig werd in staat gesteld tot buitengewone voorziening in eenige vakken van onderwijs, ten einde sommige leerlingen, die reeds in 1866 het examen voor Indisch ambtenaar wenschten af te leggen, al dadelijk de gelegenheid te openen zich daartoe geheel bij het gymnasium te bekwamen.

Ambachtsschool te Soerabaija. In den loop van het jaar ontvingen 36 leerlingen onderwijs. Een van hen vertrok voor gouvernementsrekening naar Nederland, ten einde aldaar verder te worden opgeleid tot burgerlijk bouwkundige. Het openbaar examen had plaats in December en liep in de hoogste klasse over meet- en stelkunde, mechanica, natuur- en scheikunde. In de onderscheidene klassen werden prijzen uitgedeeld.

Lager onderwijs. (2) Blijkens het vorig Verslag bestond het onderwijzend personeel in gouvernementsdienst onder ultimo December 1864 uit 111 onderwijzers, 27 ondermeesters en 29 kweekelingen; waarbij nog kwamen 14 onderwijzers met verlof in Nederland, benevens 1 onderwijzer en 2 ondermeesters op wachtgeld, gevende een totaal van 184 personen.

Bij het einde van 1865 waren in dienst 115 onderwijzers, 25 ondermeesters en 28 kweekelingen, of te zamen (met inbegrip van 16 onderwijzers met verlof buiten Indie en 2 ondermeesters op wachtgeld), 186 personen.

Omtrent de benoembaarheid tot onderwijzer voor de Indische dienst werden bij

---

(1) In Augustus 1867 is de nieuwe organisatie van het gymnasium tot stand gekomen. Met behoud der instelling als opvoedings-instituut, is zij, wat het onderwijs betreft, in twee afdeelingen gesplitst, afdeeling A, waarin nu hetzelfde onderwijs wordt gegeven als op eene hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus in Nederland, en afdeeling B, voor het onderwijs in de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie. Daarentegen is de Latijnsche klasse, reeds sedert den aanvang van 1866 bij ontstentenis van leerlingen feitelijk niet meer bestaande, voor goed opgeheven, evenzeer als het zoogenaamde progymnasium, waarover zie het Verslag over 1861, blz. 76 en 77.

Ten einde de kundigheden voor eene toelating op het gymnasium gevorderd op voldoende wijze zouden kunnen verkregen worden op de eerste lagere scholen te Batavia, Samarang en Soerabaija, zal aan de leervakken aldaar worden toegevoegd het onderwijs in de beginselen der Fransche taal.

In verband met de hervorming van afdeeling A, is bij Koninklijk besluit van 12 Januarij 1867, n°. 44, (*Indisch Staatsblad* n°. 112), aan hen die met goed gevolg die afdeeling hebben doorloopen, ten opzigte van het afleggen van het examen voor Indisch ambtenaar, gelijke vrijstelling verleend als bij art. 5 der verordening op het benoemen van ambtenaren bij de burgerlijke dienst in Indie (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 194), aan de kweekelingen der hoogere burgerscholen hier te lande is toegekend.

(2) Tot vaststelling eener verordening op het lager onderwijs voor Europeanen en met dezen gelijkgestelden in den geest der voorstellen in 1865 ter zake van de Indische Regering ontvangen, is in den aanvang van 1867 door het Opperbestuur magtiging verleend. Te gelijker tijd zijn goedgekeurd „ontwerpbepalingen ter regeling van de klassen en de bezoldigingen der onderwijzers bij de gouvernementsscholen in Nederlandsch Indie". Uithoofde van de daarbij aangenomen verdeeling in rangen, zal de bevordering der onderwijzers niet langer afhankelijk zijn van hunne standplaats of van de scholen waarbij zij geplaatst zijn, en daardoor, in het belang van het onderwijs, hunne veelvuldige verplaatsing worden vermeden.

Vergelijk ook blz. 41 der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1868 (zitting 1867/68, 11, n°. 38).

Koninklijk besluit van 22 Februarij 1865, n°. 128 (*Indisch Staatsblad* n°. 52), in verband met de ten vorigen jare tot stand gekomen verordening op het benoemen van ambtenaren bij de burgerlijke dienst in Indie, nieuwe bepalingen vastgesteld, en daarbij, met intrekking van het betrekkelijk besluit van Commissarissen-Generaal over Nederlandsch Indie, van 28 Augustus 1818, n°. 20, hetzelfde programma van examen voorgeschreven als hier te lande, krachtens de wet van 13 Augustus 1857 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 103), op het lager onderwijs, wordt gevorderd ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als hoofdonderwijzer of als hulponderwijzer, een en ander met handhaving der regten van hen, die in het bezit waren van acten van toelating, verkregen in Nederland vóór het in werking treden der bedoelde wet, en in Indie onder de werking van het aangehaalde besluit van Commissarissen-Generaal. Tevens werden bij genoemd Koninklijk besluit de voordeelen omschreven, verbonden aan de uitzending voor de Indische dienst van onderwijzers uit het moederland.

Vóór het uitvaardigen der nieuwe programmata in Indie waren 1 kweekeling en 6 onderwijzeressen door de hoofdcommissie van onderwijs toegelaten als onderwijzer en onderwijzeressen van den 4den rang. Van deze laatsten verkregen nog 4 eene acte van toelating voor het onderwijs in de grondbeginselen der Fransche taal. (1)

In den loop van het jaar werden 12 onderwijzers (waarvan 5 in het bezit waren van den hoofdonderwijzersrang), hier te lande ter beschikking van den Gouverneur-Generaal gesteld. Een zestal hunner kwam nog vóór het einde des jaars in Indie aan. In Indie ging voorts 1 particuliere onderwijzer in Gouvernementsdienst over en werden 2 personen tot ondermeester en 5 tot kweekeling aangesteld, terwijl 3 ondermeesters tot onderwijzer en 1 kweekeling tot ondermeester bevorderd werden.

Het getal Gouvernements- lagere scholen werd dit jaar met twee vermeerderd door de oprigting eener tweede school te Soerakarta en de wederopening van die te Kedirie. In 't geheel telde men alzoo bij het eind van 't jaar 49 (2) Gouvernements- lagere scholen op Java en Madura en 18 op de buitenbezittingen. Voorts werd in de laatste maanden van 1865 nog besloten tot oprigting van een drietal scholen: te Bandong (Preanger regentschappen), te Toeban (Rembang) en te Bonthain (Celebes); welke evenwel onder ultimo December nog niet in werking waren. Ter laatstgenoemde plaatse was intusschen reeds sedert Januarij 1865 (zie het vorig Verslag, bladz. 92), een der Gouvernementsonderwijzers van Macassar werkzaam, ten einde, in afwachting eener beslissing omtrent de oprigting eener Gouvernementsschool, tijdelijk gaande te houden het onderwijs aan de inrigting, die het Nederlandsche zendelinggenootschap daar ter plaatse bezat; doch die hetzelve verklaard had als bezuinigingsmaatregel te moeten opheffen.

Niettegenstaande dit jaar 2 scholen meer in werking waren dan in 1864, leverde het cijfer der leerlingen geen noemenswaardig verschil op; in laatstgemeld jaar beliep het totaal 3760 en thans 3762, waaronder respectivelijk 2015 en 1967 gratis-leerlingen.

Als eene bijdrage ter beoordeeling van de vele mutatien zoowel onder het personeel der onderwijzers als onder de leerlingen, teekent de hoofdcommissie van onderwijs aan, dat van de eerstbedoelden (gedurende 1865 gemiddeld 113 in getal), 35 naar andere scholen verplaatst werden, terwijl van de 3761 leerlingen, er 1508 hunne scholen verlieten. Hiervan waren er 227 die de school vaarwel zeiden na alle vakken te hebben doorloopen. Aanzienlijker was het cijfer van hen die vertrokken, zonder voldoend onderwijs te hebben genoten; hun aantal wordt, met inbegrip van de leerlingen die overleden of op particuliere inrigtingen van onderwijs overgingen, naar gissing gesteld op 640, zoodat een nagenoeg gelijk getal overbleef, die geacht konden worden van Gouvernementsscholen te hebben verwisseld.

Bij eene zoo sterke afwisseling van onderwijzers en leerlingen, deed zich, naar de verklaring der hoofdcommissie, dubbel die wenschelijkheid gevoelen van meer eenheid

---

(1) De nieuwe bepalingen omtrent het erlangen van acten van bekwaamheid tot het geven van school- en huisonderwijs zijn te vinden in *Indisch Staatsblad* 1866 n°. 32. De gelijktijdig vastgestelde programmata van examen, ook voor het bekomen van een hoogeren rang bij het vak, of om benoembaar te worden bij de gouvernementsscholen, zijn sedert gewijzigd en laatstelijk vastgesteld bij Indisch besluit van 18 Januarij 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 13.)

(2) Onder de 48 scholen in 't vorig Verslag opgegeven, was ten onregte medegerekend de tijdelijk opgeheven school te Wonosobo (Bagelen), die ook in 1865 nog gesloten bleef.

van rigting dan thans, uitwijzens een door haar zamengesteld overzigt der leervakken (zie de lager bedoelde bijlage lit. L), bij het Gouvernements-onderwijs viel waar te nemen. (1)

Met betrekking tot de toelating van inlanders op de Gouvernements-scholen, waarin de Nederlandsche taal wordt onderwezen (zie het vorig Verslag, bladz. 81), werden eenige nadere voorschriften gegeven, bestemd om bij die toelating aan de subcommissien van onderwijs tot rigtsnoer te dienen. In hoofdzaak werd bepaald: dat de heffing der schoolgelden, naarmate van de gegoedheid en het maatschappelijk standpunt der betrokken inlanders, zal geschieden volgens de vier eerste klassen van het tarief van schoolgelden voor de Gouvernements- lagere scholen (*Indisch Staatsblad* 1847, n°. 29); dat geene kinderen beneden de zes jaren worden toegelaten; dat bijaldien ook voor meisjes tot de inlandsche bevolking behoorende toelating wordt gevraagd, deze op twaalfjarigen leeftijd de school moeten verlaten; en eindelijk dat de toelating van kinderen van vreemde Oosterlingen alleen in zeer bijzondere omstandigheden mag worden in overweging genomen en niet mag worden vergund dan na vooraf verkregene toestemming der hoofdcommissie van onderwijs (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1670).

Bij het eind van 1865 werd nog slechts op 22 van de 70 Gouvernements- lagere scholen van de vergunning tot toelating ook van niet-Europesche kinderen gebruik gemaakt: op Java werden namelijk 12 scholen (te Batavia, Pekalongan, Samarang, Japara, Soerabaija, Pasoeroean, Poerworedjo, Magelang, Djokdjokarta en Madioen) bezocht door 49 inlanders, en op de buitenbezittingen (2) 10 scholen (te Padang, Padang-Pandjang, Benkoelen, Riouw, Macassar, Maros, Banda, Menado en Amboina) door 63 inlanders en 14 Chinezen. Onder ultimo Junij 1865 had het aantal bedragen op Java 43 inlanders en op de buitenbezittingen 27, benevens 10 vreemde Oosterlingen.

Overeenkomstig de daartoe in 1864 verleende magtiging werd dit jaar een teekenmeester aangesteld voor de leerlingen der gezamenlijke Gouvernementsscholen te Samarang. Onder ultimo December 1865 maakten reeds 150 leerlingen van diens onderwijs gebruik. Te Batavia, waar in 1862 eene Gouvernementsteekenschool was in 't leven geroepen, werd het bijwonen der lessen voor sommigen gemakkelijker gemaakt, door ook aan de derde lagere school driemaal 's weeks de gelegenheid daartoe aan te bieden. Tot hiertoe werden de lessen uitsluitend gegeven in het locaal der eerste lagere school.

Tien particuliere schoolinrigtingen hielden op te bestaan; daarentegen werd aan 3 onderwijzers en 5 onderwijzeressen vergunning verleend tot het oprigten van scholen, welke alle in den loop des jaars in werking kwamen. Als aanwezig onder ultimo December 1865 worden opgegeven 45 particuliere schoolinrigtingen. Een uitvoerig overzigt, afzonderlijk voor de Gouvernementsscholen en voor de particuliere inrigtingen van onderwijs, wordt aangetroffen in de twee staten, hierachter voorkomende als bijlagen litt. L en M. De gewijzigde inrigting van het overzigt der Gouvernementsscholen is een gevolg van de aan de hoofdcommissie van onderwijs verleende magtiging (zie den aanhef van dit hoofdstuk), om voortaan de *jaarlijksche* inzending van een algemeen beredeneerd verslag achterwege te laten en te vervangen door tabellarische opgaven als de tegenwoordige.

II. VOOR INLANDERS (DE CHRISTEN-INLANDERS DAARONDER BEGREPEN) EN MET DEZEN GELIJKGESTELDEN.

De mededeelingen in deze afdeeling vervat, zijn voornamelijk ontleend aan het onlangs te Batavia in druk verschenen *Verslag van het inlandsch onderwijs in Nederlandsch Indie over* 1865, door den inspecteur over dat onderwijs opgemaakt volgens de gewestelijke verslagen. (3)

Werd vroeger aan het schoolwezen voor Christen-inlanders eene afzonderlijke afdeeling gewijd, thans worden, in navolging van het verslag van den inspecteur, de verschil-

---

(1) De regeling betreffende de klassen enz. der onderwijzers, waarvan in eene vorige noot sprake was, heeft hoofdzakelijk ten doel om aan dit bezwaar te gemoet te komen.

(2) Van de school te Koepang was ten deze geen opgaaf ontvangen.

(3) Van dit rapport wordt als naar gewoonte, een exemplaar afzonderlijk aan de Staten-Generaal ingezonden.

lende inlandsche scholen (1), onverschillig welke godsdienst de bezoekers belijden, naar de volgorde der gewesten zamengevat in éene tabellarische opgaaf.

Vooraf verdienen vermelding eenige bepalingen van algemeenen aard in 1865 ten aanzien van het onderwijs genomen, en wel vooreerst het Gouvernements-besluit van 6 Augustus 1865, n°. 22, waarbij als regel is vastgesteld, dat bij alle kweekscholen voor inlandsche onderwijzers zoo op als buiten Java aan de kweekelingen gelegenheid zal worden gegeven tot het aanleeren van de Nederlandsche taal; in de tweede plaats het Gouvernements-besluit van 17 September 1865, n°. 11, waarbij het algemeen toezigt over de scholen voor Christen-inlanders, tot hiertoe berustende bij de (sedert opgeheven) hoofdcommissie van onderwijs, werd overgedragen op den inspecteur van het inlandsch onderwijs; en eindelijk ten derde het Gouvernements-besluit van 13 Mei 1865, n°. 32, houdende nadere regeling van het schooltoezigt in het ressort van Amboina, tot dus ver opgedragen aan een zendeling van het Nederlandsch Zendelings-Genootschap, tevens hoofdonderwijzer van het (opgeheven) genootschaps-instituut te Amboina, welk toezigt dien ten gevolge is overgegaan op de adsistent-residenten en verdere gezagvoerende ambtenaren, die nu in last hebben twee malen in het jaar de inlandsche scholen in hunne afdeeling te bezoeken en van hunne bevinding, door tusschenkomst der subcommissie van onderwijs, geregeld rapport uit te brengen aan den Gouverneur der Molukken.

Met betrekking tot de leermiddelen op de inlandsche scholen, verdient aangeteekend te worden dat van Regeringswege weder last werd gegeven tot het drukken en verkrijgbaar stellen van eenige nieuwe (door inlanders vervaardigde) leer- en leesboeken, zoowel in het Javaansch en Maleisch als in het Battaksch. Daarenboven werden voor 's lands rekening nog uitgegeven bouwkundige teeken-voorbeelden, Javaansche schrijfvoorbeelden, eene groote zoogenaamde blinde kaart van den Indischen archipel en omliggende landen en eilanden, en eindelijk werden gelden beschikbaar gesteld voor het vervaardigen van schoolprenten. Ter verkrijging van een ruimeren voorraad leer- en leesboeken voor de bewoners van de Moluksche eilanden en van Menado werden op de vervaardiging daarvan dezelfde beloningen gesteld als krachtens vroegere besluiten (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 962), waren uitgeloofd aan de vervaardigers van schoolboeken voor Javanen, Maleijers en Soendanezen.

Java en Madura.

Kweekschool voor inlandsche onderwijzers en externen-school te Soerakarta. In den loop van het schooljaar 1865—1866 werden twee bepalingen omtrent de kweekschool gemaakt, die hier vermelding verdienen. In verband met de opening eener kweekschool te Bandong werd namelijk de betrekking van Soendaschen onderwijzer bij de Solosche kweekschool opgeheven, en ten andere werd met 1°. Mei 1866 in zijn geheel ingevoerd een nieuw reglement voor de kweekschool, voor een gedeelte reeds sedert 1 November 1864 in werking. (2)

Onder de kweekelingen had veel verwisseling plaats. Van de 26 waarmede de cursus aanving, verlieten er achtereenvolgens 12 de inrigting, waarvan 2 overgingen naar de kweekschool te Bandong; 4, deels op verzoek, werden ontslagen en 6 tot onderwijzer benoemd Daarentegen werden 21 adspiranten toegelaten, zoodat bij het eind van het schooljaar (ultimo Junij 1866) 35 kweekelingen aanwezig waren, waarvan zich 7 in de hoogste klasse bevonden. Nog was aan een adspirant toelating verleend, met wien alzoo het maximum van 36 kweekelingen voltallig zoude zijn, doch deze was nog niet aangekomen. Over het algemeen werden in alle vakken goede vorderingen gemaakt.

Het onderwijzend personeel bestaat uit 4 Europesche en 3 inlandsche onderwijzers, van welke laatsten één voor het Javaansch, één voor het Maleisch en één voor het Madureesch. Onder de vakken van onderwijs behoort onder anderen theoretisch en praktisch landmeten en beginselen van meetkunde, hand-, kaarten- en bouwkundig

(1) Over het inlandsch geestelijk onderwijs zijn, buiten de opgaaf van het aantal leerlingen vermeld in bijlage A, n°. 11, geene mededeelingen bij de Regering ontvangen. Over de opleiding van inlanders tot genees- en verloskundigen wordt gehandeld in hoofdstuk H en over de school voor inlandsche veeartsen in hoofdstuk N van dit Verslag (zie de onderafdeeling *c*, Veeteelt.)

(2) Zie dit reglement in n°. 1834 van het *Bijblad op het Indisch Staatsblad.*

teekenen, paedagogie enz. Het onderwijs in de Nederlandsche taal bepaalt zich hiertoe dat de kweekelingen worden in staat gesteld in die taal geschreven boeken te lezen en te verstaan, alsmede zich in die taal verstaanbaar uit te drukken.

De aan de kweekschool verbonden *externen-school* nam in 1865/6 wederom zeer toe. Het aantal scholieren bedroeg bij het eind van het schooljaar 85, tegen 42 het jaar te voren. Het onderwijs wordt, onder toezigt van een der Europesche onderwijzers, gegeven door vier kweekelingen van de kweekschool.

Kweekschool te Bandong. De bouw der vereischte localen vorderde goed, doch kon gedurende 1865 nog niet voltooid worden. (1).

Regentschapsscholen, enz. Het aantal regentschapsscholen op Java, dat in 1864 56 bedroeg, vermeerderde in 1865 tot 58 door de opening van eene school te Joana (Japara) en te Probolingo. Onder ultimo December 1865 beliep het gezamenlijk aantal leerlingen 3017, tegen 2597 het jaar te voren en 2245 onder ultimo December 1863. In het geheel bezochten de regentschapsscholen: gedurende 1865, 4860, gedurende 1864, 3855 en gedurende 1863, 3463 leerlingen. Ongeveer 1/3 der scholieren was boven de 16 jaren oud en ruim de helft (2634) waren zonen van beambten en hoofden. Buiten deze telde men, voor zooveel is opgegeven, 118 zonen van geestelijken en 1971 zonen van particulieren. Ruim 1400 leerlingen bezochten de scholen langer dan één jaar, ruim 600 langer dan twee en omstreeks 500 langer dan drie jaren. Het cijfer der gratis-leerlingen daalde dit jaar van 604 tot 435.

De gezamenlijke kosten der regentschapsscholen op Java werden berekend in de beide voorgaande jaren achtereenvolgens op 28 615 en 29 451 en voor 1865 op f 38 179, in mindering waarvan komt het bedrag der geïnde schoolgelden, in 1863 en 1864 ter somma van f 17 354 en 18 596 en in dit jaar ter somma van f 19 669.

Examen werd gehouden in 44 van de 58 scholen, en in 22 scholen werden prijzen uitgereikt. Onderwijs in aardrijkskunde heet gegeven te zijn in 49 scholen, in het landmeten in 35 en in het kaart- of handteekenen in 15 scholen.

Op Madura bestaan 2 regentschapsscholen, te zamen met 141 leerlingen, zijnde 2 meer dan het jaar te voren.

Nopens de districtsscholen op Java kan, wegens de onvolledigheid der betrekkelijke opgaven, over 1865 geene statistiek geleverd worden. Haar aantal vermeerderde in genoemd jaar met 117 scholen in de residentie Soerabaija (2), met een (niet opgegeven) aantal in de residentie Banjoemas en met 12 scholen in de residentie Pekalongan. Wegens hare geringe stabiliteit, ten gevolge van gebrek aan de noodige fondsen, en wegens hare overigens luttele beteekenis, verdient deze soort van scholen over het algemeen nog weinig aandacht.

Belangrijke beschouwingen omtrent den toestand van het inlandsche onderwijs op Java en omtrent de middelen van verbetering worden aangetroffen in het onder dagteekening van 20 December 1865 door den inspecteur aan de Indische Regering uitgebragt rapport, bevattende de uitkomsten der door hem in 1864 en 1865 op Java gedane inspectie-reizen, welk rapport nagenoeg in zijn geheel is opgenomen in het boven aangehaalde jaarverslag.

Omtrent elke school in het bijzonder mogen alsnu de volgende aanteekeningen hier eene plaats vinden.

---

(1) In Mei 1866 zijn de lessen aangevangen, en wel al dadelijk met 27 kweekelingen.

(2) Met 1 Januarij 1867 zijn de districtsscholen in Soerabaija ingetrokken.

Gewesten.	Plaatsen waar eene school gevestigd is.	Aantal leerlingen op ult°. December		Verdere bijzonderheden.
		1864.	1865.	
Bantam.	Serang.	13	9	Onbeduidende vorderingen. De onderwijzer voor zijne taak weinig geschikt. Aanmoediging van het schoolbezoek door den regent.
Batavia.	Geene.	»	»	
Buitenzorg.	* Depok. (1)	64	64	Deze school staat onder de leiding van den zendeling-leeraar bij de inlandsche Christen-gemeenten van Toegoe en Depok. De berigten, ook omtrent de twee hulponderwijzers, luiden gunstig.
Krawang.	Poerwakarta.	50	28	Bevredigende berigten. De onderwijzer wordt bijgestaan door een kweekeling. De vier in dit gewest bestaande districtsscholen telden bij het einde van 't jaar te zamen 49 leerlingen, tegen 64 onder ultimo December 1864. Van de 35 leerlingen die de school verlieten, werden 22 daarvan verwijderd wegens luiheid of wangedrag.
Preanger regentschappen.	Bandong.	135	107	Vorderingen over 't algemeen bevredigend. Twee onderwijzers en een kweekeling, op wier kunde niet viel te roemen. Den eersten onderwijzer ontbrak het daarenboven aan ijver.
	Tjiandjoer.	63	55	Zeer bevredigende berigten. De onderwijzer wordt bijgestaan door een kweekeling.
	Garoet.	21 (20 volg. vroegere opgaaf).	10	Middelmatige uitkomsten.
	Soemedang.	44	48	Deze school bleef haar goeden naam handhaven. Den eersten onderwijzer werd, als blijk van erkenning zijner verdiensten, een hoogeren titel geschonken. Ook de regent werkte de belangen der school in de hand.
	Manondjaija.	45	41	De onderwijzer had weinig werk van zijne scholieren gemaakt.

(1) De dus * geteekende scholen zijn Christenscholen.

Gewesten.	Plaatsen waar eene school gevestigd is.	Aantal leerlingen op ult°. December 1864.	1865.	Verdere bijzonderheden.
				en was tot meer ijver vermaand. Door den adsistent-resident was werk gemaakt in de verschillende districten dezer afdeeling om op de passebaan van den wedhono die ouders, welke hunne kinderen eenige opleiding wilden doen geven, daartoe in de gelegenheid te stellen; een maatregel die gezegd wordt nog al ingang te hebben gevonden. De vele werkzaamheden der districtsschrijvers verhinderden hen echter om veel tijd aan dat onderrigt te besteden.
Cheribon.	Cheribon.	99	85	Zeer bevredigende berigten. De onderwijzer wordt bijgestaan door een kweekeling.
	Koeningan.	63	52	Omtrent de uitkomsten van het onderwijs is geen berigt gegeven. De onderwijzer wordt bijgestaan door een kweekeling.
	Madjalengka.	59	12	De achteruitgang dezer school was te wijten aan de geringe kennis en het stuursch karakter van den onderwijzer, die dan ook zou worden ontslagen zoodra een geschikt opvolger ware te vinden. De kweekeling scheen allezins berekend voor zijne taak.
	Indramaijoe.	38 (33 volg. vroegere opgaaf).	53	Zeer bevredigende uitkomsten, vooral te danken aan den ijver van den eersten onderwijzer.
	Tjiamies.	39 (67 volg. vroegere opgaaf).	53	Bevredigende berigten. De onderwijzer onderscheidde zich door grooten lust om zich steeds meerdere kundigheden eigen te maken. Met zelf vervaardigde instrumenten, die van zijn vernuft getuigden, had hij goede diensten bewezen bij de opname voor eene groote waterleiding. Voor zijn aandeel in dit werk werd hem de tevredenheid van de Regering betuigd. De drie districtsscholen te Palimanang, Lebakwangie en Kawali, gaven redelijke uitkomsten. Het gezamenlijk aantal leerlingen beliep onder ultimo December

Gewesten.	Plaatsen waar eene school gevestigd is.	Aantal leerlingen op ult°. December 1864.	1865.	Verdere bijzonderheden.
				1865 122, zijnde 18 meer dan het jaar te voren. Het onderwijs werd gegeven door leerlingen of gewezen leerlingen van de regentschapsscholen.
Tagal.	Tagal.	39	43	Vrij voldoende vorderingen. Zeer gunstig getuigenis omtrent onderwijzer en kweekeling.
	Pamalang.	21	38	Min gunstige berigten. Onderwijzer en kweekeling zijn beiden ongeschikt voor hun vak. 12 zonen van Chinezen maakten van het onderwijs gebruik.
	Brebes.	29 (30 volg. vroegere opgaaf).	26	Zeer middelmatige uitkomsten. De onderwijzer bezit voldoende kundigheden, maar het ontbreekt hem aan ijver. Geringe belangstelling der hoofden. De betrekking van kweekeling was sedert Maart onvervuld.
Pekalongan.	Pekalongan.	14 (22 volg. vroegere opgaaf).	60	De optreding van een meer geschikten onderwijzer had doelmatiger onderwijs en meer ijver der leerlingen ten gevolge gehad. In 't algemeen viel meer belangstelling in het schoolwezen op te merken, blijkbaar ook door het toegenomen aantal leerlingen. De aanstelling van een kweekeling was hierdoor noodzakelijk geworden.
Samarang.	Samarang.	32 (33 volg. vroegere opgaaf).	76	Bevredigende berigten. De meeste kinderen echter verlieten de school onvolleerd. De vermeerdering van het aantal scholieren was o. a. toe te schrijven aan de vergunning om, des verkiezende, de school slechts gedurende eenige maanden van het jaar te bezoeken. De onderwijzer wordt bijgestaan door een ondermeester.
	* Samarang.	niet opgegeven.	niet opgegeven.	School van den zendeling van het Nederlandsch genootschap W. Hoezoo.
	Salatiga.	16	geene.	Sedert November 1865, toen de onderwijzer wegens verregaande achteloosheid ontslagen werd, was de school gesloten. Zijn opvolger kwam eerst in Januarij 1866 aan.

Gewesten.	Plaatsen waar eene school gevestigd is.	Aantal leerlingen op ult°. December 1864.	1865.	Verdere bijzonderheden.
Samarang.	Demak.	17	35	Vrij goede vorderingen. Onvoldoende medewerking der inlandsche hoofden.
	Poerwodadie.	11	12	De scholieren waren allen eerstbeginnenden. Den onderwijzer ontbreekt het aan ijver en geschiktheid.
Japara.	Pattie.	64	75	Zeer voldoende vorderingen. Geschiktheid van onderwijzer en kweekeling redelijk.
	Koedoes.	73	81	Redelijke uitkomsten. Twee der leerlingen waren aangesteld tot kweekelingen of ondermeesters bij deze school. De onderwijzer voldeed aan zijne roeping.
	Japara.	20	17	Over de vorderingen viel niet bijzonder te roemen, hetgeen ten deele zijne oorzaak had in de langdurige ziekte van den onderwijzer.
	Joanna.	"	61	Geopend 25 April 1865 met 43 leerlingen. Eenige hunner konden bij hunne komst in de school reeds Javaansch lezen en schrijven. Over de gemaakte vorderingen bestond alle reden van tevredenheid. Een der oudste leerlingen is den onderwijzer als kweekeling toegevoegd.
Rembang.	Rembang.	14 (15 volg. vroegere opgaaf).	18	Weinig gunstige berigten, voornamelijk te wijten aan mindere geschiktheid van den onderwijzer. Aan het voornemen om hem te doen vervangen, was, in verband met de behoefte aan onderwijzers, nog geene uitvoering kunnen worden gegeven.
	Blora.	geene.	33	In Junij 1865, na aankomst van den nieuwen onderwijzer, heropend. Gunstige berigten, voornamelijk te danken aan de bijzondere geschiktheid van den onderwijzer.
	Toeban.	43	45	Middelmatige uitkomsten. Er deed zich behoefte gevoelen aan een hulponderwijzer.
	Bodjonegoro.	35 (62 volg. vroegere opgaaf).	32	Verscheidene leerlingen hadden goede vorderingen gemaakt. Aan den onderwijzer werd dit jaar een kweekeling toegevoegd.

Gewesten.	Plaatsen waar eene school gevestigd is.	Aantal leerlingen op ultº. December 1864.	Aantal leerlingen op ultº. December 1865.	Verdere bijzonderheden.
Soerabaija.	Soerabaija.	42 (54 volg. vroegere opgaaf).	55	Omtrent den toestand van het onderwijs is geen berigt ontvangen. De onderwijzer legde minder geschiktheid aan den dag.
	Sidhoardjo.	45	17	Over het algemeen werden weinig vorderingen gemaakt, waartoe had bijgedragen ziekte van den onderwijzer. De vermindering van het aantal leerlingen is grootendeels toe te schrijven aan de verpligting om schoolgelden te betalen. Nopens de vrij talrijke districtsscholen in deze residentie, was over 1865 geen verslag ingekomen. (1)
Pasoeroean.	Pasoeroean.	15	51	Vrij bevredigende vorderingen. Onderwijzer en ondermeester gaven ruime stof tot tevredenheid. Aan eerstgenoemde viel, als belooning voor zijnen ijver en veeljarige diensten, eene buitengewone onderscheiding ten deel. De belangrijke vermeerdering van het aantal leerlingen was voornamelijk te danken aan krachtdadige medewerking van den regent.
	Bangil.	20	20	Vrij bevredigende berigten.
	Malang.	46	43	Als voren. De onderwijzer wordt bijgestaan door twee kweekelingen. In den min gunstigen toestand van het onderwijs op de 46 districtsscholen (1 minder dan in 't vorig jaar), kwam geene verbetering; het aantal leerlingen wijst zelfs eenige vermindering aan, het bedroeg namelijk op de 20 scholen onder Pasoeroean 380, op de 14 scholen onder Bangil 127 en op de 12 scholen onder Malang 111, tegen respectivelijk 397, 147 en 153 in 1864. (1)
Probolingo.	Probolingo.	»	48	Geopend 12 Maart 1865 met 18 leerlingen. De toeneming van dit aantal in den loop van het

(1) De districtsscholen in de residentien Soerabaija en Pasoeroean zijn met 1 Januarij 1867 ingetrokken.

Gewesten.	Plaatsen waar eene school gevestigd is.	Aantal leerlingen op ult°. December 1864.	1865.	Verdere bijzonderheden.
				jaar, moet voornamelijk worden toegeschreven aan de reeds lang gevoelde behoefte aan onderwijs, alsmede aan de medewerking van de zijde der hoofden. De toestand van het onderwijs was betrekkelijk gunstig.
Bezoekie.	Bezoekie.	32 (35 volg. vroegere opgaaf).	34	Redelijke vorderingen. Men zou trachten een geschikt persoon te vinden, om den onderwijzer in zijne taak ter zijde te staan.
Banjoewangie.	Banjoewangie.	26	26	De verwijdering van vele onnutte leerlingen en de komst ter schole van kinderen van jeugdiger leeftijd, deed betere uitkomsten verwachten dan in 1864. Aanhoudende ziekte van den onderwijzer leverde echter een nieuw beletsel op.
Banjoemas.	Banjoemas.	36	45	Min gunstige berigten. Het ontbreekt den onderwijzer aan geschikheid om met de kinderen om te gaan. Twee kweekelingen zijn in de school werkzaam.
	Poerbolingo.	58	50	Voldoende uitkomsten. De onderwijzer wordt bijgestaan door twee kweekelingen.
	Poerwokerto.	69	85	Middelmatige uitkomsten. De in 1865 aangekomen nieuwe onderwijzer miste de noodige opleiding om meergevorderden onderrigt te geven. Als helpers zijn hem twee kweekelingen toegevoegd.
	Bandjar-negara.	109	63	De teruggang van het aantal leerlingen was een gevolg van de minder goede eigenschappen des onderwijzers, die zijne taak voor een groot gedeelte overlaat aan de hem toegevoegde kweekelingen.
	Tjilatjap.	41	50	Bevredigende berigten. De onderwijzer zou beter voldoen, wanneer hij aan het hoofd stond eener minder bezochte school. Een der leerlingen werd tot kweekeling aangesteld.
Bagelen.	Poerworedjo.	155	205	Gunstige berigten. Meer belangstelling viel op te merken; van daar de groote toename van het aantal leerlingen. Het onder-

Gewesten.	Plaatsen waar eene school gevestigd is.	Aantal leerlingen op ult°. December 1864.	1865.	Verdere bijzonderheden.
				wijzend personeel bestond uit één onderwijzer, twee ondermeesters en een afzonderlijken onderwijzer in de landmeetkunde.
	Keboemen.	111 (105 volg. vroegere opgaaf).	156	Redelijke vorderingen. De toename van het aantal leerlingen stond in verband met de meerdere vooruitzigten op eene plaatsing als dessaschrijver, ten gevolge van de statistieke opname. De onderwijzer was, wegens mindere geschiktheid, door een ander vervangen. Twee kweekelingen zijn hem toegevoegd.
	Ambal.	34	88	Bevredigende berigten. De onderwijzer wordt bijgestaan door twee kweekelingen. Om dezelfde reden als te Keboemen bestond ook hier bij de ouders meer genegenheid om hunne kinderen naar school te zenden.
	Wonosobo.	112	89	Middelmatige uitkomsten. De onderwijzer wordt bijgestaan door een kweekeling. Des noodig, treedt ook een der leerlingen als kweekeling op. De oorzaak der vermindering van het aantal scholieren moet voornamelijk worden toegeschreven aan verhuizingen of onvoldoende bekwaamheid om als dessaschrijver op te treden. De belangstelling der ouders liet, ondanks de aanmoediging des regents, te wenschen over.
Kadoe.	Magelang.	104 (106 volg. vroegere opgaaf).	127	Gunstige berigten. Het onderwijzend personeel bestaat uit een onderwijzer en een kweekeling. Ook hier was de bekendheid, dat na afloop der statistieke opname in elke dessa een dessaschrijver zal moeten aanwezig zijn, ter bijhouding van de statistieke registers, eene krachtige aansporing voor vele dessahoofden geweest om hunne kinderen naar school te zenden. Met 1°. Januarij 1866 zou de sedert Julij 1852 gesloten inlandsche school te Moentilan weder geopend worden.

Gewesten.	Plaatsen waar eene school gevestigd is.	Aantal leerlingen op ult°. December 1864.	1865.	Verdere bijzonderheden.
Kadoe.	Temanggoeng.	60	42	Zeer bevredigende berigten. De onderwijzer wordt bijgestaan door een kweekeling. De vermindering van het getal scholieren was niet gelegen in gebrek aan belangstelling, maar hoofdzakelijk toe te schrijven aan de duurte der levensmiddelen, waardoor vele elders dan te Temanggoeng woonachtige ouders, teruggehouden werden hunne kinderen bij nabestaanden of vrienden te besteden.
Djokdjokarta.	»	»	»	De inlandsche school van den pangaran adhipatie telde onder ult°. 1865 20 leerlingen, tegen 34 het jaar te voren. De uitkomsten van het gehouden examen waren niet zeer bevredigend, hetgeen moet worden toegeschreven aan de weinige belangstelling in het onderwijs van den tegenwoordigen pangaran adhipatie; ten gevolge waarvan ook de onderwijzer — die overigens gezegd wordt voor zijne taak zeer geschikt te zijn — zich minder moeite gaf. Van de oprigting eener school door den sultan, ofschoon reeds lang voorgenomen, was nog niets gekomen.
Soerakarta.	»	»	»	De school van den prins MANGKOE NEGORO was in 1865 niet vooruitgegaan; onder de leerlingen hadden veelvuldige mutatien plaats, waardoor van de meesten de vorderingen gering waren. Onder ult°. 1865 telde men 86 leerlingen, zijnde 14 minder dan het jaar te voren. Het onderwijzend personeel bestaat uit twee onderwijzers en twee kweekelingen, benevens een inlandsch priester, tevens hadji. Er wordt ook onderrigt gegeven in het planten van koffij en suiker.
Madioen.	Madioen.	40	57	Gunstige berigten. Toenemende belangstelling in het onderwijs. Een tweede onderwijzer werd dit jaar aangesteld.

Gewesten.	Plaatsen waar eene school gevestigd is.	Aantal leerlingen op ult°. December 1864.	1865.	Verdere bijzonderheden.
Madioen.	Magettan.	20 (18 volg. vroegere opgaaf).	55	Redelijke uitkomsten. Onvoldoende bekwaamheid van den onderwijzer voor het onderrigt van meer gevorderden. Meerdere belangstelling in het onderwijs van de zijde der ouders.
	Ngawie.	28	15	Middelmatige uitkomsten.
	Poerwodadie.	43	41	Gunstige berigten.
	Ponorogo.	63	50	Redelijke uitkomsten. De onderwijzer wordt bijgestaan door een kweekeling.
Patjitan.	Patjitan.	38	49	Vrij bevredigende berigten. Aan den onderwijzer is een ondermeester toegevoegd.
Kedirie.	Kedirie.	32	57	Zeer bevredigende berigten. Het verminderd tarief van schoolgelden had een grooten invloed gehad op de vermeerdering van het aantal scholieren.
	Toeloeng-agoeng.	49 (47 volg. vroegere opgaaf).	76	Gunstige berigten. Twee der leerlingen waren den onderwijzer in zijne taak behulpzaam. Toenemende belangstelling in het onderwijs van de zijde der ouders.
	Trengalek.	38	36	Zeer bevredigende berigten. De onderwijzer wordt bijgestaan door een kweekeling.
	Berbek.	38	57	Vrij bevredigende uitkomsten.
	Blitar.	38	43	Als voren.
Madura.	Pamakassan.	56 (57 volg. vroegere opgaaf).	71	Bevredigende berigten. Als blijk van 's Gouvernements tevredenheid over de wijze waarop hij zijne betrekking vervult, viel den onderwijzer dit jaar eene buitengewone geldelijke belooning ten deel.
	Bangkallang.	80 (82 volg. vroegere opgaaf).	70	Bevredigende berigten. De voorgenomen oprigting eener school te Sumanap, bleef ook in 1865 nog achterwege.

Buitenbezittingen.

Kweekschool voor inlandsche onderwijzers te Fort de Kock (*Sumatra*). Het organiek aantal kweekelingen werd in Julij 1865, ter voorziening in de behoeften aan onderwijzers in Benkoelen, voor den tijd van twee jaren gebragt van 10 (1) op 15. Tot voowaarde der opname werd dit jaar gesteld eene schriftelijke verbindtenis om bij het verlaten der inrigting den onderwijzerstand te volgen, of bij niet-voldoening aan deze voorwaarde, teruggave van de gedurende den leertijd van Gouvernementswege genoten geldelijke ondersteuning, ad. f 10 's maands.

Van de 10 kweekelingen bij het eind van 1864 aanwezig had 1 de school verlaten; daarentegen werden 4 anderen opgenomen, zoodat het aantal onder ultimo 1865 13 beliep. Publiek examen werd niet gehouden, maar bij verschillende gelegenheden werden in den loop van het jaar de vorderingen onderzocht en vrij bevredigend bevonden. De (Maleische) onderwijzer bezit veel geschiktheid. Het toezigt op het onderwijs wordt uitgeoefend door den resident der Padangsche bovenlanden.

Kweekschool te Tanah-Batoe (*Sumatra*). Nadat in het laatst van 1861 uit Nederland was teruggekeerd de aldaar tot onderwijzer opgeleide Mandhelinger W. Iskander, werd de gouverneur van Sumatra's Westkust gemagtigd om dezen onderwijzer voorloopig naar zijn geboorteland, Mandheling, terug te zenden, met bestemming om, onder toezigt van het bestuur, doch met vermijding van alles wat naar eene directe bemoeijing met de bekeering der Mandhelingsche bevolking tot het Christendom zoude gelijken, pogingen aan te wenden ten einde eenige leerlingen van de lagere scholen in de afdeelingen Mandheling en Ankola voor den onderwijzersstand op te leiden. In October 1862 begon Iskander zijne lessen te geven, en zijne pogingen slaagden sedert in die mate, dat in Mei 1865, na verkregen magtiging van het Opperbestuur, besloten werd, hem voor goed met de vorming van onderwijzers te belasten, en hem te dien einde aan aan het hoofd te plaatsen eener in de residentie Tapanoelie op te rigten Gouvernements-normaalschool voor 10 kweekelingen, waarvan 5 zouden kunnen genieten eene tegemoetkoming van f 10 's maands.

Onder ultimo April 1865 waren reeds 7 zijner leerlingen tot onderwijzer benoemd en waren er nog 10 bij hem in opleiding. Van dezen werden in Junij een drietal tot onderwijzer benoemd en één in eene andere betrekking geplaatst. Sedert werd nog één kweekeling toegelaten, zoodat er onder ultimo 1865 7 aanwezig waren, waarvan 5 met en 2 zonder tegemoetkoming. Alleen die inlanders worden op de kweekschool toegelaten, die later niet in de termen vallen van als hoofd te worden aangesteld.

Hoewel nog geen bepaald examen werd afgenomen, overtuigde zich de adsistent-resident herhaalde malen van de vorderingen der leerlingen, die over het algemeen zeer voldoende werden bevonden. Sedert October 1865 werd ook onderrigt gegeven in de Nederlandsche taal. In afwachting van den bouw der vereischte localen wordt de school in een hulpgebouw gehouden.

Kweekschool te Tanawangko (*Minahassa*). Deze kweekschool, welke door het Nederlandsche Zendelinggenootschap wordt bekostigd, stond onder de leiding van den zendeling N. Graafland. Zij was gedurende 1864, toen de heer Graafland zich in Nederland bevond, tijdelijk gesloten, doch werd in den aanvang van 1865, toen genoemde zendeling naar Tanawangko was teruggekeerd, weder geopend. De kweekelingen, 23 in getal, betaalden een matig schoolgeld, waarvoor zij ook kost en inwoning genoten. Het onderwijs in deze school mogt, volgens den resident van Menado, die haar op eene inspectiereis bezocht, met regt uitmuntend worden genoemd.

Kweekschool te Amboina (*Molukken*). Ook deze door het Nederlandsche Zendelinggenootschap bekostigde inrigting was in 1864, in verband met het ontslag van den hoofdonderwijzer, gesloten geworden. Daar het genootschap het voornemen had te kennen gegeven de school op te heffen, begreep de Regering dat zij tusschenbeide moest treden, opdat de pogingen, die het Zendelinggenootschap gedurende het vierde eener eeuw aanwendde tot bevordering van het onderwijs in de Moluksche eilanden, ook voor de toekomst vruchtbaar zouden blijven.

---

(1) In 't vorig Verslag ten onregte het cijfer van 14 vermeld.

In den loop van 1865 werd mitsdien de magtiging van het Opperbestuur gevraagd tot het oprigten eener Gouvernements-kweekschool te Amboina en om die inrigting niet alleen dienstbaar te maken aan de vorming van inlandsche onderwijzers, maar ook aan de opleiding van zonen van regenten en andere inlanders van aanzien, die eenmaal tot het bestuur zouden kunnen worden geroepen. (1)

Kweekschool te Koepang (*Timor*). Reeds sedert April 1863 was door de Regering bepaald dat te Koepang zou worden opgerigt eene kweekschool voor Christen- (Maleische) onderwijzers, en dat de gebouwen, daartoe vereischt, zouden worden te zamen gesteld van materialen en met werkvolk, door de radja's kosteloos te leveren.

In Augustus 1865 berigtte echter de resident van Timor dat de om Koepang gevestigde radja's niet in staat waren materialen en werkvolk te verstrekken, weshalve sedert besloten is de gebouwen op Gouvernementskosten te doen daarstellen.

School voor voortgezet lager onderwijs te Tondano (*Minahassa*). Reeds voor eenige jaren wendde zich de resident van Menado tot de Regering, met het voorstel om te Tondano op te rigten eene school voor de zonen van de hoofden der bevolking en de mannelijke afstammelingen van aanzienlijke geslachten, die eenmaal tot het bestuur zouden kunnen geroepen worden, vermits het minder geraden voorkwam die kinderen gezamenlijk met de kinderen van Europeanen te laten schoolgaan, zoo als al meer en meer gebeurde. Nadat de vereischte fondsen door het Opperbestuur waren bewilligd, werd in het laatst van 1863 tot de oprigting besloten, en werd de resident aangeschreven, in verband met de voor de bestemming en inrigting der school aangenomen grondslagen, het noodige voor te bereiden voor eene spoedige opening der lessen. Te gelijk werd bepaald, dat de school zou zijn eene inrigting van opvoeding en van voortgezet onderwijs in die vakken, welke op de inlandsche dorpsscholen worden onderwezen, en dat zij voorts gelegenheid zou aanbieden tot het erlangen van kundigheden, welke speciaal voor inlandsche hoofden worden vereischt. Het onderwijzend personeel zoude bestaan uit een 1sten en een 2den (Europeschen) onderwijzer, de een bezittende den rang van hoofdonderwijzer, de ander dien van hulponderwijzer, en beiden daarenboven grondig ervaren in de kennis der Maleische taal.

In den loop van 1864 kwam het schoolgebouw gereed en werden ook de onderwijzers benoemd, doch eerst in 1865 konden de lessen een aanvang nemen.

Op 1 Februarij 1865 waren aanwezig 37 leerlingen, welk getal op 1 Julij met 6 vermeerderde. Allen (op 2 na) waren zonen van hoofden of gewezen hoofden; slechts één was de zoon van een inlandschen onderwijzer en één van iemand zonder beroep. 10 leerlingen vielen in de eerste klasse van het tarief van schoolden (f 3 's maands), en 33 in de tweede of laagste klasse (f 2 's maands). Een der scholieren overleed, terwijl een tweede, op verzoek, als onvermogend om het schoolgeld te betalen en in zijn onderhoud te voorzien, eervol werd ontslagen. De 41 overigen kwamen geregeld ter school. De uitslag van het in Junij gehouden examen was zeer bevredigend.

Krachtens het in September 1865 vastgestelde reglement voor de school wordt voor de opname een toelatings-examen gevorderd, duurt de cursus drie jaren en zijn de vakken van onderwijs de volgende: Hollandsch en Maleisch lezen en schrijven, Christelijke godsdienst (2), rekenen, gronden van de Maleische en Hollandsche talen, op-

---

(1) In November 1866 is tot de oprigting besloten. Er zal voor de leerlingen ook gelegenheid bestaan tot het aanleeren der Nederlandsche taal (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1922). Het onderwijs in de godsdienst zal echter zijn uitgesloten, vergel. de 2de noot in hoofdstuk F hiervoren.

Het (inlandsch) onderwijs in de Molukken wordt niet in de oorspronkelijke volkstalen, maar algemeen in 't Maleisch gegeven. Een onderzoek is echter aanhangig in hoever de eigen landstalen reeds door het Maleisch verdrongen zijn, ten einde van den uitslag daarvan te doen afhangen, of ook bij de kweekschool het Maleisch de onderwijstaal zal blijven. Tevens zullen dan, zoo noodig, voorzieningen worden genomen opzigtens de onderwijstaal bij de scholen op Boano en op de binnenkust van Ceram, waarover zie het Rapport der Commissie belast geweest met het onderzoek van het Regeringsverslag over 1861 (Zitting 1864/65. XXXVI. bladz. 7).

(2) In 1866 is het reglement in dier voege gewijzigd, dat onder de leervakken niet langer is opgenomen het godsdienstonderwijs, vermits dit geheel buiten de bemoeijenis der Gouvernements-onderwijzers behoort te blijven, en aan de leeraren en zendelingen te worden overgelaten. De resident werd nogtans aangeschreven, dezen laatsten zooveel mogelijk de behulpzame hand te bieden, door des vereischt voor het bewuste onderwijs de schoollocalen buiten de schooluren beschikbaar te stellen. Vergel. n°. 1716 en 1915 van het *Bijblad op het Indisch Staatsblad.*

maken van rapporten, brieven, staten enz., zedekunde, landmeetkunde, aardrijkskunde, geschiedenis van Nederland en Nederlandsch Indie, handteekenen, kaarten en bouwkundig teekenen, landbouw, veeteelt.

Het dagelijksch opzigt over de school wordt, onder het algemeene toezigt van den resident, uitgeoefend door eene commissie, bestaande uit den controleur van de afdeeling Tondano en den aldaar aanwezigen zendeling-leeraar. Voorts is bij het reglement bepaald, dat aan de school ook een kosthuis zal zijn verbonden, waarin, op verzoek der ouders, de kinderen, tegen eene betaling van f 3 's maands, huisvesting en verpleging kunnen erlangen. De bouw der daartoe vereischte localen, keukens, badplaatsen enz., was bij het eind van het jaar onder handen.

Omtrent de volksscholen op de buitenbezittingen kunnen de volgende wetenswaardigheden worden aangeteekend:

Gewesten.	School-inrigtingen.	Aantal leerlingen op ult°. December		Verdere bijzonderheden.
		1864.	1865.	
Gouvernement van Sumatra's Westkust.	11 scholen (5 minder dan in 1864) in de residentie Padang.	(1) 528	(2) 189	In het gouvernement van Sumatra's Westkust onderging het aantal scholen eenige vermindering (van 34 tot 31). Wel werden drie nieuwe geopend, maar daarentegen werd een viertal opgeheven, tot welker instandhouding geene vrijwillige bijdragen meer inkwamen, terwijl gedwongen geldheffingen verboden waren. Eene vijfde school werd tijdelijk gesloten bij gemis aan een locaal, zijnde het oude geheel onbruikbaar geworden. Eene andere school eindelijk, van welke in 1864 geen verslag was ingekomen, wordt in 1865 in het geheel niet vermeld gevonden. De school ter hoofdplaats Padang is door het Gouvernement opgerigt, en daarvoor zijn toegestaan 2 onderwijzers en 2 kweekelingen. Overigens is ten behoeve van 13 scholen (2 in de residentie Padang en 11 in de residentie Tapanoelie) een gouvernements-subsidie toegestaan voor de bezoldiging der onderwijzers, en bij de meeste ook voor den aankoop van schrijfbehoeften. In 1865 worden voor eenige scholen ook gelden beschikbaar gesteld voor den aanmaak van schoolmeubelen. Het aantal leerlingen wordt opgegeven onder ultimo December 1855 (voor 30 scholen) te hebben bedragen 916 tegen 1198 voor 33 scholen in het vorig jaar.
	9 scholen (1 meer dan in 1864) in de residentie Padangsche Bovenlanden.	329	391	
	11 scholen (1 meer dan in 1864) in de residentie Tapanoelie.	341	336	

(1) Betreffende 15 scholen.

(2) Van éene school, die te Padang, welke onder ult. December 1864 170 leerlingen telde, is het cijfer van 1865 niet vermeld gevonden.

Gewesten.	School-inrigtingen.	Aantal leerlingen op ult°. December		Verdere bijzonderheden.
		1864.	1865.	
				Over het algemeen wordt geklaagd over weinig belangstelling van hoofden en ouders in het onderwijs. De geschiktheid der onderwijzers is vrij voldoende; een 20tal zijn gewezen leerlingen van de normaalscholen te Fort de Kock of te Tanah Batoe; ruim een derde gedeelte is dus niet voor het onderwijzersvak opgeleid. Bepaalde examens werden niet gehouden. De ambtenaren bezochten nu en dan de scholen om zich van den stand van het onderwijs te overtuigen.
Benkoelen.	Benkoelen.	94	88	Gunstige berigten. Belangstelling in het onderwijs van de zijde der inlandsche ambtenaren. De lessen worden gegeven door twee meesters en twee kweekelingen. Buiten de school wordt nog in de meer verwijderde wijken op twee plaatsen onderrigt gegeven aan eerstbeginnenden, en wel door de oudste leerlingen. Die hulpscholen worden goed bezocht.
	Tallo.	15	13	Zeer geringe vorderingen wegens ziekte van den onderwijzer.
	Manna.	35	26	Voldoende vorderingen. Weinig belangstelling van de zijde der hoofden.
	Kroë.	42	35	Als voren. Weinig geschiktheid van den onderwijzer.
	Moko Moko.	49	60	Minder gunstige berigten.
Lampongsche districten.	Telok Betong.	24	26	Zeer gunstige berigten.
Banka.	Muntok.	64	71	Als voren, ook wat de belangstelling van hoofden en ouders betreft. Onder de scholieren werden 8 kinderen van Chinezen aangetroffen. De onderwijzer wordt bijgestaan door den oudsten scholier. Te Soengeislan bestaat eene particuliere school voor Christen- (Roomsch-Katholijke) Chinezen, waaromtrent de berigten gunstig luiden. Het aantal scholieren is evenwel niet gemeld.

Gewesten.	School-inrigtingen.	Aantal leerlingen op ult°. December		Verdere bijzonderheden.
		1864.	1865.	
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.	Bandjermasin.	20	24	Bevredigende berigten.
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.	Macassar.	17	15	Geringe vorderingen. Gemis aan belangstelling in het onderwijs van de zijde der ouders.
	Maros.	20	18	Als voren. Het gehalte van den onderwijzer liet te wenschen over.
	* Bima (eiland Soembawa) (1)	niet opgegeven.	niet opgegeven.	Deze particuliere school dreigde dit jaar te niet te gaan, daar het aan middelen ontbrak om het onbruikbaar geworden locaal door een nieuw te vervangen. Daarenboven droeg het onderwijs door ongeschiktheid van den onderwijzer weinig vruchten. Ten einde echter de Bimasche jeugd niet geheel van onderrigt verstoken te laten, oordeelde de Regering het beter dat de school in stand bleef; voor de daarstelling van een nieuw locaal werd mitsdien van 's lands wege een subsidie van f 50 beschikbaar gesteld.
Menado.	*) 12 Gouvernements-scholen, in de Minahassa.	1264	1020	Vergeleken met vorige jaren viel in het schoolbezoek eenige achteruitgang waar te nemen: slechts ongeveer de helft der (1976) ingeschreven leerlingen kwam in 1865 geregeld ter schole. Die achteruitgang wordt gedeeltelijk toegeschreven aan verslappende belangstelling der bevolking, deels ook aan de omstandigheid, dat ten gevolge van den buitengewoon voordeeligen oogst de ouders dit jaar hunne kinderen meer dan anders voor den veldarbeid noodig hadden. Voor het overige was de toestand van het onderwijs bevredigend. De meesters kweten zich met lust en ijver van hunne taak en de leerlingen, die getrouw opkwamen, maakten dan ook goede vorderingen. Het onderwijs, waaronder ook de bijbelsche geschiedenis, wordt gegeven in het Maleisch.

(1) De dus * geteekende scholen zijn Christenscholen.

Gewesten.	School-inrigtingen.	Aantal leerlingen op ult°. December		Verdere bijzonderheden.
		1864.	1865.	
				Het toezigt over de scholen wordt uitgeoefend door den controleur der afdeeling, bijgestaan door den zendeling-leeraar van het betrokken ressort. Schoolgelden worden niet geheven.
Menado.	*) 22 negorij-scholen (1 minder dan in 1864) in de Minahassa.	834	819	Onder negorij-scholen worden verstaan die inrigtingen van inlandsch onderwijs in de Minahassa, welke buiten bemoeijenis van het Gouvernement worden onderhouden uit de kassen der betrokken districten. Het getal ingeschreven leerlingen beliep 1291, zijnde het cijfer van 1864 niet vermeld gevonden. Het onderwijs is hetzelfde als op de gouvernementsscholen; ook wordt geen schoolgeld betaald. Omtrent de uitkomsten luiden de berigten bevredigend.
	*) 119 genootschapsscholen (6 meer dan in 1864) in de Minahassa.	6218	5646 (1)	De genootschapsscholen binnen de Minahassa worden aldus genoemd, omdat zij worden in stand gehouden voor rekening van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam. Zij staan onder het speciale toezigt der zendeling-leeraren, die ook de onderwijzers benoemen en ontslaan. Het tractement dier onderwijzers bedraagt hoogstens f 5 's maands. Bovendien genieten zij, even als de onderwijzers aan de gouvernements- en negorij-scholen, vrijstelling van de hassil-belasting en van alle heere- en cultuurdiensten. De leerlingen genieten het onderwijs gratis. Volgens de rapporten der zendelingvereeniging werd ook bij deze scholen gedurende het jaar 1865 eenige achteruitgang in het schoolbezoek waargenomen, doch was voor het overige de toestand van het onderwijs bevredigend. Het aantal ingeschreven leerlingen wordt opgegeven te hebben bedragen 9549, tegen 10 183 in 1864, niettegenstaande toen 6 scholen minder in werking waren.
	*) Gorontalo.	83	77	Onder de leerlingen, schier allen

(1) Van ééne school is het cijfer niet opgegeven.

Gewesten.	School-inrigtingen.	Aantal leerlingen op ult°. December 1864.	1865.	Verdere bijzonderheden.
				kinderen van visschers en handelaren, telde men 54 kinderen van Mohammedanen, zijnde 10 minder dan onder ult°. 1864. Ongeveer een derde der leerlingen zijn meisjes. In de geregelde opkomst viel eenige vooruitgang te bespeuren. Over het algemeen waren de vorderingen bevredigend. De onderwijzer wordt uit 's lands kas betaald. De school wordt gehouden in het kerkgebouw. Schoolgelden werden in 1865 niet betaald.
Menado.	Gorontalo.	86	70	Deze (Mohammedaansche) school is hoofdzakelijk bestemd voor kinderen van inlandsche hoofden. De opkomst ter schole liet wegens onverschilli heid der ouders veel te wenschen over. De leerlingen (allen jongens) toonden goeden aanleg en hunne vorderingen waren vrij bevredigend. Schoolgelden werden niet betaald. De onderwijzer wordt van 's lands wege bezoldigd.
	Bone.	»	86	Geopend 21 Maart 1865. Van de 86 ingeschreven leerlingen kwamen gemiddeld 69 op. Deze gunstige verhouding moet voornamelijk worden toegeschreven aan belangstelling der ouders in 't onderwijs. Het meerendeel der scholieren bestaat uit kinderen van onbeambte inlanders. Over het algemeen wordt veel leerlust betoond. Schoolgelden werden niet betaald. De onderwijzer (even als de twee te Gorontalo, uit de Minahassa afkomstig), wordt van 's lands wege bezoldigd. Ook verstrekt het Gouvernement een subsidie voor den aankoop van schoolbehoeften.
	Limbotto.	»	59	Geopend 18 Maart 1865. Gemiddeld kwamen van 59 ingeschreven leerlingen 39 op. Op weinigen na waren allen zonen van hoofden en geestelijken. Overigens als voren.

Gewesten.	School-inrigtingen.	Aantal leerlingen op ult°. December		Verdere bijzonderheden.
		1864.	1865.	
Menado.	*) 28 scholen op de Sangir-eilanden.	955	niet opgegeven.	Ten gevolge van de gebrekkige communicatie met deze eilanden, zijn nopens de aldaar aanwezige scholen geene verslagen ontvangen. Zeven dezer scholen zijn negorij-scholen. Voor de overige komt de bezoldiging der meesters voor rekening van den lande.
	*) 1 school op de Talaut-eilanden.	niet opgegeven.	id.	
Amboina.	*) 29 scholen op Amboina (afdeeling Amboina.	id.	id.	Van deze scholen is over 1865 geen opgaaf ontvangen; 7 daarvan werden vroeger door het Nederlandsch Zendelinggenootschap bekostigd. Daar de geldmiddelen van het genootschap schier geene uitbreiding gedoogden en hetzelve nogtans naar vooruitgang en voortzetting van zijn arbeid wenschte te streven, gaf het genootschap het verlangen te kennen, om van het onderhoud der bewuste scholen en van nog een tweetal andere (1 in de afdeeling Hila en 1 op Ceram) ontlast te worden. Dien ten gevolge werd door het genootschap voorgesteld de bezoldiging der daarbij geplaatste onderwijzers voor 's lands rekening over te nemen, waartoe op het eind van 1864 door de Regering werd besloten.
	*) 2 scholen op Amboina (afdeeling Hila en Laricke.)	id.	40	Een dezer scholen, die te Hila, werd in 1864 nog door het Nederlandsch Zendelinggenootschap bekostigd (zie hierboven). De school te Laricke was in een verachterden staat; de onderwijzer voldeed niet aan zijne verpligtingen.
	*) 12 scholen op Saparoea.	id.	2201	De berigten omtrent deze meerendeels druk bezochte scholen luidden gunstig. Ook de meesters, ten getale van 28, gaven stof tot tevredenheid. Onder de leerlingen telde men 973 meisjes.
	*) 6 scholen op Haroekoe.	id.	801	Gunstige berigten. Onder de leerlingen worden 379 meisjes aangetroffen. Het aantal meesters bedraagt 10.
	*) 8 scholen (2 minder dan vroeger) op de Zuidkust van Ceram.	id.	891	Een dezer scholen werd in 1864 nog door het Nederlandsche Zendelinggenootschap bekostigd (zie hooger). Twee scholen (die te Kamarian en te Kaybobo)

Gewesten.	School-inrigtingen.	Aantal leerlingen op ult°. December 1864.	1865.	Verdere bijzonderheden.
				zijn ten gevolge van de geheerscht hebbende onlusten te niet gegaan. De leerlingen, waaronder ook meisjes, kwamen geregeld ter schole. Ook de meesters, ten getale van 11, gaven stof tot tevredenheid.
Amboina.	*) 6 scholen op Noesa-laut.	niet opgegeven.	802	Ook omtrent deze scholen luidden de ontvangen mededeelingen gunstig. Men vindt er 454 jongens en 348 meisjes. In het geheel zijn er 10 meesters werkzaam.
	*) 3 scholen op Boano, Manipa en Boero.	id.	181	Omtrent de voornaamste dezer scholen, die te Boano, met 131 kinderen en 2 onderwijzers, zijn de berigten minder gunstig.
	*) 3 scholen op de Aroë-eilanden.	id.	niet opgegeven.	Van deze scholen is over 1865 geen opgaaf ontvangen.
	*) 5 scholen op de Zuidwester eilanden.	id.	id.	
Banda.	*) 4 scholen op Neira, Lonthoir, Aij en Rozengain.	128	117	Weinig gunstige berigten, te wijten deels aan ongeschiktheid en gebrekkige opleiding der onderwijzers, deels aan ondoelmatige inrigting van het onderwijs. Onder de leerlingen telde men bij het eind van 1865 63 meisjes.
Ternate.	*) 1 school op Ternate.	65	72	Gunstige berigten.
Timor.	*) 9 scholen (1 minder dan in 1864) op Timor.	656	3473	In 1864 bestonden op Timor 10 scholen, waarvan 8 in Westelijk Timor en 2 in Midden-Timor. De twee laatsten zijn dit jaar tot ééne school ingesmolten, gevestigd te Atapoepoe (vergl. het vorig Verslag bladz. 95.) De gezette opkomst der leerlingen liet over het algemeen te wenschen over. Van het opgegeven aantal kwam doorgaans niet meer dan de helft ter school. Allen genieten het onderwijs gratis. Te Koepang hadden eenige ingezetenen een fondsje bijeengebragt ten doel hebbende om de leerlingen op goedkoope en zoo noodig op
	*) 31 (18 gouvernements- en 13 negorij) scholen op Rotte.	2636		

Gewesten.	School-inrigtingen.	Aantal leerlingen op ult°. December		Verdere bijzonderheden.
		1864.	1865.	
				kostelooze wijze te voorzien van schoolbehoeften. Het gehalte der schoolmeesters laat over het algemeen veel te wenschen over; het meerendeel wordt gezegd volstrekt ongeschikt te wezen. Vooral is dit het geval met de meesters der negorijscholen die door de bevolking worden onderhouden. Daar waar geschikte schoolmeesters zijn, geven de kinderen blijken van verstandsontwikkeling; want aan aanleg ontbreekt het hun niet. Over de voorgenomen oprigting eener onderwijzerskweekschool te Koepang, is reeds hierboven gehandeld. Van de inlandsche Christenschool te Larantoeka (Flores), uit particuliere fondsen onderhouden wordende, is geen opgaaf ontvangen.

K. **Kunsten en wetenschappen.**

§ 1. *Vermeerdering der kennis van land en volk.*

Geographische dienst. De berekeningen over de triangulatie van Samarang, Soerakarta en Djokdjokarta werden afgewerkt. De triangulatie geschiedde door twee sectien. Door de eerste sectie werden Madioen en Patjitan van signalen voorzien en nagenoeg geheel getrianguleerd. Aan de tweede sectie was opgedragen de triangulatie van Pekalongan en Tagal; bij het einde van het jaar waren de werkzaamheden in eerstgenoemd gewest afgeloopen en de metingen in laatstgenoemd gewest begonnen. Intusschen werd in de maand December ook een aanvang gemaakt met de triangulatie van Krawang. (1)

In 't laatst van het jaar (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 127) werd de magtiging van het Opperbestuur ontvangen om de ten vorigen jare, ter bespoediging van de triangulatie, tijdelijk in dienst gestelde ingenieur en drie adsistenten, voor vast in het kader der ambtenaren van de geographische dienst op te nemen. (2)

Sterrekundige plaatsbepalingen werden dit jaar niet gedaan.

Over de magnetische en meteorologische waarnemingen, een onderdeel uitmakende van de geographische dienst, wordt lager gehandeld, ten slotte van § 3.

Topographische en statistieke opneming van Java. In het vorig Verslag, bladz. 30 en 108, werd melding gemaakt van de in 1864 (Indische besluiten van 25 Februarij en 2 November n°. 12 en 31) tot stand gekomen regeling, betreffende het personeel en de wijze van uitvoering der gecombineerde militaire en civile opneming, ten gevolge waarvan de topographische opneming in vier, en de statistieke in vijf residentien te gelijk zou plaats hebben.

---

(1) Zie omtrent den voortgang der triangulatie gedurende 1866 de *Javasche Courant* van 7 Augustus 1866 en 16 April 1867.

(2) Sedert is het getal adsistenten met één kunnen worden verminderd.

De eerstgemelde was toen de laatstgenoemde in vier residentien vooruit: in Kadoe en Samarang, waar de topographische werkzaamheden geheel, en in Pekalongan en Tagal, waar zij ten deele waren afgeloopen.

Nadat het nieuwe (burgerlijk) personeel genoegzaam geoefend was, werd nu in April 1865 de statistieke opneming dezer gewesten onder handen genomen, en tevens de tijdelijk gestaakte werkzaamheden in Bagelen weder opgevat. (1)

Het militaire personeel deed intusschen opmetingen in Soerakarta, Madioen, Tagal en Pekalongan, in welke laatste residentie de terreinarbeid bij het einde van het jaar was voltooid.

Reeds in Januarij waren de werkzaamheden de statistieke opneming in Bagelen genoegzaam gevorderd, dat kon worden overgegaan tot de oprigting aldaar van een kadastraal-statistiek bureau, hetgeen bij het eind van het jaar ook te Tagal kon geschieden. In de drie andere gewesten Pekalongan, Samarang en Kadoe werden intusschen de veranderingen in de reeds opgenomen gedeelten bijgehouden door de controleurs der opneming. (2)

Onder ultimo December 1865 waren in de vijf genoemde gewesten statistisch opgenomen en in kaart gebragt de dessa's van 28 (3) districten, voor zoover de berekeningen afgeloopen waren te zamen bevattende 159 148 (4) bouws sawahs en 1 039 731 inwoners, hetgeen, vergeleken met de bestaande opgaven, eene vermeerdering aanwijst van 17 437 bouws en 149 087 zielen of respectivelijk 12 pct. en 17 pct.

De grootste verschillen in de gevondene uitgestrektheid sawahs deden zich voor in de bergdistricten, in één zelfs tot eene meerderheid van 73 pct. In Tagal waren nu 4 van de 16 districten opgenomen, in Pekalongan 5 van de 12, in Samarang 4 van de 24, in Bagelen 14 van de 23 en in Kadoe 1 van de 12, te zamen als boven 28.

De opmetingen der statistieke opname omvatten alle belastbare perceelen, benevens de voor cultures vatbare of wel voor algemeene weide gebruikte tegalgronden, kortom al wat tót het wezenlijke doch meer beperkte dessagebied behoort. Bergen, rivieren, uitgestrekte djatie- en wildhoutbosschen daarentegen, benevens de wegen, worden overgenomen van de kaarten door de topographische opname vervaardigd.

Op voorstel van den in September nieuw opgetreden inspecteur der statistieke opname, werd bij Indisch besluit van 28 November 1865, n°. 30, met tijdelijke afwijking van de in hoofde bedoelde regeling, bepaald, dat het gansche personeel der statistieke opname (niet te verwarren met dat der bijhouding), zich in de residentie Kadoe vereenigen zou, om de statistieke opname van dat gewest binnen korten tijd te beëindigen.

Het doel van dezen maatregel was, om spoedig in het bezit te zijn van eene in allen deele naauwkeurige, beëindigde opname van een geheel gewest, die zou kunnen dienen als rigtsnoer bij de verdere opnamen; en om binnen een beperkten kring het personeel der opname bij en met elkander te doen werkzaam zijn onder de leiding van den inspecteur, ten einde op die wijze de kern te vormen van het gansche corps der opname, dat later weder in verschillende gewesten zou verspreid zijn. (5)

Intusschen was in September ook besloten om de tot hiertoe vervaardigde zooge-

(1) De militaire opneming van Bagelen was reeds vroeger ten einde gebragt.

(2) In Februarij 1866 is ook in Pekalongan en Samarang een kadastraal-statistiek bureau ingesteld, en in Mei 1867 in Banjoemas, Cheribon en Kadoe.

(3) Hieronder 8 districten reeds vóór 1865 opgenomen.

(4) Van 6 districten waren de berekeningen en contrôle der dessakaarten nog niet geschied en daarom de sawahs onder dit cijfer niet begrepen. Vergelijk de districtsgewijze statistiek, gedrukt onder n°. 41 van de stukken betreffende de begrooting van Nederlandsch Indie voor 1867 (zitting 1865/66, n°. 107). Een vervolg-overzigt, loopende tot medio 1867, wordt aangetroffen op blz. 33 der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1868 (zitting 1867/68, **11**, n°. 38). Voor latere mededeelingen zie men het verslag van den inspecteur der statistieke opname, dd. 24 Nov. 1867. (Tweede zitting 1867/68, **4**, n°. 17.)

(5) In verband met de noodzakelijkheid om de werkzaamheden der opname in de te verlaten residentien behoorlijk af te sluiten, konden de betrokken sectien eerst omstreeks medio Maart en het begin van April naar Kadoe overgaan. Volgens een berigt van Augustus 1867 was de opname van Kadoe toen nagenoeg afgeloopen, en waren de opnemingssectien van Bagelen en Pekalongan reeds weder naar die gewesten teruggekeerd, terwijl de drie overige sectien, na beëindiging der laatste verrigtingen in Kadoe, zouden overgaan, de eene naar Tagal en de beide anderen naar Samarang.

naamde sawah-kaarten of meetbrieven te doen vervangen door dessa-kaarten, waarop volgens hunne juiste verhouding en ligging de verschillende belastbare deelen eener dessa en haar gebied moeten voorkomen op eene schaal van 1: 2500.

Onder ultimo December 1865 was die arbeid, welke o. a. nog eene opmeting noodig maakte van de *grenzen* der reeds opgenomen dessa's, bereids belangrijk gevorderd. De ruime schaal van 1 : 2500 werd gekozen zoowel ter bevordering van duidelijkheid, als om de mogelijkheid te verschaffen de voorkomende veranderingen jaren lang op de kaarten te kunnen aanteekenen, en deze alzoo als kastrale dessa-kaarten te doen dienen.

Ook waren bij het eind van 't jaar overwegingen aanhangig nopens de invoering van een nieuw model dessa-register en nieuwe opnemings-staten. (1) De voet waarop het beschrijvend gedeelte der opneming, dat is het onderzoek aangaande het bezit en gebruik van den grond en de regten en verpligtingen van hoofden en bevolking (residentie's gewijs), zou worden uitgevoerd, en de uitkomsten daarvan der Regering medegedeeld, werd geregeld bij Indisch besluit van 29 November 1865, n°. 2, met bepaling dat dit onderzoek zooveel mogelijk zal plaats vinden door den inspecteur persoonlijk, en dat hetzelve tevens dienstbaar zal worden gemaakt tot vermeerdering der kennis omtrent historische, geologische en archaeologische bijzonderheden. In het belang van meerdere volkomenheid, zoowel als ter bespoediging van de te doene onderzoekingen, werd omstreeks dienzelfden tijd, met gedeeltelijke afwijking van *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 166, den inspecteur tijdelijk een ambtenaar (controleur) toegevoegd.

Behalve het Europeesch personeel (uit 16 personen bestaande) waren bij het eind van 1865 bij de statistieke opneming en bijhouding, aan inlandsche ambtenaren aanwezig: bij de opneming 26 mantries der 1ste, 10 der 2de en 49 der 3de klasse, benevens 49 élève-mantries; bij de bijhouding: 34 mantries der 3de klasse en 3 mantries teekenaar. De bezwaren, inzonderheid in den aanvang, verbonden aan de vorming van inlandsche jongelieden tot goede en vooral tot naauwkeurige landmeters, teekenaars en opnemers, worden gezegd door naauwlettend toezigt en gedurende contrôle, bereids veel te zijn verminderd.

Reeds trof men bij de opneming onderscheidene inlanders aan, wien niet alleen veel kon worden toevertrouwd, maar die ook in staat waren om anderen eene behoorlijke opleiding te geven.

In den regel echter, was het groote bezwaar gelegen in het bekomen van dessa-schrijvers, genoegzaam ontwikkeld, om de bijhouding van het dessa-register op zich te nemen. Het best was deze zaak geregeld in de residentie Bagelen, alwaar, in overeenstemming met het inlandsch bestuur, eene aldaar voor nutteloos gehouden betrekking in het dessa-bestuur (die van kepetengan, eene soort van politiedienaar) was afgeschaft, in wiens plaats en met het genot der daaraan verbonden voordeelen, was ingetreden de dessa-schrijver der statistieke opneming. Zoolang in de andere gewesten dusdanige regeling niet kon worden tot stand gebragt, behielp men zich aldaar, hetzij met de gewone dessa-schrijvers (de tjariks), hetzij door die der opname eenige kleine voordeelen toe te kennen, door hun een grooter aandeel in de sawahs te geven.

De sterkte van het personeel der topographische dienst kan blijken uit hoofdstuk D, afdeeling, I § 2. Voor het werk der opname is hetzelve in 4 brigades verdeeld, elk bestaande uit 2 officieren en 10 mindere militairen. Ten gevolge van de in 1864 vastgestelde nieuwe organisatie dezer dienst behoeft het personeel der opneming (bij hetwelk nog 6 élève-opnemers kunnen werkzaam zijn) zich niet meer met de eigenlijke kaartering in te laten, zijnde daarmede belast het naar die behoefte aanzienlijk uitgebreide topographisch bureau.

Topographische en statistieke opname van Celebes. Zooals uit vroegere Verslagen kan blijken, zijn in de laatste jaren ook verschillende gedeelten van dit gewest opgenomen en in kaart gebragt. Deze opnamen waren aanvankelijk gesteld onder de leiding van een officier, later, eerst gedeeltelijk, vervolgens geheel onder die van den adsistent-resident ter beschikking, en geschieden met behulp van militairen. In den aanvang

(1) In Junij 1866 zijn de betrekkelijke voorstellen van den inspecteur en van den chef der afdeeling statistiek ter algemeene secretarie, behoudens eenige wijzigingen, door de Indische Regering goedgekeurd. Intusschen was de opneming reeds sedert 1 Januarij van dat jaar in den geest dier voorstellen gewijzigd. Zie omtrent de ontworpen modellen n°. 40 van de hiervoren aangehaalde begrootingsstukken.

van 1861 waren reeds topographisch en statistiek opgenomen de afdeeling Noorderdistricten, de bergregentschappen daaronder begrepen, de afdeeling Macassar en het onderhoorige landschap Tello. Het personeel werd toen in drie commissiën verdeeld, eene civile en eene militaire, elke uit drie personen bestaande (1 chef en 2 voor memorie gevoerde militairen als opnemers). De eerste commissie volbragt achtereenvolgens de opname van de Sandjaische landschappen (afdeeling Oosterdistricten), de eilanden Bonerate en Kaloea (afdeeling Saleijer), zoomede van de rijken Barroe, Tannette, Mario-ri-wawo en Lamoeroe; de militaire commissie voltooide de opname van de afdeelingen Zuiderdistricten en Bonthain, en nam in 't laast van 1863, met staking der werkzaamheden in Boelekomba (afdeeling Oosterdistricten), de kaartering enz. onder handen van de toen ingelijfde landschappen Binamoe en Bankala, zoomede van het rijkje Laijkan, te zamen de Torathea-landen uitmakende. Ofschoon de spoedvereischende opneming van Java omstreeks dienzelfden tijd het voornemen had doen opvatten om de militaire opnemingen op de buitenbezittingen te staken, maakte nogtans de goede gezindheid der Celebesche vorsten naar het oordeel der Regering de omstandigheden te gunstig, om de zoo wenschelijke opneming van Zuid-Celebes niet door te zetten.

Daar geene burger-opnemers op Celebes te verkrijgen waren, besloot de Regering het aanwezige personeel (toen uit slechts drie onderofficieren bestaande) aldaar werkzaam te laten, en wel in de Torothea-landen en in het leenrijk Boni, met welks opneming in Mei 1864 een aanvang was gemaakt, na afloop der kaartering van Lamoeroe.

De in 't vorig jaar toegestane meerdere opnemers (zie het vorig Verslag, bladz. 108) hadden niet kunnen worden in dienst gesteld, uithoofde er geene geschikte personen op Celebes te vinden waren geweest. (1)

Ethnologie. Door den gepensioneerden kapitein der infanterie F. G. Beckman te Djokdjokarta, werd aan den Koning eene belangrijke verzameling ethnologische voorwerpen, afkomstig van Nieuw-Guinea, aangeboden, die in 's Rijks Ethnologisch Museum te Leiden is opgenomen.

§ 2. *Taalstudie en oudheidkunde.*

Taalstudie. De ambtenaar J. A. Wilkens was met het verklaren en uitwerken der bouwstoffen voor het groote Javaansch-Nederduitsch woordenboek bij het einde van het jaar gevorderd tot de letters dja°-ta°.

De zamensteller van het Maleische woordenboek H. von de Wall begaf zich in dit jaar, in het belang van den hem opgedragen arbeid, gedurende eenigen tijd naar Singapoer. (2)

Aan den ambtenaar voor de Soendasche taal mr. D. Koorders werd toegestaan om in de Preanger regentschappen te reizen, ten einde zich de verschillende dialecten van het Soendaasch eigen te maken. Ook werd hij gemagtigd de vruchten zijner taalstudie openbaar te maken.

Door de te Doreh en Mansinam (Nieuw-Guinea) gevestigde zendelingen Geissler en Jaesrich werden eene Mafoorsch-Papoesche spraakkunst en een Nederduitsch-Mafoorsch-Papoesch woordenboek zamengesteld, waarvan het handschrift door de Regering aan het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen werd afgestaan, ten einde in de verhandelingen van dat genootschap te worden opgenomen.

Oudheidkunde. De ambtenaar R. H. Th. Friederich (over wien zie onder andere het Verslag over 1862, bladz. 121 en dat over 1863, bladz. 119), zette zijne oudheidkundige nasporingen voort.

De volgende aanteekeningen omtrent de aanvankelijke uitkomsten van zijnen arbeid mogen hier eene plaats vinden.

---

(1) In den aanvang van 1866 is besloten tot de oprigting van een kader van vier burgeropnemers in dit gouvernement en zijn daarbij, na de verstrijking van hun militair verband, de bedoelde drie personen opgenomen, terwijl als vierde opnemer is aangesteld een gewezen onderofficier, laatstelijk werkzaam bij de militaire verkenningen op Java.

(2) Volgens de jongste berigten is het woordenboek in zoo ver voltooid, dat weldra met het ter perse leggen een aanvang zou kunnen worden gemaakt. Het werk zal worden uitgevoerd ter Landsdrukkerij te Batavia.

De eerste reis door hem tot uitvoering zijner commissie in den aanvang van 1864 ondernomen, betrof de residentien Banjoemas, Bagelen, Kadoe en Djokdjokarta, en had voornamelijk ten doel een overzigt te verkrijgen van de oudheden van Midden-Java, die bleken de oudste en belangrijkste van Java en waarschijnlijk van den geheelen Indischen Archipel te zijn. Verschillende bouwwerken der oudheid werden op deze reis onderzocht, opgemeten en gedeeltelijk afgeteekend, benevens een 20tal inscriptien en eenige op lontarblad geschreven manuscripten afgedrukt. Na zijne terugkomst te Buitenzorg omstreeks het midden van 1864 werden alle zich te Batavia bevindende inscriptien, ten getale van 25, en buitendien 4 beschreven steenen in de afdeeling Buitenzorg, eveneens afgedrukt. Ook werd voortgegaan met het vermenigvuldigen van manuscripten op lontarblad, door middel van eene autographische pers.

Door ziekte verhinderd daaraan vroeger gevolg te geven, begon voornoemde geleerde zijne tweede reis over Java in Julij 1865. Waren de onderzoekingen van 1864 van meer voorbereidenden aard, bij de tegenwoordige reizen had de heer FRIEDERICH zich tot taak gesteld om, na verkregen meerdere kennis van plaatsen en zaken, een bijzonder naauwkeurig onderzoek in te stellen naar de verschillende vormen der godsdiensten, die naast en achter elkander op Oud-Java hebben bestaan, naar den ouderdom der verschillende soorten van de enkele tempels en tempelgroepen en de betrekking, die bestaat tusschen de bouw- en sculptuur-werken uit den ouden tijd en de inscriptien. Bij het eind van 1865 was deze reis nog niet ten einde gebragt.

De photograaf, aan wien de vervaardiging is opgedragen van afbeeldingen van de door wijlen ds. J. F. G. BRUMUND aangewezen oudheden, was gedurende een groot deel van het jaar in de Vorstenlanden werkzaam; in November begaf hij zich naar Bali.

Vele belangrijke oudheden werden weder op Java gevonden en door het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen overgenomen.

Voortdurend bleef de Regering zooveel mogelijk medewerken tot de behoorlijke instandhouding van de gedenkteekenen der oudheid.

§ 3. *Natuurwetenschappen.* (1)

Dr. H. A. BERNSTEIN, die blijkens het vorig Verslag in October 1864 van Ternate naar Nieuw-Guinea was vertrokken, ter voortzetting zijner natuurkundige onderzoekingen, overleed den 19den April 1865 op het eiland Batanta. (2) De door dien verdienstelijken reiziger nagelaten naturalia werden naar 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden verzonden.

De ambtenaar belast met het doen van natuurkundige onderzoekingen C. H. B. VON ROSENBERG, vertrok in den aanvang van het jaar naar de Aroë- en Keij-groep, zoo als, blijkens het vorig Verslag, zijn voornemen was. In October keerde hij van daar te Amboina terug. Niettegenstaande het onderzoek op genoemde eilanden met veel moeite en gevaren gepaard ging, en door ongunstig weder soms zeer werd belemmerd, waren toch de uitkomsten daarvan zeer bevredigend, zoodat voormelde ambtenaar in den tijd van negen maanden, op de Aroë- en Keij-eilanden doorgebragt, meer naturalia verzamelde dan in $1^1/_2$ jaar tijds op Gorontalo.

De verschillende hier te lande van genoemde heeren ontvangen bezendingen worden gezegd zich te onderscheiden door een grooter rijkdom van merkwaardige en zeldzame voorwerpen, grootendeels uit het dierenrijk, die vroeger of in het geheel niet, of op eene zeer onvoldoende wijze bekend en in het Rijks Museum aanwezig waren. Door

---

(1) Met betrekking tot de bouwstoffen door wijlen den hoogleeraar W. H. DE VRIESE op zijn in 1861 volbragte landbouwkundige zending in Nederlandsch Indie verzameld voor de zamenstelling van het van hem gevorderd, doch wegens zijn overlijden (1862) niet ingezonden beredeneerd verslag zijner bevindingen, is bij eene vorige gelegenheid (zie het Rapport omtrent het Regeringsverslag over 1860, gedrukt onder nº. XXIII van de stukken der zitting 1863/64) gevraagd geworden, of de zorg der Regering verder gaat dan het behoud dier bouwstoffen en of zij tevens bedacht is op de openbaarmaking derzelve.

In antwoord hierop kan worden aangeteekend, dat de bewuste bouwstoffen, zoo als zij in der tijd bij het Departement van Kolonien zijn ontvangen, tot openbaarmaking minder geschikt schijnen. Intusschen wordt daarvan, ook door mededeeling aan belangstellenden, wanneer dit zonder bezwaar kan geschieden, zooveel mogelijk partij getrokken.

(2) In 't laatst van 1866 is de voortzetting van dit onderzoek opgedragen aan den in vorige Verslagen reeds genoemden heer D. S. HOEDT, gewezen secretaris van het gouvernement der Molukken.

laatstgenoemden natuuronderzoeker werden tevens beschrijvingen zijner reizen opgesteld, die sedert hier te lande in het licht zijn verschenen.

Ten behoeve van 's lands plantentuin te Buitenzorg werden ook dit jaar vele planten en zaden ontvangen, terwijl ook met verzendingen van planten en zaden naar Nederland en elders werd voortgegaan.

In afwachting van nadere maatregelen in het belang van een meer wetenschappelijk beheer, werd, bij een besluit van 2 Junij 1865 eene nieuwe instructie vastgesteld voor den hortulanus, onder het oppertoezigt van den intendant der gouvernementshotels aan het hoofd der inrigting geplaatst. (1)

In de eerste plaats is hem daarbij tot taak gesteld het bijeenbrengen te Buitenzorg en te Tjipannas van de belangrijkste gewassen van Nederlandsch Indie, ten einde die grondig te leeren kennen. Voorts is hem, behalve de zorg voor eene geregelde wisseling en ruiling van planten en zaden met de botanische tuinen in Nederland, o. a. ook opgedragen het onderhouden en aanknoopen van betrekkingen met bestaande botanische of acclimatatie-tuinen, vooral in vreemde kolonien, ten einde de meest mogelijke verscheidenheid te verkrijgen van alle tropische cultuurplanten.

In den laatsten tijd was een vrij aanzienlijk deel van den hertenkamp bij het paleis te Buitenzorg tot uitbreiding van den plantentuin afgestaan. Ook nam deze bijna het geheele park in.

Betreffende de magnetische en meteorologische waarnemingen valt aan te teekenen, dat bij de barometer- en regenwaarnemingen, in 1863 en 1864 begonnen, dit jaar ook geregelde temperatuur- en windwaarnemingen zijn gedaan. Tevens werden de zelfregistrerende barometer en zelfregistrerende thermometer opgesteld. Sedert 1 Februarij 1865 worden de dagelijksche uitkomsten dezer verschillende waarnemingen geregeld openbaar gemaakt in de *Javasche Courant*. Eenige inlanders werden door den ingenieur opgeleid tot het doen van waarnemingen en eenvoudige herleidingen; bij het einde van het jaar waren er vier reeds zoo ver gevorderd, dat van hunne geregelde diensten in het volgend jaar partij zou kunnen worden getrokken. Het was echter zeer moeijelijk te Batavia voor dit werk geschikte inlanders te verkrijgen. (2)

§ 4. *Wetenschappelijke genootschappen, tijdschriften en nieuwsbladen.*

Het *Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* gaf dit jaar het 32ste deel harer Verhandelingen en het XVde deel van haar Tijdschrift in het licht. De belangrijke inhoud dezer werken strekt ten bewijze van den onvermoeiden ijver, waarmede het genootschap de verspreiding van kennis op het gebied der taal-, land- en volkenkunde tracht te bevorderen.

's Genootschaps verzamelingen verkeerden in goeden staat. Het Ethnologisch Museum werd verrijkt met een aantal voorwerpen, afkomstig van de in dit jaar gehouden nijverheidstentoonstelling, waarover nader in hoofdstuk N, afdeeling IV. Ook de bibliotheek deed onderscheiden aanwinsten.

Voor meerdere bijzonderheden zij verwezen naar 's genootschaps jaarverslag, opgenomen in de *Javasche Courant* van 13 Julij 1866.

Aan het nieuwe locaal voor het genootschap werd voortgewerkt.

Ook van de *Koninklijk Natuurkundige Vereeniging*, was de arbeid dit jaar geenszins onvruchtbaar; de wetenschappelijke kennis van verscheidene natuur-voorwerpen werd daardoor aanzienlijk vermeerderd.

Van het Natuurkundig Tijdschrift werd in dit tijdvak door de vereeniging uitgegeven het 28ste deel compleet, en de 1ste aflevering van het 29ste deel.

Voor de *Nederlandsch Indische Maatschappij van Nijverheid en Landbouw* was het jaar 1865 belangrijk door de verwezenlijking, met ijverige medewerking van andere belangstellenden, van een in 1864 van haar uitgegaan plan, om namelijk te Batavia eene tentoonstelling te openen van voortbrengselen van nijverheid en landbouw uit den

---

(1) In 't laatst van 1867 is van hier een wetenschappelijk gevormd kruidkundige uitgezonden, bestemd om als directeur van 's lands plantentuin op te treden.

(2) Met het doen van uurwaarnemingen van magnetische verschijnselen is in den loop van 1866 een aanvang gemaakt.

Indischen Archipel. Ofschoon na de vorming eener tentoonstelling-commissie de regtstreeksche bemoeijingen der Maatschappij met de aangelegenheden dezer onderneming ophielden, nam dit echter niet weg, dat de zaak zelve voor de Maatschappij niet zonder gunstige gevolgen bleef.

Aan het gebouw toch, dat door haar gezamenlijk met de Natuurkundige Vereeniging wordt ingenomen, was ten dienste der tentoonstelling een ruim locaal toegevoegd, waarover de Maatschappij na afloop der tentoonstelling de uitsluitende beschikking verkreeg, en dat weldra zou worden ingerigt als de bewaarplaats van hare nog altijd min geordende verzameling van natuur- en nijverheids-voortbrengselen.

Omtrent de afdeelingen der Maatschappij te Soerakarta en te Samarang, zijn geene verslagen ontvangen.

Met het in het licht geven harer notulen, die eene volledige geschiedenis bevatten van de werkzaamheden der Maatschappij, werd voortgegaan.

De *Vereeniging tot bevordering der geneeskundige wetenschappen in Nederlandsch Indie* voltooide het XIde deel van haar Tijdschrift, en nam maatregelen om dit haar orgaan meer nog dan vroeger aan zijne bestemming te doen beantwoorden. Een nieuw reglement werd tevens door de vereeniging vastgesteld.

Betreffende de andere instellingen in Nederlandsch Indie, die onder deze paragraaf behooren, vallen geene bijzonderheden aan teekenen.

Gedurende 1865 zagen dezelfde tijdschriften en nieuwsbladen het licht, die in het vorig Verslag zijn opgeteekend, met uitzondering van het te Batavia uitgegeven weekblad »the Java Times", dat bij het eind van 1864 ophield te bestaan. (1)

L. Algemeen burgerlijk beheer.

I. Algemeen beheer.

Als een vervolg op hetgeen daaromtrent is aangeteekend in het vorig Verslag, kan worden medegedeeld, dat in de eerste helft van dit jaar van de Indische Regering voorstellen zijn ontvangen omtrent eene veranderde inrigting der departementen van algemeen burgerlijk bestuur in Nederlandsch Indie, welke evenwel op ultimo 1865 nog een punt van overweging bij het Opperbestuur uitmaakten. (2)

II. Finantien.

§ 1. *Muntwezen.*

Nieuwe muntregeling. In algemeenen zin komen de berigten omtrent de werking der muntwet met die van vorige jaren overeen. Het eenige kenmerkend verschil bestond hierin, dat over 't algemeen vermindering van agio viel waar te nemen bij verwisseling van de verschillende muntsoorten onderling.

In onderscheidene gewesten bleef nog in vrij groote hoeveelheid oud kopergeld als munt van vertrouwen in omloop, meest tegen den vroegeren koers van 120 duiten den gulden. Hier en daar op Java was de hoeveelheid zelfs toegenomen door aanvoer uit aangrenzende gewesten of wel van plaatsen buiten Java.

In verband met de intrekking der gouvernements-indigo- en kaneelcultuur, waardoor in de betrokken gewesten betalingen in nieuwe munt schaarscher werden, was het te voorzien dat de bevolking, ten einde in staat te zijn de kwijting harer landrente en den inkoop van zout in wettig betaalmiddel te kunnen bewerkstelligen, hare transactien in oude koperen munt zou moeten verminderen. Intusschen wordt uit eene andere residentie berigt, dat de bevolking zich voor de betaling harer landrente in

---

(1) Met 1 Januarij 1866 zag nog het licht: » Het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad*".

(2) De voorstellen hebben zich opgelost in het reeds in 't vorig Verslag vermelde Koninklijk besluit van 21 September 1866, n°. 66 (*Indisch Staatsblad* n°. 127.) De organisatie van het personeel der nieuwe departementen heeft, binnen de daarvoor bij de begrooting toegestane credieten, onder nadere en sedert verleende goedkeuring des Konings, plaats gehad bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 11 December 1866, n°. 18. Voor de reorganisatie van het marine-departement, waarover in hoofdstuk D, afdeeling II, § 1 hiervoren, zij verwezen naar *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 140.

nieuwe munt, ieder jaar een verlies van 6 à 7 pct. getroostte, en dat desniettemin eer toedan afneming van oud kopergeld viel te bespeuren, ongeacht de herhaalde opmerkingen van het Bestuur, dat niemand verpligt was betalingen in oude munt aan te nemen.

Gedurende 1865 werd nog aan recepissen ingewisseld en vernietigd voor een bedrag van f 6507, zoodat onder ult°. December van de f 26 600 000, die van dit papier in omloop waren gebragt, ter inwisseling overbleef voor eene som van f 247 788, waarvan evenwel het grootste gedeelte geacht kon worden door brand als anderzins te zijn verloren gegaan. (1)

Voor het in 1865 verrigte in het belang der te doene geldelijke verantwoording nopens de uitvoering der muntwet, zij verwezen naar het aangeteekende op bladz. 113 van het vorig Verslag. (2)

Agio. Gedurende 1865 werden voor de Nederlandsche gouden negotie-penningen en sommige vreemde muntspecien te Batavia de volgende prijzen betaald:

	Jan.—Maart.	April—Junij.	Julij—Sept.	Octob.—Dec.
Mexicaansche dollars	f 2,62 à f 2,65	f 2,65 à f 2,58	f 2,68	f 2,60 à f 2,62
Tien-gulden-stukken	f 10,00	f 10,00	10,00	10,00 à 9,80
Gouden ducaten (oude)	7,00	f 6,90 à f 7,00	7,00	7,00 à 6,85
id. id. (nieuwe)	6,15	f 6,15	6,15	6,10 à 6,15
Engelsche souvereins	f 12,25 à f 12,30	f 12,15 à f 12,30	f 12,30 à f 12,15	f 12,15
Australische id.	11,80 à 11,90	11,90 à 12,00	12,00 à 11,85	11,85

(1) Zie omtrent de verlenging tot 1 September 1867 van den termijn van inwisseling, de wet van 15 September 1866 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 149, *Indisch Staatsblad* n°. 134).

(2) De vaststelling van het goed slot zoowel van de in Indie als in Nederland gedane ontvangsten en uitgaven, ten gezamelijke bedrage van f 2 534 748,56⁵, heeft plaats gehad bij de wet van 16 April 1867 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 22, *Indisch Staatsblad* n°. 84).

Wisselkoers. Deze was gedurende 1865 als volgt:

Maanden.	Te Batavia op Amsterdam. Guldens Ned. courant voor f 100 Ind. courant. Gouvernement.	Te Batavia op Amsterdam. Guldens Ned. courant voor f 100 Ind. courant. Particulier.	Te Batavia op Londen. Een pond sterling voor guldens en centen.	Te Batavia op Calcutta. 100 Compagnie's ropijen voor guldens.	Te Batavia op China. Een dollar voor guldens en centen.	Te Batavia op Singapoer. Een dollar voor guldens en centen.
Januarij . .	103	104	11,30	120	2,70	2,71
Februarij. .	103	104¼ à 104¾	11,20	»	»	»
Maart . . .	103	103¾ à 104	11,20	121	2,58	2,60
April	103	103¾	$11{,}27^5$ à 11,30	118	2.58 à 2,59	$2{,}57^5$ à 2,60
Mei.	103	103¼ à 103½	11,40 à $11{,}42^5$	117½ à 118½	$2{,}57^5$	$2{,}56^5$ à $2{,}57^5$
Junij	103	103¼ à 103½	11,45	118	2,57	2,58
Julij	102½	102⅝ à 102¾	11,50 à $11{,}52^5$	119 à 120	2,63 à 2,64	2,70
Augustus. .	102	102½ à 102⅝	11,54 à 11,55	117	2,63	2,65 à $2{,}65^5$
September .	102	103¼ à 103½	11,45	115⅝	2.61	2,63 à 2,64
October . .	102	103¼ à 103½	11,45	116¼	2,62	2,63
November .	102½	103½ à 103¾	11,40	119¼ à 117	2,61 à 262	2,62
December .	103	104½ à 105	11,30	119¼ à 119½	2,61	2,63

Het bedrag der door het Gouvernement ter voorziening in de geldelijke behoeften der Indische administratie afgegeven wissels, wordt hieronder in § 3 vermeld.

De regeling der afgifte, alsmede de vervaltijd en de verkrijgbaarstelling van gouvernementswissels op het Departement van Kolonien, bleven onveranderd.

Van de gelegenheid om door middel van 's lands kassen in Nederlandsch Indie gelden boven de f 100 over te maken (zie het vorig Verslag, bladz. 114), werd ook gedurende 1865 ruim gebruik gemaakt.

§ 2. *Javasche Bank.*

Ten vervolge op het medegedeelde in vorige Verslagen nopens de uitkomsten der Javasche Bank, strekken de onderstaande opgaven betreffende het 38ste boekjaar, loopende van 1 April 1865 tot 31 Maart 1866. (1)

(1) Het nieuwe agentschap te Cheribon (zie het vorig Verslag, bladz. 116, noot 2), is op 31 Julij 1866 geopend. Onlangs, in October 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 142), is nog vergunning verleend tot het oprigten van agentschappen te Soerakarta en te Pasoeroean.

De baten en lasten bedroegen in dat jaar·

Baten.

Renten op disconto's	f	622 167,90
» » beleeningen		67 367,34
» » hypotheken en gouvernements-obligatien		89 091,48
Pakhuishuur		4 610,00
Winst op vreemde muntspecien		3 218,92
Provisie op assignatien en incasseringen		59 905,27
Te zamen . . .	f	846 360,91

Lasten.

Uitgaven en afschrijvingen		230 871,80
Blijft . . .	f	615 489,11
Hiervan werd gereserveerd ter bestrijding der kosten van het vervaardigen van nieuw bankpapier, eene som van		15 489,11
Zoodat ter verdeeling overbleef	f	600 000,00

uitmakende over 12 000 aandeelen van f 500, een dividend van f 50 per aandeel. (1)

In de twee voorafgegane boekjaren 1863/64 en 1864/65 was de zuivere winst achtereenvolgens geweest f 621 498,25 en f 454 862,88, waarvan ter uitdeeling werd bestemd f 600 000 en f 450 000, gevende een dividend van f 50 en f 37,50 per aandeel.

Bij het einde van het boekjaar 1865/66 was de staat der Bank aldus:

Debet.

Specie (wettig betaalmiddel)		f 16 125 162,52
Hypotheken . .	f 1 477 000	
Gouvernements-obligatien . .	23 000	
		1 500 000,00
Beleeningen		910 699,02
Acceptatien in portefeuille:		
(vendu-acc.)	f 2 612 180,28	
(particuliere)	9 386 966,21	
		11 999 146,49
Belegd in den handel in muntmateriaal		446 450,59
Gebouwen en inventaris .		437 091,61
Diverse rekeningen . . .		415 169,46
		f 31 833 719,69

Credit.

Kapitaal	f 6 000 000,00
Winst, 38ste boekjaar . .	615 489,11
Bankbiljetten in omloop (2).	23 831 750,00
Bankassignatien	126 323,86
Kassierssaldo's en diverse crediteuren	1 234 116,22
Onafgehaalde dividenden, renten en uitlotingen van gouvernements-obligatien enz.	26 040 50
	f 31 833 719.69

(1) Over het jaar 1866/67 is de zuivere winst geweest f 1 026 176,49 waarvan ter uitdeeling werd bestemd f 1 020 000, gevende een dividend van f 85 per aandeel of 17 pct.

(2) Bij ordonnantie van 31 Maart 1866 (*Indisch Staatsblad* n°. 30); is aan de Bank ook vergund geworden de uitgifte van biljetten van f 5. Aan biljetten van f 10, welker uitgifte in 1859 was toegestaan, had de Bank bij het eind van het tegenwoordig boekjaar voor een bedrag van f 2 065 150 in omloop. Het maximum der uitgifte van papier op den voet van art. 30 van het octrooi is laatstelijk (in September 1866) op f 20 000 000 bepaald. Omtrent eene ruimere toelating van bankpapier bij 's lands kassen, zie men de 3de noot op bladz. 116 van 't vorig Verslag.

Het disconto der Bank, dat gedurende het vorig boekjaar nagenoeg onveranderd op $7^1/_2$ pct. (1) was blijven staan, onderging gedurende 1865/66 bij het hoofdbureau te Batavia en de agentschappen te Samarang en Soerabaija vele en belangrijke wisselingen. Sedert 31 Mei 1865 binnen weinige dagen van 7 tot 6 pct. verlaagd en vervolgens in Julij (alleen voor Batavia) tot het buitengewoon laag cijfer van $5^1/_2$ pct., volgde in September—Februarij, soms met tusschenpoozen van enkele dagen, achtereenvolgens eene verhooging tot 6, $6^1/_2$, 7, $7^1/_2$, 8, 9, $9^1/_2$ en 10 pct. en zag de Bank zich eindelijk op 2 Maart 1866 verpligt het disconto op $10^1/_2$ pct. te brengen, het hoogste cijfer waarop het bankdisconto ooit in Indie gestaan had. Reeds op 9 Maart kon echter het tarief geruggebragt worden tot 10, vervolgens tot 9 en was het op 31 Maart $8^1/_2$ pct. Tot die vermeerdering zag de directie zich voornamelijk in staat gesteld door de van regeringswege verleende vergunning (waarvan echter geen gebruik was behoeven te worden gemaakt), om voor den tijd van eene maand 's lands kas te Batavia dienstbaar te maken aan het herdiscompteren van een gedeelte der in de portefeuille der Bank zich bevindende vendu-acceptatien.

Bij de agentschappen te Padang en te Macassar bleef het tarief van disconto voor promessen of wisselbrieven, kort of lang zigt, onveranderd op $7^1/_2$ pct

In het disconto op vendu-acceptatien en geaccepteerde gouvernementswissels (algemeen op $4^1/_2$ pct. bepaald, met bijberekening van $^1/_2$, $^3/_4$ of 1 pct. voor accepten, waaraan meer bijzondere moeite, kosten en vooral renteverlies bij de incassering verbonden zijn), zoomede in de rente op beleeningen (naar gelang van den aard der waarden 4, 5 en 6 pct.), kwam geene wijziging.

De provisie der Bank bleef bepaald als volgt:

1°. op incasseren van particuliere acceptatien en wisselbrieven;

2°. op assignatien der Bank van het hoofdbureau op de agentschappen Samarang en Soerabaija, of omgekeerd. zoomede van die agentschappen onderling;

3°. op dito van Batavia, Samarang en Soerabaija op Padang of Macassar, zoomede van laatstgenoemde agentschappen onderling, $^1/_4$ pct. voor bedragen van f 1000 en daarboven en $^1/_3$ pct. voor bedragen daarbeneden (met een minimum van vijftig cents);

4°. op assignatien van de agentschappen Padang of Macassar op Batavia, Samarang of Soerabaija 1 per mille (met een minimum als voren).

Overigens werd berekend: voor het ontvangen van gelden in rekening-courant en voor het incasseren van bij de Bank betaalbaar gestelde promessen, wisselbrieven of rekeningen, zoomede van gouvernements-ordonnantien en gefiatteerde wissels op de landskassen van die plaatsen waar de bank gevestigd is, $1/2$ per mille; voor het overschrijven op rekening van een en ander $1/8$ per mille; voor het uitbetalen van gelden op orderbriefjes *niets;* voor het bewaren van specie of andere waarden, per 6 maanden, 1 per mille, en voor het crediteren in rekening-courant van bedragen voortspruitende uit bij de Bank geslotene disconto's of beleeningen, zoomede voor het uitbetalen van assignatien daartegen, *niets.*

§ 3. *Staat der kassen.*

Buiten de depôts voor de emissie van recepissen, was op het eind van elk quartaal

(1) Voor promessen; het disconto op wisselbrieven was steeds $1/2$ pct. lager. Papier op kortzigt werd voor beide tegen $1/2$ pct. lager genomen.

van het jaar 1865, in 's lands kassen of onder weg tusschen de verschillende kassen, de volgende geldswaarde:

	KASSEN.	Zilveren munt.	Bank-papier.	Koperen munt.	TOTAAL.
31 Maart.	Op Java en Madura. .	f 16 755 246	f 5 994 765	f 4 261 985	f 27 011 996
	» de buitenbezittingen	3 664 247	51 620	361 538	4 077 405
		f 20 419 493	f 6 046 385	f 4 623 523	f 31 089 401
30 Junij.	Op Java en Madura. .	f 16 398 870	f 6 115 655	f 4 056 485	f 26 571 010
	» de buitenbezittingen	3 457 313	53 725	336 954	3 847 992
		f 19 856 183	f 6 169 380	f 4 393 439	f 30 419 002
30 Septemb.	Op Java en Madura. .	f 13 019 772	f 4 940 300	f 4 026 146	f 21 986 218
	» de buitenbezittingen	3 805 525	137 700	353 493	4 296 718
		f 16 825 297	f 5 078 000	f 4 379 639	f 26 282 936
31 Decemb.	Op Java en Madura. .	f 14 926 013	f 7 763 855	f 4 314 323	f 27 004 191
	» de buitenbezittingen	4 603 735	64 975	341 106	5 009 816
		f 19 529 748	f 7 828 830	f 4 655 429	f 32 014 007

Blijkens het vorig Verslag was op 31 December 1864 aanwezig:

KASSEN.	Zilveren munt.	Bank-papier.	Koperen munt.	TOTAAL.
Op Java en Madura	f 15 504 726	f 2 929 095	f 4 178 238	f 22 612 059
» de buitenbezittingen . . .	3 555 119	13 220	362 201	3 930 540
Totaal. . .	f 19 059 845	f 2 942 315	f 4 540 439	f 26 542 599
Op 31 Dec. 1865 was aanwezig	19 529 748	7 828 830	4 655 429	32 014 007
Alzoo op 31 Dec. 1865 meer	f 469 903	f 4 886 515	f 114 990	f 5 471 408

De Indische kas werd gedurende 1865 aangevuld als volgt:

1°. door wissels van den Gouverneur-Generaal op het Ministerie van Kolonien, tot een bedrag van:

f 2 839 497,88 à 103 pct.	. . . .	f 2 756 794,05[5]
319 717,59 » 102½ »	. . . .	311 919,60
936 073,53 » 102 »	. . . .	917 719,14[5]
f 4 095 289,00, waarvoor verkregen werd	. . . . . .	f 3 986 432,80
2°. door uit Nederland gezonden zilveren specie	. . . .	7 510 000,00
3°. door stortingen van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij	. . . .	12 000 000,00
Te zamen	. . . .	f 23 496,432,80

Deze laatste wijze van aanvulling der Indische kassen was als buitengewoon te beschouwen. De aanleiding tot de overeenkomst deswege met de Handelmaatschappij gesloten, was gelegen in den bijzonderen aandrang waarmede door de Indische Regering de uitzending van specie binnen een bepaalden termijn was gevraagd geworden. (1)

Een paar tot het kasbeheer betrekkelijke beschikkingen vinden hier nog vermelding. De eerste opgenomen in *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 19, betreft de vestiging van onderkassen in de afdeeling Siak, en wel te Siak, Laboean Batoe, Batoe Bara en Deli, met aanwijzing van de controleurs aldaar gevestigd als kashouders; bij de tweede (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 70), werd de onderkas Sintang tot eene zelfstandige kas verheven, en dien ten gevolge de adsident-resident aldaar verklaard regtstreeks rekenpligtig te zijn aan de Algemeene Rekenkamer.

§ 4. *Begrooting.* (2)

Eene aantooning van de geraamde ontvangsten en uitgaven der Indische administratie over 1865 zoowel in Indie als in Nederland, wordt in den gebruikelijken vorm hierachter aangetroffen in bijlage lit. N.

In hare bijzonderheden kan deze begrooting nader worden gekend uit de mededeelingen gedaan bij brief van den Minister van Kolonien van 24 November 1865 (n°. 78 an de stukken der zitting 1865/66). Men vindt daarin de besluiten van den Gouverneur-Generaal, houdende vaststelling der verschillende hoofdstukken, benevens de betrekkelijken staten en memorien van toelichting. Tevens is daarbij gevoegd eene hier te lande opgemaakte aantooning van de in de begrooting van uitgaven sedert hare oorspronkelijke vaststelling gebragte wijzigingen. (3)

---

(1) Eene buitengewone voorziening in 1864 genomen, bestond in het opnemen bij de Javasche Bank, op den voet van art. 35 van het octrooi (*Indisch Staatsblad* 1859, n°. 98), eener som van f 2 000 000. Van dit hulpmiddel behoefde de Regering niet langer dan twee maanden gebruik te maken.

(2) Ten vervolge op het vroeger aangeteekende betreffende de genomen maatregelen tot uitvoering der Indische comptabiliteitswet (zie het vorig Verslag, bladz. 118), zij onder andere verwezen naar *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 98, bevattende het reglement op het stellen van borgtogt door de landscomptabelen; *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 149, houdende algemeene regelen voor het uit de bedoelde wet voortvloeijende administratief beheer, zoomede naar *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 151 en 1867, n°. 107 en 135, houdende regelen en voorschriften voor het materieel beheer en bij materiele verstrekkingen.

De instructie enz. voor de Rekenkamer in Indie is te vinden in *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 158. Aangaande de werking der comptabiliteitswet zie men § 5 der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1868 (zitting 1867/68, **11**, n°. 38.)

(3) Gelijke mededeelingen voor zooveel 1866 betreft zijn te vinden onder n°. 23 van de stukken der tweede zitting 1866/67. De begrooting van Nederlandsch Indie voor 1867 is vastgesteld bij de wetten van 16 September 1866 (*Nederlandsch Staatsblad* nis. 152–155, *Indisch Staatsblad* n°. 122), sedert, voor de tractementsverhooging der inlandsche hoofden en ambtenaren op Java en Madura, gewijzigd bij de wet van 6 Julij 1867 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 66, *Indisch Staatsblad* n°. 121), en ten behoeve van het materieel der zeemagt bij de wet van 19 April 1868 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 60). Eene nadere wijziging voor

Omtrent de werkelijke uitkomsten der Indische administratie zijn geen latere opgaven bekend dan over 1862; de daartoe betrekkelijke aantooning, in Maart 1867 uit Indie ontvangen, is afzonderlijk aan de Staten-Generaal ingezonden, en nog als bijlage lit. E E. aan het vorig Verslag toegevoegd. (1)

§ 5. *Bronnen van inkomsten.*

a. Verpachte belastingen en monopolien.

De verpachting van 's lands middelen voor 1865, op nagenoeg gelijke voorwaarden als voor 1864 (zie het vorig Verslag, bladz. 120), leverde, in vergelijking met het pachtcijfer der beide laatste jaren, de navolgende uitkomsten op:

	Opiumpacht.		Andere verpachte middelen.	
	Java en Madura.	Buitenbezittingen.	Java en Madura.	Buitenbezittingen.
1863	f 10 672 440	f 948 688	f 1 996 512 (2)	f 625 295 (2)
1864	9 265 920	871 704	1 828 680	578 956
1865	10 407 600 (3)	904 926	1 859 880 (4)	567 920

Voor de opiumpacht gedurende 1865 bleef het in 1861 aangenomen stelsel gevolgd. Vermindering der aan de pachters te verstrekken maximum-hoeveelheden opium, zoo als in de twee vorige jaren, vond evenwel niet plaats. De toegestane verstrekkingen voor 1862 en 1863 vastgesteld op 87 528 en 76 560 katties, bleven dus even als voor 1864 bepaald op 70 548 katties. Ook het getal verkoopplaatsen (kitten), in 1864 nog bedragende 880, onderging geene verdere inkrimping. Het pachtgebied evenwel was weder eenigermate beperkt geworden door de aanwijzing van twee nieuwe verbodskringen: het bergdistrict Tenger en Probolingo en het district Tjibaroesa in Buitenzorg.

De werkelijke verstrekking van opium aan de pachters, in de drie voorafgegane jaren achtereenvolgens 77 110, 74 174 en 68 748 katties, beliep in 1865, uit hoofde van mindere aanvraag voor Soerabaija, Batavia en de afdeeling Madura, slechts 67 762 katties of 2786 minder dan was toegestaan.

De vele in den laatsten tijd ontdekte gevallen van sluikerij, hoofdzakelijk uitgegaan van de pachters zelven en hunne gemagtigden, deden het vermoeden ontstaan, dat over het algemeen de vastgestelde maxima van verstrekking niet voldoende wâren. In verband hiermede werd bij de pachtvoorwaarden voor 1866 (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 108*a*), die overigens geen nieuwe beginselen inhielden en ook het pachtgebied onveranderd lieten, het maxima voor de meeste gewesten eenigermate verhoogd en daardoor het totaal vastgesteld op 71 400 katties, zijnde 852 katties meer. (5)

---

zooveel betreft de uitgaven in Nederland is voorgedragen blijkens n°. 43 van de stukken der tweede zitting 1867/68.

Credieten boven de begrooting zijn door den Gouverneur-Generaal geopend bij de ordonnantien van 3 Mei, 22 October en 21 December 1867 (*Indisch Staatsblad* nis. 61, 141 en 169). Het eerste crediet is bekrachtigd bij de wet van 19 April 1868 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 61); de beide andere zijn ter bekrachtiging voorgedragen blijkens n°. 45 van de stukken der aangehaalde zitting.

De begrooting van Nederlandsch Indie voor 1868 is vastgesteld bij de wetten van 19 April 1868 (*Nederlandsch Staatsblad* nis. 56 tot en met 59.)

(1) Zie nopens voorzieningen tot bijwerking van den achterstand in het werk der Indische rekeningen, blz. 48 der in de laatst vorige noot aangehaalde Memorie van Beantwoording.

(2) Na aftrek van de met 1 Januarij 1864 ingetrokken pacht der zee- en riviervisscherijen.

(3) De pachtschat voor 1866 beliep f 9 863 280; die voor 1867 f 9 287 520. Voor de buitenbezittingen is nog alleen het cijfer van 1866 bekend, namelijk f 917 832.

(4) Voor 1866 en 1867 was dit cijfer achtereenvolgens f 2 081 200 en f 1 942 392. Op de buitenbezittingen bragten de kleine middelen in eerstgenoemd jaar f 564 245 op; de pachtschat voor 1867 is niet vermeld gevonden.

(5) Ook voor 1867 en 1868 zijn, in afwachting van overwegingen nopens eene wijziging van het thans bestaande stelsel, de voorwaarden, ook wat de te verstrekken hoeveelheden betreft, dezelfde gebleven, behoudens strengere bepalingen tot wering van sluikerij (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 117 en 118, en 1867, n°. 145).

Maatregelen werden intusschen genomen om den toenemenden sluikhandel in opium zooveel mogelijk te ontdekken. Niet alleen werd een ruim crediet beschikbaar gesteld voor de aanwending van buitengewone middelen van geheime recherche en politie in Indie zelf, maar ook werd de medewerking ingeroepen van den Nederlandschen consul te Singapoer, vermits de sluikhandel voor een groot gedeelte van daar scheen uit te gaan.

Ten aanzien der overige verpachte middelen verdienen, als in 1865 genomen, de navolgende beschikkingen in aanmerking te komen:

de uitbreiding, te rekenen van 1 Januarij 1866, van de pacht van het uitsluitend regt tot verkoop van arak, rum en tjoe op Java en Madura, tot alle in Nederlandsch Indie gestookte sterke dranken (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 148);

de regeling, voor zoover dit nog noodig was met het oog op de bestaande pachtvoorwaarden voor het gouvernement van Celebes in het algemeen (*Indisch Staatsblad* 1857, n°. 105), van de voorwaarden voor de in 1865 in de afdeeling Tontoli, van genoemd gouvernement voor het eerst verpachte middelen, als: de opiumpacht, de pacht der toptafels, de lombardpacht, de arakpacht en de pacht van het slagten van vee (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 66);

de vaststelling voor 1866 en volgende jaren van nieuwe, meer volledige voorwaarden voor de pacht der pandjeshuizen in de residentie Wester-afdeeling van Borneo (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 120);

de nieuwe regeling der pacht voor het slagten van varkens ter hoofdplaats Muntok (Banka), in dier voege, dat de pachter niet meer zal hebben het uitsluitend regt tot het slagten van varkens en het verkoopen van varkensvleesch, maar alleen geregtigd zal zijn tot het heffen van eene zekere belasting voor elk geslagt beest (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 56);

en eindelijk de verordening houdende nieuwe voorwaarden, ingaande 1°. Julij 1866, nopens de pacht van het regt tot den invoer en verkoop van zout te Boekit-Batoe, Bengkalis en onderhoorige plaatsen in het rijk van Siak (Riouw), eene belasting in 1863 van het Siaksch bestuur overgenomen, en sedert dien tijd voorloopig op den bestaanden voet door het Gouvernement bestendigd (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 100).

b. Onverpachte belastingen.

1°. Belastingen in arbeid opgebragt. Hieromtrent wordt verwezen naar hetgeen onder het hoofd „Persoonlijke diensten" wordt medegedeeld in hoofdstuk C, afd. IV, hiervoren.

2°. Belastingen in geld opgebragt. De beschikkingen, tot dit onderwerp betrekkelijk, voor zooveel zij niet het uitvloeisel zijn der in 1865 vastgestelde nieuwe tariefwet voor Nederlandsch Indie en daarom te gelijk met deze nader hare vermelding zullen vinden in hoofdstuk N, afd. V, § 3, van dit Verslag, bepalen zich tot de afschaffing van een tweetal voor 's lands kas weinig beduidende belastingen op Borneo, de intrekking namelijk van de belasting van f 1 per koijan van de te Pontianak (Westerafdeeling van Borneo) naar de reede aldaar varende praauwen (Indisch besluit van 16 September 1865, n°. 28), en het buiten werking stellen eener in het voormalig rijk van Bandjermasin onder het Vorstenbestuur geheven en tijdelijk ten behoeve van het Gouvernement behouden belasting, bekend onder den naam van pitrah (fitrah), zijnde eene heffing in natura, eigenaardig bestemd voor de inlandsche geestelijkheid (Indisch besluit van 22 Julij 1865, n°. 71). De opbrengst dezer belasting beliep f 4000 à f 5000 's jaars. Het afgeschafte praauwengeld te Pontianak bragt over 1865 niet meer dan f 649 op.

Nog komen hier in aanmerking de bepalingen (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 42), omtrent de heffing der in 1863 uitgeschreven, doch eerst met 1°. Januarij 1865 in werking getreden hoofdelijke belasting onder de negorij-bevolking der residentie Amboina en onderhoorigheden (vergelijk het Verslag over 1863, bladz. 134), zoomede de vergunning (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 114), om blanco of gedrukt nog niet beschreven wit papier te doen stempelen met 's lands klein zegel.

In navolging van vorige Verslagen volgt hieronder, met verwijzing overigens naar bijlage P, een overzigt van de opbrengst der landelijke inkomsten op Java en Madura, vergeleken met de cijfers van het vorige jaar.

	Aanslag in 1865.	Aanslag in 1864.	Meer in 1865.	Minder in 1865.
Ongebouwde eigendommen (landrente) (1)	f 11 138 966,61	f 10 609 551,49	f 529 415,12	
Gebouwde idem (belasting op het bedrijf) (2)	863 247,90	846 439,95	16 807,95	
Tuinen en nipa-bosschen.	25 396,63[5]	25 634,48[5]	»	f 237,85
Vischvijvers	177 608,36	173 308,41[5]	4 299 94[5]	
Totaal van den aanslag	f 12 205 219,50[5]	f 11 654 934,34	Alzoo *meer* in 1865 f 550 285,16[5].	
Daarvan is ontvangen.	12 144 587,45	11 634 974,33		
Zoodat ongeïnd is gebleven.	f 60 632,05[5]	f 19 960,01		

De aanslag van het middel der verponding, beliep op Java belangrijk meer dan in 't vorig jaar, namelijk f 924 609,25, tegen f 779 067.97[5] in 1864. Voor ongeveer een derde gedeelte had tot deze vermeerdering bijgedragen de hoogere waarde, waarvoor de particuliere landerijen voor het driejarig tijdvak 1865—1867 waren aangeslagen.

Het volgend staatje geeft een overzigt van de opbrengst der landrente of van de als zoodanig geheven wordende vertiening in de drie gewesten buiten Java en Madura, waar deze heffing bestaat. (3)

	Aanslag in 1865.	Aanslag in 1864.	Meer in 1865.	Minder in 1865.	Op ultimo Dec. 1865 achterstallig.
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	(4 *bis*) f 172 005,34	(4 *bis*) f 174 958,04	»	f 2 952,70	niet opgegeven.
Palembang (4)	(5) 351 233,75	(5) 324 746,75	f 26 487,00	»	f 24 392,04
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	niet opgegeven.	niet opgegeven.	»	»	»

(1) Ongerekend de vrijgestelde landrente, bedragende in 1865 f 35 757,66 en in 1864 f 31 233,33.

(2) Voor de vergelijking met de opbrengst in vorige jaren wordt hier aangeteekend, dat onder de opgegeven cijfers begrepen is eene som van respectivelijk f 237 115,70 en f 256 108,25, wegens den aanslag der visschers in de bedrijfsbelasting, tot ultimo 1863 onderworpen geweest aan de toen ingetrokken vischpacht.

(3) Voor den aanslag over de jaren 1868—1870 zijn de regelen gesteld opgenomen in *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 102.

(4) Sedert is twijfel gerezen of de zoogenaamde landrente in Palembang wel eigenlijk eene belasting is op den landbouw, en of zij niet veeleer is eene belasting op de huisgezinnen. Hieromtrent is van de Indische Regering inlichting gevraagd.

(4 *bis*) Onder het nu opgegeven cijfer van 1864 schijnt ook begrepen te zijn de vertiening op suikerriet en zout.

(5) Zuiver bedrag, na aftrek van collecteloon.

Met betrekking tot de op sommige buitenbezittingen werkende hoofdelijke belastingen, zijn de volgende cijfers vermeld gevonden, aanwijzende het onzuiver bedrag van den aanslag.

		1865.	1864.
Celebes	eiland Saleijer (*Indisch Staatsblad* 1863, n°. 48 en 166)	(1) f 21 515,00	(1) f 23 295,00
	eilanden onder Macassar (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 70)	7 473,00	3 925,00 (2de halfjaar).
Amboina en onderhoorigheden (*Indisch Staatsblad* 1863, n°. 169 en 1865 n°. 42) (2)		16 326,00	nog niet ingegaan.
Menado	Minahassa	86 210,00	f 84 735,00
	Gorontalosche landschappen	42 125,00	47 790,00

Het geïnd bedrag is voor geen der beide jaren opgegeven; op den aanslag der Gorontalosche landschappen over 1864 schijnt echter, ten gevolge van onvermogen der belastingschuldigen en herhaalde misgewassen in eenige districten, een belangrijke achterstand te zijn verschuldigd gebleven, althans eene som van f 31 299 moest als oninbaar voor rekening van den lande worden afgeschreven.

De hoofdelijke belasting, in 1863 op Amboina ingevoerd als aequivalent voor de af-afschaffing der verpligte teelt en levering van kruidnagelen, kwam eerst dit jaar in werking, doch werd al dadelijk vastgesteld op het voor het tweede jaar aangenomen quantum van f 2 per huisgezin. (3)

c. Onverpachte monopolien enz.

Zout. Had de zoutwinning in de drie voorafgegane jaren achtereenvolgens opgeleverd 84 238, 2872 en 71 188 koijans, de aanmaak van 1865 bedroeg de aanzienlijke hoeveelheid van 101 813 koijans, een cijfer in vroegere jaren nimmer bereikt en waardoor, in verband ook met de aanvoeren uit den vreemde, de voorraad op het laatst van het jaar geklommen was tot 195 173 koijans. (4)

Over de verschillende zoutpannen was de aanmaak verdeeld als volgt:

Bantam	5 883	koijang	en	3	pikols;
Krawang	4 457	»	»	22	»
Cheribon	2 435	»	»	12	»
Rembang	11 959	»	»	13	»
Soerabaija	20 643	»	»	3	»
Madura	56 434	»	»	19½	»
Te zamen	101 813	koijans	en	12½	pikols.

(1) Hieronder schijnt niet begrepen te zijn het cijfer van de eilanden Bonerate en Kaloea (*Indisch Staatsblad* 1863, n°. 76).

(2) Zie ook *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 83 en 1867, n°. 111.

(3) Zie omtrent eene vermindering van aanslag voor minvermogenden *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 83.

(4) Ook de zoutoogst van 1866 is zeer gunstig geweest en heeft p. m. 99 000 koijans bedragen.

Een overzigt van het zoutdebiet op Java en Madura over de laatste vijf jaren, wordt aangetroffen in het volgende staatje. Het aantal plaatsen, waar verkooppakhuizen gevestigd zijn, werd (in Soerabaija en Banjoemas) weder met een viertal vermeerderd.

Jaren.	Hoeveelheid (1)		Opbrengst.
	Koijans.	Pikols.	
1861.	26 102	$3\,^{18}/_{32}$	f 5 056 295,81[5]
1862.	26 221	$18\,^{20}/_{32}$	5 057 042,68[5]
1863.	26 916	$23\,^{20}/_{32}$	5 194 206,79
1864.	25 907	$29\,^{22}/_{32}$	5 031 578,79
1865.	24 429	$22\,^{9}/_{32}$	4 733 288,13

Op de buitenbezittingen was het debiet in de vier laatste jaren (over 1861 is geen opgaaf ontvangen) als volgt:

(1) Onder de opgegeven cijfers is ook begrepen het verkochte voor uitvoer naar de Lampongsche districten (waar alleen de invoer van Java-zout is toegestaan), en naar Soerakarta (waar, even als in Djokdjokarta, het elders op Java bestaande monopolie niet werkt). Die hoeveelheden waren respectivelijk:

in 1861.	214½	en 1739	koijans, of te zamen	1953½	koijans.
〃 1862.	315	〃 1863	〃 〃 〃 〃	2178	〃
〃 1863.	284½	〃 2035	〃 〃 〃 〃	2319½	〃
〃 1864.	299½	〃 1420	〃 〃 〃 〃	1719½	〃
〃 1865.	216	〃 1605	〃 〃 〃 〃	1821	〃

	1862.			1863.			1864.			1865.		
	Hoeveelheid.		Opbrengst.	Hoeveelheid.		Opbrengst.	Hoeveelheid.		Opbrengst.	Hoeveelheid.		Opbrengst.
	Koijans.	Pikols.		Koijans.	Pikols.		Koijans.	Pikols.		Koijans.	Pikols.	
Gouvernement van Sumatra's Westkust . .	539	$25^{12}/_{32}$	f 105 545,16^{5}	630	$26^{28}/_{32}$	f 123 023,83^{5}	553	$6^{20}/_{32}$	f 108 581,16^{5}	538	$18^{28}/_{32}$	f 107 258,83^{5}
Benkoelen	259	$16^{22}/_{32}$	51 911,25	302	$7^{26}/_{32}$	60 452,08^{5}	298	13	59 686,66	313	$15\ ^{2}/_{32}$	62 700,41^{5}
Palembang	1003	18	175 630,00	1008	10	176 458,33^{5}	926	$9\ ^{4}/_{32}$	162 103,23	1078	$18^{28}/_{32}$	188 810,10
Wester-afdeeling van Borneo.	801	$12^{14}/_{32}$	140 247,55	832	17	145 699,17	810	$10\ ^{6}/_{32}$	141 809,43^{5}	778	4	135 997,83^{5}
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo . .	1144	$26\ ^{8}/_{32}$	228 975,00	1006	$3^{14}/_{32}$	201 222,91^{5}	1151	$1^{20}/_{32}$	230 210,83	1141	$27^{18}/_{32}$	228 383,74^{5}
Te zamen . .	3749	$8^{24}/_{32}$	f 702 308,96^{5}	3780	$5\ ^{4}/_{32}$	f 706 856,34	3739	$10^{18}/_{32}$	f 702 391,32	3850	$24^{12}/_{32}$	f 723 150,93

De hoeveelheden, gedurende 1865 uit de hoofddepôts naar de genoemde buitenbezittingen, zoomede naar Banka, afgescheept, bedroegen te zamen 8483 koijans.

Zoo als reeds in 't vorig Verslag is gezegd, werd van de verschillende aanvoeren van zout uit den vreemde alleen het Siamsche, als nagenoeg van dezelfde qualiteit als het Javasche zout, bij de bevolking gewild bevonden; terwijl dat uit Perzie en China, even als vroeger het bij wijze van proef ontboden Engelsche zout, zoodanigen tegenzin ontmoette, dat overal waar niet tevens Javaasch of Siamsch zout werd verkocht, het debiet verliep en de bevolking zich elders van dit artikel voorzag. Gelukkig hadden de aanvoeren van Perzisch en Chineesch zout zich slechts tot ettelijke duizende pikols bepaald. Voor het Perzische zout, dat uiterlijk tot ultimo Maart 1865 door de Regering zou worden aangenomen, was de geringe aanvoer toe te schrijven aan mindere levendigheid van den handel in producten tusschen Java en de Golf van Perzie, als wordende het zout, wegens de te hooge vrachten aan een opzettelijken afhaal verbonden, slechts ter aanvulling van retourladingen ingenomen, in stede van ballast.

De beperkte aanvoer van Chineesch zout stond in verband met de schaarschte in China zelf en de spoedige staking van verdere bestellingen na de aanbrengst, bij wijze van proef, eener eerste lading van 20 000 pikols. De aanschaffing was geschied door den Nederlandschen consul te Canton, tegen den prijs van 85 dollar-cents per pikol, naar middelmatigen wisselkoers f 1,05 N. Ct. Volgens eene vrij naauwkeurige raming was de prijs, gerekend tot aan de pakhuizen, met inbegrip van commissieloon, spillage enz., te stellen op ongeveer f 3 den pikol.

De levering van Perzisch zout was bedongen tegen f 60 per koijan van 27 pikols, zijnde f 2,22⁵ per pikol, mede vrij in de pakhuizen op een der drie hoofdplaatsen van Java.

De aanvoer der in 1864 in Siam bestelde 25 000 koijans was bij het eind van 1865 nog niet geheel afgeloopen. Hoeveel voor dit zout is besteed, en of de gansche hoeveelheid heeft kunnen verkregen worden, is uit de ontvangen opgaven niet op te maken. In verband met de stijgende vrachten schatte men den prijs, even als het Chinesche zout, op f 90 per koijan.

De 12 500 koijans in 1862/63 van Siam aangebragt, die netto uitleverden 10 731 Javasche koijans, kwamen het Gouvernement te staan op f 84,83⁵ per koijan, zijnde achtmaal duurder dan het gouvernementszout, waarvoor aan de zoutmakers (zie het Verslag over 1861, bladz. 110) bij inlevering in de hoofddepôts f 10 per koijan wordt te goed gedaan. (1) Voor den aankoop van het in der tijd door tusschenkomst van de Nederlandsche Handelmaatschappij uitgezonden Engelsche zout, ten bedrage van 1200 ton (nagenoeg 650 koijans) was gemiddeld betaald geworden f 5,90 per ton ($16^{26}/_{100}$ pikol). De overvoer van Liverpool naar Java kwam te staan op f 14,41 per ton. Door elkander gerekend waren de kosten te stellen op f 39 de koijan, geleverd in de verkooppakhuizen te Batavia en Samarang. (2)

Door eene deskundige commissie werden dit jaar proeven genomen met een uit Amerika ontboden stoomtoestel voor den kunstmatigen aanmaak van zout. De uitkomst echter beantwoordde niet aan de verwachting; het werktuig, oorspronkelijk voor zoutwellen bestemd, bleek niet geschikt te zijn voor de bereiding van zout uit zeewater.

De uitgestrektheid der zoutpannen, behalve die in Krawang en Cheribon, waarvan de oppervlakte niet bekend is, wordt opgegeven te bedragen in Bantam 600, in Rembang 380, in Soerabaija 690 en op Madura 2396 bouws.

De sedert eenigen tijd (zie het Verslag over 1862, bladz. 137) beproefde zoutwinning in het district Likoepang (Menado), langs de kust van straat Bangka, werd dit jaar, wegens de voortdurend ongunstige resultaten, gestaakt en de bevolking van het verder onderhoud der pannen ontheven.

Openbare verkoopingen. Bij de splitsing der betrekkingen van secretaris of adsistent-resident en van notaris en vendumeester, waarover gehandeld is in hoofdstuk E,

---

(1) Zie omtrent de bestendiging van den zoutaanmaak op den bestaanden voet, blz. 47 der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1868 (Zitting 1867/68, **11**, n°. 38.)

(2) Door het vorenstaande zal eenigermate zijn te gemoet gekomen aan den vroeger geuiten wensch om de onkosten te kennen der aanschaffing van zout uit den vreemde (zie het Verslag der Commissie uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal, belast geweest met het onderzoek van het Regeringsverslag over 1862 n°. 37 van de gedrukte stukken der zitting 1865/66).

afd. IV, § 1, hiervoren, werd tevens ten aanzien van een viertal plaatsen (Cheribon, Pasoeroean, Soerakarta en Grissee), waar de notariele praktijk alleen een voldoend inkomen gaf, en de inkomsten van het vendumeesterschap genoegzaam waren om ook voor die functien afzonderlijk personeel aan te stellen, besloten tot de oprigting van afzonderlijke vendu-departementen op den voet der instructie voor de vendukantoren te Samarang en Soerabaija (*Indisch Staatsblad* 1822, n°. 29, 1841, n°. 5, en 1863, n°. 32.

Tot de oprigting dier kantoren zou echter eerst worden overgegaan, naar gelang de ambtenaren, tot hiertoe nog met het vendumeesterschap belast, in hunne betrekkingen zouden worden vervangen (*Indisch Staatsblad* 1865, n^is^. 16, 17 en 58). In verband hiermede kon de maatregel in den loop van 1865 nog alleen in werking treden te Soerakarta.

Vendukantoren, niet voor 's lands rekening loopende, doch bekostigd door den vendumeester uit het hem toegestane aandeel in het vendu-salaris, werden opgerigt in het landschap Boeleleng (Bali) en in de afdeeling Koetei (Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo). Met de functien van vendumeester werd belast de adsistent-resident in elk dier afdeelingen (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 1 en 39).

Verder werden bepalingen vastgesteld aangaande de superintendentie over de vendukantoren te Samarang, Soerabaija, Padang, Macassar, Soerakarta, Grissée, Cheribon en Pasoeroean, zoomede over die in de afdeelingen, alwaar de notarissen met de functien van vendumeester zijn belast (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 40 en 110).

De rendementen der vendukantoren ten behoeve van 's lands kas, bedroegen volgens eene voorloopige opgaaf op Java en Madura f 614 470, en op de buitenbezittingen f 55 415. De cijfers voor 1864 blijken te zijn geweest respectivelijk f 648 654 en f 45 560.

Verkoop van gronden enz. De verkoop van stukken gronds aan particulieren voor woningen en gebouwen, toegestaan bij de 2de alinea van art. 62 van het regeringsreglement, bragt in 1865 op f 46 578, tegen f 190 391 in 1864 en f 82 823 in 1863.

De afstand van gouvernements-gronden aan vreemde Oosterlingen met regt van opstal of in eigendom, werd dit jaar (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1674) volgenderwijze geregeld:

Regt van eigendom wordt verleend, wanneer de gronden gelegen zijn op de hoofdplaatsen der residentien, der onderafdeelingen en der regentschappen; en voor zooveel op die hoofdplaatsen nog geene wijken voor vreemde Oosterlingen zijn toegelaten, slechts onder de voorwaarde, dat het regt van eigendom en de op den grond gevestigde gebouwen alleen zullen mogen overgaan op de wettige erfgenamen van den regthebbende.

Buiten de hoofdplaatsen of buiten de plaatsen, waar reeds door het bestuur erkende wijken van vreemde Oosterlingen worden aangetroffen, wordt regt van opstal verleend, onder voorwaarde evenwel, dat de gronden op eerste aanvrage van het bestuur, zonder vergoeding, zullen moeten worden ontruimd. Zij gaan eveneens alleen op de wettige erfgenamen over.

d. Land- en mijnbouw.

Deze onderwerpen worden behandeld in hoofdstuk N van dit Verslag.

III. Landsgebouwen en waterstaat. (1)

Aan het in 't vorig Verslag vermelde Koninklijk besluit van 26 December 1864, n°. 70 (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 30), houdende reorganisatie van het personeel voor den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch Indie, werd bij een besluit van den Gouverneur-Generaal van 29 December 1865, n°. 35 (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 1), verdere uitvoering gegeven. Ten gevolge van deze nadere regeling kwam de verdeeling van Nederlandsch Indie in acht waterstaats-afdeelingen of inspectien, en die van het bureau (de directie) in twee afdeelingen, eene voor het technische en eene voor het administrative, te vervallen. In plaats daarvan zullen, volgens laatstgemeld besluit, worden opgerigt afzonderlijke bureaux van de eerstaanwezende ingenieurs of in eenig gewest geplaatste eerstaanwezende waterstaats-ambtenaren, onderdeelen

---

(1) Onlangs is vastgesteld een nieuw reglement op het beheer van en toezigt over de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 85.)

uitmakende der residentie-bureaux; terwijl ten opzigte der behoefte aan technische hulp bij de directie bepaald werd, dat daarin zou voorzien worden door tijdelijke detachering van het benoodigd aantal ingenieurs en opzigters. Van het toegestane administratief personeel ter directie werden een drietal (derde) commiesen bestemd om toegevoegd te worden aan de bureaux van de eerstaanwezende ingenieurs, respectivelijk te Batavia, Samarang en Soerabaija. (1)

Aan de uitbreiding van het technisch personeel overeenkomstig de nieuwe formatie, was reeds in den loop van het jaar zooveel mogelijk gevolg gegeven. Evenwel waren onder ultimo December nog onvervuld 2 betrekkingen van adspirant-ingenieur en 11 van opzigter 3de klasse.

De voor het dienstjaar 1865 voor openbare werken (met uitzondering van die van militairen aard) bij de begrooting uitgetrokken credieten, bereikten een gezamenlijk bedrag van f 7 391 775, ongerekend den post van f 400 000 voor onvoorziene uitgaven. De beschikbaar gestelde sommen, zoo aan gereed geld als aan geldswaardig bedrag van materialen uit 's lands voorraad, in de beide voorgaande jaren achtereenvolgens f 6 413 947 en f 6 434 409, bepaalden zich dit jaar tot een bedrag van f 6 091 208.

Voor eene opsomming van de voornaamste der gedurende 1865 onderhanden geweest zijnde werken, zij verwezen naar bijlage lit. O.

Uit den volgenden staat, die thans ook eene splitsing bevat der bij de begrooting geraamde credieten, kan blijken hoedanig de beschikbaarstellingen verdeeld waren naar gelang van den algemeenen aard der werken.

(1) Onder de attributen van de directie der openbare werken, behoort ook het beheer van het mijnwezen en dat van het stoomwezen, over welke diensttakken zie lager hoofdstuk N, afdeeling II en IV, zoomede het toezigt op den aanleg van spoorwegen (vergel. hoofdstuk L, afdeeling IV, § 1 *a*).

	Gereed geld.	Geldswaardig bedrag van materialen uit 's lands voorraad.	Te zamen.	Geraamde crediten voor 1865.
Voor civile gebouwen	f 1 822 585,75 5	f 246 966,19 5	f 2 069,551,95	f 2 158 025,00
» waterstaatswerken in het algemeen belang	2 055 475,81 5	328 260,28	2 383 736,09 5	3 007 151,00
» brandspuiten, houtzaagmolens enz.	9 257,90	14 738,26	23 996,16	35 129,00
» bakens, verkenningsteekens enz.	112 918,73	4 549,82 5	117 468,55 5	307 274,00
» geldkamers voor ondercollecteurs der landelijke inkomsten en cultures . . .	330,00	30,00	360,00	2 560,00
» bouw- en waterstaatswerken, met de cultures in betrekking staande . . .	106 005,69	6 114,46	112 120,15	234 170,00
» gebouwen in het belang van:				
de pepercultuur. . . .	4 308,00	206,00	4 514,00	2 465,00
den aankap van hout .	7 758,00	1 241,00	8 999,00	11 695,00
de koffijcultuur	127 301,68	23 374,22	150 675,90	157 384,00
» specerijcultuur . . .	506,00	»	506,00	18 500,00
» suikercultuur . . .	190,00	40,00	230,00	230,00
» indigocultuur . . .	25 901,00	969,00	26 870,00	42 870,00
» theecultuur	1 400,00	100,00	1 500,00	4 500,00
» kaneelcultuur . . .	1 450,00	230,00	1 680,00	14 680,00
» gebouwen tot berging van zout	439 230,91	69 427,94 5	508 658,85 5	407 885,00
» gebouwen en werken in het belang der gouvernements-steenkolen-ontginningen op Borneo	22 832,07	232,00	23 064,07	7 588,00
» gebouwen en werken behoorende tot:				
het marine-etablissement te Soerabaija . . .	247 000,00	11 500,00	258,500,00	378 500,00
het marine-etablissement op Onrust	110 000,00	26 000,00	136 000,00	206 000,00
de fabriek voor de marine en het stoomwezen te Soerabaija	5 114,00	1 709,00	6 823,00	13 300,00
» steenkolen-depôts	16 905,10	4 809,00	21 714,10	41 865,00
» diverse:				
indemniteit van huishuur en huur voor gebouwen . . . f 151 367,50				
inkoop van materialen . 82 873,00	234 240,50	»	234 240,50	340 000,00
Totaal . .	f 5 350 711,15	f 740 497,18 5	f 6 091 208,33 5	f 7 391 775,00

Van de beschikbaar gestelde sommen waren bestemd:

	Gereed geld.	Geldswaardig bedrag van materialen uit 'slands voorraad.	Te zamen.
a. voor gewoon onderhoud. . .	f 902 250,00	f 91 626,00	f 993 876,00
b. voor zware herstellingen en vernieuwingen, bij den aanvang van het jaar of in 1864 toegestaan, en voortzetting van in vroegere jaren geautoriseerde werken	789 741,00	147 288,00	937 029,00
c. voor in den loop van het jaar toegestane zware herstellingen en vernieuwingen, nieuwe werken en voortzetting van onderhanden werken.	3 395 640,65	501 583,18^{5}	3 897 223,83^{5}
d. voor diverse.	263 079,50	»	263 079,50
Te zamen. . .	f 5 350 711,15	f 740 497,18^{5}	f 6 091 208,33^{5}

Over de verschillende waterstaats-afdeelingen waren die sommen verdeeld als volgt:

	Gereed geld.	Geldswaardig bedrag van materialen uit 'slands voorraad.	Te zamen.
1ste waterstaats-afdeeling. . . .	f 1 566 499,00	f 168 812,68	f 1 735 312,30
2de id.	885 129,22^{5}	107 096,06^{5}	992 225,29
3de id.	560 160,32	96 374.32^{5}	656 534,64^{5}
4de id.	1 344 242,36	275 387,33^{5}	1 619 629,69^{5}
5de id.	222 496,01^{5}	25 533,96	248 029,97^{5}
6de id.	212 731,50	19 260,59	231 992,09
7de id.	145 567.15	20 798,82	166 365,97
8ste id.	150 805,46	27.233,41	178 038,87
in het algemeen	263 079,50	»	263 079,50
Te zamen . . .	f 5 350 711,15	f 740 497,18^{5}	f 6 091 208,33^{5}

Bij het gelasten van werken, werd er zooveel mogelijk naar gestreefd om van de noodig geraamde fondsen ten laste van een gegeven dienstjaar slechts zoodanig bedrag beschikbaar te stellen, als in verband met de aanwezige hulpmiddelen van personelen en materielen aard ter plaatse van uitvoering, was aan te nemen dat verwerkt konde worden.

Ten opzigte der oprigting van logementsgebouwen, werd besloten tot inkrimping van 's Gouvernements bemoeijenis, en zulks in verband met de mogelijkheid om, bij de toenemende vestiging van Europeanen in de binnenlanden, in de behoefte aan zoodanige gebouwen te doen voorzien door particulieren.

Ofschoon het uitbesteden van alle landswerken in beginsel steeds regel bleef en de uitvoering in daghuur uitzondering, moesten nogthans de meeste werken, wegens gebrek aan bouwaannemers, in daghuur worden uitgevoerd. De met gunstig gevolg plaats gehad hebbende uitbestedingen, betroffen voornamelijk werken te Batavia, Soerabaija, Grissee, Samarang, Kedirie, Padang en Benkoelen; de aannemingssommen beliepen te zamen f 754 801, zijnde f 20 647 minder dan het geraamde. Voor drie dezer werken beliep de aannemingssom respectivelijk 221 635, f 148 802 en f 123 863; de overige werken vertegenwoordigden allen een minder bedrag dan f 50 000.

Waar tot uitvoering in daghuur werd overgegaan, werden geene andere dan vrijwillige werklieden gebezigd, tenzij bewezen was, dat tegen redelijke betaling geen arbeiders ter plaatse te bekomen waren. De redelijke betaling bestaat daarin, dat de loonen naar plaatselijke omstandigheden worden verhoogd, zonder het loon te overschrijden dat door particulieren gegeven wordt. (1)

In het belang der toepassing van een verbeterd stelsel van artesische putboring (vrij valschaarstelsel met stoom als beweegkracht), werd in den loop van het jaar een genie-officier, door wien, tijdens zijn verlof in Europa, nopens de voor Indie meest geschikte putboortoestellen in Frankrijk en Algerië onderzoek was gedaan, ter beschikking gesteld van den directeur der burgerlijke openbare werken, terwijl Grissee (Soerabaija), waar groot gebrek aan zoet water bestaat, werd aangewezen als de plaats waar de werkzaamheden zouden aanvangen. De personele en materiele hulpmiddelen werden geregeld bij een besluit van October 1865, waarop in December de eerste boring is begonnen.

Ter oplossing van de vraag, in hoeverre diepe grondboringen met de daarvoor aangewezen toestellen dienstbaar zouden kunnen worden gemaakt aan bevloeijing van rijstvelden met levend water, werden bij een besluit van 8 Julij 1865 de hoofdingenieur, chef der afdeeling mijnwezen, een hoofdingenieur der burgerlijke openbare werken, zoo mede de evenbedoelde genie-officier, in commissie gesteld om gezamenlijk ter zake te dienen van consideratien en advies. (2)

Ook verdient vermelding de instelling, in afwachting eener algemeene voorziening van eene commissie, aanvankelijk te Samarang, tot het houden van toezigt op de waterverdeeling aldaar, bestaande uit den eerstaanwezenden ingenieur van den waterstaat, den adsistent-resident voor de politie en den eerstaanwezenden officier der genie.

In verband met de voltooijing van een drietal belangrijke waterleidingen en daaraan verbonden kunstwerken in de residentie Cheribon (waarover zie het vorig Verslag, bladz. 143), werden reglementen vastgesteld voor het beheer en toezigt daarover, zoo mede instructien voor de daarmede belaste inlandsche beambten (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 102*a*).

In navolging van hetgeen reeds sedert 1°. Januarij 1862 het geval was met dat gedeelte van den grooten postweg van Batavia naar Bantam, hetwelk in de residentie Batavia gelegen is, werd bij *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 102, bepaald, dat, te rekenen van 1 Januarij 1866, ook het vervolg van dien weg in de residentie Bantam, en wel tot aan het poststation Oender-Andier, geheel voor rekening van den lande in vrijen arbeid en niet gedwongen diensten en leveringen zal worden onderhouden, mits door den eigenaar van de landen Tjikandi-Oediek en Ielier, behalve de strook gronds door

---

(1) Het vorenstaande strekke tevens in antwoord op de vroeger gedane vraag, wat ten deze onder » redelijke betaling" te verstaan zij (zie blz. 5 van het Rapport betreffende het Regeringsverslag over 1862, gedrukt onder n°. 37 van de stukken der zitting 1865/66).

(2) Of het rapport dezer commissie reeds bij de Indische Regering is ontvangen, is hier te lande nog niet gebleken.

dezen weg ingenomen, ook kosteloos aan den lande worde afgestaan eenig daar langs gelegen terrein, benoodigd tot opstapeling van materialen en tot huisvesting der in dienst te stellen arbeiders en opzigters.

Voor zooveel de directie der openbare werken bemoeijenis heeft met het landmetersambt, komen hier ten slotte nog in aanmerking de beschikkingen, opgenomen in het *Indisch Staatsblad* 1865 onder de n^is. 11 en 12, bij de eerste waarvan, ter voorziening in het gemis aan bepalingen op het stuk van kadaster in de adsistent-residentie Benkoelen, op dat gewest van toepassing is verklaard de instructie voor de landmeters te Batavia, Samarang en Soerabaija (*Indisch Staatsblad* 1837, n°. 3, en 1842, n°. 17); terwijl bij de tweede beschikking is bepaald, dat tot bewijs van voldoend afgelegd examen ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als landmeter, mede kan dienen de in Nederlandsch Indie verkregen acte van bekwaamheid als ingenieur der openbare werken. (1)

IV. Vervoerwezen en telegraphie.

§ 1. *Binnenlandsch vervoer.*

a. Wegen, rivieren, enz.

De voornaamste werken aan wegen en bruggen, die in dit jaar plaats hadden, zijn vermeld in de bij de voorgaande afdeeling behoorende bijlage lit. O.

Aan den nieuwen weg tusschen Buitenzorg en Tjiandjoer, een gedeelte van den grooten weg, waarvan reeds in het Verslag over 1854 (bladz. 95) sprake was, werd nog steeds gewerkt. Het gedeelte van af de grens van Buitenzorg tot aan de hoofdplaats Tjimahie, ter lengte van ruim 18½ paal, was voltooid, terwijl met een nieuw tracé begonnen was voor de voortzetting van den weg tot Soekaboemie. Sedert 1857 geschiedt dit werk in vrijen arbeid; de opkomst van werkvolk was dit jaar voldoende (verg. de *Javasche Courant* van 5 September 1865). (2)

Verordeningen op het gebruik der wegen, als waarvan sprake was in het vorig Verslag, bladz. 131, werden dit jaar ook uitgevaardigd door de residenten van Bagelen en Kedirie (*Javasche Courant* van 10 en 28 Maart 1865). (3)

Over het verder voor 's lands rekening nemen van het onderhoud van den grooten postweg van Batavia naar Bantam, is gehandeld in de voorgaande afdeeling.

Op enkele gedeelten der buitenbezittingen, waar de bevolking buiten staat was tot aankoop van gereedschappen voor het aanleggen of verbeteren van wegen, werden deze benoodigdheden kosteloos van 's lands wege verstrekt; in 1865 hadden zoodanige verstrekkingen plaats ten behoeve der bevolking in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, in de afdeeling Gorontalo (Menado) en op Ceram.

Spoorwegen. Omtrent den spoorweg Samarang-Vorstenlanden verdient in de eerste plaats vermeld te worden de goedkeuring van de algemeene rigtingskaarten en de lengte-profillen, overeenkomstig de ten vorigen jare van wege de Nederlandsch Indische Spoorwegmaatschappij aan de Indische Regering ter bekrachtiging aangeboden ontwerpen.

Zoo als reeds vroeger is medegedeeld (zie het Verslag over 1863, bladz. 146, noot 1) is de spoorweg daarbij in vier sectien verdeeld, hebbende te zamen eene lengte van 199 280 Ned. el, en ongeveer 5 kilometers paardebaan (tramweg) voor het gedeelte ter verbinding van Soerakarta met de Solo-rivier. De eerste sectie loopt van Samarang naar Tempoeran, en heeft eene lengte van 34 787 el, de tweede, van Tempoeran naar

---

(1) Nieuwe bepalingen op het verkrijgen van het diploma van geëxamineerd landmeter voor Nederlandsch Indie zijn vastgesteld bij Koninklijk besluit van 24 Januarij 1866, n°. 92 (*Indisch Staatsblad* n°. 46).

(2) Voor den in 1866 bevolen aanleg van een rijweg 1ste klasse tusschen Bezoekie en Banjoewangie, zij verwezen naar de 2de noot op blz. 158 van het vorig Verslag. Omtrent den gang der werkzaamheden zie men de *Javasche Courant* van 31 Mei en 20 Augustus 1867.

(3) Vergelijk hoofdstuk E, afdeeling II, § 4, alwaar tevens melding wordt gemaakt van bepalingen omtrent het begieten der wegen.

Soerakarta, is lang 74 294 el; de derde, van Soerakarta naar Djokdjokarta, bedraagt 56 701 el, en de vierde, van Tempoeran naar Willem I (zijtak), 33 498 el. (1)

In de geregelde voortzetting der werkzaamheden ontstond in de tweede helft des jaars eenige vertraging, doordien de aannemers, aan wie door het comité der Maatschappij te Samarang de uitvoering der werken was overgedragen, niet volkomen aan hunne verpligtingen konden voldoen. (2) Omstreeks het eind van 't jaar was op de eerste sectie, waarover de aardebaan reeds ten vorigen jare voor een goed deel was voltooid, het spoor gelegd over eene lengte van 18 mijlen, terwijl men met het ballasten van den weg bezig was over eene lengte van ongeveer 16 mijlen, en wel tot aan het tusschen-station Broemboeng, ten noorden van den weg van Samarang naar Goeboek. Reeds werden over dit gedeelte dagelijks geëmploijeerden en materialen per locomotief vervoerd. De kunstwerken waren over de geheele sectie, enkele kleine duikers uitgezonderd, voltooid. Het halte-gebouw bij de dessa Allas Toewah (de eerste halte van af Samarang) was bijna gereed. (3)

De onteigenings-verordening betreffende de voor den aanleg van dit gedeelte des spoorwegs tot aan de grens der afdeeling Samarang (dat is over eene lengte van ongeveer 21 mijlen) benoodigde particuliere eigendommen, werd, met inachtneming der voorgeschreven vormen (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 6), uitgevaardigd bij ordonnantie van den Gouverneur-Generaal van 21 November 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 135). De benoodigde tot de dessa's behoorende gronden waren alle met volkomen goedvinden der bevolking tegen schadeloosstelling verkregen geworden.

Van de drie overige sectien werden de definitive ontwerpen gereed gemaakt of voltooid, en op de 2de en 4de sectie met het verzamelen van bouwstoffen voor de kunstwerken, zoomede met het bouwen van loodsen en werkplaatsen, een aanvang gemaakt. Op de laatste sectie (de zijlijn) waren in Junij op enkele punten ook de aardewerken onder handen genomen. (4)

De aardewerken zoowel van het stationsterrein te Samarang als van de spoorwegbaan, worden gezegd van de in 1865 plaats gehad hebbende buitengewoon zware regens, ofschoon deze aan den weg naar Goeboek veel schade hadden toegebragt, nagenoeg niets te hebben geleden.

Omtrent het verkrijgen van werkvolk wordt door de Maatschappij berigt, dat op het eerste en grootste gedeelte der sectie Samarang-Tempoeran tot hiertoe geen gebrek aan handen was ondervonden, doch dat op het tweede gedeelte dier sectie en evenzeer op den zijtak, in verband onder anderen met de plaatselijke gesteldheid en den aard van het werk, het vereenigen van een genoegzaam getal arbeiders aanvankelijk veel bezwaar opleverde.

Groote hoeveelheden spoorweg-materieel, uit Europa aangebragt, werden dit jaar te Samarang gelost. Intusschen werden reeds vele voor den aanleg benoodigde voorwerpen in de tijdelijke werkplaatsen te Samarang vervaardigd.

De voorgenomen aanleg van een spoorweg van Batavia naar Buitenzorg, waartoe ten vorigen jare aan de Nederlandsch Indische Spoorwegmaatschappij vergunning was verleend, maakte gedurende 1865 nog een onderwerp van nader overleg uit. In de voorwaarden der concessie (*Javasche Courant* van 30 Maart 1864) werden, met bewilliging

---

(1) Zie omtrent eene nadere beschrijving van de rigting enz. van den spoorweg, de bijlage der Memorie van Beantwoording betreffende het wets-ontwerp tot definitive vaststelling van hoofdstuk IX der Staats-begrooting voor 1867 (Tweede zitting 1866/67, **1**, n°. 31 *a*). Uit die bijlage kan tevens blijken, dat in Augustus 1866 door de Indische Regering eene wijziging van het tracé der 4de sectie is goedgekeurd, in dier voege dat de aanvankelijk geprojecteerde 900 el lange tunnel zal komen te vervallen, en in stede daarvan de weg *over* den bergrug zal worden aangelegd.

(2) In den aanvang van 1866 is het contract met de aannemers bij minnelijke schikking ontbonden en zijn de werken weder in eigen beheer opgevat.

(3) Sedert 10 Augustus 1867 is het eerste gedeelte van de 1ste sectie, lang 25 mijlen, in exploitatie. Vergel. bladz. 16 der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1868 (Zitting 1867/68, **11**, n°. 38), zoomede het overzigt van den stand der werkzaamheden onder ult. December 1867, opgenomen in de *Javasche Courant* van 21 Februarij 1868.

(4) Bij een besluit van den Gouverneur-Generaal van 21 April 1867 is de termijn van oplevering der 4de sectie voor den tijd van één jaar en alzoo tot Julij 1868 verlengd.

der concessionarissen, eenige wijzigingen gebragt, hoofdzakelijk betreffende het weglaten der bepaling omtrent het verlagen der tariven voor vrachtgoederen en de eventuele toekenning van schadeloosstelling deswege. (1)

Eene aanvraag om concessie voor het vervoer tusschen genoemde plaatsen van goederen en personen door middel van locomobiles — waartoe zich in den aanvang des jaars eene te Batavia gevestigde firma tot de Indische Regering had gewend — was onder ultimo December bij de betrokken autoriteiten nog in behandeling. (2)

De concessie van (nu wijlen) W. Cores de Vries c. s. voor het daarstellen van een verbeterd vervoer van Samarang over Magelang (Kadoe) naar Djokdjokarta (zie het vorig Verslag, bladz. 132), werd bij een besluit van 12 December 1865 door de Indische Regering vervallen verklaard, uit hoofde de concessionarissen nalatig waren gebleven binnen den gestelden termijn te doen blijken van de beschikbaarheid van het benoodigd kapitaal.

Met opzigt tot den geconcessioneerden aanleg van trekspoorbanen in de residentie Pasoeroean (en het in 1866 verleende uitstel voor het in exploitatie brengen) zij, ter vermijding van herhalingen, naar het vorig Verslag verwezen.

In het gemis aan speciale voorschriften of bepalingen omtrent het toezigt van regeringswege uit te oefenen op spoorwegen, tramroads enz., werd voorloopig voorzien bij besluit van den Gouverneur-Generaal van 4 September 1865, n°. 15 (*Indisch Staatsblad* n°. 91). Het toezigt op den aanleg der wegen en hetgeen daartoe behoort, is bij deze regeling opgedragen aan den directeur der burgerlijke openbare werken, en het bijzonder toezigt aan den chef der waterstaats-afdeeling, waarin de spoorwegen gelegd worden.

Met het toezigt op de exploitatie en het dagelijksch onderhoud zou, volgens gemeld besluit, onder de bevelen van den directeur tot wiens werkkring de middelen van vervoer behooren, worden belast een hoofd-inspecteur der spoorwegdiensten en verder personeel, wier functien zich echter niet zouden uitstrekken tot de aangelegenheden betreffende het stoomwezen der spoorwegen, zijnde met het toezigt daarover belast het personeel voor de dienst van het stoomwezen in het algemeen.

In overeenstemming met deze regeling wordt nu het toezigt op den aanleg van den spoorweg Samarang-Vorstenlanden uitgeoefend door den chef der 3de waterstaats-afdeeling, tevens eerst-aanwezend ingenieur in de residentie Samarang. (3)

b. Vervoer van goederen en personen.

Het transport van producten en zout tusschen het binnenland en de strandplaatsen vond even als vroeger plaats door middel van aannemers. In het jaar 1865 hadden deze transporten geene moeijelijkheden opgeleverd. Ook het vervoer van gouvernementsgoederen van en naar de reeden der verschillende afscheepplaatsen geschiedde op den zelfden voet. Van dit transport zijn nogtans uitgesloten de in consignatie naar Nederland verzonden wordende gouvernementsproducten, waarvan het vervoer geschiedt door de zorg van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij.

Met betrekking tot de werkzaamheden bij 's lands pakhuizen op Java en Madura, verdient hier vermelding de algemeene regeling vervat in het Indisch besluit van 18

---

(1) Tot dusver is deze concessie buiten uitvoering gebleven. Inmiddels is zeer onlangs eene nieuwe aanvraag voor deze lijn bij den Gouverneur-Generaal aanhangig gemaakt door de heeren J. P. Dudok van Heel c. s. te Amsterdam.

(2) In Augustus 1866 heeft de Indische Regering zich bereid verklaard tot het verleenen eener voorloopige concessie, om deze in eene definitive te veranderen, nadat genomene proefritten de tegen het verzoek gerezen bezwaren, uit het oogpunt van den staat der bruggen en wegen, zouden hebben opgeheven. De beschikking op eene gelijksoortige aanvraag in 1866 gedaan door een ingezeten van Soerabaija voor het vervoer tusschen deze plaats en Pasoeroean, werd afhankelijk gesteld van een van regeringswege in te stellen deskundig onderzoek. Sedert is omtrent beide aanvragen niets naders van de Indische Regering vernomen.

Voor de stad en voorsteden van Batavia is zeer onlangs, bij Indisch besluit van 6 December 1867, n°. 3, de aanleg van een paardenspoorweg geconcessioneerd.

(3) Krachtens eene beschikking van April 1866 zullen hierin nog behulpzaam zijn een ingenieur en een opzigter der betrokken waterstaats-afdeeling.

Het toezigt op de exploitatie enz. is nader geregeld bij het Algemeen Reglement voor de spoorwegdiensten in Nederlandsch Indie, vastgesteld bij ordonnantie van 21 November 1866 (*Indisch Staatsblad* n°. 132). Intusschen is de Indische Regering uitgenoodigd om ook in dit toezigt zoo mogelijk te doen voorzien zonder aanstelling van nieuw personeel.

Junij 1865, n°. 5 (*Indisch Staatsblad* n°. 59). (1) In de eerste plaats werd daarbij bepaald, dat alle diensten bij de pakhuizen, met opzigt tot de in-ontvangst-name en aflevering, het laden en lossen van 's lands goederen, producten, zout enz., voor zoover die niet door het vaste pakhuispersoneel kunnen worden uitgevoerd, voortaan, met volstrekte uitsluiting van alle heeredienst, geheel moeten worden verrigt door vrijwillige koelies, ter verkrijging van welke het gezag of de invloed van het Europeesch en inlandsch bestuur op geenerlei wijze mag worden aangewend. De Regering bepaalde verder, dat de levering van het tot bovenbedoeld einde benoodigde aantal koelies per dag of voor den duur der werkzaamheden, dan wel het verrigten van het werk taaksgewijze, zooveel doenlijk zou worden uitbesteed, hetzij op zich zelf, hetzij vereenigd met andere soortgelijke diensten.

Ten opzigte der loonen werd aan de hoofden van gewestelijk bestuur vrijheid gelaten die, in het meeste belang van den lande, te regelen hetzij bij taak, dan wel per dag, bij de week of bij de maand, alles met inachtneming eener gepaste spaarzaamheid, ook om de opdrijving van loonen te vermijden.

Reeds vóór de uitvaardiging dezer algemeene regeling was intusschen in enkele gewesten, zoo als in Cheribon en Banjoewangie (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1592), en in 1865 in Probolingo, Bezoekie en Madioen, waar de arbeid tot opslag of verscheping van producten gevorderd, hetzij geheel of gedeeltelijk, nog in heeredienst geschiedde, het bezigen van dienstpligtigen voor de bewuste diensten verboden geworden.

Een maatregel, die tot groot gerief strekte van het toenemend personenverkeer tusschen Batavia en de naburige afdeeling Krawang, was de bevolen oprigting eener gouvernements-paardenposterij van gemelde hoofdplaats over Bekassie naar Tandjong Poera (Krawang), in aansluiting aan de in genoemde afdeeling bestaande regentsposterij. Bij het eind van 1865 waren intusschen de stations nog niet gereed, en de posterij derhalve nog niet in werking.

In het geheel waren bij de gouvernements-paardenposterij op Java een getal van 920 paarden in gebruik; voor de nieuwe lijn was een getal van 32 benoodigd. (2)

Voor de reizen op 's lands kosten van landsdienaren of andere personen in de residentie Palembang, werden nieuwe, verkorte routes vastgesteld, waardoor, ook in verband met de keuze van doelmatiger vervoermiddelen voor de reizen te water, de transportdiensten der bevolking aanmerkelijk werden verligt (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 88, 146 en 147).

c. Posterijen.

Het reglement op de brievenposterij in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1862, n°. 103*a*), zoo als de uitvoering daarvan geregeld is bij *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 5, gaf in de toepassing over het algemeen bevredigende uitkomsten.

In de bepalingen omtrent de tijdstippen van vertrek der posten, werd eenige wijziging gebragt, in dier voege dat het vertrek van Samarang afhankelijk werd gesteld van de aankomst der corresponderende posten (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 61).

Met opzigt tot het personeel en materieel deden zich enkele leemten gevoelen, waarin zooveel mogelijk werd voorzien. Het aantal trekdieren bij de brievenpost op Java en Madura in gebruik, wordt opgegeven te bestaan uit 1363 paarden en 152 buffels. Waar het belang der dienst dit medebrengt, worden ook de paarden der gouvernements-paardenposterij, welker dienst in den regel minder afmattend is, nu en dan voor het brievenvervoer gebezigd (verg. *Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1651).

In het gouvernement van Celebes onderging de aldaar in 1863 tot stand gebragte voorloopige regeling van het postwezen, eene noodzakelijke uitbreiding, terwijl het brievenvervoer op Sumatra werd gebaat door de bevolen oprigting eener paardenposterij over het traject Padang-Paijacombo, onder toezigt staande van den adsistent-resident van Padong en van de betrokken ambtenaren bij het plaatselijk en binnenlandsch bestuur. De bedoelde posterij zou tevens worden dienstbaar gemaakt aan het

---

(1) De regeling voor de buitenbezittingen is te vinden in *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 105 *a*.

(2) Zie nopens de oprigting eener paardenposterij ter Sumatra's Westkust, het lager vermelde onder *c* Posterijen.

vervoer van zieke militairen: terwijl, wanneer de dienst dit toeliet, de paarden tegen betaling ook aan particulieren zouden kunnen worden verstrekt.

Even als in 't vorig jaar was ook in 1865 het brievenverkeer in Nederlandsch Indie toegenomen. Het aantal ontvangen en verzonden portbetalende binnenlandsche brieven, in 1863 en 1864 respectivelijk 1 069 512 en 1 233 373, eene vermeerdering aantoonende van ruim 15 pct., beliep in 1865 1 396 573, zijnde ruim 13 pct. meer dan in het voorgaande jaar. Het daarop geheven port beliep in gemelde drie jaren achtereenvolgens f 132 819, f 156 556 en f 166 493. (1)

Aan geldartikelen werd bij de verschillende postkantoren gedurende 1865 gedeponeerd voor een bedrag van f 1 175 183, waarvoor aan regt geheven werd eene som van f 11 869. In 't vorig jaar werd gedurende drie kwartalen (de verkrijgbaarstelling van postwissels dagteekent eerst van 1°. April 1864) gedeponeerd voor eene waarde van f 695 669, waarvoor aan regt ontvangen werd f 7021.

Het cijfer der ontvangen en der verzonden aangeteekende brieven beliep 29 693.

De ontvangsten bij de postadministratie gedurende 1865 bedroegen volgens de ingediende kwartaal-verantwoordingen (waaraan echter een vijftal, betreffende de kantoren te Pasoeroean, Banda en Koepang, ontbreken) f 394 936, of na aftrek van oninbare en verrekende porten, zuiver f 378 208; de uitgaven daarentegen f 689 737.

Onder deze sommen is niet begrepen, wat de ontvangsten betreft, de waarde ad f 34 500 der uit het hoofddepôt aan de verschillende kantoren verstrekte postzegels, en wat de uitgaven aangaat, de »kosten vallende op de internationale correspondentie (verrekening met buitenlandsche postkantoren)", ten bedrage van f 38 740, noch ook eene onvoorziene uitgaaf van f 1481.

Omtrent het brievenvervoer per landmail, zie men § 3 hieronder.

d. Telegraphie.

In den loop van het jaar werd de uitbreiding der telegraphen naar en over Sumatra (zie het vorig Verslag, bladz. 134) nader in behandeling genomen en den hoofd-ingenieur opgedragen aldaar eene locale opname te doen tot zooveel mogelijke nadering van de aansluiting aan de Britsch-Indische telegraaphlijnen. Bij het eind van het jaar was het onderzoek en de opname ten behoeve van den aanleg eener lijn van Telok-Betong via Palembang en Benkoelen tot Padang voltooid, en daarbij gebleken, dat zich geene onoverkomelijke bezwaren tegen de daarstelling en werking van telegraaphlijnen op Sumatra voordeden. Slechts was beschadiging te duchten van wild gedierte (olifanten en apen), doch hieraan meende men op voldoende wijze te kunnen te gemoet komen door stevigen aanleg en doelmatige constructie.

De kabel voor de onderzeesche verbinding tusschen Java en Sumatra werd uitgelegd van Anjer naar Telok-Betong, doch kwam nog niet in werking wegens ontdekte isolatiefouten, die bleken ontstaan te zijn door het barsten van luchtblaasjes in de getah-pertjalagen. Daar het niet zeker was of niet telkens, na geruimen tijd liggens, weder nieuwe openingen zouden ontstaan, werd besloten vooreerst geene pogingen tot herstel te doen, maar het gunstige jaargetijde van 1866 af te wachten, als wanneer tevens een voldoend oordeel zou zijn uit te spreken omtrent de deugdzaamheid der proef-omkleeding met goemoetie-draden.

Inmiddels werd de Indische Regering in 't laatst van 't jaar gemagtigd tot het daarstellen eener verbinding tusschen Telok-Betong en Palembang via Mengala, Batoeradja en Lahat, en tot latere voortzetting dezer lijn over Benkoelen en Padang naar Siak. Bij eventuele mislukking van den onderzeeschen kabel zou in de gemeenschap tusschen Sumatra en Java worden voorzien door optische telegraphen, te plaatsen op beide wallen en tusschenliggende eilanden, dan wel door eene kleine krachtige stoomboot. (2)

(1) Zie omtrent het denkbeeld eener eventuele herziening van het bestaande lage uniformport bladz. 38 der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1868 (Zitting 1867/68, **11**, n°. 38).

(2) In den loop van 1866, na ruim een jaar liggens, is de kabel opgehaald en onderzocht, waarbij ten aanzien van de bruikbaarheid der goemoetie de meest voldoende uitkomsten zijn verkregen. Na hersteld en gedeeltelijk vernieuwd te zijn is de kabel vervolgens op nieuw gelegd en, even als later de landlijnen tot in de nabijheid van Palembang, met goed gevolg in werking gebragt. Sedert is nog bepaald, dat gedurende of na de voltooijing der verbinding Padang–Siak eene onderzeesche lijn van de hoofdplaats Siak via Bengkalis naar Malakka zal worden daargesteld, ter aansluiting aan de verwachte lijn Singapoer–Rangoon.
Het tarief voor de Sumatra-kantoren is vastgesteld in Junij 1867 (*Indisch Staatsblad* n°. 78).

Het telegraaphnet op Java bleef onveranderd; te Modjokerto (Soerabaija), Salatiga (Samarang) en Lengkong (Kedirie) werden echter kantoren opgerigt, het laatste slechts voor tijdelijke dienst in het belang der rivier-correspondentie (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 21); voorts werden te Anjer en te Telok-Betong de verbindingen tusschen het kantoor en de landingsplaats van den kabel daargesteld.

Uit hoofde van de verbeterde bepaling der geographische ligging van verschillende kantoren, werden de in 1863 aangenomen afstanden in telegraaphkringen herzien, en in verband daarmede in Junij 1865 een nieuw tarief van seinkosten vastgesteld (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 62).

Het personeel op de kantoren voldeed voor de behoefte van de dienst en was bij het eind van 't jaar, op 8 telegraphisten en 1 leerling na, voltallig.

De proef op de kantoren te Weltevreden, Cheribon, Samarang en Soerabaija genomen met de opleiding van inlanders tot telegraphisten, gaf, volgens getuigenis van den chef der dienst, tot dusver geen gunstige uitkomsten. Aanvankelijk hadden zich een groot getal adspiranten aangemeld, meerendeels inlanders van den middenstand en zonen van hoofden, die allen werden toegelaten. De meesten echter hadden zich, na eenigzins met de werkzaamheden te zijn bekend geworden, teruggetrokken.

Van de 6 jongelingen, waarmede de proef was aangevangen, waren er slechts drie zoo ver gevorderd, dat zij bij kantoren met weinig correspondentie welligt niet zonder vrucht voor werktuigelijke dienst zouden te bezigen zijn. Onvoldoende kennis der Nederduitsche taal en daardoor gemis aan de vereischte vlugheid bij de bediening der toestellen schenen voor alsnog de voornaamste hinderpalen te zijn voor het welslagen der proef.

Gunstiger luidden de berigten omtrent de inlandsche werklieden, bij het atelier van den telegraaph geplaatst; het werk van twee hunner werd op de nijverheids-tentoonstelling te Batavia met de gouden medaille bekroond.

De vereeniging van de telegraaph- en postdienst, bij 17 kantoren ingevoerd, beantwoordde niet aan de verwachting, wegens de te groote inspanning, die de verrigtingen aan beide diensten verbonden op de meeste kantoren eischten.

Het volgend staatje geeft een overzigt van het verkeer en de opbrengst der (gouvernements-) telegraphen op Java gedurende de laatste drie jaren:

Jaren.	Bijzondere berigten. Totaal der berigten. a.	Totaal der berigten, tot berigten van 10 woorden herleid.	Opbrengst.	Gouvernements- en dienstberigten. Totaal der berigten.	Totaal der berigten, tot berigten van 10 woorden herleid.	Opbrengst.	Totaal-generaal. Totaal der berigten.	Totaal der berigten, tot berigten van 10 woorden herleid.	Opbrengst.
1863	70 799	b. 170 868	f 180 889,89	7 872	b. 33 082	f 37 436,20	78 671	b. 203 950	f 218 326,09
1864	75 639	189 437	179 877,65	8 157	43 617	48 751,50	83 796	233 054	228 629,15
1865	c. 79 801	196 444	187 043,38	d. 7 500	d. 35 132	39 028,20	87 301	231 576	226 071,58

a. Van de overgebragte particuliere telegrammen waren er in de Maleische taal geschreven: in 1863 18 292, in 1864 19 552 en in 1865 20 651; in vreemde talen respectivelijk 271, 1209 en 3601. Zoo als uit het Verslag van 1863, bladz. 148, kan blijken, is het aannemen van berigten in vreemde talen niet verpligtend; zijnde het bezigen daarvan, ter beoordeeling van de kantoorchefs, slechts toegelaten om vreemdelingen niet van het gebruik van den telegraaph uit te sluiten.

b. Over de twee eerste maanden van 1863 zijn, in verband met het toen nog van kracht zijnde (sedert gewijzigde) tarief, de berigten, ten getale van 9959 bijzondere en 1145 officiele, in deze opgaaf tot „enkelvoudige berigten" herleid, ten getale van respectivelijk 11 803 en 2253.

c. Gedurende 1865 werden aangeboden 33 850 handels- en scheepsberigten, 772 dagbladberigten en 45 197 berigten van gemengden inhoud, te zamen 79 819. Hiervan werden er 18 vóór de overseining ingetrokken.

d. Deze vermindering moet worden toegeschreven aan het minder kosteloos gebruik maken van den telegraaph, terwijl ook de telegrammen korter gesteld werden, een en ander in verband met de deswege aan de betrokken autoriteiten gedane aanbevelingen (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1636).

§ 2. *Vervoer over zee tusschen de verschillende gedeelten van Indie.* (1)

Ook gedurende 1865 werd in het vervoer van personen en goederen tusschen de verschillende deelen van Nederlandsch Indie bijna uitsluitend voorzien door de stoomschepen van (nu wijlen) den contractant W. Cores de Vries, en slechts enkele malen werd van gewone scheepsgelegenheid gebruik gemaakt.

De overeenkomst van regeringswege met dien ondernemer gesloten over het onderhouden eener geregelde stoompaketvaart in den Indischen Archipel, liep dit jaar ten einde.

Reeds in 1863 (zie het Verslag over dat jaar, bladz. 149) was de voortzetting en uitbreiding dezer dienst op voor den lande voordeeliger voorwaarden bij uitbesteding gegund aan den heer H. O. Robinson te Londen, in wiens plaats dit jaar, met toestemming der Indische Regering, optrad eene te 's Gravenhage gevestigde naamlooze

(1) Omtrent den overvoer van landsdienaren worden eenige beschikkingen vermeld in hoofdstuk M hierachter.

vennootschap, de »Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij", in Nederlandsch Indie vertegenwoordigd door haren hoofdagent te Batavia.

Uit hoofde van niet tijdige aankomst der voor de nieuwe onderneming in Europa gebouwde schepen, werden door den vertegenwoordiger der Maatschappij pogingen in het werk gesteld om in het tijdelijk gebrek aan bodems voor de dadelijke en volledige uitvoering der dienst te voorzien door aankoop of inhuur van materieel in Indie. Die pogingen slaagden slechts ten deele. Daar het intusschen gebleken was dat al de tot uitvoering van het contract benoodigde schepen naar Indie op reis waren, werd door de Indische Regering voor den tijd van twee maanden eene wijziging der dienst toegestaan, in dier voege dat de gemeenschap langs de noordkust van Java gedurende dien tijd slechts twee in plaats van vier malen per maand zou bediend worden, terwijl de veertiendaagsche vaart op Padang zoolang nog buiten werking zou blijven. Tegen deze tijdelijke inkrimping der dienst bestond te minder bezwaar, omdat o. a. op beide lijnen de booten van den vorigen aannemer in de vaart bleven. (1)

In de geregelde gemeenschap tusschen Palembang en Muntok, welk traject in 1866, krachtens de nieuwe overeenkomst betreffende de paketvaart, (2) door de Nederlandsch-Indische Stoomvaartmaatschappij zou worden bediend, kon gedurende het grootste gedeelte van 1865, na het vertrek van den te Palembang gestationeerden gouvernements-stoomer *Bennett*, niet van gouvernementswege worden voorzien.

Daar ook de firma Cores de Vries, wegens gemis van een stoomschip van genoegzaam klein charter, hiertoe niet bij magte was, werd voor de éénjarige waarneming dezer dienst eene publieke uitbesteding beproefd, waarvoor zich echter geen inschrijvers voordeden. In December 1865 werd de dienst voor zooveel noodig door de *Bennett* hervat.

§ 3. *Vervoer tusschen Nederlandsch Indie en het moederland.* (3)

De maildienst tusschen Batavia en Singapoer werd even als in 1864 onderhouden: twee malen 's maands via Muntok en Riouw door de booten der Firma Cores de Vries, en éénmaal 's maands (regtstreeks tusschen beide eerstgenoemde plaatsen), tijdelijk door een stoomschip der gouvernements-marine. (4)

De brievenbeweging langs den overlandweg was in 1865 weder toegenomen; het verkeer van drukwerken wijst daarentegen eenige vermindering aan. Het volgend staatje geeft hiervan een overzigt. (5) Het getal ontvangen en verzonden zeebrieven beliep in 1865 slechts 578 stuks.

---

(1) Zie voor eene regeling van het toezigt der Regering op het vervoer van personen en goederen in Nederlandsch Indie door middel van stoomschepen *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 146. Voorschriften tot verzekering eener behoorlijke naleving dezer bepalingen zijn uitgevaardigd bij *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 134.

(2) Volgens deze overeenkomst, in haar geheel opgenomen onder n°. 1782 van het *Bijblad op het Indisch Staatsblad*, maakt de hierbedoelde lijn een zijtak uit van de lijn Batavia-Singapoer. In het laatst van 1866 is echter de dienst tusschen Muntok en Palembang, als zijtak, opgeheven en daarvoor in de plaats getreden eene regtstreeksche dienst, eveneens twee malen 's maands, van Batavia naar Palembang en van daar, via Muntok, terug naar Batavia. Eene nader toegestane uitbreiding van de dienst der Stoomvaartmaatschappij betreft het aandoen van Telok-Betong op de lijn Batavia-Padang.

(3) Vergelijk ook het lager aangeteekende in hoofdstuk M, onder de rubriek: »Transport voor 's lands rekening."

(4) In Maart 1866 heeft 's Gouvernements tusschenkomst opgehouden.

(5) In Julij 1866 is eene regtstreeksche uitwisseling van gesloten brievenmalen tusschen de Nederlandsch-Indische en Fransche post-administratien in werking getreden (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 64 *a*). Dergelijke schikkingen met de Britsche post-administratie zijn in werking gebragt met 1 Februarij 1867.

Jaren.	BRIEVEN				DRUKWERKEN			
	per geslotene Nederlandsche mail.		per losse vreemde mail.		per geslotene Nederlandsche mail.		per losse vreemde mail.	
	Stuks.	Porten.	Stuks.	Porten.	Vellen.	Porten.	Vellen.	Porten.
1863	208 454	f260 882,55	86 265	f46 631,45	523 460	f55 895,14^{5}	115 586	f 7 354,42^{5}
1864	208 706	261 295,10	90 462	51 424,35^{5}	543 094	58 187,00	115 873	10 979,02
1865	(1) 216 507	286 368,00	(2) 95 137	58 390,35^{5}	(3) 495 556	51 582,47^{5}	(4) 119 705	12 905,33^{5}

V. Voorziening in de materiele behoeften van het beheer.

§ 1. *Door uitzending uit Nederland.*

De aangenomen regel omtrent de aanschaffing van goederen van Europeschen oorsprong (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1664) bleef gehandhaafd. Gevolgelijk was ontbieding uit Nederland regel en plaatselijke aanschaffing uitzondering, slechts dan toe te passen, wanneer met eenige zekerheid daarvan voordeel was te voorzien. Ook werd tot dit laatste middel overgegaan in gevallen, wanneer de benoodigde artikelen niet, dan wel niet voldoende in 's lands voorraad aanwezig waren. Die uitzonderingen betroffen dit jaar voornamelijk eenige hoeveelheden boter, gezouten vleesch, spek en materialen, welke benoodigdheden allen door middel van uitbesteding werden verkregen.

Volgens de betrekkelijke ramingen vertegenwoordigden de voor de dienst van 1865, in voldoening aan de verschillende eischen, naar Indie uit te zenden goederen, de scheeps- en oorlogsbehoeften daaronder begrepen, eene gezamenlijke geldswaarde, met inbegrip der kosten van uitzending, van f 4 470 958,13^{5}, waarvan bij het eind van 't jaar was betaald f 1 304 882,02 en gereserveerd voor vermoedelijk nog te doene betalingen f 3 166 076,11^{5}. Het werkelijk bedrag dezer betalingen is ook nu nog niet volledig op te geven.

In de vier voorafgegane jaren 1861—1864 was de geraamde som achtereenvolgens geweest f 4 951 322, f 4 075 703, f 4 506 460 en f 4 443 313, en het werkelijk betaalde respectivelijk f 4 811 344, f 3 921 096, f 4 335 027 en f 3 833 821.

§ 2. *Door middel van de particuliere nijverheid in Indie.*

De dagelijksche inkoopen van benoodigdheden in Indie zelf, werden in 1865 weder gedaan door het in vorige verslagen bedoelde commissiehuis te Batavia.

In de behoefte aan rijst voor de mijnwerkers op Banka werd dit jaar geheel voorzien door middel van uitbesteding. De prijzen waren echter beduidend hooger dan in 1864. Het zoogenaamde 3de kwart der levering van 1864/65, bestaande uit 16 000 pikols, werd aangenomen tegen f 9,81 den pikol; de latere leveringen, ten bedrage van respec-

(1) Van dezen werden ontvangen 104 232 en verzonden 112 275.

(2) Als voren 45 497 en 49 640.

(3) Als voren 414 431 en 81 125.

(4) Als voren 70 617 en 49 088.
Totaal brieven en vellen druks *ontvangen* in 1865 634 777, in 1864 657 059 en in 1863 633 968; totaal *verzonden* in 1865 292 128, in 1864 301 076 en in 1863 299 797.

tivelijk 28 000 en 58 000 pikols, uitmakende het 4de kwart van 1864/65 en de eerste helft van 1865/66, tegen f 7,885 en f 7,995, een en ander geleverd in 's lands pakhuizen te Batavia. Behalve de kosten van het meerdere pakhuispersoneel, vereischt voor het wannen en ter verzending in gereedheid brengen van de rijst, welke uitgaven niet wel onder de bepaalde cijfers zijn te brengen, moeten bij de opgegeven prijzen nog gevoegd worden spillagekosten te Batavia, praauw- en koelieloonen, vracht- en spillage voor den overvoer naar Banka, enz., zoodat het kostende, volgens berekening van den betrokken directeur, te staan was gekomen op respectivelijk f 11,96, f 10,065 en f 10,34 den pikol; terwijl in 't vorig jaar voor de toen benoodigde 22 906, 27 136 en 64 649 pikols (welke beide eerste hoeveelheden waren aangeschaft door tusschenkomst van 's Gouvernements commissionairs) in het geheel slechts was betaald geworden f 8,47, f 8,47 en f 9,715 per pikol.

De vergelijkende staten, opgenomen in de *Javasche Couranten* van 29 Maart en 4 Junij 1867, hebben bereids den aard en de hoeveelheid der in de onderscheidene gewesten zoo op als buiten Java gedurende 1865 uitbestede leverantien doen kennen.

§ 3. *Gouvernements-inrigtingen in Indie.*

Even als vroeger zij herinnerd, dat de gouvernements-inrigtingen tot voorziening in de materiele behoeften van het beheer meerendeels behandeld worden bij de hoofdstukken waar zij meer eigenaardig te huis behooren. Zoo worden de *inrigtingen tot het leger* en die *tot de zeemagt betrekkelijk* behandeld in hoofdstuk, D afdeeling I en II, terwijl omtrent de *bosschen* en de *gouvernements-steenkolenmijnen*, mededeelingen worden aangetroffen in afdeeling I en II van hoofdstuk N.

Eenige bijzonderheden aangaande den *houtstapel* mogen hier eene plaats vinden.

De dertien (in 1865) op Java bestaande gouvernements-houtstapelplaatsen zijn die te Batavia, Cheribon, Samarang, Bandjar-Ledok (Rembang), Soerabaija, Boenga, Poelo, Podjok (de drie laatsten mede in Soerabaija), Pasoeroean, Bezoekie, Panaroekan (Bezoekie), Tjilatjap (Banjoemaas) en Manies Redjo (Kedirie). De stapelplaatsen, welke onmiddellijk werden gevoed uit de verzamelplaatsen in de bosschen gelegen, zijn die te Boenga, Samarang, Bandjar-Ledok en Manies Redjo, en wel de drie eerste door middel van den (sedert afgeschaften) gouvernements-aankap in blandongdienst, die te Samarang nog bovendien door de levering der in die residentie op contract werkende houtondernemingen Gedoengpanie en Tempoeran, en die te Manies Redjo door de levering van den houtcontractant in Kedirie.

De stapelplaats te Soerabaija werd, wegens hare nabijheid tot Boenga, niet meer aangevuld, en zou in 1866, zoodra de houtvoorraad door verstrekking of verkoop zou zijn opgeruimd, worden ingetrokken. De inrigtingen te Poelo en Podjok, welke laatste uitsluitend dient voor den verkoop van te Boenga afgekeurd hout, behooren beide onder de administratie van laatstgemelde voorraadplaats.

De stapelplaatsen in Cheribon, Pasoeroean, Bezoekie en Banjoemas, eerst omstreeks 1860 bij wijze van huishoudelijken maatregel door de residenten in het leven geroepen, worden van hout voorzien uit de hoofddepôts te Boenga, Samarang en Bandjar-Ledok, en zijn uitsluitend bestemd voor de behoefte in het betrokken gewest. Die te Batavia maakt hierop eene uitzondering, daar deze enkele malen, behalve van Boenga en Samarang, ook nog hout ontvangt bij particulieren ingekocht of door dezen op contract geleverd, ter verzending naar omliggende plaatsen.

De veelzijdige behoeften, waarin de hoofddepôts tot zelfs voor sommige buitenbezitgen hebben te voorzien, en de omstandigheid dat de aanbrengst op de stapelplaatsen, in verband met den stand der rivieren, meestal slechts op gezette tijden kan plaats vinden, zijn voornamelijk oorzaak, dat niet ten allen tijde genoegzame sorteringen aanwezig zijn om de vereischte afmetingen te vinden. In den regel deed zich de schaarschte het sterkst gevoelen aan houtwerken van lange afmetingen. In het gebrek aan hout werd dan zooveel mogelijk voorzien door aankoop bij particulieren; opzettelijke aankap vond slechts in zeer dringende gevallen plaats. De aanschaffing van duigen en sierappen geschiedde in den laatsten tijd bijna algemeen door middel van uitbesteding.

De houtprijzen bij particulieren verschillen naar gelang van vraag en aanbod. Zoo werden in 1865 bij een particulier te Batavia aangeschaft 1342 djatie-, 171 ijzerhouten- en 1000 tamalouw-balken, de djatiebalken tegen 130 per cent van de gouvernements

tariefswaarde, het ijzerhout tegen f 36 per kubieke el en de tamalouwbalken te leveren binnen den tijd van één jaar, tegen den prijs van 70 pct. boven het gouvernements-tarief voor djatiehout. Te Soerabaija werd eene partij djatiehout aangeschaft ter waarde van f 2317, terwijl door een Arabier aldaar de levering van ijzerhouten balken voor den tijd van drie jaren was aangenomen tegen 83 pct. boven de tariefswaarde van djatiehout.

Verstrekkingen uit 's lands voorraad van houtwerken aan particulieren vonden slechts in enkele gevallen plaats, doch zullen, volgens een besluit van 9 December 1865 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1757), na ultimo 1866 niet meer geoorloofd zijn. Aan de particuliere behoefte in het algemeen werd overigens te gemoet gekomen door den publieken verkoop, en hiermede zal, zoover de voorraad strekt, periodiek worden voortgegaan van de voor 's lands werken onbruikbare en afgekeurde houtwerken, waartoe jaarlijks een beduidend gedeelte van den aanwezigen voorraad moet worden in aanmerking gebragt.

In 1865 bestond de hoeveelheid uit 72 802 stuks, volgens het tarief eene waarde vertegenwoordigende van ruim vier tonnen gouds. Hiervan werden 50 580 stuks, ter waarde van f 280 329, op publieke veiling verkocht, die onzuiver opbragten f 156 099. Bovendien werd een aantal van 13 938 stuks aan de inlandsche bevolking afgestaan tegen ⅓ van den tariefsprijs, hetgeen eene som van f 20 367 opbragt. Het verkochte hout bestond meerendeels uit kromme houtwerken of korte balken.

De op 's lands houtwerken vallende onkosten, gerekend tot aan de plaatsen van verbruik, worden volgens eene globale berekening geschat op 110 pct. als: voor aankap, uitsleep en vervoer in blandongdienst van de bosschen naar de stapelplaatsen 41 pct., voor opslag enz. op de stapelplaatsen 14 pct., en voor vervoer van daar naar de plaatsen van verbruik 55 pct. Dit laatste transport geschiedt, wanneer het groote bezendingen of belangrijke trajecten betreft, ingevolge contracten van aanbesteding. Voor de kleinere stapelplaatsen bestaan ten aanzien van het slepen en vervoeren geene contracten, doch vindt die arbeid niettemin plaats buiten bezwaar van de bevolking. Alleen te Bandjar-Ledok was het slepen en naar boord brengen nog steeds eene verpligte dienst gebleven. (1)

In verband met de voorgenomen loslating van het stelsel van gouvernements-exploitatie, ten gevolge van het reglement in Indisch Staatsblad 1865, n°. 96, eene omstandigheid, die uit den aard der zaak een belangrijken invloed moest uitoefenen op het bestaan der houtstapelplaatsen, was bij het eind van 't jaar bij de Indische Regering een voorstel in overweging, ten doel hebbende de geleidelijke opheffing dezer inrigtingen. (2)

Reeds werd dit jaar tot zoodanigen maatregel overgegaan opzigtens den gouvernements-houtzaagmolen te Batavia, die wegens de genoegzame gelegenheid, welke ter plaatse bestond tot het doen zagen van houtwerken bij particulieren, niet langer behoefde te worden in stand gehouden.

Eveneens was men bedacht op eene intrekking der gouvernements-steenbakkerijen te Amboina en op Rozengain (Banda). De verwezenlijking van dien maatregel werd echter afhankelijk gesteld van den uitslag eener in 1866 te nemen proef om in de behoefte aan steenen, pannen en vloertegels voor de burgerlijke openbare werken in het gouvernement der Molukken te doen voorzien door uitbesteding.

De *Landsdrukkerij* te Batavia leverde weder veel en goed werk; zij werkte met een personeel van 40 letterzetters, 46 drukkers en 17 boekbinders, en wat het materieel aangaat, met 6 snelpersen en 13 handpersen.

De ontvangsten bij deze inrigting beliepen f 198 867, meerendeels wegens geleverd drukwerk ten dienste der administratie. Aan abonnements- en advertentiegelden der *Javasche Courant*, en wegens debiet van voor 's lands rekening gedrukte boekwerken, was daaronder begrepen eene som van f 42 426. Aan tractementen werd uitbetaald een bedrag van f 73 149.

---

(1) In den aanvang van 1866 is hieraan een einde gemaakt.

(2) Sedert is hiertoe besloten. Dien ten gevolge zijn in 1866, behalve de stapelplaats te Soerabaija (waarover hierboven) nog een zestal andere houtstapelplaatsen ingetrokken, en zou in den loop van 1867 of onder ult. van dat jaar tot een gelijken maatregel opzigtens de overige houtdepôts worden overgegaan.

De verpligte boschwerkzaamheden hebben reeds in den aanvang van 1866 een einde genomen.

M. Personele verordeningen omtrent landsdienaren in Nederlandsch Indie. (1)

Benoemen enz. van ambtenaren. Als uitvloeisels der in 't vorig Verslag vermelde verordening van 10 September 1864 op het benoemen van ambtenaren bij de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 194), werden dit jaar onderscheidene regelingen in het leven geroepen. Zoo werden, gelijk reeds in 1864 (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 30), had plaats gehad ten opzigte van technische betrekkingen bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken, ter verdere uitvoering van art. 7 der verordening, voor verschillende andere speciale ambten of bedieningen de bijzondere voorwaarden van benoembaarheid geregeld, en te gelijkertijd de voordeelen en verpligtingen, verbonden aan de uitzending uit Nederland van personeel bestemd voor die takken van dienst. Die regelingen, waarover nader gehandeld wordt in de betrekkelijke hoofdstukken van dit Verslag, betroffen gouvernements-onderwijzers (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 52), gezaghebbers en stuurlieden bij de gouvernements-marine (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 81) (2), technische ambtenaren bij het boschwezen (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 113), en technische ambtenaren bij de dienst der mijnen (Koninklijk besluit van 16 December 1865, n°. 56, in Indie afgekondigd bij *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 22). (3)

In voldoening aan art. 10 werden bij Koninklijk besluit van 9 Mei 1865, n°. 49, sedert aangevuld bij dat van 24 Julij 1865, n°. 50 (*Indisch Staatsblad* n°. 78 en 115), de voordeelen en verpligtingen geregeld, verbonden aan het ter beschikking stellen van den Gouverneur-Generaal, van de personen, die hier te lande met voldoenden uitslag hebben afgelegd het examen bedoeld in art. 4. Wat het geldelijke aangaat werd de regeling aanvankelijk alleen voor de jaren 1865 en 1866 van kracht verklaard. (4)

Het Koninklijk besluit van 25 Maart 1865, n°. 62 (*Indisch Staatsblad* n°. 53 *a*), waarvan reeds melding werd gemaakt op bladz. 138 van 't vorig Verslag, had ten doel het afleggen van het in art. 6 bedoelde examen in schrijven, rekenen en de beginselen der Nederduitsche taal (als voorwaarde van de benoembaarheid gesteld voor de lagere betrekkingen bij de burgerlijke dienst in Indie), minder omslagtig en voor de te examineren personen ook minder kostbaar te maken. Dien ten gevolge zullen, in stede van eene enkele, jaarlijks te benoemen, commissie van minstens zeven leden, in Indie met het afnemen van dit examen belast zijn plaatselijke commissien van minstens drie leden, te benoemen telkens wanneer daartoe behoefte bestaat, terwijl de gelegenheid tot het afleggen van het hier bedoelde examen in Nederland bij deze nadere regeling beperkt wordt tot het geval dat in Indie gebrek aan geschikte candidaten mogt ontstaan.

Volgens het verder bepaalde bij *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 53 *b*, zullen bedoelde commissien in Indie zitting houden op de hoofdplaatsen van de verschillende gewesten en hunne afdeelingen en tot zamenstelling daarvan bevoegd zijn de gouverneurs en op zich zelf staande residenten en adsistent-residenten.

In afwachting der uitvaardiging en toepassing van het aangehaalde Koninklijk besluit van 25 Maart 1865, was in Indie aan de inmiddels zonder examen plaats gehad hebbende benoemingen en bevorderingen tot ambtenaar op eene bezoldiging van f 150 's maands en daar beneden, het karakter van *tijdelijke* aanstelling gegeven.

---

(1) Zie voor eene nieuwe regeling der inkomsten, zoowel van de Europesche ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur op Java en Madura, als van de inlandsche hoofden, ambtenaren en bedienden aldaar, *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 6 en 1867, n°. 125. Voor eene in 1867 plaats gehad hebbende verhooging van de gagementen der militairen beneden den rang van officier, zij verwezen naar hoofdstuk D, afdeeling I, § 2 hiervoren.

Omtrent een tweetal beschikkingen betreffende de benoembaarheid tot paardenarts en de verstrekking van provisien aan officieren op de buitenbezittingen, zie men dezelfde paragraaph, zoomede § 8.

(2) Zie voor eene aanvulling *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 23.

(3) Over de benoembaarheid van landmeters voor 's lands dienst enz., zie men *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 46.

(4) Sedert bestendigd (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 73). De verordening bedoeld bij art. 2, houdende aanwijzing van de ambten en bedieningen toegankelijk voor vreemdelingen, is uitgevaardigd bij Koninklijk besluit van 22 December 1866, n°. 100 (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 31 en 32).

Het reglement van orde voor de commissien, belast met het afnemen, hetzij hier, hetzij in Indie, van het examen bedoeld in art. 4 der verordening, en de daarbij behoorende programma's, houdende aanwijzing van den omvang der kennis in elk der voorgeschreven vakken gevorderd, werden onder dagteekening van 14 Maart 1865 vastgesteld door den Minister van Kolonien en opgenomen in de *Staats-courant* van 19/20 Maart daaraanvolgende (*Javasche Courant* van 12 Mei 1865, zoomede *Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1648). Het examen is daarbij in twee deelen gesplitst, met dien verstande, dat tot het afleggen van het tweede gedeelte (examen B), alleen worden toegelaten zij, die een voldoend examen A hebben afgelegd of daarvan krachtens art. 5 of 14 der verordening zijn vrijgesteld.

Omtrent den uitslag van de twee (in 1865 in Nederland en in Indie) gehouden examens, kan, onder verwijzing naar de uitvoerige verslagen, openbaar gemaakt in de *Staats-courant* van 21 Julij 1865 en 14 Februarij 1866 (*Javasche Courant* van 12 September en 29 December 1865), het volgende worden aangeteekend: (1)

Van de 55 hier te lande geëxamineerden hadden zich voor examen A aangemeld 7 candidaten en voor examen B 48. Van de eersten voldeed slechts 1; van de laatsten werden 30 toegelaten, waaronder 4 doctoren in de regten.

De candidaten, die in Indie examen aflegden, waren 30 in getal. Daarvan hadden zich aangemeld:

8 alleen voor examen A; van dezen werden 4 toegelaten;

13 voor examen A en B, waarvan 7 met voldoenden uitslag het eerste, en van deze laatsten 5 (2 hadden zich teruggetrokken) met goed gevolg ook het tweede examen aflegden; en

9 alleen voor examen B; van dezen voldeden 8, waaronder 1 doctor in de regten.

In 't geheel erlangden alzoo 7 candidaten (1 in Nederland en 6 in Indie) het getuigschrift van voldoend afgelegd examen A, 5 (allen in Indie) dat van examen A en B, en 38 (30 in Nederland en 8 in Indie), allen vrijgestelden van examen A, (2) het getuigschrift van voldoend afgelegd examen B.

Nog in den loop van 1865 werd het evenbedoelde dertigtal, overeenkomstig art. 10 der verordening, door den Minister van Kolonien ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal, om te worden benoemd tot ambtenaar bij de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie. Van de 13 personen, die in Indie volledig aan het examen, bedoeld in art. 4, voldeden, werden nog in 1865: 1 tot regterlijk ambtenaar benoemd, 1 bij het binnenlandsch bestuur op Java geplaatst en 2 bij het binnenlandsch bestuur op de buitenbezittingen.

Onder deze 13 bevonden zich één advocaat en procureur bij het hooggeregtshof,

---

(1) De verslagen betreffende de twee in 1866 in Nederland gehouden examens zijn opgenomen in de *Staats-courant* van 9 Augustus 1866 en 16 Januarij 1867 (*Javasche Courant* van 4 Januarij en 7 Junij 1867.) Omtrent het in 1866 in Indie afgenomen examen zie men de *Javasche Courant* van 28 September 1866 (*Staats-courant* van 21 November 1866).

(2) Onder de 48 geëxamineerden in Nederland, die vrijstelling hadden van examen A, konden 41 die aanspraak doen gelden als oud-kweekeling voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie, der opgeheven Koninklijke Akademie te Delft, ingevolge art. 14, 4 krachtens art. 5 en 3 krachtens beide artikelen. De 7 laatsten waren allen doctoren in de regten. Van de Indische candidaten waren, zoo als hierboven blijkt, 9 van examen A vrijgesteld, waarvan 6 krachtens art. 14 en 3 krachtens art. 5. Onder deze laatsten was één doctor in de regten, één candidaat in het Romeinsch regt, en één oud-kweekeling van de landbouwkundige school te Groningen.

Volledigheidshalve verdient hierbij te worden aangeteekend: 1°. dat deze laatste vrijstelling het gevolg was eener min juiste opvatting van het aangehaalde art. 5, volgens hetwelk het voorregt alleen mogt worden toegekend aan hen, die in het bezit zijn van een diploma van landbouwkundige, verkregen volgens art. 55 der wet van 2 Mei 1863, en 2°. dat ook aan art. 14 der verordening in Indie een te ruime uitlegging is gegeven door namelijk de vrijstelling daarin bedoeld ook uit te strekken tot hen, die aan de voormalige Delftsche Akademie voor een ander vak dan de Indische burgerlijke dienst waren opgeleid. In het belang eener gewenschte eenvormigheid van behandeling dezer aangelegenheid in Nederland en in Nederlandsch Indie is op een en ander de aandacht der Indische Regering gevestigd.

Te dezer plaatse zij nog verwezen naar *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 112, krachtens hetwelk de vrijstelling van examen A ook is verbonden aan een (door de nieuwe organisatie van het gymnasium te Batavia) voortaan ook in Indie te verkrijgen diploma van voldoend afgelegd examen in de vakken, die op de hoogere burgerscholen hier te lande worden onderwezen.

5 officieren of gewezen officieren van het leger, 5 personen die in lagere civile betrekkingen waren geplaatst en 2 particulieren.

Ten slotte verdient nog gewezen te worden op eene aanschrijving aan den president van het hooggeregtshof en de hoofden van algemeen bestuur. (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1725) houdende aanbeveling om bij voordragten tot plaatsing van de geëxamineerden, bedoeld bij art. 4, steeds te letten op het door hen over te leggen getuigschrift, ter beoordeeling niet slechts der kundigheden van de adressanten, maar ook der meerdere of mindere wenschelijkheid om hen bij voorkeur in deze of gene betrekking te plaatsen.

Transport voor 's lands rekening. Bij Koninklijk besluit van 24 Julij 1865, n°. 49, kwam eene nadere regeling tot stand van de vergoeding voor reiskosten naar en van Nederlandsch Indie voor de hooge ambtenaren en generaal-officieren, wier benoeming den Koning is voorbehouden. Terwijl sedert 1839 voor de bewuste vergoeding een maximum cijfer was bepaald, dat naar omstandigheden kon worden verminderd (van f 3000 zoo de bedoelde personen *niet* en van f 7000 zoo zij *wel* door hun gezin werden vergezeld), werden nu, met het oog zoowel op de in 1864 plaats gehad hebbende verhooging der passage-kosten voor gouvernements-passagiers 1ste klasse als op de voor landsdienaren verminderde kosten der mailreis, ten aanzien van de bedoelde hooge ambtenaren en generaal-officieren, hunne echtgenooten en kinderen, van toepassing verklaard de regelen omtrent de overtogts-vergoeding voor gewone gouvernements-passagiers 1ste klasse vastgesteld of nader vast te stellen, met dien verstande evenwel — ter bepaling in Nederland van den Minister van Kolonien en in Nederlandsch Indie van den Gouverneur-Generaal — dat, zoo het in het belang van 's lands dienst noodig wordt geacht, om de bedoelde hooge ambtenaren en generaal-officieren met hunne gezinnen de reis te doen maken langs den zoogenaamden overlandweg, het bedrag der hun, hetzij in Nederland, hetzij in Nederlandsch Indie, uit te betalen passage-kosten zal bedragen f 1500 voor ieder volwassen persoon en de helft van dat bedrag voor ieder kind beneden de tien jaren.

De bepalingen omtrent de toekenning van vrijen overtogt naar Nederland aan *in Indie* gepasporteerde militairen (*Indisch Staatsblad* 1861, n°. 108), ondergingen eenige beperking door de vaststelling van eenen termijn (van drie jaren na de pasportering), na verloop waarvan de aanspraak op dat regt vervalt. Bij dezelfde gelegenheid werd tevens bepaald, dat het regt op vrij transport naar Nederland van den militair, die zich door een ander in de dienst doet vervangen, voor hem vervalt en overgaat op zijnen plaatsvervanger (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 57). (1)

Eene andere beschikking betrof de toekenning van vrijen overtogt aan gewezen militairen of aan hunne weduwen en weezen bij verplaatsing in Indie zelf. Bij *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 51, werd namelijk, even als zulks sedert 1841 ten behoeve van het gezin van overleden officieren was toegestaan, ook aan de weduwen en weezen van militairen beneden dien rang, voor ééns, transport voor rekening van den lande verleend van de plaats van werkelijk verblijf in Nederlandsch Indie, naar die waar zij zich binnen Nederlandsch Indie wenschen te vestigen, en werd ditzelfde voorregt ook toegekend aan gegageerde militairen of aan hunne weduwen en weezen, een en ander onder voorwaarde dat de verplaatsing geschiede binnen het jaar na het overlijden van den echtgenoot of vader of na de toekenning van het gagement.

Van eene regeling betreffende den kosteloozen overvoer naar de plaats hunner vestiging van eervol ontslagen inlandsche opvarenden der gouvernements-marine (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 116), is reeds melding gemaakt in hoofdstuk D, afd. II, § 3 hiervoren.

Ten aanzien van de vergoeding voor dienstreizen, werd eene nieuwe meer billijke regeling in het leven geroepen, ten opzigte der gouverneurs op de buitenbezittingen,

---

(1) In verband met de comptabiliteitswet voor Nederlandsch Indie zijn in 1867 de verschillende voorschriften op het stuk van overtogt voor 's lands rekening van Nederland naar Nederlandsch Indie en omgekeerd zamengevat in ééne algemeene door den Koning vastgestelde regeling (*Staats-courant* van 14 Junij 1867, *Indisch Staatsblad* n°. 105). Slechts in zeer enkele opzigten wijkt deze regeling af van hetgeen bestond of gebruikelijk was. De regel bij het bovenvermelde besluit van 24 Julij 1865, n°. 49, aangenomen omtrent het geval waarin voor 's lands rekening overtogt langs den overlandweg kan worden toegestaan, is nu algemeen gesteld.

voor dienstreizen binnen hun gouvernement (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 125) en voor controleurs der in- en uitgaande regten bij togten met recherche-vaartuigen (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 13 en 63). Laatstgemelde regeling werd kort daarop (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 93) nog uitgestrekt tot alle ambtenaren der recherche, die, hetzij uit den aard hunner betrekking, hetzij op bijzonderen last hunner chefs, dienstreizen verrigten.

Ten slotte verdient ook vermeld te worden een besluit van 14 Maart 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 26), strekkende in het belang der instandhouding van de op de buitenbezittingen bestaande logementen, en zulks ten gerieve van zoodanige reizende landsdienaren, die geene gelegenheid hebben om ter plaatse van aankomst hun intrek te nemen bij particulieren. Te dien einde werd bij het aangehaalde besluit de voor op Java in dienst reizende ambtenaren en officieren bestaande bepaling, om bij overnachting buiten 's lands herbergen eene zekere retributie aan den herbergier uit te keeren, ook van toepassing verklaard op alle plaatsen in de bezittingen buiten Java, waar van 's lands wege ondersteunde logementen worden aangetroffen. (1)

N. Nijverheid.

I. Landbouw, boschwezen en veeteelt.

§ 1. *Java en Madura.*

a. Landbouw.

1°. Op gronden gebleven ter beschikking van de inlandsche bevolking.

Een algemeen overzigt van de landbouwende bevolking en van de uitkomsten van haren eigen landbouw, wordt voor Java en Madura met uitzondering van Batavia, Buitenzorg, Soerakarta en Djokdjokarta) aangetroffen in de aantooning van de uitkomsten der rijstcultuur over 1865, die als bijlage lit. P dit Verslag vergezelt.

Uit die aantooning blijkt dat in 1865 was:

het getal dessa's en kampongs met velden voor den landbouw			32 568
het getal idem zonder velden.			1 438
» » landbouwende huisgezinnen			1 538 415
de uitgestrektheid der ontgonnen bouwlanden, die van levend water kunnen worden voorzien, in bouws van 500 vierkante Rhijnlandsche roeden		1 362 399	
de uitgestrektheid der ontgonnen bouwlanden die niet van levend water kunnen worden voorzien, of van den regen afhankelijk zijn		1 134 977	
alzoo in het geheel ontgonnen			2 497 376
de uitgestrektheid door de bevolking beplant:			
a. voor het Gouvernement		49 824	
b. voor eigen cultuur, met padie		1 801 316	
» » » » andere gewassen	(2)	392 302	
			2 193 618

(1) Over de inkrimping van 's Gouvernements bemoeijenis met betrekking tot de oprigting van nieuwe logementsgebouwen zie men hoofdstuk L, afdeeling III, hiervoren.

(2) Hieronder 106 054 bouws eerst met padie beplant geweest en daarom ook begrepen onder de daarvoor opgegeven uitgestrektheid.

de uitgestrektheid geheel ongeplant gebleven 359 988

de opbrengst van padie der door de bevolking voor eigen cultuur beplante velden, in pikols van 100 katties (125 Amsterdamsche ponden) 35 555 801

de opbrengst gemiddeld per bouw 20½

de uitgestrektheid der nieuw ontgonnen sawahvelden in bouws. . . . 18 350

het bedrag van den onzuiveren aanslag der landrenten . . . . . f 11 174 724,27

Uitbreiding van den eigen landbouw der bevolking viel weder in nagenoeg alle gewesten waar te nemen.

Voor een zestal gewesten intusschen duidt het cijfer der ontgonnen uitgestrektheid eenige vermindering aan, hetgeen moet worden toegeschreven, deels aan te hooge opgaven van vroeger, deels aan het bezigen der gronden voor andere doeleinden. In de overige gewesten besloegen de in cultuur gebragte velden, vergeleken met de opgaven van het vorige jaar, eene meerdere uitgestrektheid van 34 344 bouws.

Van de totale uitgestrektheid ontgonnen bouwland, zoo als boven is opgegeven ten bedrage van 2 497 376 bouws, bestond ruim de helft (namelijk 1 362 399 bouws) uit velden die van levend water kunnen worden voorzien. De opgaven van 1864 wezen hiervoor een cijfer aan van 1 378 038 bouws, doch het blijkt dat daaronder voor meer dan één gewest, ten onregte begrepen waren geworden sawahs, die van den regen afhankelijk waren, hetgeen alleen voor Cheribon eene vermindering geeft voor 1865 van circa 52 000 bouws. De velden, die van levend water kunnen worden voorzien, waren dan ook in werkelijkheid gedurende 1865 weder niet onbelangrijk toegenomen.

Met betrekking tot de *beplante* uitgestrektheid leeren de ontvangen opgaven, dat voor het Gouvernement, uit hoofde van de inkrimping der indigo-cultuur en den afloop van een drietal tabakscontracten, 6293 bouws minder werden beplant, terwijl daarentegen voor eigen cultuur meer beplant werden dan in 1864: 25 677 bouws met padie en 45 030 bouws met andere gewassen.

Misgewassen kwamen zeldzamer voor dan in 't vorig jaar. Als niet geslaagd werden toen opgegeven 107 062 en ditmaal 78 513 bouws met padievelden.

Over het geheel was de oogst gunstig te noemen; hij beliep 35 555 801 pikols padie, zijnde 2 016 363 meer dan in 1864. (1) In verhouding tot den aanplant was de opbrengst onder die der meest gunstige jaren te rangschikken; zij beliep namelijk gemiddeld per bouw 19$^{74}/_{100}$ pikols, en, alléén de geslaagde velden in aanmerking nemende, 20½ pikol; in de jaren 1863 en 1864 was dit laatste cijfer 20$^{1}/_{5}$ en 20$^{1}/_{10}$, en het eerste, namelijk de gemiddelde opbrengst berekend over den geheelen aanplant, respectivelijk 19$^{87}/_{100}$ en 18$^{89}/_{100}$ pikols.

Wat de totale hoeveelheid betreft, overtrof de oogst dien van alle vorige jaren, hetgeen laatstelijk het geval was in 1863, toen 35 456 608 pikols verkregen waren.

Zoo als meermalen is opgemerkt, zijn de opgegeven cijfers doorgaans slechts als minima te beschouwen.

De opbrengst, vergeleken voor de verschillende gewesten onderling, liep weder zeer uiteen; terwijl in Pasoeroean, Banjoewangie en Bezoekie van de geslaagde velden dooreengenomen geoogst werd, 41$^{36}/_{100}$, 40 en 39$^{84}/_{100}$ pikols per bouw, bedroeg het gemiddelde in Rembang, Soerabaija en Pekalongan niet meer dan 9$^{63}/_{100}$, 11$^{70}/_{100}$ en 12$^{63}/_{100}$ pikols.

De meeste ontginningen van gronden tot sawahs, hadden in 1865 plaats gevonden in de Preanger regentschappen, Kedirie, Soerabaija en Tagal, tot eene uitgestrektheid van respectivelijk 5682, 3310, 2908 en 1342 bouws; voor de overige gewesten bleef het cijfer meerendeels ver beneden de 500 bouws.

Uit de opgaven omtrent de padieprijzen gedurende 1865 (zie bijl. lit. P.) blijkt, dat de belangrijkste afwisselingen vielen waar te nemen in Rembang, Japara, Probolingo en Soerabaija, waar het gemiddelde der hoogste prijzen respectivelijk was f 6.50, f 6, f 5 en f 7, en het gemiddelde der laagste prijzen f 2.50, f 2.50, f 2 en f 4.50 per pikol. In Banjoewangie, Banjoemas en Cheribon was de wisseling van prijzen

(1) Ook die van 1866 is naar wensch geslaagd.

het geringst; gemiddeld was aldaar de hoogste prijs f 3.25, f 3.75 en f 3.10 en de laagste f 2.75, f 3 en f 2.15 per pikol. (1)

Schaarschte aan voedingsmiddelen, in die mate dat voorzieningen van bestuurswege werden vereischt, deed zich volgens de ontvangen berigten alleen voor in de afdeeling Lebak (Bantam) en in het regentschap Tjiandjoer (Preanger regentschappen). Een verblijdend verschijnsel in Pekalongan was de omstandigheid dat dit gewest in 1865 voor het eerst sedert vele jaren verschoond bleef van de zoo zeer gevreesde ziekte onder het padie-gewas; door meerdere zorg voor een behoorlijken waterafvoer werd ook veel bijgedragen tot verbetering van de velden aldaar. In Bantam trachtte het bestuur verbetering in te voeren o. a. met opzigt tot den planttijd der padie. In sommige gedeelten dier residentie bestond namelijk de gewoonte om de sawahs ook in het drooge jaargetijde te beplanten. Daar het gewas hierdoor meer dan anders aan mislukking bloot stond, was door het bestuur de raad gegeven om voortaan de sawahs niet te beplanten vóór het daarvoor overal elders op Java aangenomen tijdstip.

Allerwege bleef het bestuur voor zooveel noodig den aanplant van *tweede gewassen* aanmoedigen.

Bij gelegenheid dat in de maand December 1864 in eene der afdeelingen van Madioen eene plotselinge stijging der rijstprijzen werd waargenomen, achtte het plaatselijk bestuur het noodzakelijk de betrokken bevolking er op te wijzen, dat zij niet met te groote onbedachtzaamheid moest te werk gaan in het van de hand zetten van haren rijstvoorraad, die gedurende den tijd vóór den nieuwen oogst ook moest strekken ter voorziening in hare eigene behoefte. De Indische Regering vond hierin aanleiding tot eene uitnoodiging aan den resident, om te waken tegen alle zoodanige maatregelen van het ondergeschikt personeel, welke den handel en het vertier der inlandsche bevolking zouden kunnen belemmeren.

Van dezelfde strekking was ook de aanbeveling, bij Indisch besluit van 20 September 1865, n°. 10, gerigt aan de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura in 't algemeen, om namelijk daar waar van bestuurswege bemoeijenissen plaats vonden met den uitvoer van rijst of andere handelsartikelen van het eene district of gewest naar het andere, zoo als bijv. in de Preanger regentschappen, waar de uitvoer gecontroleerd werd door langs de grenzen geplaatste onbezoldigde politiedienaren, zoodanige het vertier belemmerende bemoeijenissen onverwijld te doen ophouden.

Het gebruikelijk vijfjarig overzigt van de voornaamste uitkomsten van den eigen landbouw der bevolking op Java (met uitzondering als voren van de gewesten Batavia, Buitenzorg, Soerakarta en Djokdjokarta) en in de afdeeling Pamakassan (Madura), volgt hieronder:

Jaren.	Uitgestrektheid der velden door de bevolking voor eigen cultuur beplant.	Waarvan met padie.	Opbrengst dezer velden in pikols padie.	Gemiddelde van de marktprijzen van den pikol padie in de verschillende gewesten.	
	Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roed.			Van de hoogste marktprijzen.	Van de laagste marktprijzen.
1861	2 021 906	1 735 881	33 668 511	f 3,88	f 2,50
1862	2 014 281	1 724 640	32 651 269	4,89	3,14
1863	2 148 571	1 783 688	35 456 608	3,93	2,39
1864	2 122 911	1 775 639	33 539 438	4,37	2,62
1865	2 193 618	1 801 316	35 555 801	4,36	2,50

(1) In het Verslag over 1864 (blz. 196), werd als eene bijzonderheid gewezen op de belangrijke stijging der padie-prijzen in de Preanger regentschappen, namelijk van f 8 tot f 30 de tjaing. Naar aanleiding van de deswege gedane vraag door de Commissie belast met het onderzoek van gemeld Verslag, is thans berigt geworden, dat die stijging voornamelijk was toe te schrijven aan meerdere duurte in de aangrenzende gewesten en in het bijzonder aan de oprigting van meerdere rijstpelmolens en daaruit voortvloeijende meerdere vraag naar het artikel, gepaard met grooteren uitvoer door de bevolking zelve.

Werken in het belang van den landbouw. De waterleidingen werden goed onderhouden en hier en daar verbeterd. Het tot stand komen van nieuwe leidingen, die geheel het werk der bevolking en tevens van niet onbeduidenden omvang waren, wordt alleen vermeld gevonden voor de residentien Bantam en de Preanger regentschappen.

In de residentie Tagal werd een der afvoerkanalen voltooid, bestemd om aan de streek tusschen Tagal en de grens van het regentschap Brebes eene betere afwatering te bezorgen.

Zoo ook werd in Bagelen voortgegaan met het graven van nieuwe en het verbreeden van bestaande kanalen ter afleiding naar zee van de in de Rawa-Wawar zich ontlastende rivieren (zie het Verslag over 1863, bladz. 4). Bij de algeheele voltooijing dezer werken, waarvan evenwel de eindplannen nog in behandeling waren, zouden omstreeks 6000 bouws moerasgronden aan de Zuidkust van Bagelen in vruchtbaar land worden herschapen. Van de reeds uitgevoerde werken, werd bereids veel nut ondervonden, niet alleen door verbetering van gronden, maar ook door het beveiligen der omliggende streken tegen overstroomingen. In dezelfde residentie werd dit jaar een aanvang gemaakt met de daarstelling eener waterleiding uit de rivier Kedong-Benner en daaraan verbonden kunstwerken, ter besproeijing van gronden in het regentschap Keboemen. Ofschoon het werk eerst in Januarij was aangevangen, gaf de leiding in het najaar reeds water, hetgeen bij de toen heerschende droogte het omliggende land voor volslagen misgewas behoedde. (1)

Van het in 1864 onder Lamongen (Soerabaija) aangelegde waterwerk was in 1865 partij getrokken om ongeveer 12 000 bouws van levend water te voorzien. Ook de drie onlangs in Cheribon voltooide leidingen en daaraan verbonden kunstwerken (zie het vorig Verslag, bladz. 143) beantwoordden aan het doel.

De vroeger vermelde opname door den waterstaat (zie het Verslag over 1863, bladz. 140) voor een te graven kanaal uit de Kedirie-rivier, ter besproeijing van de Soerabaijasche districten Modjokasri en Goenoeng Kending — zoo mogelijk tevens dienstbaar te maken aan de scheepvaart — werd dit jaar voltooid. Zoowel de uitvoerlijkheid als het hooge nut van dit werk was daarbij gebleken.

Ook werd van wege den waterstaat een plaatselijk onderzoek ingesteld, in het belang eener verbetering van de irrigatie-werken in de rivier Sampean te Sitoebondo (Bezoekie), waar zich de wenschelijkheid van afdoende voorzieningen vooral deed gevoelen sedert in 1863 een naauwelijks voltooide nooddam boven den bestaanden dam (zie het Verslag over 1862, bladz. 160) bij buitengewoon hoogen waterstand was weggeslagen.

Omtrent het ontworpen kanaal uit de Loesie-rivier, dat hoofdzakelijk moet dienen tot besproeijing van de thans droog liggende velden in de afdeeling Grobogan en een gedeelte van Demak (Samarang), werd laatstelijk vermeld (zie het even aangehaald Verslag) dat voorstellen tot uitvoering ontvangen waren, doch dat daartegen bij de Indische Regering bedenkingen waren gerezen, ten gevolge waarvan de directeur der burgerlijke openbare werken was uitgenoodigd een eenvoudiger en minder kostbaar ontwerp in te dienen, dan wel zich te bepalen tot het doen van voorstellen nopens partiële en achtervolgelijk uit te voeren irrigatien. In 1865 werd ter zake eene nadere beslissing genomen. Ondanks de wederlegging van den directeur, meende de Indische Regering bij de aanvankelijk geopperde bezwaren te moeten volharden. Aan een werk waarvan de onvermijdelijke noodzakelijkheid niet was aangetoond en waarvan de zekerheid van welslagen niet bestond, mogten naar hare meening geen millioenen guldens (de kosten van uitvoering werden geraamd op f 7 137 313, te verdeelen over vijf jaren) ten koste worden gelegd. Bij een besluit van 19 Februarij 1865 werd mitsdien bepaald, dat het plan, gelijk het was liggende, voor 's hands buiten uitvoering zou worden gelaten. Ten einde het doel nogtans zooveel mogelijk te bereiken, werd de resident van Samarang aangeschreven om goed toegelichte voorstellen in te dienen tot verbetering van den toestand der afdeeling Grobogan, door middel van partiële irrigatien op min kostbaren en voor de bevolking niet bezwarenden voet (2).

---

(1) Dit werk, waardoor minstens 1000 bouws kunnen worden bevloeid, is in den loop van 1866 geheel voltooid (vergel. de *Javasche Courant* van 28 September 1866). Twee andere belangrijke werken omstreeks dien tijd in dezelfde afdeeling, zoomede onder Koetoardjo, ondernomen, zijn in 't laatst van 1867 tot stand gekomen. Door het eerste kunnen 6915, en door het andere 1925 bouws van levend water worden voorzien. (Vergel. de *Javasche Courant* van 10 December 1867.)

(2) Over den aanleg van de bovenvermelde werken in Soerabaija en Bezoekie, waarvan het eerste eene uitgaaf zou vorderen van circa f 2 000 000 en het andere van circa f 650 000 (te verdeelen respectivelijk over

Katoencultuur.

Vooruitgang werd in deze cultuur gedurende 1865 niet waargenomen. De groote wisselvalligheid aan de katoencultuur eigen, wordt gezegd een sterk wantrouwen daarin bij hoofden en bevolking te hebben veroorzaakt, en wordt het hoofdzakelijk daaraan toegeschreven dat aan de teelt van tot voedsel strekkende tweede gewassen vrij algemeen de voorkeur wordt gegeven.

Zoo als uit de jongste Verslagen kan blijken, is dan ook in slechts zeerenkele gewesten de aanplant belangrijk te noemen. Voor 1865 wordt de grootste uitgestrektheid voor Samarang vermeld gevonden, namelijk 8008 bouws, en de productie daarvan gesteld op 33 886 pikols. Daarop volgt Rembang met 5664 en Japara met 5271 bouws, waarvan verkregen zouden zijn respectivelijk 20 170 en 12 523 pikols. En eindelijk Cheribon, Madioen, Soerabaija en Preanger regentschappen, voor welke een aanplant wordt opgegeven van 2373, 1935, 1443 en 1146 bouws, en eene productie (voor de drie laatstvermelde gewesten) van 6922, 2916 en 10 000 pikols. Voor Cheribon is het cijfer van opbrengst niet bekend gesteld. In de overige gewesten, voor zooveel deswege opgaven waren ingekomen, bleven aanplant en opbrengst beneden de opgegeven cijfers.

Klappercultuur.

Ook dit jaar onderging de klappercultuur in de verschillende gewesten weder eene min of meer belangrijke uitbreiding. Uit bijlage lit. Q blijkt, dat op ultimo December 1865 op Java en Madura (de residentien Batavia, Soerakarta en Djokdjokarta uitgezonderd) aanwezig waren 23 700 425 boomen, zijnde 1 145 179 meer dan in de thans ontvangen opgaven als aanwezig worden vermeld op 1 Januarij 1865.

De opbrengst hangt grootendeels af van de zorg aan de aanplantingen besteed. Slechte grond, het te digt op elkaâr planten en het aftappen van sappen om daarvan suiker te bereiden, werken zeer ongunstig op de ontwikkeling van den boom; bij slechte verzorging worden bovendien vele vruchten door schadelijk gedierte vernield.

Bij eene zorgvuldige aankweeking verkrijgt men van 60 tot 100 noten 's jaars van iederen boom; doch aangezien in de meeste residentien weinig zorg voor deze cultuur wordt gedragen, kan men de gemiddelde productie op niet meer dan 50 noten stellen.

In de meeste gewesten wordt slechts voor huishoudelijk gebruik olie gefabriceerd; soms enkel voor het bereiden van spijzen, terwijl dan katjang-olie voor verlichting wordt gebezigd. Alleen in de gewesten Bantam, Preanger regentschappen, Pekalongan, Probolingo, Bagelen en Patjitan maakt de bereiding van klapper-olie een uitgebreiden tak van nijverheid onder de bevolking uit, en wordt van daar veel naar elders uitgevoerd.

De klapperboom groeit het weligst aan rivieroevers en aan het zeestrand, minder gunstig in bergachtige en moerassige streken.

De bevolking van Java's noorderstrand geeft echter over het algemeen de voorkeur aan het visschersbedrijf, zoodat aldaar van de klapperteelt weinig werk wordt gemaakt. Eene uitzondering hierop maakt de residentie Pekalongan, waar men zich integendeel ijverig toelegt op de teelt van klappers. (1)

---

vijf en drie jaren) is in den aanvang van 1867 door de Indische Regering met het Opperbestuur in overleg getreden. Op de voor het eerste jaar aangevraagde credieten, te zamen ad f 616 000, is diensvolgens gerekend bij de zamenstelling der Indische begrooting voor 1868. Inmiddels zal in Indie nader worden onderzocht, of niet andere vroeger in overweging genomen irrigatieplannen, zoo als onder anderen die tot verbetering van den toestand in Grobogan, waarvan hierboven sprake was, uit een oogpunt van urgentie den voorrang verdienen. Van den uitslag van dit onderzoek zal ook afhangen eene al of niet spoedige behandeling van het denkbeeld eener afleiding uit de rivier Progo (Kadoe), in het belang onder anderen der besproeijing van de West Soekawatielanden (Samarang). Wel is reeds vroeger van dit denkbeeld (waarover onder andere gehandeld is op bladz. 13 van het Rapport der Commissie belast geweest met het onderzoek van het Regeringsverslag over 1862, n°. 37 van de stukken der zitting 1865/66) in Indie sprake geweest, doch bepaalde voorstellen ter zake waren nimmer gedaan.

Voor een in 1865 bevolen onderzoek in het belang der bevloeijing van droogliggende velden door middel van diepe grondboringen, zoomede voor de benoeming eener commissie, aanvankelijk te Samarang, voor het toezigt op de waterverdeeling, zij verwezen naar hoofdstuk L, afdeeling III. hiervoren.

(1) Ter hoofdplaats Pekalongan wordt zeep uit klapperolie bereid, en te Batavia is eene door stoom gedreven klapperolie-perserij in werking gebragt. (Vergel. hoofdstuk N, afdeeling IV.)

Eene andere nuttige palmsoort, met welks invoering op Java sedert eenige jaren (verg. de *Javasche Courant* van 25 October 1864), in de residentie Banjoemas eene proef wordt genomen, is de oliepalm van de Kust van Guinea (elacis guineencis), waarvan eenige weinige exemplaren in 's lands plantentuin te Buitenzorg voorhanden waren, gedeeltelijk uit Bourbon ontvangen, gedeeltelijk afkomstig uit den plantentuin te Amsterdam.

Voor gouvernements-rekening is namelijk in 1859 in het district Daijaloehoer der genoemde residentie een proef-aanplant bewerkstelligd, ter uitgestrektheid van 8 bouws, welke volgens de ontvangen berigten als volkomen geslaagd kan worden beschouwd. Op goeden grond geplant, kwam de boom even goed als in zijn vaderland voort en droeg zelfs reeds met het 4de jaar vrucht, waartoe aan de Kust van Guinea gewoonlijk 6 á 7 jaren worden vereischt.

Daar echter de bevolking nog niet op de hoogte was eener doelmatige bereiding van het product, werd door de Regering besloten de aanplantingen vooreerst nog op den bestaanden voet voor gouvernements-rekening aan te houden, en zou inmiddels getracht worden onder de gegageerde Afrikaansche militairen iemand te vinden, bekend met de bereidingswijze der palmolie ter Kuste van Guinea en in staat de bevolking daarin te onderrigten of voor te lichten. Volgens eene latere mededeeling diende de olie reeds tot het bereiden van zeer goede zeep.

2°. Cultures ingevoerd op hoog gezag of ten gevolge van overeenkomsten door het Gouvernement met particuliere ondernemers aangegaan.

Koffijcultuur.

De koffij-oogst bedroeg dit jaar, ongerekend de levering uit de Vorstenlanden, 927 102 pikols, dus 511 343 pikols meer dan in het trouwens zeer ongunstige jaar 1864. (1)

De uitkomsten dezer cultuur voor elk gewest afzonderlijk, zijn opgeteekend in de staten litt. R en S, behoorende bij dit Verslag, welke onder andere de volgende totalen aanwijzen:

getal huisgezinnen voor geregelde tuinen en boschkoffij afgezonderd op geheel Java, met uitzondering van Batavia, Buitenzorg, Rembang, Soerakarta en Djokdjokarta, in welke beide laatste residentien de koffij van de Vorsten wordt gekocht, 520 661;

getal vruchtdragende boomen, waarvan geoogst werd, met uitzondering als voren, 223 261 717;

geheel aanwezig getal boomen, onder ultimo Maart 1866, zoowel jonge als vruchtdragende, met uitzondering als voren, 300 921 367;

hoeveelheid koffij in 't geheel bij de pakhuizen ontvangen, na bijtelling of aftrek van overwigten en minderbevindingen (zoo als boven is gezegd) 927 102 pikols, of met bijtelling van de levering uit de vorstenlanden, 949 419 pikols;

getal boomen, waarvan gemiddeld één pikol koffij werd verkregen, de vorstenlanden buiten aanmerking latende, 240;

gezamenlijk bedrag der inkoopsprijzen (daaronder f 460 760 voor de koffij uit de vorstenlanden), f 10 865 847 (2);

gezamenlijke kosten van de koffij uit den oogst van 1865 aan het Gouvernement geleverd, f 12 615 140;

gemiddelde prijs, waarop de pikol koffij aan het Gouvernement te staan kwam, berekend over de geheele hoeveelheid tot aan de afscheeppakhuizen, f 13.28[5].

Verdere bijzonderheden omtrent deze cultuur, meerendeels ontleend aan de gewestelijke berigten, volgen hieronder.

Gronden en aanplantingen. In de reisdentie Bantam worden de gronden gezegd voor

---

(1) De oogst van 1866 was buitengewoon gunstig, en leverde 1 068 441 pikols.

(2) Overeenkomstig de in 1858 aangenomen schaal van berekening (zie het Verslag over dat jaar, bladz. 95), was de normale inkoopsprijs (ook voor de ter Sumatra's Westkust en in de residentie Menado te leveren koffij) voor 1865 bepaald op f 12 per pikol, zijnde f 0,50 meer dan in de drie voorafgegane jaren. Voor 1866 is de prijs vastgesteld op f 12,50 en voor 1867 op f 13 per pikol. Door deze laatste prijsbepaling is het loon der koffijplanters, volgens den in 1858 aangenomen maatstaf, op het maximum gebragt.

de koffijcultuur over het algemeen weinig geschikt te zijn, met uitzondering van de afdeeling Pandeglang, waar zich echter gebrek aan nieuwe gronden doet gevoelen. Intusschen was ook in laatstgemelde afdeeling, die de koffijproductie der geheele residentie voor circa ³/₄ beheerscht, de opbrengst in de laatste jaren (1859—1863), in vergelijking met het vijfjarig tijdvak 1854—1858, met meer dan 50 pct. verminderd, terwijl ook in de drie overige koffijplantende afdeelingen Serang, Anjer en Tjeringin, de achteruitgang van productie bijna even aanmerkelijk was.

Op grond van eene in den aanvang van 1864 gedane plaatselijke opname, meende de hoofdambtenaar C. P. C. Steinmetz, destijds met het algemeen onderzoek betreffende de koffijcultuur belast, den achteruitgang der cultuur te moeten toeschrijven, deels aan ordelooze administratie, ten gevolge waarvan bij gemis aan voldoende gegevens omtrent ouderdom en hoegrootheid der aanplantingen, vooral in het tijdvak 1854—1857, uiterst geringe beplantingen en onoordeelkundige afschrijvingen hadden plaats gevonden, deels aan weerzin der bevolking in Pandeglang, o. a. aan den dag gelegd door heimelijke omhakking van vruchtdragende koffijboomen (1) en door het op verre na niet bewerkstelligen der in de laatste jaren bevolen aanplantingen.

De oorzaken van dien tegenzin meende bedoelde hoofdambtenaar voornamelijk te moeten toeschrijven aan minder strenge opvolging der resolutie van 25 September 1836, waarbij bepaald is, dat afgeschreven koffijtuinen onder zekere voorwaarden tien jaren braak moeten blijven liggen en in den regel door de bevolking tot geene beplanting met padie, djagongong enz. mogen worden gebezigd (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 716). (2)

Door der bevolking vrijheid te laten om afgeschreven koffijtuinen voor eigen cultuur te bestemmen — en hiervan werd in den regel gretig gebruik gemaakt, omdat zoodanige tuinen voor beplanting met padie oneindig minder werk vorderden dan eenig ander stuk tegalgrond — was namelijk in Bantam, in verband met het aldaar heerschende individueel grondbezit, het gebruik aangenomen, dat de beplanter van een afgeschreven koffijtuin als eigenaar werd beschouwd; ook al was de grond niet oorspronkelijk voor eigen cultuur ontgonnen. Zoolang nu voldoende nieuwe koffijgronden voorhanden waren, deden zich geene moeijelijkheden voor, maar toen deze meer en meer schaarsch begonnen te worden en men de reeds vroeger gebezigde op nieuw ter beplanting met koffij moest in gebruik nemen, deden zich van de zijde der bevolking bezwaren voor, die op de instandhouding der cultuur nadeelig terugwerkten.

Naar aanleiding der gedane bevindingen werden door den hoofdambtenaar voornoemd verschillende middelen van verbetering aangegeven, waarvan sommige, ook den resident, ongeacht de reeds zijnerzijds aan de plaatselijke ambtenaren gegeven voor-

---

(1) Vergelijk hieromtrent bijlage I der Memorie van Beantwoording betreffende het IXde hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1866 (Zitting 1865/66, **2**, n°. 136 *a*). In 't laatst van 1865 en den aanvang van 1866 zijn ook in de afdeeling Anjer eenige gevallen van eigendunkelijke omhakking ter kennis van het bestuur gekomen, en wel in de districten Tjilegon en Anjer, alwaar in eenige tuinen door de bevolking, zonder voorkennis van het bestuur, gronden tot tiparvelden bewerkt of wel voor woonerven in gebruik waren genomen. Slechts in één dezer gevallen was gehandeld met verlof van den mantrie, die ter zake uit 's lands dienst is verwijderd. Overigens is bij onderzoek bevonden, dat eenige der bedoelde tuinen niet meer voor de koffijcultuur geschikt, en vele der boomen gestorven waren. Zij die de gronden in gebruik hadden genomen, verklaarden dat de velden hun erfelijk toekwamen.

Onder deze omstandigheden en ook met het oog op het arrest van het Hooggeregtshof, waarvan in de even aangehaalde bijlage sprake is, acht de Regering het raadzaam zich te bepalen tot de aanschrijving aan den resident, om de betrokken personen ernstig te vermanen of te doen vermanen zich niet andermaal aan dergelijke handelingen schuldig te maken.

(2) Gemelde resolutie is in Julij 1866 door de Indische Regering ingetrokken (vergel. *Bijblad op Indisch Staatsblad* n°. 1879), doch tevens is bij Indisch besluit van 5 October 1866, n°. 29, het afschrijven van koffijtuinen, tot hiertoe geheel overgelaten aan het oordeel der hoofden van gewestelijk bestuur, afhankelijk gesteld van eene speciale magtiging der Indische Regering, telkens bij gemotiveerde voordragt aan te vragen.

Met opzigt tot den aanleg van nieuwe aanplantingen, was kort te voren, bij besluit van 1 September 1866, n°. 5, in afwachting der beschikkingen te nemen na afloop van het algemeen onderzoek betreffende de koffijcultuur, door de Indische Regering bepaald, dat geene nieuwe tuinen mogen worden aangelegd op meer dan vier palen afstands van de woonplaats der cultuurdienstpligtigen. Op dezen voorloopigen maatregel is echter in Junij 1867 in het belang der instandhouding van de gouvernements-koffijcultuur teruggekomen. Bij den aanplant voor 1867 was zoodanig maximum van afstand allerwege in acht genomen behalve in de Preanger regentschappen, Banjoewangie en de afdeeling Ponorogo (Madioen), waar, bij de ontvangst van genoemd besluit, gronden op verderen afstand gelegen reeds door de bevolking voor den nieuwen aanplant waren gereed gemaakt.

schriften, tot zekere hoogte noodig of wenschelijk voorkwamen, doch waarvan deze slechts een afdoend resultaat verwachtte, wanneer te gelijker tijd het Europeesch personeel in de binnenlanden, bijv. door de aanstelling van nog twee controleurs (voor Pandeglang en Serang), vermeerderd werd.

De Indische Regering was echter met den directeur der cultures van oordeel, dat, althans in de afdeelingen Serang, Anjer en Tjeringin, van geene pogingen tot verbetering der koffijcultuur sprake behoorde te zijn, zoowel op grond van de geringe productie en de onbeduidende voordeelen der planters, als ook om allen inbreuk te doen ophouden op het in Bantam bestaande, ofschoon dan niet erkende individueel bezitregt der bevolking op door haar ontgonnen gronden.

Daar ook de resident, nopens het denkbeeld der intrekking geraadpleegd, van de koffijcultuur in gemelde drie afdeelingen steeds schaarsche verdiensten voor de bevolking bleef verwachten, en dan ook voor deze de niet-bestendiging daarvan wenschelijk achtte, werd in de eerste helft van 1865 de magtiging van het Opperbestuur gevraagd om de op hoog gezag ingevoerde teelt van koffij in de afdeelingen Serang, Anjer en Tjeringin in te trekken, en de daarvoor gebezigde gronden aan de betrokken bevolking terug te geven, met dien verstande, dat de intrekking, ten einde in Pandeglang geen verkeerden indruk te weeg te brengen, geleidelijk zou plaats hebben door de aanwezige tuinen, voor zoover ze nog vruchtdragende waren, zonder verdere bijplanting te doen aanhouden, en het daarvan nog te verkrijgen product op de gewone wijze bereid — en dus met afschaffing der West-Indische bereidingswijze — in 's lands pakhuizen te doen leveren. De resident werd intusschen aangeschreven om de werkzaamheden bij de koffijcultuur zoodanig te regelen, dat ze steeds op gezette tijden plaats vinden onder behoorlijk toezigt der inlandsche hoofden, en om te zorgen dat voor nieuwen aanplant niet beschikt worde over gronden, door de bevolking voor eigen landbouw ontgonnen. Tevens werd gelast de teruggave aan de bevolking, voor zooveel dit nog niet mogt zijn geschied, van de afgeschreven koffijtuinen in gemelde drie afdeelingen, en werd bij eene latere beschikking dit laatste mede bepaald voor de afdeeling Pandeglang, waar de bevolking trouwens van de afgeschreven tuinen feitelijk reeds weder bezit had genomen. (1)

Ook met betrekking tot de afdeeling Karang-anjer (Bagelen) werd door de Indische Regering, uit aanmerking van de mindere geschiktheid der gronden en van de daardoor veroorzaakte geringe, niet aan den arbeid der bevolking geëvenredigde productie, een voorstel gedaan tot staking der voor rekening van den lande gedreven koffijcultuur, met dien verstande, dat de productie der nog aanwezige aanplantingen tot den bepaalden prijs in 's lands pakhuizen worde geleverd. Volgens de bij die gelegenheid ontvangen opgaven, beliep het aantal boomen in gemeld regentschap in 1864 804 100 stuks, waarvan 465 100 vruchtdragende. De jaarlijksche opbrengst bedroeg, berekend over het tienjarig tijdvak 1855—1864, gemiddeld 696 pikols of 1 pikol van de 677 boomen.

Omtrent de Preanger regentschappen, na Pasoeroean het voor de koffijcultuur meest belangrijke gewest, wordt aangeteekend, dat de aanplantingen algemeen vrij gunstig stonden, en liet het zich aanzien dat in 1866 van omstreeks 400 000 boomen meer zou kunnen worden geoogst dan dit jaar; reeds thans beliep de vermeerdering, in vergelijking met 1864, toen eene beduidende vermindering viel waar te nemen, 750 000 boomen. In de drie andere gewesten, Japara, Madioen en Pasoeroean, overtrof het aantal boomen, waarvan geoogst werd, het cijfer van 1864 met ongeveer 400 000 stuks, en in Tagal en Kadoe met ruim 200 000.

Daarentegen werd van minder boomen dan in 1864 geoogst in Bantam, Cheribon, Samarang, Soerabaija, Probolingo, Bezoekie, Banjoewangie, Banjoemas, Bagelen,

(1) In afwachting van de uitkomsten van het aanhangig algemeen onderzoek nopens de aangelegenheden der koffijcultuur, werd door het Opperbestuur omtrent de voorgestelde intrekking in de drie andere afdeelingen, zoomede omtrent het lager te vermelden voorstel van gelijke strekking voor de afdeeling Karang-anjer (Bagelen) nog geene beschikking genomen. Bij de mededeeling daarvan aan de Indische Regering (in November 1866) is deze tevens uitgenoodigd geworden nergens tot intrekking van gouvernements-koffijcultuur over te gaan dan na vooraf verkregen magtiging van het Opperbestuur. Ook is bij die gelegenheid het verlangen te kennen gegeven, dat alsnog strafbepalingen worden uitgevaardigd tegen beschadiging of vernieling van gouvernementsplantsoenen, en zijn tevens wenken gegeven in het belang van een waakzaam en oordeelkundig toezigt bij deze cultuur.

Patjitan en Kedirie, te zamen tot eene hoeveelheid van ruim 5 millioen boomen, waarin alleen Cheribon en Bagelen deelden voor ongeveer de helft (2 349 746).

Omtrent de voor eenigen tijd in Cheribon genomen proef om de kleine aarden wallen om de dessa's aan de koffijcultuur dienstbaar te maken, wordt vermeld gevonden, dat de aanplantingen, uithoofde van de vruchtbaarheid dier dijkjes, zeer goed waren opgekomen. Sommige boomen wierpen reeds het tweede jaar vruchten af, hetgeen echter niet altijd als een gunstig verschijnsel voor den langen levensduur is te beschouwen. Uitbreiding dezer aanplantingen wordt steeds aangemoedigd.

Ook in Samarang en Pasoeroean bleef men van de pagger-koffij veel werk maken, terwijl in Madioen aan die wijze van aanplant sedert eenigen tijd met goed gevolg mede groote uitbreiding gegeven werd.

In het Tengersche gebergte (Pasoeroean) ging de bevolking steeds voort met den vrijwilligen aanplant van boschkoffij.

In Samarang stonden de aanplantingen bevredigend, behalve in de afdeeling van dien naam, waar de toestand zeer ongunstig genoemd werd. De oorzaak hiervan was gedeeltelijk te wijten aan minder goed onderhoud der aanplantingen, maar hoofdzakelijk aan de ligging der tuinen, als te weinig verheven boven de oppervlakte der zee om immer krachtige boomen te kunnen opleveren.

De productie, reeds vroeger gering te noemen (in het tijdvak 1847—1857 werd van eene gemiddelde hoeveelheid van 108 409 vruchtdragende boomen, dooreen genomen, niet meer verkregen dan 275 pikols), was in de laatste jaren dermate achteruitgegaan, dat van de thans nog aanwezige 86 000 vruchtdragende boomen in 1864 en 1865 respectivelijk niet meer geoogst werd dan 8 en 43 pikols. (1)

Ook werd de kofficultuur in Banjoewangie, bij gelegenheid van het plaatselijk onderzoek aldaar in 1864 ingesteld, bevonden in achterlijken toestand te verkeeren, hetgeen werd toegeschreven aan te lang verzuimde afschrijvingen en aan gelijktijdig gemis van nieuwe aanplantingen. In verband met de krachten der bevolking werden de vereischte voorzieningen tot herstel genomen.

Nieuwe aanplantingen op de Ceylonsche wijze (zonder schaduwboomen) schenen niet te zijn bewerkstelligd. De resultaten, verkregen van de in 1863 naar die wijze in ieder district van Cheribon aangeplante 4 bouws, worden zeer bevredigend genoemd. De in den regentijd van 1865/66 te bewerkstelligen aanplantingen van koffijboomen, werden voor de verschillende koffijplantende gewesten (Bantam alleen uitgezonderd, waar slechts inboetingen van gestorven jonge plantjes plaats hadden) vastgesteld op een totaal van 21 220 449 boomen, waarvan tot vervanging van afgeschreven of gestorven boomen 13 405 034 en tot uitbreiding 7 815 415. In sommige gewesten evenwel overtrof het af te schrijven getal boomen het daarvoor aangenomen cijfer, zoodat een goed deel van het tot uitbreiding bepaalde getal daarvoor moest in de plaats treden. Voor Krawang, Pasoeroean en Banjoewangie werd geene uitbreiding vastgesteld, voor Krawang was de reden daarvan gelegen in gemis aan geschikte gronden, en voor Banjoewangie in de vele aanplantingen, vereischt tot vervanging van afgeschreven tuinen. Ten opzigte van Pasoeroean wordt de reden niet vermeld gevonden. Van het opgegeven totaal van 7 815 415 moesten 3 277 739 in geregelde tuinen en de overige in paggers of kampongs geplant worden.

Onderhoud, pluk en bereiding. Over het algemeen zijn de berigten omtrent het onderhoud der boomen bevredigend Aan de daaraan verbonden bezwaren werd veel te gemoet gekomen, doordien de aanplantingen zooveel mogelijk in de nabijheid der dessa's worden aangelegd.

In de Preanger regentschappen, waar de afstanden nogtans vrij algemeen een groot bezwaar zijn, werd de arbeid der bevolking zeer verligt door eene in 1864 ingevoerde nieuwe regeling, ten gevolge waarvan de planters voor het schoonhouden der tuinen, en zelfs tijdens den pluk, slechts op bepaalde dagen in de maand behoeven op te komen.

---

(1) Op grond van den verouderden staat der aanplantingen en de onvoldoende kans van maatregelen tot herstel, is bij een Indisch besluit van Junij 1866, onder nadere goedkeuring des Konings, de gouvernements-koffijcultuur in gemelde afdeeling ingetrokken, met bepaling dat de voor die cultuur gebezigde gronden aan de bevolking zullen worden afgestaan.

In verband met de aanschrijving van November 1866, bedoeld in de voorgaande noot, is de gevraagde goedkeuring van het Opperbestuur voor alsnog niet verleend.

Tot het invoeren eener dergelijke regeling van werkzaamheden werd bij een besluit van April 1865 ook de resident van Bantam aangeschreven, en zulks zoowel ten gerieve der bevolking als ter vergemakkelijking van het toezigt.

Van het denkbeeld om de in dit gewest bestaande wijze van koffijbereiding, namelijk levering in de hoornschil, ter verdere bereiding op 's lands kosten, te vervangen door de gewone bereidingswijze, waarbij de boonen gestampt en gezuiverd in de pakhuizen worden geleverd, werd, na een in Pandeglang ingesteld onderzoek, afgezien, daar de bevolking, ofschoon aandachtig gemaakt op de bezwaren, zoo wegens zwaardere vracht als anderzins, aan de tegenwoordige wijze van koffijlevering voor haar verbonden, eenparig het verlangen te kennen gaf de bestaande regeling, waaraan zij gewoon was geraakt, te behouden.

In Tagal werd de wijze van onderhoud der tuinen vereenvoudigd, dewijl de inlandsche hoofden waren aangespoord om, bij de regeling der aanplantingen, op geene verre afstanden, maar bij voorkeur in kleine tuinen bij de dessa's te doen planten. Voorts werden de droogplaatsen ingetrokken waar de bevolking hare koffij liever in de dessa's wilde bereiden. Eene gelijke vergunning werd aan de koffijplanters in de Preanger regentschappen verleend, hetgeen bij de omstandigheid dat de droogschuren aldaar meestal op groote afstanden van de kampongs verwijderd zijn, een groot gerief was te achten.

In Banjoemas, waar in 1863 speciale opzieners bij deze cultuur in dienst waren gesteld, was sedert dien tijd eene betere, voor de planters minder bezwarende regeling van den te verrigten arbeid in de tuinen tot stand gekomen, terwijl het toezigt dezer beambten op de bereiding van het product tevens gezegd wordt niet zonder gunstigen invloed te zijn gebleven op de qualiteit. Intusschen werd door de Indische Regering, blijkens een besluit van 29 October 1865, voorloopig afgezien van het denkbeeld om ook elders zoodanige koffij-opzieners in dienst te stellen. De Regering ging hierbij uit van de overweging, dat zoodanige in-dienst-stelling niet zou strooken met het Indisch besluit van 2 Januarij 1858, n°. 29 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 506), waarvan de strekking was om de teelt van koffij geleidelijk te herscheppen in eene volkscultuur, geleid door het dessahoofd en de dessabestuurders, behoudens de *algemeene* leiding en het *algemeen* toezigt; dat door de controleurs en de *algemeene* inlandsche hoofden wordt uitgeoefend, en dus zonder speciaal toezigt van opzettelijk daartoe aangestelde beambten.

Door den resident van Kadoe werd tijdelijk eenig buitengewoon personeel in dienst genomen ter voorziening in de behoefte aan meerder toezigt over den pluk.

Voor de residentie Probolingo wordt aangeteekend, dat in het district Tenger, waar de bevolking niet zeer talrijk is, de koffijplanters bij een ruimen oogst zich meestentijds door een aanzienlijk getal hulpplukkers doen bijstaan.

De hoedanigheid van het product was over het algemeen goed.

In Cheribon, waar de Braziliaansche bereidingswijze niet meer toegepast wordt (zie het Verslag over 1863, bladz. 162) en de bevolking de koffij nu zelve bereiden en droogen moet, was van gunstigen invloed op de kwaliteit het meer algemeen in gebruik komen van droogschuurtjes of paserans.

In de afdeeling Ngawie (residentie Madioen) werden maatregelen genomen om de bereiding met meer zorg te doen geschieden en zouden deze, bij gunstigen uitslag, ook in de overige koffijplantende afdeelingen worden in toepassing gebragt.

In Patjitan wordt door de bevolking nog altijd een gedeelte van het product op West-Indische wijze bereid, doch niet afzonderlijk, maar vermengd met koffij van gewone bereiding ingeleverd, en zulks ongeacht de voor eerstgemelde bereiding te ontvangen premie van f 0,83 per pikol, welke, naar het schijnt, door de bevolking te gering wordt geacht om de soorten uit elkander te zoeken of te houden.

Het in de afdeeling Malang (Pasoeroean) in de roode schil geleverde koffijproduct wordt te Sisseer op de West-Indische wijze bereid, in overeenkomst met de Regering, tegen een bereidingsloon vroeger bedragende f 2,08[5] per 100 Ned. ponden drooge koffij, doch in 1864 gebragt op f 2,50 per pikol. Gedurende 1865 heeft de bij die inrigting verwerkte hoeveelheid drooge koffij bedragen 17 861 pikols. Ofschoon als minimum is bedongen de levering van 1 pikol drooge voor 6 pikols natte koffij, was de verhouding van het natte tot het drooge product steeds gunstiger geweest, als hebbende afgewisseld tusschen 5.16 en 5.87 tot 1. De overeenkomst is laatstelijk voor den tijd van twee

jaren verlengd en eindigt nu ultimo 1866. (1) Van het denkbeeld om in Pasoeroean meerdere pel-etablissementen van dien aard op te rigten, werd dit jaar door de Indische Regering afgezien, voornamelijk uit overweging dat hierdoor inbreuk zou worden gemaakt op het in 1858 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 506) aangenomen beginsel om alles te vermijden wat met betrekking tot den pluk, de bereiding en de levering van koffij het individueel regt van den planter op de vruchten van zijnen arbeid zou kunnen aanranden.

Transport. Het transport van de koffij van de dessa's of bereidingsplaatsen naar de inkoop- of binnenlandsche pakhuizen geschiedt, zoo als bekend is, door de bevolking. In slechts enkele gewesten van Java ontvangt zij hiervoor een transportloon, bekend onder den naam van paalgelden, berekend naar den meerderen afstand dan vijf palen. Over het algemeen wordt echter zooveel mogelijk getracht, levering op te verre afstanden te vermijden. Te dien einde was men in 1865 weder in een viertal gewesten, met namen: de Preanger regentschappen, Kadoe, Paijitan en Kedirie, bedacht op de oprigting van meerdere of de verplaatsing van bestaande inkooppakhuizen. De overvoer der koffij uit de binnenlandsche naar de strandpakhuizen geschiedt door aannemers. In de verschillende gewesten, Kadoe en Madioen alleen uitgezonderd, was de afvoer bij het eind van 1865 en dus binnen den bij de contracten bepaalden uitersten termijn afgeloopen.

Algemeen onderzoek. De met dit onderzoek belaste hoofdambtenaar (nu wijlen) C. P. C. Steinmetz (zie het Verslag over 1863, bladz. 162), in Maart 1864 benoemd tot resident van Soerabaija, werd bij een besluit van 21 Februarij 1865, n°. 7, overeenkomstig het zijnerzijds gedane voorstel, van zijne commissie betreffende de koffijcultuur ontheven, en deze opgedragen aan den hoofdambtenaar C. J. Bosch, laatstelijk resident van Menado, die weinig weken te voren, bij besluit van 7 Januarij 1865, n°. 30, tijdelijk ter beschikking van eerstgenoemde was gesteld om hem in het onderzoek behulpzaam te zijn. Tevens werden den hoofdambtenaar Bosch eenige nadere punten van onderzoek gesteld, met vrijlating, om zoo noodig, voorstellen te doen omtrent meerdere punten.

Na eenigen tijd in het belang zijner commissie in de residentien Samarang en Kadoe te zijn werkzaam geweest, werden van bedoelden hoofdambtenaar voorstellen ontvangen betreffende eene te volgen andere werkwijze dan die welke door zijnen voorganger was aangenomen. De Regering verklaarde daartegen geene bedenkingen te hebben, terwijl zij hem tevens magtigde om aan de residenten en anderen al zoodanige vragen te stellen, als hij mogt noodig achten om aan het onderzoek de meeste volledigheid te verschaffen.

Behalve een controleur, reeds dadelijk aan den hoofdambtenaar Steinmetz toegevoegd, werd in den loop van 1865 aan de commissie nog verbonden een ambtenaar ter beschikking (2); ook werden tijdelijk de noodige gelden toegestaan ter bezoldiging van een teekenaar.

De gedurende 1865 bezochte gewesten waren: Samarang, Kadoe, Patjitan, Madioen, Kedirie, Japara, Soerakarta en Djokdjokarta. Wat de zes eerstgenoemde aangaat, waren de noodige gegevens verzameld omtrent de gouvernements-cultuur; ten opzigte der particuliere teelt was dit het geval voor zooveel betreft Djokdjokarta, Soerakarta en Samarang, ofschoon voor de beide laatste gewesten nog slechts ten deele.

Verkoop van koffij. Het Gouvernement deed in 1865 weder 50 000 pikols koffij te Batavia verkoopen, waarvan 15 000 liggende aldaar en 35 000 te Samarang. Voor de 25 000 pikols in September geveild, werd gemiddeld f 40,99 per pikol behaald; en voor de wederhelft, in December, gemiddeld f 41,44 5.

---

(1) Sedert niet weder verlengd.

(2) In het belang van den bespoedigden afloop van het onderzoek, zijn bij Indisch besluit van 9 Februarij 1866, n°. 3, nog vier ambtenaren aangewezen om daarbij behulpzaam te zijn.

Het gebruikelijk vijfjarig overzigt van de voornaamste uitkomsten der gouvernements-koffijcultuur volgt hieronder:

Jaren.	Getal vruchtdragende boomen, van welke geoogst is.	Verkregen hoeveelheid koffij, zonder de bij het ledigvallen der pakhuizen bevonden overwigten. — Pikols.	Hoeveelheid koffij in het geheel bij de pakhuizen ontvangen. — Pikols.	Gezamenlijke kosten van de koffij aan het Gouvernement geleverd.	Gemiddelde prijs, waarop de pikol koffij aan het Gouvernement te staan kwam, berekend over de geheele hoeveelheid ontvangen koffij tot aan de afscheepsplaatsen.	Opbrengst van de in Nederland geveilde koffij per pikol. Bruto.	Opbrengst van de in Nederland geveilde koffij per pikol. Netto.
1861	223 301 905	896 750	901 347	f 11 150 861	f 12,37	f 47,75 $^{3}/_{10}$	f 39,69 $^{5}/_{10}$
1862	226 054 147	659 183	663 433	8 658 881	13,05	55,29 $^{8}/_{10}$	46 75 $^{3}/_{10}$
1863	226 466 412	1 113 435	1 120 669	14 121 268	12,60	54,92 $^{2}/_{10}$	46,79 $^{4}/_{10}$
1864	225 956 544	434 240	436 721	5 943 036	13,61	52,34 $^{9}/_{10}$	44,54 $^{5}/_{10}$
1865	223 261 717	912 123	949 419	12 615 140	13,28 5	53,70 $^{5}/_{10}$	45,85 $^{6}/_{10}$

Suikercultuur.

Voor deze cultuur wordt bijgevoegd de residentie'sgewijze aantooning, hierachter voorkomende als bijlage lit. F. De totalen van dien staat doen onder andere zien, dat de uitgestrektheid van den aanplant bedroeg 40 891$^{1}/_{2}$ bouws; de opbrengst 1 831 064 pikols, zijnde per bouw gemiddeld 44$^{77}/_{100}$ pikols; het aantal suikerinrigtingen 99; het aantal suikerriet plantende huisgezinnen 196 670; het gezamenlijk bedrag der door hen genoten betaling f 4 769 673, zijnde gemiddeld per huisgezin f 24,25 en per bouw f 116,64; de hoeveelheid pikols suiker aan het Gouvernement geleverd 1 042 058, de gezamenlijke kosten daarvan f 9 689 269 en eidelijk de gemiddelde kosten per pikol f 9,29 5.

De uitgestrektheid van den suikerriet-aanplant voor den oogst van 1865 onderging geene verandering, behalve alleen in Cheribon en Tagal; in het eerste gewest waren namelijk 100 bouws *meer* doch daarentegen in Tagal 240 bouws *minder* aangeplant dan voor 1864.

Het getal suikerinrigtingen was met twee vermeerderd, die echter dit jaar nog niet in werking kwamen. Het voor de onderneming Sentanenlor (Soerabaija) gesloten contract, groot 700 bouws, werd namelijk, met toestemming der Indische Regering, in December 1864 gesplitst in twee contracten, waarvan *één* groot 400 bouws met de bestaande fabriek, en *één* groot 300 bouws met eene nieuw op te rigten fabriek. Een dergelijke splitsing in twee contracten, respectivelijk groot 490 en 310 bouws, had plaats ten opzigte van het contract voor de in dezelfde residentie gelegen onderneming Koning Willem II, welke een aanplant had van 800 bouws. De hiertoe betrekkelijke overeenkomsten kwamen in Februarij 1865 tot stand. De nieuwe fabrieken zijn gebouwd te Brangkal en te Bangsal. Daar beide inrigtingen *vóór* het invallen van den maaltijd nog niet gereed waren, geschiedde de verwerking van den aanplant, met toestemming van de Regering, nog op de fabrieken Sentanenlor en Willem II.

In bijna alle gewesten was de weêrsgesteldheid gunstig voor de fabricatie, doch voor de aanplantingen had het weder in enkele residentien te wenschen overgelaten. Over het geheel was de suikeropbrengst van 1865 meer dan in eenig vorig jaar; zij beliep, zoo als boven is opgegeven, 1 831 064 pikols, zijnde nog 56 888 pikols meer dan in het tot dusver meest gunstige jaar 1860. In verhouding tot den aanplant was echter in

laatstgemeld jaar de uitkomst gunstiger, namelijk $45^{67}/_{100}$ pikols per bouw (het hoogste algemeen middencijfer tot dusver verkregen), terwijl het gemiddelde van 1865 daarentegen slechts $44^{77}/_{100}$ pikols beliep. (1)

In de 7 gewesten waar de oogst het gunstigst was, verschilde de gemiddelde opbrengst van $49^{69}/_{100}$ tot $45^{21}/_{100}$, in de 6 overige gewesten van $27^{62}/_{100}$ tot $43^{7}/_{100}$ pikols per bouw.

De volgende mededeelingen, meerendeels ontleend aan het verslag van den directeur der cultures, mogen hier nog eene plaats vinden.

Aanplantingen en onderhoud. Overeenkomstig het bepaalde bij § 4 der algemeene grondslagen van 1860, werd van regeringswege ten behoeve van een viertal ondernemingen bijgedragen in de kosten van bemesting. Slechts $^{1}/_{3}$ dier kosten kwam voor rekening van de contractanten. Aan de bevolking werd, wegens den meerderen arbeid voor haar aan bemesting verbonden, een surplus-plantloon te goed gedaan van f 10 per bouw.

De aanplantingen met zoogenaamd Cheribon- of zwart riet werden in verschillende residentien met goed gevolg voortgezet. In Madioen, waar de tot hiertoe aangeplante rietsoorten geacht werden zeer verbasterd te zijn, waren voor den aanplant van 1865 stekken van bedoeld riet, voor rekening van het Gouvernement, uit Samarang ontboden. Van wege een der fabrikanten aldaar werd op kleine schaal eene proef genomen met Bataviaasch riet.

Over het algemeen kon gezegd worden dat de toestand der suikerriet-aanplantingen in de verschillende residentien gunstig was De aanplantingen geschiedden met zorg en volgens de bestaande voorschriften. Men beijvert zich voortdurend om die zooveel mogelijk dessa'sgewijze te regelen. In Cheribon en Madioen blijkt onder andere van dien regel te zijn afgeweken. In laatstgemelde residentie, waar dit bij eene der ondernemingen geacht werd zonder bepaalde noodzakelijkheid te zijn geschied, werd gelast den aanplant voor 1865 en volgende jaren zóó te regelen, dat de bevolking in ieder der ingedeelde districten haren aanplant zou bewerkstelligen op eigen gronden.

Omtrent de verwisseling der velden, welke plaats heeft in verband met de gesteldheid en ruimte der gronden, bestaan geen vaste regelen. In het algemeen kan men echter aannemen, zegt de directeur, dat om de drie jaren op dezelfde gronden suikerriet wordt geplant.

Het onderhoud der aanplantingen, waartoe gewoonlijk drie tot zes man per bouw zijn afgezonderd, bepaalt zich hoofdzakelijk tot het maken der benoodigde wegen en het graven van goten, het besproeijen van den grond, het maken van voren en goten voor het planten der stekken en het maken, waar noodig, van paggers (omheiningen). Ten einde de laatstbedoelde werkzaamheden voor de bevolking te vergemakkelijken, werd bij eene aanschrijving van den directeur der cultures (*Bijblad op het Indisch Staatsblad*, n°. 1730) de aandacht der hoofden van gewestelijk bestuur in de residentien, waar de gouvernements-suikercultuur gedreven wordt, gevestigd op het bezigen als omheiningsmateriaal van zekere wilde riet- of glagasoort, glongong genaamd, welke, blijkens de ondervinding in Japara verkregen, in vele opzigten de voorkeur verdiende boven het aanwenden van wildhout en bamboezen of levende stekken, als waaruit gemeenlijk de paggers worden zamengesteld.

Overeenkomstig het in 1861 aangenomen beginsel om voortaan, bij te late ontruiming der suikerriettuinen, de deswege door de fabrikanten verbeurde boeten ten bate te doen strekken der bevolking, als eene tegemoetkoming in het derven der tijdige beschikking over die velden, was door de Indische Regering, bij een besluit van 27 Julij 1864, n°. 5, bepaald, dat daartoe zou bestemd worden een bedrag gelijk aan dat der boeten, doch dat de uitkeering slechts zou geschieden voor zoover het blijkt dat de inlanders, die eerst later in het bezit komen der voor hen bestemde velden, door die latere beschikbaarstelling zijn benadeeld, en tot zoodanig bedrag, als waarop de daardoor veroorzaakte schade billijkerwijze kan geschat worden.

Voor eene juiste waardering van het aan deze beslissing ten grondslag liggende beginsel, dat de invordering der contractuele boete in geen verband staat tot de uitkeering van vergoeding aan den inlander, bleek eenige verduidelijking der uitgevaardigde be-

(1) De uitkomsten van 1866 waren buitengemeen gunstig; de totale opbrengst was namelijk 1 922 636 pikols, zijnde $47^{64}/_{100}$ pikols gemiddeld per bouw.

palingen wenschelijk. Bij een besluit van 20 Mei 1865, n°. 42, werd te dien einde nader verklaard, dat de tegemoetkoming wegens de beschikbaarstelling der velden na 15 October, aan de belanghebbende inlanders uit 's lands kas zou worden verleend tot het bedrag der geledene schade, doch alleen in die gevallen dat door de latere beschikbaarstelling voor de inlanders werkelijk schade bestaat en behoorlijk geconstateerd is. (1)

Transport enz. Het snijden van het riet en het vervoer naar den molen, zoomede het transport van de suiker naar 's lands pakhuizen, geschiedden bij de verschillende ondernemingen, uitgenomen alleen bij de fabriek Bandjardawa in Tagal, zonder (regtstreeksche) hulp van bestuurswege.

Uit een in 't laatst van 1865 ingesteld opzettelijk onderzoek is echter gebleken dat de omstandigheden waaronder in sommige gewesten door de fabrikanten met de inlanders voor het vervoer was gecontracteerd, aan inmenging van het bestuur en aan pressie op den inlander hadden doen denken, deels doordien hier en daar vrijstelling van heereen cultuurdiensten was verleend, zonder dat de betrokken arbeiders daarop aanspraak hadden, deels ook door het sluiten der bedoelde overeenkomsten, soms bij massale oproeping door en in tegenwoordigheid van inlandsche ambtenaren en hoofden of door het uitkeeren van voorschotten in het bijzijn en als onder het patronaat van dessahoofden. De rapporten der met dit onderzoek belast geweest zijnde inspecteurs der cultures waren bij het eind van 1865 nog in behandeling. (2)

Omtrent de afstanden, waarop de velden van de fabrieken gelegen zijn, wordt aangeteekend, dat deze in den regel niet meer dan 4 tot 5 palen bedragen. Bij enkele ondernemingen met groote aanplantingen, voornamelijk in Cheribon en Soerabaija, is evenwel de afstand soms 6 en meer palen.

Bij de onderneming Wonopringo in Pekalongon had men, ter betere voorziening in het rietvervoer, een ijzeren tramroad of paardenspoor daargesteld, waarmede in 1865 reeds eenige proeven waren genomen, die volkomen aan de verwachting hadden beantwoord. Voor de invoering van verbeteringen in de constructie der te bezigen wagens, werd aan den administrateur der genoemde fabriek voor vijftien jaren octrooi verleend.

Fabriek-arbeid. De in 1863 in voldoening aan art. 18 der algemeene grondslagen van 1860 vastgestelde loonen voor de van bestuurswege aan de suikerfabiekanten te verstrekken arbeiders voor de werkzaamheden in de fabrieken, ondergingen geene verandering, behalve alleen in Samarang, waar in Januarij het dagloon voor de bewuste koelies werd verhoogd van 20 tot 25 cent, en het nachtloon van 22 tot 30 cent.

Intusschen waren bij het eind van 't jaar overwegingen aanhangig nopens het denkbeeld eener algemeene verhooging dezer loonen, hoofdzakelijk met het doel om het bezigen van gedwongen arbeiders den fabrikanten niet langer voordeeliger te doen zijn dan het in dienst nemen van vrijwilligers. (3)

In 't geheel waren dit jaar bij 18 ondernemingen (9 in Cheribon, 3 in Pasoeroean en de 6 overige in Tagal, Pekalongan, Japara, Rembang, Madioen en op Madura) de fabriekwerkzaamheden zonder hulp van bestuurswege verrigt, terwijl over 't algemeen bij de overige ondernemingen, als een gevolg van de in dien zin laatstelijk nog bij Indisch besluit van 26 Januarij 1865, n°. 19 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1748), gedane aanschrijvingen (4), door het bestuur minder koelies dan vroeger waren verstrekt geworden.

Bij het aangehaalde besluit werd tevens — als door de in September 1864 voorgeschreven nieuwe regeling der heerediensten overbodig geworden — ingetrokken de in den aanvang van 1864, met het doel om de suikerregeling van 1863 voor de contrac-

---

(1) Zie omtrent de wijze van constatering en omtrent de regelen daarbij in acht te nemen, n°. 1864 van het *Bijblad op het Indisch Staatsblad.*

(2) Bij Indisch besluit van 23 Maart 1866 n°. 25 (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1823), is aan deze onregelmatigheden een einde gemaakt.

(3) Bedoelde verhooging heeft plaats gehad bij Indisch besluit van 4 Mei 1866, n°. 26 (*Bijblad* n°. 1844).

(4) Zie ook de Indische besluiten van 12 Mei 1863, n°. 30, en 31 October 1864, n°. 14, vermeld in de Verslagen over die jaren respectivelijk op bladz. 164 en 151.

tanten meer aannemelijk te maken, verleende tijdelijke vrijstelling van verpligte diensten aan hen, die zich bij de toegetreden of nog toe te treden ondernemers als vaste arbeiders op de fabrieken verbonden, en werden de hoofden van gewestelijk bestuur aangeschreven om op de arbeiders bij de suikerfabrieken in contract met het Gouvernement, onverschillig of de ondernemers al dan niet waren toegetreden tot de suikerregelingen van 1860 en 1863, het nieuwe beginsel omtrent de heeredienstpligtigheid in toepassing te doen brengen, in dier voege dat de arbeiders, die door gemis van eigen grond of erf niet heeredienstpligtig zijn, ook niet tot heeredienst mogen geroepen worden.

Daar het der Indische Regering later bleek dat nog niet in alle gewesten aan deze aanschrijving voldaan werd, achtte zij het noodig de betrokken residenten bij besluit van 1 October 1865, n°. 20, de stipte nakoming daarvan alsnog uitdrukkelijk aan te bevelen. Te gelijker tijd werd, met het oog op het in 1864 bepaalde, dat geene gedwongen fabriekarbeiders aan de suikerfabrikanten mogen worden verstrekt *buiten den maaltijd*, nader verklaard wat onder »duur van den maaltijd" te verstaan zij. In de betrekkelijke aanschrijving (*Bijblad* n°. 1712) werd opgemerkt, dat, ofschoon het geenszins de bedoeling was om gedwongen arbeiders te verstrekken voor de oprigting van gebouwen, de opstelling van machinerien enz., waar zulks niet *uitdrukkelijk* was overeengekomen, evenmin kon worden toegegeven dat het tijdvak der suikerbereiding zou zijn afgesloten met den dag, waarop de vermaling van het riet afloopt, zoodat ook gedurende de weinige weken, die dan nog noodig zijn om de bereiding en wat daarna volgt ten einde te brengen, bij gebleken noodzakelijkheid en wanneer de krachten der bevolking zulks toelaten, hulp van bestuurswege zou mogen worden verleend.

Bereiding. Bij verschillende ondernemingen waren dit jaar weder centrifugaal-toestellen in werking gekomen.

Het vroeger verleend octrooi betreffende een nieuw soort suikerrietpletmolen (zie het Verslag over 1862, bladz. 169) werd vervallen verklaard, omdat de verkrijger niet tijdig had voldaan aan de voorwaarde nopens het vestigen in Indie eener inrigting voor de aanschaffing en het herstel der bewuste molens.

Verlenging van contracten. De reeds twee malen, respectivelijk voor drie en twaalf maanden, verlengde termijn binnen welken de ondernemers, wier contracten ten gevolge hunner toetreding tot de algemeene grondslagen van 1860 bereids zijn verlengd, zich hebben aan te melden voor het geval zij die overeenkomsten wenschten vervangen te zien door nieuwe op den voet der regeling van 1863 (*Indisch Staatsblad* n°. 118), werd bij ordonnantie van 3 Maart 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 22) alsnog voor den tijd van één jaar (en alzoo tot ultimo Maart 1866) verlengd. (1) Bij de eerste vaststelling van dezen termijn in 1863 was tevens bepaald, dat het aan de fabrikanten bleef vrijgelaten de nieuwe overeenkomsten reeds te doen ingaan met den oogst van het loopende jaar. Deze bepaling, die alleen gold voor hen die terstond wenschten toe te treden, was evenwel bij de plaats gehad hebbende verlengingen niet uitdrukkelijk ingetrokken. Ter voorkoming van quaestien nopens hare toepasselijkheid ook op later toegetreden contractanten, werd bij Indisch besluit van 7 Mei 1865, n°. 35, tot regel gesteld, dat, voor zooveel zulks niet reeds contractueel mogt zijn bedongen, de nieuwe overeenkomsten moeten ingaan met den oogst van het jaar waarin is toegetreden.

Gedurende 1865 onderging het getal van 10 ondernemingen, voor welke, blijkens het vorig Verslag, de nieuwe voorwaarden waren aangenomen, geene verandering. Voor alle dezen, uitgenomen de onderneming Panka in Tagal, waren de nieuwe overeenkomsten, deels in 1864, deels in 1865, tot stand gekomen, en wel in eerstgemeld jaar voor de fabrieken Sindanglaut, Tersana, Tjiledoek, Glagamidang en Karangsambong, allen in Cheribon, benevens voor Tedja op Madura, en in 1865 voor de Cheribonsche ondernemingen Gempol, Paroengdjaija en Ardjowinangon. (2) Aan den contractant voor laatstgenoemde onderneming werd, in verband met de gebleken wenschelijkheid om den aanplant te zijnen behoeve van 600 tot 450 bouws te verminderen,

---

(1) Sedert, blijkens *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 54 *a* en 1867, n°. 39, nog verlengd tot ult. Maart 1868.

(2) Onvoorwaardelijke aanneming der regeling van 1863 heeft sedert nog voor 18 ondernemingen plaats gehad.

bij wijze van schadevergoeding, gedurende drie oogstjaren (1865, 1866 en 1867) de vrije beschikking gelaten over het geheele product.

Zoo als uit vroegere Verslagen kan blijken, viel ten aanzien van 3 ondernemingen, voor welke de primitive contracten bereids met den oogst van 1861 (Toelies in Rembang) en 1863 (Bandjardawa en Tjomal in Tagal) verstreken waren, alsnog eene eindbeslissing te nemen.

Voor eerstgemelde onderneming, wier eigenaren op hunne aanvankelijke toetreding tot de regeling van 1860 waren teruggekomen, was namelijk het tot stand komen der van regeringswege voorgestelde verlengings-overeenkomst vertraagd geworden door herhaalde aanzoeken der ondernemers tot het erlangen van uitbreiding van aanplant of andere meer voordeelige voorwaarden, die hun de voortzetting der onderneming zouden mogelijk maken. Daar de hieromtrent aanhangig gemaakte overwegingen vóór het in werking treden der regeling van 1863 nog niet waren afgeloopen, en de onderneming alzoo in de termen viel van te worden uitbesteed, werd daartoe het noodige voorbereid. In verband echter met de door de ondernemers verzuimde overschrijving te hunnen name van de fabriek en den grond, waarop ze gebouwd is, waardoor zij niet bij magte waren om een en ander ter beschikking van de Regering te stellen ten behoeve van den eventuelen hoogsten inschrijver, kon het voornemen tot uitbesteding niet terstond gevolg hebben. Met het doel om de beschikking over grond en fabriek te verkrijgen, werd daarop met de fabrikanten eene overeenkomst aangegaan, waarbij zij zich tot de voormelde overschrijving verbonden, tegen afstand aan hen, op de termen van het afgeloopen contract, van het riet uit de oogsten van 1864 en 1865. Alvorens nadere stappen te doen in het belang der voorgenomen uitbesteding, werd door de Indische Regering alsnog een naauwkeurig onderzoek gelast omtrent de vraag, of de voortzetting der op hoog gezag ingevoerde teelt van suikerriet ten behoeve van gemelde onderneming, in verband tot de in de laatste jaren verkregen resultaten, wel kon geacht worden te strekken in het belang van het Gouvernement en van de bevolking. De vraag werd ontkennend beantwoord. Over de laatste tien jaren beliep de productie gemiddeld niet meer dan 22 77/100 pikols per bouw. Zonder aan de fabrikanten de beschikking te laten over het geheele product, hield men de onderneming voor niet bestaanbaar.

Voor het Gouvernement zou dan echter de voortzetting der cultuur zonder eenige winst blijven, en voor de bevolking leverde zij te naauwernood genoegzame betaling. Op grond van deze beschouwingen werd bij Indisch besluit van 9 April 1865, n°. 6, bepaald, dat de verpligte teelt van suikerriet voor Toelies, in de laatste jaren ter uitgestrektheid van 200 bouws, niet verder zou worden voortgezet, en met den aanplant van 1864/5 zou eindigen. (1)

Voor de ondernemingen Bandjardawa en Tjomal, kwam het, na de vruchtelooze uitbesteding in 't vorig jaar, in 1865 nog niet tot eene eindregeling. Op verzoek van de eigenaresse — de Oost-Indische Maatschappij van administratie en lijfrente — dat het Gouvernement de beide fabrieksgebouwen met toebehooren tegen de taxatieprijzen zou overnemen, werd in Januarij 1865 geantwoord, dat de Regering van hare bij de oorspronkelijke overeenkomsten bedongen bevoegdheid tot overneming geen gebruik zou maken. De Indische Regering was van oordeel, dat hare bevoegdheid tot al of niet overneming, ook na de in 1864 gesloten éénjarige verlengings-overeenkomst, onverkort was gebleven, omdat de oorspronkelijke contracten daarbij verklaard waren »onveranderd van kracht te blijven voor het oogstjaar 1864". De Maatschappij daarentegen meende dat de Regering reeds van hare bevoegdheid had gebruik gemaakt, toen zij, in die nadere overeenkomst tot verlenging, aan de Maatschappij de verpligting oplegde om den grond of de fabrieken vóór of op ultimo Maart 1865, de laatsten tegen taxatieprijs, over te dragen. Dien ten gevolge dagvaarde de Maatschappij de Regering van Nederlandsch Indie om zich te hooren veroordeelen tot overneming der bedoelde fabrieksgebouwen en aanhoorigheden en tot uitbetaling der bij taxatie vastgestelde sommen. Bij een arrest van 26 Mei 1865 werd de Regering door den Indischen regter in het

(1) Sedert heeft de overschrijving op naam der tegenwoordige eigenaren plaats gehad. Van het terugbekomen van den eigendom van den grond waarop de onderneming gevestigd is, en van het benaderen der fabriek tegen taxatieprijs is, blijkens een besluit van 1 Maart 1867, door de Indische Regering afgezien. In verband hiermede zijn de ondernemers ontheven geworden van de verpligting tot wegruiming van het gebouwde

ongelijk gesteld. Het hooger beroep voor den Hoogen Raad der Nederlanden, was bij het eind van 't jaar nog hangende. (1)

Omtrent de bestemming van het voor den oogst van 1865 aangeplante riet had middelerwijl eene voorziening moeten getroffen worden. Nadat aanvankelijk besloten was tot den publieken verkoop er van (zie de voorwaarden in de *Javasche Courant* van 17 Maart 1865), kwam het echter in het belang van partijen wenschelijker voor, dat de fabrieken bleven doorwerken, waartoe een aanbod van de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij om ze tot dat doel, hangende het proces, in beheer te nemen, naar het oordeel der Indische Regering, eene geschikte gelegenheid verschafte. Met medewerking der Maatschappij van administratie en lijfrente werd dienovereenkomstig, onder dagteekening van 25 April 1865, met gemelde factorij eene overeenkomst gesloten voor de verwerking van het riet uit den oogst van 1865 tegen toekenning van vrije beschikking over het geheele product, op voorwaarde dat door haar als huurschat der fabrieken aan de verliezende partij zou worden voldaan de helft der winst. Tevens werd bedongen de uitkeering van het hooger plantloon volgens art. 11 van *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 118.

Van bestuurswege zouden zoo noodig voor het snijden van het riet en de werkzaamheden in en bij de ondernemingen arbeiders verstrekt worden tegen betaling aan de rietsnijders van 1 cent per bos, en aan de koelies van een dagloon van 25 cent, in stede van 12^5 cent, zoo als bij de verstrijkende contracten was bepaald. Ontvingen de bewuste arbeiders, door bijpassing van gouvernementswege, deze hoogere betaling reeds sedert 1862, aan de plantende bevolking gaf de gemaakte schikking een niet te versmaden voordeel. (2)

Omstreeks denzelfden tijd besliste de Regering dat met den aanplant ten behoeve van beide fabrieken in de districten Tjomallor, Tjomalkidoel en Pamalang voor 's hands zou worden voortgegaan. In het belang der bevolking zou echter de uitgestrektheid voor 1866 verminderd worden voor Tjomal van 450 tot 300 bouws en voor Bandjardawa van 500 tot 400, zijnde voor eerstgenoemde onderneming 100 bouws minder dan bij de vaststelling der voorwaarden van uitbesteding was bepaald. (3)

Ten aanzien van de ondernemingen Krian en Waroe in Soerabaija, respectivelijk groot 520 en 500 bouws, welker eigenaren eveneens niet waren toegetreden tot de algemeene grondslagen van 1860, werden bij het eind van 1865 van den directeur der cultures voorstellen tot uitbesteding ingewacht. De dit jaar bewerkstelligde aanplant voor den oogst van 1866 was de laatste volgens contract. In afwachting van den uitslag der uitbesteding werd intusschen reeds bepaald, dat ook in 1866 ten behoeve van beide ondernemingen zou worden geplant, doch in verband met art. 9 van *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 118, bij elk derzelve tot geene grootere uitgestrektheid dan 400 bouws. (4)

---

(1) Bij arrest van 8 Maart 1867 is de uitspraak van den Indischen regter door den Hoogen Raad bevestigd.

(2) Tot hiertoe moest worden betaald een plantloon van f 2.91^5 per pikol, hetgeen in de laatste tien jaren (1855–1864), bij een gemiddelde opbrengst van $34^{42}/_{100}$ pikols per bouw voor Bandjardawa en van $21^{59}/_{100}$ pikols voor Tjomal, een loon had opgeleverd van respectivelijk f 101,10 en f 65,43 per bouw. In 1864, toen de bevolking, wegens den slechten staat van het gewas, betaald was naar de getaxeerde opbrengst, had zij bij Bandjardawa genoten f 70 en bij Tjomal f 48.61 per bouw. Voor 1865 daarentegen, was haar nu bij beide fabrieken een minimum plantloon gewaarborgd van f 90 per bouw. Bij Bandjardawa, waar $31^{38}/_{100}$ pikols per bouw verkregen werd, genoot zij f 94.14; bij Tjomal bleef de productie beneden de 30 pikols en werd haar dus het minimum te goed gedaan.

(3) Ook deze aanplant is op denzelfden voet verwerkt als die van 1865, doch niet meer door de factorij, maar door de gewezen contractante. Intusschen is voor Tjomal bedongen dat geene verstrekking van werkvolk van bestuurswege meer zou plaats hebben, en dat de hulp voor Bandjardawa zich in geen geval zal mogen uitstrekken tot het vervoer van riet, bladeren en suiker.

In November 1867 zijn van den directeur van binnenlandsch bestuur voorstellen gevraagd betreffende eene wederuitbesteding van beide ondernemingen, zijnde de Gouverneur-Generaal inmiddels bij Koninklijk besluit van 29 Mei 1867, lit. R 1 (*Indisch Staatsblad* n°. 101), gemagtigd om, met afwijking in zoover der regeling van 1863, den termijn tot storting in 's lands kas van den prijs van overname der fabrieksgebouwen c.a. te stellen op één jaar na de gunning.

(4) Met toepassing van het in 't vorig Verslag vermelde Koninklijk besluit van 7 November 1866, lit. K 4 (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 6 en 81), heeft op 18 Maart 1867 de uitbesteding van beide ondernemingen plaats gehad en zulks op de voorwaarden, voorloopig aangekondigd in de *Javasche Courant* van 29 Mei 1866

Het bepaalde bij de algemeene grondslagen van 1860 omtrent de jaarlijksche berekening der levering aan het Gouvernement (art. 12 van het ontwerp-contract bij verlenging) gaf, bij de afrekening over het eerste contractsjaar, aanleiding tot een verschil van meening met eenige contractanten, die bij de verlenging hunner overeenkomsten, vermeerdering van aanplant hadden verkregen. Het gold de vraag, of door „*gemiddelde opbrengst* der laatst verloopen drie oogstjaren", die tot grondslag moest strekken van het ann den lande te leveren 2/3, behoorde te worden verstaan het gemiddelde van de *totale* dan wel de *bouwsgewijze* opbrengst. De Regering, van oordeel dat de bewoordingen van het contract ten deze voor tweeërlei uitlegging vatbaar waren, en dat derhalve diende te worden nagegaan welke de bedoeling der handelende partijen geweest was, riep de beslissing des regters in. In eersten aanleg zoowel als in hooger beroep besliste deze, dat, aangezien de woorden van art. 12 duidelijk waren, en geene tweeërlei uitlegging gedoogden, aan die contractuele bepaling behoorde te worden vastgehouden, en niet in een onderzoek naar de bedoeling van partijen kon worden getreden. Dien ten gevolge werden door de Algemeene Rekenkamer de afrekeningen van zeventien ondernemingen naar den door het hooggeregtshof aangenomen grondslag van het gemiddelde der *totale* opbrengst herzien, hetgeen over de reeds verschenen oogstjaren een verschil gaf ten nadeele van den lande van f 593 955.

Verkoop van suiker. De op Java te verkoopen hoeveelheid gouvernementssuiker, in 1862 van 100 000 tot op 200 000 pikols gebragt, werd voor 1865 bepaald op 250 000 pikols, waarvan 95 000 pikols geveild werden in September, 60 000 in October en 95 000 in December. De in die veilingen behaalde middenprijzen beliepen, berekend naar het standmonster n°. 16, achtereenvolgens f 14,50, f 14,88 en f 17,52 per pikol. In 't vorig jaar waren de prijzen gemiddeld f 17,20, f 17,12 en f 16,56.

In navolging van vroeger vermeldt de onderstaande aantooning de voornaamste uitkomsten der gouvernements-suikercultuur, gedurende de vijf laatste jaren.

---

en in derzelver geheel opgenomen in de *Javasche Courant* van 19 Februarij 1867. Ten opzigte van het cijfer van levering zijn die voorwaarden later nog gewijzigd, blijkens de bekendmaking in de *Javasche Courant* van 12 Maart 1867.

Als eenige inschrijvers is dien ten gevolge met de oude contractanten overeengekomen op den voet van *Indisch Staatsblad* 1863, n°. 118, tegen de door de Regering gestelde minima van levering, zijnde voor Krian 20 en voor Waroe 13 pikols per bouw, of ruim 1/3 van derzelver gemiddelde productie over de jaren 1863, 1864 en 1865, respectivelijk ten bedrage van 57 en 37 pikols per bouw.

Onlangs (17 Maart 1868) zal ook de uitbesteding hebben plaats gehad van de onderneming Wonopringo in Pekalongan, waarvan het contract eindigt met den oogst en de afrekening van 1867, en welker eigenaren niet zijn toegetreden tot de algemeene grondslagen van 1860. Nopens de voorwaarden van uitbesteding en de in den aanvang van 1868 daarin gebragte wijzigingen, zie men de *Javasche Courant* van 14 Mei 1867 en 25 Februarij 1868. Deze wijzigingen behelzen eenige afwijkingen van de regeling van 1863, voor zooveel betreft het cijfer en de wijze van aanplant, zoomede de voorwaardelijke toezegging van gouvernements-hulp voor het snijden van het riet, zijnde het uitvloeisel van 's Konings besluit van 29 Mei 1867, lit. R[1] (*Indisch Staatsblad* n°. 101), krachtens hetwelk de uitzonderingen, bij de regeling van 1863 alleen toegelaten voor hen wier contracten volgens de grondslagen van 1860 zijn verlengd, ook gelden voor die fabrieken, welker eigenaren niet zijn toegetreden tot voormelde grondslagen of daarop teruggekomen.

De aanplant, vóór de uitvaardiging van het genoemde Koninklijk besluit bepaald op het bij de regeling van 1863 aangenomen maximum van 400 bouws, en voor 1868 tot die uitgestrektheid (dessa'sgewijze) bewerkstelligd, is dan ook voor 1869 en volgende jaren met behoud der oude wijze van aanplant bepaald op het vroeger cijfer van 700 bouws. De levering aan het Gouvernement zal minstens moeten bedragen 26 pikols per bouw.

Jaren.	Getal fabrieken.	Uitgestrektheid der velden, van welke gesneden is. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Werkelijk van de velden verkregen suiker. — Pikols.	Hoeveelheid suiker aan het Gouvernement geleverd. — Pikols.	Gezamenlijke kosten van deze suiker.	Gemiddelde prijs, waarop de pikol suiker aan het Gouvernement te staan komt.	Hoeveelheid suiker ter beschikking van de fabrikanten gelaten. — Pikols.	Opbrengst van de in Nederland geveilde suiker per pikol.	
								Bruto.	Netto.
1861	97	38 827	1 703 077	877 313	f 8 506 417	f 9,69	f 825 763	f 20,94$^{7}/_{10}$	f 15,00$^{3}/_{10}$
1862	97	40 142	1 687 948	(1) 1 031 594	9 387 824	9,10	663 748	20,70$^{9}/_{10}$	15,15$^{6}/_{10}$
1863	97	40 146$^{1}/_{2}$	1 742 068	(2) 1 068 331	9 705 167	9,08	662 513	19,37$^{2}/_{10}$	14,05$^{4}/_{10}$
1864	97	41 031	1 695 301	(3) 1 074 411	9 767 529	9,09	626 362	22,25$^{6}/_{10}$	16,75$^{3}/_{10}$
1865	99	40 891	1 831 064	(4) 1 042 058	9 689 269	9,29 5	812 804	18,43$^{4}/_{10}$	13,18$^{8}/_{10}$

Particuliere teelt. Wat de uitkomsten der particuliere suikerondernemingen betreft, wordt verwezen naar het als bijlage lit. Z bij dit Verslag gevoegde overzigt der verschillende op Java en Madura aanwezige particuliere ondernemingen voor de teelt en het opkoopen van producten buiten contract met het Gouvernement. (5)

Niettemin mogen de volgende totalen hier eene plaats vinden:

GEWESTEN.	1865.				1864.			
	Aantal ondernemingen.	Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.	Productie. — Pikols.	Gemiddelde productie per bouw. — Pikols.	Aantal ondernemingen.	Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.	Productie. — Pikols.	Gemiddelde productie per bouw. — Pikols.
Cheribon	10	niet opgeg.	23 345	»	12	niet opgeg.	25 207	»
Tagal.	2	276 (6)	13 761	49.86	2	195	1 814 (7)	34.55 (7)
Soerabaija	3	202	5 350	26 48	3	geen aanpl.	»	»
Probolingo. . . .	2	395	12 130	30.70	2	343	9 250	26.96
Bagelen.	1	44	860	19.54	1	33	660	20.
Kadoe.	6	136	3 635	26.72	10	165	3 462	20.98
Madioen	1	501	15 100	30.14	1	325	9 900	30.46
	25	»	74 181	»	31	»	50 293 (8)	»

(1) Waaronder 7393$^{59}/_{100}$ pikols, welke, door een tweetal contractanten, om aan de levering te kunnen voldoen, bij anderen zijn aangekocht.

(2) Waaronder 1994$^{44}/_{100}$ pikols, door een der contractanten bij anderen aangekocht.

(3) Waaronder 5471$^{76}/_{100}$ pikols, door drie contractanten aangekocht als voren.

(4) Waaronder 23 798$^{75}/_{100}$ pikols, door twaalf contractanten aangekocht als voren.

(5) Ten aanzien der ondernemingen op het door het Gouvernement verhuurde woeste gronden, zij verwezen naar het lager medegedeelde sub 3°. van deze paragraaph, en voor die op particuliere landen, zoomede op verhuurde gronden in de Vorstenlanden, naar de onder-paragraphen 4°. en 5°.

(6) Deze aanplant geschiedde ten behoeve van twee ondernemingen, tevens werkende op gouvernements-contract. Een dezer had echter sedert 1855 geen gouvernementsaanplant meer.

(7) Dit cijfer heeft slechts betrekking tot éénе onderneming met een aanplant van 52 bouws.

(8) Productie van 27 ondernemingen.

Indigocultuur.

De oogst van 1865, de laatste die door het Gouvernement van deze cultuur zou verkregen worden, beliep in de drie gewesten Banjoemas, Bagelen en Madioen, waar de op hoog gezag ingevoerde aanplant nog tot eene uitgestrektheid van 9205 bouws was in stand gehouden, 295 358 Amsterd. ponden, zijnde ruim $^{1}/_{3}$ minder dan de hoeveelheid in 1864 verkregen, ten bedrage van 452 789 Amsterd. ponden. De oorzaak dezer vermindering was een gevolg van de belangrijke inkrimping, die de cultuur na afloop van den vorigen oogst ondergaan had door hare intrekking in Cheribon en Kadoe geheel, en in de drie bovengenoemde gewesten bij die fabrieken, waar de gemiddelde productie der laatste vijf jaren minder dan 28 Amsterd. ponden per bouw had bedragen. 116 fabrieken waren dien ten gevolge buiten werking gesteld en 5422 bouws indigovelden ter beschikking van de bevolking gekomen.

Alleen in Banjoemas was de oogst dit jaar gunstiger, namelijk 35$^{1}/_{2}$ Amsterd. pond per bouw tegen 28$^{1}/_{4}$ pond in 1864. In Madioen, waar de opbrengst in den regel hooger dan elders was, beliep zij dit jaar circa 37 Amsterd. ponden per bouw, zijnde 4 pond minder dan in 1864 en 8 pond minder dan in 1863. En in Bagelen, waar gemiddeld 28$^{4}/_{5}$ pond verkregen werd, gaf de productie, in vergelijking met de beide voorgaande jaren 1863 en 1864, een nadeelig verschil van respectivelijk 5$^{1}/_{2}$ en 7 pond. De reden dezer verschillen zoowel voor Bagelen als Madioen scheen in de eerste plaats gezocht te moeten worden in den min gunstigen staat der planten, ten gevolge van droogte; doch was gedeeltelijk ook daaraan toe te schrijven, dat niet overal, zoo als gewoonlijk, van den aanplant drie sneden waren genomen. In Madioen toch, waar in afwijking van elders de aanplant steeds in twee gedeelten pleegde bewerkstelligd te worden, namelijk in November en Mei, werden, ten einde de cultuur niet tot in 1866 te bestendigen, de in Mei 1865 met indigo beplante velden reeds na de eerste snede ter beschikking van de bevolking gesteld; terwijl van een gedeelte der aanplantingen in de afdeeling Keboemen (Bagelen), de tweede en derde snid niet werden geoogst, uit hoofde door een misverstand der plaatselijke ambtenaren de bedoelde velden (809 bouws) reeds in April ter beschikking van de bevolking waren gesteld, eene handeling, waarop moeijelijk viel terug te komen, vermits de bevolking, toen het feit ter kennis van de Regering kwam, de gronden reeds voor eigen cultuur in gebruik had genomen. Ook elders werden de gronden, naar gelang de oogst afliep, ter beschikking van de regthebbenden gesteld, hetgeen allerwege vóór het eind van 1865 het geval was.

Uitwijzens bijlage lit. U beliepen de verdiensten der indigo-planters dit jaar gemiddeld per bouw in Madioen f 73,95, Banjoemas f 71,42, en Bagelen f 57,635, hetgeen dooreen genomen een loon gaf van f 8,80 per huisgezin of f 0,45 meer dan in 't vorig jaar, toen de bevolking in de drie genoemde gewesten respectivelijk f 81,98, f 56,56 en 68,59, en in Cheribon en Kadoe respectivelijk f 27,46 en f 41,03 per bouw bekwam.

Aangaande de betaling voor de bereiding (sedert 1862 geheel in vrijen arbeid geschiedende) en het vervoer naar de fabrieken en sorteerpakhuizen is alleen vermeld geworden dat voor het bedoelde transport, hetwelk nog eene heeredienst was gebleven, eene betaling werd te goed gedaan van 2$^{1}/_{2}$ cent voor elken pikol per paal. Het vervoer van de sorteer- naar de strandpakhuizen geschiedde door aannemers.

Met uitzondering van een paar ambtenaren, die nog opzigt moesten houden over de sortering en afpakking van het product uit den laatsten oogst, werd al het personeel, zoowel Europeesch als inlandsch, bij de indigo-cultuur werkzaam, met ultimo December 1865 buiten betrekking gesteld, hetzij met toekenning van pensioen, wachtgeld of onderstand, hetzij door overplaatsing in andere betrekkingen. Aan het onderhoud der gebouwen waren reeds het geheele jaar door, in verband met de voorgestelde intrekking der cultuur, geene uitgaven meer ten koste gelegd.

Van de 116 fabrieken na afloop van den oogst van 1864 buiten werking gesteld, werden in den loop van dit jaar 4 in Kadoe, 2 in Madioen en 7 in Bagelen, ten voordeele der bevolking, in publieke veiling aangeslagen en wel om te worden verkocht tweeledig, 't zij voor afbraak, dan wel met toekenning van regt van opstal op den grond. Omtrent den uitslag der veilingen in Kadoe en Madioen is hier te lande geen berigt ontvangen; de fabrieken in Bagelen konden slechts tegen eene geringe som (f 640) voor afbraak worden verkocht. Een verzoek van een particulier in Kadoe om de fabrieken aldaar tegen taxatie over te nemen, was in den aanvang des jaars, in ver-

band met den voorgenomen publieken verkoop, door de Indische Regering afgewezen.

In Cheribon, waar de indigocultuur reeds in 1864 geheel was ingetrokken, waren de fabrieken in de afdeeling Koeningan, ten getale van 17, aan de bevolking als haar eigendom teruggegeven, die dezelve afgebroken en opgeruimd had.

Omtrent den verkoop der overige fabrieken, werd in 1865 nog geene eindbeslissing genomen, en zulks in verband met het geopperde denkbeeld om deze inrigtingen, daar waar de cultuur de gunstigste uitkomsten had opgeleverd, voorloopig te laten in stand blijven, in afwachting dat zich welligt ondernemers zouden voordoen om de teelt en bereiding van indigo voor de Europesche markt, bijv. als tweede gewas, geheel buiten bemoeijenis van het Gouvernement voort te zetten in overeenkomst met de bevolking.

Een 13tal fabrieken in de afdeelingen Poerworedjo, Koetoardjo en Ambal (Bagelen), in October 1865 in het openbaar op den bovenvermelden tweeledigen voet geveild, werden dan ook allen afgestaan met toezegging aan de koopers van regt van opstal op den grond, waarop de gebouwen zich bevonden, en zulks voor onbepaalden tijd, behoudens verpligting tot ontruiming, wanneer zulks door de Regering mogt worden verlangd. Van 11 dezer fabrieken werd koopster de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij, voor eene som van f 3525 benevens f 472 voor de gereedschappen enz. (1) Van de beide andere fabrieken werden op denzelfden voet eigenaar twee particuliere ondernemers, respectivelijk tegen f 2000 en f 300.

Of en op welken voet deze laatsten de cultuur zouden trachten gaande te houden, is niet vermeld geworden. De factorij dacht voor elken aan de fabrieken geleverden pikol groenen indigo 70 cent te vergoeden, en daarbij de landrente der indigo-velden voor hare rekening te nemen. Of reeds in 1865 door haar product was opgekocht is niet gebleken; alleen is aangeteekend gevonden dat nog voldoende aanplantingen te velde stonden, om daaruit stekken te verkrijgen voor den volgenden oogst.

In navolging van vroeger volgt hier ten slotte het laatste vijfjarig overzigt van de uitkomsten der indigoteelt als gouvernements-cultuur.

Jaren.	Getal fabrieken.	Uitgestrektheid der indigo-velden in bouws van 500 vierkante Rhijnlandsche roeden.		Verkregen hoeveelheid indigo. — Amsterd. ponden.	Gezamenlijke kosten van den indigo.	Gemiddelde prijs, waarop één Amstd. pond indigo aan het Gouvernement te staan komt.	Opbrengst van den in Nederland geveilden indigo per Amsterd. pond.	
		Beplant geweest.	Waarvan werd gesneden.				Brutto.	Netto.
1861	273	16 554	12 770	441 721	f1 110 172	f 2,51	f 4,94$^{6}/_{10}$	f 4,49$^{8}/_{10}$
1862	264	14 870	14 845	419 287	1 073 331	2,56	5,23	4,77
1863	264	14 857	14 857	521 781	1 560 954	2,99	4,63	4,19$^{5}/_{10}$
1864	264	15 096	14 627	452 789	1 280 010	2,82^{5}	4,39$^{4}/_{10}$	4,00$^{4}/_{10}$
1865	148	9 205	9 205	295 358	792 320	2,68	4,49$^{7}/_{10}$	4,09$^{2}/_{10}$

(1) In den aanvang van 1866 is de factorij eigenares geworden van nog 10 fabriekjes in genoemde afdeelingen en zulks voor een som van f 4186, benevens f 282 voor de inventarisgoederen. Daarentegen werden 42 andere fabrieken in Bagelen omstreeks dienzelfden tijd bijna allen voor afbraak verkocht; slechts een drietal werden gegund met toekenning van regt van opstal op den grond. Een onderzoek bij de overigens nog aanwezige indigo-fabrieken ingesteld, ter beoordeeling van de vraag of deze gebouwen zonder beduidende kosten nog eenigen tijd in voldoenden staat zouden zijn te onderhouden, liep ongunstig af. Daar zich bovendien geen nieuwe ondernemers tot voortzetting der cultuur meer hadden voorgedaan, werd bij Indisch besluit van 10 Mei 1867, n°. 30, magtiging verleend om op gelijken voet als vroeger, al de nog bestaande indigo-fabrieken of verdere inrigtingen, mitsgaders derzelver inventaris, in het openbaar te verkoopen, voor rekening van het Gouvernement of van de bevolking, naar gelang zulks deze mogt aangaan.

Kaneelcultuur. (1)

Bij een besluit van 8 Julij 1865, n°. 14, werd door de Indische Regering gebruik gemaakt van de in April te voren (zie het vorig Verslag, bladz. 157) door het Opperbestuur verleende magtiging tot intrekking dezer gouvernements-cultuur en tot teruggave der daarvoor afgezonderde gronden aan de bevolking, met uitzondering alleen van die tuinen, welke op woeste gronden waren aangelegd en tot uitgifte in huur geschikt waren. De oogst beliep tot op het einde van Julij, toen hij ten gevolge van het bovenstaande gestaakt werd, 78 601 Amsterdamsche ponden, waarvan in Krawang en Banjoemas 65 469 en in de vier andere residentien, Bantam, Bagelen, Madioen en Kedirie, te zamen slechts 13 132 Amsterdamsche ponden.

Deze gedeeltelijke oogst kwam het Gouvernement te staan op f 59 147,47, zijnde gemiddeld f 0.75 per Amsterdamsch pond of f 0.19 meer dan in 1864, toen de kaneelopbrengst 175 858 Amsterdamsche ponden had bedragen. Een en ander kan nader blijken uit bijlage lit. V hierachter, tevens aanwijzende, residentie'sgewijs: het getal huisgezinnen laatstelijk bij de kaneelcultuur werkzaam geweest, het getal kaneelinrigtingen, de genoten betaling door de kaneelplanters, het genotene voor vervaardiging en afpakking van het product, de uitgestrektheid der kaneeltuinen en eindelijk het getal kaneelboomen, behalve alleen in Madioen en Kedirie, waarvan het cijfer niet is opgegeven, als zijnde de boomen reeds dadelijk na de intrekking door de bevolking omgekapt.

Omtrent het stoken van kaneelolie in Krawang en Bagelen uit den kaneelafval van daar en van Banjoemas (elders wordt de afval gebezigd tot afpakking der gave kaneel) is vermeld gevonden, dat in Krawang uit 2973 en in Bagelen uit 5377 Amst. ponden afval respectivelijk verkregen werd 8²/₅ en 31¹/₅ Amst. ponden olie. De Krawangsche olie kwam te staan op f 15,71⁵, die uit Bagelen op f 15,45³ per Amst. pond.

Het bovenvermelde besluit van 8 Julij 1865 had ten gevolge, dat van de 1569 bouws met kaneel beplant, de grootste helft (857 bouws) aan de bevolking werd teruggegeven, terwijl alleen de Krawangsche tuinen, op ruim 18 bouws na, benoodigd tot uitbreiding der hoofdnegorij Poerwokarta, in de termen vielen om, met de daarbij behoorende gebouwen, aan de particuliere nijverheid te worden overgegeven, waartoe in de maand December het noodige werd voorbereid (zie lager de paragraaph »Landbouw op woeste gronden enz.").

In Banjoemas en Madioen werden de kaneelstruiken grootendeels door de bevolking opgeruimd, en de gronden voor de teelt van voedingsmiddelen benuttigd, dan wel tot woonerven ingerigt, en zulks niettegenstaande in eerstgenoemd gewest door enkele Europeanen was beproefd de belanghebbenden tot het aanhouden hunner kaneeltuinen te bewegen; er wordt evenwel bijgevoegd, dat de hoedanigheid van het product niet van dien aard was, om er voordeelige prijzen voor toe te zeggen. De in het district Poerwokerto (Banjoemas) aanwezige aanplant van 5 bouws Cochinchina-kaneel was nogtans gedeeltelijk in stand gebleven; ook was daarvan weder product verkregen, hetwelk tegen 70 à 90 cent per pond werd van de hand gezet.

Het Europeesch en inlandsch personeel, bij de kaneelcultuur in dienst, werd in den loop van het jaar ontslagen. De pakhuizen en werkloodsen, voor zooverre zij niet voor andere doeleinden waren te bestemmen, werden gedeeltelijk nog dit jaar en voor het overige in 1866 in publieke veiling aangeslagen, ten einde aan de meestbiedenden te worden verkocht, hetzij voor afbraak, hetzij met toekenning van regt van opstal op den grond, waarop die gebouwen stonden.

De particuliere kaneelcultuur in de afdeeling Buitenzorg, reeds van weinig beteekenis, was in 1865 niet vooruitgegaan; zij leverde slechts 410 Amsterdamsche ponden op, tegen eene opbrengst van 2000, 1050 en 462 Amsterdamsche ponden in de jaren 1862—1864.

(1) Aan de theecultuur, als dit jaar geheel in handen van particulieren overgegaan, wordt te dezer plaatse geene afzonderlijke behandeling meer gewijd. Men zie nu de mededeelingen onder het hoofd »Landbouw op woeste gronden enz.", inzonderheid de daarbij behoorende bijlage lit. A A.

Hieronder volgt nog het gewone vijfjarig overzigt van de uitkomsten der gouvernements-kaneelcultuur:

Jaren.	Getal kaneel-inrigtingen.	Uitgestrektheid der kaneeltuinen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Verkregen hoeveelheid kaneel, buiten den afval. — Amsterd. ponden.	Verkoopbare afval. — Amsterd. ponden.	Gezamenlijke kosten van de kaneel.	Gemiddelde prijs waarop één Amsterd. pond kaneel aan het Gouvernement te staan komt, de verkoopbare afval medegerekend.	Opbrengst van de in Nederland geveilde kaneel per Amsterd. pond.	
							Bruto.	Netto.
1861	44	1800 1/2	182 216	10 614 1/2	f 114 028	f 0,59	f 0,53 5/10	f 0,40 9/10
1862	33	1481	131 762	5 058	94 461	0,69	0,59 7/10	0,47 7/10
1863	34	1480 424/500	156 497	6 826	98 966	0,605	0,81 4/10	0,69
1864	34	1480 424/500	167 305	8 553	98 974	0,56	0,71 3/10	0,59
1865	34	1568 445/500	74 793	3 808	59 147	0,75	0,89 9/10	0,77

Nopalcultuur en cochenilleteelt.

Ook deze cultuur, voor zooveel zij nog voor gouvernements-rekening gedreven werd (hetgeen, op kleine schaal, alleen het geval was bij het etablissement voor veroordeelden in Banjoewangie) nam dit jaar een einde. Hare nadeelige geldelijke uitkomsten en de mogelijkheid om van de daarbij gebezigde handen op andere wijze beter partij te trekken, (1) waren de redenen, die de Indische Regering tot deze intrekking deden besluiten. De maatregel waartoe onder ultimo December 1865 werd overgegaan, had tevens de buiten-dienst-stelling van eenige beambten ten gevolge.

Omtrent de uitkomsten over 1865 valt nog het volgende aan te teekenen.

De uitgestrektheid der tuinen (68 bouws) en het cijfer der planten (270 400 stuks) had geen verandering ondergaan; terwijl echter in het vorig jaar een vrij aanzienlijk getal nog te jong was om met het cochenille-insect bezet te worden, was in 1865 het geheele aantal bevolkt geweest.

Nogtans dreigde de productie ten gevolge van veelvuldige regens in de eerste helft van het jaar minder te worden dan in 1864. Door eene daarop gevolgde langdurige droogte werden de vooruitzigten echter beter, en verkreeg men de vrij bevredigende opbrengst van 18 127 Amsterdamsche ponden, eene productie, in verhouding tot het aantal planten waarvan werd ingezameld, overeenkomende met die van 1864, welke 12 074 Amsterdamsche ponden gaf.

De kosten waren daardoor gedaald van f 3,01 tot f 1,93 per Amsterdamsch pond, doch ook deze laatste prijs leverde nog, zoo als het volgend overzigt onder andere aanwijst, een nadeelig verschil met de netto-opbrengst hier te lande.

De nog tot ultimo 1866 op contract werkende onderneming Djatiepamor, onder Madjalengka (Cheribon), waar in 1862 (zie het Verslag over dat jaar, bladz. 178) de nopal-aanplant en cochenilleteelt, met vergunning der Regering, door eene andere cultuur was vervangen, had in 1865 20 bouws, zijnde 1/3 van de te haren behoeve afgestane gronden, met thee en vanille beplant, waarvan eene productie van 112 Amsterdamsche ponden (vanille?) wordt opgegeven.

(1) Vergelijk het vorig Verslag, blz. 158, 2de noot.

Jaren.	Getal cochenille-inrigtingen.	Uitgestrektheid der nopal-aanplantingen. — Bouws van 500 vierkante Rhijnl. roeden.	Verkregen hoeveelheid cochenille. — Amsterd. ponden.	Gezamenlijke kosten der cochenille.	Gemiddelde prijs, waarop één Amsterd. pond cochenille aan het Gouvernement te staan komt.	Opbrengst van de in Nederland geveilde cochenille per Amsterd. pond. Bruto.	Netto.
1861	2	172 ½	4500 (1)	f 43 695 (2)	f 10,92⁵	f 1,62 1/10	f 1,40 6/10
1862	1	68	3064	32 289	10,54	1,55 2/10	1,35 3/10
1863	1	68	8872	30 274	3,41	1,47 3/10	1,27 6/10
1864	1	68	12074	36 388	3,01	1,95 4/10	1,73 9/10
1865	1	68	18127	35 002	1,93	1,83 1/10	1,62 4/10

Tabakscultuur.

Slechts 150 bouws werden dit jaar op hoog gezag met tabak beplant, ten behoeve van 2 ondernemers, en wel 50 bouws in Japara en 100 bouws in Rembang.

Van de 5 ondernemingen, die in 't vorig jaar gouvernements-aanplant hadden, had zulks voor een drietal (alle in Rembang), wegens het verstrijken der contracten, opgehouden. De aanplant, waartoe het Gouvernement zich ten behoeve dezer ondernemers verbonden had, beliep te zamen 550 bouws, van welke uitgestrektheid, in verband met de krachten der bevolking, in de drie laatste contractsjaren 1862—1864 achtereenvolgens beplant waren geworden 500, 525 en 475 bouws.

In Rembang was de weersgesteldheid dit jaar voor den tabak niet gunstig geweest; in Japara wel, doch hier werden 23 bouws van de 50 door eene overstrooming vernield. Van de overgebleven 27 bouws werden 50 000 Amst. ponden verkregen, terwijl de 100 bouws in Rembang 118 000 Amst. ponden opbragten.

Het getal huisgezinnen, bij deze twee ondernemingen werkzaam, beliep 1657, die te zamen in betaling ontvingen (zie bijlage lit. W) f 13 833,12⁵ of gemiddeld per huisgezin f 8.38 en per bouw f 92,55.

De contractanten hadden geheel vrije beschikking over het product.

Het contract van de onderneming in Rembang is geëindigd met den oogst en de afrekening van 1865; dat van de onderneming in Japara verstrijkt in 1866.

---

(1) Hieronder 500 Amsterdamsche ponden als product van de hooger bedoelde onderneming in Cheribon.

(2) Ongerekend de kosten der 500 Amsterdamsche ponden in de vorige noot bedoeld, als zijnde deze hoeveelheid ter beschikking van den ondernemer verbleven.

Het gebruikelijke vijfjarig overzigt volgt hieronder:

Jaren.	Getal tabaks-ondernemingen.	Uitgestrektheid der tabakvelden, in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.		Verkregen hoeveelheid tabak. — Pikols.	Genoten betaling door de tabakplantende huisgezinnen.
		Beplant geweest.	Waarvan geoogst werd.		
1861	11	1580	1498¼	8 604	f 139 365
1862	10	1479	1418½	14 981	156 345
1863	9	1350	1183½	4 368	109 999
1864	5	625	601¼	4 588	54 989
1865	2	150	127	1 344	13 883

Particuliere teelt. Het door den directeur der cultures ingediend verslag doet zien, dat in 1865 op Java en Madura, voor zooveel bekend, aan tabak voor de Europesche markt bereid, bij 104 ondernemingen geheel particulier verkregen werd eene productie van 13 210 065 Amst. ponden, de opbrengst der ondernemingen in de Vorstenlanden en die op particuliere landen daaronder niet begrepen. (1)

Voor binnenlandsch gebruik wordt mede op groote schaal tabak verbouwd, vooral onder Rembang en Kadoe.

Het gewas wordt veelal door Chinezen opgekocht en voedt een levendigen binnenlandschen handel. Cijfers deswege zijn echter niet te geven. Over het algemeen mogt de oogst van 1865 gunstig genoemd worden.

De bovengenoemde productie van 13 210 065 Amsterdamsche ponden en die van 1864, ten bedrage van 13 990 180 pond, was over de verschillende gewesten verdeeld als volgt:

GEWESTEN.	JAREN.	Aantal in werking geweest zijnde ondernemingen.	Hoeveelheid verkregen product in Amst. pond.	AANMERKINGEN.
Tagal	1865	3	133 750 (1)	(1) Productie van 2 ondernemingen, zijnde van ééne onderneming de productie niet opgegeven.
	1864	3	84 625	
Samarang . .	1865	15	762 050 (2)	(2) Productie van 14 ondernemingen, zijnde van ééne geen opgaaf ontvangen.
	1864	17	591 300 (3)	(3) Productie van 15 ondernemingen, zijnde van 2 geen opgaaf ontvangen.
Japara. . . .	1865	1	72 500	
	1864	1	30 000	
Rembang . . .	1865	23	3 228 634	
	1864	23	3 867 170	

(1) Voor den tabaksaanplant op woeste gronden door het Gouvernement verhuurd, zie men het lager medegedeelde sub 3e. van deze paragraaph.

GEWESTEN.	JAREN.	Aantal in werking geweest zijnde ondernemingen.	Hoeveelheid verkregen product in Amst. pond.	*AANMERKINGEN.*
Soerabaija . .	1865	6	553 000	(4) Productie van 14 ondernemingen, zijnde van 3 geen opgaaf ontvangen.
	1864	8	347 600	
Madura . . .	1865	1	30 000	(5) Productie van 15 ondernemingen, zijnde van 2 geen opgaaf ontvangen.
	1864	1	40 000	
Pasoeroean . .	1865	17	2 103 500 (4)	(6) Productie van 9 ondernemingen, zijnde van 1 geen opgaaf ontvangen.
	1864	17	2 522 687 (5)	(7) Productie van 8 ondernemingen, zijnde van 3 geen opgaaf ontvangen.
Probolingo . .	1865	10	758 250 (6)	
	1864	10	687 000	(8) Productie van 12 ondernemingen, zijnde van 2 geen opgaaf ontvangen.
Bezoekie . . .	1865	11	2 119 500 (7)	(9) In 't vorig Verslag werden ten onregte 2 ondernemingen opgegeven.
	1864	14	2 186 810 (8)	
Banjoewangie .	1865	1	14 000	(10) In 't vorig Verslag werd het aantal ondernemers vermeld; van daar het verschil met de tegenwoordige opgaaf.
	1864	1	28 988	
Banjoemas . .	1865	1	30 000	
	1864	1	15 000	
Kadoe	1865	4	365 000	
	1864	4 (9)	200 000	
Madioen . . .	1865	2	108 256	
	1864	2	210 000	
Kedirie . . .	1865	18	2 931 625	
	1864	13 (10)	3 179 000	
	1865	113	13 210 065 bij 104 ondernemingen.	
	1864	115	13 990 180 bij 109 ondernemingen.	

Kinacultuur.

Volgens het verslag van den ambtenaar met de leiding dezer cultuur belast, bestond er alle reden om in de toekomst goede uitkomsten van de kinacultuur te verwachten. De in 1864 gebragte wijziging in het systeem op de kinacultuur toegepast bleek meer en meer, onder de bestaande omstandigheden, voordeelig te zullen werken. De oudste aanplantingen, voor ruim anderhalf jaar op de nieuwe wijze aangelegd, worden gezegd zich gunstig te ontwikkelen. Zonder het kreupelachtig aanzien te hebben dat de in 't volle zonlicht geplaatste planten weldra kenmerkt, vertoonden zij ook evenmin den spichtigen krachteloozen groei, die aan de planten in digte schaduw eigen is. Over 't algemeen viel evenwel, vooral onder de planten uit stekken opgekweekt, eene groote ongelijkheid in groei op te merken. Ook had men nog voortdurend eene aanzienlijke sterfte te betreuren.

Zooveel mogelijk wordt eene regelmatige rij-opvolging der plantsoenen in acht genomen. Allereerst worden de rijen geplant op onderlingen afstand van 20 tot 25 voeten. Eenmaal een gesloten plantsoen gevormd zijnde, worden regelmatige tusschenplantingen bewerkstelligd, tot dat de onderlinge afstandswijdte 6 à 8 voeten bedraagt. Zoodanige regeling levert bij het bestaan van drie rijen van verschillende ouderdom tevens het voordeel op, dat achtereenvolgens drie exploitatie's mogelijk zijn, zonder dat daaronder het algemeen aanzien van het plantsoen schade lijdt of wel op eens daarin te veel opening wordt gebragt.

Het bij de verschillende kweekinrigtingen aanwezig getal boomen en planten onder ultimo December 1865, vergeleken met de cijfers van het jaar te voren, kan worden gekend uit bijlage lit. X. Eene opgaaf van de totalen over beide jaren volgt hieronder:

	1865.		**1864.**	
	In den vollen grond.	Op de beddingen en in de kweekhuizen; (hieronder ook stekken.)	In den vollen grond.	Op de beddingen en in de kweekhuizen; (hieronder ook stekken.)
Calisaya. . . .	27 072	32 124	11 007	25 902
Succirubra . . .	341	369	81	321
Lancifolia . . .	332	540	171	518
Condaminea . .	12	200	—	—
Micrantha . . .	1	—	1	—
	27 758 (1)	33 233	11 260	26 741
Pahudiana . . .	909 524	7 978	813 426	258 072
Lanceolata . . .	200	30	120	118
Totaal . . .	937 482	41 241	824 806	284 931

De wanverhouding tusschen de Pahudiana's en de betere soorten begon, blijkens vorenstaande opgaaf, aanmerkelijk te verminderen. De geheele voorraad Pahudiana's (de daarmede als eensoortig te beschouwen lanceolata's er onder begrepen) was namelijk met 154 004 stuks verminderd, terwijl daarentegen de betere soorten met 22 940 stuks waren toegenomen. Eene belangrijke omstandigheid, die sedert den aanvang des jaars eene sterkere vermenigvuldiging der betere soorten in den weg had gestaan, was de bevestiging van het reeds vroeger gerezen vermoeden, dat onder de uit Java-zaden opgekweekte calisaya's variëteiten van twijfelachtige waarde aanwezig waren, wier vermenigvuldiging dit jaar, toen de soort nader viel te onderkennen uit bloemen en vruchten, bepaaldelijk onraadzaam bleek te zijn. Niet alleen werden duizenden stekken in de kweekhuizen dien ten gevolge opgeruimd, maar bovendien moest het te kiemen leggen van zaden, zoowel als het nemen van stekken, belangrijk beperkt worden, vermits van de calisaya's van erkend deugdzame soort eerst in de laatste maanden van 1865 zaden konden geoogst worden en ook geen genoegzaam getal krachtige en niet te

(1) Onder ultimo December 1867 was dit cijfer, blijkens het kwartaalberigt opgenomen in de *Javasche Courant* van 17 Januarij 1868, gestegen tot 212 077, waaronder 198 941 calisaija's.

oude moederplanten beschikbaar was om aan de kunstmatige vermeerdering door middel van stekken zoodanige uitbreiding te geven als wenschelijk was.

Tegen het eind van het jaar werd intusschen eene goede hoeveelheid verkregen van een duizendtal in den vollen grond staande echte calisaya's, allen uit zaden opgekweekt. De toename van het aantal planten door middel van stekken (ongerekend het aantal dat tot aanvulling diende van gestorven of op andere wijze verloren individuen in de plantsoenen) bedroeg gedurende 1865 14 968 stuks tegen 5859 in het vorig jaar en 3019 in 1863.

Uit Nederland (Amsterdam) werd in de tweede helft van het jaar ruim een honderdtal calisaya-planten aangebragt, waarvan echter meer dan 2/3 gedurende de reis dan wel kort na aankomst op Java gestorven waren. Deze planten waren afkomstig van Boliviaansche zaden, in 1864 gedeeltelijk in Nederland uitgeplant en gedeeltelijk reeds dadelijk naar Java gezonden. Deze laatsten hadden eene aanwinst van circa 1200 planten gegeven, die onder ultimo 1865, op enkelen na, allen in den vollen grond stonden. In de maand December werd door tusschenkomst van het Opperbestuur eene belangrijke hoeveelheid calisaya-zaden regtstreeks uit Bolivia ontvangen, waarvan nog in 1865 ongeveer 200 000 stuks waren te kiemen gelegd. Deze belangrijke onverwachte uitbreiding, gevoegd bij den in 1866 te verwachten zeer rijken oogst van zaden van Javasche calisaya's, veroorloofde het aanhoudend stekken vooreerst te beperken, hetgeen op de jonge plantsoenen niet zonder gunstigen invloed beloofde te blijven.

Eene andere op Java nog niet bekende deugdzame kinasoort, in 1865 aldaar ontvangen, was de C. condaminea, aan welker vermenigvuldiging, naast die van C. succirubra, voornamelijk de gunstige uitkomsten der kinacultuur in Britsch-Indie te danken waren. In het laatst van April werd een getal van 53 planten uit Madras aangebragt. Ofschoon deze bezending van de reis scheen geleden te hebben, konden toch al spoedig een vrij groot aantal stekken worden genomen, zoodat onder ultimo December aan condaminea voorhanden waren 187 bewortelde planten, waarvan 12 in den vollen grond.

De vermindering in het cijfer der Pahudiana's, waarvan hierboven sprake was, gold uitsluitend den voorraad op de beddingen en in de kweekhuizen, alwaar bij het eind van 1865 geteld werden 7978 jonge planten, tegen 258 072 onder ultimo 1864. Behalve het groote aantal planten, dat in den vollen grond werd overgebragt (en waardoor, ondanks eene vrij aanzienlijke sterfte, de plantsoenen in de open lucht onder ultimo 1865 ruim 96 000 boomen meer telden dan een jaar te voren), werden nog ongeveer 100 000 stuks jonge Pahudiana's aan het scheikundig laboratorium van de geneeskundige dienst te Batavia gezonden voor het nemen eener proef in het groot met het bereiden van alkaloïd uit de wortels, eene proefneming welke op aanraden van den gewezen scheikundige voor de kinacultuur, d^r^. J. E. de Vrij, reeds in het klein op eenige één- à tweejarige Pahudiana-wortels was toegepast, met de zeer bevredigende uitkomst, dat die planteudeelen bevonden werden 1 % alkaloïd te bevatten, voor een groot deel chinidine.

Met het oog op zoodanige bestemming en bij den onbeperkten voorraad van Pahudiana-zaden, was men te Tjibeurem dan ook reeds begonnen met het kweeken van Pahudiana, bij wijze van meekrap, met het voornemen de planten na twee jaren te rooijen, ten einde aan genoemd laboratorium de wortels te leveren. Al spoedig bleek deze cultuur zonder veel omslag en kosten mogelijk te zijn.

Bovendien werden nog eenige duizenden jonge Pahudiana's opgeruimd bij gelegenheid van de intrekking in Maart 1865 van het etablissement Telaga Patengan (zie het vorig Verslag, bladz. 163; noot). Deze boompjes werden aan het plaatselijk bestuur afgestaan om ze op afgeschreven koffijtuinen te doen planten, in stede van wildhout.

Aangaande de vroeger besproken proef om de stammen der kinaboomen, ter verkrijging van dikkere basten, met mos te omwikkelen (1), luidden de berigten tot dus ver niet gunstig. Toegepast op eenige in de zon groeijende individuen, bleek de mosbekleeding insecten te lokken, die voor de plant doodelijk waren. Menige fraaije stam werd dien ten gevolge doorboord gevonden.

Ten aanzien van het personeel valt aan te teekenen, dat in 1865 onder de leiding

(1) Vergelijk n°. CXXVII van de gedrukte stukken der zitting 1863/64, zoomede n°. XXVII en XXXVII van de zitting 1864/65.

van acht opzieners (één minder dan in 1864) 114 vaste arbeiders in dienst waren tegen eene maandelijksche bezoldiging van f 6,50 benevens vrije woning. Vroeger waren deze arbeiders in gemeenschappelijke woningen gehuisvest. In den laatsten tijd evenwel kwam ieder te wonen in een afzonderlijk huisje, zoo als hij in de kampongs gewoon is. Het wordt gebouwd uit de aanwezige middelen en uit die voor het onderhoud der gemeenschappelijke woningen bestemd. Op het erf om het huisje, dat eigendom van den bewoner wordt, poot deze djajong en tabak. Het hoofdvoedingsmiddel, de rijst, wordt op afrekening verstrekt, tot welk einde eene overeenkomst bestaat met den regent van Bandong tot het leveren der benoodigde hoeveelheden op de etablissementen. Door deze wijze van handelen zijn op de meest afgelegen inrigtingen voldoende arbeiders te verkrijgen. Bij zwaren arbeid, bij voorbeeld bij den aanleg van nieuwe plantsoenen, het onderhoud van talrijke moeijelijke wegen enz., worden deze boedjangs tijdelijk door daglooners uit de kampongs bijgestaan, die insgelijks zonder moeite te verkrijgen waren tegen een loon van 16 à 20 cents daags. Zoo ook waren de benoodigde materialen, bamboe, atap, akkergereedschappen, kweekpotten enz., in voldoende hoeveelheid bij inkoop aan te schaffen.

Het bouwen van kweekinrigtingen wordt aan inlandsche timmerlieden uitbesteed: op vijf verschillende plaatsen waren zoodanige kweekhuizen in aanbouw.

Aangaande de kosten is in 't algemeen vermeld gevonden, dat deze veel minder hadden bedragen dan in 1864, en zelfs tot op de helft van het cijfer van vorige jaren waren teruggebragt.

De betrekkingen ter zake der kina-cultuur met het buitenland aangeknoopt, breidden zich meer en meer uit. Verscheidene kisten met planten werden verzonden naar Algerie, Réunion, Martinique, Britsch Indie en de Sandwich-eilanden. Over de in ruil daartegen uit Madras ontvangen bezending C. condaminea is reeds hierboven gehandeld.

Voor de in 1865 bewerkstelligde scheikundige onderzoekingen tot bepaling van het alkaloïd-gehalte van eenige op Java gekweekte kinasoorten, zij verwezen naar bijlage lit. Y.

Sommige calisaya-basten (van exemplaren welker vermenigvuldiging men dan ook gestaakt had) werden bevonden van weinig waarde te zijn.

De analyse van een erkenden calisaya-bast handhaafde den goeden naam dezer soort. Daarentegen viel het scheikundig onderzoek van succirubra en lancifolia minder gunstig uit; doch hieromtrent wordt opgemerkt, dat de basten die daartoe dienden, afkomstig waren van ziekelijke of gestorven boomen; en wordt het bovendien een erkend feit genoemd dat individuen van dezelfde soort dikwerf in gehalte verschillen, zonder dat daarvoor steeds afdoende oorzaken kunnen worden opgespoord. (1)

3. Landbouw op woeste gronden door het Gouvernement verhuurd. (2)

Werden in 't vorig jaar, in de gewesten Bantam, Preanger regentschappen en Kedirie, na verschafte gelegenheid tot mededinging, overeenkomstig het bepaalde bij *Indisch Staatsblad* 1862, n°. 56, een negental perceelen woeste gronden in huur afgestaan tot eene gezamenlijke uitgestrektheid van 3790 bouws, gedurende 1865 beliep het aantal uitgegeven perceelen, in de residentien Preanger regentschappen, Banjoewangie, Banjoemas en Kedirie, vijf, te zamen groot $1029^{190}/_{500}$ bouws, welke allen, bij gemis aan andere gegadigden, voor den tijd van twintig jaren werden verhuurd aan de eerste aanvragers. Als jaarlijksche huurschat werd bedongen voor de twee perceelen in de Preanger regentschappen en voor dat in Banjoemas, respectivelijk groot $174^{166}/_{500}$, $173^{24}/_{500}$ en 100 bouws, f 5 per bouw; voor het perceel in Banjoewangie, ter grootte van 300 bouws, f 2 en voor dat in Kedirie groot 282 bouws, f 4 per bouw. Op twee na waren de betrekkelijke huurovereenkomsten nog vóór het einde des jaars gesloten en door de Regering goedgekeurd. (3)

---

(1) Zie omtrent een gunstig oordeel in den handel nopens de Javasche kinabasten uitgesproken, blz. 36 der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1868 (zitting 1867/68, **11**, n°. 38).

(2) Zie omtrent de in het gouvernement van Celebes uitgegeven huurperceelen, het aangeteekende in § 2 hieronder, sub 10°. De voorgenomen verhuur van een gedeelte van het eiland Rhun (Banda) is, zoo als lager in dezelfde paragraaph vermeld wordt, tot dusver zonder gevolg gebleven.

(3) Van de negen in 1864 uitgegeven perceelen kwamen, zoo als later gebleken is, voor twee de overeenkomsten nog in dat jaar tot stand; voor de zeven andere eerst in 1865.

Ook werd in den loop van het jaar op gelijken voet met de tegenwoordige huurders als eenige inschrijvers overeengekomen voor de verlenging der huur, in te gaan medio November 1865 en 1°. September 1866, van een tweetal perceelen op het land Bloeboer, (adsistent-residentie Buitenzorg), waarvan de huur, krachtens de in 1863 plaats gehad hebbende regeling der aangelegenheden van het domein Bloeboer aan den lande was vervallen. Voor het eene perceel, groot 296 bouws, waarvan echter, wegens de steenachtige gesteldheid der gronden, slechts ongeveer $^1/_3$ gedeelte kon worden in cultuur gebragt, werd als jaarlijksche huurschat bedongen f 1 per bouw; het andere, groot $104^4/_5$ bouws, werd toegewezen tegen f 3,50 per bouw.

Voor één perceel in Pasoeroean, ter uitgestrektheid van 30 bouws, deden zich geen inschrijvers voor. Op een verzoek der eerste aanvragers, die de tijdige inlevering hunner biljetten verzuimd hadden, tot het op nieuw openstellen der gelegenheid tot inschrijving, werd in 't laatst van het jaar gunstig beschikt.

Overigens werd, tegen den door de Indische Regering gestelden huurprijs van f 50 per bouw, in Maart 1865 alsnog eene overeenkomst gesloten met den gewezen thee-contractant voor de ondernemingen Djatienangor en Tjicadjang in de Preanger regentschappen, betreffende de verhuur voor den tijd van twintig jaren der daartoe behoorende tuinen op den voet van *Indisch Staatsblad* 1856, n°. 64, en zulks te rekenen van af 1°. Januarij 1864 en 1°. Januarij 1865, tijdstippen waarop de oude contracten voor de levering van het product aan het Gouvernement waren verstreken. Voor Djatienangor beliep de uitgestrektheid der tuinen 281 en voor Tjicadjang 358 bouws.

De verhuur, mede voor twintig jaren, ingaande 1°. Maart 1865, der gouvernements-theetuinen in Bagelen, tot welker overgifte aan de particuliere nijverheid was besloten in 1863 (zie het Verslag over dat jaar, bladz. 170), geschiedde bij uitbesteding. De huur werd toegewezen aan de hoogste inschrijvers, tegen een jaarlijkschen huurschat voor de drie perceelen (ter grootte van $162^{91}/_{500}$, $141^{421}/_{500}$ en $237^{104}/_{500}$ bouws) van respectivelijk f 45,25, f 32,50 en f 45,50 per bouw. De overname der gebouwen en inventaris-goederen geschiedde tegen de daarvoor bij de voorwaarden van uitbesteding vastgestelde prijzen, betaalbaar in tien jaarlijksche termijnen, waarvan de eerste verschijnt 2 Januarij 1868.

Zoo als hierboven onder het hoofd »Kaneelcultuur" is medegedeeld, werd in December 1865 ook het noodige voorbereid voor eene in 1866 te houden uitbesteding der gouvernements-kaneelaanplantingen in het Krawangsche, zoowel van den huur der tuinen (te zamen groot volgens opmeting $712^{169}/_{500}$ bouws) tegen een jaarlijkschen huurschat per bouw, als van de overname der daarbij gelegene schilloodsen, pakhuizen enz., tegen eene zekere som gelds in eens. Op deze uitbesteding (waarvan de voorwaarden zijn te vinden in de *Javasche Courant* van 19 December 1865), zoude tevens worden toegepast het bij besluit van 30 September 1865, n°. 1 (*Indisch Staatsblad* n°. 108), ten aanzien van den verhuur van woeste gronden aangenomen beginsel der vaststelling en tijdige bekendmaking voor elk uit te geven perceel van een minimum jaarlijkschen huurschat per bouw, beneden welken de inschrijving niet wordt toegewezen, eene regeling, met het oog op de in 1864 plaats gehad hebbende uitgifte van perceelen, tegen den buitengemeen lagen prijs van f 0,50 per bouw, in het leven geroepen ter bezorging, zooveel mogelijk van billijke inkomsten aan 's lands kas. (1) Ten einde waarborgen te hebben voor eene billijke waardering der uit te geven gronden, schrijft het aangehaald besluit voor, dat de bepaling van het minimum, bij elke voorgenomen uitgifte, geschiedt, na vooroverleg met de hoofden der meest nabijgelegen dessa's, door eene commissie van twee regenten en twee controleurs, te benoemen door het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur. De uitspraak der commissie is onderworpen aan de goedkeuring der Regering die, in geval van verschil, beslist. Vermits echter in Krawang slechts één regent bescheiden is, werd het hoofd van dat gewest bij eene latere beschikking gemagtigd om, zoowel nu als in den vervolge, bij de toepassing van *Indisch Staatsblad*

---

(1) Vergelijk blz. 32 der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1868 (Zitting 1867/68, **II**, n°. 38).

1865, n°. 108, met den resident der Preanger regentschappen in overleg te treden om één der regenten van dat gewest in de commissie benoemd te zien. (1)

Voorts werd in 1865 de uitgifte nog voorbereid van een aantal perceelen woesten grond. Voor zoover de aanvragers deze perceelen bereids hadden doen opmeten en in kaart brengen, hetgeen met een zestal het geval was, waren de voorwaarden van verhuur vastgesteld, de betrokken residenten aangeschreven tot het doen der vereischte aankondiging, tot het uitlokken van mededinging en de belanghebbenden als eerste aanvragers erkend geworden. De evenbedoelde zes perceelen, voor welke allen een minimum huurschat zou worden bekend gesteld, waren gelegen in de gewesten Krawang, Cheribon, Pekalongan, Japara, Madioen en Kedirie en besloegen gezamenlijk eene uitgestrektheid van ruim 1524 bouws (2).

Aan een der Samarangsche huurders, wiens perceel uitsluitend was bestemd voor de teelt van klappers, werd vergunning verleend om tusschen de aanwezige klapperboomen koffij te planten, onder voorwaarden dat de op 40 jaar gestelde duur zijner overeenkomst verminderd wierd tot op 20 jaar. De daartoe strekkende contractswijziging kwam nog in den loop van 1865 tot stand.

Uitvoerige bijzonderheden, zoowel omtrent de reeds bestaande als omtrent de in 1865 tot stand gekomen huur-ondernemingen worden aangetroffen in bijlage lit. AA hierachter.

De voornaamste cijfers daarin voorkomende voor elke onderneming afzonderlijk, worden hieronder, op het voorbeeld van vroegere Verslagen, residentie's gewijze vermeld.

---

(1) Bij de in Julij 1866 gehouden uitbesteding der Krawangsche kaneeltuinen heeft zich slechts één gegadigde voorgedaan, door wien alleen is ingeschreven voor eenige gebouwen. Later heeft deze zich genegen verklaard de daarbij behoorende tuinen in huur te nemen tegen den vastgestelden minimumprijs van f 5 per bouw.

De in 't laatst van 1866 gehouden heruitbesteding heeft tot uitkomst gehad dat voor de bedoelde tuinen, uitmakende twee perceelen ter gezamenlijke grootte van ruim 419 bouws, door denzelfden inschrijver is geboden een jaarlijksche huurschat van f 5,50 per bouw, tegen welken prijs hem, als eenigst gegadigde, de huur is gegund. De daarbij behoorende gebouwen werden afgestaan tegen betaling, binnen drie maanden na de overname, van f 1100. De drie overige perceelen, waarvoor als minimum huurschat de som van f 10 per bouw was vastgesteld, doch waarvoor zich geen inschrijvers hadden voorgedaan, zijn alstoen aan de betrokken bevolking teruggegeven.

In 1867 is ten gevolge eener min juiste opvatting van de woorden "*jaarlijksche* huurschat" in *Indisch Staatsblad* 1865, n°. 108, de vroeger gevolgde regel van graduele opklimming van den huurschat verlaten; intusschen is zeer onlangs gebleken van het voornemen der Indische Regering om bij verdere uitgiften dien regel in stand te houden. Met dit voornemen heeft de Regering hier te lande zich vereenigd.

(2) Voor één dezer perceelen, dat in Krawang groot ruim 32 bouws, is sedert van het voornemen tot uitgifte afgezien. Zie overigens omtrent de in 1866 of later uitgegeven of ter uitgifte aangekondigde perceelen, de bijlage der Memorie van Beantwoording betreffende het IXde hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1868 (gedrukte stukken zitting 1867/68, **2**, n°. 130*c*.

Te dezer plaatse zij ook verwezen naar de stukken onlangs aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal overgelegd (Tweede zitting 1867/68, **49**), betreffende een in verschillende gewesten van Java en op Madura ingesteld onderzoek naar de vraag, of, en zoo ja, welke aanspraken de inlandsche bevolking doet gelden op onontgonnen gronden.

Gewesten.	Aantal uitgegeven perceelen.	Uitgestrektheid volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Hoeveelheid verkregen product.	*AANMERKINGEN.*
Bantam . . .	*a.* 4	1 800	Nog niet ingegaan.	Koffij. Nog geen product verkregen.	*a.* Drie dezer perceelen behooren aan één ondernemer.
Buitenzorg. .	2	400$^{4}/_{5}$	*b.* f 333,33	Thee, zijdeteelt, koffij, vanille, cacao, padie. De verkregen productie is niet opgegeven.	*b.* Voor één perceel; van het andere is de in 1865 opgebragte huurschat niet vermeld gevonden.
Krawang. . .	*c.* 6	3 695$^{330}/_{500}$	*d.* f 4111,66 benevens 639 pikols suiker.	Suiker (bij 4 ondernemingen) 24 430 pikols; klappers (bij éėne onderneming) productie niet opgegeven.	*c.* Een dezer perceelen, groot 110 bouws, is steeds onbeplant gelaten. *d.* Van één perceel was de huurschat nog niet ingegaan.
Preanger regentschappen	*e.* 9	2 350$^{190}/_{500}$	*f* f 53 934	Thee (bij 5 ondernemingen) 1 070 000 Amsterd. ponden; bij de overige ondernemingen (3 voor den aanplant van thee en 1 voor de teelt van koffij) is nog geen product verkregen.	*e.* Twee ondernemers hebben elk 2 perceelen. *f.* Bij vier ondernemingen was de huurschat nog niet ingegaan.
Cheribon. . .	3	1 000	f 17 700	Suiker (bij 2 ondernemingen) 14 400 pikols; thee (bij 1 onderneming) 118 000 Amst. ponden.	*g.* Een dezer perceelen is nimmer ontgonnen. Vier ondernemers hebben elk twee perceelen in huur; één ondernemer heeft er drie, terwijl van vier perceelen huurderesse is de te Batavia gevestigde Oost-Indische Maatschappij van administratie en lijfrente.
Pekalongan .	1	9 000, bij opmeting slechts bevonden 7590	5 900	Koffij 1176 pikols. Suiker 7429 pikols.	*h.* Van één perceel, als zijnde nimmer ontgonnen, wordt geen huurschat opgebragt; terwijl voor een ander de huurschat nog niet was ingegaan.
Samarang . .	*g.* 28	14 063$^{182}/_{500}$	*h* f 72 221,22 benevens 729$^{15}/_{100}$ pikols koffij.	Koffij (bij 25 ondernemingen) 51 599 pikols. Klappers en cacao (bij 1 onderneming) productie niet opgegeven. Diverse cultures (bij 1 onderneming). Productie niet opgegeven.	
Japara	1	205	f 1 230	Koffij 550 pikols klappers 4000 stuks	
Pasoeroean .	4	3 841$^{250}/_{500}$	20 117,37	Suiker (bij 1 onderneming) 11 800 pikols. Tabak (bij 2 ondernemingen) 132 652 Amsterd. ponden, bovendien is van éėne onderneming geen opgaaf ontvangen. Koffij (bij 2 ondernemingen). Nog geen product verkregen.	

Gewesten.	Aantal uitgegeven perceelen.	Uitgestrektheid volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Hoeveelheid verkregen product.	*AANMERKINGEN.*
Probolingo. . .	1	500	Nog niet ingegaan.	Tabak 40 000 Amstd. ponden.	*i.* Deze perceelen zijn aan één ondernemer verhuurd.
Bezoekie . . .	1	100$^{8}/_{500}$	Niet opgegeven.	Cacao en vanille. De verkregen productie is niet opgegeven. Koffij. Nog geen product verkregen.	*k.* Het huurland in Pekalongan is hieronder begrepen voor eene uitgestrektheid van 7590 bouws, in stede van 9000 bouws, zoo als in vroegere Verslagen.
Banjoewangie	1	300	Nog niet ingegaan.	Tabak. Nog geen product verkregen.	*l.* De opgegeven huurschat *in geld* heeft betrekking tot 46 ondernemingen,
Banjoemas. .	2	200	*d.* f 600,00	Staartpeper, koffij, vanille en cacao (bij 1 onderneming). Alleen van de twee eerste cultures is de productie opgegeven, respectivelijk 100 en 10 pikols. Tabak (bij 1 onderneming). Nog geen product verkregen.	waaronder begrepen ééne onderneming voor welke zoodanige huurschat wordt opgebragt uithoofde het perceel is onbeplant gebleven, zijnde anders huurschat in natura verschuldigd, en ééne onderneming voor welke de huurschat gedeeltelijk in geld en gedeeltelijk in product wordt gekweten. De opgegeven huurschat *in product* heeft betrekking tot 5 ondernemingen, waaronder ook de
Bagelen . . .	*i.* 3	541$^{116}/_{500}$	22 741,75	Thee 182 562 Amsterd. ponden.	onderneming (reeds hierboven medegeteld) voor welke gedeeltelijk ook huurschat in geld wordt opgebragt.
Madioen . . .	1	500	Nog niet ingegaan.	Koffij. Nog geen product verkregen.	Voor de 22 overige ondernemingen, op één na — welk perceel
Kedirie. . . .	5	2 224$^{135}/_{500}$	Id.	Tabak (bij 3 ondernemingen). De verkregen productie is niet opgegeven. Cacao en klappers (bij 1 onderneming). Als voren. Koffij (bij 1 onderneming). Nog geen product verkregen.	nimmer ontgonnen is en dan ook geen huurschat (in natura) opbrengt — is huurschat *in geld* bedongen, doch slechts voor 2 dezer ondernemingen was de betaling reeds ingegaan, zonder dat evenwel het cijfer van opbrengst is vermeld gevonden.
	72	*k.* 39 312$^{111}/_{500}$	*l.* f 198 189,33 639 pikols suiker. 729$^{15}/_{500}$ pikols koffij.	Koffij 53 335 pikols (bij 28 perceelen, zijnde bij 10 nog geen product verkregen en voor 1 de productie niet opgegeven). Suiker 58 039 pikols (bij 8 perceelen). Thee 1 368 562 Amsterd. ponden (bij 9 perceelen, zijnde bij 3 nog geen product verkregen en voor 1 de productie niet opgegeven). Tabak 172 625 Amsterd. ponden (bij 2 perceelen, zijnde bij 2 nog geen product verkregen en voor 4 de productie niet opgegeven). Klappers 4000 stuks (bij 1 perceel, zijnde bij 3 perceelen de productie niet opgegeven). Staartpeper 100 pikols (bij 1 perceel). Cacao (bij 5 perceel., zijnde evenwel de product. niet opg.). Vanille » 3 » » » » » » Zijde » 2 » » » » » »	

4°. Landbouw op landen aan particulieren in eigendom afgestaan.

De volgende aantooningen omtrent de particuliere landerijen op Java zijn getrokken uit opgaven van de hoofden van gewestelijk bestuur. De hoogere aanslag in de verpondingsbelasting is een gevolg van de plaats gehad hebbende herziening van de waarde der perceelen voor het driejarig tijdvak 1865—1867. De jaarlijksche betaling onderging voornamelijk hierdoor eene vermeerdering, vergeleken met 1864, ten bedrage van f 47 903,52.

GEWESTEN.	Uitgestrektheid der landen in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Bevolking zielen.	Aangeslagen waarde voor de verponding.	Jaarlijksche betaling.
Bantam.	72 000	42 801	f 1 448 600	f 10 864,50
Batavia.	392 465	366 099	18 820 620	141 154,65
Buitenzorg.	497 290	347 586	14 533 250	108 999,375
Krawang	355 040	128 722	4 820 000	36 150,00
Cheribon	260 406	82 800	3 468 907	26 016,80
Tagal	3 673	5 198	200 000	1 500,00
Samarang	20 821	23 552	4 327 650	32 457,375
Japara	1 670	17 243	287 500 (1)	2 156,25
Soerabaija.	7 348	34 413	2 267 800	17 008,50
Pasoeroean	651	2 991	150 000	1 125,00
	1 611 364	1 051 405	f 50 324 327	f 377 432,45

Hiervan bezitten:

	Uitgestrektheid der landen in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Bevolking. Zielen.	Aangeslagen waarde voor de verponding.	Jaarlijksche betaling.
Europeanen	1 203 254 (2)	643 927 (2)	f 27 627 637	f 207 207,275
Chinezen	366 073	334 793	19 210 950	144 082,125
Inlanders en vreemde (niet Chinesche) Oosterlingen	42 037	72 685	3 485 740	26 143,05
	1 611 364	1 051 405	f 50 324 327	f 377 432,45

(1) Dit cijfer heeft alleen betrekking tot de landen aan Europeanen toebehoorende, ter uitgestrektheid van 831 bouws. De overige 839 bouws maken uit het land Kalinjamat, hetwelk tijdens het Britsche tusschenbestuur in bruikleen is afgestaan aan de erven van zeker inlandsch hoofd, die daarvoor, in stede van verponding, landrente betalen tot een bedrag van f 1000 's jaars.

(2) Hieronder het domein Bloeboer voor eene uitgestrektheid van 3756 bouws en een bevolkingscijfer van van 16 008 zielen.

Is het in het algemeen voor het bestuur zeer moeijelijk ten aanzien van de particuliere landbouwondernemingen jaarlijks juiste en eenigzins volledige gegevens te erlangen, met betrekking tot de particuliere landerijen schijnt zulks, enkele uitzonderingen daargelaten, nog aan meer bezwaren onderhevig te zijn. Van de landen in Bantam, Krawang, Cheribon, Japara en Pasoeroean zijn nogtans in 1865 eenige opgaven verkregen, die hieronder eene plaats vinden, te gelijk met enkele, trouwens weinig volledige, aanteekeningen omtrent de landerijen in de overige gewesten.

Bantam. Het particuliere landbezit in dit gewest bepaalt zich tot twee landen in het district Tjikandie, het eene Tjikandie Oedik genaamd, groot 40 000, het andere Tjikandie Ilier, groot 32 000 bouws.

De voornaamste voortbrengselen zijn padie, suiker en koffij. In 1863 (het laatste jaar waarover de ontvangen opgaven loopen) waren op Tjikandie Oedik 13 200 en op Tjikandie Ilier 10 100 bouws met rijst beplant, waarvan de oogst (die voor 1/5 aan den landheer wordt opgebragt) zou hebben bedragen 133 000 en 122 145 pikols padie of gemiddeld slechts 10 en 12 pikols per bouw. Op Tjikandie Ilier scheen de padieproductie in de laatste tien jaren stationair te zijn gebleven; in het vijfjarig tijdvak 1854—1858 werd namelijk bij doorslag verkregen 120 800 en gedurende 1859—1863 119 269 pikols per jaar. Voor Tjikandie Oedik daarentegen was het cijfer gestegen van 90 895 tot 141 243. De marktwaarde der padie wisselde in de laatste vijf jaren af tusschen f 2,50 à f 3 per pikol.

Met suikerriet waren in 1863 beplant op Tjikandie Oedik 500 en op het andere land 186 bouws, waarvan verkregen zouden zijn 6500 en 2779 pikols, alzoo gemiddeld 13 en 15 pikols per bouw.

De koffijonderneming gaf ongunstige uitkomsten en was op Tjikandie Ilier, waar een aanplant van 20 bouws bestond, reeds sedert 1861 niet voortgezet. Op Tjikandie Oedik waren 75 bouws met koffij beplant, waarvan in de vier laatste jaren dooreengenomen slechts geoogst was 1 pikol per bouw. Het getal boomen is niet vermeld gevonden.

Het verkrijgen van daglooners wordt gezegd in de laatste jaren met moeijelijkheden gepaard te gaan, niettegenstaande het dagloon 25 cent beliep en vroeger slechts 10 cent. Voorschotten werden niet dan op zeer voorzigtige voorwaarden gegeven.

Batavia. In den staat der particuliere landerijen van dit gewest worden in 't geheel 248 landen opgegeven, waaronder echter meerdere, die aan één eigenaar behooren, sommige welligt onderdeelen van één en hetzelfde landgoed. De meeste landerijen bevinden zich in handen van Chinezen, hetzij als huurders, hetzij als eigenaren.

Van de 248 landen beslaan er 7 eene uitgestrektheid van meer dan 10 000 bouws, (namelijk van 12 050 tot 27 522 bouws); het meerendeel is beneden de 500 bouws groot; een zestigtal zelfs beneden de 100 bouws.

Aanplantingen van suikerriet, indigo of koffij worden, volgens meerbedoelden staat, aangetroffen op omstreeks 45 landen. Van ongeveer een derde van het aantal perceelen zijn in de betrekkelijke aantooning geene voortbrengselen vermeld, terwijl voor de overige enkel padie, tweede gewassen, gras of klappers wordt opgegeven.

Cijfers omtrent de productie zijn niet vermeld gevonden, behalve alleen voor de suiker, waarvan de opbrengst wordt opgegeven in 1865 te hebben bedragen 132 230 pikols, tegen 125 481 in 't vorig jaar.

Buitenzorg. De Buitenzorgsche landerijen, volgens de deswege ontvangen aantooning ten getale van 66, zijn over 't algemeen van grootere uitgestrektheid dan de landgoederen onder Batavia. Slechts 10 hebben eene oppervlakte van minder dan 1000 bouws, terwijl men er daarentegen 15 aantreft die meer dan 10 000 bouws innemen, een paar zelfs meer dan 47 000 bouws. De uitgestrektheid der overigen verschilt van 1016 tot 9800 bouws.

Ook hier worden een aantal perceelen uitsluitend voor den inlandschen landbouw bestemd. Vele echter worden ook gebezigd voor de teelt van suikerriet en koffij (en wel, voor zooveel blijkt, respectivelijk 30 en 24); andere brengen voort: indigo, thee, vanille, kaneel, kruidnagelen en vogelnestjes. (1) Van geen dezer producten is de op-

(1) Zie omtrent de theeproductie in het Buitenzorgsche, blz. 157 van het vorig Verslag, en omtrent de kaneelopbrengst het hooger aangeteekende ten slotte van de paragraaph betreffende de gouvernements-kaneelcultuur.

brengst bekend gesteld, de koffij alleen uitgezonderd, waarvan in 1864 zouden geoogst zijn 10 315 en in 1865 11 743 pikols.

Krawang. De Krawangsche particuliere landen beslaan eene uitgestrektheid van 1109½ vierkante palen, waarvan de landen Pamanoekan en Tjiasem 877 (of 280 640 bouws) en de Tegalwaroelanden 232½ (of 74 400 bouws). (1)

Aan de vrij uitvoerige aanteekeningen omtrent deze landen, inzonderheid omtrent de eerstbedoelde verstrekt, worde hier het volgende ontleend.

De Pamanoekan- en Tjiassemlanden zijn in acht districten verdeeld met eene bevolking (in 1862) van 141 Europeanen, 100 943 inlanders, 20 vreemde Oosterlingen en 342 Chinezen, te zamen 101 446 zielen. (2) Met uitzondering van één gouvernements-ambtenaar (den ambtenaar der recherche te Pamanoekan), bestond de Europesche bevolking enkel uit geëmploijeerden van den eigenaar en hunne familien. Onder hen telde men drie geneesheeren, die zoowel de Europesche als inlandsche bevolking gratis behandelen. Deze laatste bestaat hoofdzakelijk uit Soendanezen. Javanen werden voornamelijk onder de warongbouders en boedjangs (huurlingen) bij de verschillende etablissementen aangetroffen.

Eene goede politie door den eigenaar bekostigd, verzekert den opgezetenen veiligheid van personen en goederen.

Ter bevordering van de rijstcultuur waren vooral sedert 1853 eene menigte slokkans gegraven, waaronder zeer belangrijke werken. Volgens de jongste opname telde men er in 't geheel 866. De kleine werken uitgezonderd, waren allen op kosten van den eigenaar daargesteld.

In 1862 werden 15 046 bouws sawahs beplant, zijnde ruim 3000 bouws meer dan in 1858. Ten betooge van het nut eener uitbreiding van de natte rijstteelt wordt er op gewezen, dat de opbrengst van een tipar gemeenlijk slechts is ⅓, hoogstens de helft, van hetgeen een gelijke uitgestrektheid sawah afwerpt en dan nog wisselvalliger.

Ter verzekering van den door de opgezetenen aan den landheer te praesteren arbeid, ter vaststelling van een billijken grondslag voor de heffing der rijstrente en ter regeling van andere aangelegenheden in het belang van landheer en bevolking, waren door den eigenaar, laatstelijk in 1863, met de opgezetenen contracten aangegaan voor den tijd van vijf jaren en zulks districtsgewijze.

De opkomst ten arbeid is in dier voege geregeld, dat de helft der mannen van elke kampong slechts eens in de twee maanden voor een tijdvak van acht dagen behoeft uit te komen, zoodat hun tusschen het verlaten van het werk en het weder opkomen ten arbeid, telkens 52 dagen ten eigen nutte overblijven.

Aan elken arbeider wordt per dag verstrekt één katti rijst en vijf duiten, indien hij in zijn district blijft; zich daarbuiten ten arbeid begevende, ontvangt hij één katti rijst en tien duiten daags, eene betaling die bij den zeer goedkoopen prijs der eerste levensbehoeften gezegd wordt zeer voldoende te zijn.

De bevolking betaalt grond- noch tuinhuur, en is alleen gehouden aan den landheer te voldoen eene belasting in natura (tjoekee), zijnde ⅕ van den padie-oogst (of, bij opbrengt in rijst zoo als hier het geval is, $1/10$); ⅕ van de verkregen areng-suiker; benevens ⅕ der productie van klapperboomen, dan wel naar verkiezing 25 duiten 's jaars voor elken vruchtdragenden klapperboom. Overigens wordt van de cultures der opgezetenen niets geheven.

Bij de verschillende koffij- en suikerinrigtingen op de landen aanwezig, worden de dagelijksche werkzaamheden verrigt door boedjangs of vaste huurlingen, die zich van 1 tot 3 jaren verbinden, en wier loon verschilt naar gelang van het te verrigten werk. Metselaars, timmerlieden, smeden bijv. ontvangen meer dan de gewone veldarbeiders, die, volwassen mannen zijnde, gewoonlijk f 3,50 koper ontvangen voor dertig en één gantang ($1/10$ pikol) rijst voor zeven werkdagen.

De voornaamste voortbrengselen zijn rijst, koffij en suiker. De rijst wordt uitsluitend door de bevolking verbouwd. De oogst van 1863 was niet gunstig; hij beliep 426 679 pikols padie, zijnde 87 507 pikols minder dan het middencijfer der jaren 1858—1862,

(1) De gouvernementsdistricten hebben eene oppervlakte van 988 vierkante palen.

(2) Voor 1865 wordt een zielental van 104 825 opgegeven.

doch daarentegen 24 645 pikols meer dan de gemiddelde jaarlijksche productie in het vijfjarig tijdvak 1853—1857. In al die jaren was de gemiddelde prijs f 1 à f 2 per pikol, behalve in een paar districten, waar in enkele jaren tot f 3 betaald werd.

Koffij wordt èn door den eigenaar èn door de bevolking geteeld. De aanplantingen van den eigenaar zijn verdeeld in zeven etablissementen en wierpen in 1863 eene productie af van 15 428 pikols, tegen eene gemiddelde opbrengst van 10 807 pikols 's jaars gedurende de vijf voorgegane jaren, en van 12 690 pikols gedurende 1853—1857.

De bevolking begon zich meer en meer op de teelt van kampong-koffij toe te leggen en breidde die jaarlijks uit. In de jaren 1860—1862 werden daarvan verkregen 747,740 en 392 pikols, die door haar aan den landheer geleverd werden tegen den overeengekomen prijs van f 10 per pikol.

In twee fabrieken wordt suiker bereid, namelijk te Soebang en Kebonsarie, waarvan de eerste met een aanplant van ruim 500 en de andere met 300 bouws.

Te Soebang werd in het jaar 1861, 1862 en 1863 achtereenvolgens verkregen 22, 19½ en 23 pikols per bouw; te Kebonsarie 16⅔, 8⅓ en 30 pikols per bouw. In beide fabrieken wordt de suiker in het luchtledige afgekookt, terwijl de stroopsuiker in centrifuges afgewerkt wordt.

Aan arengsuiker werd in 1862 verkregen eene hoeveelheid van 4600 pikols, waarvan ⅕ als tjoekee aan den eigenaar werd geleverd.

De overige voortbrengselen waren: notenmuscaat, cacao en kruidnagelen te Kassamalang; vanille te Tengeragong; gambier, vanille en cacao te Soebang; staartpeper (cubebe) te Passirboengoer en klappers te Wangon Redjo. De gambier-aanplant was echter in 1865 ingetrokken, terwijl de overige plantages nog geen product afwierpen, behalve alleen de notenmuscaat- en cubebe-aanplant, waarvan in 1863 werden geoogst respectivelijk 13 en 9½ pikols tegen 18 en 2½ in het vorig jaar.

Op contract met de Regering werd vroeger ook de theecultuur door den eigenaar gedreven, doch sedert den afloop dezer overeenkomst (ultimo 1861) was de cultuur gestaakt en een gedeelte der tuinen voor den aanplant van cacao bestemd.

De bevolking wordt gezegd zich in de laatste jaren zeer op het verbouwen van katjang (soe oek) te hebben toegelegd, welk product zij aan den landheer levert tegen den overeengekomen prijs van 15 duiten de gantang ($^1/_{10}$ pikol). Over het meer verkregene dan 10 pikols per bouw kunnen echter de planters, des verkiezende, op andere wijze beschikken.

Voor de bereiding der olie zou te Soebang eene hydraulische pers worden gebezigd. De oliekoeken dienen tot bemesting.

Behalve de opgegeven landbouwvoortbrengselen, leveren de Pamanoekan- en Tjassemlanden ook eene verscheidenheid van goed timmerhout. Zware wouden en bamboebosschen bedekken over het algemeen die gedeelten die niet voor de verschillende cultures zijn ingenomen, met uitzondering van het district Kalidjattie, waar open vlakten het noordelijk gedeelte uitmaken. Uitgestrekte djattiebosschen worden overigens zoowel daar als in bijna al de andere districten aangetroffen. (1)

De Tegalwaroe-landen maken vier districten uit met eene bevolking (in 1865) van 23 897 zielen. Men vindt er twee suikerfabrieken, die jaarlijks een aanplant van circa 500 bouws verwerken, waarvan de productie in de laatste tien jaren gemiddeld 10 000 pikols 's jaars bedroeg.

De rijstteelt, die geheel door de bevolking gedreven wordt, leverde gedurende dien tijd dooreengenomen 175 000 pikols padie per jaar; de prijs was gemiddeld f 2,50 per pikol. Het product vindt zijn uitweg naar Batavia. De drie laatste jaren waren wegens ongunstig weder, zoowel voor de suiker- als voor de rijstcultuur, niet onder de welgeslaagde te rekenen.

Werkvolk was zeer gemakkelijk en genoegzaam te bekomen. Allen werken vrijwillig en tegen vaste loonen, welke gemiddeld f 9 recepis 's maands bedragen. Voorschotten worden niet verstrekt.

---

(1) In 1865 is te Soebang een stoomwerktuig opgesteld tot het drijven eener houtzagerij (zie lager hoofdstuk N, afdeeling IV).

Onderhandelingen met den eigenaar aangeknoopt om de belasting van 10 pct., overeenkomstig *Indisch Staatsblad* 1821, n°. 29, verschuldigd van het op particuliere landen vallende, ten verkoop bestemde djatiehout, te vervangen door eene jaarlijks te voldoene vaste retributie, zijn zonder gewenscht gevolg gebleven.

De onderneming wordt niet door de eigenaren zelven, maar door een huurder met eigen kapitaal gedreven.

Cheribon. Ook in dit gewest bestaat het particuliere landbezit uit twee landen: de rijstlanden Indramaijoe en Kandanghauer, beide gelegen in de afdeeling Indramaijoe. Het eerste beslaat eene uitgestrektheid van 78 166 bouws, waarvan 18 142 bouws bewerkt worden of in cultuur zijn, en is verdeeld in vier districten: Passekan, Lobener, Oedjoeng en Djatietoedjoe, die in 1865 eene bevolking telden van 39 381 zielen.

De eigenaren (ook die van Kandanghauer, waarover lager) trekken hunne inkomsten uit de heffing van tjoekee, welke in de twee laatstgenoemde districten in padie, doch in de beide andere in rijst wordt opgebragt, en, volgens gedane opgaaf, in het eene geval 5 en in het andere 2½ pikol per bouw beloopt. De tjoekee-padie wordt door de eigenaren op een eigen rijstpelmolen te Bangadoea verwerkt.

Gedurende de jaren 1859—1863 zou aan tjoekee, dooreen genomen per jaar, zijn ontvangen 38 691 pikols padie en 16 846 pikols rijst, terwijl de gemiddelde opbrengst in de vijf voorafgegane jaren wordt opgegeven te hebben bedragen respectivelijk 35 026 en 7669 pikols. De geheele productie is bestemd voor de Europesche markt.

Voor het werk aan den molen waren in voldoende mate koelies te verkrijgen tegen een dagloon van 20 à 24 cent met één kattie rijst daags; meestal echter waren dit vaste boedjangs.

De padie gold in den laatsten tijd gemiddeld f 2 per pikol, de rijst f 4,50; in 1859 en vorige jaren waren die prijzen f 1,75 en f 3,75.

Op Kandanghauer wordt de tjoekee geheel in rijst voldaan, mede naar een gemiddeld van 2½ pikol per bouw. Eene in 1854 genomen proef tot heffing der tjoekee in padie, beviel minder en deed daarvan geheel terugkomen, zoodat de op het land aanwezige rijstpelmolen sedert buiten werking was gebleven. In 1865 schijnt echter de molen weder te hebben gewerkt.

Volgens eene door den administrateur verstrekte opgaaf, beliep de jaarlijksche padieaanplant gedurende 1854—1858 dooreen genomen 15 065, en in de vijf latere jaren gemiddeld 16 671 bouws, terwijl de daarvan geheven tjoekee per jaar in elk dier tijdvakken bij doorslag bedroeg 27 928 en 35 944 pikols rijst. De prijzen waren ongeveer dezelfde als op Indramaijoe.

Tagal. De 3673 bouws in den voorafgeganen staat voor dit gewest opgegeven, hebben betrekking tot het land Ketangoengan, in het district Lossarie (regentschap Brebes). Vroeger (vóór 1861) was de uitgestrektheid 6480 bouws, doch in genoemd jaar werd het half aandeel in voorschreven land van twee der mede-eigenaren (den regent van Brebes en den wedhono van Salem) voor rekening van den lande overgenomen in het belang der minnelijke beëindiging van verwikkelingen, ontstaan tusschen de eigenaren en eene handelsfirma te Batavia, als huurderesse van het land, ter zake van weigering der eerstgenoemden om de huurovereenkomst gestand te doen (verg. het Verslag over 1861, blad. 7).

De bevolking van het gedeelte dat particulier eigendom bleef, bedroeg in 1865 5198 zielen. Omtrent deszelfs opbrengst aan landheer of bevolking, zijn geene gegevens voorhanden. Alleen blijkt dat circa 100 bouws in gebruik zijn ten behoeve der op contract met het Gouvernement (doch zonder gouvernements-aanplant) werkende suikeronderneming Lemahabang. De suikerriet-aanplant op dit gedeelte van Ketangoengan geschiedt door Chinesche mandoors, met behulp van eigen koelies, die zij van Cheribon of elders medebrengen.

Volgens eene opgaaf van 1860 (toen de bezitting nog in haar geheel was), trokken de eigenaren geene andere inkomsten van Ketangoengan dan landrente van de sawahs, waarvan de aanslag in dat jaar f 28 672 beliep.

De bevolking bestond destijds uit 10 803 zielen, verdeeld in 26 dessa's.

Van de 6480 bouws waren 5253 bouws sawah of tegal beplant met padie, 49 met andere gewassen, 240 braakliggend of nog niet ontgonnen, terwijl de overige 938 bouws in gebruik waren voor woningen en erven.

Samarang. De particuliere landen in deze residentie, gezamenlijk eene uitgestrektheid innemende van 20 821 bouws, worden, voor zooveel blijkt, bijna allen gebezigd

voor de teelt van padie en klappers; slechts voor een tweetal ondernemingen wordt onder de geteelde producten koffij, en voor ééne koffij en suiker vermeld. Van ééne onderneming, groot 2857 bouws, is de bestemming niet opgegeven.

Alleen voor de kleinere perceelen (te zamen 6364 bouws) is een cijfer van opbrengst aangeteekend gevonden, bedragende (over 1863) omstreeks 7000 pikols padie en 46 000 stuks klappers; en (voor ééne der bovenbedoelde drie ondernemingen) 1711 pikols suiker en 157 pikols koffij. De landen, van welke geen opbrengst is bekend gesteld, hadden te zamen eene uitgestrektheid van 14 457 bouws, waaronder één landgoed alleen groot 9647 bouws.

Japara. In dit gewest telt men 5 particuliere landerijen en 1 erfpachtland, welk laatste, Kalinjamat genaamd en gelegen in het district Mraijon, tijdens het Britsche tusschenbestuur in bruikleen is afgestaan aan de erven van zekeren pangerang, die daarvoor jaarlijks f 1000 aan landrente betalen.

De uitgestrektheid van Kalinjamat bedraagt 838 bouws, waarvan in de laatste jaren 150 bouws met suikerriet worden beplant; de bevolking op dit land aanwezig bestond (in 1865) uit 12 940 zielen. De opbrengst is over niet later dan 1863 opgegeven; zij wordt gezegd in dat jaar gunstig te zijn geweest en te hebben bedragen 6260 pikols padie, 2420 pikols suiker en 400 pikols katjang. De suiker vindt haren uitweg naar Samarang. De werkzaamheden in de fabriek geschieden tegen betaling in geld; de veldarbeid tegen belooning in sawahs. Ook worden sommige werkzaamheden in heeredienst verrigt.

Van de particuliere landen in Soembring in het district Bandjaran het voornaamste, hebbende eene bevolking van 3710 zielen en eene uitgestrektheid van 700 bouws, waarvan 75 bouws zijn afgezonderd voor suikerriet-aanplant. Het in 1863 verkregen product bestond uit 1827 pikols padie, 750 pikols suiker en 721 pikols katjang. Volgens mededeeling van den beheerder van het land, was het hoogst moeijelijk aldaar vrijwillige arbeiders te verkrijgen en bedroeg het gemiddelde loon 25 cents daags.

In het district Japara zijn gelegen de landen Telook Awoer, groot 36, en Brodolangan, groot 71 bouws, die voor rijstbouw en klapperteelt benuttigd worden en overigens tot kalkbranderij dienen. In 1863 werd op Telook Awoer geoogst 360 pikols padie en eene gelijke hoeveelheid op Brodolangan, terwijl op het eene 20 000 en op het andere 15 000 stuks klappers werden verkregen. De bevolking bestaat uit 290 en 325 zielen. De werkzaamheden geschieden gedeeltelijk tegen betaling, gedeeltelijk in kostelooze heeredienst. De producten worden in de omstreken verkocht.

Aangaande de landen Pekadjan en Pesaijangan, te zamen slechts 23 bouws groot, zijn geene andere bijzonderheden bekend geworden, dan dat de voortbrengselen zijn padie en klappers.

Soerabaija. Volgens het overzigt ten aanzien van de particuliere landen in dit gewest ontvangen, telt men er 34, waarvan 4 elk eene oppervlakte hebben tusschen de 600 en 1000 bouws, 16 welker grootte verschilt van 100 tot 400 bouws, en 14 die alle eene mindere uitgestrektheid hebben dan 100 bouws. Van de meeste landen is omtrent de soort en hoeveelheid der geteelde gewassen geen opgaaf gedaan. Alleen blijkt dat op omstreeks 14 perceelen in de afdeeling Soerabaija, te zamen groot 3800 bouws (alle aan inlanders of Chinezen behoorende), suikerondernemingen worden aangetroffen, die gezegd worden in de laatste drie jaren (1862—1864), achtereenvolgens te hebben geproduceerd 11 271, 14 514 en 8645 pikols suiker; de uitgestrektheid van den rietaanplant is echter niet bekend gesteld. Op een dezer landen, Karah genaamd, en toebehoorende aan een Chinees, werden in 1865 proeven genomen met een stoomploeg. Volgens den administrateur van 't land, hadden die proeven aanvankelijk gunstige uitkomsten opgeleverd en zouden ze op andere perceelen in den omtrek worden voortgezet. De kosten werden bestreden door eene actienmaatschappij.

Met betrekking tot het land Djattiesarie in de afdeeling Grissee (het grootste in dit gewest, ter uitgestrektheid van 935 bouws) is nog aangeteekend gevonden, dat hetzelve bestaat uit 16 dessa's, met eene gezamenlijke bevolking van 2841 zielen. Volgens opgaaf van den beheerder was in 1864 door de eigenaren geheven aan geld (vaste pacht) f 1890 en $1/4$ van het padiegewas, vertegenwoordigende eene waarde van f 4 172. Bovendien waren 76 bouws aan een huurder afgestaan tegen f 416 's jaars.

Pasoeroean. In dit gewest wordt slechts één landgoed in particulier eigendom bezeten, namelijk het land Kedawoong in het district Redjassa, ter uitgestrektheid van 651¾ bouws. De voortbrengselen zijn padie en suiker; voor welke laatste teelt de gronden en het klimaat gezegd worden bijzonder geschikt te zijn. Het land telt 2989 opgezetenen, waaronder 1457 mannen en jongens. Wanneer in het drukke van den werktijd arbeiders ontbreken, worden koelies van elders ingehuurd. In den regel bieden zich hiertoe aan zoogenaamde »mondoks" (lieden die niet op zich zelven wonen, maar door anderen worden gehuisvest). Van ploeg- en trekvee is Kedawoong ruim voorzien, bezittende 872 runderen en 45 paarden.

Al de werkzaamheden worden door den (Europeschen) eigenaar sedert meer dan 20 jaren zelven bestuurd; jaarlijks worden de gronden bemest.

In verband met een en ander zijn de uitkomsten der onderneming bijzonder gunstig. Volgens een overzigt over de jaren 1854-1863 zou de suikerproductie in dat tijdvak dooreengenomen 15 062 pikols per jaar hebben bedragen, gevende eene gemiddelde opbrengst, berekend over 213 bouws, van 70⁷¹/₁₀₀ pikols per bouw. In de twee laatste jaren 1864 en 1865 werd achtereenvolgens verkregen 19 278 en 15 106 pikols of gemiddeld per bouw 89⁶⁵/₁₀₀ en 70⁴²/₁₀₀ pikols.

Met padie werden in de jaren 1854-1863 dooreengenomen beplant 431 bouws, met eene opbrengst van 13 438 pikols, zijnde ruim 31 pikols per bouw. De oogsten van 1864 en 1865 wierpen omstreeks 14 000 pikols af. De aanplant beliep toen 437 bouws. In laatstgemeld jaar werden nog 120 bouws met djagoong beplant, waarvan geoogst werden 500 bossen (van 1000 stuks).

5°. Landbouw op verhuurde landen in Soerakarta en Djokdjokarta.

De opgaven hieronder voorkomende betreffen uitsluitend de huurondernemingen in de residentie Soerakarta. Pogingen tot het verkrijgen van diergelijke gegevens van de landhuurders in Djokdjokarta, waren, even als in 1864, ten eenen male vruchteloos gebleven. De gezamenlijke uitgestrektheid der huurlanden in eerstgemeld gewest wordt opgegeven te hebben bedragen 212 921 bouws; voor de juistheid van dit cijfer, betrekking hebbende tot 115 ondernemingen, kon echter niet geheel worden ingestaan. De Djokdjosche huurondernemingen waren 54 in getal.

Soerakarta.

Koffij. De hooge prijzen in de laatste jaren voor het product behaald, worden gezegd gunstig gewerkt te hebben op de uitbreiding dezer cultuur. Het geheel aantal boomen was in 1865 geklommen van 37 085 462 tot 37 182 613, waarvan ongeveer twee derden als vruchtdragend worden opgegeven.

De oogst was dit jaar bijzonder gunstig; hij beliep 80 531 pikols tegen 56 319 in het vorig jaar, 67 406 in 1863 en 57 736 in 1862; terwijl dan ook in de drie laatste jaren achtereenvolgens één pikol koffij geoogst was van gemiddeld 433,354 en 445 boomen, werd in 1865 die hoeveelheid verkregen van 292 boomen. Het aantal ondernemingen waar koffij geteeld werd, beliep, voor zoover is opgegeven, 63, waarvan voor 3 geen cijfer van productie is bekend gesteld.

Even als in het vorig jaar bleef bij ongeveer een veertigtal koffijlanden de productie beneden de 1000 pikols. De hoogste cijfers van opbrengst liepen (voor 5 ondernemingen) in 1865 van 4228 tot 10 785 pikols en in 1864 van 3593 tot 7620. Omtrent de bereiding wordt vermeld gevonden, dat daar, waar in voldoende mate over water te beschikken valt, vrij algemeen de West-Indische bereiding wordt gevolgd.

Suiker. De suikerproductie bedroeg in 1864 63 470 en in 1865 96 708 pikols, de aanplant in beide jaren respectivelijk 3782 en 3578 bouws en alzoo de gemiddelde productie achtereenvolgens 16¾ en 27 pikols per bouw. Deze meerdere opbrengst in 1865 werd hoofdzakelijk toegeschreven aan zeer gunstig weder.

De opgegeven aanplant voor 1864 had betrekking tot 30 ondernemingen, die voor 1865 tot 27 (1), van welke laatsten er twee het riet bij andere fabrieken hadden doen

(1) Van een paar suikerondernemingen van 1864, is over 1865 geen opgaaf ingekomen.

vermalen, terwijl nopens eene andere onderneming wordt aangeteekend, dat de aanplant ter beschikking van de bevolking was gelaten, daar het den ondernemer aan fondsen had ontbroken om het riet voor eigen rekening te doen verwerken.

In 1862 en 1863 werd bij meerdere ondernemingen suikerriet geteeld; de opgegeven aanplant beliep toen achtereenvolgens 4886 en 4450 bouws, desniettemin was de gezamenlijke productie nog 3000 à 4000 pikols lager dan in 1865. Van de 25 fabrieken, dit jaar in werking geweest, werden er 3 gedreven door stoom, 11 door water en de overige door buffels. Voor de verschillende fabrieken liep de productie uiteen van 6 tot 42½ pikols per bouw. De twee hoogste cijfers van aanplant bij *ééne* onderneming waren 740 en 392 bouws.

Indigo. Voor zooveel is opgegeven, was dit jaar bij 14 ondernemingen (te zamen met 24 fabrieken) indigo geteeld en wel tot eene uitgestrektheid van 2149 bouws, waarvan, onder begunstiging van zeer voordeelig weder, verkregen werden 86 687 Amsterd. ponden indigo, zijnde gemiddeld 40⅓ Amsterd. ponden per bouw. Bij een viertal ondernemingen liep de opbrengst zelfs tot 53 à 58 Amsterd. ponden per bouw.

Niet zoo gunstig, ofschoon bevredigend, was de indigo-oogst van 1864, die gemiddeld 32½ pond per bouw gaf tegen 22½ en 27½ in de twee voorafgegane jaren. De uitgestrektheid in die jaren beplant beliep in 1862 1932, in 1863 2359 en in 1864 2537 bouws. De Natal-indigo, die het meest wordt aangeplant, bleef over het algemeen goede uitkomsten opleveren.

Tabak. In 1864 hadden de planters, aangemoedigd door de hoogere prijzen, aan deze cultuur uitbreiding gegeven. De aanplant voor dat jaar beliep te zamen bij 28 ondernemingen 1360 bouws en de opbrengst 1 045 152 Amsterd. ponden. Van twee ondernemingen, met, 65 bouws aanplant, was echter de productie niet bekend geworden, zoodat de opgegeven hoeveelheid geoogst was van 1295 bouws, zijnde gemiddeld 807 pond per bouw, of bijna het dubbel der middencijfers van 1863 en 1862.

De oogst van 1865 was even gunstig; ten behoeve van 22 ondernemingen werden toen aangeplant 1143 bouws, waarvan werd verkregen 945 996 Amsterd. ponden of gemiddeld 827 pond per bouw. Van een zestal ondernemingen, die in 1864 tabaksaanplant hadden, is over 1865 geen opgaaf ingekomen.

Cacao. Deze cultuur wordt door de landhuurders als bijzaak beschouwd. De hooge prijzen welke in den laatsten tijd voor het product werden betaald, hadden in 1865 eenige uitbreiding van aanplant ten gevolge gehad. In de drie voorafgegane jaren werd slechts bij *ééne* onderneming cacao geoogst, achtereenvolgens tot eene hoeveelheid van 10, 15 en 10 pikols. Voor 1865 wordt (bij 3 ondernemingen) eene opbrengst van te zamen 153 pikols vermeld.

Vanille. Volgens de ontvangen opgaven werd vanille eveneens bij slechts 3 ondernemingen aangekweekt, welker productie 1585 Amsterd. ponden beliep. De opbrengst van 1864 is slechts voor 2 ondernemingen vermeld gevonden; zij bedroeg 104 Amsterd. ponden, doch was in 1865 gestegen tot 785 pond.

Peper enz. Ook de pepercultuur was van weinig beteekenis; hare opbrengst is zeer wisselvallig, immers in 1862 en 1863 werd verkregen respectivelijk 125 en 1026 pikols, in 1864 slechts 4½ en dit jaar 535 pikols.

Aan staartpeper werd geoogst in 1863 25, in 1864 3 en dit jaar 60 Amsterd. ponden.

Notenmuscaat. Slechts bij *ééne* onderneming werd een noemenswaardig product verkregen, namelijk 1125 Amsterd. ponden; bij twee andere niet meer dan te zamen 91 Amsterd. ponden. Van vorige jaren zijn geen cijfers bekend.

Rijst en tweede gewassen. De padie-oogst was in 1865 vrij gunstig op de landen die genoegzaam van water konden worden voorzien; daar waar de velden van den regen afhankelijk waren, was echter veel padie mislukt.

De oogst der tweede gewassen was over 't algemeen goed geslaagd.

Cijfers nopens een en ander kunnen, bij gemis aan gegevens, niet worden medege-

deeld. Omtrent de drie voorgaande jaren wordt aangeteekend dat de padie-oogst van 1864 middelmatig, die van 1863 gunstig en die van 1862 ongunstig was.

Veeteelt. De veestapel op de aan Europeanen verhuurde landen wordt gezegd te zijn toegenomen; het aantal beesten kon echter niet met genoegzame zekerheid worden opgegeven.

Nopens den veestapel in het niet verhuurde gedeelte van dit gewest, waren te vergeefs opgaven van het inlandsch bestuur gevraagd.

Djokdjokarta.

Van de landhuurders in dit gewest zijn geene opgaven kunnen worden verkregen.

b. Boschwezen. (1)

De sedert 1860 aanhangige herziening der in vele *Staatsbladen* verspreide wetgeving omtrent het boschwezen kwam dit jaar tot stand. Bij ordonnantie van 10 September 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 96) werd door den Gouverneur-Generaal, onder nadere en sedert verleende goedkeuring des Konings, uitgevaardigd een *reglement voor het beheer en de exploitatie der houtbosschen van den lande op Java en Madura*, dat met 1°. Januarij 1866 zou in werking treden, en bij een besluit van diézelfde dagteekening (*Indisch Staatsblad* n°. 97) werden vastgesteld twee *handleidingen*, één voor het kappen, keuren en meten van djatiehout, en één voor het aanplanten en voortkweeken van djatieboomen in 's lands bosschen. Deze regeling, en de afschaffing, in verband ook met *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 189 (zie het vorig Verslag, bladz. 170), van de blandongdiensten, kunnen als twee belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis van het boschwezen worden aangemerkt.

In verband met de onvermijdelijke toepassing eener verschillende wijze van beheer en exploitatie zijn 's lands bosschen bij het bewuste reglement verdeeld in: 1°. djatiebosschen welke onder geregeld beheer zijn gebragt; 2°. djatiebosschen welke niet onder geregeld beheer zijn gebragt; en 3°. in wildhoutbosschen. De djatiebosschen welke niet onder geregeld beheer zijn gebragt en de wildhoutbosschen, ofschoon niet, zoo als de bosschen bedoeld sub 1°., onder de regtstreeksche contrôle van houtvesters of adspirant-houtvesters geplaatst, worden echter volgens het reglement op eene meer doelmatige wijze beheerd door de hoofden van gewestelijk bestuur, onder de bevelen van den directeur der cultures (thans directeur van binnenlandsch bestuur). Behalve het sprokkelen van gevallen hout en den aankap van houtsoorten van geringe afmetingen, aan de ingezetenen der inlandsche gemeenten kosteloos toegestaan, mag de houtkap in deze bosschen niet plaats hebben dan krachtens een schriftelijken last (ten behoeve van den lande), of eene schriftelijke vergunning (ten behoeve van bijzondere personen), en — in het laatste geval — tegen eene vergoeding aan 's lands kas. Voor de djatiebosschen wordt de vergunning verleend door den Gouverneur-Generaal, voor de niet djatiebosschen door het betrokken hoofd van gewestelijk bestuur. Zoowel bij den last als bij de vergunning wordt o. a. de wijze geregeld, waarop het toezigt op den aankap zal plaats hebben, vooral in verband tot de zorg dat alleen kapbare boomen worden geveld en geene zwaardere dan tot verkrijging der verlangde afmetingen noodig zijn. Het vervoer van houtwerken moet gedekt wezen door een pas, af te geven door de plaatselijke besturen. (2) En eindelijk wordt bij het beheer de wenschelijkheid in het oog gehouden om de bosschen zooveel noodig in stand te houden en in waarde te doen toenemen.

De exploitatie der onder geregeld beheer gebragte djatiebosschen (3) kan, overeen-

(1) Zie ook het aangeteekende op blz. 37 der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1868 (zitting 1867/68, **11**, n°. 38). Over den houtstapel zie men hoofdstuk L, afdeeling V, § 3 hiervoren.

(2) Het vervoer uit de bosschen onder geregeld beheer is sedert, om aan erkende bezwaren te gemoet te komen, op eenvoudiger en doelmatiger wijze geregeld (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 99).

(3) Reeds voor 14 gewesten aangewezen; in vijf residentien zullen ook de op hoog gezag aangelegde aanplantingen onder geregeld beheer worden gebragt.

komstig de artt. 9 en 10 van het reglement, alleen geschieden door middel van de particuliere nijverheid (en wel na vooraf gehouden openbare uitbesteding) hetzij: *a.* voor bijzondere rekening zonder eenige verpligte levering aan den lande tegen betaling aan het Gouvernement eener jaarlijksche retributie in geld; hetzij *b.* ten behoeve van den lande tegen betaling door het Gouvernement van eene zekere som voor kap- en sleeploon per kub. el.

Op den voet sub *a.* werden in November van dit jaar, na gehouden inschrijving overeenkomstig de voorwaarden vermeld in de *Javasche Courant* van 18 Augustus 1865, twee boschperceelen in de residentie Rembang aan bijzondere ondernemers ter exploitatie toegewezen, beide voor den tijd van tien jaren, ingaande 1°. Januarij 1866. Het waren de perceelen Randoeblatoeng (afdeeling Blora) en Sedan (afdeeling Rembang), respectivelijk groot 4 en 2 vierkante palen met eene geschatte houtmassa (aan gave vierkant beslagen balken boven de 15 duim) van 46 720 en 29 656 kub. ellen. Het eerste, gelegen in eene onbewoonde streek op 4 palen afstands van de Solo-rivier, op een minimumprijs van f 26 163 's jaars geschat, werd gegund tegen eene jaarlijksche retributie van f 60 213; het andere perceel, gelegen op 18 palen van het noorderstrand en ver verwijderd van rivieren die tot vervoer van het hout kunnen dienen, op f 11 620 's jaars geschat, werd toegewezen tegen f 15 425 's jaars.

In de afdeeling Toeban derzelfde residentie was kort te voren, voor den tijd van elf jaren, ingaande 1°. October 1865, ter exploitatie uitgegeven het boschperceel Parengan. De aankap daarin zou echter geschieden ten behoeve van den lande en meer bijzonder ten dienste der marine. De uitbesteding, die in twee perceelen geschiedde (zie de *Javasche Courant* van 2 Mei 1865), werd gegund tegen een kaploon o. a. van f 4 per kub. el voor vierkant bekapte regte houtwerken, en tegen betaling van f 4,50 per kub. el en per paal voor het vervoer naar de verzamelplaatsen aan de rivier Geneng (Rembang); het tweede perceel (het transport naar de stapelplaats Boenga in Soerabaija) tegen f 6,50 per kub. el. De te exploiteren uitgestrektheid bedraagt $2^3/_4$ vierkante paal of $^1/_4$ vierkante paal per jaar, en de totale massa vierkant beslagen hout naar schatting 70 400 kub. el. Eerst in 1866 is met de levering van houtwerken aangevangen

Te gelijk met de uitbesteding der perceelen Randoeblatoeng en Sedan was ook eene inschrijving gehouden voor den aankap en uitsleep ten behoeve van den lande van djatiehout uit het bosch Temaijang (afdeeling Bodjonegoro, mede in Rembang) ter uitgestrektheid van ongeveer 2 vierkante palen, en voor het vervoer van dat hout langs de Solo-rivier van af de verzamelplaats Sekarang naar de stapelplaats Boenga, een en ander op de voorwaarden vermeld in de *Javasche Courant* van 18 Augustus en 10 October 1865. Van de hooge aanbiedingen voor kap- en sleeploon werd echter geen gebruik gemaakt en later het noodige verrigt voor de uitgifte van dit perceel gedurende vijf jaren ter exploitatie voor bijzondere rekening. (1)

Hetzelfde was ook het geval met het boschperceel Tambangan (groot ongeveer $^2/_3$ vierkante paal) ten zuiden van de dessa Sitimendak (Samarang), aanvankelijk (voor den tijd van zes jaren) uitbesteed op den voet van levering aan den lande (*Javasche Courant* van 17 Februarij 1865), doch later (*Javasche Courant* van 20 October daaraanvolgende) voor den tijd van twee jaren ter uitgifte aangekondigd op voorwaarde van vrije beschikking over al het te kappen hout. (2) Te gelijker tijd zou als een afzonderlijk perceel wor-

---

(1) Gegund tegen f 40 120 's jaars; de gestelde minimumprijs beliep f 20 000. Volgens later ontvangen mededeelingen zou echter de exploitatie vooreerst geen voortgang hebben, vermits de ter zake aangegane overeenkomst in 't laatst van 1866, ten gevolge van moeijelijkheden met den aannemer en het overlijden van een der borgen, bij minnelijke schikking is ontbonden.

(2) Minimumprijs f 26 076, gegund tegen f 40 116 's jaars.

Sedert zijn nog 6 boschperceelen uitbesteed, doch slechts twee daarvan zijn uitgegeven, beide voor den tijd van 10 jaren (Gedangan in Samarang voor f 60 500 's jaars en Banglé in Kedirie voor f 91 426 's jaars, zijnde belangrijk meer dan de gestelde minimumprijzen ad f 20 000 en f 41 000). De vier andere uitbestedingen (betreffende 2 perceelen in Japara, 1 in Soerabaija en 1 in Madioen, waarvoor als minimum was gesteld eene jaarlijksche retributie van f 30 000, f 16 200, f 29 000 en f 32 000) zijn vruchteloos gebleven, hetzij door algeheel gemis aan gegadigden, hetzij doordien de inschrijvers geen voldoende soliditeit bezaten. Ook voor de pacht der bosschen op het Prinseneiland (Bantam) hebben zich geen gegadigden voorgedaan.

Tegen Maart 1868 is, blijkens de *Javasche Courant* van 28 Januarij bevorens, eene uitbesteding aangekondigd voor de exploitatie van 156 bouws boschgrond in de afdeeling Madjalengka (Cheribon), waarvoor de minimumprijs van uitgifte bepaald is op f 53 per bouw. Deze exploitatie heeft het verkrijgen van brandhout ten doel.

den uitbesteed het uitslepen van de nog bruikbare houtwerken, afkomstig van aankappingen in der tijd gedaan buiten het nabijgelegen houtperceel Gedoengpanie, waarvan het contract medio 1865 verstreken was. (1)

Aankap op contract tegen gedeeltelijke levering aan den lande geschiedde, na den afloop der overeenkomst voor Gedoengpanie, alleen nog bij de ondernemingen Tempoeran in de districten Singenlor en Singenkidool (Samarang) en Boro in de districten Wlingie en Lodoijo (Kedirie). Het gouvernementsaandeel is bedongen in natura en bedraagt 1/5 der waarde van het jaarlijks gekapte, berekend volgens gouvernementstarief; voor Tempoeran is echter dit cijfer van levering slechts bedongen tot 31 October 1865, zijnde voor den verderen duur der overeenkomst het gouvernementsaandeel op 1/4 bepaald. (2) Ook is deze contractant gehouden tegen bepaalde prijzen het noodige hout te leveren ten dienste van het civiel bouwdepartement en van de genie te Salatiga en Willem I.

Krachtens contracten van aanneming geschieden voorts nog aankappingen ten behoeve van 's lands dienst door een viertal particulieren, en wel:

a. op het land Madjenang en onderhoorigheden in de residentie Soerakarta;

b. in Pekalongan;

c. in de regentschappen Brebes of Pamalang der residentie Tagal;

d. in het district Singenlor (residentie Samarang).

Ter zake van den aankap in Soerakarta was dit jaar, in verband met nadere gegevens omtrent den op Madjenang aanwezigen houtvoorraad en den afstand tot aan de plaats van aflevering, de (sedert 1861) bestaande overeenkomst ontbonden en door eene nieuwe vervangen. De voornaamste voorwaarden daarvan zijn: levering gedurende vier jaren van 8000 balken op de daartoe aangewezen plaats aan de Solo-rivier (op hoogstens 3 palen afstands van de hoofdplaats Soerakarta) tegen f 19,60 per kub. el, benevens een jaarlijksche aanplant gedurende 1866—1868 van 15 000 jonge djatieboomen, tegen eene vergoeding van 's lands wege van 3 cent per boom.

Bijzonderheden omtrent het contract sub *b* zijn niet vermeld gevonden.

De overeenkomst betreffende den aankoop onder Brebes of Pamalang heeft ten doel de levering ter hoofdplaats Tagal of op eenige andere digter bij de bosschen gelegen plaats, van het benoodigde hout voor het burgerlijk bouwdepartement in die residentie, voor de twee eerste jaren geschat op 3400 balken en 800 dolken (van verschillende afmetingen) en voor elk der overige jaren (1865—1872) op 1700 balken en 300 dolken, en zulks tegen 98 pCt. van het tarief in *Indisch Staatsblad* 1843, n°. 16.

Voor *d* zijn de hoofdbepalingen: voorziening gedurende 1864—1876 in het benoodigde hout ten dienste van het genie-departement in de tweede militaire afdeeling op Java en het burgerlijk bouwdepartement in de residentien Kadoe en Bagelen, de behoefte der hoofdplaats Salatiga en van de vesting Willem I uitgezonderd; maximum van levering 1700 kub. ellen en 20 000 sierappen 's jaars; betaling, geleverd te Ambarawa of Banjoebiroe of zooveel digter bij de plaats van aankap als het Gouvernement op punten gelegen langs den weg van afvoer zal verkiezen, van f 35 à f 48 per kub. el (naar gelang van de afmetingen) voor balken en van f 125 per 1000 stuks sierappen.

Eene opgaaf betreffende den aankap in blandongdienst en eene (in Rembang) plaats gehad hebbende vrijwillige levering van houtwerken, sluit zich hierbij aan, te gelijk met eene aantooning van de uitkomsten der ondernemingen Gedoengpanie, Tempoeran en Boro.

---

(1) Voor dezen uitsleep hebben zich geen inschrijvers voorgedaan.

(2) In 1866 is de levering in natura vervangen door eene kwijting in geld, tot een jaarlijksch bedrag van f 21 000 voor Tempoeran en f 34 000 voor Boro.

Wijze van exploitatie.	Aantal houtwerken.	Waarde.	Onkosten tot aan de plaats van levering.	Aanmerkingen.
Blandongdienst.				
Rembang (afdeelingen Bodjonegoro en Blora)	16 050	f 373 908	*a.* f 219 282	*a.* Geleverd te Boenga en Panawangan en voor een klein gedeelte te Ngareng.
Id. (district Djatirogo, afdeeling Toeban) .	4131	38 323	*b.* 23 153	*b.* Idem te Bantjar Ledok.
Id. (regentschap Blora)	653 dolken.	*c.* 1 863	*d.* 1 012	*c.* Opbrengst bij den publieken verkoop te Ngareng.
Madioen (regentschappen Madioen en Ngawie)	9495	niet opgeg.	*e.* 11 519	*d.* Geleverd te Ngareng.
Aanbrengst in vrijwilligen arbeid.				*e.* Idem aan de verzamelplaatsen Sonde en Kalie Goenting. Van de geleverde hoeveelheid werden 1190 stuks op de vendutien te Ngawie en Madioen in veiling gebragt, die gezamenlijk opbragten f 11 519.
Rembang	*f.* 207 490 (meest sierappen).	f 33 255	19 520	
Aankap op contract.				
Samarang (onderneming Gedoengpanie)	*g.* 20 920 balken.	189 599	—	*f.* Ingevolge het nieuwe boschreglement is deze aanbrengst onder ultimo December 1865 gestaakt.
	1060 doodkistplanken.	26 500		*g.* Het gouvernements-aandeel, geleverd vrij van kosten op de stapelplaats te Samarang, bestond uit 4164 balken en 212 doodkistplanken, ter gezamenlijke waarde van f 43 084.
Id. (onderneming Tempoeran)	*h.* 6904 balken	78 028	—	
	2696 planken.	4 608		
	3209 dolken.	18 727		
Kedirie (onderneming Boro).	*i.* 10 266 balken.	niet opgeg.	—	*h.* Het gouvernements-aandeel bedroeg 1150 balken en 563 planken, ter waarde van f 16 894. De levering moest geschieden te Samarang, dan wel op eenige tusschenplaats aan de Toentang-rivier of aan het zoogenaamde Demaksche kanaal.
				i. Het gouvernements-aandeel, geleverd vrij van kosten aan de stapelplaats te Kedirie, bestond uit 742 balken, waarvan echter de waarde niet is opgegeven. Omtrent de loonen door den ondernemer voor het kappen en slepen betaald wordende, wordt vermeld gevonden dat deze, naar gelang van de afmetingen en afstanden, verschillen van f 8 tot f 14 per kub. el.

Overigens worden de gebruikelijke jaarlijksche opgaven omtrent den aankap en bijplant van djatiehout in de verschillende gewesten van Java en Madura, met uitzondering van de Vorstenlanden, aangetroffen in bijlage lit. BB. Blijkens dien staat beliep het getal der (in een tiental residentien) op magtiging van het bestuur, voor de plaatselijke behoefte gekapte djatiebalken en dolken 3 110 320 tegen 249 587 stuks in 1864, en daarvan in Soerabaija alleen 3 014 249.

Het cijfer der in den regentijd van 1865/6 tot aanvulling of uitbreiding bijgeplante jonge djatieboomen bedroeg 1 099 093 in geregelde nieuwe plantsoenen en 27 884 minder geregeld in of bij de bosschen zelven, tegen respectivelijk 1 785 139 en 106 482 in 't vorig jaar. Voor dien aanplant, welke zooveel mogelijk geschiedt door een bepaald getal personen of huisgezinnen (zie het vorig Verslag, bladz. 170) wordt eene betaling te goed gedaan van f 20 per bouw. De vermindering betreffende het cijfer der ongeregelde aanplantingen was een gevolg van de staking, krachtens een besluit van 29 Augustus 1865, der bevolen jaarlijksche djatie-aanplantingen langs wegen, wachthuizen enz., en zulks op grond van de min gunstige uitkomsten daarvan verkregen. (1)

Om dezelfde reden werd, krachtens een besluit van 6 September, niet verder voortgezet de in 1857 (zie het Verslag van dat jaar, bladz. 136) op last van het bestuur aangevangen jaarlijksche aanplanting van walikoekoenhout in de residentie Rembang. Ook werd bepaald dat op Java geene djatieplantsoenen meer zullen worden aangelegd in streken welke hooger dan 1500 voet boven de oppervlakte der zee gelegen zijn, en werd voor Bantam, waar de grondsoort voor de djatiecultuur niet geschikt bleek te zijn, geheel afgezien van verdere uitbreiding der plantsoenen.

De tariven van betaling der aan de verzamel- of stapelplaatsen te leveren zoogenaamde kleine houtwerken, laatstelijk in 1858 vastgesteld, werden in het belang der bevolking herzien en in verband daarmede ook de gouvernements-tariefsprijzen gewijzigd (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 112); ook werd de in 1864 toegestane verhoogde betaling voor het blandongs-werkvolk bij den aankap ingedeeld, alsnog tot de drijvers en hun vee uitgestrekt (*Indisch Staatsblad* 1865, n°. 72).

Voor de bevolking in Kadoe werd een groot bezwaar opgeheven door de bepaling dat het transport van hout ten behoeve van 's lands bouwwerken, hetwelk uit de bosschen der residentie Samarang werd verkregen, voortaan niet meer door de bevolking, maar bij aanneming zal plaats hebben.

De commissie voor de opname en kaartering der djatiebosschen volbragt gedurende 1865 de opname in Japara en Samarang en voltooide ook de boschkaarten van de vroeger opgenomen residentien Rembang, Madioen, Kedirie en Soerabaija.

Met betrekking tot het personeel voor het boschwezen, waaromtrent ook bepalingen voorkomen in het hier boven bedoelde reglement van 10 September 1865, verdient hier nog vermelding het Koninklijk besluit van 10 Julij 1865, n°. 84 (*Indisch Staatsblad* n°. 113), houdende bepalingen op de benoembaarheid, hetzij in Nederland, hetzij in Indie, van technische ambtenaren bij dezen tak van dienst, en regelingen aangaande de voordeelen en verpligtingen aan de uitzending uit Nederland verbonden. Als voorwaarde van benoembaarheid is voorgeschreven het afleggen van het daarbij vastgestelde theoretisch en praktisch examen. Van het theoretisch examen zijn echter vrijgesteld zij, die in het bezit zijn van het diploma van landbouwkundige, vermeld in art. 57 der wet van 2 Mei 1863 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 50), mitsgaders van een getuigschrift van met goed gevolg te hebben bijgewoond een volledigen cursus in de bosch- en houtcultuur, hetzij aan de polytechnische school te Karlsruhe, hetzij elders. Aan hen die in het bezit zijn van zoodanig diploma en getuigschrift, verkregen vóór 1 October 1866, is vrijstelling ook van het praktisch examen toegekend.

c. Veeteelt.

In bijlage lit. CC vindt men de opgaven zamengevat die omtrent dit onderwerp van de hoofden van gewestelijke besturen werden ontvangen.

Blijkens die aantooning zou de veestapel op Java en Madura (met uitzondering van de residentien Batavia, Soerakarta en Djokdjokarta) onder ultimo 1865 hebben bestaan uit

---

(1) Sedert is ook de last tot aanplant in geregelde tuinen opgeheven; daarentegen zal worden geplant in vroeger uitgekapte perceelen, doch zulks in vrijwilligen arbeid.

2 117 961 buffels, 956 724 runderen en 514 063 paarden, hetgeen in vergelijking met 1864 eene vermeerdering aanwijst van 63 335 buffels, 61 365 runderen en 13 203 paarden. Intusschen mogen deze cijfers, zoo als meermalen is opgemerkt, niet anders beschouwd worden dan als te zijn opgegeven bij benadering.

In enkele gewesten deden zich besmettelijke ziekten voor, die evenwel bij onderzoek bleken weinig beteekenend te zijn. (1)

Steeds worden van wege het bestuur zooveel mogelijk wenken gegeven in het belang eener vermeerdering en veredeling van den veestapel en wel in opvolging der deswege in 1861 gegeven voorschriften. Ofschoon die pogingen gezegd worden voor enkele gewesten niet geheel zonder vrucht te zijn gebleven, zigtbaar door het aanleggen der kralen (stallingen) op meer geschikte plaatsen en een beter toezigt op het weiden, stuitten zij echter in de meeste gevallen af op het karakter van den inlander en de omstandigheden waaronder hij leeft. Raadgevingen tot het aanleggen van weilanden worden eveneens gezegd tot dusver weinig te hebben uitgewerkt, doordien de bevolking de daartoe geschikte gronden over het algemeen liever wenscht dienstbaar te maken aan de teelt van voedingsmiddelen.

Doorgaans legt de inlander nog de meeste zorg aan den den dag voor den buffel, aangezien deze zijn voornaamste bedrijfskapitaal uitmaakt. In verreweg de meeste gewesten maakt deze diersoort dan ook het grootste bestanddeel van den veestapel uit. Runderen worden meer aangetroffen in Probolingo, Bezoekie, Pasoeroean, Banjoewangie en Kadoe en vooral ook op Madura, waar de rundveestapel, ondanks de belangrijke uitvoeren, voortdurend op eene gewenschte hoogte blijft, hetgeen alleen wordt toegeschreven aan de uitmuntende weiden welke allerwege op dat eiland worden gevonden, en aan de groote zorg die de Madurees voor zijn vee heeft, eene zorg die bij eenigzins gegoede inlanders gezegd wordt zoo ver te gaan, dat de runderen elk afzonderlijk geplaatst worden in stallen met houten bevloeringen en een paar voeten boven den grond verheven. De mindere Madurees zal zelfs nimmer verzuimen na volbragten veldarbeid zijne runderen te doen baden en te wasschen. Ter hoofdplaats Pamakassan wordt met goed gevolg twee malen 's weeks veemarkt gehouden.

In Buitenzorg was eene vereeniging tot stand gekomen, ten doel hebbende pogingen aan te wenden om het paardenras en den veestapel te verbeteren, voornamelijk door het gebruik van ruinen aan te moedigen en het overmatig gebruik van hengsten — waaraan die vereeniging den achteruitgang van het paardenras toeschrijft — tegen te gaan.

Op de particuliere landen in de afdeeling Krawang wordt veel gedaan tot veredeling van het rund.

De in het jaar 1865 gehouden veetentoonstellingen, als pogingen tot vermeerdering en verbetering van het vee, gaven aanvankelijk nog weinig resultaat. In Kadoe had de resident, in stede van eene tentoonstelling, een ander middel beproefd om de bevolking tot het houden van jaarlijksche veemarkten voor te bereiden. Op de verschillende districtshoofdplaatsen had hij namelijk één in het afgeloopen jaar den veestapel doen uitkomen en aan de eigenaars der beste en schoonste beesten kleine geldelijke belooningen toegekend, bij welke gelegenheden de bekroonde beesten met groen getooid en voorafgegaan door gamelanspel door de dessa rondgeleid waren.

Door het overlijden van den gouvernements-veearts te Soerabaija kon gedurende 1865 van de onder zijne leiding staande school voor inlandsche veeartsenijkundigen weinig partij worden getrokken. Maatregelen werden evenwel genomen ten einde de lessen zoo spoedig mogelijk te doen hervatten. Ingevolge eene dit jaar gemaakte bepaling zullen de leerlingen voortaan jaarlijks aan een vergelijkend examen worden onderworpen en zal alsdan aan den bekwaamste, tijdelijk en zoo lang hij de veeartsenijkundige praktijk als hoofdmiddel van bestaan zou uitoefenen, ten laste van 's lands kas, zoo noodig, eene maandelijksche tegemoetkoming kunnen worden toegekend, waartegen het Gouvernement zich het regt voorbehoudt om bij bestaande behoefte over zijne diensten te beschikken. In 1865 kon zoodanig examen nog niet worden gehouden.

De resultaten van de fokkerij van merinosschapen te Garoet (zie het vorig Verslag,

---

(1) Ook later is op enkele plaatsen van Java eene ziekte onder het vee voorgekomen, die zich echter niet verder heeft verspreid. Tot het in 't leven roepen van bepalingen, die den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid zullen schenken om maatregelen te nemen tot wering van besmettelijke veeziekten, is de tusschenkomst van den wetgever ingeroepen. (Tweede zitting 1867/68, n°. **15.**)

bladz. 174) werden voorloopig als gunstig beschouwd. Gevolgtrekkingen voor de toekomst waren evenwel nog niet te maken.

d. Zijdewormenteelt. (1)

De proeven met de zijdewormenteelt werden ook dit jaar op de landbouw-etablissementen in Krawang en Banjoewangie, zoomede in de adsistent-residentie Buitenzorg voortgezet.

Met het oog op de kosten waren de uitkomsten tot dus ver bij genoemde etablissementen verkregen, niet gunstig te noemen. En in het Buitenzorgsche, waar sedert een paar jaren de uit Siam afkomstige gele zijdeworm, even als eene soort uit de Lampongsche districten, die witte zijde spint, bijzonder gunstig slaagde, vertoonde zich dit jaar voor het eerst de in Europa heerschende ziekte onder de wormen, die al meer en meer toenam en eindelijk de rupsen in alle niet ver van elkander verwijderde loodsen deed bezwijken. Na eenige vruchtelooze pogingen om de kwaal te stuiten door aanvoer van eijeren van de vroeger naar elders verspreide bezendingen en uit onbesmette kweekerijen afkomstig, scheen het intusschen te blijken dat niet de eijeren de kiemen van bederf in zich bevatten, maar dat de oude localen en ook de gereedschappen voor de kweeking der rupsen bestemd, met de smetstof bezwangerd waren, want in eene opzettelijk daartoe vervaardigde nieuwe loods, voorzien van geheel nieuwe gereedschappen, werden van rupsen, gekweekt uit eijeren van elders afkomstig, en waaronder reeds besmetting in een ligten graad heerschte, de fraaiste cocons verkregen, zonder dat er eene enkele rups aan de ziekte bezweken was.

Bij de twee huurondernemingen Tjogrek en Tjikema, op welke laatste onderneming de proeven voor gouvernements-rekening worden genomen onder de leiding van den hortulanus bij 's lands plantentuin, werden intusschen, uit hoofde van den ondervonden tegenspoed, respectivelijk slechts verkregen 100 en 10 Amst. ponden zijde.

De productie bij het etablissement in Krawang bedroeg dit jaar 100 Amst. ponden ruwe en 108 pond vloszijde, terwijl uit Banjoewangie verkregen werd 88 en 28 Amst. ponden, makende, met inbegrip van de vroeger vervaardigde hoeveelheid, voor Krawang in het geheel ruim 126 pond ruwe en 124 pond vloszijde, en voor Banjoewangie respectivelijk 101 en 38 pond.

De moerbezien-aanplantingen onder ultimo 1865, in Krawang 13 en in Banjoewangie 18 bouws bedragende, hadden door buitengewone droogte veel geleden; bij eerstgemelde inrigting had men dien ten gevolge de voortteeling der wormen, bij gemis aan voedsel, eenigen tijd moeten staken.

De uitgaven voor kosten van opvoeding der wormen, het afspinnen der cocons en verderen fabriekarbeid, met inbegrip van de kosten van onderhoud der daarbij te werk gestelde veroordeelden (in Krawang ten getale van 60 en in Banjoewangie van 100), worden opgegeven in 1865 te hebben bedragen voor eerstgemeld etablissement f 4125 en voor dat in Banjoewangie f 13 171. De Krawangsche zijde kwam mitsdien te staan (6 pond vloszijde gerekend ter waarde van 1 pond ruwe zijde) op gemiddeld f 34,95, het product uit Banjoewangie op gemiddeld f 141,62 het Amst. pond. Eene te Batavia verkochte hoeveelheid van circa 105 Amst. ponden, afkomstig van de kweekerijen te Tjikema (Buitenzorg) en van die te Banjoewangie, bragt onzuiver f 891 op, alzoo niet meer dan f 8,50 per pond.

Omtrent eene vroeger door de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij ingekochte en in Nederland onderzochte partij werd dit jaar eene nota van bevinding van deskundigen ontvangen, vergezeld van eene opgaaf der bij de behandeling gebleken hoedanigheid. Ten einde van de daarin voorkomende wenken bij de fabricatie van zijde zoo veel mogelijk te doen partij trekken, werd daarvan aan de hoofden der betrokken gewesten zoomede aan den hortulanus mededeeling gedaan.

Met opzigt tot de particuliere zijde-onderneming in het Malangsche (Pasoeroean) is alleen vermeld gevonden dat de vooruitzigten gedurende 1865 niet verbeterd waren.

Uit Soerakarta werd eene aanvrage ontvangen om afstand van gronden voor het aanleggen van moerbezien-aanplantingen, behoudens geldelijke tegemoetkoming uit 's lands

(1) Zie ook het aangeteekende onder „11°. Menado" in § 2 hieronder

kas. In dit verzoek werd echter niet getreden, doch de belanghebbende overgewezen tot de bepalingen in *Indisch Staatsblad* 1856, n°. 64. Sedert was op deze aanvrage niet teruggekomen.

§ 2. *Buitenbezittingen.*

Met verwijzing naar vroegere Verslagen wordt omtrent den landbouw, het boschwezen en de veeteelt in de bezittingen buiten Java en Madura het volgende ontleend aan de opgaven der hoofden van gewestelijk bestuur over 1865.

1°. Gouvernement van Sumatra's Westkust:

Rijst. De weêrsgesteldheid was in 1865 voor deze cultuur gunstig. In het geheel werden verkregen (behalve op Nias, van waar geen voldoende opgaven zijn te bekomen) 6 314 078 pikols rijst, tegen 4 168 458 pikols in 1864.

Misgewassen hebben alleen plaats gehad in eenige streken der Padangsche Bovenlanden en in het landschap Indrapoera. Ook op de Batoe-eilanden beantwoordde de oogst niet aan de verwachting.

De rijstbouw op sawahs, reeds vrij algemeen, was in sommige afdeelingen weder belangrijk toegenomen. Bij den lust, die op de meeste plaatsen in de uitbreiding der rijstcultuur wordt opgemerkt, is slechts geringe aansporing noodig om de bestaande waterleidingen te doen onderhouden en verbeteren, en, zoo noodig, nieuwe te doen aanleggen. In de noordelijke streken, bijzonder in Mandheling en Ankola, bleef men echter hechten aan de oude gebrekkige wijze van bewerken, ofschoon door het bestuur moeite werd gedaan om ook hierin verbetering te brengen.

De rijstprijzen waren ondanks den ruimen oogst vrij hoog, hetgeen aan steeds vermeerderenden uitvoer wordt toegeschreven. Gemiddeld kostte de pikol rijst te Padang f 6, in de Padangsche Bovenlanden f 4,50, te Priaman f 4, te Aijer Bangies f 4 en te Sibogha f 5.

Over zee naar havens buiten dit gouvernement werd uitgevoerd eene hoeveelheid van 150 448 pikols, tegen 69 153 in 1864.

Klapperteelt. Na den rijstbouw is de klapperteelt voor den inlander de meest geliefde tak van landbouw. Aan de kustplaatsen en in het algemeen in de lagere streken van dit gewest, zoomede op de eilanden langs de kust, zijn uitgestrekte klapperaanplantingen.

In de residentie Padangsche Bovenlanden is vooral de afdeeling Paijakombo rijk aan klapperboomen; het aantal wordt daar zelfs op een half millioen geschat; elders in genoemde residentie is het klimaat minder voor de klapperteelt geschikt.

In de Padangsche Benedenlanden is het aantal klapperboomen zelfs niet bij benadering op te geven. Volgens opgaaf der hoofden zouden er in de afdeeling Priaman ruim elf millioen aanwezig zijn. De residentie Tapanolie is het minst bedeeld; in de binnenlanden worden alleen in het district Groot-Mandheling klapperaanplantingen in de kampongs aangetroffen. Daar heeft die cultuur nog aanmoediging en aansporing noodig, wat elders niet meer vereischt wordt. Directe bemoeijenis heeft echter niet plaats.

De teelt van den klapperboom is over 't algemeen onbeduidend in die streken waar de bevolking nog de voorkeur geeft aan het bewerken van ladangs, in plaats van sawahs, of waar de gesteldheid van den grond dan wel de geringe bevolking de bewerking van natte rijstvelden in den weg staat; de ladangs toch zijn spoedig uitgeput en moeten gewoonlijk om de twee jaren verlaten worden, als wanneer in de bosschen eene andere gelegenheid wordt gezocht. Bij zoodanige wisseling van woonplaats bestaat er weinig lust om zich toe te leggen op eene cultuur als die van den klapper, die eerst na 7 of 8 jaren vruchten afwerpt.

Ten gevolge van de groote verscheidenheid van temperatuur, waardoor op de eene plaats de klapperboom welig tiert en op de andere weinig of niets produceert, is de handel in noten en olie zeer levendig. Uit- of invoer van plaatsen buiten dit gewest had niet plaats.

Koffij. De weêrsgesteldheid was in 1865 voor de koffijcultuur niet gunstig; langdurige droogte en hevige winden gedurende den bloeitijd belemmerden de vruchtzetting.

De oogst was dien ten gevolge een der geringste van de laatste jaren en wierp slechts 123 746 pikols af, tegen 187 505 in het zeer gunstige jaar 1864. Onder deze cijfers waren begrepen respectivelijk 6271 en 8182 pikols aan koffij 2de soort. (1)

De inkoopprijs beliep dit jaar f 12 per pikol, zijnde weder f 0,50 meer dan in de drie voorafgegane jaren.

Eene hoeveelheid van 122 000 pikols koffij werd dit jaar in veiling gebragt, die voor de vier veilingen dooreen genomen gemiddeld opbragt: voor 116 000 pikols, 1ste soort, f 42,75 5 en voor 6000 pikols, 2de soort, f 28,24 per pikol. De prijzen van 1864 waren respectivelijk voor 164 400 en 8400 pikols f 39,47 en f 29,11. (2)

In de streken, welke voor de koffijcultuur geschikt zijn, werden dit jaar bijplantingen gedaan, zoo tot uitbreiding waar dit zonder bezwaar kon geschieden, als tot aanvulling.

Ten einde de cultuur bij de bevolking meer gewild te maken, wordt er door het bestuur steeds naar gestreefd dezelve zoo min mogelijk bezwarend te doen zijn. Waar de pakhuizen te ver af waren gelegen, werden nieuwe opgerigt, ten einde de aflevering te vergemakkelijken. In de residentie Tapanolie, waar bij uitzondering in geregelde tuinen wordt geplant, werd zulks op sommige plaatsen bezwarend geacht. Uit aanmerking hiervan werd vrijheid gegeven om ieder voor zich te planten waar men meende kans van slagen te hebben. Een gebrek waarover vrij algemeen te klagen viel, was gelegen in het te digt opeen planten, hetgeen niet alleen de ontwikkeling der boomen belemmert, maar ook den pluk bemoeijelijkt.

In 't vorig Verslag werd melding gemaakt van de ordonnantie van 20 Januarij 1864 (*Indisch Staatsblad* n°. 8), houdende wettelijke regeling van het in dit gouvernement werkende koffijstelsel. Daar het bleek dat ook op Nias de koffijcultuur begon aan te wakkeren, zonder dat het echter, in verband ook met de voorhanden middelen van bestuur op dat eiland, wenschelijk geacht werd aldaar eene verpligte levering in te voeren, werd het noodig geacht alsnog eene voorziening te nemen, ten einde in 't algemeen al de eilanden en eilandgroepen, tot het gouvernement van Sumatra's Westkust behoorende, waar zich welligt later hetzelfde als op Nias zou kunnen voordoen, aan het bepaalde bij gemelde ordonnantie te onttrekken. Hiertoe werd overgegaan bij ordonnantie van 17 Mei 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 49). Bij vervoer op den vasten wal van Sumatra of den wederuitvoer van daar, zal echter de koffij van de eilanden afkomstig moeten gedekt zijn door een bewijs van herkomst, af te geven ter plaatse van den invoer.

Gedurende 1864 was eene hoeveelheid van ongeveer 15 pikols Niassche koffij te Goenong Sitolie in den handel gebragt, waarvan een klein gedeelte naar Padang was vervoerd.

Tabak. In de Padangsche Bovenlanden, met name in de afdeelingen L Kotta's, Tanah-Datar, XIII en IX Kotta's en ook in Mandheling (Tapanolie), waar geschikte tabaksgronden worden aangetroffen, betoonde de bevolking veel genegenheid voor de teelt van dit gewas. Wegens de slechte bereidingswijze bleef echter de qualiteit zeer middelmatig.

De oogst kan zelfs niet bij benadering worden opgegeven, doch schijnt niet toereikend voor de behoefte, daar in verscheidene streken nog veel Java-tabak wordt ingevoerd. Alleen voor Mandheling beloopt die invoer eene waarde van f 150 000.

De uitkomsten verkregen van de cultuur van tabak voor de Europesche markt, waartoe zich in 1863 in de vallei van Paijakombo (afdeeling L Kotta's), twee particuliere ondernemers hadden gevestigd, waren tot dusver bevredigend. Omtrent de hoeveelheid van het door hen opgekochte product is echter geen opgaaf ontvangen.

Gambier. Bij de groote vraag naar dit artikel, waardoor daarvan goede voordeelen te behalen zijn, merkte men veel lust voor deze cultuur op, vooral in de afdeeling L Kotta's (Padangsche Bovenlanden). Ook in Ankola (Tapanolie), wordt gambier ver-

---

(1) De oogst van 1866 gaf 134 942 pikols.

(2) Die van 1866 beliepen voor 132 400 en 6400 pikols, gemiddeld f 41,56 5 en f 21,86.

bouwd; aldaar bepaalde men zich echter tot het droogen der bladeren zonder verdere bereiding.

In de Padangsche Bovenlanden werd het sap of de getah uitgeperst en in den vorm van schijfjes in den handel gebragt. De prijzen dezer schijfjes per 10 000 stuks waren in 1865 naar gelang van de soort f 15, f 10 en f 5.

Suiker. Suikerriet wordt vrij algemeen geteeld, doch uitsluitend voor eigen verbruik. De prijs van den baban van 80 Amst. ponden bedraagt doorgaans f 12 à f 13. In Mandheling, waar bijna geen suikerriet wordt gekweekt, maakt men meer werk van den anau- of arengpalm, waaruit mede suiker wordt bereid. Eene groote hoeveelheid arengsuiker wordt jaarlijks naar Padang uitgevoerd.

Katoen. Hetgeen betreffende deze cultuur in 't vorig Verslag voorkomt, is ook voor 1865 van toepassing.

Peper. Omtrent deze cultuur valt, na het vermelde in 't vorig Verslag, alleen aan te teekenen, dat de productie van Natal slechts 35 pikols beliep, tegen 118 in 't vorig jaar, terwijl de uitvoer van Baros, die in 1863 nog 1056 pikols bedroeg, dit jaar niet meer was dan 163 pikols. Van Atjeh wordt peper te Padang aangebragt, doch ook daar scheen die cultuur achteruit te gaan, nu men meer werk begon te maken van de koffijcultuur. In 1865 bedroeg de uitvoer van peper te Padang, bijna geheel Atjehsch product, 7065 pikols, ter waarde van f 98 910.

Notenmuscaat. In deze cultuur werd geene vooruitgang waargenomen. De uitvoer van noten en foelie bedroeg eene hoeveelheid van 111 pikols ter waarde van f 21 000.

Kassia (kaneel). Van de inzameling van dit product, dat veelal in het wild wordt aangetroffen, wordt weinig of geen werk gemaakt, omdat de qualiteit niet van de beste en het derhalve in den handel niet gezocht is.

Bosschen. Het gouvernement van Sumatra's Westkust is rijk aan bosschen, die de beste houtsoorten opleveren. De eilanden langs de kust en bijzonder de Batoe-eilanden leveren houtwerken geschikt voor den scheepsbouw. Aan de strandplaatsen, waar het terrein minder moeijelijkheden aanbiedt, is hout in voldoende hoeveelheid en tegen vrij billijke prijzen te verkrijgen; elders, in de binnenlanden, bedingt men soms een bovenmatigen prijs, vooral voor zware houtwerken. Gebrek aan sleepwegen en ook gemis aan vast en doorloopend werk, waardoor er slechts weinig personen te vinden zijn, die voor een korten tijd zich met het verzamelen van houtwerken willen bezig houden, zijn oorzaak van de stijging der prijzen, die in dit gewest uiteenloopen van f 20 tot f 45 per kub. el.

Evenwel — zegt de gouverneur — worden de bezwaren langzamerhand overwonnen, en kan tegenwoordig op elke plaats, het zij dan met meer of minder moeite, het benoodigde hout verzameld worden.

De bosschen leveren behalve hout nog andere producten op, waarvan de inzameling aan velen een goed middel van bestaan oplevert. Tot dezen behooren de kamfer, getah balam, getah pertja, benzoin, was, rottan en dammar.

De kamfer, hier bekend onder den naam van kapoer baros, wordt in de noordelijke streken ingezameld. Het product heeft groote waarde voor de Chinezen, die het kattie van de beste soort met f 80 tot f 100 betalen. Behalve dammar en rottan worden de overige boschproducten grootendeels in de onafhankelijke landen ingezameld.

Veeteelt. Aangaande dit onderwerp zijn, met het oog op vroegere mededeelingen, geene nadere bijzonderheden aangeteekend gevonden. De opgaven der hoofden omtrent de sterkte van den veestapel wijzen voor 1865 eene belangrijke vermindering aan, hetgeen echter, volgens den gouverneur, niet wel was aan te nemen, daar zich geene omstandigheden hadden voorgedaan, waaraan zoodanige vermindering zou te wijten zijn. (1)

---

(1) Zie omtrent de sedert 1866 op Sumatra heerschende veeziekte, bladz. 45 der Memorie van Beantwoording betreffende de Indische begrooting voor 1868 (Zitting 1867/68, **II**, n°. 38). Zie ook n°. 15 van de stukken der tweede zitting 1867/68.

2°. Benkoelen.

Rijst. Hoewel in de laatste jaren, voornamelijk in de afdeeling Kroë, eenige waterleidingen waren gegraven en sawahs aangelegd, zoo liet de rijstcultuur in dit gewest over 't algemeen nog veel te wenschen over. Pogingen tot afdoende verbetering waren echter door het bestuur in 't werk gesteld, zoowel door te trachten de verschillende doesons te bewegen tot zamenwerking in den aanleg van belangrijke waterwerken, als door de benoeming eener commissie tot het opzoeken van voor besproeijing gunstig gelegen terreinen.

De prijzen der rijst waren hoog, omdat de oogst niet overal voldoende was en er veel rijst naar de Redjang (Palembang) werd uitgevoerd. Ter hoofdplaats Benkoelen werd f 10 per pikol betaald, terwijl in de afdeelingen de prijzen uiteen liepen van f 5 tot f 16.

Van Padang, Painan en Priaman (Sumatra's Westkust) werden ingevoerd 7361 pikols, tegen 11 037 pikols in 't vorig jaar. De uitvoer over zee bedroeg 454 pikols; in 1864 slechts 19 pikols.

Peper. Ten gevolge van de uitbreiding der koffijcultuur ging die der peper zeer achteruit. Het aantal ranken was thans gedaald tot 1 937 833, waarvan 1 047 099 vruchtdragende.

De opbrengst was 1540 pikols zwarte en 290 pikols witte peper; in 1864 waren deze cijfers 1728 en 327.

De in veiling gebragte hoeveelheid bestond uit 1700 pikols zwarte peper en 366 pikols witte peper, waarvoor verkregen werd f 31 549. De veilingen van 1864, ten beloope van 2406 en 368 pikols, bragten op f 40 754.

Koffij. Zoo als hierboven reeds werd aangeteekend, breidt deze cultuur zich zeer uit. Het aantal boomen, bij het einde van 1864 2 320 196, was op ultimo 1865 tot 2 968 060 gestegen. Dat der vruchtdragende was geklommen van 214 536 tot 869 217.

De oogst was geringer dat in 't vorig jaar; de levering beliep slechts 39 pikols, tegen 146 en 163½ pikols in 1863 en 1864. De adsistent-resident meent echter dat een vrij aanzienlijk gedeelte van het product aan het gouvernements-monopolie wordt onttrokken door heimelijken uitvoer naar de aangrenzende Palembangsche landschappen Redjang en Ampat Lawang, waartegen niet voldoende kan worden gewaakt. Van de onlangs plaats gehad hebbende verbetering van den inkoopsprijs (zie het vorig Verslag, bladz. 179) mogen ten deze gunstige gevolgen worden verwacht. Sedert genoemde landschappen onder geregeld bestuur waren gebragt, had men zich daar met goed gevolg op de koffijcultuur toegelegd en waren vele Benkoelezen daarheen getrokken om gronden te ontginnen of in de koffijtuinen te werken. Reeds was de opbrengst zeer belangrijk.

Uit het onafhankelijke rijk Korintji werd te Mokko-Mokko (Benkoelen) ter markt gebragt eene hoeveelheid van 1012 pikols.

Andere cultures. Hetgeen hieromtrent in 't vorig Verslag is aangeteekend, is ook voor 1865 van toepassing. Alleen zou kunnen vermeld worden, dat de uitvoer van notenmuscaat beliep 72½ pikols en die van tabak (uit de afdeeling Kroë) 150 pikols, tegen respectivelijk 44 en 100 pikols in 1864. Of nog uitvoer van kruidnagelen heeft plaats gevonden blijkt niet.

Bosschen en *veeteelt.* De bosschen zijn zeer rijk aan deugdzame houtsoorten. Sedert eenigen tijd was de handel in hout tusschen de hoofdplaatsen en binnenlanden zeer levendig. Het vervoer geschiedt grootendeels langs rivieren.

Omtrent den veestapel valt voor het tegenwoordig Verslag slechts aan te teekenen, dat het getal runderen vrij belangrijk was toegenomen; het aantal buffels, waarvan steeds uitvoer naar Palembang plaats vindt, zou daarentegen zijn verminderd.

3°. Lampongsche districten.

Zoo als uit vroegere Verslagen blijkt, is de *rijst*productie in dit gewest niet voldoende voor de behoefte en wordt in het ontbrekende voorzien door aanvoer van Java en Palembang. De oogst viel dit jaar over het algemeen gunstig uit. De invoer van Java,

in de laatste jaren tusschen de 20 000 en 30 000 pikols rijst, bleef in 1865 tot 13 942 pikols beperkt. Op de handelsplaatsen kostte het product, even als in 't vorig jaar, f 7 à f 10 den pikol.

In den toestand der overige takken van landbouw was weinig of geen verandering gekomen. Onder verwijzing naar vroegere mededeelingen, moge men zich ditmaal bepalen, ook wat de zoo belangrijke inzameling van boschproducten betreft, tot de overname van eenige cijfers van uitvoer:

	Uitvoer in:			
	1865	1864	1863	
peper (in 1865 f 13 tot f 18 den pikol) . .	7966	14428	10067	pikols.
koffij (als voren f 30 à f 32)	1090	2610	5390	id.
katoen (als voren f 16 à f 18)	2533	1453	1112	id.
klappers	187400	363460	287525	stuks.
gomelastiek	1832	3536	6020	pikols.
dammar (hars)	10358	11575	10873	id.
boomwas	1	48	15	id.
boombast	2675	2788	2385	id.
bindrotting	55742	7849	16389	bossen.
rottingstokken	395200	441650	38500	stuks.
houtwerken (planken)	46255	44921	22212	id.

De sterkte van den veestapel wordt gezegd te zijn toegenomen wat de buffels en schapen betreft; het aantal paarden en runderen (reeds weinig belangrijk) zou daarentegen zijn verminderd.

4°. Palembang.

Rijst. Ofschoon de rijstbouw voornamelijk op drooge velden plaats heeft, breidde de sawah-bouw zich toch langzamerhand uit. In 1865 werden 12 nieuwe waterleidingen gegraven. De leiding nabij Lahat, waarvan in 't vorig Verslag sprake was, was nog onder handen.

Volgens de ingekomen berigten was de oogst bijna allerwege zeer gunstig uitgevallen. De productie overschrijdt de binnenlandsche behoefte. Uit de binnenlanden werden ter hoofdplaats ingevoerd 42 871 pikols rijst en 85 395 pikols padie, gevende een betrekkelijk gering verschil met de cijfers van 't vorig jaar.

De gemiddelde rijstprijzen waren: ter hoofdplaats f 9, in de Bovenlanden f 6 à 8 en in de Redjang f 11 à 13 per pikol; in 1864 waren die prijzen f 8,50, f 6 à 8 en f 10 à 16.

Katoen. De katoencultuur onderging eene niet onbelangrijke uitbreiding. In 1865 werden 42 000 pikols katoen uitgevoerd, tegen 36 000 pikols in 1864. Meest werden uitheemsche soorten (Nieuw-Orleansche en Egyptische) gecultiveerd. Voor ongezuiverd katoen werd, even als gedurende het grootste gedeelte van 1864, f 16 à 17 per pikol betaald.

Gambier. Dit product wordt in bijna alle afdeelingen aangekweekt en is een niet onbelangrijk artikel van uitvoer, dat op de Indische markten zeer gewild is. De beste soort is afkomstig uit de afdeeling Ampat Lawang. De aanvoer ter hoofdplaats beliep ongeveer 1646 pikols.

Tabak. In het landschap Ranau wordt tabak van uitmuntende qualiteit aangetroffen, die voor f 150 den pikol verkocht wordt. De tabakssoorten der overige afdeelingen behalen slechts f 15 à 45 per pikol. Uit de Redjang werden dit jaar 664 pikols naar Benkoelen uitgevoerd tegen den prijs van f 20.

Klappers. Deze hebben hier weinig oliedeelen. Het verkregen product wordt alleen tot keukengebruik aangewend, terwijl de lamp-olie van elders wordt ingevoerd.

De proef-aanplant te Moeara Enim van den oliepalm van de Kust van Guinea was in goeden staat. (1) De verkregen vruchten werden ter uitplanting naar andere afdeelingen gezonden. Uit dien hoofde was de beschikbare hoeveelheid te gering om eene proef te nemen met het bereiden van olie.

Koffij. De uitvoer van dit product van de hoofdplaats bedroeg dit jaar in het geheel p. m. 2600 pikols, voornamelijk uit de bovenlanden afkomstig, waar de tuinen een ruim product afwerpen. (2) De enkele koffijaanplantingen die in sommige benedendistricten worden aangetroffen, verkeeren in zeer verwaarloosden toestand.

Suiker. Bijna in alle streken dezer residentie wordt suikerriet aangetroffen, doch slechts in kleine hoeveelheid. Onderscheidene der hier voorkomende rietsoorten bereiken eene op Java onbekende hoogte. Bleek het riet ook eene voldoende hoeveelheid suikerdeelen te bevatten, aan de suiker-industrie zou dan, naar de meening van den resident, in dit gewest een ruim veld kunnen worden geopend, daar de op Java zoo bezwarende transportkosten bijna geheel zouden wegvallen bij het aanwezig zijn van talrijke rivieren, die den afvoer vergemakkelijken.

In de afdeelingen Kommering en Ogan Ilier wordt veel suiker voor inlandsch gebruik bereid uit den arengpalm.

Peper. Ten tijde van het sultans-bestuur werd hier de peper-cultuur op groote schaal gedreven; thans is zij geheel in verval. Het was echter toenmaals eene verpligte cultuur en de uitvoer der peper een monopolie der sultans. Alleen in de Kommering Oeloe worden thans nog enkele geregelde pepertuinen aangetroffen.

Boschproducten. In de uitgestrekte bosschen dezer residentie vindt men onderscheidene goede en deugdzame houtsoorten, doch wegens het moeijelijk vervoer wordt daarvan weinig partij getrokken. De rivieroevers en daaraan belendende streken zijn, door aankappingen in vroegere tijden, geheel van timmerhout ontbloot. Tot den aankap van tembesoe- en ijzerhout wordt de vergunning van het bestuur vereischt.

De uitvoer van boschproducten was als volgt:

			In 1865.	In 1864.	In 1863.
Gomelastiek	(pikols)	. . . . . .	289	462	119
Getah pertjah	(id.)	. . . . . .	101¾	446	630
Witte dammar	(id.)	. . . . . .	1 962	2 120	3 384
Zwarte »	(id.)	. . . . . .	»	328	5 409
Benzoin »	(id.)	. . . . . .	4 101	niet opgeg.	niet opgeg.
Wilde cardamon	(id.)	. . . . . .	51	id.	id.
Was	(id.)	. . . . . .	62	236	469
Rotting	(bossen)	. . . . . .	11 785	9 944	6 580
Rottingstokken	(stuks)	. . . . . .	86 690	549 710	171 023

Veeteelt. De veestapel was ook in 1865 in aantal vooruitgegaan. Hij bestond uit 19 171 buffels en 26 687 geiten (in 't vorig jaar, toen echter van de cijfers der hoofdplaats geen opgaaf was gedaan, waren die cijfers 16 152 en 20 253).

Voorts telde men in 1865 167 runderen, 108 paarden en 29 schapen; in 1864 respectivelijk 182, 111 en 27.

---

(1) Vergelijk ook het aangeteekende hiervoren in § 1 van dit hoofdstuk, onder „Klappercultuur".

(2) Vergelijk het aangeteekende hiervoren onder „Benkoelen".

5°. Banka.

In 1865 besloeg de *rijst*aanplant eene uitgestrektheid van 32 595 bouws, zijnde 4906 bouws meer dan in 't vorig jaar.

De oogst was, op enkele uitzonderingen na, voldoende voor de behoefte der inheemsche bevolking; hij beliep (in 7 van de 9 districten, zijnde ook nu van 2 districten geen voldoende opgaaf ontvangen) 59 249 pikols padie, tegen 26 986 pikols in 1864, toen wegens langdurige en ontijdige droogte de meeste kampongs van misgewas hadden te lijden gehad.

De vernieuwde bemoeijingen des bestuurs in het belang van den aanleg van sawahs (zie het vorig Verslag, bladz. 183) hadden ten gevolge gehad, dat werkelijk in het district Soengeiliat, in den omtrek der hoofdplaats en bij enkele kampongs, waar de gelegenheid gunstiger was, eenige stukken gronds, te zamen groot 7 bouws, tot sawahs waren ontgonnen. Voor zoover die proeven genomen waren onder het toezigt van den administrateur, waren zij volkomen gelukt, doch in de meer verwijderde kampongs, waar dadelijk toezigt ontbrak, faalden de pogingen door onverschilligheid der planters. Van de bovenbedoelde sawahs werden er eenige voor rekening van het districtshoofd bewerkt, die daartoe twee Chinezen tegen maandloon in dienst had genomen. Aan belangrijke uitbreiding der natte rijstcultuur viel nogtans naar de meening van den resident niet te denken, vermits het water steeds zooveel mogelijk voor de mijn-ontginning wordt benuttigd.

De prijs der padie was in 1865 f 4,50 à f 5, in *één* district f 6 per pikol.

Aanplantingen van *tweede gewassen* hadden vooral in de binnenlanden op ruime schaal plaats gehad.

Naar aanleiding van een vroeger geopperd denkbeeld, zal op Banka eene proef worden genomen met de teelt van een in de Preanger regentschappen gekweekt wordend uitmuntend voedingsmiddel van Kaapschen oorsprong, de zoogenaamde rosé-boontjes (zie het Verslag over 1861, bladz. 124). Te dien einde was eene voldoende hoeveelheid dezer peulvruchten van Java ontboden. (1)

Aan het voorschrift van art. 13 van het reglement voor het inlandsch bestuur op Banka (*Indisch Staatsblad* 1854, n°. 59), volgens hetwelk de dorpshoofden moeten zorg dragen dat bij huwelijken en geboorten telkens twee *klapper-* en twee pinangboomen geplant worden, werd volgens den resident in de laatste jaren beter dan vroeger de hand gehouden. In 't geheel telde men thans 77 217 klapperboomen, waarvan ruim een derde gedeelte vruchtdragend was. De prijs der 100 klappers was in sommige districten f 5 à f 6, in andere f 8 à f 10, en in *één* steeg de prijs tot f 12; de olie gold, naar gelang van de verschillende districten, f 0,50, f 0,60 en f 0,80 per kattie.

Aan *was* en *honig*, welker inzameling op Banka van oudsher een middel van bestaan uitmaakt, werd verkregen respectivelijk 157 en 302 pikols ter waarde van f 19 593; in 't vorig jaar was die hoeveelheid 115½ en 394½ pikols, ter waarde van f 17 364. Daarentegen werd weinig gedaan aan het inzamelen van getah pertjah en gomelastiek, naar het schijnt wegens de hieraan verbonden meerdere moeite.

De *gambier*cultuur, waarvan alleen in de districten Soengeiliat, Merawang en Pangkalpinang eenig beduidend werk wordt gemaakt, was weder toegenomen; het aantal heesters aldaar was dit jaar gestegen van 127 920 tot 160 834. De verkregen productie, ongerekend die van Merawang, waar de aanplant het grootst is (102 247 heesters), beliep 29 pikols, die tegen den prijs van f 50 per pikol van de hand werden gezet.

In 't vorig Verslag werd aangeteekend, dat in de kampongs en op de erven der woningen vrij algemeen de *koffij*heester wordt aangetroffen, die een weelderig aanzien heeft en vele vruchten afwerpt. Thans wordt nader berigt dat de boomen uitsluitend dienen tot paggers ter beschutting van andere gewassen. Ook wordt het product gezegd klein en flaauw van smaak te zijn, zoodat het, volgens den resident, niet te verwachten

(1) Zie bladz. 9 van het Rapport der Commissie belast geweest met het onderzoek van het Regeringsverslag over 1861. (Zitting 1864/65, n°. XXXVI.)

is dat de Banka-koffij, zelfs bij belangrijke uitbreiding, immer een gewild artikel van uitvoer zou worden.

Ten opzigte van den vroeger vermelden proef-aanplant van Java-*tabak* is niets naders vermeld gevonden.

Behalve het benoodigde hout voor het smelten van tin en hetgeen verder met de tin-exploitatie in verband staat, leveren de *bosschen* op Banka nog eene groote hoeveelheid hout op, zoowel voor 's lands werken als voor de particuliere nijverheid. In verband met de gedurige aankappingen ter voorziening in de verschillende behoeften, wordt in de onmiddellijke nabijheid der kampongs weinig zwaar en deugdzaam hout meer aangetroffen. (1)

Van *veeteelt* wordt op Banka bijna in 't geheel geen werk gemaakt. Slechts leggen de Chinezen zich nog al toe op het aanfokken van varkens.

6°. Billiton.

De *rijst*bouw leverde in 1865 eene productie op van 19 800 pikols, hetgeen voor de plaatselijke behoefte niet voldoende was. In het ontbrekende werd door aanvoer voorzien.
Nieuwe proeven met Java-padie konden slechts op kleine schaal genomen worden, omdat het daarvoor bestemde zaad eerst werd ontvangen toen de meeste ladangs reeds beplant waren.

De proeven met *koffij* en *katoen* waren wederom mislukt; de grond wordt gezegd voor die gewassen niet geschikt te zijn.

7°. Riouw en onderhoorigheden.

In deze residentie neemt de *sagoe* onder de levensmiddelen een eerste plaats in; ook is het een belangrijk artikel van uitvoer naar Singapore. Men treft den sagoepalm voornamelijk aan op Lingga, in Indragiri, zoomede in Siak en onderhoorigheden.

Rijst kan intusschen niet worden ontbeerd, daar de sagoe, ofschoon toereikend wat de hoeveelheid betreft, op zich zelf geen voldoend voedingsgehalte bezit. Mislukking van het rijstgewas veroorzaakt dan ook veelal ongelegenheid. In het ontbrekende wordt dan voorzien door invoer van elders. Door het uitblijven dier aanvoeren bestond in den aanvang des jaars ter hoofdplaats Riouw vrees voor gebrek. Op verzoek van den kapitein der Chinezen kwam het Gouvernement te hulp met eene bezending van 1500 pikols, ten einde tegen betaling te worden verstrekt, behoudens een gedeelte dat ter beschikking van den onderkoning werd gelaten ter kostelooze uitdeeling aan de inlandsche bevolking.
In eigenlijk Siak neemt de rijstbouw toe, doch is de opbrengst nog niet voldoende voor de behoefte. De noordelijke onderhoorigheden van Siak, met name de kustplaatsen Panei, Bila en Assahan, drijven eenigen uitvoerhandel in rijst; voor beide eerstgemelde plaatsen bedroeg de uitvoer 24 000 pikols aan rijst en padie; voor Assahan, gedurende 9 maanden, 1039 pikols rijst en 13 145 pikols padie.

Onder de nijverheidsgewassen van den Lingga-Riouw archipel behooren in de eerste plaats in aanmerking te komen de *gambier* en de *peper*. De planters zijn schier uitsluitend Chinezen, die van den Sultan of van den onderkoning gronden in huur hebben. In vroegere jaren werden die gronden kosteloos aan de planters ten gebruike afgestaan, doch sedert de laatste 20 jaren is de betaling van een huurschat in zwang gekomen, aanvangende met het derde jaar der ontginning. Het bedrag daarvan is bij de toenemende mededinging van lieverlede verhoogd geworden en verschilt thans van 4 tot 12 dollars 's jaars per tuin of plantage. Sommige planters hebben den grond nog kosteloos in gebruik.
Zoo als meermalen is opgemerkt, kan het ware bedrag der verkregen gambierproductie niet worden opgegeven; slechts dat gedeelte hetwelk naar Riouw verzonden wordt ter afscheping naar Java en Balie komt ter kennis van het bestuur; hetgeen naar Singapore uitgevoerd wordt, blijft onbekend.
Volgens de opgaven der Chinesche hoofden, waarop echter niet met genoegzame zeker-

(1) Over de afschaffing der blandongdiensten, zie men hoofdstuk C, afdeeling IV, § 2.

heid is af te gaan, zou in 1865 belangrijk minder verkregen zijn dan in de laatste jaren, namelijk slechts 123 990 pikols, tegen 153 396 pikols in 't vorig jaar en 151 119 in 1863.

De uitvoeren te Riouw bedroegen in de beide voorgaande jaren achtereenvolgens 119 907 en 127 562 en in 1865 119 051 pikols.

Aan het verslag van den resident worden, met betrekking tot deze cultuur, nog de volgende bijzonderheden ontleend:

De bereiding van de gambier geschiedt op de plaats zelve waar ze geplant wordt. Het koken der bladeren en van het verkregen gambier-extract vordert veel brandstof; deze omstandigheid maakt dat elke gambierplantage bij den aanleg reeds dadelijk uit twee deelen bestaat. Het eerste gedeelte, bedragende ongeveer 1/4 van den ingehuurden grond, dient ter beplanting; het overige gedeelte wordt bosch gelaten en levert het benoodigde brandhout.

In den regel zijn bij elken tuin 5 arbeiders in dienst: 2 voor het snijden der bladeren, 1 voor het koken en 2 voor het kappen van brandhout; ieder ontvangt 's maands een loon van 5 dollars benevens 50 katties rijst.

Zoodra de gambierplant 2½ jaar in den grond is geweest, kan daarvan geoogst worden. Is de tuin van gewone grootte zoo duurt de eerste oogst omstreeks vier maanden, na verloop waarvan het snijden kan worden hervat op de struiken waarmede men begonnen was. Zoo doende kan geregeld tien jaren lang met snijden worden voortgegaan.

Na dat tijdsverloop begint echter de struik in bladrijkheid en gambiergehalte te verminderen, en wordt het noodig den aanplant uit te breiden, wil men de vroegere productie behouden.

In vele opzigten heeft de fabricatie van gambier overeenkomst met de bereiding van indigo en, naar de meening van den resident, scheen het aan geen twijfel onderhevig, dat eene meer wetenschappelijke behandeling veel zou bijdragen tot verbetering van de qualiteit en vermeerdering der quantiteit. Te Singapore werd sterk geklaagd over de slechte hoedanigheid der Riouwsche gambier, vooral door de vermenging met vreemde bestanddeelen.

De productie per plantage is doorgaans 12 à 15 pikols (drooge) gambier 's maands en de waarde gemiddeld 4 40/100 dollar per pikol.

De (Chinesche) gambierplanter begint zijne onderneming meestal op crediet, dat hem daartoe door Chinesche kapitalisten bij mondelinge overeenkomst geopend wordt tegen consignatie van het product. Het benoodigde kapitaal wordt hem niet in eens voorgeschoten; hij erlangt het renteloos en maandelijks, gedeeltelijk ook in rijst en andere levensbehoeften. De kosten van een gambiertuin tot op het oogenblik dat hij product begint af te werpen, bedragen 600 dollars of ongeveer f 1600. De voorwaarden der consignatie van het product zijn zeer uiteenloopend; als eene aannemelijke en billijke wijze van afrekening wordt gehouden de levering van het product tegen marktprijs, behoudens korting van 1/5 dollar per pikol; bovendien wordt een planter eene *verhooging* van gelijk bedrag in rekening gebragt voor de hem te verstrekken rijst, olie en andere benoodigdheden, waarvan zich de geldschieter in den regel de uitsluitende levering bedingt. Vele geldschieters worden gezegd soms misbruik te maken van de onbestemdheid eener mondeling aangegane verbindtenis en zich tot zelfs 2/5 dollar winst per pikol toe te eigenen.

In elken gambiertuin wordt buiten en behalve de gambier ook *peper* geplant; men kiest voor de gambier het vlakke terrein, terwijl de heuvels en hellingen benut worden tot den aanplant van peper, welk product op gelijken voet als de gambier aan den geldschieter geleverd wordt. Het getal peperranken in eene gambierplantage kan gesteld worden op een minimum van 1000 stuks; de meeste plantages bevatten ongeveer 3000 ranken. De peperplant wordt zeer productief gemaakt door bemesting met de afgekookte gambierbladeren.

Ten aanzien van het juiste cijfer der opbrengst geldt hetzelfde wat omtrent de gambier is gezegd. Volgens de ontvangen opgaven zou de peperoogst gedurende 1865 op de gezamenlijke plantages hebben bedragen 21 303 pikols, tegen 24 349 in 't vorig jaar en 24 277 in 1863. De uitvoeren (alleen te Riouw) wijzen voor gemelde drie jaren een totaal aan van respectivelijk 26 087, 21 824 en 27 060 pikols.

Belangrijker is de peperproductie in de onderhoorigheden dezer residentie ter Sumatra's Oostkust. Jaarlijks worden namelijk 60 000 à 80 000 pikols uit de noordelijkste gedeelten

der afdeeling Siak uitgevoerd, waarvan verreweg het grootste gedeelte naar de Britsche nederzetting Poeloe-Pinang.

Ook de *klapper*olie maakt in de noordelijke onderhoorigheden van Siak een belangrijk artikel van uitvoer uit. Men vindt aldaar, zoowel in de binnenlanden als langs de kusten, uitgestrekte klapperbosschen. In den Lingga-Riouw archipel wordt het meeste werk van de cultuur gemaakt op het eiland Lingga, alwaar het aantal boomen geschat wordt op 1000 stuks per gezin.

Tabak wordt op eenigzins vrij ruime schaal alleen in de afdeeling Siak verbouwd. Het product van Langkat, Delie en Serdang is bij den inlander zeer gewild. Te Delie had zich een Europeesch handelaar gevestigd tot het inkoopen van tabak voor de Europesche markt; zelfs had de ondernemer reeds een niet onbelangrijken aanplant. (1)

Bovendien wordt te Delie en in de omstreken, echter in kleine hoeveelheid, *koffij* en *notenmuscaat* geplant. In den Lingga-Riouw archipel wordt de koffijheester weinig of niet aangetroffen. Tot het beproeven der cultuur op het kleine eiland Poeloe Basing had zich sedert korten tijd een Europeaan aldaar gevestigd, wien daartoe door tusschenkomst van het bestuur zaden uit Java waren geworden. Een groot gedeelte was intusschen niet opgekomen, weshalve eene nieuwe bezending was ontboden.

8°. Wester-afdeeling van Borneo.

De inheemsche (Daijaksche) bevolking van dit gewest bepaalt zich tot het verbouwen van *rijst* op drooge velden en van eenige *tweede gewassen*, welke bij te-kort-komst van het hoofdproduct tot hulpvoedingsmiddel strekken. In den regel wordt slechts zooveel verbouwd als noodig is voor eigen gebruik en vóór de aan den vorst op te brengen belasting in natura. Met het inzamelen van *boschproducten*, als: rottan, getah pertjah, dammar (hars) enz., houdt de Daijak zich in den regel eerst dan onledig, wanneer hij, eenige maanden vóór het invallen van den nieuwen oogst, behoefte heeft aan ruilmiddelen voor den inkoop van rijst of andere benoodigdheden.

De natte rijstcultuur wordt beoefend door Chinezen, die tevens handel in het artikel drijven. Suikerriet, aardvruchten en moesgroenten worden door hen meestal slechts voor eigen gebruik geteeld.

Bij Boeginezen en Maleijers is de rijstcultuur minder gezocht. Op enkele punten, meest aan het zeestrand, bewerken de eersten sawahs, in navolging van de Chinezen, doch besteden daaraan niet veel zorg. De Maleijers houden zich dan alleen met den rijstbouw onledig, wanneer zij pandelingen genoeg hebben om dezen den arbeid te doen verrigten.

Over het geheel genomen is de rijstproductie in dit gewest voldoende voor de plaatselijke behoefte; zelfs heeft niet zelden eenige uitvoer plaats naar Singapore, hetgeen echter grootendeels afhankelijk is van de afvoeren uit de streken aan de Boven-Kapoeas- en Melawie-rivieren, alwaar de onafhankelijke Daijaks zich op ruimer aanplant toeleggen dan hunne onder vorstenbestuur staande landgenooten.

De oogst van 1865 wordt gezegd middelmatig te zijn geweest.

De *klapper*teelt is meer bijzonder in handen der Boeginezen, die in het Pontianaksche geregelde tuinen hebben aangelegd langs de stranden, welke aanplantingen steeds toenemen. Ook aan de monding der Singkawang-rivier was sedert een paar jaren bij de aldaar gevestigde oud-militairen en zeelieden (Javanen) de zucht ontwaakt tot het aankweeken van dit nuttig geboomte en waren in 1865 weder eenige duizenden boomen bijgeplant. De Maleijer bezit slechts een geringen aanplant rondom zijne woning.

Andere cultures dan de rijst- en klapperteelt zijn van weinig belang.

De teelt van *katoen* bepaalt zich tot het benoodigde voor eigen gebruik.

Suikerriet wordt doorgaans slechts tot versnapering geteeld. Door enkele Chinezen wordt in de omstreken van Pontianak een weinig rietsuiker gefabriceerd van geringe hoedanigheid. De Daijaks bereiden arengsuiker, van welk artikel in enkele districten

---

(1) Sedert hebben zich nog een vijftal Europeanen in Delie nedergezet tot het drijven van landbouw-ondernemingen. Zij maken hunne hoofdzaak van tabak, notenmuscaat, klappers enz. (vergelijk de mededeelingen omtrent Siak en onderhoorigheden, opgenomen in de *Staatscourant* van 8/9 September 1867).

een belangrijke uitvoer bestaat. Voor het behoorlijk onderhouden van *koffij*tuinen is de inlander te traag, terwijl de Chinees in den regel liever een product verbouwt, dat meer dadelijk voordeel afwerpt. Een door Chinezen ondernomen proefaanplant in het Montradosche had weinig bevredigende uitkomsten opgeleverd. De *peper*rank wordt hier en daar aangetroffen, doch niet opzettelijk aangekweekt.

Met uitzondering van de varkensfokkerijen der Chinezen, die hieraan veel zorg besteden, is de *veestapel* van weinig beteekenis. In de Daijaksche kampongs worden mede varkens gehouden, doch van hunne voortteeling wordt weinig werk gemaakt. Runderen werden slechts door vorsten en grooten bezeten; de mindere man houdt ook wel bokken en geiten.

9°. Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.

Door het bestuur worden geene pogingen onbeproefd gelaten om den landbouw in dit gewest zooveel mogelijk op te heffen uit den achterlijken toestand waarin hij verkeert. Niet alleen werd eene ruime bezending der op Java gebruikelijke landbouwgereedschappen van daar ontboden ter kostelooze verstrekking aan de bevolking in sommige afdeelingen, maar bovendien werd een getal van 24 jongelieden van goede afkomst voor 's lands rekening naar Java gezonden ten einde zich aldaar in verschillende gewesten, onder de leiding van het Europesche en inlandsche personeel, gedurende den tijd van één jaar in de rijstcultuur te bekwamen en andere nuttige kundigheden, den landbouw betreffende, aan te leeren. In sommige streken was de *rijst*bouw dit jaar merkelijk vooruitgegaan.

Ofschoon de oogst in sommige onderafdeelingen niet zeer voordeelig uitviel, bepaalde zich de rijstinvoer, voor zooveel de havens Bandjermasin en Sampit betreft, tot eene hoeveelheid van 19 607 pikols. Uitvoer heeft nimmer plaats. De rijstprijzen liepen in de verschillende afdeelingen van f 7 tot f 11 den pikol.

Verschillende soorten van *tweede gewassen* worden vrij algemeen geteeld, en daaronder ook djagong en katjang. Op vele plaatsen, vooral in het Amoenthaijsche, worden de velden, na afloop van den padieoogst, met *tabak* en *kapas* (katoen) beplant. De tabak, ofschoon van zeer gewone hoedanigheid, vindt in de bovenstreken, vooral in de oostelijke doesonlanden, bij gebrek aan beter, nog al aftrek. De kapas wordt voor het grootste gedeelte naar Bandjermasin afgevoerd en van daar verder naar Java verzonden. In 1865 bedroeg de uitvoer van genoemde plaats 903 pikols.

In de laatste helft van het jaar waren katoen- en tabakszaden van Java ontvangen, die over de verschillende afdeelingen verdeeld zijn geworden tot het nemen van proeven. Van vroegere bezendingen tabakszaad, was het uitgeplante in het district Alaij (Amoenthaij), waar de bevolking nog al met de tabakscultuur scheen ingenomen, zeer goed opgekomen.

De pogingen aangewend tot bevordering der *klapper*cultuur hadden niet onbelangrijke bijplantingen ten gevolge gehad. Volgens schatting zou het aanwezig getal boomen, dat onder ultimo 1864 geraamd werd op 200 000, met ongeveer 30 000 stuks zijn vermeerderd. De meesten worden in het district Amandit (Amoenthaij) gevonden. Tot nog toe wordt van deze cultuur zeer weinig partij getrokken. Steeds worden dan ook olie en noten van plaatsen buiten dit gewest aangevoerd.

De *koffij*cultuur, waarvan mede nog weinig werk wordt gemaakt, wordt gezegd zich in de afdeelingen Martapoera en Amoenthaij uit te breiden. In de districten Alaij en Amandit onder andere zouden in 1865 omstreeks 20 000 heesters zijn bijgeplant. In de afdeeling Martapoera was veel zoogenaamde paggerkoffij aangeplant. De productie is nog zeer gering.

Voorts wordt onder Amoenthaij ook eenige *indigo* geteeld, doch aan aanplant en bereiding wordt weinig zorg besteed. Het product wordt alleen in natten staat ter markt gebragt en uitsluitend gebezigd tot het verwen van lijnwaden.

Behalve de hiervoren genoemde producten verdienen onder de in dit gewest voorkomende nuttige boomen en planten hoofdzakelijk nog genoemd te worden, de sagopalm, waarvan het merg een vrij goed voedsel bevat, terwijl de bladeren tot dakbedekking gebezigd worden; de getah pertjah-boom, die vooral in de Daijaklanden en in de bovenstreken van de Zuider-afdeeling voorkomt; zoomede de bikat- en tengangplanten, die eene zeer goede vlassoort opleveren, waarvan deugdzaam touwwerk kan worden ver-

vaardigd. Eenige monsters dezer vezelstof en eene nota betreffende de bikat en hare bereiding werden door de Regering gezonden aan de Maatschappij van nijverheid en landbouw te Batavia, ten einde daarop meer algemeen de aandacht van zaakkundigen te vestigen. (1) Vooral in de afdeeling Groote en Kleine Daijak worden meerdere vezelstoffen gevonden, uit welke de Daijaks touw vervaardigen. Verder vindt men in deze residentie goede rotting, van welk artikel jaarlijks belangrijke uitvoeren plaats hebben zoo naar Java als Singapore. In het Koeteische vestigde zich in den aanvang des jaars voor den inkoop van rotting een agent van een der handelshuizen te Batavia.

In de *bosschen* van dit gewest bestaat overvloed van allerlei houtsoorten; met den aanplant van djatieboomen waren in enkele afdeelingen proeven genomen, die vrij wel gelukt waren en op ruimere schaal zouden worden voortgezet. De aankap van hout is geheel vrij; het benoodigde voor 's lands werken wordt verkregen door inkoop; de levering van onbekapt hout voor den mijnbouw wordt jaarlijks uitbesteed. De afvoer van hout uit de bovenlanden, die sedert het uitbreken van den opstand zeer was verminderd, was in den laatsten tijd weder eenigzins toegenomen, doch niet in verhouding tot de behoefte. Dien ten gevolge bleven de prijzen hoog en had het veelal moeijelijkheden in, om vooral gezaagd en droog hout in voldoende hoeveelheid te verkrijgen.

Op vermeerdering van den *veestapel* legt de bevolking zich niet toe. In de Tanah Laut, zoomede in de afdeeling Amoenthaij treft men eenige honderden karbouwen aan, die meestal zonder eenige verzorging in het wild worden gelaten, en slechts dan worden opgevangen, wanneer de eigenaren ze wenschen te slagten of van de hand te zetten. In de lagere streken is de veestapel van nog geringer beteekenis; slechts hier en daar vindt men enkele geiten en schapen en bij de Daijaks ook eenige varkens.

Het aanfokken van pluimvee neemt over het algemeen toe.

10°. Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.

Rijst enz. De rijstoogst was dit jaar, wegens de minder gunstige weêrsgesteldheid, tegengevallen. De prijzen waren dan ook vrij hoog, gemiddeld f 8 den pikol.

Behalve in de afdeeling Saleijer vindt men schier overal sawahs, welke echter meest alle van den regen afhankelijk zijn. Alleen in de afdeelingen Noorder- en Oosterdistricten en te Bonthain worden ook kunstmatig besproeide padievelden aangetroffen. Over het algemeen laat echter de bewerking van den grond veel te wenschen over. Door het bestuur werd getracht hierin verbetering te brengen door kostelooze verstrekking van eenige modellen der op Java in gebruik zijnde ploegen en eggen.

Naar de Torothea-landen (onderafdeeling Bonthain) verzond het bestuur eene hoeveelheid padie om ter uitplanting te dienen.

De in- en uitvoerwaarde aan rijst en padie, wordt opgegeven gedurende 1865 te hebben bedragen respectivelijk f 490 000 en f 450 000.

De teelt der *djagong* (maïs), vooral in de afdeeling Saleijer en in de Torothea-landen eene belangrijke cultuur, gaf betere uitkomsten dan in 1864.

Koffij. Voor deze cultuur was de weêrsgesteldheid dit jaar zeer gunstig. De oogst werd geschat op 50 000 pikols. Van Macassar werden naar Europa en Java uitgevoerd ongeveer 28 000 pikols, zijnde 3000 pikols meer dan in 1864. Onder dezen uitvoer is meerendeels ook begrepen de productie uit de verschillende vorstenrijken.

In de Noorder- en Oosterdistricten bedroeg de gemiddelde prijs der koffij f 34 den pikol. Te Bonthain werd voor koffij 1ste soort f 35 tot f 37 den pikol betaald. De tweede soort gold f 25 à f 30.

De handelaren zenden opkoopers naar de binnenlanden, deze verzenden het ingekochte product doorgaans over zee naar Macassar. De afvoer uit het gebergte geschiedt met paarden en ook door menschen.

In vele streken is de geringheid der bevolking een voorname hinderpaal voor belangrijke uitbreiding der cultuur.

De koffijbelasting, in 1863 (*Indisch Staatsblad* n°. 165) in de bergregentschappen van de Noorderdistricten ingevoerd, werdt door de bevolking in geld gekweten.

---

(1) Zie ook de *Javasche Courant* van 21 April 1865 (*Staatscourant* van 11/12 Junij daaraanvolgende).

4

Suiker. Aanplantingen van suikerriet hebben allerwege plaats doch slechts tot versnapering, behalve in de afdeelingen Macassar, Noorder- en Zuiderdistrieten, waar de planter zijn riet verkoopt, hetzij door levering aan eenige fabriek, hetzij door het riet ter markt te brengen.

De fabrieken werken met vrijwillige koelies, pandelingen of gehuurde Chinezen. De eersten erlangen 50 cent daags: de Chinezen, meestal suikerkokers, genieten van f 50 tot f 80 's maands.

Bij *ééne* fabriek, die in de Zuiderdistricten, wordt met stoom gewerkt. Op het huurland Batoe Bassie, in de Noorderdistricten, alwaar mede eene stoommachine wordt aangetroffen, had dit jaar de eerste vermaling van riet plaats en wel van een aanbouw van 100 bouws. De uitkomst was echter ongunstig, daar het riet, voornamelijk door gebrek aan water, niet tot genoegzame ontwikkeling was gekomen.

In het geheel werden dit jaar slechts 2000 pikols suiker van Macassar uitgevoerd tegen 4000 pikols in 't vorig jaar. De mindere productie wordt aan ongunstige weêrsgesteldheid toegeschreven. De marktprijs der suiker was van f 22 tot f 25 den pikol.

Klappers. Alleen het eiland Saleijer levert klappers en olie voor den uitvoer. De hoeveelheid was echter in 1865 beduidend minder dan ten vorigen jare, namelijk 350 000 noten en 606 pikols olie, tegen 650 000 stuks en 1000 pikols in 1864. De prijzen van de olie waren te Macassar f 20 à f 30 den pikol; die der noten f 4 à f 6 de 100 stuks.

De aanplantingen op Saleijer worden geschat op 189 000 boomen, waarvan 170 000 vruchtdragend. Het cijfer der overige aanplantingen was niet wel op te geven.

Aan de zijde des bestuurs ontbrak het weder niet aan pogingen om zoowel het behoud als de uitbreiding der bestaande plantsoenen te bevorderen. In het Tellosche, waar de vroeger genomen proeven grootendeels mislukt zijn, waren nieuwe uitplantingen bewerkstelligd op plaatsen, welke daartoe het meest geschikt werden bevonden.

Katoen. De katoenheester is algemeen verspreid doch de bevolking maakt er weinig werk van. Op Saleijer en in de Torothea-landen worden de meeste aanplantingen gevonden.

In 1865 bedroeg de uitvoer te Saleijer 370 pikols. Overigens dient de gewonnen katoen hoofdzakelijk voor eigen gebruik.

Tabak. Ook dit product wordt allerwege, doch hoofdzakelijk voor eigen gebruik, geteeld. In de Noorderdistricten liepen de prijzen, bij uitvoer, van f 25 tot f 30 den pikol.

Indigo. Deze cultuur wordt op kleine schaal gedreven langs de rivieroevers. De verkregen verwstof moet niet slecht zijn; de bereiding is echter gebrekkig.

Woeste gronden. Behalve de twee sedert 1859 en 1861 in dit gouvernement bestaande ondernemingen voor den inhuur van woeste gronden in de afdeelingen Bonthain en Saleijer, waarover zie het Verslag van 1862, bladz. 216, bestaat sedert het vorig jaar ook eene dergelijke onderneming in de afdeeling Noorderdistricten, alwaar op den voet van *Indisch Staatsblad* 1856, n°. 64 en 1862, n°. 56, eene uitgestrektheid van 199 $^{9}/_{100}$ bouws, bekend onder den naam van Batoe Bassie, in huur is uitgegeven voor den tijd van twintig jaren. Als eenigst gegadigde is ter zake overeengekomen met den eersten aanvrager tegen een huurschat van f 6 per bouw 's jaars.

Bijzonderheden omtrent deze huurlanden, behalve alleen het aangeteekende hiervoren nopens Batoe Bassie (zie de rubriek »Suiker") zijn over 1865 niet bekend geworden.

Uit vroegere opgaven blijkt echter, dat het perceel onder Saleijer bestemd wordt voor de teelt van producten voor de Europesche markt, den aanplant van klapperboomen en den houtaankap, terwijl de huuronderneming in het Bonthainsche, genaamd Panaikan, gebezigd wordt voor de teelt van koffij.

Particuliere landerijen. In de afdeelingen Macassar en Noorderdistricten zijn vele stukken grond, die door particulieren (Europesche ingezetenen) in eigendom worden bezeten, en waarvan de hoofdvoortbrengselen zijn padie, klappers, suikerriet en djagong, doch waaromtrent overigens geene opgaven zijn ontvangen.

Van twee dezer landen, behoord hebbende tot eene sedert 1825 bij de weeskamer te Macassar in beheer geweest zijnde nalatenschap, was de eigendom, bij gebreke van erfgenamen of andere regthebbenden, bij regterlijk gewijsde vervallen verklaard aan den lande. Het waren de onder het gebied der hoofdplaats behoorende landen Laijang en Totaka, te zamen groot 46 $^{366}/_{500}$ bouws. Daar die gronden noch voor het Gouvernement, noch voor de bevolking van beteekenend nut waren, besloot de Regering tot eene uitgifte in huur voor langen termijn en wel krachtens speciale magtiging van het Opperbestuur, voor een tijdvak van 99 jaren. Bij een besluit van 5 Januarij 1865 werd de huur toegewezen aan den hoogsten inschrijver tegen f 15 per bouw 's jaars. Vier andere gegadigden (waaronder twee inlanders) hadden ingeschreven voor f 5,05, f 6,05, f 6,50 en f 7,25 per bouw.

Volgens een in 1862 bewerkstelligd onderzoek was Laijang, het grootste perceel, bij aanwending van eenig kapitaal, het best voor de teelt van suikerriet geschikt te maken. Totaka, een klein bosch van bamboe, areng-, manga- en pinangboomen, scheen echter nimmer eenig beduidend voordeel te zullen kunnen afwerpen.

Bosschen. Celebes is arm aan bosschen van goed hout. Daarentegen bezit het eiland Tanah Djampea (afdeeling Saleijer), hetwelk op den voet van *Indisch Staatsblad* 1856, n°. 64, aan twee Chinezen ter exploitatie is afgestaan, veel en goed timmerhout. Hunne levering is echter niet voldoende ter voorziening in de behoeften van 's lands dienst, weshalve het bestuur in het ontbrekende tracht te voorzien door inkoop bij particulieren (zie het vorig Verslag, bladz. 186). Het hout dat in den handel komt, wordt aangevoerd zoowel uit de binnenlanden als van Java, Singapore en de Keij-eilanden.

Veeteelt. Volgens de jongste opgave (over 1863) werd de veestapel van het gouvernementsgebied geschat op 12 000 paarden en 36 000 buffels, benevens eenige duizenden geiten en schapen en een klein getal runderen. De cijfers van paarden en buffels worden gezegd zeer aan verandering onderhevig te zijn, ten gevolge van in- en uitvoer. Ziekten onder het vee kwamen in 1865 niet voor.

11°. Menado.

Rijst. De rijstcultuur in de Minahassa werd dit jaar weder niet onbelangrijk uitgebreid. Er werden namelijk beplant 5302 bouws sawah- en 28 149 bouws drooge velden tegen respectivelijk 3021 en 26 366 bouws in 't vorig jaar.

De oogst was, met uitzondering van de districten onder Menado behoorende, alwaar aanhoudende droogte veel schade te weeg bragt, bevredigend te noemen en bedroeg 531 358 pikols padie, tegen 576 074 in 1864.

Voor de Gorontalosche landschappen, waar insgelijks door het ongunstige weder veel gewas was te loor gegaan, wordt een oogst opgegeven van omstreeks 22 000 pikols, waarvan ruim $^{4}/_{5}$ voor eigenlijk Gorontalo en het overige voor de rijkjes Limbotto, Bone, Kwandang en Boalemo. Als middel tot aanmoediging en verbetering van de rijstcultuur in de afdeeling Gorontalo, waren door het bestuur eenige ijzeren ploegen ontboden, ten einde kosteloos te worden verstrekt aan landbouwers, die in vlijt en ijver hadden uitgemunt.

De uitgestrektheid der velden in genoemde afdeeling is niet wel op te geven; het getal landbouwende huisgezinnen wordt echter gezegd te bedragen 8425, waarvan in eigenlijk Gorontalo 4592. Voor de Minahassa beliep het aantal 19 413.

Invoer van rijst vond alleen in de Minahassa plaats, en wel van uit de aangrenzende landschappen Bolang Itang en Kaijdipang, welke invoeren in den regel worden opgekocht door handelaren te Menado, die het product verzenden naar Amboina, Ternate en Banda. De hoeveelheid in 1864 en 1865 naar die gewesten uitgevoerd, beliep achtereenvolgens 2400 en 3000 pikols.

Uit het oogpunt van besparing van handenarbeid verdient vermeld te worden dat in de afdeelingen Menado en Tondano met goed gevolg beproefd was eenige aldaar bestaande eenvoudige rijstpelmolens in beweging te brengen door middel van water.

De prijzen der padie in de Minahassa liepen naar gelang van de verschillende afdeelingen uiteen van f 1,25 tot f 2,50 per pikol voor de laagste, en van f 2 tot f 4 voor de hoogste prijzen. In de afdeeling Gorontalo waren de prijzen hooger; de laagste beliepen f 3,50 a f 4, de hoogste f 5,60 à f 8.

Miloe (*maïs.*) Dit hoofdbestanddeel der volksvoeding in de residentie Menado wordt immer met graagte verbouwd. De oogst was dit jaar buitengewoon gunstig; in de Minahassa verkreeg men ruim 220 millioen vruchten, tegen 187 millioen in 1864. Men is in het gebergte gewoon de vruchten of klossen per 1000 stuks te verkoopen en ontvangt daarvoor f 1,20 à f 2,25. In de nabijheid der hoofdplaats werd dezelfde hoeveelheid met f 3 à f 4 betaald.

In de Gorontalosche landschappen wordt de miloe-cultuur gezegd door betere regeling der werkzaamheden eene belangrijke uitbreiding te hebben ondergaan. De oogst aldaar werd geschat op 161 millioen vruchten, waarvan ruim 66 millioen in eigenlijk Gorontalo.

Klapperteelt. De aanmoediging van het bestuur tot uitbreiding der klapperteelt bleef niet zonder vrucht, schoon het onderhoud veel te wenschen overliet. In de Minahassa was het aantal boomen vermeerderd van 427 116 tot 447 758 en in de Gorontalosche landschappen van 117 195 tot 142 726; van dit laatste aantal was ongeveer de helft, in de Minahassa was omstreeks één derde gedeelte vruchtdragend. De uitvoer van olie en noten is van weinig beteekenis. Van de Sangir-eilanden wordt olie ingevoerd, echter in mindere mate dan vroeger. De prijs der noten verschilde van f 1 tot f 3 de 100 stuks; de olie gold in de Minahassa f 10 á f 16, in de afdeeling Gorontalo f 8 á f 20 den pikol.

Koffij. Onder ultimo December 1865 beliep het geheel aanwezig getal koffijboomen in de Minahassa 6 435 199 (zijnde 485 583 meer dan in het jaar te voren), waarvan in geregelde tuinen 3 915 407, in bosschen 654 113 en in paggers en kampongs 1 865 679. Van het opgegeven totaal was ruim $^2/_3$ gedeelte vruchtdragend. Het aantal huisgezinnen, voor de koffij-cultuur afgezonderd, beliep op genoemd tijdstip 18 570 tegen 15 689 in 't vorig jaar.

De in 1864 plaats gehad hebbende verhooging van de koffijprocenten der inlandsche hoofden (van f 0,83^5 tot f 1,20 per pikol, waarvan de helft voor het districtshoofd, $^1/_6$ voor het tweede hoofd en $^2/_6$ voor het dorpshoofd) wordt gezegd, in verband met de aan de bevolking toegekende *meerdere* betaling van f 0,50 per pikol, niet zonder invloed op de behartiging der cultuur te zijn gebleven, en, nevens de bij uitstek gunstige weêrsgesteldheid, veel te hebben bijgedragen tot den ongekend grooten oogst van 36 894$^{25}/_{100}$ pikols, die in 1865 werd verkregen. Deze voordeelige uitkomst springt te meer in het oog, wanneer in aanmerking wordt genomen dat de opbrengst in de laatste jaren achteruitgaande was: gedurende het tijdvak 1855—1859 werden namelijk 22 167 en over de vijf daaropvolgende jaren slechts 13 026 pikols gemiddeld per jaar verkregen. (1)

Geheel anders waren de uitkomsten in de afdeeling Gorontalo. Onvoldoend onderhoud der aanplantingen, onverschilligheid der hoofden en ongunstige weêrsgesteldheid waren oorzaak dat de oogst, die in de beide voorgaande jaren achtereenvolgens 5737 en 5760 pikols beliep, in 1865 niet meer dan 40 pikols opbragt en zulks bij een aanplant (onder ultimo 1865) van 254 677 boomen, verdeeld over 8425 huisgezinnen. Van dien aanplant telde men in geregelde tuinen, wier toestand, ook wegens de slechte gesteldheid der gronden, intusschen veel te wenschen overlaat, 64 835 en in paggers en kampongs 189 842 boomen.

Even als in de Minahassa werd f 12 per pikol voor het geleverd product betaald. De Minahassa-bewoners verdienden bovendien in 1865 aan het transport van de inkoop- naar de strandpakhuizen de aanzienlijke som van f 46 406,72^5.

De kwaliteit der Menado-koffij, grootendeels eerste soort, is bij uitnemendheid goed en op de Europesche markt steeds zeer gewild.

Cacao. De ziekte onder de cacao-plantsoenen, waarvan in vorige Verslagen sprake was, bleef ook in 1865 heerschende, zonder dat het nog gelukt was afdoende middelen van tegengang te beramen. Door inenting op andere vruchtboomen en het ontdoen der boomen van hunne overvloedige bladeren en waterloten, ten einde de vruchten meer lucht en zon te verschaffen, zouden echter nieuwe pogingen in het werk worden gesteld om den aard der ziekte te ontdekken.

(1) De oogst van 1866 heeft 15 551 pikols bedragen.

De voordeelen gedurende 1865 door deze cultuur afgeworpen, waren intusschen ruimer dan ten vorigen jare, hetgeen wordt toegeschreven aan de geheerscht hebbende droogte in de eerste maanden van 1865. In de Minahassa werden namelijk 114 en in de landschappen Gorontalo, Limbotto, Bone, Kwandang en Boalemo 850 pikols geoogst, tegen respectivelijk 44 en 534 pikols in 't vorig jaar en 125 en 750 in 1863. Onder de opgegeven cijfers is niet begrepen de cacao-productie der particuliere landerijen in de Minahassa in 1865 (over vorige jaren is deswege geen opgaaf ontvangen), ten bedrage van 186 pikols. De prijzen waren hooger dan in 't vorig jaar. Te Menado althans werd voor uitvoer naar Manilla besteed van f 50 tot f 90 per pikol tegen f 50 à 65 in 1864. De marktprijs te Gorontalo verschilde, ten gevolge van de weinige mededinging, van f 40 tot f 70 per pikol. Ter laatstgenoemde plaats werd van uit de landen in de Tomini-bogt, als: Mouton, Tomini, enz., waar de cacao-cultuur eene groote uitgebreidheid heeft en men het aantal boomen op 150 000 schat, eene hoeveelheid van 369 pikols ingevoerd.

Voor de Minahassa wordt het aantal boomen gesteld op 855 607 en voor de Gorontalosche landschappen hierboven genoemd op 154 014. In 't vorig jaar waren beide cijfers 868 313 en 133 300.

Notenmuscaat. Deze cultuur is in de geheele residentie nog zeer onbeduidend. Alleen zijn eenige particulieren nabij de hoofdplaats in het bezit van tamelijk uitgebreide aanplantingen. De particuliere oogst bedroeg omstreeks 100 pikols.

Katoen. De teelt van katoen is in de Minahassa van weinig beteekenis; slechts hier en daar wordt het product op de erven der woningen gekweekt. In de afdeeling Gorontalo onderging de aanplant dit jaar eene vrij belangrijke uitbreiding, zoodat het getal heesters in de vijf meergenoemde landschappen geklommen was van 205 086 tot 522 328. Volgens schatting zou de oogst in Gorontalo het cijfer van 5000 pikols hebben bereikt, ter waarde van f 150 000. Naar de Tomini-landen heeft eenige uitvoer plaats, zoowel van lijnwaden als ruwe katoen. Voor de katoenverwerij wordt in genoemde afdeeling op de erven der woningen veel *indigo* verbouwd.

Tabak. De in de Minahassa geteelde tabak wordt in den regel alleen voor eigen verbruik bestemd; slechts in een paar districten der afdeeling Menado treft men eenige geregelde aanplantingen aan, waarvan het product in den handel wordt gebragt. De in die afdeeling genomen proeven met Ceramsch tabakszaad hadden geene gunstige uitkomsten opgeleverd, daar de bevolking meer belang bleek te stellen in het verbouwen van inheemsche soorten.

In de afdeeling Gorontalo zouden dit jaar 244 495 heesters zijn bijgeplant, zoodat het geheel aanwezig getal onder ult°. December 1865 322 746 beliep. De hoegrootheid der aanplantingen in de Tomini-landen is onbekend. Ter hoofdplaats Gorontalo werden 355 pikols ingevoerd; de marktprijs aldaar was f 1,50 het kattie.

Veeteelt. De veestapel zoowel in de Minahassa als in de afdeeling Gorontalo was in 1865 in getalsterkte vooruitgegaan. In laatstgenoemde afdeeling worden veel paarden, in de Minahassa veel runderen uitgevoerd. Ook in de Tomini-landen, waar de veestapel mede vrij belangrijk is, wordt handel in paarden gedreven.

Zijdewormenteelt. Op aanmoediging van het bestuur breidde deze teelt zich, in navolging van de afdeeling Kema, ook langzamerhand uit in de afdeelingen Menado en Tondano. Voor alsnog waren het alleen de hoofden, die zich daarmede onledig hielden, doch men zou trachten de nijverheid ook onder het bereik van den minderen man te brengen.

Het districtshoofd van Tonsea (Kema) gaf zich vooral veel moeite om de zijdecultuur te doen slagen. Geheel op eigen kosten zond hij een zijner bedienden naar Java, ten einde op het etablissement te Tjikema in Buitenzorg de teelt te beoefenen en daarna eene zekere hoeveelheid eijeren en jonge wormen naar Menado over te brengen. Deze poging was met den besten uitslag bekroond geworden, daar het getal wormen binnen korten tijd verbazend vermenigvuldigde, terwijl de gewonnen zijde van uitmuntende hoedanigheid was.

De Indische Regering schonk genoemd hoofd eene belooning van f 2000.

Ten opzigte der afdeeling Gorontalo wordt vermeld gevonden dat vooral de vrouwelijke bevolking voor de zijdewormenteelt groote neiging toonde, hetgeen, bij hare békende bedrevenheid in de katoenweverij, niet anders dan gunstige uitkomsten deed voorzien.

Particuliere landen enz. Eene uitgestrektheid lands van omstreeks 889 bouws (van zes perceelen is de uitgestrektheid niet opgegeven) wordt in deze residentie in particulier eigendom bezeten, waarvan 674 onder Menado, 114 onder Kema en 101 onder Amoerang. Die landerijen, te zamen 40 in getal, verkeeren over het algemeen in geen bijzonder gunstigen toestand, uithoofde van de kwijning der cacaocultuur in de laatste jaren en het gebrek aan fondsen om den landbouw op behoorlijken voet te drijven. Van de meeste perceelen is de uitgestrektheid van weinig beteekenis. Slechts 13 van de 34 landerijen, welker uitgestrektheid is opgegeven, zijn meer dan 20 bouws groot. De drie grootste perceelen hebben eene uitgestrektheid van respectivelijk 160, 144 en 112 bouws, en zijn in de verponding aangeslagen voor eene waarde van f 15 000, f 6266 en f 3000. De geteelde producten zijn in 't algemeen cacao, notenmuscaat, klappers, koffo en koffij. Van de drie laatste voortbrengselen is de opbrengst niet vermeld gevonden; aan cacao en notenmuscaat werden, zoo als reeds hierboven is opgegeven, respectivelijk 186 en 100 pikols geoogst.

De huurder van woeste gronden in het landschap Gorontalo van wien in 't vorig Verslag sprake was (bladz. 188), had van de hem verleende vergunning om behalve cacao en notenmuscaat ook andere voortbrengselen en speciaal koffij te teelen, gebruik gemaakt. Bij het eind van 1865 bezat hij een aanplant van 24 000 koffijboomen, terwijl eene proef met de tabakscultuur genomen, een oogst gaf van ongeveer 60 pikols.

12°. Ternate.

Door de langdurige droogte was de *rijst*oogst geheel tegengevallen, zoodanig zelfs dat men de bevolking gedeeltelijk had moeten vrijstellen van de betaling van belasting. In de behoefte werd voorzien door aanvoer van Menado en elders. Die aanvoer bedroeg 6653 pikols, ter waarde van f 47 259.

De door particulieren (zie het vorig Verslag, bladz. 190) voortgezette proeven met den aanplant van rijst op bewaterde velden mislukten weder door ongedierte, terwijl ook gebrek aan werkvolk gezegd wordt tot die min gunstige uitkomsten te hebben bijgedragen.

De *aardvruchten*, waaronder de *djagong* hier eene voorname plaats inneemt, hadden mede veel van de droogte geleden, zoodat ze bijna niet te verkrijgen waren geweest. Gelukkig vrijwaren de uitgestrekte *sagoe*bosschen de bevolking voor hongersnood. Dit product bleef dan ook in overvloed voorhanden, zoowel in ruwen als bereiden staat.

Van de twee op den berg van Ternate aanwezige *koffij*-ondernemingen, ging één in bloei vooruit; men verwachtte dat weldra een genoegzaam product zou worden verkregen, wanneer althans het houden van geregeld toezigt niet werd nagelaten.

De andere aanplanting, van welke in 't vorig Verslag gemeld werd dat de werkzaamheden waarschijnlijk zouden worden hervat, bleef daarentegen nog in zeer verwaarloosden toestand verkeeren.

Omtrent de *specerij*-cultuur en den aanplant van *katoen* en *tabak*, is na het vroeger aangeteekende niets bijzonders vermeld gevonden. Alleen wordt gezegd dat de bevolking van Makian, die na de verwoesting van dat eiland zich hier en daar op Halmaheira verspreid had, aldaar de teelt van tabak nog gaande hield.

13°. Amboina.

Rijst, enz. Van dit product, dat hier bij den ruimen voorraad en den goedkoopen prijs van *sago* slechts als bijzaak geplant wordt, had de invoer in 1865 bedragen 21 130 pikols, tegen 28 151 en 17 334 pikols in 1864 en 1863. De prijzen liepen van f 8 tot f 10 den pikol. Omtrent de proeven in den laatsten tijd genomen met de invoering van de natte rijstteelt zijn geen nadere berigten ontvangen. De plaatsen daartoe geschikt zijn echter van te geringen omvang om den rijstbouw hier immer eene volkscultuur te doen worden. Ook andere omstandigheden van plaatselijken aard zijn beletselen hiertegen.

Zoogenaamde *tweede gewassen*, als: katjang, obies, djagong, enz., worden in afzonderlijke tuinen aangeplant, die na elken oogst een paar jaren braak worden gelaten.

Klappers. Geregelde aanplantingen van klapperboomen worden hier weinig of bijna in 't geheel niet aangetroffen. De oliebereiding is onbeduidend, zoodat dit artikel steeds van de Keij- en Sangir-eilanden wordt aangevoerd, gemiddeld tegen f 20 den pikol. Ook is de productie van den klapperboom hier doorgaans gering, hetgeen wordt toegeschreven aan de slechte wijze van aanplanting en het niet behoorlijk schoonhouden der boomen. Volgens de ontvangen opgaven zouden in 't geheel aanwezig zijn 542 946 boomen, zijnde 8033 meer dan in 1864.

Kruidnagelen. Bij de afschaffing met 1°. Januarij 1864 van de verpligte teelt en levering van deze specerij, is aan de bevolking vrijheid gelaten om nog gedurende vier jaren, voor zooveel zij dit mogt verkiezen, de nagelen op den ouden voet te blijven leveren tegen den gewonen prijs van f 0,24 per Amst. pond. Was in 1864 van deze vergunning geen gebruik behoeven gemaakt te worden, omdat de oogst zoo gering was dat hij de moeite van het inzamelen niet waardig werd geacht, in 1865 zag zich de bevolking door deze overgangsbepaling zeer gebaat, doordien bij particulieren geen hoogere prijs te bedingen was dan 10 cent per Amst. pond.

De oogst van 1865 was middelmatig, althans de geleverde hoeveelheid — in de jaren 1861, 1862 en 1863 achtereenvolgens 417 323, 85 124 en 946 653 — beliep dit jaar 324 148 Amst. ponden.

Het cijfer der aanplantingen wijst eenige, trouwens niet noemenswaardige, vermindering aan; terwijl het aantal vruchtdragende boomen was gestegen van 148 865 tot 158 139, was daarentegen het aantal jonge, nog niet vruchtdragende, verminderd van 293 667 tot 283 884.

Cacao. In tegenstelling met het vorige jaar was de weêrsgesteldheid van 1865 voor deze cultuur gunstig te noemen. Zoowel uit dien hoofde als wegens het toegenomen aantal vruchtdragende boomen, hetwelk in 't geheel beliep in 1864 58 980 en dit jaar 91 331, was de oogst ruimer dan vroeger; de uitvoer te Amboina beliep dan ook 250 pikols, ter waarde van circa f 30 000, terwijl tot hiertoe het hoogste cijfer van dien uitvoer (in 1862) had bedragen 174 pikols.

Het product bleef steeds zeer gezocht; voor de best bereide soort werd tot f 125 den pikol bedongen; 2de soort gold in den regel f 90 den pikol.

Uitbreiding van aanplant viel intusschen slechts bij zeer enkele ondernemingen waar te nemen. De totale aanplant werd bij het eind van 1865 geschat op 296 437 boomen (zijnde 344 minder dan een jaar te voren), en wel in de negorij-tuinen 126 744, in particuliere tuinen 89 630, en in tuinen van ondernemers met rentelooze voorschotten van het Gouvernement (nog 13 in getal) 80 063. Als vruchtdragend worden voor deze drie soorten van aanplantingen respectivelijk opgegeven 17 761, 48 768 en 24 802 boomen. Van het in 1859 ter bestrijding dezer voorschotten toegestane crediet van f 100 000, was bij het eind van 't jaar beschikt over eene som van f 89 300 en wel ten behoeve van 16 ondernemingen, van welke er evenwel reeds 3 verlaten waren.

Notenmuscaat, *koffij*, *tabak*. Omtrent deze hier minder belangrijke cultures valt, na het aangeteekende in de beide vorige Verslagen, niets bijzonders te vermelden.

Bosschen. Uitgestrekte houtbosschen worden nog alleen aangetroffen op Ceram en Boeroe, ofschoon ook daar, althans op Ceram, in de nabijheid der stranden bruikbaar hout meer en meer schaars begon te worden.

In verband met den maatregel in 't vorig Verslag vermeld, ten doel hebbende om in de behoefte aan houtwerken voor 's lands dienst zooveel mogelijk te doen voorzien, door inkoop volgens tarief, werden dit jaar, bij een gouvernementsbesluit van 5 Februarij, ook de prijzen verhoogd voor de houtwerken die nog door de bevolking zouden moeten geleverd worden.

De proef met de vrije houtlevering had intusschen, niettegenstaande het milde tarief, bij het eind van 1865 nog geenerlei resultaat opgeleverd, hetgeen wordt toegeschreven aan het gemis van voldoende transportmiddelen. Wel kan de Cerammer hout leveren in zijne negorij, maar hij heeft geene middelen om het hout naar de stapelplaats te Amboina te vervoeren. (1)

Veeteelt. Deze maakt hier nergens een tak van volksnijverheid uit. De opgaven nopens het aanwezige vee wijzen een totaal aan van 2677 runderen, waarvan 1661 aan

(1) Zie hierover nader de betrekkelijke noot in hoofdstuk C, afdeeling IV, § 2.

het Gouvernement toebehoorende, hetzij geheel, hetzij te zamen met de negorijen; 26 paarden, 312 schapen en 1662 geiten. Vergeleken met de cijfers van het vorige jaar viel dus eenige vermindering waar te nemen.

14°. Banda.

Notenmuscaat. Van de aanwezige 34 perkeniers waren in 1865 slechts 14 (12 op Banda en 2 op Aij) tot de voorwaarden omschreven in *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 71 *a*, toegetreden, onder het (ook door het Opperbestuur ingewilligd) beding, om, onder genot van al de tot hiertoe genoten voordeelen, nog tot ultimo 1867, des verkiezende, de *helft* van hun product in 's lands pakhuizen te mogen leveren. Door de eigenaars van de 20 perken, die nog onder het oude stelsel gebleven zijn, werden geleverd 403 862 Amsterdamsche ponden noten en 143 028 Amsterdamsche ponden foelie, welke cijfers in 1864 waren 407 078 en 97 060.

De facultative levering der 14 eerstbedoelde perkeniers was, wat de hoeveelheid noten betreft, betrekkelijk zeer gering, namelijk 20 692 Amsterdamsche ponden; de foelie-levering daarentegen beliep 51 548. Van dit laatste product, hetwelk naar het schijnt te Neira minder vlot van de hand ging, hadden schier allen het maximum, dat is de volle helft, geleverd. De juiste hoeveelheid noten en foelie ter vrije beschikking verbleven, kan niet worden opgegeven, doch die hoeveelheid moet niet onaanzienlijk geweest zijn, wanneer men in het oog houdt dat de oogst van 1865 over het algemeen gunstiger was dan die van 1864, en dat in laatstgemeld jaar, toen nog het volle product moest worden geleverd, de opbrengst van de bewuste 14 perken, aan noten en foelie, respectivelijk beliep 385 563 en 87 597 Amst. ponden. Ter zake hunner levering aan den lande genoten de 14 perkeniers f 21 656, tegen f 91 995 in 1864, van welk onzuiver bedrag echter in mindering komt de waarde der verstrekte rijst en materialen. Aan de eigenaren der 20 perken die nog op den ouden voet werken, werd voldaan in 1864 f 100 739 en in 1865 f 119 827. Trekt men van deze laatste som af de kosten voor uit 's lands voorraad verstrekte rijst en materialen, zoomede de sommen wegens aflossing van renteloze voorschotten, een en ander ad f 23 765, dan bleef in 1865 te hunner beschikking f 96 062, tegen f 63 546 in 't vorig jaar. Uit deze opgave blijkt dat eenige meerdere welvaart onder de perkeniers bestond. Echter mag niet onopgemerkt worden gelaten dat eene juiste vergelijking niet wel mogelijk is, aangezien door den resident in de berekening over 1865, in afwijking van vroeger, niet meer zijn opgebragt de »fictive uitgaven der perkeniers voor orembaaijen, kleedingstukken en andere zaken, die zij zich moeten aanschaffen geheel buiten bemoeijenis van het bestuur". Die uitgaven behooren dus nog in mindering te komen van de opgegeven overwinst van f 96 062.

Het cijfer der aanwezige boomen werd onder ultimo December 1865 voor al de 34 perken te zamen geschat op 215 181 vruchtdragende en 102 372 jonge, zijnde respectivelijk 1141 minder en 6456 meer dan in het jaar te voren.

Het in de perken bescheiden arbeidend personeel bestond op genoemd tijdstip uit 558 bannelingen en vagebonden en 1357 vrije arbeiders, te zamen 1915, waaronder 276 vrouwen. Onder ultimo 1864 bedroeg het totaal 1973. Over het algemeen viel nog altijd over gebrek aan handen te klagen.

Omtrent de bestemming van het niet aan den lande geleverde product is het volgende vermeld gevonden.

In de eerste (en eenige) in 1865 te Neira gehouden publieke veiling werden aangeboden 420 pikols zoogenaamde vrije noten, die echter werden opgehouden voor f 20 den pikol. Eene kleine hoeveelheid gekalkte noten werd bij die gelegenheid uit de hand verkocht voor f 33 en noten in den bolster voor f 25 den pikol. Later was, naar den resident ter oore was gekomen, nog eene niet onbelangrijke partij van de hand gezet, de noten in den bolster mede tegen f 25, de gekalkte tegen f 30 à f 32. Slechts één perkenier mogt voor gekalkte noten f 35 bedingen. De meeste dezer plaatselijke verkoopen strekten tot afbetaling van oude schulden. Een paar perkeniers worden gezegd tegen matige renten van handelshuizen op Java voorschotten ontvangen te hebben, waarvan de afbetaling zou geschieden door de netto opbrengst der te consigneren producten.

Naar Makassar werd eene partij noten en foelie verzonden, welke had opgebragt f 31 per pikol voor noten in den bolster en f 50 per pikol foelie.

De gedurende 1865 voor particuliere rekening te Neira uitgevoerde hoeveelheden noten

en foelie beliepen, volgens het handelsverslag, respectivelijk 166 312 en 53 750 Amsterd. ponden, ter waarde van f 66 525 en f 10 753.

Cacao. Omtrent deze cultuur wordt vermeld gevonden, dat dezelve op een drietal perken dit jaar voor het eerst was beproefd geworden, en wel met een aanplant van 1777 boomen, terwijl de op een tiental perken reeds aanwezige plantsoenen, ten getale van 1484 boomen, met 6170 stuks zijn vermeerderd. In de aanplantingen op particuliere gronden buiten de perken, aan twee ondernemers toebehoorende, telde men bij het eind van 1865 5476 boomen, zijnde 1603 minder dan in 't vorig jaar. Gebrek aan handen voor de bearbeiding van den grond en de verzorging vooral der jonge aanplantingen, wordt gezegd een groot bezwaar te zijn tegen belangrijke uitbreiding dezer cultuur. Van den gezamenlijken aanplant, ten bedrage van 15 907 boomen, waren nog slechts 943 vruchtdragend. Het daarvan verkregen product is niet opgegeven.

De weinige verwachting, blijkens het vorig Verslag, gekoesterd omtrent het tot stand komen eener voorgenomen cacao-onderneming op het onbewoonde eiland Rhun, had zich bevestigd. Ook gedurende 1865 toch werd door den betrokken perkenier geen gebruik gemaakt van de in 't vorig jaar verleende magtiging om hem tot dat doel op nader overeen te komen voorwaarden, zonder het uitlokken van mededinging, eene uitgestrektheid van 142½ bouws (later bepaald op 285 bouws) voor den tijd van 20 jaren in huur af te staan. De belanghebbende had namelijk in den loop van 1865 Banda verlaten, zonder zich verder met de zaak in te laten.

Klappers. Deze cultuur had op nieuw eene geringe vermindering ondergaan. Terwijl bij het einde van 1864 31 822 boomen aanwezig waren, bedroeg hun aantal thans slechts 30 442.

Ingevoerd werden 111 800 klappers (meest van de Seroea-eilanden en oostelijk Ceram) en 689 pikols olie (meerendeels van de Keij- en Sangir-eilanden). In het vorig jaar waren deze cijfers 94 750 en 216.

Bosschen. De djatie-aanplantingen op het eiland Rozengain waren dit jaar — ondanks eenige aankappingen voor de plaatselijke behoefte — vermeerderd met 3210 boomen. Het aantal beliep thans 47 143. Vier schepen vertrokken wederom naar de Keij-eilanden om van daar hout af te halen voor den handel.

Veeteelt. De veestapel bestond uit 38 paarden, 10 buffels, 543 runderen, 217 varkens, 312 schapen en 374 geiten.

15°. Timor.

De *maïs*oogst was over het algemeen gunstig, behalve op het eiland Savoe, waar gebrek aan dit voedingsmiddel bestond, zoowel wegens de geheerscht hebbende droogte als wegens te geringen aanplant. Dit laatste was een gevolg van de omstandigheid, dat de Savoenees rekende op eene ruime opbrengst van een ander hoofdvoedingsmiddel, de arengsuiker, waarvan echter de verkregen hoeveelheid zeer was tegengevallen.

Ook de *rijst*bouw was, althans op Timor, waar daarvoor goede gelegenheid bestaat in de uitgestrekte vlakte van Babauw (omstreken van Koepang), als mislukt te beschouwen. Wegens het goed slagen van de *djagong*, het hoofdproduct, veroorzaakt dit geene ongelegenheid.

Omtrent de overige cultures is, na het medegedeelde in het vorig Verslag, niets meldenswaardigs aan te teekenen. Alleen wordt berigt, dat bij de bevolking van Midden-Timor meer en meer neiging viel waar te nemen voor den aanplant van *koffij*.

De omzet in *sandelhout* werd steeds minder, naar het schijnt doordien de achteruitgaande prijzen geen voldoende belooning opleveren. Ook de inzameling van *was* scheen niet vooruit te gaan, althans de handel in dit artikel was op nieuw minder levendig.

Met de *veeteelt* — zegt de resident — gaat het hier nog het best. Aan karbouwen en paarden is geen gebrek; echter gaat het paardenras meer achter- dan vooruit. (1)

(1) Het voornemen bestaat om in de weiden van Paritty van gouvernementswege eene proeve te nemen tot veredeling van het paardenras.

II. Mijnbouw. (1)

§ 1. *Personeel van ambtenaren bij het mijnwezen en inrigtingen er toe betrekkelijk.*

De hoofdingenieur van het mijnwezen C. de Groot, met verlof naar Nederland vertrokken, werd op verzoek eervol uit 's lands dienst ontslagen. In zijne plaats werd benoemd de ingenieur der 1ste klasse R. Everwijn, die dien ten gevolge met den rang van hoofdingenieur optrad als chef der afdeeling »Mijnwezen" van de directie der burgerlijke openbare werken.

Het verdere personeel van mijningenieurs bestond bij het eind van 't jaar uit zeven personen, zijnde vijf minder dan het organiek bepaalde getal. Daarvan waren geplaatst: 2 bij het bureau te Buitenzorg, 3 op Banka, 1 in Koetei en 1 in Djokdjokarta. Voorts was de in vorige Verslagen bedoelde scheikundige voor de mineralogie werkzaam bij het laboratorium te Buitenzorg. (2)

Adspirant-ingenieurs, hoedanig er in de formatie twee begrepen zijn, waren bij het eind van 1865, ten gevolge van bevordering, niet aanwezig.

In verband met de onvoltalligheid van het ingenieurs-personeel werden hier te lande eenige maatregelen genomen tot het verkrijgen van meerdere kweekelingen voor die bestemming en tevens eene nieuwe regeling nopens hunne theoretische en praktische opleiding in het leven geroepen. Bij het eind van 1865 was dien ten gevolge het aantal op 's lands kosten voor de dienst der mijnen in opleiding zijnde jongelieden geklommen tot zes, van welke er twee hun laatste studiejaar waren ingetreden. (3)

De voorwaarden van benoembaarheid tot mijn-ingenieur werden kort daarop geregeld bij Koninklijk besluit van 16 December 1865, n°. 56 (*Indisch Staatsblad* 1866, n°. 22). Van het daarbij vastgestelde examen, hetwelk zoowel in Indie als in Nederland wordt afgenomen, is aan hen, die de evenbedoelde opleiding genoten hebben en overeenkomstig art. 65 der wet van 2 Mei 1863 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 50) het diploma van mijn-ingenieur bezitten, *geheele*, en aan hen, die in het bezit zijn van het diploma voor technoloog (art. 60 der bedoelde wet), *gedeeltelijke* vrijstelling verleend. Tevens werden bij het aangehaalde besluit de voordeelen en verpligtingen geregeld, verbonden aan het ter beschikking stellen van den Gouverneur-Generaal van candidaten voor eene benoeming tot adspirant-ingenieur.

Het kabinet van het mijnwezen werd onder anderen verrijkt met verschillende mineralen, afkomstig uit de verzamelingen van wijlen dr. Junghuhn en dr. Bernstein, en wijders met eene belangrijke verzameling liguieten, benevens eenige rotssoorten, een en ander ten geschenke ontvangen van een mineraloog in Duitschland.

§ 2. *Banka.*

Had de tinlevering in de vier voorafgegane jaren achtereenvolgens bedragen 86 503, 70 384, 95 981 en 80 958 pikols, in 1865 daalde het cijfer tot 69 005 $^{87}/_{100}$ pikols, zijnde zelfs belangrijk minder dan de gemiddelde jaarlijksche levering in het tienjarig tijdvak 1851—1860, welke 84 554 pikols beliep, tegen 64 234 gedurende 1841—1850, 48 706 gedurende 1831—1840 en 26 281 gedurende 1821—1830. (4)

Het werkelijk uit de mijnen verkregene was nogtans meer dan de levering, en beliep door bijberekening van het tin, te leveren uit den nog voorhanden gebleven erts, 72 070 $^{37}/_{100}$ pikols, zijnde ongeveer 6414 pikols minder dan de zuivere opbrengst van 1864, die 78 484 $^{27}/_{100}$ pikols uitleverde. Als redenen dezer vermindering worden hoofdzakelijk opgegeven oorzaken van voorbijgaanden aard, als hooge waterstand in het begin

(1) Zie omtrent het verleenen van concessien voor de ontginning van aardoliebronnen in Indie *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 54*a* en 156.

(2) Met het smelten van tinerts volgens de smeltwijze door dezen ambtenaar aanbevolen, zijn onlangs vergelijkende proeven genomen, die zeer in het voordeel der nieuwe methode zijn uitgevallen. Vergelijk het beknopt verslag deswege openbaar gemaakt in de *Javasche Courant* van 6 December 1867.

(3) Beiden in 't laatst van 1866 van hier uitgezonden.

(4) In 1866 was het cijfer 79 313 pikols.

van het jaar, waardoor vele waterwerken beschadigd werden, wier herstelling gedurende eenigen tijd talrijke handen aan den mijnarbeid onttrok; de daarop geheerscht hebbende berri-berri-epidemie, die ongeveer 5 pct. van het aantal mijnwerkers ten grave sleepte, en eindelijk de buitengewoon langdurige droogte in de tweede helft van het jaar, waardoor verscheidene kollongmijnen niet al de erts uit hare groeven konden opnemen en vele koelietmijnen geruimen tijd moesten werkeloos blijven.

Het geleverde door ontginners van zoogenaamde vrije mijnen en door opkoopers van tinslakken (tra) onder het boven opgegeven cijfer van levering begrepen, beliep 8699$^{26}/_{100}$ pikols. Bovendien viel nog af te leveren uit voorradigen erts eene hoeveelheid van 850$^{1}/_{2}$ pikols, zoodat de zuivere opbrengst der particuliere ontginningen over 1865, ondanks de geheerscht hebbende droogte, slechts 496$^{32}/_{100}$ pikols minder beliep dan in het vorig jaar, een verschil betrekkelijk veel geringer dan de mindere opbrengst der gouvernementsmijnen. Volgens den resident zouden dan ook de particuliere ontginningen zijn vooruitgegaan en was dit voornamelijk toe te schrijven aan den in 1864 genomen maatregel om ook aan de daarbij werkende personen, mits gemiddeld 8 pikols tin per hoofd leverende, even als aan de gouvernementsmijnen, tegen lagen prijs rijst van 's lands wege te verstrekken. De verhooging van inkoopskosten, die hieruit voortvloeit, wordt gezegd ruimschoots te worden opgewogen door het voordeel dat voor den lande uit de aanmoediging dezer ontginningen ontstaat, vooral in verband met de gelegenheid die daardoor geboren wordt tot het benuttigen van overgeslagen of voor arm gehouden terreinen, die geene genoegzame vooruitzigten opleveren om op den voet van gouvernementsmijnen te worden ontgonnen. Het aantal deelhebbers in particuliere mijnen beliep ruim 600.

Het personeel aan de gouvernementsmijnen verbonden, bestond uit 3910 deelhebbers, 2509 koelies en 786 kolenbranders, te zamen 7205. In het vorig jaar telde men 4545 deelhebbers, 2213 koelies en 785 kolenbranders, te zamen 7543. In verhouding tot de getalsterkte was de gemiddelde opbrengst per hoofd in 1864 9$^{7}/_{100}$ en dit jaar 8$^{68}/_{100}$ pikols.

Gedurende 1865 waren 4 mijnen meer in bewerking geweest dan in 't vorig jaar, en alzoo in 't geheel 168, over de verschillende districten verdeeld als volgt: Djeboes 25, Blinjoe 26, Soengeiliat 40, Merawang 17, Pangkalpinang 24, Soengeislan 12, Koba 7 en Toboalij 17. Naar gelang van de meerdere of mindere diepte der uitgraving (vergelijk het Verslag over 1856, bladz. 132, noot 7) waren zij onderscheiden in 71 kollong-mijnen, 24 koeliet-kollong-mijnen en 70 koeliet-mijnen, te zamen 165 zijnde van 3 mijnen deze onderscheiding niet aangeduid.

De mijnschulden bedroegen f 223 494,38^{5}, verdeeld in f 16 755,38 goede, f 144 864,45 onzekere, en f 61 874,55^{5} kwade schuld, zijnde in 't geheel f 39 945 meer dan het totaal bedrag bij het eind van 1864, eene toename intusschen, die nagenoeg geheel verdwijnt wanneer in mindering wordt gebragt vooreerst de schuld van twee mijnvereenigingen, die het geheele jaar hadden moeten besteden aan het maken van stuwen en waterleidingen, ten andere de waarde van het tin te leveren uit den nog voorhanden gebleven erts. Bovendien houde men in het oog dat de schuldvermeerdering in vorige jaren herhaaldelijk belangrijke schuldafschrijvingen noodig maakte (in 1864 gemiddeld f 11 404 's jaars) en dat in 1865, ongeacht dat jaar voor de ontginning niet voordeelig was, in verband met de ingevoerde verbeterde regeling van de inkomsten der mijnarbeiders, zoodanige afschrijving niet behoefde te worden verleend (1)

De gezamenlijke mijnen genoten:

aan voorschotten	f	149 877,93
aan verstrekkingen		502 788,63
aan uitkeeringen		325 282,11^{5}
Transporteren	f	977 948,67^{5}

(1) Over de laatste 20 jaren beliep de totale schuldafschrijving f 1 588 166 of gemiddeld 's jaars f 79 158.

Per transport f 977 948,67 5

Voorts werd krachtens de hierboven bedoelde met 1 Januarij 1865 ingevoerde regeling uitbetaald:

aan bijpassing voor hetgeen de mijnen bij de jaarlijksche afrekening minder aan uitkeering zouden ontvangen dan f 5 per pikol (1) . . .	122 819,98 5
aan premien voor ijverige arbeiders	23 000,00
Te zamen . . .	f 1 123 768,66

De genoten voorschotten waren dit jaar minder dan gewoonlijk, doordien tot regel was aangenomen om deze niet meer te verleenen voor de aanschaffing van huishoudelijke benoodigdheden, maar uitsluitend voor den aankoop van gereedschappen benoodigd tot voortzetting der ontginning.

Ten laste der kosten van het tin behoort, volgens eene door den resident gemaakte berekening, daarenboven nog te worden gebragt (voor verlies op de verstrekte rijst, pikolgelden der administrateurs, onderhoudskosten van pakhuizen en laadbooten, kosten van onderzoekingen in het belang der tin-ontginning enz) eene som van f 511 027. Hierbij gevoegd wegens het door particulieren geleverde tin aan kosten van inkoop (à f 13,50 per pikol) f 117 440, en aan verlies op de verstrekte rijst f 31 320, maakt in het geheel (voor 69 005 pikols) f 1 783 556 of gemiddeld, gerekend tot in de pakhuizen op Banka f 25,85 per pikol.

In de districten Soengeislan en Toboalij werd door de ingenieurs zooveel mogelijk voortgegaan met het doen van geregelde opnemingen, in het belang der zamenstelling van mijnbouwkundige kaarten, bij welke onderzoekingen, die in het algemeen veel bijdroegen om in den vervolge eene meer geregelde en doelmatige ontginning mogelijk te maken, o. a. verschillende ertsrijke tot nog toe onbekende gedeelten werden aangewezen. Voorst werden vele onderzoekingen gedaan ten behoeve van mijnen welke gebrek aan terrein hadden of slechte uitkomsten opleverden.

§ 3. *Billiton.*

Omtrent de tin-ontginning der Billiton-Maatschappij kan het navolgende worden medegedeeld over het boekjaar 1865/6, loopende van 1°. Januarij 1865 tot ultimo Februarij 1866.

De opbrengst gedurende dat tijdvak beliep 17 873 (2) pikols, of in verhouding over twaalf maanden 15 319 pikols, tegen 11 690 pikols in 1864, 18 317 in 1863 en 5091 in 1862.

In bewerking waren onder ultimo Februarij 1866 79 mijnen tegen 63 bij het eind van 1864; de tinadermijn Goenoeng Tadjouw zou echter weldra worden ingetrokken, daar deze ontginning, volgens het onderzoek deswege voor rekening der concessionarissen door een der gouvernements-ingenieurs ingesteld, niet zou kunnen worden voortgezet met vooruitzigt op voordeel voor de Maatschappij.

Het cijfer der mijnschulden, in de beide voorgaande jaren achtereenvolgens f 155 293 en f 92 815, was onder ultimo December 1865 geklommen tot f 218 074,94.

Op dit tijdstip waren werkzaam 2089 Chinezen en 39 Maleijers, waarvan 562 deelhebbers. In 1863 en 1864 beliep het aantal mijnwerkers respectivelijk 1004 en 1323.

Sedert April 1864 (zie het vorig Verslag, bladz. 197) werd het Billiton-tin geregeld in openbare veiling te Batavia verkocht. De gemiddelde opbrengst in de vier veilingen van dat jaar (te zamen groot 10,388 pikols) liep van f 68,21 tot f 59,60 per pikol. In 1865, bij zeven veilingen, te zamen uit 11 257 pikols bestaande, wisselden de algemeene middenprijzen af, tusschen f 56,15 en f 59,25.

---

(1) Aan mijnen, die bij het begin van 't jaar geen schuld hadden en 9 8/10 pikols tin of meer per elken aan hare vereeniging verbonden persoon leverden, behoefde geene suppletie te worden betaald.

(2) Over 1866/67 25 076 pikols.

§ 4. *Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.*

Pengaron. In verband met den nog onbeslisten strijd over de bruikbaarheid der Borneo-kolen (vergel. het Verslag van 1863, bladz. 214) werd door de Regering besloten de ontginning Oranje-Nassau voorloopig op den bestaanden voet te doen voortzetten. Wegens de naderende uitputting der in bewerking zijnde mijn Oranje-Nassau West, werd omstreeks het einde van het jaar besloten tot het doen opsporen van eenig nabijgelegen punt, waar de ontginning door eenvoudige middelen op de minst kostbare wijze aan den gang zou kunnen worden gehouden.

Gedurende 1865 werden 4572 ton kolen gewonnen, eene hoeveelheid die het cijfer der laatste jaren wel is waar overtrof, doch nog geen derde gedeelte beliep van het aantal tonnen dat vóór den opstand werd gedolven.

Het personeel bestond, behalve uit een zestal opzigters en geëmploijeerden, uit 11 vrije werklieden, 146 (zoogenaamde) pandelingen en 226 veroordeelden tot dwangarbeid, te zamen 383, zijnde 6 minder dan in het 't vorig jaar. De pandelingen werken niet in de mijnen, maar worden als matrozen bij den afvoer der kolen gebezigd. De vroeger vermelde aanschrijving aan de Indische Regering, in het belang eener afschaffing dezer pandelingen, heeft aan het licht gebragt dat geen eigenlijke pandelingen bij de mijnen in dienst zijn, maar dat de bewuste lieden zich allen vrijwillig hebben verbonden (1) tegen een handgeld van f 100 (voor $4^1/_2$ jaren dienst) en eene toelage van f 5 's maands, welk loon in 1864 is veranderd in f 2 's maands en ruime verstrekking van voeding ter waarde van f 6,58 's maands.

Koetei. Eene beslissing omtrent de overgave der gouvernements-mijn Pelarang aan de particuliere nijverheid werd voorloopig in advies gehouden, daar de » Maatschappij tot bevordering van mijn-ontginningen in Nederlandsch Indie", met welke deswege onderhandelingen waren aangeknoopt, in den loop van het jaar werd ontbonden. Het cijfer van productie, in de drie voorafgegane jaren achtereenvolgens 1129, 1490 en 675 ton, beliep in 1865 4025 ton. Het personeel bestond, buiten den ingenieur-directeur, uit 3 onderopzieners, 1 boekhouder, 46 vrije werklieden en 77 veroordeelden tot dwangarbeid, te zamen 127 personen.

Poeloe-laut. Op dit eiland werden steenkolen gegraven voor rekening van een particulieren ondernemer, die door hem op verschillende stations van den Indischen Archipel aan het Gouvernement geleverd worden. Die kolen, zonder hulp of toezigt van deskundigen gegraven, worden gezegd van veel minder hoedanigheid te zijn dan de kolen afkomstig uit de gouvernementsmijnen, en wordt het dan ook hieraan geweten dat de Borneo-steenkolen in het algemeen een minder goeden naam hebben bekomen.

§ 5. *Verdere opgaven betreffende den mijnbouw.*

Djokdjokarta. Het ingesteld onderzoek naar bruinkoollagen in de residentie Djokdjokarta (zie o. a. het Verslag over 1863, bladz. 216) gaf weinig resultaten. Het bleek namelijk dat door de slechte hoedanigheid der kolen en de geringe zwaarte der lagen, geene sprake kon wezen van eene kolenontginning in dat gewest. Uit een wetenschappelijk oogpunt had het onderzoek (hetwelk in den aanvang van 1866 werd gestaakt) echter veel bijgedragen tot de kennis van de tertiaire bruinkolenvorming op Java.

Siak. Het onderzoek naar den mineralogischen rijkdom van het rijk van Siak, door een der op Banka bescheiden ingenieurs bewerkstelligd op verzoek en voor rekening van den heer J. F. Loudon, werd in de eerste maanden van 1865 ten einde gebragt. De uitslag was, dat in de Siaksche bovenlanden wel op enkele plaatsen tinerts wordt aangetroffen, maar nergens in voldoende hoeveelheid voor eene geregelde ontginning; dat zeer waarschijnlijk zuidwaarts van Siak in het stroomgebied der boven-Kampar-rivier, tusschen de rivieren Kampar-kanan en Kampar-kirie, rijke stroomtinertsgronden voorkomen, maar dat die niet konden bezocht worden, wegens belemmeringen, in verband staande tot de gezindheid der bevolking.

---

(1) In 1866 is daarom de benaming van pandelingen vervangen door die van » gouvernements-roeijers en matrozen".

III. Visscherijen.

Omtrent dezen tak van nijverheid komen in de gewestelijke verslagen slechts enkele bijzonderheden voor, die echter op zich zelven te onvolledig zijn om hier te worden overgenomen.

Voor zoover de opbrengst der tot deze nijverheid betrekkelijke belastingen eenigen maatstaf oplevert voor de beoordeeling van de al of niet toeneming van het visschersbedrijf, worden hier, ten vervolge op de opgaven in het vorig Verslag, met betrekking tot een negental gewesten, de navolgende cijfers medegedeeld:

GEWESTEN.	Belasting op het visschersbedrijf.		Belasting op vischvijvers.	
	Getal der aangeslagen personen.	Bedrag van den aanslag.	Getal der aangeslagen huisgezinnen.	Bedrag van den aanslag.
Bantam	1 154	f 31 902,00	447	f 1 873,00
Pekalongan	1 389	3 741,00	»	»
Samarang	2 805	5 596,00	288	1 578,00
Soerabaija	4 307	11 586,00	4 477	143 463,77
Pasoeroean	2 818	36 753,90	795	17 797,725
Probolingo	3 298	19 102,50	532	7 204,91
Bezoekie	2 021	14 621,50	243	3 956,955
Banjoewangie	197	584,00	»	»
Madura	13 989	110 636,80	143	1 734,00
	31 978	f 234 523,70	6 925	f 177 608,36

IV. Ambachts- en fabrieknijverheid.

Op het gebied van nijverheid in het algemeen was het jaar 1865 voor Nederlandsch Indie belangrijk door eene te Batavia gehouden groote tentoonstelling van grondstoffen en nijverheidsvoortbrengselen uit den Indischen Archipel, die gedurende omstreeks drie maanden druk werd bezocht en niet minder dan de vorige, in 1853 gehouden, de blijken droeg zoowel van den eigenaardigen aanleg en bekwaamheid van den inlander, als van de ontwikkeling der Europesche nijverheid in Indie.

Het plan tot deze onderneming, ontworpen door de directie der Nederlandsch-Indische Maatschappij voor Nijverheid en Landbouw, werd uitgevoerd met medewerking van een aantal belangstellenden, die gezamenlijk met de directie zich tot eene commissie vereenigd hadden, aan welke zich achtereenvolgens hadden aangesloten een 70tal subcommissien op verschillende plaatsen van den Archipel. De plegtige opening had plaats op 16 October, de sluiting en de uitreiking der medailles aan de bekroonden op 31 December 1865. Het aantal der ingezonden voorwerpen was ongeveer vijfmaal grooter dan in 1853, en sommige artikelen leverden bewijzen van vooruitgang. Onder deze worden opgenoemd de katoenen en zijden stoffen, het mozaïk en ijzerwerk, het goud-

smids- en juwelierswerk en de meubelen, terwijl van de grondstoffen vooral de oliën uitmuntend waren vertegenwoordigd.

In 't geheel werden 83 medailles toegekend (17 gouden, 16 zilveren en 50 bronzen), waaronder 24 (4 gouden, 4 zilveren en 16 bronzen) aan inlanders of aan de inzenders van voorwerpen door inlanders vervaardigd.

Ten opzigte van de inlandsche nijverheid in de verschillende gewesten, worden ditmaal in de verslagen der residenten geene bijzonderheden aangetroffen, belangrijk genoeg om, na het medegedeelde in vorige Verslagen, te dezer plaatse te worden overgenomen. Tentoonstellingen van inlandsche nijverheid blijken in 1865 gehouden te zijn te Banjoewangie en Fort de Kock (Sumatra's Westkust).

De berigten aangaande de fabrieksnijverheid te Batavia en op eenige andere hoofdplaatsen van Java vermeld gevonden, komen op het volgende neder.

Aan de te Batavia gevestigde industriële inrigtingen werd dit jaar geene uitbreiding gegeven. De stoomwaschinrigting, waarvan in 't vorig Verslag sprake was, moest wegens geldelijke moeijelijkheden door de oprigters worden gesloten. Bij publieke verkooping ging de onderneming in handen van anderen over, die gezegd worden daarin vele verbeteringen te hebben aangebragt. Door dezelfde stoomkracht werd tevens een werktuig voor het persen van klapper-olie in beweging gebragt. Aanvankelijk beloofde deze onderneming goede uitkomsten, daar de olie ruimen aftrek vond. De mede onlangs opgerigte stoomsteenfabriek scheen de in den aanvang ondervonden moeijelijkheden te boven te zijn gekomen. Haar fabrikaat wordt zeer geroemd.

De gazfabriek door de Nederlandsch-Indische gasmaatschappij ter hoofdplaats opgerigt, mogt zich in een toenemend debiet verheugen. Onder ultimo 1865 was het cijfer der woningen en enkele gouvernements-gebouwen, die voorzien zijn van gaslicht, gestegen tot 394. (1) Proeven met Australische kolen en met Borneo-kolen uit de mijn Oranje-Nassau hadden niet aan de verwachtingen voldaan.

Te Samarang was ten dienste der Nederlandsch-Indische spoorwegmaatschappij op het stationsterrein een belangrijk atelier in aanbouw, waarin de verschillende werktuiggereedschappen en houtzagerijen zullen gedreven worden door twee vervoerbare stoommachines. Genoemde Maatschappij werd door aankoop tevens eigenares van de twee locomobile werktuigen (traction engines), bedoeld in het Verslag over 1863, bladz. 221.

De Koninklijke fabriek voor stoom- en andere werktuigen te Soerabaija, genaamd »de Volharding" bleef haar ouden roem handhaven. Met den eigenaar werd eene overeenkomst gesloten voor den aanbouw van een ijzeren raderstoomschip met dregtoestel, bestemd tot het opruimen van de banken aan de monding der Kalimas aldaar.

Ook de overige te Soerabaija aanwezige particuliere nijverheids-inrigtingen (zie het Verslag over 1863, bladz. 219) werkten met goede uitkomsten. Bij een dier etablissementen intusschen (dat van de firma Lakerveld en Cie.) werden tegen het eind van 't jaar geene belangrijke bestellingen meer aangenomen, daar de firma werd ontbonden en de zaak in staat van liquidatie verkeerde.

De fabriek van de firma W. Cores de Vries en het daarbij behoorend droogdok, mede te Soerabaija, werden voortdurend dienstbaar gemaakt aan te doene reparatien als anderzins voor hare (ook na den afloop van het gouvernements-subsidie) voortgezette stoomboot-onderneming.

Te Pasoeroean bleef de fabriek Samarangan buiten werking. De aldaar gevestigde constructiewinkel »Bromo", toebehoord hebbende aan eene actie-maatschappij, ging over in handen van den heer O. C. Matzen, en zette hare werkzaamheden geregeld voort. Aan de bedoelde maatschappij was ook verbonden de in 1859 ter plaatse opgerigte gasfabriek.

Ter hoofdplaats Pekalongan bestaat eene onderneming voor de bereiding van zeep uit klapperolie, de eenige van geheel Java. De vraag naar die zeep neemt zeer toe. Op de Bataviasche tentoonstelling verwierf de fabrikant eene bronzen medaille.

De aanwending der stoomkracht vond weder meerdere toepassing. Het aantal in 1865 verleende vergunningen tot bezigiging van nieuwe of gewijzigde stoomwerktuigen en toestellen bedroeg 35, zijnde 1 meer dan het gemiddelde cijfer der laatste tien jaren. Van deze vergunningen waren er 18 bestemd voor stoomwerktuigen of toestellen in het

---

(1) Zie nopens de met de primitive concessionarissen geslotene overeenkomst betreffende de straatverlichting, het Verslag van 1858, blz. 129, noot 2.

belang der suikerbereiding (en daaronder 5 voor het drijven van suikerrietmolens), 2 voor het drijven van werktuiggereedschappen, 2 voor het drijven van houtzagerijen (één te Soebang op de particuliere landen Pamanoekan en Tjiassem in Krawang, en één te Blitar in de residentie Kedirie bij de houtkap-onderneming aldaar), 3 voor stoomtoestellen geplaatst in stoomschepen (waarvan één behoorende aan de Nederlandsch-Indische Stoomvaart-Maatschappij, één ten dienste der stoomboot-onderneming Cores de Vries en één voor eene stoomsloep van den eigenaar der Pamanoekan- en Tjiassemlanden), 2 voor locomotiven (beide ten behoeve der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij), 1 voor eene stoomploeg (1) en 7 voor gewijzigde stoommachines, waarvoor de vroegere acten dien ten gevolge kwamen te vervallen.

Het geheel aantal stoomwerktuigen in Nederlandsch Indie, in 1861 bedragende 281, was bij het eind van 1865 geklommen tot 390, verdeeld als volgt:

	1861.	1865.
ten dienste van het Gouvernement	29	33
waaronder in stoomschepen	(2) 13	(2) 13
ten dienste van particulieren	252	357
waaronder in suikerfabrieken.	200	264
ter besproeijing van velden	10	8
in stoomschepen	18	22

Het voorgeschreven algemeen jaarlijksch onderzoek strekte zich voor de verschillende gewesten van Java (alleen de Preanger regentschappen, Banjoewangie, Bagelen, Kadoe en Patjitan uitgezonderd) uit over een getal van 311 werktuigen, met een gezamenlijk vermogen van ongeveer 5064 paardekracht, de werktuigen in stoomschepen geplaatst daaronder begrepen. Overtredingen van dien aard dat strafbepalingen moesten worden toegepast, kwamen niet voor.

V. Handel, scheepvaart en scheepsbouw.

§ 1. *Bebakening, kustverlichting en loodswezen.* (3)

Met betrekking tot de bebakening in Nederlandsch Indie valt — uitgezonderd het vervangen van de Herbertsbakenton op de Pamanoekanklip (Krawang), door een klokbakenschip — niets belangrijks te melden. Over het algemeen bevonden zich de bakens en verkenningsteekenen in goeden staat.

Voor straat Riouw werd een nieuw stelsel van bebakening aangenomen, waartoe de benoodigde Herbertstonnen uit Nederland werden ontboden.

De steenen pyramide op het Kwandang-eiland (Menado) werd hersteld en de driehoekbaak op het Samarang-rif (Menado), beiden in 1863 weggeslagen, herplaatst.

Wat de kust- en havenverlichting aangaat kan worden medegedeeld, dat te Muntok (Banka) en Banjoewangie twee nieuwe havenlichten, en aan het uiteinde van de noordelijke landtong der rivier van Japara een astraal lamplicht werden ontstoken, terwijl het kustlicht op Java's 4de punt in straat Sunda nabij Anjer van den ouden houten op den nieuwen steenen toren werd overgebragt. Laatstgenoemd licht verheft zich thans 46 Nederlandsche ellen boven den waterspiegel en is van het dek van een gewoon schip op een afstand van ruim 5 Duitsche mijlen zigtbaar. (4)

(1) Vergelijk de 1ste afdeeling van het tegenwoordig hoofdstuk en aldaar § 1, onder-afdeeling 4°., onder „Soerabaija".

(2) Hieronder niet begrepen de stoomschepen behoorende tot het eskader der Nederlandsche marine in Oost-Indie.

(3) Omtrent de havenverlichting en de loodsgelden worden nog een tweetal beschikkingen vermeld in § 3 hieronder.

(4) Ten vervolge op eene vroegere aanteekening kan worden gemeld, dat de ijzeren kustlichttoren, voor het eiland Noordwachter, bedoeld in de noot op blz. 202 van 't vorig Verslag, in Februarij 1868 van hier is uitgezonden.

Ter vervanging van de twee lantaarnlichten te Anjer werd de oprigting bevolen van een rood havenlicht aan het Wester-zeehoofd aldaar.

Onder de vele dienstreizen door den inspecteur van dezen tak van dienst, zoowel in 1864 als 1865 ondernomen, verdient bijzondere vermelding die in 't vorig jaar naar straat Malakka gedaan, om er de Engelsche licht-etablissementen te leeren kennen en te onderzoeken op welke wijze in de bediening dier lichten wordt voorzien. In Nederlandsch Indie toch was het tot dusver moeijelijk geweest steeds geschikte wachters voor de kustlichten te bekomen. Het denkbeeld om Afrikanen en Chinezen daarvoor te bestemmen, scheen minder aanbevelenswaardig. Als een gevolg van deze reis werd het denkbeeld geopperd om tot dwangarbeid veroordeelden tot lichtwachters op te leiden aan het marine-etablissement te Onrust, en hun eene toelage te verleenen. In 1865 werd echter besloten, tot de plaatsing van veroordeelden eerst dan over te gaan, wanneer zich geen voldoend aantal vrije lieden voor de betrekking van lichtwachter mogt aanbieden. Voorts werd het stelsel aangenomen van dubbel lichtwachters-personeel en van geregelde periodieke aflossingen, naar gelang de torens meer of minder afgelegen zijn, terwijl tevens werd bepaald, dat de bedoelde lieden van wapenen en munitie zullen worden voorzien om zich zelven en de etablissementen tegen mogelijke aanvallen van zeeroovers te kunnen verdedigen.

Met opzigt tot het loodswezen valt alleen aan te teekenen, dat van het Indisch Bestuur voorstellen werden ontvangen tot de vaststelling van nieuwe reglementen voor het loodswezen van Soerabaija en Straat Bali, welke voorstellen echter op het einde van 1865 nog in behandeling waren. (1)

Op het verzoek van een particulier scheepsgezagvoerder om vergunning tot het uitoefenen van loodsdiensten in Straat Sunda tot de reede van Batavia en om de noord door de Banka- en Gaspar-straten, werd door de Indische Regering te kennen gegeven, dat hiertoe geene vergunning werd vereischt.

§ 2. *Havens.*

Aangaande den toestand der havens in Nederlandsch Indie valt, na het medegedeelde in de beide jongste Verslagen, weinig anders te melden, dan dat voor de havens van Samarang, Soerabaija, Pasoeroean en Probolingo, waar de toestand te wenschen overliet, maatregelen van verbetering werden voorbereid; voor Samarang en Probolingo waren uitgewerkte plannen in behandeling; (2) voor Pasoeroean werden de voorstellen nog te gemoet gezien, terwijl ten behoeve van Soerabaija in aanbouw was een stoomvaartuig met dregtoestel, hetwelk later ook zou kunnen gebezigd worden voor het bevaarbaar houden van andere riviermonden aan de noordkust van Java.

De haven te Batavia verkeerde over het algemeen in goeden staat. De diepte van het havenkanaal was voldoende en werd door 's lands stoombaggermolen in dien staat gehouden. De herstellingen aan de kaaimuren waren op ultimo 1865 bijna afgeloopen. Het uitdiepen der Gong-rivier te Tagal gaf weinig resultaat, daar de rivier bij elke bandjir meer en meer verzandde, waardoor de haven telkens in slechteren toestand geraakte. Te Riouw werd een nieuw havenhoofd voltooid, hetwelk goed voldeed.

§ 3. *Bepalingen betreffende den handel en de scheepvaart.*

Een belangrijke overgangsmaatregel op het gebied der handelswetgeving voor Nederlandsch Indie kwam dit jaar tot stand, door de vaststelling bij de wet van 3 Julij 1865 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 76, *Indisch Staatsblad* n°. 99) van nieuwe tariven van in-, uit- en doorvoer in Nederlandsch Indie, uitgaande van de navolgende beginselen:

1°. eenheid van heffing in geheel het Nederlandsch-Indisch tolgebied, behalve te Moeara

---

(1) De nieuwe reglementen zijn sedert vastgesteld en opgenomen in het *Indisch Staatsblad* van 1866, n°. 53.

(2) Met de uitvoering der werken zal in 1868 een aanvang worden gemaakt. Vergelijk bladz. 49 der Memorie van Beantwoording betreffende het wets-ontwerp tot vaststelling der Indische begrooting voor 1868 (Zitting 1867/68, **11**, n°. 38).

Voor bijzonderheden opzigtens de voor Samarang aangenomen plannen zie men de *Javasche Courant* van 14 Februarij 1868.

Kompeh in het rijk van Djambie, waar het bestaande (bij uitzondering niet differentieel) tarief gehandhaafd bleef;

2°. opheffing van het verschil van regten wegens de vlag, waaronder de in- of uitvoer plaats heeft;

3°. opheffing van het verschil van inkomende regten, wegens al of niet regtstreekschen aanvoer, hetzij uit Nederland, hetzij van de plaats van oorsprong;

4°. behoud van uitbreiding der bestaande vrijstelling van inkomende regten voor voortbrengselen van den Indischen Archipel;

5°. beperking der inkomende regten op goederen van buiten den Archipel afkomstig en niet afzonderlijk in het tarief genoemd, tot een bedrag van 6 pct. van de waarde;

6°. behoud en uitbreiding der bestaande vrijstelling van inkomende regten voor grondstoffen, gereedschappen en werktuigen ten dienste van landbouw, mijn-ontginningen en fabriekwezen; en ook voor goederen hoofdzakelijk dienende tot het bouwen, uitrusten of herstellen van schepen;

7°. gedeeltelijke vermindering of opheffing van het verschil van inkomende regten, gegrond op certificaten van Nederlandschen oorsprong of bewerking;

8°. vrijstelling van in- en uitvoerregten voor goederen, waarvan reeds bij een Nederlandsch-Indisch tolkantoor regten geheven zijn, behoudens bijbetaling van het verschil wanneer ter plaatse van tweeden in- of uitvoer een hooger regt verschuldigd is;

9°. beperking der heffing van uitgaande regten tot huiden, indigo (niet bereid voor de inlandsche markt), koffij, suiker, tabak (niet bereid voor de inlandsche markt), tin en vogelnestjes, en alzoo tot artikelen, die geheel of bijna uitsluitend voor het verbruik buiten den Archipel bestemd zijn en daardoor vrijstelling zooveel mogelijk van den inlandschen handel;

10°. vermindering van het verschil van uitgaande regten wegens uitvoer naar Nederland;

11°. afschaffing van opcenten (5 pct. additioneel) op de in- en uitgaande regten, zoomede afschaffing van de entrepôt-, overscheeps- en (alleen te Batavia geheven) waaggelden.

In verband met het overgangskarakter der wet, is daarin de bepaling opgenomen, dat zij van kracht blijft tot 1°. Januarij 1872 en is in het tarief zelf, ten aanzien van een aantal artikelen, de premie op den invoer met certificaat van Nederlandschen oorsprong of bewerking, na driejarigen overgang verminderd.

Bij het in werking treden der wet met 1°. Januarij 1866 vervallen de in- en uitvoerregten tot dusverre geheven te Takalar, Saleijer, Maros, Bonthain en Boelekomba in het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, te Gorontalo in de residentie Menado, en te Koepang in de residentie Timor.

Daarentegen werd de heffing van inkomende en uitgaande regten ingevoerd in de Lampongsche districten, de adsistent-residentie Billiton, zoomede in de Wester-afdeeling van Borneo, doch werd ten opzigte van dit laatste gewest en ook ten aanzien van de residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo den Koning bevoegdheid gelaten beide gewesten van regten-heffing uit te zonderen, van welk voorbehoud bij Koninklijk besluit van 23 October 1865, n°. 60 (*Indisch Staatsblad* n°. 145), voorloopig alleen voor de Wester-afdeeling gebruik is gemaakt.

Het Nederlandsch-Indisch tolgebied omvat mitsdien, te rekenen van 1°. Januarij 1866, de eilanden Java en Madura, het gouvernement van Sumatra's Westkust, de haven van Moeara-Kompeh ter oostkust van Sumatra (residentie Riouw), de adsistent-residentie Benkoelen, de residentien Lampongsche districten, Palembang en Banka, de adsistent-residentie Billiton, zoomede de residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.

Tolvrij gebied maken uit: de residentie Riouw (hare onderhoorigheden ter Oostkust van Sumatra daaronder niet begrepen), de residentie Wester-afdeeling van Borneo, het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, het (sedert opgeheven) gouvernement der Molukken, zoomede de residentien Menado en Timor.

Met betrekking tot de invoering van regten-heffing van wege het Nederlandsch Indisch bestuur in gedeelten van Nederlandsch Indie (niet behoorende tot het bovenomschreven tolvrij gebied) waar nog geen regten van gouvernementswege geheven worden, is den Gouverneur-Generaal vrijheid gelaten daartoe over te gaan onder nadere goedkeuring des Konings, onder voorwaarde alleen dat de heffing geschiede naar een niet-differentieel tarief.

Voorts behelst de wet eenige algemeene bepalingen omtrent het stellen van borgtogt voor de betaling van hoogere regten bij niet volledigen aanvoer in Nederland van goederen, die wegens bestemming derwaarts in de betaling van uitgaande regten bevoorregt zijn, en omtrent het verleenen van geheele of gedeeltelijke vrijstelling dier hoogere regten in geval van zeeramp.

Behalve de bovenvermelde beslissing opzigtens de Wester-afdeeling van Borneo, werden tot uitvoering der tariefwet door het Opperbestuur, dan wel door de Indische Regering in 1865 nog de navolgende beschikkingen genomen.

Vooreerst werden bij Koninklijk besluit van 1 December 1865, n°. 42 (*Nederlandsch Staatsblad* n°. 131, *Indisch Staatsblad* 1866, n°. 14), nieuwe bepalingen vastgesteld omtrent de certificaten van Nederlandschen oorsprong of bewerking; en ten andere werden door den Gouverneur-Generaal, in verband met de onvoldoende tijdsruimte voor eene behoorlijke herziening, bij ordonnantie van 8 December 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 142) de bestaande verordeningen op de inkomende en uitgaande regten en wat daarmede verband houdt, voor zoover ze niet gewijzigd waren door de tariefwet, in stand gehouden tot dat daarin nader zou zijn voorzien.

In het belang eener regelmatige toepassing der wet in de Lampongsche districten en op Billiton, waar nog geen haven voor den algemeenen handel was open gesteld, en dus geene in- of uitvoeren zouden kunnen geschieden, tenzij de regten op een naburig tolkantoor wierden voldaan, werden eindelijk bij ordonnantien van 3 December 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 137—140) voor den algemeenen in- en uitvoerhandel open gesteld de havens Telok Betong (Lampongsche districten) en Tandjong Pandan (Billiton), en voor de tol- en havenadministratie aldaar het noodige personeel in dienst gesteld. (1)

Onder herinnering aan de reeds in een vorig gedeelte van dit Verslag gedane mededeelingen, rakende de consulaire en handelsbetrekkingen met vreemde mogendheden, verdienen te dezer plaatse nog in aanmerking te komen:

het Indisch besluit van 24 Augustus 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 87), waarbij zijn vastgesteld modellen van zeebrieven en jaarpassen voor vaartuigen, behoorende tot het rijk van Koetei (Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo);

dat van 17 November 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 131), houdende bepaling dat de havenlichten der 6de orde in Nederlandsch Indie gewestelijke instellingen zijn, en dat aan de hoofden van gewestelijk of plaatselijk bestuur de zorg wordt opgedragen voor de onafgebroken en geregelde ontsteking dier havenlichten;

en eindelijk dat van 21 December 1865 (*Indisch Staatsblad* n°. 149), krachtens hetwelk, bij de in-werking-treding der nieuwe tariefwet, ook bij de heffing van ankerage- en loodsgelden in Nederlandsch Indie, is opgeheven het verschil gegrond op de door de schepen gevoerde vlag.

Met betrekking tot de kamers van koophandel en nijverheid kan worden vermeld, dat door de kamer te Batavia het voornemen werd opgevat tot het uitgeven van een jaarlijksch verslag. Haar eerste verslag over 1864, waarvan ook eenige exemplaren aan de Staten-Generaal werden aangeboden, zag in de eerste helft van 1865, met voorkennis der Indische Regering, het licht. (2)

Aan de leden van de kamer van koophandel te Macassar werd op hun verzoek als zoodanig een eervol ontslag verleend, en daar het, bij het beperkt aantal voor deze betrekking geschikte daar ter plaatse aanwezige personen, moeijelijk was de aftredende leden te vervangen, werd bij een besluit van 30 Augustus 1865, n°. 5, de kamer te Macassar door de Indische Regering tijdelijk ingetrokken.

Ten slotte moge te dezer plaatse nog aangeteekend worden dat zich dit jaar in Indie

---

(1) Voor de kustvaart zijn sedert opengesteld de havens van Kroë en Mokko-Mokko in de afdeeling Benkoelen (*Indisch Staatsblad* 1867, n°. 86 en 87).

(2) Sedert zijn ook verschenen de verslagen over 1865 en 1866.

vestigde een hulpvak van den handel, namelijk de makelaardij. In Augustus 1865 werd een persoon die dit beroep te Batavia wenschte uit te oefenen, overeenkomstig art. 62 van het Wetboek van Koophandel, als makelaar door den Gouverneur-Generaal aangesteld. Na zich aanvankelijk alleen bepaald te hebben tot den wisselhandel en den effectenverkoop, was de belanghebbende zich later ook op het verhandelen van producten gaan toeleggen.

§ 4. *Handel en scheepvaart op Java en Madura.*

Hieromtrent wordt verwezen naar het reeds afzonderlijk aan de Staten-Generaal medegedeelde verslag van den handel, de scheepvaart en de inkomende en uitgaande regten op Java en Madura over 1865, en naar de gebruikelijke jaarlijksche opgaven omtrent dit onderwerp gedaan in de *Nederlandsche Staatscourant* van 21 November 1866. (1) Intusschen worden te dezer plaatse de volgende totalen overgenomen:

	Koopmanschappen.	Specien.	Totaal.
invoer door particulieren	f 40 247 188	f 5 519 200	f 45 766 388
» voor Gouvernements-rekening	5 598 278	7 510 000	13 108 278
Te zamen	f 45 485 466	f 13 029 200	f 58 874 666
uitvoer door particulieren.	f 52 632.128	f 9 823 040	f 62 455 168
» voor Gouvernements-rekening	48 743 591	3 819 200	52 562 791
Te zamen	f 101 375 719	f 13 642 240	f 115 017 959

Vergeleken met de cijfers van 1864 toonen de in- en uitvoeren van koopmanschappen voor rekening van particulieren, alleen wat den uitvoer betreft, eene belangrijke vermeerdering aan; de particuliere uitvoerwaarde beliep zelfs meer dan in eenig der tien voorafgegane jaren. De invoerhandel, ofschoon een hooger totaal aanwijzende dan in 1864, was daarentegen minder levendig dan in de laatste daaraan voorafgegane jaren.

Ten opzigte van de scheepvaartbeweging was het jaar 1865 onder de meest gunstige te rangschikken, zoowel wat het aantal schepen als de gezamenlijke tonnenlast betreft. De daartoe betrekkelijke totalen kunnen, te gelijk met andere gegevens nopens de handelsstatistiek van Java en Madura over 1865, gekend worden uit de staten hierachter gevoegd sub bijlagen litt. D D, n°. 1 — 13. Voor het eerst is daarin tevens opgenomen eene aantooning betreffende de handel en scheepvaartbeweging in elke haven afzonderlijk.

§ 5. *Handel en scheepvaart op de buitenbezittingen.*

Aan het jongst verschenen » Overzigt van den handel en de scheepvaart in de Nederlandsche bezittingen in Oost-Indie buiten Java en Madura, over het jaar 1865 " (2) worden, ter aansluiting aan de vijfjarige opgaaf in 't vorig Verslag gedaan, de navolgende totalen ontleend.

	Invoer. (part^{r}.)	Uitvoer (part^{r}.)
Aan koopmanschappen	f 21 049 644	f 19 331 614
» specien	1 844 252	1 572 894
	f 22 893 896	f 20 904 508

(1) Zie voor de aantooningen over 1866 de *Staatscourant* van 23/24 Februarij 1868.

(2) Van dit overzigt en het voorafgegane loopende over de jaren 1863 en 1864 zijn de verwachte meerdere exemplaren nog niet ontvangen. Beide verslagen zullen later afzonderlijk worden ingezonden.

	Vaartuigen.	Lasten.
Aangekomen.	4530	132 600
Vertrokken	4551	131 390

Vergeleken met de uitkomsten van vorige jaren was de in- en uitvoer van koopmanschappen toegenomen, doch viel bij de scheepvaartbeweging alleen toeneming op te merken wat aangaat de gezamenlijke inhoudsgrootte der bodems, zijnde het aantal belangrijk minder geweest dan in de laatste jaren, 1863 alleen uitgezonderd.

Opgaven voor de verschillende gewesten of havens afzonderlijk, worden te gelijk met eenige recapitulatiestaten nopens den aard der in- en uitgevoerde goederen, de landen van herkomst en bestemming, de vlaggen der schepen en de ontvangen regten, aangetroffen in de staten hierachter voorkomende als bijlagen E E, nº. 1—10.

§ 6. *Binnenlandsche handel.*

De berigten omtrent den binnenlandschen handel ontvangen, ofschoon op zich zelve te onvolledig om hier te worden overgenomen, getuigen over het algemeen van levendig vertier. Voor bijzonderheden ten aanzien van dit onderwerp moge daarom worden verwezen, deels naar het aangeteekende in vorige verslagen, deels naar de gewestelijke mededeelingen in hoofdstuk C., afd. III, van het tegenwoordig Verslag (1).

§ 7. *Staat van de Nederlandsch Indische scheepvaart.*

Omstreeks het eind van 't jaar was de Nederlandsch-Indische koopvaardijvloot zamengesteld als volgt:

	14 (2)	stoomschepen, groot	1 746 lasten;
	7	schepen, »	3 218 »
	121	barken, »	21 204 »
	36	brikken, »	3 618 »
	106	schoeners, »	3 902 »
	77	wankangs, toops en andere Europeesch getuigde vaartuigen, groot	3 089 »
Te zamen	361	schepen en vaartuigen, metende	36 777 lasten;

waarvan alleen op Java en Madura te huis behoorden 172 bodems, met eene gezamenlijke inhoudsgrootte van 21 602 last.

Het aantal bodems leverde, vergeleken met het cijfer der beide voorgaande jaren, geen noemenswaardig verschil op; de inhoudsgrootte was daarentegen (wat betreft de schepen en vaartuigen op de buitenbezittingen te huis behoorende) beduidend meer.

Eerste zeebrieven werden gedurende 1865 verleend voor 24 schepen en vaartuigen, of 5 meer dan in 't vorig jaar, zijnde 3 stoomschepen, 1 fregat, 6 barken, 5 brikken, 8 schoeners en 1 kotter, te zamen metende 3356 last, tegen 2315 last in 1864. Van deze 24 bodems waren er 3 in Nederland en 12 in den vreemde gebouwd. 8 zeebrieven werden verleend aan Europeanen, 5 aan Chinezen, 8 aan Arabieren en 3 aan inlanders.

---

(1) Over eene aan de gewestelijke autoriteiten aanbevolen onthouding van alle bemoeijenis met den binnenlandschen handel, zie men de paragraaph betreffende den eigen landbouw der bevolking in den aanhef van hoofdstuk N hiervoren.

(2) Hieronder 10 in dienst van de stoomboot-onderneming Cores de Vries en 4 dienende voor het vervoeren van reizigers door Straat Madura. Bovendien worden nog de volgende 8 stoomschepen opgegeven, welker inhoudsgrootte echter niet is vermeld gevonden, als: 3 voor het onderhouden van de gemeenschap tusschen de haven en de reede van Batavia, 1 dienstdoende ter reede Samarang, 1 voor het vervoeren van goederen langs de rivier Tjitarum, 1 als voren langs de Solo-rivier, 1 in dienst van de Billitonmaatschappij en 1 toebehoorende aan den eigenaar der Pamanoekan- en Tjiassemlanden.

§ 8. *Scheepsbouw.*

Onder de in Nederlandsch Indie bestaande particuliere scheepstimmerwerven mag die te Dassoon als de voornaamste worden aangemerkt. Zij heeft gewoonlijk 150 à 200 werklieden in dienst en is in staat groote bestellingen uit te voeren. Als bewijs hiervoor kan worden aangenomen, dat er verscheidene gouvernements-kruisbooten zijn gebouwd en dat ook groote zeestoombooten door haar werden afgeleverd. Het drijvend droogdok van Onrust onderging er belangrijke herstellingen. De inrigting verkeerde in zeer bloeijenden toestand.

Minder was dit het geval met de werven van Grissee en Soerabaija, die er ook op zijn ingerigt om groote schepen te bouwen. Tot dus ver lag de oorzaak hiervan in de moeijelijkheid om hout van groote afmetingen te bekomen.

De scheepstimmerwerven van Japara en Djawana (Japara) geraakten meer en meer in verval, omdat de vrije aankap in de nabij gelegen bosschen niet meer geoorloofd is en het hout dus tegen hooge prijzen moet worden aangekocht.

's Gravenhage, 1 Mei 1868.

De Minister van Kolonien,

J. J. HASSELMAN.

TWEEDE ZITTING 1867 — 1868. — **58.**

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **A** VAN HET VERSLAG.

N°. 3.

ALGEMEENE STAAT

DER

BEVOLKING VAN JAVA EN MADURA,

(met uitzondering van het leger en de soldatenkinderen)

bij het eind van 1865, vergeleken met hetzelfde tijdstip van het jaar 1864.

N°. 1.

GEWESTEN.	Europeanen.	Chinezen.	Arabieren.	Andere vreemde Oosterlingen.	Inlanders.	T
Bantam	213	1 469	»	530	608 514	
Batavia	5 567	49 306	618	308	468 465	
Buitenzorg	473	10 212	68	12	352 829	
Krawang	256	2 471	»	87	194 012	
Preanger regentschappen . . .	364	367	10	680	894 516	
Cheribon.	720	13 924	663	426	918 070	
Tagal	391	3 969	165	1 252	551 419	
Pekalongan	457	3 816	494	295	351 086	
Samarang	5 557	11 608	443	1 887	1 034 690	1
Japara	511	8 830	127	724	587 033	
Rembang	557	12 946	177	536	732 560	
Soerabaija	5 389	7 395	1 569	3 141	1 279 657	1
Madura	445	5 296	960	5 035	561 474	
Pasoeroean	992	3 519	418	1 103	495 485	
Probolingo	522	1 570	151	790	344 625	
Bezoekie	411	733	243	1 748	319 042	
Banjoewangie	142	253	324	1 917	42 857	
Banjoemas	408	2 832	»	108	695 564	
Bagelen	364	1 839	»	204	900 599	
Kadoe	218	3 712	39	32	498 871	
Djokdjokarta	1 143	1 752	11	138	366 553	
Soerakarta	2 032	4 537	143	376	721 151	
Madioen	362	1 870	5	160	481 829	
Patjitan	30	210	»	2	102 986	
Kedirie	369	4 056	»	»	450 025	
Bevolking in 1865	27 893	158 492	6 628	21 491	13 953 912	14
» » 1864	27 105	156 192	6 764	22 772	13 704 535	13
In 1865 meer	788	2 300	»	»	249 377	
» » minder	»	»	136	1 281	»	

Totaal.	Bevolking op ult°. December 1864.	In 1865. Meer.	In 1865. Minder.	AANMERKINGEN.
610 726	607 386	3 340		
524 264	517 762	6 502		
363 594	361 283	2 311		
196 826	191 619	5 207		
895 937	871 434	24 503		
933 803	929 790	4 013		
557 196	523 491	33 705		
356 148	337 545	18 603		
1 054 185	1 020 275	33 910		
597 225	599 576	»	(1) 2 351	(1) Deze vermindering wordt toegeschreven deels aan min naauwkeurige telling, deels aan de geheerscht hebbende cholera-epidemie.
746 776	738 468	8 308		
1 297 151	1 278 600	18 551		
573 210	578 646	»	(2) 5 436	(2) Als voren, zoo mede aan verhuizing naar Java.
501 517	494 582	6 935		
347 658	340 271	7 387		
322 177	318 478	3 699		
45 493	45 097	396		
698 912	692 039	6 837		
903 006	865 470	37 536		
502 872	496 332	6 540		
369 597	371 318	»	(3) 1 721	(3) De opgegeven vermindering wordt gezegd welligt het gevolg te zijn van min juiste opgaven der dessahoofden.
728 239	726 883	1 356		
484 226	476 630	7 596		
103 228	103 215	(3) 13		(4) Deze geringe vermeerdering was een gevolg van geheerscht hebbende cholera-epidemie.
454 450	431 178	23 272		
14 168 416	13 917 368	260 556	9 508	
13 917 368		9 508		
251 048		251 048		
»		»		

N°. 2.

AANTAL mannen, vrouwen en kinderen, waaruit de vorenstaande totalen zijn zamengesteld.

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	TOTAAL.
Europeanen en hunne afstammelingen .	9 471	6 680	11 742	27 893
Chinezen en hunne afstammelingen . .	45 728	42 699	70 065	158 492
Arabieren en hunne afstammelingen . .	2 038	1 654	2 936	6 628
Andere vreemde Oosterlingen en hunne afstammelingen.	6 759	5 789	8 943	21 491
Inlanders	3 673 238	4 150 947	6 129 727	13 953 912
TOTAAL . . .	3 737 234	4 207 769	6 223 413	14 168 416

VERDEELING

van het in den voorgaanden staat opgegeven aantal
Europesche mannen, vrouwen en kinderen

OP

JAVA EN MADURA.

GEWESTEN.	Europeanen in Nederlandsch Indie geboren.				Europeanen in Nede[rland] mede Nederlander[s] of Nederlandsch[…]	
	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen
Bantam	61	38	72	171	26	12
Batavia	1157	1075	1794	4 026	667	280
Buitenzorg	74	97	197	368	72	14
Krawang	47	35	108	190	30	8
Preanger regentschappen	72	57	136	265	69	18
Cheribon	155	142	272	569	82	26
Tagal	89	74	163	326	38	18
Pekalongan	81	115	208	404	25	13
Samarang	1051	970	2 442	4 463	404	197
Japara	112	108	196	416	49	22
Rembang	133	111	205	449	71	12
Soerabaija	1206	1149	2 194	4 549	410	181
Madura	98	115	188	401	32	10
Pasoeroean	210	210	416	836	103	25
Probolingo	111	87	209	407	54	28
Bezoekie	74	81	143	298	101	5
Banjoewangie	39	34	59	132	5	5
Banjoemas	102	73	195	370	26	9
Bagelen	88	59	161	308	40	8
Kadoe	58	48	83	189	19	3
Djokdjokarta	329	238	477	1 044	68	21
Soerakarta	514	448	846	1 808	120	41
Madioen	87	62	154	303	39	12
Patjitan	7	4	9	20	8	2
Kedirie	105	64	125	294	58	7
Totaal	6060	5494	11 052	22 606	2616	977

land geboren, als- buiten Nederland Indie geboren.		Europesche vreemdelingen.				Totaal Europeanen en hunne afstammelingen.			
Kinderen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
1	39	3	»	»	3	90	50	73	213
119	1066	307	98	70	475	2131	1453	1 983	5 567
9	95	9	1	»	10	155	112	206	473
3	41	18	3	4	25	95	46	115	256
2	89	7	3	»	10	143	78	138	364
20	128	21	2	»	23	258	170	292	720
1	57	8	»	»	8	135	92	164	391
1	39	9	5	»	14	115	133	209	457
209	810	171	42	71	284	1626	1209	2 722	5 557
9	80	12	3	»	15	173	133	205	511
4	87	14	6	1	21	218	129	210	557
114	705	95	25	15	135	1711	1355	2 323	5 389
1	43	1	»	»	1	131	125	189	445
6	134	15	4	3	22	328	239	425	992
9	91	14	8	2	24	179	123	220	522
»	106	5	2	»	7	180	88	143	411
»	10	»	»	»	»	44	39	59	142
»	35	3	»	»	3	131	82	195	408
3	51	4	1	1	5	132	68	164	364
1	23	5	1	»	6	82	52	84	218
5	94	5	»	»	5	402	259	482	1 143
»	161	56	5	2	63	690	494	848	2 032
2	53	6	»	»	6	132	74	156	362
»	10	»	»	»	»	15	6	9	30
3	68	7	»	»	7	170	71	128	369
522	4115	795	209	168	1172	9471	6680	11 742	27 893

N°. 4.

Ouderdom der Europesche mannen en vrouwen.

	16—30 jaren.		30—45 jaren.		45—60 jaren.		Boven de 60 jaren.		Totaal.	
	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
Europeanen in Nederlandsch Indie geboren . .	2978	2758	2031	1812	778	681	273	243	6060	5494
Europeanen in Nederland geboren, alsmede Nederlanders buiten Nederland of Nederlandsch Indie geboren	1053	452	948	317	506	152	109	56	2616	977
Europesche vreemdelingen.	270	79	261	78	191	35	73	17	795	209
Totaal. . .	4301	3289	3240	2207	1475	868	455	316	9471	6680

Beroepen der Europesche mannen.

	In 's lands dienst.	In contract met het Gouvernement voor landbouwondernemingen.	In den handel.	Andere industriëlen.	Zonder beroep.	Totaal.
Europeanen in Nederlandsch Indie geboren	2147	80	302	1857	1674	6060
Europeanen in Nederland geboren, alsmede Nederlanders buiten Nederland of Nederlandsch Indie geboren	841	86	299	1060	330	2616
Europesche vreemdelingen. . .	103	18	206	314	154	795
Totaal . . .	3091	184	807	3231	2158	9471

N°. 6.

Aantal gepensioneerde landsdienaren, begrepen in den voorgaanden staat onder de rubriek: „Zonder beroep."

Op ultimo December 1865 telde men van dezen op Java:

Ambtenaren	232
Officieren	162
Militairen beneden den rang van officier	799
Totaal	1193

N°. 7.

Beroepen der Chinezen.

Hoofden, ambtenaren en geestelijken	480
Landeigenaren en bij dezen in dienst	1 289
Contractanten voor landbouw-ondernemingen met het Gouvernement	236
Pachters en onderpachters van 's lands middelen	3 418
Andere industriëlen of zonder beroep	40 305
Totaal	45 728

N°. 8.

Beroepen der Arabieren.

Hoofden, ambtenaren en geestelijken	129
Landeigenaren en bij dezen in dienst	43
Pachters en onderpachters van 's lands middelen	„
Andere industriëlen of zonder beroep	1550
Totaal	1722 (1)

(1) Deze cijfers komen niet overeen met die in staat n°. 2, doordien voor een viertal gewesten de beroepen der Arabieren niet afzonderlijk maar vereenigd met die der vreemde Oosterlingen zijn opgegeven.

N°. 9.

Beroepen der andere vreemde Oosterlingen.

Hoofden, ambtenaren en geestelijken	140
Landeigenaren en bij dezen in dienst	9
Pachters en onderpachters van 's lands middelen	"
Andere industriëlen of zonder beroep.	6926
Totaal	7075 (1)

(1) Deze cijfers komen niet overeen met die in staat n°. 2, doordien voor een viertal gewesten de beroepen der Arabieren niet afzonderlijk maar vereenigd met die der vreemde Oosterlingen zijn opgegeven.

N°. 10.

AANTAL inlandsche hoofden, beambten en geestelijken op Java en Madura, bij het eind van 1865. (1)

GEWESTEN.	HOOFDEN en BEAMBTEN.	GEESTELIJKEN.
Bantam	7 027	6 575
Batavia	1 023	2 792
Buitenzorg	779	272
Krawang	3 050	713
Preanger regentschappen	8 170	4 074
Cheribon	22 282	5 833
Tagal	8 490	2 086
Pekalongan	8 001	2 327
Samarang	13 091	6 658
Japara	11 592	3 483
Rembang	13 738	3 172
Soerabaija	24 944	5 402
Madura	14 950	3 274
Pasoeroean	2 688	2 405
Bezoekie	4 830	1 069
Probolingo	4 566	1 219
Banjoewangie	555	229
Banjoemas	11 818	1 883
Bagelen	8 859	3 636
Kadoe	17 204	3 835
Djokdjokarta	17 612	1 621
Soerakarta	26 873	4 331
Madioen	7 211	2 201
Patjitan	1 915	333
Kedirie	5 872	3 017
Totaal	247 140	72 440

(1) De uitvoerige tabel waaruit deze staat getrokken is, bevattende eene specificatie der verschillende betrekkingen (*Bijblad op het Indisch Staatsblad* n°. 1008), wordt hierbij in originali aangeboden, en is, ter inzage van de leden der Kamer, ter griffie nedergelegd. Onder de rubriek „Geestelijken" zijn echter, even als ook in 1863 en 1864, niet meer opgenomen de santries of leerling-priesters. Daarentegen wordt nu afzonderlijk opgegeven (zie den staat n°. 11) het aantal leerlingen die de godsdienstscholen bezoeken.

N°. 11.

Aantal leerlingen op Java en Madura, die de godsdienstscholen bezochten.

GEWESTEN.	1863.	1864.	1865.	AANMERKINGEN.
Bantam	13 798	13 215	13 330	(1) Ongerekend de leerlingen in de afdeeling Bawean, waarvan het aantal niet met eenige juistheid was op te geven.
Batavia	6 384	5 961	5 577	(2) Als voren voor zooveel betreft de afdeeling Poerbolingo.
Buitenzorg	2 048	1 972	1 270	(3) Het opvallend verschil met het cijfer der beide voorgaande jaren, is in de Indische opgaven niet toegelicht.
Krawang.	244	243	277	(4) Het cijfer van 1863 was niet wel op te geven.
Preanger regentschappen .	5 507	5 767	6 424	(5) Deze leerlingen zijn grootendeels uit andere residentien afkomstig. Hun aantal wisselt jaarlijks aanmerkelijk af. Naar gelang van den rijstoogst in andere streken, is namelijk het getal grooter of kleiner van die niet enkel komen om godsdienstonderwijs te ontvangen, maar tevens om deel te nemen aan het snijden der padie, ten einde op die wijze in hun onderhoud te voorzien.
Cheribon	4 532	4 395	4 510	
Tagal	1 870	1 916	4 310	
Pekalongan	1 220	1 331	1 430	
Samarang	5 777	7 362	8 887	
Japara	7 109	7 070	6 852	
Rembang.	4 068	4 114	4 523	
Soerabaija	(1) 9 433	10 844	8 551	
Madura	2 885	2 627	2 594	
Pasoeroean	5 419	5 547	5 613	
Probolingo	1 110	1 320	2 145	
Bezoekie	2 495	2 474	2 049	
Banjoewangie	1 638	1 968	2 160	
Banjoemas	(2) 1 461	1 939	2 002	
Bagelen	2 531	2 857	2 789	
Kadoe.	683	642	(3) 5 722	
Djokdjokarta	415	470	449	
Soerakarta	(4) »	1 405	1 365	
Madioen	7 008	6 365	4 505	
Patjitan	251	219	267	
Kedirie	(5) 5 794	(5) 5 361	(5) 6 098	
Totaal. . .	93 680	97 384	103 699	

N°. 12.

BEVOLKING der particuliere landen onder n°. 1 begrepen.

GEWESTEN.	EUROPEANEN.				Chinezen.	Arabieren.	Andere vreemde Oosterlingen.	INLANDERS.				Totaal.
	In Nederlandsch Indie geboren.	In Nederland geboren.	Vreemdelingen.	Te zamen.				Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Te zamen.	
Bantam . . .	10	»	»	10	108	»	»	10 125	10 570	19 438	40 133	40 251
Batavia . . .	499	120	34	653	43 985	352	178	132 143	130 162	197 837	460 142	505 310
Buitenzorg . .	185	40	3	228	7 384	44	8	84 948	95 817	159 189	339 954	347 618
Krawang . . .	131	28	16	175	705	»	13	35 285	37 477	55 067	127 829	128 722
Cheribon . . .	40	15	3	58	934	174	5	19 922	23 348	38 359	81 629	82 800
Tagal	»	»	»	»	»	»	»	2 177	2 164	857	5 198	5 198
Samarang . .	423	68	7	498	7 132	330	1591	17 747	16 948	27 685	62 380	71 931
Japara. . . .	31	3	»	34	6	»	»	3 920	4 769	8 537	17 226	17 266
Soerabaija . .	489	63	24	576	117	13	»	15 198	17 086	23 751	56 035	56 741
Pasoeroean . .	7	8	»	15	»	»	»	1 715	1 697	2 759	6 171	6 186
Totaal	1815	345	87	2247	60 371	913	1795	323 180	310 038	533 479	1 196 697	1 262 023

N°. 15.

STAAT DER BEVOLKING

VAN DE

BEZITTINGEN BUITEN JAVA EN MADURA,

(met uitzondering van het leger en de soldatenkinderen)

bij het einde van het jaar 1865.

GEWESTEN.	EUROPEANEN.				CHINEZEN.				ARABIEREN.			
	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	TOTAAL.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	TOTAAL.	Mannen.	Vrouwen	Kinderen.	TOTAAL.
Gouvernement van Sumatra's Westkust	397	252	603	1252	1 951	481	1111	3 543	24	9	23	56
Benkoelen	58	45	76	179	192	226	306	724	2	4	1	7
Lampongsche districten	17	11	26	54	63	9	46	118	5	»	5	10
Palembang	53	27	73	153	1 121	824	1145	3 090	393	687	831	1911
Banka	57	26	44	127	10 453	2274	4564	17 291	27	17	27	71
Billiton	26	4	13	43	2 536	168	109	2 813	»	»	»	»
Riouw	42	30	52	124	14 886	900	1227	17 013	»	»	»	»
Wester-afdeeling van Borneo	76	49	89	214	11 674	6928	5513	24 115	439	700	514	1653
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	99	54	128	281	655	540	826	2 021	195	150	295	640
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden (1)	337	334	469	1140	1 979	1008	1331	4 318	14	8	14	36
Menado. Minahassa	164	162	242	568	292	333	844	1 469	»	»	»	»
Menado. adsistent-residentie Gorontalo	15	11	19	45	5	3	6	14	»	»	»	»
Gouvernement der Molukken. Amboina	353	314	581	1248	98	126	103	327	29	12	54	95
Gouvernement der Molukken. Banda	128	166	258	552	57	44	47	148	12	»	»	12
Gouvernement der Molukken. Ternate	193	273	302	768	121	160	151	432	18	15	26	59
Timor (2)	63	54	67	184	300	178	276	754	»	»	»	»
Bali (3)	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»

ANDERE VREEMDE OOSTERLINGEN.				INLANDERS.				TOTAAL.	NAAR GISSING NOG
Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	TOTAAL.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	TOTAAL.		
542	214	452	1208	251 733	292 729	327 711	872 173	878 232	(4) 215 000
2	»	2	4	33 183	40 620	50 350	124 153	125 067	
1253	876	1182	3311	27 001	27 294	35 519	89 814	93 307	
27	22	21	70	116 724	136 468	165 915	419 107	424 331	(5) 111 000
»	»	»	»	10 539	11 537	16 014	38 090	55 579	
420	360	523	1303	4 037	4 005	5 517	13 559	17 718	
115	15	24	154	3 008	2 527	2 840	8 375	25 666	
1034	193	192	1419	132 219	129 317	66 771	328 307	355 708	
41	10	18	69	99 612	103 735	135 619	338 966	341 977	(6) 471 000
»	»	»	»	95 955	95 846	100 600	292 401	(1) 297 895	
10	3	9	22	27 709	29 883	45 937	103 529	105 588	
»	»	»	»	13 758	15 841	33 432	63 031	63 090	(7) 136 000
448	265	307	1020	26 037	28 664	44 484	99 185	101 875	(8) 60 000
»	»	»	»	3 237	1 339	1 032	5 608	6 320	(9) 105 000
»	»	»	»	452	533	518	1 503	2 762	(10) 91 000
4	»	»	4	Onbekend. (2)				»	
»	»	»	»	2 102	2 236	2 819	(3) 7 157	»	

AANMERKINGEN.

(1) Van de Torathea-landen en Bima zijn geene opgaven ingekomen.

(2) Thans wordt opgegeven dat de gissingen loopen van 900 000 tot 1 640 000.

(3) De opgaven omtrent dit eiland omvatten enkel de inheemsche Mohammedanen in de afdeelingen Boeleleng.

(4) Voor Nias en de Mantawei- (Mengawei-) eilanden.

(5) Voor Djambi en de Pasoemah-landen: Djambi 76 000; Pasoemah 35 000.

(6) Sampit en de Oostkust: Sampit 35 000; Oostkust 436 000.

(7) Voor de landen aan de Noordkust van Celebes en de Tomini-bogt, benevens de Togian- Sangir- en Talaut-eilanden.

(8) Voor Ceram en Boeroe.

(9) Voor de Aroë-, Key-, Tenimber- en Zuidwester-eilanden.

(10) Voor het gebied der sultans van Ternate, Tidore en Batjan.

N°. 14.

VERDEELING der in den voorgaanden staat opgegeven cijfers van de

GEWESTEN.	Europeanen in Nederlandsch Indie geboren.				Europeanen in Nederland geboren.			
	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
Gouvernement van Sumatra's Westkust	218	197	539	954	146	50	64	260
Benkoelen	45	44	76	165	11	1	»	12
Lampongsche districten	9	9	26	44	8	1	»	9
Palembang	29	19	69	117	24	8	4	36
Banka	32	19	44	95	25	7	»	32
Billiton	10	1	13	24	8	1	»	9
Riouw	31	28	49	108	10	2	3	15
Wester-afdeeling van Borneo	47	35	88	170	24	14	1	39
Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	52	43	122	217	33	8	1	42
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	265	307	460	1032	59	24	9	92
Menado: Minahassa	139	150	234	523	21	11	8	40
Menado: Adsistent residentie Gorontalo	»	»	»	»	»	»	»	»
Gouvernement der Molukken: Amboina	320	302	581	1203	28	12	»	40
Gouvernement der Molukken: Banda	116	162	257	535	8	2	»	10
Gouvernement der Molukken: Ternate	176	269	302	747	11	2	»	13
Timor	49	52	67	168	7	»	»	7
Totaal	1538	1637	2927	6102 (1)	423	143	90	656 (1)

Europesche bevolking in de bezittingen buiten Java en Madura.

Europesche vreemdelingen.				TOTAAL.				AANMERKINGEN.
Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	
33	5	»	38	397	252	603	1252	(1) Ongerekend het cijfer der afdeeling Gorontalo, als zijnde niet gesplitst opgegeven.
2	»	»	2	58	45	76	179	
»	1	»	1	17	11	26	54	
»	»	»	»	53	27	73	153	
»	»	»	»	57	26	44	127	
8	2	»	10	26	4	13	43	
1	»	»	1	42	30	52	124	
5	»	»	5	76	49	89	214	
14	3	5	22	99	54	128	281	
13	3	»	16	337	334	469	1140	
4	1	»	5	164	162	242	568	
»	»	»	»	15	11	19	45	
5	»	»	5	353	314	581	1248	
4	2	1	7	128	166	258	552	
6	2	»	8	193	273	302	768	
7	2	»	9	63	54	67	184	
102	21	6	129 (1)	2078	1812	3042	6932	

N°. 15.

Aantal inlandsche Christenen in Nederlandsch Indie onder ultimo 1865.

JAVA EN MADURA.	In 1864.	In 1865.	BUITENBEZITTINGEN.	In 1864.	In 1865.	*Aanmerkingen.*
Batavia . .	176	(1) 176	Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo	300	niet opgegeven.	(1) De opgaaf van het vorig jaar behouden.
Buitenzorg .	(2) 305	313	Menado	62 324	(1)62 324	(2) Opgaaf van 1863.
Cheribon . .	niet opgegeven.	3	Gouvernem. der Molukken: Amboina	33 163	(4)45 053	(3) De reden van het verschil met 1864 is niet toegelicht geworden.
Tagal . . .	58	61	Gouvernem. der Molukken: Banda .	725	721	(4) Hieronder, in tegenstelling met 1864, de Christen burgers, destijds ten getale van 11 890.
Samarang. .	103	103	Timor	17 500	(1)17 500	
Japara . .	311	276				
Soerabaija .	1631	(3) 1143				
Pasoeroean .	137	126				
Banjoewangie	21	14				
Banjoemas .	11	11				
Bagelen . .	14	14				
Djokdjokarta	23	niet opgegeven.				
Soerakarta .	38	40				
Madioen . .	41	21				
Kedirie . .	231	342				

N°. 16.

Sterkte van het Nederlandsch-Indisch leger bij het einde van het jaar 1865. (Vergel. hoofdstuk D, afdeeling I, § 2.)

	Europeanen.	Afrikanen.	Amboinezen en andere inlanders.	Totaal.
Officieren	1 246	»	9	(1) 1 255
Onderofficieren en manschappen	10 567	498	15 193	(2) 26 258
Totaal . . .	11 813	498	15 202	26 513
In 1864 was het cijfer . . .	11 760	517	15 340	(3) 27 617
Geeft nu meer	53	»	»	»
Geeft nu minder.	»	19	138	104

(1) Ongerekend 135 officieren met verlof buiten Nederlandsch Indie en 10 officieren voor memorie, op non-activiteit, à la suite van het leger of wel gedetacheerd buiten Nederlandsch Indie.

(2) Hieronder niet begrepen 119 Europeanen en 6 inlanders voor memorie gevoerd, benevens 4 Europeanen en 3 inlanders, gedetineerden die uit de sterkte waren afgevoerd.

(3) Ongerekend 119 militairen gevoerd voor memorie, en 12 gedetineerden reeds uit de sterkte afgevoerd.

N°. 17.

Aantal soldatenkinderen in Nederlandsch Indie bij het einde van 1865.

	JONGENS bij het pupillencorps.	JONGENS elders.	MEISJES.	TOTAAL.
Europeanen in Nederlandsch Indie geboren.	358	43	427	828
Europeanen buiten Nederlandsch Indie geboren. .	3	60	50	113
Totaal . .	361	103	477	941

N°. 18.

Aantooning van de vergunningen tot inwoning gedurende 1865 verleend, op Java en Madura door den Gouverneur-Generaal, elders door de gewestelijke gezaghebbers.

AAN PERSONEN GEBOREN IN:	AANTAL VERGUNNINGEN.	*Aanmerkingen.*
Nederland.	154 (1)	(1) Van deze 154 vergunningen werden er 9 aan vrouwen verleend.
Belgie	10 (2)	(2) Waaronder 2 als voren.
China	1 (3)	(3) De aanvrager was een Christen-Chinees. (Verg. hoofddeel E, afd. II, § 1.)
Denemarken	1	
Duitschland	32 (4)	(4) Waaronder 12 Pruissen. Eene der vergunningen werd aan eene vrouw verleend.
Engeland, met inbegrip van Britsch Indie.	7 (5)	(5) Waaronder *ééne* vrouw.
Frankrijk	6	
Perzie	3	
Polen	1	
Zwitserland	7	
	222	

Sedert de in-werking-treding met 1°. Julij 1861 van de nieuwe regeling, betreffende de toelating in Nederlandsch Indie van Nederlanders, andere Europeanen en met dezen gelijkgestelden (*Indisch Staatsblad* 1861, n°. 40), was het aantal der hier bedoelde vergunningen geweest als volgt:

1861 (2de halfjaar)	142,	waarvan aan	Nederlanders		94;
1862	467,	»	»	»	354;
1863	448,	»	»	»	290;
1864	434,	»	»	»	290:

De bij art. 11 der aangehaalde regeling bedoelde nadere vergunningen aan vreemdelingen (tot het zich vestigen buiten de voor den algemeenen handel geopende havens) waren in 1865 17 in getal, tegen 22 in 't vorig jaar, 12 in 1863, 19 in 1862 en 6 in het tweede halfjaar 1861.

De » plaatsen van vestiging" worden opgegeven als volgt:

1861.	**1862.**	**1863.**	**1864.**	**1865.**
Buitenzorg.	Buitenzorg (3 personen).	Pamanoekan en Tjiassim (Krawang).	Buitenzorg.	Tjiandjoer (Preanger regentschappen).
Krawang.	Residentie Tagal (3 personen).	Tjiandjoer (Preanger regentschappen).	Sindanglaija (Preanger regentschappen).	Residente Pekalongan.
Bandong (Preanger-regentschappen).	Residentie Pekalongan.	Ambarawa (Samarang).	Seketjir (Samarang).	Pattoean (Samarang).
Demak en Grobogan (Samarang).	Panawangan (Samarang).	Residentie Samarang.	Trisobo (id.).	Klamboe (Japara).
Soerakarta.	Kedoengpanie (id.).	Rembang en Bodjonegoro (Rembang).	Tambak-bras (Soerabaija).	Temaijang en Pelem (Rembang, 2 personen).
Billiton.	Afdeeling Salatiga (Samarang).	Goenong Kending (Soerabaija).	Malang (Pasoeroean).	Toeban (id. id.).
	Balong Bendo (Soerabaija).	Afdeeling Bezoekie (Bezoekie).	Phaeton (Probolingo).	Modjokerto (Soerabaija).
	Afdeeling Lemadjang (Probolingo).	Soerakarta (3 personen).	Soerakarta (5 personen).	Tadjie (id).
	Soerakarta (3 personen).	Djokdjokarta (2 personen).	Djokdjokarta (2 personen).	Watoetoelies (id.)
	Madioen.		Padangsche bovenlanden (gouvernement van Sumatra's Westkust, 4 personen).	Gendeng (Probolingo).
	Padang Padjang (Padangsche bovenlanden, gouvernement van Sumatra's Westkust).		Kajoe Tanam (Padangsche bovenlanden).	Bagoe (id.).
	Fort van der Capellen (id.).		Solok (id.).	Phaeton (id.).
	Siak (Oostkust van Sumatra).		Paijakombo (id.).	Soerakarta.
			Pankasalo (Celebes).	Ponorogo (Madioen).
				Blitar (Kedirie).

N°. 19.

OPGAVE van de ter kennis van het bestuur gekomen ongelukken, waardoor in 1865 menschen het leven hebben verloren.

GEWESTEN.	Door den bliksem getroffen.	Verdronken.	Overleden ten gevolge van het vallen uit een boom of van de eene of andere hoogte.	Door wilde dieren gedood.				Zelfmoord.	Door andere ongelukken het leven verloren.	Totaal.
				Tijgers.	Krokodillen.	Slangen.	Andere wilde dieren.			
JAVA EN MADURA.										
Bantam	3	27	29	3	2	2	»	»	2	68
Batavia	9	20	8	3	2	»	6	7	12	67
Buitenzorg	16	12	4	2	1	»	»	2	4	41
Krawang	9	12	9	5	3	1	»	3	7	49
Preanger regentschappen	17	40	29	26	3	»	2	2	97	216
Cheribon	41	115	51	2	4	»	1	8	20	242
Tagal	9	34	11	»	3	2	4	5	21	89
Pekalongan	20	13	4	2	2	1	»	2	10	54
Samarang	34	62	13	8	5	»	4	10	18	154
Japara	22	56	21	2	2	»	»	4	21	128
Rembang	37	57	19	2	»	»	6	16	21	158
Soerabaija	78	96	27	5	12	1	2	14	87	322
Madura	24	82	59	11	3	9	1	2	186	377
Pasoeroean	9	9	7	»	»	»	1	8	5	39
Transporteren	328	635	291	71	42	16	27	83	511	2004

GEWESTEN.	Door den bliksem getroffen.	Verdronken.	Overleden ten gevolge van het vallen uit een boom of van de eene of andere hoogte.	Door wilde dieren gedood.				Zelfmoord.	Door andere ongelukken het leven verloren.	Totaal.
				Tijgers.	Krokodillen.	Slangen.	Andere wilde dieren.			
Per transport	328	635	291	71	42	16	27	83	511	2004
Probolingo	7	15	17	4	2	»	1	6	7	59
Bezoekie	2	12	24	4	1	»	30	3	4	80
Banjoewangie	»	»	2	1	»	»	»	1	4	8
Banjoemas	1	14	1	»	»	»	»	1	6	23
Bagelen	18	72	26	1	»	»	1	11	27	156
Kadoe	15	18	21	»	»	»	»	6	14	74
Djokdjokarta	»	4	1	4	»	»	»	»	2	11
Soerakarta	6	4	5	1	»	»	»	6	57	79
Madioen	22	39	19	1	1	1	»	2	12	97
Patjitan	»	6	2	»	»	»	»	1	5	14
Kedirie	13	39	25	16	2	2	»	4	17	118
Totaal voor Java en Madura	412	858	434	103	48	19	59	124	666	2723

BUITENBEZITTINGEN.

Gouvernement van Sumatra's Westkust	6	64	17	7	6	»	4	13	35	152
Benkoelen	7	5	6	55	6	»	»	1	3	83
Lampongsche districten	»	10	9	16	9	»	»	»	6	50
Palembang	6	32	14	53	4	»	3	5	36	153
Banka	»	5	3	»	2	»	»	9	6	25
Billiton	2	3	»	»	3	»	»	3	»	11
Transporteren	21	119	49	131	30	»	7	31	86	474

GEWESTEN.	Door den bliksem getroffen.	Verdronken.	Overleden ten gevolge van het vallen uit een boom of van de eene of andere hoogte.	Door wilde dieren gedood.				Zelfmoord.	Door andere ongelukken het leven verloren.	Totaal.
				Tijgers.	Krokodillen.	Slangen.	Andere wilde dieren.			
Per transport	21	119	49	131	30	»	7	31	86	474
Riouw.	1	»	»	»	»	»	»	»	»	1
Wester-afdeeling van Borneo .	3	22	10	»	10	1	»	10	12	68
Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo	3	48	27	»	57	4	»	»	107	246
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden	1	31	8	»	15	»	»	5	96	156
Menado	»	5	4	»	2	»	1	3	4	19
Gouvernement der Molukken. Amboina . .	»	5	5	»	»	»	»	»	15	25
Gouvernement der Molukken. Banda . . .	»	4	»	»	»	»	»	»	6	20
Gouvernement der Molukken. Ternate . . .	»	»	»	»	3	»	»	1	»	4
Timor.	1	»	3	»	2	»	»	»	2	8
Bali en Lombok	»	2	1	6	»	»	»	»	8	17
Totaal op de buitenbezittingen	30	236	107	137	119	5	8	50	336	1028
Totaal voor Java en Madura	412	858	434	103	48	19	59	124	666	2723
Totaal generaal. . . .	442	1094	541	240	167	24	67	174	1002	3751

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **B** VAN HET VERSLAG.

N°. 4.

ADATS in werking in de afdeeling Mokko-Mokko, adsistent-residentie Benkoelen.

Strafwetboek in werking bij de marga- en doesoenhoofden in de afdeeling Mokko-Mokko.

Marga-regeling.

Art. 1.

Voor elke marga is een hoofd aangewezen; hij wordt gekozen bij meerderheid van stemmen door de bevolking en door het gewestelijk gezag aangesteld.

Art. 2.

Het margahoofd is onbevoegd om een doesoenhoofd aan te stellen of te ontslaan, anders dan met toestemming van den regent.

Art. 3.

Bij noodzakelijkheid tot het vervangen van een doesoenhoofd wegens overlijden of om andere oorzaak, zal de bevolking een vervanger aanwijzen, die door het margahoofd ten fine van aanstelling, zoo daartegen geen bezwaar bestaat, gebragt wordt bij den regent.

Art. 4.

Het margahoofd zorgt voor de daarstelling van een blok in de doesoen zijner inwoning; hij heeft bevoegdheid om personen gearresteerd wegens diefstal, vagabondage enz. daarin te laten opsluiten, mits ze uiterlijk binnen den tijd van 24 uren na de opvatting, gebonden tot den regent overvoerende.

Art. 5.

Elk marga- en doesoenhoofd draagt zorg voor het onderhoud der groote wegen binnen zijne grenzen; de breedte van den weg is bepaald op 15 Rhijnlandsche voet.

Art. 6.

Elke diepe en breede rivier wordt voorzien van een houten brug op houten jukken; kleine doorwaadbare rivieren worden zonder brug gelaten.

Art. 7.

Onder de heerediensten behooren de daarstelling en het onderhoud van bruggen en wegen, zoomede het transport van gouvernements-goederen en personen. Alle doesoenbewoners zijn heeredienstpligtig.

Art. 8.

Vrij van heeredienst zijn: het margahoofd en diens twee oudste zonen, het doesoenhoofd en diens oudste zoon, ouden van jaren en zieken.

Wie de opgelegde heeredienst niet volvoert, is schuldig aan poetoes gawé en wordt beboet met f 1 à f 3.

Art. 9.

Priesters, ter beoordeeling van den regent benoodigd tot het behoorlijke onderhoud van den misdjid, zijn vrij van heeredienst.

Art. 10.

De daarstelling en het onderhoud der groote wegen wordt gelijkelijk verdeeld onder de doesoenbewoners.

Art. 11.

Ieder weduwnaar is belast met slechts de helft der heeredienstpligten van den getrouwden man. Iedere weduwe is vrij van heeredienst.

Art. 12.

Het marga- of doesoenhoofd heeft geene bevoegdheid om een vreemdeling tot inwoning of tot uitoefening van landbouw toe te laten, tenzij met toestemming van den regent.

Art. 13.

Geen doesoenbewoner mag naar eene andere doesoen verhuizen tenzij met toestemming van den regent.

Art. 14.

Het margahoofd draagt zorg voor de daarstelling door de gezamenlijke bevolking van tijgervallen; elke gevangen tijger wordt op het bureau van den gezaghebber met f 30 betaald.

Art. 15.

Krankzinnigen worden op algemeene kosten door de doesoenbevolking hunner inwoning onderhouden.

Art. 16.

Het margahoofd heeft bevoegdheid om zaken te beregten waarop eene boete staat van niet meer dan f 30, overeenkomstig de strafbepalingen van den adat.

Art. 17.

Het doesoenhoofd heeft bevoegdheid om zaken te beregten waarop eene boete staat van niet meer dan f 10, overeenkomstig de strafbepalingen van den adat.

Adats op zaken van landbouw.

Art. 1.

Elke doeson staat onder het gezag van een doesonhoofd (depati); voorts onder het doesoenhoofd zooveel pemangkoe als noodig blijkt.

Art. 2.

Het doesoenhoofd heeft geene bevoegdheid den onder hem gestelden pemangkoe aan te stellen of te ontslaan, tenzij met toestemming van het margahoofd.

Art. 3.

Indien een vreemdeling ergens in eene doeson of talang komt, zoo melde hij zich aan bij het doesoenhoofd; wie een vreemdeling huisvest is aansprakelijk voor diens persoon en goed.

Art. 4.

Elk doesoenhoofd draagt zorg dat de bevolking jaarlijks hare ladangs of sawahs behoorlijk beplante, opdat steeds genoeg padie in voorraad zij, zoo tot eigen voeding als tot verkoop.

Art. 5.

Indien iemand een ladang aanlegt naast eens ander mans ladang zonder tusschen beide ladangs de noodige opene ruimte te hebben gekapt, en zijn ladang brandende, brand veroorzaakt in den ladang van zijnen buurman, zoo wordt hij gestraft met het ophoopen van 25 hoopen hout, elke ter hoogte van een mans schouder.

Art. 6.

Wie bij het branden van zijn ladang oorzaak is van het verbranden van den naastgelegen ladang, en vruchtboomen, zoo als doerian, klapper, sirih, bamboestoelen enz. beschadigt, wordt beboet met f 3 tot f 6 en schadevergoeding.

Art. 7.

Wie bij het branden van zijn ladang oorzaak wordt van het verbranden van zijns buurmans ladang, zal des ongeacht vrij blijven van schadevergoeding, indien zijn ontginningswerk verrigt is op den gewilden en behoorlijken afstand van de grenzen van dien belendenden ladang.

Art. 8.

Wie zijn sawah of tuin verpandt, stelle zulks bekend bij het doesoenhoofd.

Art. 9.

Wie zijn tuin of sawah verpandt zonder bijbepaling van den tijd tot teruggave, zal geen regt hebben tot weder lossing van het goed tijdens dit nog vruchtdragend is.

Art. 10.

Wie binnen eene hem vreemde marga een lading bebouwt, betaalt daarvoor séwa boemi (grondhuur), zijnde f 1 per ladang, aan de marga.

Art. 11.

Wanneer een vreemdeling buiten zijne eigene marga met der woon en ter grondbebouwing toegelaten, van die plaats naar zijne eigene doesoen vertrekt, om niet meer terug te keeren, verliest hij door die daad zijn eigendomsregt op de ontgonnen gronden, welke tot de marga terugkeeren.

Art. 12.

Elke sawah, ladang of tuin moet behoorlijk worden ompaggerd.

Art. 13.

Om te wezen gelijk zulks behoort, moet een pagger, voor ladang, tuin of sawah geschud wordende, over eene lengte van 3 depah zich niet bewegen.

Art. 14.

Een karbouw losloopende zonder eigendomsmerk en toch reeds zoo oud dat de horens even lang als de ooren zijn (njamo), wordt als wilde karbouw aangemerkt en kan gevat, verkocht of geslagt worden; men brenge alleen een achterbout aan het gezagvoerend hoofd.

Art. 15.

Men drage zorg 's nachts den karbouw in zijne kraal op te sluiten; bij dag kan het dier losloopen, maar de eigenaar blijft steeds aansprakelijk voor alle schade bij inbreken in ladang, sawah of tuinen.

Art. 16.

Wanneer bij dag een karbouw in iemands sawah, ladang of tuin inbreekt, trachte men het dier te vangen, terwijl de eigenaar het zal kunnen lossen tegen betaling van f 3 aan hem, die het heeft opgevat.

Art. 17.

Wanneer bij nacht een karbouw in iemands sawah, ladang of tuin inbreekt en de beplanting vertrapt, zonder dat men het dier goedschiks kan magtig worden, zal men het kunnen dooden, een achterbout aan deszelfs eigenaar overhandigende.

Art. 18.

Indien in de nabijheid van iemands ladang of van eene doeson aangetroffen wordt een verwonde of gedoode kabouw, zonder dat het blijkt wie daarvan de dader is, zoo zal de bevolking van de meest nabijgelegen doeson eene schadevergoeding betalen van f 10 tot f 20.

Art. 19.

Indien een karbouw eene goede pagger omstoot, mag men den ingebroken karbouw dooden; voorts zende men een achterbout aan den eigenaar van het dier.

Art. 20.

Een karbouw (vrouwelijk) mag niet verkocht worden of geslagt worden, tenzij met toestemming van den regent.

Art. 21.

Hij in wiens huis uit onvoorzigtigheid brand ontstaat, wordt beboet met f 2 tot f 10.

Art. 22.

Hij wiens woning uit onvoorzigtigheid afbrandt en daardoor tevens oorzaak is van het afbranden der doesoen, betaalt »tepong doesoen" aan de bevolking, zijnde: een karbouw, 100 gantangs rijst en 100 stuks klappers.

Art. 23.

Wie ergens in eene doeson op de balei (gemeentehuis) overnacht, overhandigt zijne bagage aan de doesoenbevolking; gaat dezelve verloren, zoo vergoedt de bevolking derzelver waarde.

Strafwetboek volgens den adat.

Art. 1.

Voor elke regtsbedeeling in schuldzaken, goederen of grondeigendom betreffende of in pandzaken, bestaat bevoegdheid tot heffing van regtskosten ten voordeele van hem die regtspreekt. Geschiedt zulks door den mantri (margahoofd), dan zullen de regtskosten bedragen van f 1 tot f 5; geschiedt zulks door den depati (doesoenhoofd), dan zullen de regtskosten bedragen van f 1/2 tot f 3.

Art. 2.

In zaken betreffende overtreding van den adat en misdrijf, zoo als: onbehoorlijkheden tusschen jongelingen en jonge vrouwen, voorts diefstal, vechterij, moord, brandstichting enz., worden geene geregtskosten gevorderd; het ligt namelijk in de bedoeling geene geregtskosten te doen drukken daar, waar met boete of aan den lijve gestraft wordt.

Art. 3.

In schuldzaken beneden de waarde van f 5 worden geene geregtskosten gevorderd.

Art. 4.

In schuldzaken wegens bloedgeld mag de mantri of depati walasan (heffing) vorderen van 10 per cent.

Art. 5.

Alle adat-overtredingen vallen binnen de bevoegdheid tot kennisname in afdoening van den mantri.

Art. 6.

Alle misdrijven, als: brandstichting, moedwillige verwonding, gewapend verzet tegen het wettig gezag, voorts alle vergrijpen van gewigtigen aard, worden voor den rappat behandeld.

Art. 7.

Van de zaken uitgewezen door den depati, wordt hooger beroep toegelaten bij den mantri. De mantri onderzoekt alsdan op nieuw die zaak; bevindt hij de uitwijzing juist en billijk, zoo bekrachtigt hij die; is de uitwijzing in strijd met den adat of minder billijk, zoo kan de mantri de gedane uitwijzing verbeteren of ze vernietigende de zaak zelf beregten.

Art. 8.

Van de zaken uitgewezen door den mantri wordt mede hooger beroep toegelaten bij

den regent; hebbende de regent de bevoegdheid om zelf die zaak te beregten of dezelve voor den rappat te brengen.

Art. 9.

De mantri heeft bevoegdheid kennis te nemen van alle adat-overtredingen binnen zijne marga, met minder dan f 30 boete bedreigd.

Art. 10.

De depati neemt kennis van alle adat-overtredingen binnen zijne doesoen en met f 10 boete bedreigd.

Art. 11.

Buiten den mantri en den depati heeft niemand, noch de pemanghoe noch de priester regt tot boete-opleggen.

Art. 12.

De gelden voortspruitende uit boeten door den depati opgelegd, worden door hem in ontvangst genomen; $^{2}/_{3}$ daarvan zijn voor hem en $^{1}/_{3}$ voor zijnen pemangkoe.

Art. 13.

De boete-gelden van zaken in hooger beroep van den depati bij den mantri voorgebragt, worden gelijkelijk tusschen den mantri en den depati verdeeld.

Art. 14.

De adat-overtredingen, bedreigd met meer dan f 10 boete, worden door den depati van de doesoen des schuldigen overgebragt tot de kennisname van den mantri (hoofd van de marga), waartoe die doesoen behoort; de daarvan erlangde boeten worden gelijkelijk verdeeld tusschen beide genoemde hoofden.

Art. 15.

Wie overtuigd wordt van meineed, komt voor den rappat.

Art. 16.

Onder tjempala tangan wordt verstaan: klappen geven, slaan, stompen, het ontblooten van eenig wapen, beschadigen van huis of aanplanting. Is de zaak onbeduidend, dan kan de schuldige volstaan met aan den beleedigde te zenden: één gantang rijst, één klapper, één toebereide sirih; van meer gewigt zijnde wordt eene boete van f 2 tot f 5 opgelegd.

Art. 17.

Wie buiten 's huis of buiten de doesoen regt zoekt met vuist of stok en ligte verwonding veroorzaakt, wordt beboet met f 2 tot f 5 en betaalt bovendien aan den verwonde aan pampas (deerniskosten) van f 2 tot f 5.

Art. 18.

De schuldige aan eene vechtpartij vóór iemands woning, zal bij aanklagt door den huiseigenaar of huisheer aan dezen betalen f 1 wegens „asoe berkoesoe" en bovendien worden beboet door den depati met f 2 tot f 5.

Art. 19.

De schuldige aan eene vechtpartij binnen 's huis zal bij aanklagt door den huiseigenaar aan dezen betalen f 5 » singa merkoesa" en voorts beboet worden met f 5 tot f 10.

Art. 20.

Wie in eene vechtpartij eenig wapen ontbloot of zelfs ter hand neemt, wordt beboet met f 10 tot f 15.

Art. 21.

De schuldige in eene vechtpartij zal aan den verwonde f 2 tot f 5 » oewang obat" betalen.

Art. 22.

Wie zich schuldig maakt aan moedwillige verminking zijns naasten, betaalt aan den verminkte het halve bloedgeld, zijnde f 50 en wordt beboet met f 10 tot f 20.

Art. 23.

Wie eenen mantri of depati in de uitoefening van zijn gezag weerstreeft en daarbij een wapen ontbloot of eenig wapen dan wel een stok ter hand neemt en hem bedreigt of slaat, komt voor den rappat.

Art. 24.

Wie iemand door woorden hoont of beleedigt (silip), betaalt aan den beleedigde één gantang rijst, één klapper en ééne kip.

Art. 25.

Wie zich lasterlijk uitlaat omtrent iemands vrouw of kind of iemand in het algemeen belastert wordt wegens » tjempela moeloet" met f 2 tot f 5 beboet; van die boete komt $^1/_3$ aan den belasterde en $^2/_3$ aan het hoofd, dat de uitspraak doet.

Art. 26.

Wie bij dag buiten 's huis in de doesoen of ladang diefstal pleegt op veldvruchten, kippen, eenden, achtergelaten of te droogen gelegd goed, zoo als: vischfuiken, vischnetten, kleederen enz., wordt wegens » najap" beboet met f 2 tot f 4, onder restitutie van het gestolene.

Art. 27.

Wie diefstal pleegt op padie te droogen liggende of op te veld staande gewassen, wordt met f 4 tot f 8 beboet, onder teruggave van de gestolen waarde.

Art. 28.

Wie in de doesoen of ladang-diefstal pleegt op klappers, pinang, sirih, pisang en de vruchtboomen omhakt dan wel karbouwen en schapen rooft, wordt beboet met f 12 tot f 30, onder teruggave van de gestolen waarde.

Art. 29.

Wie bij nacht diefstal pleegt met inbraak in een bewoond huis, wordt veroordeeld tot f 30 boete en restitutie van de gestolen waarde en van de kosten tot herstel van de inbraak.

Art. 30.

Wie diefstal pleegt in een onbewoond huis in de doesoen of in den ladang gelegen, wordt wegens »najap" met f 6 tot f 12 beboet, onder restitutie van de gestolen waarde.

Art. 31.

Wie bij dag met geweld in een huis binnendringt en diefstal pleegt (mereboet) wordt beboet met f 24, onder teruggave van de gestolen waarde.

Art. 32.

Wie uit een padieschuur padie steelt, wordt beboet met f 24, onder teruggave van de gestolen waarde.

Art. 33.

Wie met aanwending van geweld op den openbaren weg diefstal of roof pleegt (negan), wordt beboet met f 24 tot f 30, onder teruggave van de gestolen waarde.

Art. 34.

Wie diefstal plegende in een huis binnendringt en den bewoner des huizes verwondt, komt voor den rappat.

Art. 35.

De heeler van gestolen goed (door ontvangen, bergen of opkoopen) wordt gestraft op den voet van hem, die diefstal pleegt.

Art. 36.

Wie door zien bewust is van iemands verboden handelingen en daarvan geen gewag maakt, is schuldig aan »ngoeboengie gawé" en wordt beboet met f 6 tot f 12.

Art. 37.

Wie eenig berigt erlangt betrekkelijk het plegen van verboden handelingen en zulks niet bekend stelt bij den mantri of depati, wordt wegens »ngidam gawé" beboet met f 6 tot f 12.

Art. 38.

Wie verloren goed aantreft op een erf, eene rustplaats, een publieken weg, een rivieroever, brenge dat bij den depati; voorts zal men door het slaan op de bekkens (tjanang) daaraan publiciteit geven. Men bewaart het goed 7 dagen; komt gedurende dien tijd niemand hetzelve als zijn eigendom opeischen, dan schenke men dat aan den vinder; mogt nu daarna de eigenaar komen opdagen, dan kan hij het loskoopen uit handen des vinders tegen betaling van de halve waarde.

Art. 39.

Wie verloren goed vindt en het niet overhandigt aan den depati, wordt als dief beschouwd en gestraft.

Art. 40.

Wie eene verongelukte praauw aantreft, stelle zulks bekend bij den depati; voorts

wordt de sampan gedurende 7 dagen aan de aanlegplaats vastgelegd. Verschijnt de praauweigenaar binnen dien tijd, zoo kan hij zijne praauw loskoopen voor f $1/_2$ tot 3; na dien tijd wordt de praauw geschonken aan den vinder; ook nu kan de eigenaar zijne praauw uit handen des vinders vrijkoopen, echter tegen betaling van de halve waarde.

Art. 41.

Wie als vinder van eene praauw ze overgeeft in anderen toestand dan waarin hij ze gevonden heeft, wordt als dief beschouwd en gestraft; de praauw keert terug tot den eigenaar.

Art. 42.

Wie goederen bij zich hebbende in het huis van een doesoen- of talangbewoner overnacht, overhandige die goederen aan den eigenaar van het huis zijns verblijfs.

Art. 43.

Gaan de goederen gesteld in handen des huiseigenaars verloren, zoo is hij gehouden de waarde daarvan te vergoeden.

Art. 44.

Wie moord pleegt, staat voor den rappat teregt.

Art. 45.

Wie manslag begaat betaalt f 100 bloedgeld, voorts f 5 begrafeniskosten, f 20 » dosa" aan den mantri en één karbouw ter afwassching van het op de aarde gestorte bloed aan de doesoenbevolking.

Art. 46.

Het bloedgeld wordt uitgekeerd aan de familie des verslagenen.

Art. 47.

Wie een dief binnen zijn huis doodt, betaalt geen bloedgeld.

Art. 48.

Wie iemand onvoorzigtiglijk verwondt, betaalt aan den verwonde f 5 tot f 20 pampas (deerniskosten) en f 3 tot f 12 boete aan den mantri.

Art. 49.

Wie in eenig huis binnendringt met wellustige begeerten jegens iemands vrouw of dochter, maakt zich schuldig aan » karap gawé". Wordt hij binnen 's huis door den huiseigenaar gedood, zoo is geen bloedgeld verschuldigd; buiten 's huis geraakt zijnde, trachte men hem te vatten. Wordt de schuldige buiten 's huis door den huiseigenaar gedood, zoo zal deze f 20 boete betalen wegens » kesikap oetang di toembak mäti".

Art. 50.

Wie zich bij nacht onder iemands huis schuil houdt, wordt opgepakt en beboet met f 12 wegens den schijn, voornemen te hebben » karap patti" (moord) of » karap gawé" (overspel) te plegen.

Art. 51.

Wie gouvernements-goederen moedwillig vernielt of verloren doet gaan, komt wegens »katoe djoealah" voor den rappat.

Art. 52.

Wanneer doesoenvolk een gouvernements-ambtenaar of inlandsch hoofd op reis vergezelt en plotseling met voordacht verlaat, worden die lieden beboet met f 12 wegens »terdjoen alas", zulks te land geschiedende; wegens »terdjoen poelangan", wanneer zulks te water geschiedt.

Art. 53.

Wie sodomie pleegt is schuldig aan »mengindoenkan wadoem sedjagat" en wordt deswege beboet met f 30. Voorts betaalt hij wegens »pembasoh boemi" een' karbouw, 100 gantangs rijst, 100 stuks klappers, onder teruggave van de waarde van het dier, dat tot bevrediging van zijnen wellust gediend heeft en gedood wordt.

Art. 54.

Indien iemand op den grooten weg of in de doesoen of talang vermoord en beroofd wordt zonder dat het blijkt wie daaraan schuldig is, wordt de doesoen en marga waartoe de plek, waarop het feit gepleegd is, behoort, tot betaling van bloedgeld veroordeeld.

Art. 55.

Pandelingschap ter voldoening van schuld is verboden.

Art. 56.

Wie schuld heeft, betale met baargeld; bij gebreke van geld zal hij trachten op andere wijze zijne schuld te voldoen door betaling bij termijnen of met veldvruchten. In het laatste geval zal de helft van het erlangde veldgewas (oogst) dienen tot schuldlossing; de andere helft behoudt de schuldenaar tot eigen voeding.

Art. 57.

Schuldvorderingen, niet gestaafd door getuigen of schriftelijk bewijs, verjaren na verloop van 5 jaar.

Art. 58.

Bij versterf haaste men zich om de schulden des overledenen in te vorderen bij de erfgenamen. Zulks geschiede betrekkelijk een mantri binnen 40 dagen, betrekkelijk een depati binnen 20 dagen, betrekkelijk menschen uit het volk binnen 10 dagen.

Art. 59.

Djoedjoer-betaling (som waarvoor men zich eene vrouw koopt) is afgeschaft; ze wordt niet meer geëischt en is geregtelijk niet te vorderen.

Art. 60.

De betaling voor het aangaan van een huwelijk aan den schoonvader, onder de be-

naming van antaran, wordt niet meer als voorheen gebezigd; bij het huwen van eene dochter uit den adelstand wordt f 40 betaald zonder meer.

Art. 61.

Indien een mantri trouwt met iemand van zijne ondergeschikten, is de betaling f 20 zonder meer.

Art. 62.

Indien een afstammeling van den mantri met iemand uit het volk trouwt, is de betaling f 15 zonder meer.

Art. 63.

Bij huwelijken tusschen menschen uit het volk onderling, is de betaling f 10 zonder meer.

Art. 64.

Indien iemand tot een offer, gelofte of andere plegtigheid een karbouw of geit slagten wil, zoo geschiede zulks in de doesoen.

Art. 65.

Niemand vermag een karbouw of geit in den ladang slagten; slechts binnen den doesoen is zulks veroorloofd. Wie daarmede in strijd handelt, wordt wegens » maling niat" met f 2 tot f 4 beboet.

Art. 66.

Wie in den ladang een karbouw of geit slagten wil, moet daartoe vooraf verlof hebben van den depati, op boete van f 2 tot f 4, wegens » maling sedekah".

Art. 67.

Wie buiten magtiging dobbelt of doet hanenvechten, komt voor den rappat.

Art. 68.

Indien iemand van eene vreemde marga ergens verwijlt tot het jagen op olifanten of rhinocerossen of eenig ander boschgedierte, is hij gehouden $1/3$ deel van zijnen jagtbuit af te staan aan wie gezag heeft over den grond.

Art. 69.

Wanneer iemand stervende, vrouw en kinderen nalaat, zal de depatie met den chatip of priester den inboedel met deszelfs schulden en inschulden constateren.

Art. 70.

Indien bij overlijden van vader en moeder onmondigen nagelaten worden, zal de depati met den priester den inboedel constateren en zich met de opvoeding dier onmondige weezen belasten.

Art. 71.

Indien een van de beide echtgenooten van een in gemeenschap van goed gehuwd paar

overlijdt, zoo wordt de nalatenschap in twee deelen verdeeld, één deel gaat over tot de kinderen of bij gebreke van kinderen tot de aanverwanten des gestorvenen en één deel gaat over tot de weduwe (langstlevende echtgenoot); vooraf worden de schulden of inschulden vereffend.

Art. 72.

Indien de nalatenschap van een overledene onvoldoende blijkt tot betaling van zijne schulden en de weduwe zich daarvoor aansprakelijk gesteld heeft, zoo zal zij de helft van het onbetaalde gedeelte moeten bijpassen. Hebben de kinderen van het vaderlijk erfdeel genoten, zoo zullen zij voor het beloop van dat genoten deel aan de schuldeischers moeten betalen, maar niet meer dan voor dat beloop.

Art. 73.

Indien iemand sterft, keert de helft van het goed in gemeenschap verworven, tot de kinderen; zonder kinderen zijnde, tot de familie des overledenen.

Art. 74.

Indien eene vrouw getrouwd met een man van eene andere doesoen, dien door den dood verliest, zal zij met der woon blijven in de doesoen van haren man; hertrouwt zij later met iemand van weder eene andere doesoen, zoo zal men haar niet mogen verhinderen om haren nieuwen man naar diens doesoen te volgen, maar hare kinderen uit het vorige huwelijk blijven daar, waar hun vaderlijk erfgoed opengevallen is. Mogten die kinderen te jong wezen om de moederlijke zorg te kunnen ontberen, zoo zullen zij haar volgen; volwassen zijnde keeren zij terug tot de doesoen van hunnen overleden vader en betalen aan hunne moeder f 20 »pengindoen" uit hunne vaderlijke nalatenschap.

Art. 75.

Indien een jongeling eene maagd schaakt, wordt hij wegens »palaijan" met f 5 beboet en van stonde aan met dat meisje getrouwd, onder betaling van de f 10, bedoeld bij art. 63.

Art. 76.

Wie eene weduwe ontvoert, wordt beboet met f $1^1/_2$ en genoopt onmiddellijk met haar te huwen.

Art. 77.

Wie eenig meisje verleidt en bezwangert, wordt met f 24 beboet en genoodzaakt onmiddellijk met haar te huwen, onder betaling van f 10 bij art. 63 bedoeld.

Art. 78.

Wie eene weduwe bezwangert, wordt gedwongen met haar onmiddellijk te huwen, onder boete-betaling van f 6.

Art. 79.

Indien eene maagd of weduwe bezwangerd blijkt en de daaraan schuldige verborgen blijft, zal de bezwangerde gedurende 3 jaar door den regent worden aangehouden, waarna zij met haar kind zal kunnen terugkeeren. Wenschen de aanverwanten haar vrij te zien, zoo zullen zij de waarde van een karbouw aan losgeld betalen.

Art. 80.

Indien eene vrouw door een onbekende bezwangerd, ter bevalling in eenig huis ver-

wijlt, zal de huiseigenaar, die zulks heimelijk toelaat, eene geit » tepoeng" aan de doesoenbevolking betalen.

Art. 81.

Bij verloving van een paar jongelieden onderling, zal de vader des jongelings zich begeven tot den depati en hem onder aanbieding van » lemang" (inlandsch gebak) met de namen der verloofden bekend maken.

Art. 82.

Wanneer na volbragte verlovings-formaliteit, het meisje zich door een ander laat ontvoeren, dan wel hare belofte verbreekt of haren minnaar afwijst zonder voldoende reden, zal de vader van dat meisje met f 8 wegens » penjinsingan" beboet worden, met schadevergoeding aan den verloofden jongeling ter beoordeeling van den depati.

Art. 83.

Indien van een ondertrouwd paar, de jongeling een ander meisje bezwangert en mitsdien met dit laatste trouwen moet, zal hij geen regt meer hebben om het eerste hem verloofde meisje te huwen, tenzij hetzelve daarmede genoegen neemt.

Art. 84.

Wanneer na volbragte verloving, de jongeling het meisje bedankt, zal hij geene teruggave kunnen eischen van gedane giften of geleden schade.

Art. 85.

Indien een meisje zich verlooft met 2 of meer jongelingen te gelijk, zoo zal haar vader wegens » ajam satoe di tambang doea" worden beboet met f 6, waarvan f 3 voor den depati en f 3 voor den misleide.

Art. 86.

Indien een man eene maagd of weduwe met voordacht aan den arm stoot, is hij schuldig aan » naroh gawé" en wordt bij aanklagt door de beleedigde met f 4 beboet, waarvan f 2 voor den depati en f 2 voor de beleedigde.

Art. 87.

Wanneer een man eene maagd of weduwe bij den arm aanvat, is hij schuldig aan » meranting gawé" en wordt bij aanklagt beboet met f 8, gelijkelijk te deelen met den depati.

Art. 88.

Wanneer een man eene maagd of weduwe boven den elleboog aanvat, is hij schuldig aan » meragang gawé" en wordt beboet met f 16, mede gelijkelijk te deelen met den depati.

Art. 89.

Indien een man eene maagd of weduwe geweld aandoet, omhelst, is hij schuldig aan » merogong gawé" en wordt beboet met f 24, welke som mede gelijkelijk met den depati wordt gedeeld.

Art. 90.

Indien een man eene maagd of weduwe geweld aandoet of haar hare kleeding of slendang aftrekt, is hij schuldig aan » nangkap rimow" en betaalt eene boete van f 12 aan den depati en f 20 aan de aangerande.

Art. 91.

Indien een man een getrouwde vrouw aanvat, wordt hij bij aanklagt door haar of haren man beboet met f 24 en f 20 voor de aangerande als schadevergoeding.

Art. 92.

Indien een man eene getrouwde vrouw ontvoert of met haar boeleert, wordt hij beboet met halve »bangoen" aan den echtgenoot en f 30 aan mantri en depati. Indien hierop echtscheiding volgt, zal de boeleerster gedurende een jaar aangehouden worden door den regent.

Art. 93.

Indien bloedschande in de doesoen gepleegd wordt, wordt de zaak voor den rappat behandeld.

Art. 94.

Wanneer een huwelijk gesloten wordt, vergete men niet de volgende bepaling daarbij te doen voorkomen: wordt de vrouw gedurende een jaar lang geheel aan zich zelve overgelaten zonder van levensmiddelen of kleederen te worden voorzien, zoo zal zulks eene deugdelijke reden voor haar zijn om echtscheiding te vorderen, waaraan gevolg moet worden gegeven.

Art. 95.

Doesoenbewoners, die, door het margahoofd of door het doesoenhoofd beboet zijnde, geen geld hebben om de boete te voldoen, zullen met hunne have en goed dat bedrag aanzuiveren.

Art. 96.

Het margahoofd en het doesoenhoofd hebben elk voor zich bevoegdheid om in boete geslagen doesoenbewoners bij zich te werk te stellen, voor zooverre zij hunne boete noch met geld, noch met goed hebben aangezuiverd. Zoodanig werk wordt verrigt voor den kost en zonder ander loon dan f 3 maands in mindering op het loopende boetebedrag.

Voor eensluidend afschrift,

De Gouvernements-Secretaris,

(*get.*) Bool.

Voor eensluidend afschrift,

De Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Kolonien,

Feith.

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE C VAN HET VERSLAG.

N°. 5.

OVERZIGT

DER

UITKOMSTEN VAN DE GENEESKUNDIGE DIENST

BIJ DE

LANDMAGT OP JAVA EN MADURA

over het dienstjaar 1865.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		BEHANDELD. Europeanen.	BEHANDELD. Afrikanen.	BEHANDELD. Inlanders.	BEHANDELD. Totaal.	OVERLEDEN. Europeanen.	OVERLEDEN. Afrikanen.	OVERLEDEN. Inlanders.	OVERLEDEN. Totaal.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	3163	39	3132	6334	36	»	33	[illegible]
» biliosa,	Galkoorts,	163	1	38	202	4	»	2	[illegible]
» gastrica,	Gastrische koorts,	144	»	29	243	1	»	3	[illegible]
» catarrhalis,	Catarrhale koorts,	242	5	207	454	1	»	3	[illegible]
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	33	1	10	44	4	»	1	[illegible]
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	394	17	98	509	209	10	50	[illegible]
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	4	»	2	6	1	»	1	[illegible]
Ophthalmiae,	Oog- »	484	31	895	1410	»	1	»	[illegible]
Parotitis,	Oogklier- »	3	1	17	21	»	»	1	[illegible]
Angina,	Keel- »	176	2	13	191	2	»	»	[illegible]
Pleuritis,	Borstvlies- »	27	6	8	41	»	»	»	»
Pneumonia,	Long- »	24	5	37	66	3	»	5	[illegible]
Hepatitis,	Lever- »	286	2	15	303	12	1	3	[illegible]
Enteritis,	Darm- »	42	»	7	49	3	»	1	[illegible]
Dysenteria,	Dysenterie,	621	7	66	694	121	1	18	[illegible]
Apoplexia,	Beroerte,	10	2	2	14	8	1	»	[illegible]
Epilepsia,	Vallende ziekte,	32	2	6	40	»	»	»	»
Delirium tremens,	Dronkaardswaanzin,	83	»	»	83	12	»	»	[illegible]
Morbi mentis,	Zielsziekte,	47	5	35	87	1	»	8	[illegible]
Asthma,	Aamborstigheid,	35	1	102	138	»	»	2	[illegible]
Colica,	Koliek,	218	12	86	316	»	»	1	[illegible]
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	18	»	1	19	3	»	»	[illegible]
Gastricismus,	Maagstoornis,	385	13	155	553	»	»	1	[illegible]
Catharrhus bronchiorum,	Luchtpijpontsteking,	277	41	384	702	1	»	8	[illegible]
Diarrhoea,	Doorloop,	1307	67	314	1688	36	»	9	[illegible]
Helminthiasis,	Wormziekte,	37	3	6	46	»	»	»	»
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	170	92	107	369	»	1	2	[illegible]
	Transporteren	8425	355	5742	14622	458	15	152	[illegible]

VERHOUDING VAN DE OVERLEDENEN.

TOT DE BEHANDELDEN.				TOT DE GEMIDDELDE LEGERSTERKTE.			
Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen 7021.	Afrikanen 529.	Inlanders 6989.	Totaal 14 529.
1: 87,8	»	1: 94,9	1: 91,7	1: 195,02	»	1: 211,7	1: 210,7
1: 40,7	»	1: 19	1: 33,6	1:1755,25	»	1:3494,5	1:2423,1
1:144	»	1: 33	1: 60,7	1:7021	»	1:2329,6	1: 3634,75
1:242	»	1: 69	1: 113,5	1:7021	»	1;2329,6	1: 3634,75
1: 8,25	»	1: 10	1: 8,8	1:1755,25	»	1:6989	1: 2907,8
1: 1,8	1: 1,7	1: 1,9	1: 1,8	1: 33,5	1: 52,9	1: 139,7	1: 54,04
1: 4	»	1: 2	1: 3	1:7021	»	1:6989	1: 7269,5
»	1: 31	»	1:1410	»	1: 529	»	1:14539
»	»	1: 17	1: 21	»	»	1:6989	1:14539
1: 88	»	»	1: 95,5	1:3510,5	»	»	1: 7269,5
»	»	»	»	»	»	»	»
1: 8	»	1: 7,4	1: 8,25	1:2340,3	»	1:1397,8	1: 1817,3
1: 23,8	1: 2	1: 5	1: 18,9	1: 585,08	1: 529	1:2329,6	1: 908,6
1: 14	»	1: 7	1: 12,25	1:2340,3	»	1:6989	1: 3634,75
1: 5,1	1: 7	1: 3,6	1: 4,9	1: 58,02	1: 529	1: 388,2	1: 103,85
1: 1,25	1: 2	»	1: 1,5	1: 877,6	1: 529	»	1: 1615,4
»	»	»	»	»	»	»	»
1: 6,9	»	»	1: 6,9	1: 585,08	»	»	1: 1211,5
1: 47	»	1: 4,3	1: 9,6	1:7021	»	1: 873,6	1: 1615,4
»	»	1: 51	1: 69	»	»	1:3494,5	1: 7269,5
»	»	1: 86	1: 316	»	»	1:6989	1:14539
1: 6	»	»	1: 6,3	1:2340,3	»	»	1: 4846,3
»	»	1:155	1: 553	»	»	1:6989	1:14539
1:277	»	1: 48	1: 78	1:7021	»	1: 873,6	1: 1615,4
1: 36,3	»	1: 34,8	1: 37,5	1: 195,02	»	1: 776,5	1: 323,08
»	»	»	»	»	»	»	»
»	1: 92	1: 53,5	1: 123	»	1: 529	1:3494,5	1: 4846,3
»	»	»	»	»	»	»	»

AARD DER ZIEKTE EN GEBREKEN.		BEHANDELD.				OVERLEDEN.			
		Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
	Per transport	8425	355	5842	14622	458	15	152	625
Rheumathismus chronicus,	Slepend rheumatisme,	190	6	116	312	2	"	"	2
Haemorrhoïdes,	Aambeijen,	164	2	11	177	"	"	1	1
Scrophulosis,	Klierziekte,	22	2	14	38	"	"	"	"
Phthisis pulmonalis,	Lontering,	102	2	30	134	19	2	6	27
Carcinomata,	Kankergezwellen,	3	1	1	5	"	"	1	1
Scorbutus,	Scheurbuik,	3	"	2	5	"	"	"	"
Hydrops,	Waterzucht,	22	2	7	31	1	"	2	3
Vitia cordis,	Hartgebreken,	221	9	3	233	6	1	1	8
Variolae,	Pokken,	11	10	8	29	"	1	"	1
Morbilli,	Mazelen,	70	5	27	102	1	"	1	2
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	8	"	45	53	"	"	"	"
Scabies,	Schurft,	67	3	280	350	"	"	1	1
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag,	139	8	53	200	"	"	"	"
Syphilis primaria,	Venusziekte,	2503	214	998	3715	5	"	1	6
" secundaria,	"	330	15	48	393	"	"	"	"
Vulnera,	Wonden,	198	20	123	341	4	"	1	5
Contusiones,	Kneuzingen,	345	27	142	514	1	1	"	2
Abscessus,	Ettergezwellen,	215	24	164	403	3	"	1	4
Ulcera,	Zweren,	796	88	453	1337	2	"	1	3
Fistulae,	Pijpzweren,	20	"	2	22	1	"	"	1
Herninae,	Ingewandsbreuken,	41	12	12	65	"	"	"	"
Hydrocele,	Waterzakbreuken,	9	"	4	13	"	"	"	"
Luxationes,	Ontwrichtingen,	6	"	"	6	"	"	"	"
Fracturae,	Beenbreuken,	30	"	9	39	"	"	"	"
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	11	"	4	15	11	"	4	15
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	2970	331	1652	4953	38	9	33	80
Beri-beri,	Beri-beri,	8	"	9	17	"	"	"	"
	Totaal. . .	16929	1136	10059	28124	552	29	206	787

VERHOUDING VAN DE OVERLEDENEN.

TOT DE BEHANDELDEN.				TOT DE GEMIDDELDE LEGERSTERKTE.			
Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen 7021.	Afrikanen. 529.	Inlanders. 6989.	Totaal 14 539.
»	»	»	»	»	»	»	»
1: 95	»	»	1:156	1:3510,5	»	»	1: 7269,5
»	»	1: 11	1:177	»	»	1:6989	1:14539
»	»	»	»	»	»	»	»
1: 5,3	1: 1	1: 5	1: 4,9	1: 369,5	1:264,5	1:1164,8	1: 538,4
»	»	1: 1	1: 5	»	»	1:6989	1:14539
»	»	»	»	»	»	»	»
1: 22	»	1: 3,5	1: 10,3	1:7021	»	1:3494,5	1: 4846.3
1: 36,8	1: 9	1: 3	1: 29,1	1:1170,1	1:529	1:6989	1: 1817,3
»	1:10	»	1: 29	»	1:529	»	1:14539
1: 70	»	1: 27	1: 51	1:7021	»	1:6989	1: 7269,5
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	1:280	1:350	»	»	1:6989	1:14539
»	»	»	»	»	»	»	»
1:500,6	»	1:998	1:619,1	1:1404,2	»	1:6989	1: 2423,1
»	»	»	»	»	»	»	»
1: 49,5	»	1:123	1: 68,2	1:1755,25	»	1:6989	1: 2907,8
1:315	1:27	»	1:257	1:7021	1:529	»	1: 7269,5
1: 71,6	»	1:164	1:100,75	1:2340,3	»	1:6989	1: 3634,75
1:398	»	1:453	1:415,6	1:3510,5	»	1:6989	1: 4846,3
1: 20	»	»	1: 22	1:7021	»	»	1:14539
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
1: 1	»	1: 1	1: 1	1: 638,2	»	1:1747,2	1: 969,2
1: 78,1	1:36,7	1: 50,06	1: 61,9	1: 184,7	1: 58,7	1: 211,7	1: 181,7
»	»	»	»	»	»	»	»
1: 30,6	1:39,1	1. 48,8	1: 35,7	1: 12,7	1: 18,2	1: 33,9	1: 18,5

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **D** VAN HET VERSLAG.

N°. 6.

OVERZIGT

DER

UITKOMSTEN VAN DE GENEESKUNDIGE DIENST

BIJ DE

LANDMAGT, OP DE BEZITTINGEN

BUITEN

JAVA EN MADURA,

over het dienstjaar 1865.

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		BEHANDELD. Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	OVERLEDEN. Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
Febris intermittens,	Tusschenpoozende koorts,	4763	1	7678	12442	21	»	17	38
» biliosa,	Galkoorts,	211	»	109	320	11	»	2	13
» gastrica,	Gastrische koorts,	173	»	161	334	1	»	»	1
» catarrhalis,	Catarrhale koorts,	234	»	437	671	1	»	1	2
Typhus,	Zenuwzinkingkoorts,	15	»	18	33	7	»	6	13
Cholera,	Braakloop, bloedbederfkoorts,	91	»	28	119	26	»	10	36
Encephalitis,	Hersen-ontsteking,	»	»	»	»	»	»	»	»
Ophthalmiae,	Oog- »	199	»	476	675	»	»	»	»
Parotitis,	Oogklier- »	3	»	11	14	»	»	»	»
Angina,	Keel- »	111	»	43	154	1	»	1	2
Pleuritis,	Borstvlies- »	6	»	8	14	2	»	»	2
Pneumonia,	Long- »	12	»	22	34	»	»	3	3
Hepatitis,	Lever- »	191	»	21	212	4	»	2	6
Enteritis,	Darm- »	11	»	4	15	»	»	1	1
Dysenteria,	Dysenterie,	454	»	98	552	78	»	17	95
Apoplexia,	Beroerte,	6	»	2	8	5	»	1	6
Epilepsia,	Vallende ziekte,	22	»	9	31	»	»	»	»
Delirium tremens,	Dronkaardswaanzin,	49	»	»	49	10	»	»	10
Morbi mentis,	Zielsziekte,	12	»	14	26	1	»	»	1
Asthma,	Aamborstigheid,	29	»	263	292	»	»	1	1
Colica,	Koliek,	124	»	123	247	1	»	2	3
Aphthae tropicae,	Indische spruw,	1	»	»	1	»	»	»	»
Gastricismus,	Maagstoornis,	534	»	367	901	1	»	»	1
Catharrhus bronchiorum,	Luchtpijpontsteking,	239	»	842	1081	2	»	6	8
Diarrhoea,	Doorloop,	787	1	453	1241	10	»	6	16
Helminthiasis,	Wormziekte,	45	»	14	59	»	»	»	»
Rheumatismus acutus,	Snelverloopend rheumatisme,	121	»	205	326	1	»	1	2
	Transporteren	8443	2	11406	19851	183	»	77	260

VERHOUDING VAN DE OVERLEDENEN.

TOT DE BEHANDELDEN.				TOT DE GEMIDDELDE LEGERSTERKTE.			
Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen 4293.	Afrikanen 1.	Inlanders 7245.	Totaal 11 539.
1 : 226,8	»	1 : 451,6	1 : 327,4	1 : 204,4	»	1 : 426,1	1 : 303,6
1 : 19,1	»	1 : 54,5	1 : 24,6	1 : 390,2	»	1 : 3622,5	1 : 887,6
1 : 173	»	»	1 : 334	1 : 4293	»	»	1 : 11539
1 : 234	»	1 : 437	1 : 335,5	1 : 4293	»	1 ; 7245	1 : 5769,5
1 : 2,1	»	1 : 3	1 : 2,5	1 : 613,2	»	1 : 1207,5	1 : 887,6
1 : 3,5	»	1 : 2,	1 : 3,3	1 : 165,1	»	1 : 724,5	1 : 320,5
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	r	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
1 : 111	»	1 : 43	1 : 77	1 : 4293	»	1 : 7245	1 : 5769,5
1 : 3	»	»	1 : 7	1 : 2146,5	»	»	1 : 5769,5
»	»	1 : 7,3	1 : 11,3	»	»	1 : 2415	1 : 3846,3
1 : 47,7	»	1 : 10,5	1 : 35,3	1 : 1073,2	»	1 : 3622,5	1 : 1923,1
1 :	»	1 : 4	1 : 15	»	»	1 : 7245	1 : 11539
1 : 5,8	»	1 : 5,7	1 : 5,8	1 : 55,03'	»	1 : 426,1	1 : 121,4
1 : 1,2	»	1 : 2	1 : 1,3	1 : 858,6	»	1 : 7245	1 : 1923,1
»	»	»	»	»	»	»	»
1 : 4,9	»	»	1 : 4,9	1 : 429,3	»	»	1 : 1153,9
1 : 12	»	»	1 : 26	1 : 4293	»	»	1 : 11539
»	»	1 : 263	1 : 292	»	»	1 : 7245	1 : 11539
1 : 124	»	1 : 61,5	1 : 82,3	1 : 4293	»	1 : 3622,5	1 : 3846,3
»	»	»	»	»	»	»	»
1 : 534	»	»	1 : 901	1 : 4293	»	»	1 : 11539
1 : 119,5	»	1 : 140,3	1 : 135,1	1 : 2146,5	»	1 : 1207,5	1 : 1442,3
1 : 78,7	»	1 : 75,5	1 : 77,5	1 : 429,3	»	1 : 1207,5	1 : 721,1
»	»	»	»	»	»	»	»
1 : 121	»	1 : 205	1 : 163	1 : 4293	»	1 : 7245	1 : 5769,5
»	»	»	»	»	»	»	»

AARD DER ZIEKTEN EN GEBREKEN.		BEHANDELD. Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	OVERLEDEN. Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.
	Per transport	8443	2	11460	19851	183	»	77	260
Rheumathismus chronicus,	Slepend rheumatisme,	201	»	264	465	1	»	2	3
Haemorrhoïdes,	Aambeijen,	84	»	12	96	1	»	»	1
Scrophulosis,	Klierziekte,	2	»	9	11	»	»	1	1
Phtisis pulmonalis,	Longtering,	46	»	35	81	7	»	6	13
Carcinomata,	Kankergezwellen,	»	»	1	1	»	»	1	1
Scorbutus,	Scheurbuik,	6	»	2	8	»	»	1	1
Hydrops,	Waterzucht,	20	»	24	44	5	»	5	10
Vitia cordis,	Hartsgebreken,	48	»	7	55	»	»	»	»
Variolae,	Pokken,	»	»	7	7	»	»	»	»
Morbilli,	Mazelen,	1	»	16	17	»	»	»	»
Framboesiae,	Framboosgezwellen,	1	»	99	100	»	»	»	»
Scabies,	Schurft,	13	»	134	147	»	»	»	»
Herpes,	Voortkruipende huiduitslag,	58	»	141	199	»	»	»	»
Syphilis primaria,	Venusziekte,	784	»	643	1427	»	»	2	2
» secundaria,	»	111	»	47	158	1	»	1	2
Vulnera,	Wonden,	259	»	512	771	5	»	4	9
Contusiones,	Kneuzingen,	273	»	261	534	»	»	»	»
Abscessus,	Ettergezwellen,	184	»	363	547	»	»	3	3
Ulcera,	Zweren,	513	»	1410	1923	2	»	3	5
Fistulae,	Pijpzweren,	15	»	4	19	»	»	2	2
Herniae,	Ingewandsbreuken,	17	»	8	25	»	»	»	»
Hydrocele,	Waterzakbreuken,	3	»	1	4	»	»	»	»
Luxationes,	Ontwrichtingen,	11	»	4	15	»	»	»	»
Fracturae,	Beenbreuken,	12	»	9	21	»	»	1	1
Mors violenta,	Gewelddadige dood,	13	»	5	18	13	»	5	18
Morbi reliqui,	Overige ziektevormen,	1808	»	2603	4411	15	»	33	48
	Totaal. . .	12926	2	18027	30955	233	»	147	380

VERHOUDING VAN DE OVERLEDENEN.							
TOT DE BEHANDELDEN.				TOT DE GEMIDDELDE LEGERSTERKTE.			
Europeanen.	Afrikanen.	Inlanders.	Totaal.	Europeanen 4293.	Afrikanen. 1.	Inlanders. 7245.	Totaal 11 539.
»	»	»	»	»	»	»	»
1:201	»	1:132	1:155	1:4293	»	1:3622,5	1: 3846,3
1: 84	»	»	1: 96	1:4293	»	»	1:11539
»	»	1: 9	1: 11	»	»	1:7245	1:11539
1: 6,5	»	1: 5,8	1: 6,2	1: 613,2	»	1:1207,5	1: 887,6
»	»	1: 1	1: 1	»	»	1:7245	1:11539
»	»	1: 2	1: 8	»	»	1:7245	1:11539
1: 4	»	1: 4,8	1: 4,4	1: 858,6	»	1:1449	1: 1153,9
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	1:321,5	1:713,5	»	»	1:3622,5	1: 5769,5
1:111	»	1: 47	1: 79	1:4293	»	1:7245	1: 5769,5
1: 51,8	»	1:128	1: 85,6	1: 858,6	»	1:1811,2	1: 1282,1
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	1:121	1:182,3	»	»	1:2415	1: 3846,3
1:256,5	»	1:470	1:384,6	1:2146,5	»	1:2415	1: 2307,8
»	»	1: 2	1: 9,5	»	»	1:3622,5	1: 5769,5
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	»	»	»	»	»	»
»	»	1: 9	1: 21	»	»	1:7245	1:11539
1: 1	»	1: 1	1: 1	1: 330,2	»	1:1449	1: 641,05
1:120,5	»	1: 78,8	1: 91,8	1: 286,6	»	1: 219,5	1: 240,3
1: 55,4	»	1:122,6	1: 81,4	1: 18,4	»	1: 49,2	1: 30,3

Verslag van het beheer en den Staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **E** VAN HET VERSLAG.

N°. 7.

KRIJGSVERRIGTINGEN van het leger gedurende 1865.

Tijdvak der operatien.	KORTE OMSCHRIJVING der voornaamste ontmoetingen met den vijand.	Sterkte der troepen.	Aantal gesneuvelden.		Aantal gewonden.		*Aanmerkingen.*
			Officieren.	Onderofficieren en manschappen.	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.	
	Voortzetting der expeditie in de Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo.						Onder ultimo December 1865 bestond de expeditionaire magt in de Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo in het geheel uit 25 officieren (waaronder 14 van de staven) en 409 onderofficieren en manschappen. Daaronder aan artillerie 115 man benevens 4 officieren, sapeurs 46 en hospitaalpersoneel 27 man. Overigens bestond de militaire bezetting dezer residentie op genoemd tijdstip uit 58 officieren (waaronder 7 van de staven) en 1257 minderen, verdeeld over 20 posten. Daaronder aan artillerie 25, sapeurs 27 en hospitaalpersoneel 80 man.
9 Junij.	Gevecht eener patrouille met de muitelingen nabij Barabei-ie, in het Allaijsche (afd. Amoenthaij); deze laatsten worden met verlies teruggedreven.	niet opgegeven.	»	»	»	3	
10 idem.	Gevecht bij Pladjou in het Allaijsche; de aanval der muitelingen krachtig afgeslagen.	niet opgegeven.	»	»	»	»	
12 idem.	De aanval eener bende van circa 200 man, door eene patrouille bij Djatoh (mede in het Allaijsche) afgeslagen en de muitelingen met een verlies van 7 dooden en 10 gekwetsten op de vlugt gedreven.	25	»	»	»	»	
6 September.	Gevecht nabij de Kampong Waringin (afd. Amoenthaij); dood van Abdul Rasid.	30	»	1	»	1	
2 November.	Inname eener versterking te Soengei Kawattan (afd. kleine Daijak).	35 benevens 1 houwitser met bediening.	»	3	»	5	Hieraan werd ook deelgenomen door den gouvernements-stoomer *Bronbeek*, welks bemanning 5 gewonden bekwam, allen inlanders.

Tijdvak der operatien.	KORTE OMSCHRIJVING der voornaamste ontmoetingen met den vijand.	Sterkte der troepen.	Aantal gesneuvelden. Officieren.	Aantal gesneuvelden. Onderofficieren en manschappen.	Aantal gewonden. Officieren.	Aantal gewonden. Onder-officieren en manschappen.	*Aanmerkingen.*
	Operatien tot het bedwingen der onlusten in het Sintangsche (Wester-afdeeling van Borneo.)						Bij het eind van 1865 bestond de expeditionaire magt in het Sintangsche uit 13 officieren en 274 onder-officieren en manschappen (infanterie), benevens 67 man hospitaalpersoneel. Bovendien waren van het garnizoens-bataillon der residentie op dat tijdstip in het Sintangsche in bezetting (te Sintang en te Nanga Pinoh) 18 officieren (waaronder 3 van de staven), 310 man infanterie, 19 artilleristen en sapeurs, benevens 29 hospitaalsoldaten.
8 April.	Mislukte aanval des vijands op de versterking te Soengei Pinang.	75	»	»	»	2	
26 Mei.	idem.	75	»	1	»	1	
23/31 Mei.	Herhaalde aanvallen der muitelingen op de versterking te Kebiboe.	50	»	2	»	2	
3 September.	Ontmoeting eener op marsch zijnde kolonne met eenige opstandelingen beneden Kebiboe.	50	»	1	»	»	
27 November.	Gevecht te Nanha Nawah, waarbij de vijand circa 1500 man sterk, op de vlugt werd gedreven.	(1) 65	»	»	»	»	(1) Hieronder een detachement gewapende matrozen van Zr. Ms. stoomschip *Onrust*.
30 December.	Gevecht bij den heuvel Riboen-Taboen, boven Pinoh.	50	»	»	»	»	De maritime magt die de opstandelingen verder opzocht, bekwam bij deze hare togten 3 gekwetsten.
	Expeditie naar de Zuid- en Noordkust van West-Ceram. (1)						(1) Onder ultimo 1865 waren van het garnizoen te Amboina op expeditie naar Ceram 8 officieren en 174 man infanterie, 1 officier en 27 artilleristen benevens 4 sapeurs.
16 October.	Aanval der muitelingen op de versterking te Kamarian.	50	»	»	»	1	
21 idem.	Gevecht nabij Latal.	50	»	»	»	»	
24 idem.	Idem nabij Kaijbobo.	50	»	»	»	3	
2 November.	Idem Idem.	50	»	1	»	3	
7 idem.	Eene patrouille overvalt den vijand nabij Kaijbobo.	50	»	»	»	»	
14 idem.	Stormenderhandsche inname eener versterking nabij Kaijratoe.	50	»	»	»	7	

BIJLAGE F VAN HET VERSLAG.

N°. 8.

LIJST van de door de Commissie tot verbetering der Indische zeekaarten gedurende 1865 uitgegeven kaarten, zoomede van de in dat jaar bij haar ingekomen opnamen en schetsen.

Uitgegeven kaarten.

Straat Riouw, door den luitenant ter zee 2de klasse J. A. P. J. DE ROY VAN ZUIDEWIJN.
Eiland Java, in drie bladen, door den luitenant ter zee 2de klasse P. SWAAN.
Zuidblad der Oostkust van Celebes, door A. C. J. EDELING.

Ingekomen opnamen en schetsen.

Lonthoirgat, door den luitenant ter zee 1ste klasse H. K. KONING en den adelborst 1ste klasse J. HAITSMA MULIER, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Citadel van Antwerpen.*

Ankerplaats op den zuidhoek van het eiland Kabarua, door den état-major van Zr. Ms. stoomschip *Sindoro.*

Figurative schets van den noordelijken ingang der straat Lissa Matula, door den état-major van Zr. Ms. stoomschip *Haarlemmermeer.*

Trek door de golf van Timoni, door idem.

Gedeelte der kleine Sambas-rivier, door den état-major van Zr. Ms. stoomschip *Linge.*

Vaarwaters tusschen de eilanden Boadja en Menimbora, door den luitenant ter zee 2de klasse W. M. VISSER, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Sindoro.*

Ankerplaats bij het eiland Boadja (Oostkust van Borneo), door den luitenant ter zee 2de klasse J. C. COMMIJS en den adelborst 1ste klasse C. L. DE JONG.

Schetskaart der Paneij-rivier (Oostkust van Sumatra), door den adelborst 1ste klasse G. J. FISSCHER, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Apeldoorn.*

Schetskaart van het vaarwater en de baai tusschen de eilanden bij Loewoek (Oostkust van Celebes), door den état-major van Zr. Ms. stoomschip *Ardjoeno.*

Figurative schets der baai van Posso (Golf van Tomini), door den état-major van Zr. Ms. stoomschip *Haarlemmermeer.*

Schetskaart der reede van Singkel, door den adelborst 1ste klasse J. R. HAGEDOORN, aan boord van Zr. Ms. korvet met stoomvermogen *Prinses Amelia.*

Schetskaart der baai van Sereh (Z. W. kust van het eiland Salibaboe), door den luitenant ter zee 2de klasse F. J. BECKMAN, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Coehoorn.*

Borneo's Noord-Westkust, Serawak-rivier (Mortobas Entrance), naar eene Engelsche kaart, door den luitenant ter zee 1ste klasse H. D. SLEGT, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Montrado.*

Westkust van Karakelang (Talaut-eilanden), door den luitenant ter zee 1ste klasse W. F. L. DE VRIESE, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Coehoorn.*

Vaarwaters naar Macassar, door den luitenant ter zee 2de klasse W. M. Visser, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Stavoren.*

Baai van Peloppo, door den luitenant ter zee 2de klasse M. J. C. Lucardie en den adelborst 1ste klasse W. C. A. Ziegenhirt von Rosenthal, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Reteh.*

Schetskaart der baai van Tambelan, door den luitenant ter zee 2de klasse jhr. J. A. Roëll, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Montrado.*

Schetskaart van de Samboara-baai (eiland Karakelang, Talaut-eilanden), door den luitenant ter zee 1ste klasse W. F. L. de Vriese, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Coehoorn.*

Schetskaart van straat la Place, door den luitenant ter zee 2de klasse jhr. H. M. van der Wijck, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Montrado.*

Opname door de Spermondes, door den état-major van Zr. Ms. stoomschip *Stavoren.*

Verbeterde kaart der reede van Likoepang, door den état-major van Zr. Ms. stoomschip *Coehoorn.*

Wederopname van het westervaarwater van Soerabaija, door den luitenant ter zee 1ste klasse W. F. H. Cramer en den luitenant ter zee 2de klasse A. P. Hooghwinkel.

Opname van bekende gevaren, ter reede van Batavia, door D. O. Schwencke, gezagvoerder van het bebakeningsvaartuig.

Werk- en netkaart van den noordelijken ingang van straat Bangka, trigonometrisch opgenomen door Zr. Ms. opnemingsvaartuig *Pylades.*

Triangulatie-blad van idem.

Landverkenning uit de Frederik-Hendrik-rotsen door idem.

Opnamen van bebakende gevaren ter reede van Batavia, door D. O. Schwencke, gezagvoerder van het bebakeningsvaartuig.

Baai van Salibaboe (Talaut-eilanden), door den luitenant ter zee 2de klasse F. J. Stokhuysen, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Coehoorn.*

Noord-westkust van het eiland Groot Sangir, door den état-major van Zr. Ms. stoomschip *Coehoorn.*

Assahan-rivier van Tj. Bali tot Siantan, door den luitenant ter zee 2de klasse D. J. A. D. van der Steen, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Sindoro.*

Eiland Kompeh (Zuid- en Oostkust van Sumatra), door den luitenant ter zee 1ste klasse F. J. G. van Thiel, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Delfzijl.*

Schets van een gedeelte der rivier van Assahan, door den luitenant ter zee 2de klasse G. Eck, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Apeldoorn.*

Gedeelte der Assahan-rivier, door de expeditionaire magt in 1865.

Geul naar en in de Assahan-rivier, door den kapitein-luitenant ter zee P. A. van Rees, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Djambi.*

Reede van Batoe-Bara (noord-oôstkust van Sumatra), door den état-major van Zr. Ms. stoomschip *Sindoro.*

Schetskaart van den afgelegden weg van Batoe-Bara naar Siantan (Assahan, noordoostkust van Sumatra), door de expeditionaire magt in 1865.

Vaarwaters naar Poeloe Kampei (noord-oostkust van Sumatra), door den état-major van Zr. Ms. stoomschip *Apeldoorn.*

Reede van Singkel, door den luitenant ter zee 1ste klasse K. C. Bunnik en den adelborst 1ste klasse P. Heyning, aan boord van Zr. Ms. korvet met stoomvermogen *Prinses Amelia.*

Reede van Kaibobo (eiland Ceram), door den luitenant ter zee 2de klasse F. W. Hudig, aan boord van Zr. Ms. stoomschip *Het Metalen Kruis.*

Schets der Sangir- en Talaut-eilanden, door J. F. G. Riedel, adsistent-resident van Gorontalo.

Loodingen nabij den Noordwachter, door D. O. Schwencke, gezagvoerder van het bebakeningsvaartuig.

BIJLAGE G VAN HET VERSLAG.

N°. 9.

VERSLAG omtrent de werking der nieuwe wetgeving in Nederlandsch Indie, gedurende het jaar 1864.

In overeenstemming met de beschouwingen, vervat in het rapport over het jaar 1863, kan worden medegedeeld, dat ook gedurende het jaar 1864 de werking der nieuwe wetgeving over het algemeen gunstig mogt genoemd worden.

In eenige bestaande leemten, door de praktijk aangewezen, werd door doeltreffende bepalingen voorzien. Sommige belangrijke onderwerpen waren bij het einde van het jaar in behandeling.

Het belangrijkste dat op het gebied van wetgeving in verband tot justitie en politie geschiedde, zal men in dit verslag opgeteekend vinden, terwijl daarbij tevens zal worden gewezen op eenige onderwerpen, die betere regeling schijnen te behoeven.

Tot nog toe bragt het gebruik mede om in de bij art. 84 regeringsreglement en art. 4 reglement regterlijke organisatie, bedoelde zaken niet meer aan te wijzen dan twee adviserende hoofden, het getal dat bij art. 231 van laatstgemeld reglement wordt gevorderd. Wanneer zich nu het geval voordeed, dat een dier hoofden verhinderd werd, moest op nieuw aanwijzing plaats hebben; hierdoor ging alsdan tijd verloren en werd het geding gerekt; ten einde dit zooveel mogelijk te voorkomen, werden de hoofden van gewestelijk bestuur te Batavia, Samarang en Soerabaija door de Regering (besluit van 20 November 1864, n°. 13) aangeschreven, om voortaan bij de aanbieding of behandeling van voorstellen tot het vervolgen in regten van of het instellen van regtsvorderingen tegen de bedoelde personen, *drie* inlandsche hoofden voor te dragen, om als adviseurs zitting te nemen, en worden nu ook steeds drie hoofden daartoe aangewezen, van welke de derde bestemd is om bij verhindering van een der anderen op te treden.

In den werkkring van het openbaar ministerie bij de raden van justitie en het hooggeregtshof van Nederlandsch Indie, bragt in dit jaar het Koninklijk besluit van 21 Januarij 1864, n°. 72 (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 52), op het voetspoor der Nederlandsche wetgeving, eene niet onbelangrijke wijziging, door met betrekking van het laatste lid van art. 55 van het reglement op de regterlijke organisatie enz. en van de artt. 318 en 320 van het reglement op de burgerlijke regtsvordering voor de raden van justitie op Java en het hooggeregtshof van Nederlandsch Indie, zoomede van alle andere hiermede strijdige wettelijke voorschriften, te bepalen, dat het openbaar ministerie alleen bij een beroep in cassatie in zijne conclusien gehoord wordt, en het slechts ter teregtzitting tegenwoordig is, wanneer de wet of het belang der justitie dit vordert.

Niet minder vermeldingswaardig is de wijziging, welke in dit jaar met opzigt tot de beide hoven in het leven werd geroepen.

Bij Koninklijk besluit van 5 Maart 1864, n°. 66 (*Indisch Staatsblad* 1864, n°. 92), werd namelijk, met wijziging van art. 1 van de provisionele instructie voor het hoog

Militair Geregtshof van Nederlandsch Indie (*Staatsblad* 1819, n°. 12), het besluit van den Commissaris-Generaal van 23 December 1828 (*Staatsblad* n°. 92), en het besluit van den Gouverneur-Generaal van 20 Mei 1863 (*Staatsblad* n°. 58), bepaald, dat de president, vice-president, raadsheeren, griffier en substituut-griffier bij het Hooggeregtshof van Nederlandsch Indie uit kracht van hunne benoeming als zoodanig tevens zijn president, vice-president, leden, griffier en substituut-griffiers bij het Hoog Militair Geregtshof, en dat de procureur-generaal en de advocaat-generaal bij het Hooggeregtshof de betrekkingen van advocaat-fiscaal en substituut-advocaat-fiscaal voor de land- en zeemagt in Nederlandsch Indie (hetgeen trouwens ook vroeger reeds het geval was) vervullen.

Hierdoor werd de gelegenheid geopend om het praesidium van het Hoog Militair Geregtshof ook te doen vervullen door 's Hofs vice-president, en de leden bij beurten halfjaarlijks zitting te doen nemen in de hoogste militaire vierschaar, terwijl tot nog toe dat praesidium steeds was opgedragen aan 's Hofs president, en twee raadsheeren, in den regel de oudsten, waren benoemd tot leden; de maatregel had dus vooral deze nuttige zijde, dat daardoor de arbeid meer kon worden verdeeld, hetgeen bij de voortdurende toename der werkzaamheden bij de beide hoven voorzeker eene zeer wenschelijke zaak was.

Die gestadige vermeerdering van regtszaken, voornamelijk bestaande in eene steeds klimmende toename der strafgedingen, waarover het burgerlijk hof als regter in revisie, en het militaire, zoo in appèl als in revisie, heeft te oordeelen, gaf aanleiding om door eenen anderen zeer gewigtigen maatregel verligting te brengen in de drukke werkzaamheden van het eerstgenoemd opperregterlijk collegie.

De Regering besloot namelijk, » uit overweging dat de burgerlijke en strafzaken, voor welke het hof in de eerste plaats behoort zorg te dragen, allen beschikbaren tijd van de raadsheeren innemen, zoodat het, zelfs met de grootste inspanning, op den duur ondoenlijk is bij een naauwgezet en gemoedelijk onderzoek met gewenschten spoed die regtspraak uit te oefenen", in beginsel aan te nemen, dat het Hooggeregtshof, buiten het geval van verpligte raadpleging, niet dan bij uitzondering in zijne consideratien en advies zal worden gehoord, en dus met de voorlichting van den procureur-generaal als regtsgeleerde adviseur zal worden volstaan. (1)

De werkzaamheden van dezen hoofdambtenaar namen dan ook gestadig toe, de hem toegevoegde hulp door de benoeming van een derden advocaat-generaal gaf hem wel eenige verligting, maar het bleek ook dit jaar wederom, dat hij veel te overladen is en al te zeer wordt afgetrokken van den hem eigenaardig bij het reglement op de regterlijke organisatie aangewezen werkkring, terwijl hij niet alleen is hoofd van het openbaar ministerie in het zoo uitgestrekt gebied van Nederlandsch Indie, maar ook advocaat-fiskaal voor de land- en zeemagt, lands-advocaat, zooveel mogelijk toezigt houdende over het gevangeniswezen, adviseur der Regering in alle zaken die met de wetgeving en het regtswezen in verband staan enz., en hem inderdaad, buiten zijne werkzaamheden als hoofd van het openbaar ministerie, grootendeels nog is opgedragen de arbeid die zou behooren te drukken op de schouders van het hoofd van een Departement van Justitie. (2)

Ook bij den raad van justitie te Batavia namen de werkzaamheden toe; het tot nog toe toegestaan getal van twee deurwaarders bij dat collegie bleek onvoldoende te zijn, en bij de ordonnantie van 5 Mei 1864, n°. 12 (*Staatsblad* n°. 79), werd, krachtens magtiging des Konings, aan dien raad een derde deurwaarder toegevoegd.

De werking der ordonnantie van 1 December 1855 (*Staatsblad* n°. 79), gaf over het algemeen geen stof tot klagten.

Maar meer en meer bleek de wenschelijkheid dat aan den onzekeren staat, waarin het personen- en erfregt der Chinezen in deze gewesten verkeert, door eene behoorlijke regeling een einde worde gemaakt, en men mogt bij het einde van dit jaar verwachten dat spoedig maatregelen zouden worden genomen, die zouden kunnen leiden tot een

---

(1) Deze bepaling is sedert komen te vervallen, in verband met *Indisch Staatsblad* 1867, n°. 44, houdende nadere uitbreiding van 's Hofs personeel.

(2) Voor de oprigting eener directie van justitie zijn de bij de Indische begrooting van 1868 aangevraagde fondsen niet bewilligd geworden.

behoorlijke codificatie van dat, in de belangen der zoo talrijke Chinesche bevolking in deze gewesten zoo ingrijpend onderwerp. (1)

Ook werd in het belang van den handel groote behoefte gevoeld aan toepasselijkheid op de vreemde Oosterlingen van de voorschriften van artt. 7 en 8 Wetboek van Koophandel, die bij de ordonnantie van 1855, hoezeer overigens daarbij het geheele handelswetboek op hen toepasselijk was verklaard, uitdrukkelijk werden uitgesloten. (2)

Andere onderwerpen welke met het burgerlijk regt zamenhangen, en waarop reeds in vorige verslagen gewezen is, zoo als de instructie voor de weeskamers, en de bepalingen, betreffende de levering en de openbaarmaking van de wijze van eigendomsverkrijging van onroerende goederen, de bewaring van hypotheken en den eigendoms-overgang van schepen en het daarop vestigen van verbanden, bleven in denzelfden toestand. (3)

Het buitengewoon groot aantal zware misdrijven op Madura vorderde de instandhouding van het besluit van 9 Junij 1863, n°. 7, waarbij voor den tijd van één jaar voorloopig een buitengewoon omgaand regter in dienst was gesteld (besluit van 17 Augustus 1864, n°. 9), en het is te verwachten dat, wil men dat de behandeling der criminele zaken bij de regtbanken van omgang in dat gewest steeds gelijken tred zal kunnen houden met het aantal misdadigers, die daar naar die regtbanken moeten worden verwezen, eindelijk besloten zal moeten worden er blijvend twee omgaande regters te vestigen.

Hoe meer het Nederlandsch gezag zich op dat eiland uitbreidt, hoe krachtiger de politie er wordt, des te meer misdrijven worden er ontdekt en bij den regter gebragt.

De nieuw ingestelde adsistent-residentie Sampang (Madura) kreeg dit jaar mede hare regtbank van omgang (*Staatsblad* 1864, n°. 53).

Ook de geregelde afdoening van zaken bij de landraden en de politie-geregten vorderde in dit jaar eenige maatregelen.

Zoo werd bij den landraad der stad en voorsteden van Batavia een adjunct-griffier, een tweede adjunct-hoofddjaksa en eenig minder personeel (besluit van 9 November 1864, n°. 13), en bij den landraad te Salatiga een griffier (besluit van 24 November 1864, n°. 8) toegestaan, terwijl tot bijwerking van achterstand bij de landraden te Grissee en te Modjokerto, bij besluit van 13 September 1864, n°. 9, twee ambtenaren tijdelijk ter beschikking van den resident van Soerabaija werden gesteld.

Wijders werd te Sampang (Madura) in de nieuwe adsistent-residentie van dien naam een landraad opgerigt (*Staatsblad* n°. 30), en bij besluit van 12 December 1864, n°. 18, een adjunct-hoofddjaksa te Pamakassan en een tweede schrijver bij den hoofddjaksa aldaar aangesteld, terwijl tevens eene verhooging van de uitgetrokken som voor schrijfbehoeften, ten dienste van dien landraad, werd toegestaan.

Eindelijk werd nog aan elk der vijf djaksa's in de regentschappen Cheribon, Madjalengka, Galoe, Indramaijoe en Khoeningan in de residentie Cheribon, krachtens magtiging des Konings een schrijver toegestaan (*Staatsblad* 1864, n°. 65).

Het politie-personeel te Samarang en te Soerabaija ontving eenige versterking door de aanstelling van waterschouten (besluiten van 8 en 22 Julij 1864, n°. 2).

In dit jaar kwamen ook instructien tot stand voor die schouten te Batavia en te Soerabaija (*Staatsbladen* 1864, n°. 36 en 182).

Bij de toename van het Europeesch personeel in Salatiga, Demak en Grobogan werd de noodzakelijkheid gevoeld, dat ook daar de resident zijne bij art. 108 Reglement Regterlijke Organisatie, bedoelde zittingen zou kunnen houden; daartoe verleende de Gouverneur-Generaal de noodige magtiging (*Staatsblad* 1864, n°. 63).

Wijders werd eene leemte gevoeld met opzigt tot de uitoefening van het politieregt

---

(1) Bij Gouvernementsbesluit van 19 Januarij 1865, n°. 1, is eene commissie benoemd tot het ontwerpen van bepalingen omtrent het versterfregt der Chinezen en ook in verband daarmede tot het voorstellen van de noodige wijzigingen der bovenvermelde ordonnantie. (Verg. overigens het aangeteekende hieromtrent in het regeringsverslag hiervoren, hoofdstuk E, afd. I, § 2.)

(2) Bij de ordonnantie van 20 Junij 1865 (*Staatsblad* n°. 60) zijn ten aanzien van dit onderwerp eenige wijzigingen der ordonnantie van 1 December 1855 uitgevaardigd.

(3) Tot het ontwerpen van bepalingen nopens het laatst vermelde onderwerp is jhr. mr. J. Graafland bij Gouvernementsbesluit van 17 Junij 1865, n°. 27, in commissie gesteld.

onder de bevolking der Karimondjawa-eilanden, en de Regering besloot de magtiging des Konings te vragen om den resident van Japara bevoegd te verklaren, om de op die eilanden voorkomende politiezaken te doen beregten door den aldaar geplaatsten posthouder.

Bij het einde van dit jaar was deze magtiging nog niet ontvangen. (1)

Ook in dit jaar is wederom veelvuldig gebleken dat het opdragen van regtsmagt aan administrative ambtenaren, die met een tal van andere gewigtige werkzaamheden zijn overladen, in den regel leidt tot eene zeer gebrekkige regtspraak. (2)

Burgerlijke zaken worden bij de landraden weinig behandeld en komen in den regel niet onder de oogen van hoogere regterlijke collegien, maar strafzaken leveren voortdurend van de juistheid dezer stelling het bewijs op.

Zoo is onder andere het Hooggeregtshof, regt sprekende in revisie, dikwijls genoodzaakt de door de landraden gewezen vonnissen, uit hoofde van verzuim van vormen, welke op straffe van nietigheid zijn voorgeschreven, te vernietigen, en meermalen moet eene herhaalde vernietiging van vonnissen in dezelfde zaak, somtijds zelfs wel tot drie malen toe, plaats hebben.

Daarvan is het geringste ongerief dat de werkzaamheden van hof en landrenten er door worden vermeerderd; het zwaarst drukt het op de beklaagden die dien ten gevolge menigwerf een ongemeen langen tijd in voorloopige hechtenis moeten doorbrengen.

Ook de voorloopige onderzoekingen zijn, op weinige loffelijke uitzonderingen na, hoogst gebrekkig, en het kan dan ook moeijelijk anders zijn, waar zij in den regel zonder eenige leiding worden gehouden door inlandsche officieren van justitie, die alle opleiding missen.

Er bestaat op Batavia eene hooggeroemde gelegenheid tot het vormen van inlandsche geneeskundigen (de zoogenaamde *doctors-djawa*); wanneer men die gebrekkige voorloopige onderzoekingen ziet, valt het moeijelijk den wensch te onderdrukken, dat er ook in Nederlandsch Indie eene goede school mogt bestaan tot het vormen van inlandsche officieren van justitie.

Een niet minder groot gebrek in de strafregtspleging onder den inlander is gelegen in de omstandigheid, dat de voorloopige instructien in het algemeen niet geschieden met inachtneming der termijnen en met dien spoed, welke het inlandsch reglement verlangt.

De meest eenvoudige zaken blijven dikwerf vele maanden in onderzoek en de ongelukkige beklaagden in voorloopige hechtenis, eene voorloopige hechtenis, waartoe dikwijls al zeer ligtvaardig wordt overgegaan.

Wel tracht het Hooggeregtshof voortdurend door aanschrijvingen en herinneringen in allen deele de opvolging der wet te verzekeren, en oefent het op die wijze ongetwijfeld een gunstigen invloed uit, maar het kan den bestaanden toestand niet veranderen, en het is de overtuiging van velen, dat, zoolang de inlandsche regtbanken niet kunnen worden voorgezeten door speciaal daartoe aangewezen, voor het vak der regtsgeleerdheid opgeleide ambtenaren, zoolang het openbaar ministerie bij die regtbanken niet kan worden toevertrouwd aan personen, die daarvoor eene bijzondere opleiding hebben genoten, alle pogingen om de strafregtspleging onder den inlander te verbeteren, in den regel vruchteloos zullen zijn. (3)

Het regtswezen in de buitenbezittingen buiten Java en Madura bleef onveranderd.

De ambtenaar mr. M. W. Scheltema, die den arbeid van den gewezen Gouvernements-commissaris mr. W. H. du Cloux zou voortzetten, was op het einde van het jaar 1863 op zijn verzoek eervol van die taak ontheven en werd in zijne plaats als toen de ondergeteekende benoemd tot commissaris van het Gouvernement tot het ontwerpen en voorstellen der wettelijke bepalingen vereischt tot verdere regeling van het regtswezen in de bezittingen buiten Java en Madura (besluit 29 December 1863, n°. 1).

In dit jaar werden verscheidene belangrijke voorstellen door hem gedaan, waaronder een betrekkelijk het regtswezen ter Sumatra's Westkust, en een tot regeling van dat

---

(1) Blijkens de ordonnantie van 8 September 1865 (*Staatsblad* n°. 94) is de magtiging verleend.

(2) Omtrent eene voorziening in de hoofdgebreken die het regtswezen nog aankleven, is in den aanvang van 1867 met de Indische Regering in nader overleg getreden.

(3) Zie de voorgaande aanmerking

binnen het gewest Banka, beiden nadat hij die gewesten had bezocht, terwijl hij ook aan de Regering in een uitgewerkt stuk de beginselen ontvouwde, van welke hij meende dat behoorde te worden uitgegaan, ten einde eindelijk het regtswezen in de bezittingen buiten Java en Madura binnen een niet al te lang tijdsverloop naar behooren en in overeenstemming met de behoeften geregeld te zien.

Ten gevolge van de toenemende drukke werkzaamheden van het openbaar ministerie bij den raad van justitie te Padang, vooral ook met opzigt tot de militaire auditie, werd aldaar in dit jaar een substituut aan den officier van justitie toegevoegd (*Staatsblad* 1864, n°. 93).

Wijders werd in de nieuwe afdeeling Boeleleng, in afwachting eener algemeene regeling van het regtswezen in de bezittingen buiten Java en Madura, een landraad opgerigt (*Staatsblad* 1864, n°. 117), en is die afdeeling gebragt onder het regtsgebied van den raad van justitie te Soerabaija. Omtrent het voorzitterschap van dien landraad zijn in de ordonnantie van 3 December 1864, n°. 2 (*Staatsblad* n°. 190), eenige bepalingen opgenomen.

Ook verdient vermelding dat bij de ordonnantie van 16 November 1864, n°. 28 (*Staatsblad* n°. 177), in de residentie Palembang een corps gewapende politie-dienaren werd in dienst gesteld, en daardoor in het algemeen belang voldaan aan eene behoefte, die zich dringend deed gevoelen.

Wijders mag nog worden aangeteekend dat in dit jaar een einde werd gemaakt aan eene zeer oneigenaardige, aan de presidenten der raden van justitie bij art. 2 der resolutie van 18 Februarij 1830, n°. 16, opgedragen bemoeijenis, hierin bestaande, dat zij waren belast met het foliëren en parapheren van de registers, memorialen en kasboeken van rekenpligtige ambtenaren.

De Regering droeg dezen arbeid voor den vervolge op aan de hoofden van gewestelijk bestuur op en buiten Java (*Staatsblad* 1864, n°. 195).

Ten slotte zij hier nog in herinnering gebragt, dat in dit jaar eene nieuwe regeling van de vereischten om benoembaar te zijn tot regterlijk ambtenaar in Nederlandsch Indie tot stand kwam (*Staatsblad* 1864, n°. 194).

Batavia, Mei 1867.

De Procureur-Generaal bij het Hooggeregtshof van Nederlandsch Indie.

(*w.g.*) T. H. der Kinderen.

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **H** VAN HET VERSLAG.

N°. 10.

VERSLAG over het gevangeniswezen in Nederlandsch Indie over de jaren 1864 en 1865.

Gedurende de jaren 1864 en 1865 is in den algemeenen toestand van het gevangeniswezen geene verandering gekomen.

Ook nu kan het Verslag zich dus bepalen tot de vermelding der bijzonderheden, waartoe de rapporten, ingezonden naar aanleiding eener circulaire aan de hoofden van gewestelijk bestuur, de noodige bouwstoffen hebben verleend.

De verdeeling berustende op den verschillenden landaard der gevangenen en als de meest doelmatige door mijn ambtsvoorganger in acht genomen, heb ik vermeend eveneens te moeten volgen.

HOOFDSTUK I.

HET GEVANGENISWEZEN MET BETREKKING TOT DE EUROPESCHE EN DAARMEDE GELIJKGESTELDE BEVOLKING.

De inrigting van het civiel en militair gevangenhuis te Weltevreden voor tot kruiwagen- en tuchthuisstraf veroordeelden blijft bij voortduring te wenschen overlaten; de localiteit is geheel onvoldoende. Tot het gedwongen doen uitoefenen van eenigen zwaren arbeid, zoo als van zulke veroordeelden zou moeten worden gevorderd, bestaat dien ten gevolge geene gelegenheid. Indien de gevangenis alleen voor burgerlijke voorloopig gevangen en veroordeelde Europeanen en met deze gelijkgestelden behoefde te strekken, zou er voor de behoefte voldoende ruimte aanwezig zijn en ook plaats kunnen worden gevonden tot inrigten van werkplaatsen, maar nu ook een zeer groot deel der ruimte wordt ingenomen door de militaire arrestanten en apellanten, is deze gevangenis voortdurend zoo overhoopt, dat het niet mogelijk is over eenig gedeelte van haar te beschikken tot eenig ander doel dan opsluiting en bewaring. Maatregelen tot verbetering worden echter te gemoet gezien.

Ten gevolge van de te Willem I plaats gehad hebbende aardbeving in October 1865 zijn de militaire gedetineerden van daar tijdelijk overgebragt naar Samarang, alwaar zij in het fort Prins van Oranje goed en ruim zijn gehuisvest.

In 1864 is te Samarang eene nieuwe gevangenis voor Europeanen en met hen gelijkgestelden voltooid en betrokken, waardoor de gebrekkige oude gevangenis aldaar is vervallen. In deze nieuwe gevangenis worden ook inlandsche of met hen gelijkgestelde gegijzelden opgenomen.

Te Soerabaija zijn in de voor inlanders bestemde gevangenis eenige localen voor Europeanen bestemd; de toestand dier gevangenis is vrij voldoende, en hoewel stroomend water wordt gemist, weegt tegen dit bezwaar op de nabijheid der groote rivier en het

aanwezen van een aantal putten. Maar ook in deze gevangenis was gebrek aan ruimte; hierin zal echter eene belangrijke verbetering komen, wanneer de vertrekken, welke op ultimo 1865 geprojecteerd waren, geheel zullen zijn voltooid. De ruimte voor Europeanen zal nogtans, niettegenstaande er drie nieuwe vertrekken voor gegijzelden of Europesche gevangenen geprojecteerd zijn, gering blijven.

Te Padang is de gevangenis ter hoofdplaats ondoelmatig, slechts 4 kamers zijn er voor Europeanen; ook is het gebouw vochtig en ongezond, daar bij hoog water alles onderloopt; reeds in het vorig Verslag werd daarop gewezen.

Behalve te Padang kunnen in het gouvernement Sumatra's Westkust ook te Fort de Kock Europeanen worden opgenomen.

Een der wachtkamers van het kettinggangerskwartier te Muntok (Banka), is voor Europesche en met hen gelijkgestelde gevangenen aangewezen.

Te Bandjermasin is de gevangenis weinig geschikt voor Europeanen, evenwel houden er Europesche militairen, die voor den krijgsraad moeten teregtstaan, verblijf.

Te Amboina verkeert de gevangenis bij voortduring in goeden staat; te Ternate daarentegen is de localiteit tot opsluiting van Europesche gecondemneerden hoogst gebrekkig; zij bestaat slechts uit eene kleine kamer, gelegen te midden van de localen der inlandsche gevangenen. In de uitnemend aan hare bestemming voldoende gevangenis te Menado is ook gelegenheid tot verblijf voor Europesche gevangenen.

In 1864 werd te Macassar de gevangenis betrokken, die vroeger tot kettinggangerskwartier werd gebezigd; zij mogt gezegd worden aan de vereischten te voldoen.

Overigens bestaat in Nederlandsch Indie geen afzonderlijke behoorlijke localiteit tot opsluiting van Europeanen. Dit levert echter weinig bezwaren op, de gevallen toch waarin Europeanen of met hen gelijkgestelden buiten de groote hoofdplaatsen moeten worden in hechtenis gesteld, komen betrekkelijk niet zeer menigvuldig voor.

In Buitenzorg wordt, wegens de bezwaren aan het opzenden van Europesche gevangenen naar Batavia verbonden, voor de enkele gevallen die zich voordoen, een gedeelte der localiteit van de inlandsche gevangenis daarvoor dienstbaar gemaakt.

Hetzelfde heeft plaats voor de gevangenis te Bandong.

In de gevangenis te Cheribon heeft zich in 1865 slechts een Europeaan in hechtenis bevonden als preventive gevangene; in 1864 werden aldaar geen Europeanen gekerkerd.

Sedert 1°. Januarij 1865 bevindt zich in de gevangenis te Probolingo (Banjoemas) in gijzeling een Europeaan, of liever een met dezen gelijkgestelden inboorling.

Ook te Pamakassan (Madura) zouden geschikte localiteiten voor Europeanen kunnen worden aangewezen, terwijl in de afdeelingen Sumanap en Bangkallang dierzelfde residentie, bij voorkomende behoefte, in de aldaar aanwezige forten daartoe gelegenheid bestaat.

De resident van Rembang wijst er op, dat de behoefte aan speciale vertrekken voor Europesche gevangenen in zijne residentie zich meermalen heeft doen gevoelen.

Elders wordt voor Europesche gedetineerden een vertrek in de, gewoonlijk binnen de enceinte der gevangenis staande cipierswoning, in gereedheid gebragt. Dit heeft onder andere plaats gehad in Soerakarta. Ook in Djokjokarta zou van de woning van den cipier moeten worden gebruik gemaakt tot opname van Europeanen; het geval heeft zich echter nog niet voorgedaan.

Ook zoude bij voorkomende gelegenheid een der vertrekken in de benting te Banjoewangie tot gevangenzetting van Europeanen kunnen worden gebezigd.

Wat het aantal der Europeesche gevangenen betreft, heb ik de eer te verwijzen naar de statistieke opgaven, die jaarlijks aan de Regering worden ingediend. (1)

In het jaar 1864 is het beheer over de gevangenis te Soerabaija geheel op nieuw geregeld door de bepalingen, opgenomen in het *Indisch Staatsblad* van dat jaar, n°. 174, waarbij voor die gevangenis in dienst zijn gesteld een directeur (te kiezen uit gepensioneerde officieren, bij voorkeur uit de kapiteins), 2 Europesche sleuteldragers, één Europesche portier, 2 inlandsche hoofdmandoors en 12 inlandsche oppassers. Deze vermeerdering van personeel draagt veel bij tot een meer geregelden gang der administratie en het handhaven van orde en tucht. Een reglement van orde en tucht en eene instructie voor den directeur, acht de adsistent-resident van de politie evenwel wen-

(1) Die over 1865 zijn te vinden in de aantooning sub litt. H, n°. 1, achter dit Verslag gevoegd.

schelijk. De geest onder de gevangenen is te dier plaatse bijzonder goed geweest, de Europeanen hebben er zich zonder uitzondering zeer geregeld gedragen.

De *voeding* der gevangenen is bij *Indisch Staatsblad* 1864, n°. 7, op nieuw geregeld geworden en heeft geene aanleiding tot klagten gegeven.

De *kleeding* wordt eens in het jaar verstrekt; zij zou verre van voldoende zijn, ware het niet dat gewoonlijk de Europeanen hun eigen kleeding dragen, die zij òf naar de gevangenis hebben medegebragt òf later uit eigen middelen aangekocht. Voor veroordeelden is het invoeren eener eenvormige ligt herkenbare kleeding, verschillend voor tot tuchthuisstraf veroordeelden en voor hen die tot gevangenisstraf verwezen zijn, zeer wenschelijk.

De *gezondheidstoestand* der Europesche gevangenen, zoowel burgerlijke als militaire, is over het algemeen zeer onvoldoende geweest.

HOOFDSTUK II.

HET GEVANGENISWEZEN MET BETREKKING TOT DE INLANDSCHE BEVOLKING EN DE VREEMDE OOSTERLINGEN.

Even als in het Verslag over de jaren 1862 en 1863 is geschied, meen ik mij te mogen bepalen tot eene opgave der verbeteringen en veranderingen, welke gedurende de jaren 1864 en 1865 in den *toestand der gevangenissen* zijn aangebragt.

De ruimte in de stadsgevangenis te Batavia, dienende tot bewaring van inlanders en met hen gelijkgestelden, is verre van voldoende. De gebouwen van het zoogenaamde kettinggangerskwartier zijn in goeden staat en voldoen gedurende de jaren 1864 en 1865 aan de behoefte.

In de ruime gevangenis te Tangerang heeft de gezondheidstoestand niets te wenschen overgelaten; het gemiddelde aantal zieken is er in de jaren 1864 en 1865 nog geen 1 pct. geweest. Ook de gevangenis te Mauk is doelmatig ingerigt. De onvoldoende inrigting der gevangenissen te Meester Cornelis en Bekassie maakt geheel nieuwe gebouwen dringend noodzakelijk. De gevangenis te Kebaijoran is uitmuntend en als model voor gelijksoortige zeer aan te prijzen.

Het bannelingen-kwartier te Banjoebiroe (ten noordwesten der vesting Willem I), is geheel als een militair kampement ingerigt, de ruimte is zeer voldoende.

Ook het marine-etablissement te Onrust laat weinig te wenschen over, het getal verstrekte kleedingstukken is echter voor de gecondemneerden te gering.

De gevangenis te Serang blijft door doelmatigheid uitmunten. Te Tjeringien is door het Gouvernement autorisatie verleend tot den aanbouw eener nieuwe gevangenis, daarmede was echter tot dusver nog geen begin gemaakt. In 1864 is te Anjer eene hulpgevangenis gebouwd, zij levert echter weinig waarborgen op tegen ontvlugting der gevangenen. Ook bevat zij geen gelegenheid om aan de gedetineerden beweging te verschaffen.

In de gevangenis te Buitenzorg heeft zich meer en meer gebrek aan ruimte doen gevoelen.

Dezelfde opmerking geldt van de gevangenis te Poerjakarta (Krawang), evenwel zijn in het jaar 1865 aldaar de gaanderijen ter zijde van het gebouw afgesloten en tot kamers ingerigt geworden. Ongeveer 60 gevangenen hebben in die kamers verblijf bekomen, doch de verbetering is op verre na niet voldoende tot huisvesting van het steeds toenemend aantal zieken. (1)

In den loop van 1864 en 1865 heeft de gevangenis te Tjandjoer (Preanger regentschappen) belangrijke verbeteringen ondergaan; in het laatst van 1865 werd de beschikbare ruimte wegens het buitengewoon groot aantal gevangenen te klein, en is een hulpgevangenis bijgebouwd, die 3 kamers bevat van 5.25 el lengte en 4.5 el breedte en zich in goeden staat bevindt. Minder voldoet de gevangenis te Bandong; ook daar heeft

---

(1) In den aanvang van 1866 zijn fondsen toegestaan voor het aanbrengen van verbeteringen aan en het daarstellen van nieuwe localen bij deze gevangenis.

eene uitbreiding plaats gehad door het in het begin van 1865 bijbouwen eener noodgevangenis van ligte materialen binnen den ringmuur. De staat van het gebouw is overigens goed; evenwel bleven de gebreken, beschreven in het Verslag van 1862 en 1863, in hoofdzaak bestaan. De gevangenissen te Manondjaija, Soekapoera, Garoet en Soemedang hebben geen veranderingen ondergaan; de ruimte blijft, met uitzondering van het gebouw op laatstgenoemde plaats, voldoende.

In de residentie Cheribon is de gevangenis ter hoofdplaats veel te klein, de ligging te midden van gouvernements-pakhuizen werkt nadeelig op de luchtververschiug. Bij gouvernementsbesluit van 2 Januarij 1868, n°. 5, is autorisatie verleend tot den bouw eener nieuwe gevangenis, met capaciteit voor 200 personen. In allezins bevredigenden toestand, zoowel wat ligging als inrigting betreft, verkeeren de gevangenissen te Koeninga en Indramaijoe, beide in den loop van 1863 voltooid. Ten opzigte der laatstgemelde valt op te merken, dat zich soms gebrek aan ruimte doet gevoelen, doch daarin wordt voldoende voorzien door het gebruik maken der voor gegijzelden ingerigte kamers, die doorgaans beschikbaar zijn.

Te Tjiamies is de gevangenis een oud, bouwvallig en vochtig gebouw zonder vloer of ringmuur. (1).

Ten eenen male ongeschikt voor het doel is de gevangenis te Madjalengka. In den loop van 1865 is een bamboezen hulpgebouw opgerigt moeten worden. Bovendien is een aanvang gemaakt met den bouw eener geheel nieuwe gevangenis aldaar, waartoe bij gouvernementsbesluit van 9 Augustus 1865, n°. 24, vergunning werd verleend.

Te Tagal en Pamalang voldoet de inrigting der gevangenissen in alle opzigten aan de vereischten; die ter laatstgenoemde plaats werd in 1865 voltooid. Onder gewone omstandigheden is de ruimte genoegzaam, doch ten gevolge der in October 1864 in dit gewest plaats gehad hebbende ongeregeldheden zijn meer gevangenen in de gevangenis te Tagal opgenomen moeten worden, dan anders gewoonlijk het geval is; en is daardoor plaatsgebrek ontstaan, waarin het bestuur heeft voorzien door het voor gevangenen, veroordeelden en krankzinnigen bestemde, in 1861 voltooide ziekenhuis, als gevangenis te bezigen.

In de residentie Pekalongan is de staat der tot gevangenissen ingerigte gebouwen voldoende.

Bij gouvernementsbesluit van 2 November 1865, n°. 67 zijn fondsen toegestaan om de gevangenis te Ternangoong Kadoe te vergrooten; hiermede was op het einde van 1865 nog geen aanvang gemaakt. De resident heeft mede een voorstel gedaan tot het bouwen eener nieuwe gevangenis te Magelang.

In de 6 gevangenissen in de residentie Bagelen is de ruimte geëvenredigd aan de bestaande behoefte. Wegens het gemis van een ziekenhuis te Wonodobo is in de gevangenis aldaar de noodige localiteit aangewezen.

Doelmatig en voldoende mag eveneens de inrigting der gevangenissen in de residentie Banjoemas heeten; geen veranderingen hebben plaats gehad; de timmerwerken van het gebouw te Bandjar-Negara verkeerden in slechten toestand, en er is autorisatie gevraagd om ze te herstellen. Het bannelingenkwartier te Pandanarang (Tjilatjap) bevat meer dan voldoende ruimte.

Met uitzondering van de gevangenis te Malang, waarbij in het laatst van 1864 eenige kamers ten behoeve van den cipier en de dienstdoende wacht van pradjoerits zijn gebouwd, is in de residentie Pasoeroean geen verandering gekomen in den staat der gevangenissen, die allezins bevredigend mag heeten.

In de residentie Samarang zijn ruimte en inrigting der gevangenissen voldoende, met uitzondering van die te Kendal en te Poerwodadie; in de laatste ontbreekt een verblijf voor vrouwelijke gevangenen. Tot bevordering der luchtverversching zijn in de gevangenis te Salatiga in 1864 in iedere kamer ventilators aangebragt. Te Ambarawa behoort de gevangenis door een steenen gebouw te worden vervangen; ook is de bouw van een steenen met pannen gedekte gevangenis te Oenarang wenschelijk.

In goeden staat verkeeren de gevangenissen in de residentie Japara.

Minder die in de residentie Rembang; tot de reparatie der gevangenis te Bodjone-

(1) De resident heeft in het begin van 1866 een voorstel aan het Gouvernement ingediend, tot aanbouw eener nieuwe gevangenis.

goro zijn de noodige voorstellen gedaan, bovendien is zij te klein. Die te Blora zal wegens ouderdom moeten worden afgekeurd.

Krachtens gouvernementsbesluit van 23 Januarij 1864, n°. 8, heeft de gevangenis te Solo eenige herstellingen ondergaan, waardoor meerdere ruimte is verkregen. Gelijk in vroegere Verslagen reeds is gemeld, worden in deze gevangenis opgenomen alle gevangenen van het Gouvernement, van den Soesoehoenan en van Prins MANGKOE NEGORO, en bovendien nog de aan syphilis lijdende publieke vrouwen. De ruimte is voor het groot aantal personen dat in de gevangenis wordt opgenomen, meer en meer ontoereikend.

In de residentie Djokdjokarta bestaat één onvoldoende gevangenis; stroomend water ontbreekt er, ook laat de luchtverversching veel te wenschen over. Een voorstel tot vergrooting is in behandeling.

In alle opzigten uitmuntend blijft de gevangenis ter hoofdplaats Patjitan.

Door gebrek aan onderhoud is de regentschapsgevangenis te Kedirie geheel vervallen. Tot den bouw in daghuur eener nieuwe gevangenis aldaar voor 252 personen, is bij gouvernementsbesluit van 29 November 1865, n°. 15, magtiging verleend; waarschijnlijk zal zij tegen November 1867 gereed zijn. De gevangenis te Blitar is in 1864 nieuw opgebouwd en vrij doelmatig. Te Toelang Agoeng is zij niet groot genoeg, de kamers zijn te laag, bedompt en bijna zonder ventilatie. Te Trengalek is zij voldoende, geenszins echter te Berbek; voorstellen tot vernieuwing der laatste zijn der Regering aangeboden, doch afhankelijk gemaakt van de verplaatsing van den zetel van het Bestuur te Berbek naar Kedoong Semie. Ook zijn door den resident aan den directeur der burgerlijke openbare werken voorstellen gedaan tot vergrooting der districtsgevangenissen.

Bij gouvernementsbesluiten van 7 April 1864, n°. 24 en 5 April 1865, n°. 28 is toegestaan het bouwen eener geheel nieuwe gevangenis in het regentschap Magettan (Madioen) en het bijbouwen van twee kamers aan de gevangenis te Ponorogo. Het eerste werk is in afwachting van nader toe te stane fondsen gestaakt, het andere werd in het laatst van 1865 voltooid. De inrigting en ruimte der gevangenis op de hoofdplaats Madioen is allergebrekkigst, ook die te Ngawie en Poerwodadie zijn te bekrompen, te Soemdrotto voldoet zij vrij wel.

De toestand der landsgevangenis te Soerabaija is boven beschreven. Het is hier de plaats te vermelden dat zij voor inlanders beter voldoet dan voor Europeanen, althans zoo de overbevolking der onvoldoende gevangenis te Grissee het niet noodzakelijk maakte dat een groot aantal gevangenen, soms 80 bedragende, naar Soerabaija werd overgebragt. Eenige verbetering is te Grissée in 1865 tot stand gekomen door de houten deuren in de gevangen-vertrekken door ijzeren traliedeuren te vervangen. Te Sidhoardjo is de gevangenis ruim en luchtig; zij voldoet zeer goed. Hetzelfde mag gezegd worden van die te Sankapoera (eiland Bawean).

Van de twee gevangenissen te Bangkallang (Madura) is de eene te klein voor de behoefte, de andere een noodgevangenis, die bij voldoende ruimte slecht is ingerigt. De gevangenis te Sampang bevat veel te weinig ruimte; hierin wordt echter eenigermate te gemoet gekomen door het verzenden naar Pamakassan van de zwaarste misdadigers, zoodra hunne zaken door de regtbanken beslist zijn. De gevangenen gestraft ter politierol van Sampang, houden verblijf in een van bamboe opgetrokken behoorlijk ompaggerd gebouw. De zieke gevangenen worden behandeld in een klein steenen locaal, dat voor f 10 's maands tot voormeld doel is ingehuurd.

Ten aanzien van het onderzoek in 1865 ingesteld naar den toestand der gevangenissen op het eiland Madura, heb ik de eer te verwijzen naar hetgeen daaromtrent is medegedeeld in de noot, voorkomende in het Verslag over de jaren 1862 en 1863. (1)

Op de hoofdplaats der afdeeling Pamakassan, bevond zich in den aanvang van 1864 een zeer kleine ontoereikende gevangenis. Sedert 20 September 1864 is daar het nieuwe gebouw, tot welks oprigting bij gouvernementsbesluit van 6 December 1862, n°. 30, was besloten, voor de dienst geopend. Het voldoet in alle opzigten aan de vereischten.

Ter tegemoetkoming in de behoefte aan meerdere ruimte voor de gevangenis te Sumanap, is door een inlandschen vorst afgestaan een klein gebouw voor de opsluiting van

---

(1) Zie het algemeen Regeringsverslag over 1863, bladz. 55 der bijlagen. Verg. ook het tegenwoordig Regeringsverslag, hoofdstuk E, afd. IV, § 4.

politioneel gestraften, zoomede een van steenen opgetrokken woonhuis in de nabijheid der gevangenis tot verpleging van zieken.

In de residentien Probolingo en Bezoekie voldoen de gevangenissen aan hare bestemming.

In 1865 zijn aan de gevangenis te Banjoewangie verscheidene verbeteringen en vernieuwingen aangebragt, als het daarstellen van 17 lichtramen met ijzeren tralies en een muur met houten hekwerk aan de noord- en oostzijde; de ruimte is voldoende. Aan het etablissement van landbouw te Soekaradja, werden geene veranderingen aangebragt.

Te Boeleleng en Djembrana (Bali), beantwoorden de gevangenissen aan het doel.

Van de gevangenissen op de buitenbezittingen is die te Padang, gelijk boven reeds is vermeld, hoogst ondoelmatig. Het in vervallen toestand verkeerende houten gebouw te Priaman is in den loop van 1864 vervangen door eene nieuwe steenen gevangenis, voldoende aan de vereischten. Te Aijer-Bangies, Rau, Fort de Kock, Padang Pandjang en Singhara, zijn de gevangenissen voldoende; die te Fort van der Capellen en Solok verkeeren in bouwvalligen staat. Te Sebogha is de houten met atap gedekte gevangenis in 1864 vervangen door een steenen gebouw; aan een dwangarbeiderskwartier blijft daar echter behoefte bestaan. Te Goendang Sitoli (eiland Nias) is de houten gevangenis in April 1864 voltooid. Niettegenstaande in 1864 met de oprigting van een houten gevangenis te Singkel een begin is gemaakt, was dit gebouw op ultimo 1865 nog niet voltooid.

Dringend doet zich de behoefte gevoelen aan nieuwe gevangenissen te Pau, Soloh, Paijacombo, Port van der Capellen, Penjaboengan en Padang Sidempoean; daartoe strekkende voorstellen zijn gedaan.

De binnen de kampong gelegen gevangenis te Palembang is ondoelmatig en hoewel die binnen het fort beter voldoet, blijft de ruimte ontoereikend. Hetzelfde geldt van de drie voor de gevangenen ingerigte vertrekken in het fort te Tebing Tingie. De gevangenis te Moeara Bliti is onvoldoende. In de afdeeling Ampat Laedang is ten gevolge van aanhoudende rukwinden in 1865 de kazerne voor gewapende politiedienaren omgewaaid; daarin bevonden zich twee kamers tot opsluiting van gevangenen, die thans in een ander gebouw vrij voldoende zijn gehuisvest. Te Medoara Doea is een nieuwe gevangenis gebouwd, hetgeen eveneens wenschelijk zoude zijn in de afdeeling Kommering Ilier. Het steenen gebouw tot vervanging der houten gevangenis in de afdeeling Moesie Ilier is met ultimo 1865 voltooid geworden.

Aan de gevangenis te Moeara Kompeh is in 1865 wegens het groot aantal gevangenen een gedeelte van 13 Ned. el in de lengte bijgebouwd, zoodat de geheele lengte thans bedraagt 35 Ned. ellen. Door vernieuwing van houten stijlen, omwanding en dakbekleeding, voldoet het gebouw thans vrij goed.

In December 1865 is de gevangenis te Telok Betong (Lampongsche districten) geheel afgebrand; onmiddellijk is eene tijdelijke gevangenis gebouwd, bestaande uit drie blokken, waarvan twee zijn voltooid en betrokken; zij voldoen vrij wel aan de behoefte. Op de hoofdplaats van iedere afdeeling van genoemde residentie bestaan geheel onvoldoende gevangenissen.

Ruim en luchtig is de gevangenis te Benkoelen, maar de zekerheid tegen ontsnapping der gevangenen laat veel te wenschen over. Overigens voldoen in de adsistent-residentie Benkoelen de in September 1864 voltooide gevangenis te Taba Penandjong, alsmede die te Tallo; minder die te Kroë en Manna, waar gebrek aan ruimte bestaat. In 1865 is de gevangenis te Moko-Moko nieuw opgebouwd, doch daar zij geheel uit bamboe bestaat, is het ontvlugten niet moeijelijk en zijn daarin 2 veroordeelden geslaagd. Nog niet voleindigd is het bouwen der nieuwe gevangenis te Kauer. De steenen gevangenis te Muntok (Banka) bevat geen voldoende ruimte om de preventive gevangenen van anderen af te zonderen; ook de inrigting der gevangenis is voor de gezondheid schadelijk. Voor den bouw eener nieuwe gevangenis op een hoog gelegen terrein achter het raadhuis is thans een project onderhanden. Het kettinggangerskwartier te Muntok is uitstekend te noemen; ook de nog nieuwe gevangenissen in elk der andere acht districten van het eiland Banka voldoen geheel aan de vereischten.

In April 1864 is de hoogst onvoldoende gevangenis Tandjong Pinang (Riouw) door eene nieuwe vervangen geworden, tevens dienende tot dwangarbeiderskwartier en gelegen nabij het fort Kroonprins. Zij voldoet zeer goed.

Ook de gevangenis te Tandjong Pandan (Billiton) is in bevredigenden toestand, zij is ruim en hoog.

Onvoldoende ruimte bevat de gevangenis te Bandjermasin, alsmede de tijdelijke gevangenis te Martapoera, doch bij gouvernementsbesluit van 27 Mei 1865, n°. 6, zijn gelden toegestaan tot aanbouw eener nieuwe gevangenis op laatstgenoemde plaats: in de maand December van dat jaar is daarmede een aanvang gemaakt, en het is te verwachten, dat het gebouw in den loop van 1867 zal zijn voleindigd. Te Sampit is de gevangenis doelmatig; onvoldoende daarentegen zijn die te Pleijarie, Kwala-Kapoeas, Marabahan en Kahaijan. Het gebouw te Amoenthaij, tot welks oprigting bij gouvernementsbesluit van 27 Mei 1865, n°. 6, fondsen zijn toegestaan geworden, zal vermoedelijk tegen ultimo December 1867 voltooid zijn, en in alle opzigten aan het doel beantwoorden. De huisvesting der bij de mijnen te Pangaron en Pelarang-Koetei aanwezige dwangarbeiders laat niets te wenschen over. Doelmatige tijdelijke gevangenissen zijn in 1865 gebouwd te Barabei en Tandjong.

In de residentie Wester-afdeeling van Borneo is in den loop van 1866 te Sintang eene sedert jaren in aanbouw zijnde gevangenis voltooid. In enkele onderafdeelingen worden gevangenissen aangetroffen, welke echter dien naam niet verdienen. Die te Pontianak en Sambas voldoen aan de vereischten; de afscheiding der verschillende soorten van gevangenen wordt zeer naauwkeurig in acht genomen. Te Montrado daarentegen beantwoordt de gevangenis niet aan het doel; gebrek aan ventilatie is er een groot ongerief.

Ter hoofdplaats Amboina zijn in 1865 twee kamers aan de gevangenis bijgebouwd, benevens twee badkamers. De verschillende soorten van gevangenen zijn er van elkander gescheiden. Het kettinggangerskwartier te dier plaatse is slecht en bouwvallig; het in aanbouw zijnde nieuwe kwartier is nog onvoltooid. De gevangenis te Saparoea voldoet wat de grootte betreft, doch een open plein om de gevangenen versche lucht te kunnen doen genieten, benevens een put en een latrine, ontbreken. De dwangarbeiders worden gehuisvest in een gaba-gaba-gebouw, dat geen waarborgen oplevert tegen ontvlugting. Ondoelmatig blijft de steenen gevangenis te Hila. In den loop van 1865 is te Wahaaij (eiland Ceram), een nieuw bannelingenkwartier, tevens dienende tot gevangenis opgerigt; het voldoet aan de vereischten. De projecten en begrooting tot het bouwen eener behoorlijke gevangenis te Kajeli (eiland Boeroe) zijn in behandeling.

Op Banda is de staat der gevangenis te Neira uitmuntend.

Als gevangenis voor inlandsche veroordeelden voldoet het daartoe dienende gebouw te Ternate

Ook de gevangenis te Koepang (Timor) bevat genoegzame ruimte.

Van de aan hare bestemming voldoen de gevangenissen te Menado en Macassar is boven gewag gemaakt. Te Gorontalo blijft de gevangenis veel te wenschen overlaten; gevaarlijke personen worden in het nieuwe fort in een der arrestkamers voor militairen in verzekerde bewaring gehouden.

In het gouvernement Celebes en onderhoorigheden is de gevangenis te Bonthain te klein, ook die te Maros is dikwijls te beperkt. De opbouw van een steenen gevangenis te Palangnipa is bij gouvernementsbesluit van 18 November 1864, n°. 21, bevolen, doch eerst in Maart 1866 is met den bouw een aanvang kunnen gemaakt worden. Ook wordt er, krachtens gouvernementsbesluit van 9 November 1864, n°. 9, gewerkt aan een steenen gebouw te Boelekomba. Ondoelmatig en te bekrompen zijn de gevangenissen te Bikeroe en Takalar. In de afdeelingen Binamoe en Bankala bestaat geen gevangenis; de dwang-arbeiders en de veroordeelden ter zake van overtreding worden er gehuisvest in een der bijgebouwen van het passantenhuis, de praeventive gevangenen in een der arrestkamers aan het militair kampement. De gevangenis te Saleijer beantwoordt volkomen aan het doel. Te Toli Toli bestaat geen eigenlijke gevangenis; een bamboezen huisje wordt gebezigd tot huisvesting der in den ketting veroordeelden; de ter politie-rol gestraften houden verblijf in een der kamers van de bijgebouwen der gouvernementswoning. De houten gevangenis te Bima (Soembawa) bevat genoegzame ruimte en voldoet aan de bestaande behoefte.

Uit het vorenstaande blijkt ook wederom ditmaal, dat het aantal ondoelmatige of niet aan de behoefde voldoende gevangenissen, vrij aanzienlijk is.

Vat men de gemelde bijzonderheden omtrent het al of niet voldoende der gevangenissen gedurende de jaren, waarover dit Verslag loopt, te zamen, dan verkrijgt men de volgende opgave.

Aan de behoefte voldeden de gevangenissen te:

Tangerang;
Mauk;
Kebaijoran;
Batavia (kettingangerskwartier);
Banjoebiroe (bannelingenkwartier);
Onrust (bij het marine-etablissement);
Samarang (fort Prins van Oranje);
Serang;
Soemedang;
Koeningan;
Indramaijoe;
Tagal;
Pamalang;
Pekalongan.
Residentie Bagelen; (†)
Residentie Banjoemas; (†)
Residentie Pasoeroean; (†)
Samarang;
Salatiga;
Japara;
Patjitan;
Sidhoardjo;
Sankapoera (Bawean);
Residentie Banjoewangie;
Residentie Probolingo;
Residentie Bezoekie;
Priaman (gouvernem. Sumatra's Westkust);
Aijer-Bangies (Sumatra's Westkust);
Fort de Kock (idem);
Padang-Pandjang (idem);
Singhara (idem);
Residentie Banka; (†)
Tandjong-Pinang (Riouw);
Tandjong-Pandan (Billiton);
Amboina;
Wahaaij op Ceram (bannelingenkwartier);
Banda Neira;
Koepang;
Menado;
Gouvernement Celebes en onderhoorigheden. (†)

Niet of minder voldeden de gevangenissen te:

Weltevreden (civiel en militair gevangenhuis);
Batavia (stadsgevangenis);
Meester Cornelis;
Bekazzie;
Anjer (hulpboei);
Buitenzorg;
Tjandjoer;
Tjandjoer (hulpgevangenis);
Bandong;
Manondjaija;
Soekapoera;
Garoet;
Cheribon;
Tjiamies;
Madjalengka;
Magelang;
Temangoong;
Kendal;
Poerwodadie;
Ambarawa;
Residentie Madura; (†)
Soerakarta;
Djokdjokarta;
Rembang;
Residentie Kedirie; (†)
Residentie Madioen; (†)
Soerabaija;
Grissee;
Padang (gouvernem. Sumatra's Westkust);
Fort van de Cappellen (idem);
Solok (idem);
Sibogha (idem);
Rau (idem);
Paijakombo (idem);
Penjaboengan (idem);
Padang-Sidempoean (idem);
Residentie Palembang; (†)
idem Lampongsche districten; (†)
Adsistent-residentie Benkoelen; (†)
Residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo; (†)
Residentie Wester afdeeling van Borneo; (†)
Saparoea (Amboina);
Hila (idem);
Ternate;
Gorontalo (Menado).

En hiermede meen ik van de gevangenissen te mogen overgaan tot de gevangenen zelven en hunnen toestand.

Ten aanzien van het *aantal gevangenen*, heb ik de eer te verwijzen naar de statistieke staten door mij aan de Regering aangeboden. (1)

(†) Geldt van het meerendeel der in deze gemeenten aanwezige gevangenissen.

(1) Zie voor 1865 de staten hierachter overgelegd onder litt. H, n°. 2 en 3.

Kleeding werd over het algemeen van gouvernementswege verstrekt aan de tot dwangarbeid veroordeelden, niet aan de politioneel gestraften.
Ook ontvingen de gevangenen in den regel legmatjes.

De *voeding* had doorgaans bij aanneming plaats. In Djokdjokarta moeten de voedingsmiddelen geleverd worden door of van wege den sultan, doch zij laten dikwijls veel te wenschen over. De resident acht het in hooge mate verkieslijk, alle inmenging en bemoeijenis in het gevangeniswezen aan den sultan te ontrekken.
Sedert 1865 wordt in het onderhoud der gevangenen te Djembrana (Bali) op 's lands kosten voorzien.
Hoogst wenschelijk blijft de *scheiding* van de verschillende *kategorien van gevangenen*, vooral ook van mannen en vrouwen. De beperkte ruimte leverde evenwel daartegen soms een groot bezwaar op.
Slecht *toezigt* en pligtverzuim der wakers benevens gebrek van dienstdoend personeel deden zich wederom levendig gevoelen en veroorzaakten desertie; de bezoldigingen aan cipiers, mandoors en oppassers toegekend, zijn in den regel veel te gering om geschikt personeel te kunnen bekomen.
In de gevangenis te Palembang laat de ligging der gevangenen te wenschen over.
In de residentie Cheribon werden orde en tucht op verre na niet voldoende gehandhaafd, doch zooveel mogelijk is daarin thans voorzien.
In de gevangenis te Menado werden evenmin orde en tucht gehandhaafd, de oorzaak hiervan was het pligtverzuim van den cipier, die evenwel nu door een meer geschikt persoon is vervangen.
Gedurende de jaren 1864 en 1865 zijn er uit het bannelingenkwartier te Banjoe-Biro 604 dwangarbeiders ontvlugt; 451 werden daarvan teruggebragt, zoodat het verlies 153 man bedragen heeft. Als drijfveer voor die talrijke desertien geeft de militaire autoriteit op, het verlangen naar vrouwen en kinderen.
In de residentien Rembang en Kedirie hebben eveneens vele desertien plaats gehad, hetgeen voornamelijk geweten wordt aan het slechte toezigt der bewakers. Voorstellen tot verbetering van het personeel zijn door den resident ingediend.
Ook uit de gevangenis te Grissee is menige dwangarbeider ontvlugt; hunne wederopsporing heeft thans niet de gunstige resultaten van vroeger opgeleverd. Dit wordt toegeschreven aan de opheffing van het verbod om zonder passen te reizen.
In verscheidene gevangenissen op de Buitenbezittingen, onder andere te Benkoelen, is de zekerheid tegen ontsnapping zeer gering; de materialen waaruit vele dier gevangenissen zijn zamengesteld, zijn geheel onvoldoende om uitbraak te beletten.
Sedert Februarij 1864 zijn wakers bij de gevangenis te Meester Cornelis aangesteld; vroeger geschiedde de bewaking door hemits (heeredienstpligtigen) zonder loon, doch met voeding.
Van het in 1864 op nieuw georganiseerde beheer over de gevangenis te Soerabaija, is reeds boven melding gemaakt; voor het opzigt over de dwangarbeiders aldaar bij hunne werkzaamheden buiten het kwartier, zijn in dienst gesteld twee Europesche opzigters. Het inlandsche personeel van toezigt is echter, volgens den resident, nog te gering, zoodat de nachtwacht, bij gebrek aan speciaal daarvoor aangesteld personeel, ook door de twaalf inlandsche oppassers moet worden waargenomen.
Tot indienststelling van een Europeschen opzigter over de gevangenis te Grissee, is een voorstel gedaan, alsmede om het tractement der twee buitengewone mandoers te verhoogen.
Te Sambas (Wester-afdeeling van Borneo) is in 1865 een inlandsche cipier in dienst gesteld op een tractement van f 15 in de maand, en bij het bannelingenkwartier te Amboina in hetzelfde jaar een Europesche opzigter op eene bezoldiging van f 75 's maands.

De *gezondheidstoestand* der gevangenen was in het algemeen gunstig.
In de stadsgevangenis te Batavia was zij minder naar wensch, de geregelde arbeid in de open lucht heeft het lijden aan beri beri evenwel veel doen verminderen.
Reeds sedert het begin van 1865 is in overweging om een vertrek binnen de enceinte der gevangenis te Meester Cornelis tot infirmerie in te rigten; tot nog toe is deze zaak niet tot beslissing gekomen.
Zeer ongunstig was de gezondheidstoestand in het bannelingenkwartier te Banjoebiroe gedurende de jaren 1864 en 1865: cholera, buikziekten, dyssenterien kwamen

menigvuldig voort. In 1864 heeft het aantal verpleegden daags 56 bedragen, dat der kwartier-zieken 48; in 1865, daags 56 verpleegden en 34 kwartier-zieken.

Gunstig steekt daarbij af de gezondheidstoestand in 1864 der dwangarbeiders te Pandanarang (Tjilatjap). De minder goede weêrsgesteldheid heeft echter ook daar in het volgende jaar toename van zieken ten gevolge gehad.

In het marine-etablissement te Onrust is de gezondheidstoestand bevredigend geweest.

Eveneens in de gevangenis te Buitenzorg, waar de betrekking van den doctor-djawa, die de ligtere zieken verpleegde, in December 1865 is opgeheven, aangezien er twee geneesheeren ter plaatse aanwezig zijn.

Omtrent het leiden van stroomend water door de gevangenis te Magelang heeft de resident van Kadoe een voorstel ingediend.

Ondanks de overbevolking der gevangenissen op de hoofdplaatsen der afdeelingen Madura en Sampang, en niettegenstaande het heerschen van cholera en sterke koorts-epidemien, is de gezondheidstoestand aldaar vrij voldoende geweest. Te Sumanap echter hebben koortsen en cholera vele slagtoffers gemaakt; de geneeskundige behandeling liet daar veel te wenschen over, doch daarin is nu op voldoende wijze voorzien.

Gebrek aan stroomend water en de voor de gezondheid schadelijke uitwasemingen van modder en vuilnis hebben in de gevangenis te Djokjokarta een nadeeligen invloed uitgeoefend.

In de beide jaren waarover dit Verslag loopt, heeft onder de gevangenen te Patjitan geen enkel sterfgeval plaats gehad.

Gering is de sterfte geweest in de gevangenis te Grissee. In de gevangenis te Modjokerto is de gezondheidstoestand niet gunstig geweest, hetgeen door het bestuur aldaar vooral wordt geweten aan de omstandigheid, dat de aan het gebruik van opium verslaafde gevangenen, niet meer kunnende voldoen aan die voor hen bestaande behoefte, buik- en longziekten kregen en aan uitputting bezweken. In 1864 zijn er van 125 zieken 29 overleden, in 1865 van 48 zieken 19. De cijfers zijn eventueel in verhouding tot het geheele getal gevangenen gering te noemen, zijnde in 1864 2465 en in 1865 1943.

Uitstekend was de gezondheidstoestand van de gevangenen in Bezoekie.

Het ongunstige klimaat werkt nadeelig op de gezondheid der gedetineerden te Tallo (Benkoelen):

In 1865 kwamen nog al veel dwangarbeiders op Riouw onder geneeskundige behandeling, ten gevolge van de militaire expeditie naar de Noord-Oostkust van Sumatra, gedurende welke zij zware diensten in een zeer ongezond land moesten verrigten.

Ook in de residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo was de gezondheidstoestand niet naar wensch; de in de maanden Augustus en October aldaar geheerscht hebbende cholera sleepte menigeen ten grave.

In de wijze van *overbrenging* benevens in den *arbeid* der gevangenen is geen verandering gekomen.

HOOFDSTUK III.

KOSTEN VAN HET GEVANGENISWEZEN.

Even als in het vorige Verslag is het ook nu onmogelijk met volledigheid op te geven, hoeveel gedurende de jaren 1864 en 1865 is uitgegeven tot bestrijding der kosten voor het gevangeniswezen in Nederlandsch Indie. De opgaven zouden zich wederom moeten bepalen tot enkele posten.

De hoofden van gewestelijk bestuur zijn niet in staat alle kosten met juistheid te vermelden.

Eerst wanneer het gevangeniswezen zijne reeds lang gewenschte en zoo hoogst noodzakelijke reorganisatie zal hebben ondergaan, zal het mogelijk zijn jaarlijks eene volledige opgave te geven van de kosten. (1)

Batavia, Junij 1867.

De Procureur-Generaal bij het Hooggeregtshof
van Nederlandsch Indie,
(*w. g.*) T. H. DER KINDEREN.

---

(1) In 1866 zijn van den procureur-generaal voorstellen gevraagd zoowel nopens eene reorganisatie van het gevangeniswezen als van het daarmede in zoo naauw verband staand penitentair stelsel in Nederlandsch Indie. Sedert is hem voor dezen veel omvattenden en moeijelijken arbeid een ambtenaar toegevoegd geworden.

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **I** n°. 1 VAN HET VERSLAG.

N°. 11.

AANTOONING

VAN HET AANTAL

EUROPESCHE GEVANGENEN EN GEGIJZELDEN EN INLANDSCHE MILITAIRE GEVANGENEN

IN

NEDERLANDSCH INDIE,

gedurende het jaar 1865.

GEWESTEN.	LANDAARD DER GEVANGENEN.	PERSONEN DIE TOT TUCHTHUIS-, KRUI							
		Aanwezig op 1 Januarij 1865.				Bijgekomen gedurende het jaar 1865.			
		Tuchthuis en kruiwagen.		Gevangenis en detentie.		Tuchthuis en kruiwagen.		Gevangenis en detentie.	
		Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
JAVA EN MADURA.	Civile personen, Europeanen en daarmede gelijkgestelden	14	1	21	3	2	»	47	»
	Militairen, Europeanen . .	42	»	180	»	23	»	89	»
	» Inlanders . . .	27	»	125	»	18	»	52	»
		84		329		43		188	
		413				231			
BUITENBEZITTINGEN.	Civile personen, Europeanen en daarmede gelijkgestelden	2	»	3	2	2	»	6	1
	Militairen, Europeanen . .	»	»	»	»	6	»	7	»
	» Inlanders . . .	15	»	»	»	16	»	10	»
		17		5		24		24	
		22 (1)				48			

(1) Het verschil met het cijfer in den staat over 1864 vermeld, is toe te schrijven aan verbeterde opgaven betreffende het gouvernement van Sumatra's Westkust.

WAGEN-, GEVANGENISSTRAF EN DETENTIE ZIJN VEROORDEELD.												Preventive gevangenen, wier zaak nog in onderzoek is.				Personen die zich gedurende het jaar 1865 in civile gijzeling hebben bevonden.	
Verminderd gedurende het jaar 1865								Aanwezig op 31 December 1865.									
door overlijden.				door expiratie van straf, desertie en andere oorzaken.													
Tuchthuis en kruiwagen.		Gevangenis en detentie.		Tuchthuis en kruiwagen.		Gevangenis en detentie.		Tuchthuis en kruiwagen.		Gevangenis en detentie.		Aanwezig op 1 Jan. 1865.		Aanwezig op ultimo Dec. 1865.			
Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
1	»	»	»	5	»	46	2	10	1	22	1	23	1	14	1	6	1
2	»	1	»	42	»	119	»	21	»	149	»	39	»	55	»	»	»
2	»	1	»	13	»	56	»	30	»	120	»	21	»	37	»	»	»
5		2		60		223		62		292		84		107		7	
290								354									
»	»	»	»	»	»	6	3	4	»	3	»	2	»	»	»	»	»
»	»	»	»	5	»	7	»	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»
»	»	»	»	17	»	9	»	14	»	1	»	»	»	1	»	»	»
»		»		22		25		19		4		2		1		1	
47								23									

Bijla

Bijlage I n°. 2.

AANTOONING

VAN HET AANTAL

DWANGARBEIDERS IN EN BUITEN DEN KETTING

IN

NEDERLANDSCH INDIE,

gedurende het jaar 1865.

GEWESTEN.	LANDAARD DER GEVANGENEN.	AANWEZIG OP 1°. JANUARIJ 1865.			BIJGEKOMEN GEDURENDE HET JAAR 1865.		
		VEROORDEELDEN TOT DWANGARBEID.					
		in den ketting.	buiten den ketting.		in den ketting.	buiten den ketting.	
		Mannen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Mannen.	Vrouwen.
Java en Madura	Inlanders	1107	3793	312	694	3654	287
	Vreemde Oosterlingen.	14	151	15	5	187	10
		1121	4271		699	4138	
		5392 (1)			4837		
Buitenbezittingen	Inlanders	2091	1461	104	595	623	32
	Vreemde Oosterlingen.	84	85	5	18	39	»
		2175	1655		613	694	
		3830 (1)			1307		

(1) Het verschil met het cijfer in den staat over 1864 vermeld, is toe te schrijven aan verbeterde opgaven van sommige residenten.

VERMINDERD GEDURENDE HET JAAR 1865.						AANWEZIG OP 31 DECEMBER 1865.		
DOOR OVERLIJDEN.			DOOR EXPIRATIE VAN STRAFTIJD, DESERTIE EN ANDERE OORZAKEN.			VEROORDEELDEN TOT DWANGARBEID.		
VEROORDEELDEN TOT DWANGARBEID.								
in	buiten		in	buiten		in	buiten	
den ketting.			den ketting.			den ketting.		
Mannen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Mannen.	Vrouwen.
177	568	15	553	3471	300	1071	3408	284
»	8	1	8	166	9	11	164	15
177	592		561	3946		1082	3871	
5276						4953		
98	102	2	327	511	28	2261	1471	106
3	16	»	14	57	1	85	51	4
101	120		341	597		2346	1632	
1159						3278		

Bijlage I n°. 3.

AANTOONING

VAN HET AANTAL

INLANDERS EN VREEMDE OOSTERLINGEN, OP DE POLITIEROL MET GEVANGENIS, BLOKARREST EN TEN-ARBEID-STELLING AAN DE PUBLIEKE WERKEN GESTRAFT, ALSMEDE VAN DE PREVENTIVE GEVANGENEN EN CIVIEL GEGIJZELDEN

IN

NEDERLANDSCH INDIE,

gedurende het jaar 1865.

GEWESTEN.	LANDAARD DER GEVANGENEN.	PERSONEN OP DE POLITIEROL MET GEVANGEN[ISSTRAF VEROORDEELD] AAN DE PUBLIE[KE WERKEN]				BLOK[…] WERK[…]
		Aanwezig op 1 Januarij 1865.		Bijgekomen gedurende het jaar 1865.		
		Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mann[en.]
Java en Madura .	Inlanders	3265	383	55 973	6 946	1[…]
	Vreemde oosterlingen	138	25	3 967	1 140	
		3811 (1)		68 026		
Buitenbezittingen .	Inlanders	435	19	13 763	861	
	Vreemde oosterlingen	93	3	1 854	48	
		550 (1)		16 526		

(1) Het verschil met het cijfer in den staat over 1864 vermeld, is toe te schrijven aan verbeterde opgaven van sommige residenten.

N°.

...BLOKARREST EN TEN-ARBEID-STELLING WERKEN GESTRAFT.						PREVENTIVE GEVANGENEN WIER ZAAK NOG IN ONDERZOEK IS.				Aantal personen die zich gedurende het jaar 1865 in civile gijzeling hebben bevonden.	
VERMINDERD GEDURENDE HET JAAR 1865.				Aanwezig op 31 Dec. 1865.							
Door overlijden.		Door expiratie van straf, desertie en andere oorzaken.				Aanwezig op 1 Januarij 1865.		Aanwezig op 31 Dec. 1865.			
Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.	Mannen.	Vrouwen.
169	39	55 660	6862	3409	428	1591	93	2039	129	69	12
31	19	3 942	1125	132	21	115	7	105	13	130	3
67 847				3990		1806		2286		214	
4	»	13 508	846	686	34	240	11	411	16	35	3
3	»	1 881	44	63	7	25	»	19	1	11	»
16 286				790		276		447		49	

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **K** VAN HET VERSLAG.

N°. 12.

SUMMIERE ZIEKENRAPPORTEN betreffende de burgerlijke geneeskundige dienst in Nederlandsch Indie, over 1865. [Deze rapporten zijn ter inzage van de leden der Kamer ter griffie nedergelegd.]

84—132

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **L** VAN HET VERSLAG.

N°. 13.

OVERZIGT

VAN DE

GOUVERNEMENTS- LAGERE SCHOLEN

IN

NEDERLANDSCH INDIE

onder ult^e^. December 1865.

GEWESTEN.	GOUVERNEMENTS-SCHOLEN.	Getal der bij iedere school in dienst zijnde			GETAL LEERLINGEN.						
					1 Januarij 1865.	31 December 1865.	Klasse.			Die, na al de vakken te hebben doorloopen, de school verlieten.	Die om verschillende redenen de school verlieten.
		Onderwijzers.	Ondermeesters.	Kweekelingen.	NB. De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen het getal gratis leerlingen aan; dit aantal is trouwens onder het eerst opgegeven cijfer begrepen. Waar in de Indische opgaven geen cijfer wordt vermeld gevonden, is een † gesteld.		Laagste.	Middelste.	Hoogste.		
							Onder ultimo December 1865.				
Java en Madura.											
Bantam.	Lagere school te Serang.	1	»	»	22 (13)	23 (14)	10	5	8	1	4
Batavia.	1ste lagere school te Weltevreden.	4	»	»	68 (geen gratis leerlingen).	64 (geen gratis-leerlingen).	32	20	12	2	57
	2de idem.	4	1	»	174 (103)	150 (59)	63	63	24	29	55
	3de idem.	3	1	»	71 (55)	82 (57)	29	29	24	9	45
	4de idem, op het Molenvliet (Batavia).	3	1	»	69 (†)	86 (57)	36	34	16	»	23
	5de lagere school in de stad Batavia.	1	»	1	33 (†)	36 (25)	19	12	5	»	10
	Lagere school te Meester Cornelis.	1	»	1	26 (†)	24 (9)	7	15	2	»	22
Buitenzorg.	Lagere school te Buitenzorg.	1	»	»	39 (†)	47 (24)	20	12	15	2	14
Krawang.	Idem te Poerwakarta.	1	»	»	12 (7)	21 (7)	10	8	3	»	6

(1) Voortaan zal aan deze school, even als aan de 1ste lagere scholen te Samarang en te Soerabaija, ook gelegenheid bestaan tot het aanleeren van de beginselen der Fransche taal (verg. het aangeteekende in hoofdstuk I van het tegenwoordig Verslag, de noot onder *Gymnasium Willem III.*)

LEERVAKKEN.

LAAGSTE KLASSE.	MIDDELSTE KLASSE.	HOOGSTE KLASSE.
Lezen, schrijven, rekenen en zingen.	Lezen, schrijven, rekenen, beginselen der Nederlandsche taal, aardrijkskunde van Nederland en Nederlandsch Oost-Indie en zingen.	Lezen, schrijven, rekenen, de Nederlandsche taal, aardrijkskunde van Nederlandsch Oost-Indie, Nederland en Europa, geschiedenis van Nederlandsch Oost-Indie en Nederland, kennis der natuur en zingen.
Lezen, schrijven, cijferen en getalleer.	Lezen, schrijven, rekenen tot en met de beginselen der tiendeelige breuken, aardrijkskunde van Nederland en Nederlandsch Oost-Indie, beginselen der Nederlandsche taal.	Lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde, geschiedenis en Nederlandsche taal. (1)
Lezen, rekenen (de hoofdregels), schrijven, spreekoefeningen, beginselen der taal, zingen.	Voortzetting der vorenstaande vakken, stijl-oefeningen, aardrijkskunde (algemeene begrippen), geschiedenis van Nederlandsch Indie, rekenen met gewone en tiendeelige breuken, kalligraphie, zingen.	Voortzetting der vakken bij de middelste klasse genoemd, voorts wis-, natuur- en staatkundige aardrijksbeschrijving, algemeene Nederlandsche en Nederlandsch Indische geschiedenis, schoon schrijven en zingen.
Lezen, schrijven, rekenen (de hoofdregels), verschillende verstandsoefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen, ook met benoemde getallen, beginselen der Nederlandsche taal, aardrijkskunde van den Oost-Indischen Archipel.	Lezen, schrijven, voortgezet rekenen, Nederlandsche spraakkunst, wis-, natuur- en staatkundige aardrijkskunde.
Leesoefeningen, schrijven, rekenen (tellen, getallen schrijven en uitspreken, optellen en aftrekken), spraak- en verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen (hoofdregels), verbuigen en vervoegen.	Lezen, schrijven, rekenen (toepassing der hoofdregels, tiendeelige breuken en evenredigheden), Nederlandsche en Nederlandsch Indische geschiedenis, aardrijkskunde van Nederlandsch Indie, taalkunde, taal- en redekundig ontleden en stijloefeningen.
Lezen, schrijven, rekenen.	Lezen, schrijven, rekenen.	Lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde.
Lezen, schrijven, rekenen met onbenoemde getallen.	Lezen, schrijven, rekenen met tiendeelige breuken, beginselen van taal- en redekundig ontleden.	Lezen, schrijven, rekenen met tiendeelige en gewone breuken, koopmansrekeningen, taal- en redekundig ontleden, geschiedenis en aardrijkskunde.
Lezen, schrijven, rekenen.	Lezen, schrijven, rekenen.	Lezen, schrijven, rekenen, Nederlandsche taal, aardrijkskunde, Nederlandsche en Nederlandsch Oost-Indische geschiedenis en zingen.
Lezen, schrijven, aanschouwelijk rekenen.	Lezen, schrijven, rekenen (de vier hoofdregels), maten en gewigten, taalkunde, zingen.	Lezen (proza en poëzie), schrijven, rekenen met tiendeelige en gewone breuken, regel van drieën, taalkunde (ontleden, vervoegen), aardrijkskunde (Java en Nederland), Nederlandsche geschiedenis, zingen.

GEWESTEN.	GOUVERNEMENTS-SCHOLEN.	Getal der bij iedere school in dienst zijnde			GETAL LEERLINGEN.						
					1 Januarij 1865.	31 December 1865.	Klasse. Onder ultimo December 1865.			Die, na al de vakken te hebben doorloopen, de school verlieten.	Die om verschillende redenen de school verlieten.
		Onderwijzers.	Ondermeesters.	Kweekelingen.	NB. De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen het getal gratis-leerlingen aan; dit aantal is trouwens onder het eerst opgegeven cijfer begrepen. Waar in de Indische opgaven geen cijfer wordt vermeld gevonden, is een † gesteld.		Laagste.	Middelste.	Hoogste.		
Cheribon.	Lagere school te Cheribon.	1	»	2	45 (†)	46 (22)	19	16	11	3	27
Tagal.	Idem te Tagal.	1	1	1	49 (23)	70 (42)	39	16	15	5	9
Pekalongan.	Idem te Pekalongan.	2	1	1	114 (68)	109 (65)	58	23	28	7	24
Samarang.	1ste lagere school te Samarang.	4	1	»	67 (geen gratis-leerlingen.)	68 (2)	21	24	20	5	53
	2de lagere school te Samarang.	3	»	2	158 (†)	150 (59)	87	32	31	16	59
	3de idem.	4	»	»	93 (†)	136 (69)	79	36	21	1	34
	Protestantsche weeshuisschool te te Samarang.	4	1	»	154 (allen gratis-leerlingen.)	156 (allen gratis-leerlingen.)	100	30	26	16	7
	Roomsch-katholijke weeshuisschool te te Samarang.	4	2	»	188 (allen gratis-leerlingen.)	211 (allen gratis-leerlingen.)	135	36	40	8	26
	Lagere school te Salatiga.	1	»	1	59 (31)	55 (25)	26	22	7	5	30

(1) Vergelijk hiervoren de noot onder Batavia.

LEERVAKKEN.

LAAGSTE KLASSE.	MIDDELSTE KLASSE.	HOOGSTE KLASSE.
Lezen, schrijven en rekenen, gemakkelijke taal- en verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen (de vier hoofdregels), Nederlandsche taal (verbuigen en vervoegen, taal- en redekundig ontleden), aardrijkskunde van Java, den Oost-Indischen Archipel en Nederland.	Lezen, schrijven, rekenen (behandeling der tiendeelige en gewone breuken), voortgezet taal-onderwijs, (stijl-oefeningen), geschiedenis van Java en Nederland, aardrijkskunde en zingen.
Lezen, schrijven, rekenen (de vier hoofdregels met onbenoemde getallen), verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen, beginselen der Nederlandsche taal, aardrijkskunde van den Oost-Indischen Archipel, Nederland en Europa, geschiedenis van Nederland.	Lezen, schrijven, Nederlandsche taal, rekenen, aardrijkskunde, geschiedenis van Nederland en Nederlandsch Indie, vormleer.
Lezen, schrijven, rekenen en zingen.	Lezen, schrijven, rekenen, zingen, aardrijkskunde.	Lezen, schrijven, rekenen, zingen, vormleer, aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkunde, teekenen.
Lezen, schrijven, rekenen (de vier hoofdregels) en zingen.	Lezen, schrijven, allereerste beginselen der Nederlandsche taal, aardrijkskunde van Nederlandsch Oost-Indie; rekenen (tiendeelige en gewone breuken) zingen.	Kunstmatig lezen, schrijven, voortgezet onderwijs in de beginselen der Nederlandsche taal, rekenen tot en met de toepassing der meetkunstige evenredigheden, algemeene aardrijkskunde en die van Nederlandsch Indie, vormleer, zingen, teekenen. (1)
Lezen, schrijven, rekenen (de vier hoofdregels), verstands- en geheugen-oefeningen en zingen.	Lezen, schrijven, rekenen (tiendeelige en gewone breuken), eerste beginselen der Nederlandsche taal, aardrijkskunde van den Oost-Indischen Archipel, zingen, teekenen.	Lezen, schrijven, rekenen, de beginselen der Nederlandsche taal. der algemeene aardrijkskunde en der geschiedenis, zingen, teekenen.
Lezen, schrijven, rekenen, verstands-oefeningen, zingen.	Lezen, schrijven, rekenen, beginselen der taal, aardrijkskunde van Nederland en Nederlandsch Oost-Indie, zingen.	Lezen, schrijven, rekenen, algemeene aardrijkskunde, Nederlandsche en Nederlandsch-Indische geschiedenis, zingen taalkunde.
Lezen, schrijven, rekenen, vormleer, zingen.	Lezen, schrijven, rekenen (met benoemde getallen en tiendeelige breuken), taal- en geheugen-oefeningen, aardrijkskunde van Java, Nederlandsche geschiedenis, vormleer, zingen.	Voortzetting en uitbreiding van het onderwijs in de middelste klasse, alsmede algemeene aardrijkskunde en die van den Oost-Indischen Archipel, Nederlandsch-Indische geschiedenis en natuurlijke historie.
Aanvangklasse. Lezen, tellen en rekenen tot de vermenigvuldiging, schrijven. *Laagste klasse.* Lezen, schrijven, rekenen tot en met de deeling, taaloefeningen (verbuigen en vervoegen), vormleer.	Lezen, schrijven, rekenen tot en met de gewone en tiendeelige breuken, metriek stelsel, aardrijkskunde van Java.	Lezen, schrijven, rekenen (praktisch en theoretisch), geschiedenis (Nederlandsche), aardrijkskunde in het algemeen, taal- en stijl-oefeningen, handteekenen
Aanschouwelijk onderwijs, spellen, verstands-oefeningen, getallen uitspreken en schrijven, rekenen tot de vermenigvuldiging.	Lezen, schrijven, rekenen, taalkunde, verstands-oefeningen, aanschouwelijk onderwijs, beginselen van het teekenen, aardrijkskunde.	Lezen, schrijven, rekenen, taalkunde, Nederlandsche en Nederlandsch-Indische geschiedenis, aardrijkskunde en teekenen.

GEWESTEN.	GOUVERNEMENTS-SCHOLEN.	Getal der bij iedere school in dienst zijnde			GETAL LEERLINGEN.						
					1 Januarij 1865.	31 December 1865.	Klasse.			Die, na al de vakken te hebben doorloopen, de school verlieten.	Die om verschillende redenen de school verlieten.
		Onderwijzers.	Ondermeesters.	Kweekelingen.	NB. De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen het getal gratis-leerlingen aan; dit aantal is trouwens onder het eerst opgegeven cijfer begrepen. Waar in de Indische opgaven geen cijfer wordt vermeld gevonden, is een † gesteld.		Laagste.	Middelste.	Hoogste.		
							Onder ultimo December 1865.				
Samarang.	1ste lagere school te Ambarawa.	1	»	»	22 (†)	13 (1)	5	4	4	»	7
	2de lagere school te Ambarawa.	2	»	»	51 (†)	24 (22)	18	5	1	»	1
Japara.	Lagere school te Pattie.	1	»	»	16 (†)	13 (6)	3	8	2	2	3
	Lagere school te Japara.	1	»	»	17 (10)	22 (9)	12	4	6	1	8
Rembang.	Lagere school te Rembang.	1	»	1	29 (20)	21 (17)	6	5	10	3	5
Soerabaija.	1ste lagere school te Soerabaija.	4	1	»	64 (geen gratis leerlingen).	52 (1)	20	17	15	3	32
	2de lagere school te Soerabaija.	4	1	»	127 (†)	133 (94)	77	36	20	22	38
	3de idem.	3	2	1	80 (67)	85 (59)	47	20	18	3	32
	4de idem.	1	1	»	25 (12)	23 (11)	11	9	3	»	2

(1) Vergelijk de noot onder Batavia hiervoren.

LEERVAKKEN.

LAAGSTE KLASSE.	MIDDELSTE KLASSE.	HOOGSTE KLASSE.
Aanschouwelijk onderwijs, verstands-oefeningen, spel- en lees-oefeningen, schrijf-oefeningen, getalleer en rekenen tot en met de vier hoofdregels in benoemde getallen. Indische munten, maten en gewigten, vormleer, taalkunde, aardrijkskunde van Java, regtlijnig teekenen, zingen.	Lezen, schrijven, rekenen (tiendeelige en gewone breuken en regel van drieën) taalkunde, Nederlandsche en Nederlandsch-Indische geschiedenis, aardrijkskunde, ook van den Indischen Archipel en Nederland, vormleer, natuurkunde, kromlijnig teekenen en teekenen van kaarten op de lei, praktische en theoretische zangkunst.	Lezen, schrijven, rekenen (leer der evenredigheden en hare toepassing op interest-, tarra-, winst- en verliesrekening tot en met de berekening van effecten en wisselkoersen), Nederlandsche, Nederlandsch-Indische en algemeene geschiedenis, aardrijkskunde, meer bijzonder van Europa, teekenen van kaarten, vormleer, natuurkunde, praktische en theoretische zangkunst.
Aanschouwelijk onderwijs, verstands-oefeningen, spel- en lees-oefeningen, schrijf-oefeningen, getalleer en rekenen, vormleer, taalkunde (schrijven van woorden en volzinnen, verbuigen en vervoegen), zingen.	Lezen, schrijven, rekenen (tiendeelige en gewone breuken en regel van drieën), aardrijkskunde, geschiedenis, taalkunde, zingen, vormleer.	Lezen, schrijven, rekenen (evenredigheden en de toepassing op interest-, tarra-, winst- en verliesrekening enz.), vormleer, aardrijkskunde, geschiedenis, taalkunde en zingen.
Lezen van de leestafels, getallen schrijven en verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen en taalkunde.	Lezen, schrijven, rekenen, taal- en aardrijkskunde.
Spellen, getalleer, rekenen, verstands-oefeningen van verschillenden aard.	Als boven.	Als boven.
Nederlandsche taal, cijferen.	Nederlandsche taal, rekenen.	Nederlandsche taal (praktisch en theoretisch), rekenkunde (theoretisch), geschiedenis van Nederland en aardrijkskunde.
Lezen, schrijven, rekenen, (hoofdregels met geheele getallen), taalkunde (verbuigen, volzinnen maken enz.), aanschouwelijk onderwijs, teekenen, zingen.	Lezen, rekenen (hoofdregels met tiendeelige breuken, metriek stelsel), schrijven, aardrijkskunde (Nederlandsch Oost-Indie), taalkunde, taal- en redekundig ontleden, verbuigen en vervoegen), zingen, teekenen.	Lezen, schrijven, rekenen (evenredigheden), taalkunde, stijl-oefeningen, algemeene aardrijkskunde, Nederlandsche en Nederlandsch Oost-Indische geschiedenis, zingen, teekenen. (1)
Lezen, schrijven, hoofdregels der rekenkunde, verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen, eerste beginselen der spraakkunst, aardrijkskunde van Nederlandsch Indie, metriek stelsel.	Lezen, schrijven, rekenen, spraakkunst, Nederlandsche en Nederlandsch-Indische geschiedenis en aardrijkskunde, metriek stelsel.
Lezen, schrijven, verbuigen, rekenen, vormleer, en andere verstandsoefeningen.	Lezen, beginselen der spraakkunst, schrijven, rekenen, zingen en teekenen.	Rekenen, lezen, spraakkunst, schrijven, teekenen, zingen, geschiedenis en aardrijkskunde.
Lezen, schrijven, rekenen.	Lezen, schrijven, rekenen, (de vier hoofdregels met geheele getallen), taal-oefeningen, aardrijkskunde van den Oost-Indischen Archipel.	Lezen, schrijven, rekenen (de vier hoofdregels met decimale en gewone breuken en de leer der evenredigheden), taalkunde (taal- en redekundig ontleden en het verbeteren van foutive opstellen), aardrijkskunde van Java, Nederland en Europa, Nederlandsche geschiedenis.

GEWESTEN.	GOUVERNEMENTS-SCHOLEN.	Getal der bij iedere school in dienst zijnde: Onderwijzers.	Ondermeesters.	Kweekelingen.	GETAL LEERLINGEN. 1 Januarij 1865.	31 December 1865.	Klasse. Laagste.	Middelste.	Hoogste.	Die, na al de vakken te hebben doorloopen, de school verlieten.	Die om verschillende redenen de school verlieten.
					NB. De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen het getal gratis-leerlingen aan; dit aantal is trouwens onder het eerst opgegeven cijfer begrepen. Waar in de Indische opgaven geen cijfer wordt vermeld gevonden, is een † gesteld.		Onder ultimo December 1865.				
Soerabaija.	5de lagere school te Soerabaija.	1	1	»	33 (allen gratis-leerlingen.)	43 (allen gratis-leerlingen.)	17	18	8	»	12
	Lagere school te Grissee.	1	»	»	24 (†)	22 (20)	15	4	3	1	8
Madura.	Idem te Sumanap.	1	»	2	27 (†)	40 (20)	24	16	»	1	12
	Idem te Bangkallang.	1	»	»	22 (10)	13 (8)	4	4	5	»	9
	Idem te Pamakassan.	1	»	»	21 (10)	26 (geen gratis-leerlingen.)	10	9	7	»	1
Pasoeroean.	Id. te Pasoeroean.	2	1	1	74 (†)	73 (46)	33	24	16	11	18
	Idem te Malang.	1	»	1	31 (†)	31 (12)	17	8	6	»	8
Probolingo.	Idem te Probolingo.	1	»	2	43 (28)	40 (25)	23	»	17	»	12
Bezoekie.	Idem te Bezoekie.	1	»	»	30 (†)	24 (10)	16	5	3	3	3

LEERVAKKEN.

LAAGSTE KLASSE.	MIDDELSTE KLASSE.	HOOGSTE KLASSE.
Vervoegen en verbuigen, foutive opstellen verbeteren, ontleden, rekenen (vier hoofdregels met benoemde getallen), aardrijkskunde van Java, schrijven, lezen, zingen.	Taalkunde, vervoegen, ontleden, foutive opstellen verbeteren, rekenen, aardrijkskunde van Nederlandsch Oost-Indie, schrijven, vormleer, Nederlandsche geschiedenis en Indische chronologie, lezen, zingen.	Taalkunde (verbuigen, vervoegen, ontleden, foutive opstellen verbeteren), rekenen (tiendeelige en gewone breuken en evenredigheden), overige vakken als in de middelste klasse.
Lezen, schrijven, rekenen, beginselen der taalkunde en verstands-oefeningen.	Aardrijkskunde van Nederlandsch Oost-Indie, rekenen tot de evenredigheden met gewone en tiendeelige breuken, lezen, schrijven, taal- en redekundige ontleding.	Algemeene aardrijkskunde, geschiedenis van Nederland en Nederlandsch Oost-Indie, rekenen en taalkunde.
Spellen, lezen, schrijven, rekenen (hoofdregels), aanschouwelijk onderwijs, verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen tot en met den regel van drieën met tiendeelige breuken, de toepassing dier breuken op het metrieke stelsel van maten en gewigten, gewone breuken, beginselen der Nederlandsche taal (ontleden van eenvoudige volzinnen, briefstijl enz) aardrijkskunde, geschiedenis, aanschouwelijk onderwijs, zingen.	Hoogste klasse ontbreekt.
Lezen, schrijven, getalleer en verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen en taalkunde.	Lezen, schrijven, rekenen (metriek stelsel), taal- en aardrijkskunde, geschiedenis.
Lezen, schrijven, rekenen (tellen, zamentellen, vermenigvuldigen en aftrekken) en verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen met geheele getallen, taalkunde, aardrijkskunde en vormleer.	Lezen, schrijven, rekenen (gewone en tiendeelige breuken, Nederlandsche maten en gewigten), taalkunde, geschiedenis, aardrijkskunde en vormleer.
Spellen, lezen, schrijven, taal-oefeningen, rekenen (de vier hoofdregels), aanschouwelijk onderwijs en verschillende verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen met gewone en tiendeelige breuken, aardrijkskunde van Nederlandsch Oost-Indie, metriek stelsel, taaloefeningen en zingen.	Lezen, schrijven, rekenen (regel van drieën met gewone en tiendeelige breuken), stijl-oefeningen, aardrijkskunde van Nederland, Europa en Oost-Indie, metriek stelsel, zingen.
Spellen, lezen, schrijven, taal-oefeningen, rekenen (de vier hoofdregels), aanschouwelijk onderwijs en verschillende verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen met geheele getallen, aardrijkskunde van Java, maten en gewigten, taal-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen (tiendeelige breuken), stijl- en taal-oefeningen, aardrijkskunde van Nederland en Oost-Indie, metriek stelsel, zingen.
Lezen, schrijven, rekenen.	Lezen, schrijven, rekenen.	Lezen, schrijven, zingen, rekenen, de Nederlandsche taal, aardrijkskunde, geschiedenis, meetkunde, stelkunst.
Lezen, rekenen (getallen uitspreken, de vier hoofdregels en getalleer), vormleer, verstands-oefeningen, aanschouwelijk onderwijs.	Lezen, Nederlandsche taal (vervoegen, verbuigen, kleine opstellen maken en foutive opstellen verbeteren, taal- en redekundig ontleden, taalregels), rekenen (de vier hoofdregels en tiendeelige breuken toegepast op het metrieke stelsel), aardrijkskunde (Nederlandsch Oost-Indie en Nederland), kaartteekenen.	Nederlandsche taal (het verbeteren, taal- en redekundig ontleden van foutive opstellen, taalregels, stijl-oefeningen), rekenen (regel van drieën met gewone breuken, interest-rekening, gezelschapsrekening enz.), aardrijkskunde (wiskundige aardrijksbeschrijving en die van Europa, Afrika en Amerika), Nederlandsche en Oost-Indische geschiedenis, kaartteekenen.

GEWESTEN.	GOUVERNEMENTS-SCHOLEN.	Getal der bij iedere school in dienst zijnde			GETAL LEERLINGEN.						
		Onderwijzers.	Ondermeesters.	Kweekelingen.	1 Januarij 1865.	31 December 1865.	Klasse. Onder ultimo December 1865.			Die, na al de vakken te hebben doorloopen, de school verlieten.	Die om verschillende redenen de school verlieten.
					NB. De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen het getal gratis leerlingen aan; dit aantal is trouwens onder het eerst opgegeven cijfer begrepen. Waar in de Indische opgaven geen cijfer wordt vermeld gevonden, is een † gesteld.		Laagste.	Middelste.	Hoogste.		
Banjoewangie.	Lagere school te Banjoewangie.	1	»	»	23 (†)	21 (8)	5	8	8	»	6
Banjoemas.	Id. te Banjoemas.	1	»	»	23 (†)	25 (17)	12	6	7	2	4
	Id. te Tjilatjap.	1	»	»	28 (11)	43 (18)	19	12	12	1	7
	Id. te Poerbolingo.	1	»	»	17 (1)	12 (geen gratis leerlingen).	7	3	2	3	19
Bagelen.	Id. te Poerworedjo.	1	»	»	27 (†)	30 (6)	12	13	5	2	7
Kadoe.	Id. te Magalang.	1	1	»	51 (†)	28 (13)	16	11	1	4	42
Djokdjokarta.	1ste lagere school te Djokdjokarta.	2	»	1	22 (†)	23 (geen gratis-leerlingen.)	10	4	9	»	20
	2de lagere school te Djokdjokarta.	2	»	»	116 (61)	83 (10)	17	28	38	12	21
Soerakarta.	1ste lagere school te Soerakarta.	2	»	»	158 (58)	48 (geen gratis-leerlingen.)	20	18	10	4	109

LEERVAKKEN.

LAAGSTE KLASSE.	MIDDELSTE KLASSE.	HOOGSTE KLASSE.
Tellen, eerste leesoefeningen, verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen, verstandsoefeningen.	Schrijven, lezen, rekenen (de vier hoofdregels met tiendeelige en gewone breuken), aardrijkskunde van Nederlandsch Oost-Indie en Nederland.
Lezen, schrijven, tellen, woorden vormen.	Schrijven, lezen, rekenen en aardrijkskunde van Java.	Schrijven, lezen, rekenen, foutive opstellen verbeteren, aardrijkskunde van Europa, den Oost-Indischen Archipel en geschiedenis van Nederland.
Lezen, schrijven, tellen, woorden vormen.	Schrijven, lezen, rekenen, taalkunde, aardrijkskunde van Java.	Schrijven, lezen, rekenen, taalkunde, aardrijkskunde van Nederland, Europa en den Oost-Indischen Archipel, geschiedenis van Nederland en van Oost-Indie.
Lezen, schrijven, rekenen (de vier hoofdregels met onbenoemde getallen, getalleer), zingen.	Beginselen der Nederlandsche taal, rekenen (onbenoemde en benoemde geheele getallen en tiendeelige breuken, metriek stelsel), lezen, schrijven, beginselen van dier- en plantkunde, zingen.	Schrijven, lezen (proza en poëzie), rekenen (onbenoemde en benoemde getallen, tiendeelige en gewone breuken en evenredigheden, metriek stelsel), geschiedenis (Nederlandsch Indie en Nederland), aardrijkskunde (Indischen Archipel, Europa en Nederland), beginselen der taalkunde (rede- en taalkundig ontleden enz.), zingen.
Lezen, schrijven en de vier hoofdregels der cijferkunst.	Beginselen der Nederlandsche taal, gewone en tiendeelige breuken en toepassing daarvan op het metrieke stelsel, aardrijkskunde van Oost-Indie.	Taalkunde, rekenen (leer der evenredigheden en koopmansrekenen), aardrijkskunde van Oost-Indie, Nederland en Europa, beginselen der geschiedenis.
Lezen, schrijven, rekenen.	Beginselen der Nederlandsche taal, alsmede taal- en aardrijkskunde, Nederlandsche en Nederlandsch Indische geschiedenis, getalleer en vormleer.	Taalkunde, benevens de beginselen der algemeene geschiedenis en het theoretisch rekenen.
Lezen, schrijven, tellen en verstandsoefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen, taal-oefeningen en beginselen der aardrijkskunde.	Lezen, schrijven, rekenen, taalkunde, geschiedenis en aardrijkskunde.
Leesoefeningen, rekenen tot en met de vermenigvuldiging, taal-oefeningen, verstands-oefeningen en schrijven.	Lezen, schrijven, beginselen der Nederlandsche taal, rekenen tot en met de tiendeelige breuken en aardrijkskunde van Java en Nederland.	Rekenkunde, taalkunde, Nederlandsch Indische geschiedenis, Nederlandsche geschiedenis, aardrijkskunde en vormleer.
Lezen, schrijven, rekenen, vormleer en Nederlandsche taal.	Lezen, schrijven, rekenen, Nederlandsche taal, aardrijkskunde van Nederland en Nederlandsch Indie en de geschiedenis van Nederland.	Behalve in hetgeen voor de middelste klasse is opgenoemd, ontving de hoogste klasse ook onderwijs in de natuurkunde en de zangkunst, de geschiedenis van Nederlandsch Indie, de aardrijkskunde van Europa en de andere werelddeelen en de wiskundige aardrijksbeschrijving.

GEWESTEN.	GOUVERNEMENTS-SCHOLEN.	Getal der bij iedere school in dienst zijnde			GETAL LEERLINGEN.						
					1 Januarij 1865.	31 December 1865.	Klasse.			Die, na al de vakken te hebben doorloopen, de school verlieten.	Die om verschillende redenen de school verlieten.
		Onderwijzers.	Ondermeesters.	Kweekelingen.	NB. De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen het getal gratis-leerlingen aan; dit aantal is trouwens onder het eerst opgegeven cijfer begrepen. Waar in de Indische opgaven geen cijfer wordt vermeld gevonden, is een † gesteld.		Laagste.	Middelste.	Hoogste.		
							Onder ultimo December 1865.				
Soerakarta.	2de lagere school te Soerakarta.	2	»	»	86 (†)	93 (67)	43	30	20	»	11
Madioen.	Lagere school te Madioen.	1	»	1	36 (†)	33 (14)	14	7	12	1	11
	Idem te Ngawie.	1	»	4	23 (8)	15 (4)	6	7	2	»	8
Kedirie.	Idem te Kedirie.	1	»	»	»	19	14	5	»	»	»
Buitenbezittingen.											
Gouvernement van Sumatra's Westkust.	1ste lagere school te Padang.	2	»	»	58 (1)	43 (geen gratis-leerlingen.)	21	14	8	1	39
	2de lagere school te Padang.	3	1	»	156 (114)	167 (112)	81	49	37	»	49
	Lagere school te Fort de Kock.	1	»	»	14 (10)	20 (16)	8	8	4	4	9
	Idem te Padang-Pandjang.	1	»	1	29 (†)	27 (15)	16	8	3	2	31
Benkoelen.	Idem te Benkoelen.	1	1	»	36 (†)	32 (15)	17	9	6	2	17

LEERVAKKEN.

Die om verschillende redenen de school verlieten.	LAAGSTE KLASSE.	MIDDELSTE KLASSE.	HOOGSTE KLASSE.
11	Lezen, schrijven, rekenen en vormleer.	Lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde van Nederlandsch Indie en Nederlandsche taal.	Lezen, schrijven, rekenen, Nederlandsche taal, aardrijkskunde van Nederland en Europa, geschiedenis van Nederland en Nederlandsch Indie.
11	Lezen, rekenen (tellen, getallen schrijven en uitspreken en de vier hoofdregels), schrijven en verstandsoefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen, metriek stelsel, aardrijkskunde van den Oost-Indischen Archipel, taalkunde.	Lezen, schrijven, rekenen tot en met den regel van drieën met gewone en tiendeelige breuken, aardrijkskunde, Nederlandsche en Indische geschiedenis, taalkunde.
8	Lezen, schrijven, rekenen.	Lezen, schrijven, rekenen en de beginselen der taalkunde.	Lezen schrijven, rekenen, spraakkunst, aardrijkskunde, geschiedenis, vormleer, zingen.
»	Lezen, schrijven en rekenen.	Lezen, schrijven, rekenen, eerste beginselen van de Nederlandsche taal en aardrijkskunde, metriek stelsel van maten en gewigten, zingen.	Ontbreekt. De school is eerst met 1°. November 1865 geopend.
39	Lezen, schrijven, rekenen, getal- en vormleer.	Voortzetting van de vakken der laagste klasse, taal-oefeningen en beginselen van stellen, beginselen van aardrijkskunde en Nederlandsche geschiedenis.	Voortzetting van het onderwijs der middelste klasse, taalkunde, aardrijkskunde, geschiedenis, rekenen (evenredigheden toegepast), beginselen van natuurkunde, zingen.
19	Lezen, rekenen, schrijven, aanschouwelijk onderwijs, verstands-oefeningen, zingen enz.	Voortzetting van lezen, schrijven, rekenen, taalkunde, aardrijkskunde van Java en Nederland.	Lezen, schrijven, rekenen, taalkunde in het algemeen, zingen.
9	Lezen, verstands-oefeningen, getalleer.	Lezen, schrijven, rekenen, beginselen der Nederlandsche taal en aardrijkskunde.	Lezen, schrijven, rekenen, taalkunde, geschiedenis, aardrijkskunde, vormleer, beginselen der natuurkunde, zingen.
31	Lees-oefeningen, schrijven, rekenen (de vier hoofdregels), getallen, verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen (toepassing der hoofdregels met onbenoemde en benoemde getallen), grondbeginselen der Nederlandsche taal, aardrijkskunde van Nederlandsch Indie.	Lezen, schrijven, rekenen (behandeling van de tiendeelige en gewone breuken, toegepast op de leer der evenredigheden en het metriek stelsel), grondbeginselen der Nederlandsche taal en spelling, stijloefeningen, bijzondere en algemeene aardrijkskunde, geschiedenis van Nederlandsch Indie en Nederland.
7	Lezen, schrijven en rekenen.	Even als de vorige, taalkunde, briefstijl, vormleer en aardrijkskunde.	Lezen, schrijven, rekenen, Nederlandsche spraakkunst, briefstijl, vormleer, aardrijkskunde, teekenen.

GEWESTEN.	GOUVERNEMENTS-SCHOLEN.	Getal der bij iedere school in dienst zijnde			GETAL LEERLINGEN.						
					1 Januarij 1865.	31 December 1865.	Klasse.			Die, na al de vakken te hebben doorloopen, de school verlieten.	Die om verschillende redenen de school verlieten.
		Onderwijzers.	Ondermeesters.	Kweekelingen.	NB. De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen het getal gratis leerlingen aan; dit aantal is trouwens onder het eerst opgegeven cijfer begrepen. Waar in de Indische opgaven geen cijfer wordt vermeld gevonden, is een † gesteld.		Laagste.	Middelste.	Hoogste.		
							Onder ultimo December 1865.				
Palembang.	Lagere school te Palembang.	1	»	»	24 (16)	26 (15)	11	13	2	2	12
Banka	Id. te Muntok.	1	»	»	23 (†)	16 (geen gratis-leerlingen.)	13	3	»	»	6
Riouw.	Id. te Riouw.	1	»	»	30 (†)	20 (4)	4	10	6	»	10
Zuid- en Ooster-afdeeling van Borneo.	Id. te Bandjermasin.	1	»	1	41 (†)	39 (35)	19	12	8	1	8
Gouvernement van Celebes en onderhoorigheden.	1ste lagere school te Macassar.	1	1	»	38 (geen gratis leerlingen).	41 (geen gratis-leerlingen.)	13	11	17	4	8
	2de Idem.	2	2	1	96 (66)	96 (71)	56	14	26	6	17
	Lagere school te Maros.	1	»	»	12 (†)	11 (geen gratis-leerlingen.)	4	3	4	1	4
Amboina.	1ste lagere school te Amboina.	2	»	1	92 (†)	87 (22)	»	»	»	»	12
	2de idem.	1	2	1	177 (†)	177 (96)	»	»	»	»	31
Banda.	Lagere school te Banda.	3	1	1	128 (†)	112 (33)	64	35	13	10	22

LEERVAKKEN.

LAAGSTE KLASSE.	MIDDELSTE KLASSE.	HOOGSTE KLASSE.
Lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde, gymnastiek.	Lezen, schrijven (de vier hoofdregels), aardrijkskunde, geschiedenis van Nederlandsch Indie, vormleer, zingen, gymnastiek.	Lezen, schrijven, cijferen, algebra, geschiedenis en aardrijkskunde van Nederlandsch Indie, vormleer, zingen, gymnastiek.
Lezen, schrijven, rekenen en zingen.	Lezen, schrijven, rekenen tot aan de deeling, de eerste beginselen der taalkunde, zingen.	Lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde, Nederlandsche taal en zingen.
Aanschouwelijk onderwijs, aanvankelijk lezen, schrijven, getalleer, geheugen-oefening, zingen.	Voortgezet onderwijs in het lezen en schrijven, taal-oefeningen, rekenen, vormleer, zingen.	Lezen, schrijven, rekenen, vormleer, taal- en aardrijkskunde, Nederlandsche en Nederlandsch Indische geschiedenis, zang-onderwijs.
Lezen, schrijven, de vier hoofdregels der rekenkunde, verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen (de vier hoofdregels toegepast op de maten en gewigten), aardrijkskunde van Indie en Nederland, taalkunde (de hoofdregels).	Lezen, schrijven, taalkunde (rede- en taalkundig ontleden, foutive opstellen verbeteren enz.), aardrijkskunde van Indie, Europa en Nederland, rekenen tot en met de evenredigheden en interestrekening, zingen.
Lees-oefeningen, aanschouwelijk onderwijs, getalleer en rekenen tot en met de vier hoofdregels, schrijven.	Lezen, rekenen met benoemde getallen en tiendeelige breuken, aardrijkskunde van Nederland en Oost-Indie, Nederlandsche taal- en stijl-oefeningen, vormleer, schrijven.	Lezen, rekenen (gewone breuken en evenredigheden), Nederlandsche taal, vormleer, geschiedenis van Nederland en Nederlandsch Oost-Indie, algemeene aardrijkskunde, schrijven.
Leesoefeningen, verstands-oefeningen en aanschouwelijk onderwijs, getalleer en rekenen tot en met de vier hoofdregels, schrijven en eenvoudige taal-oefeningen.	Lezen, rekenen met benoemde getallen en tiendeelige breuken, aardrijkskunde van Oost-Indie, taal-oefeningen, schrijven.	Lezen, rekenen (gewone breuken, evenredigheden, interestrekening enz.), algemeene aardrijkskunde, geschiedenis van Nederland en van Nederlandsch Oost-Indie, vormleer, beginselen der natuurkunde, taal- en stijl-oefeningen, schrijven.
Lezen, schrijven, rekenen, getal- en vormleer, spellen en zingen.	Lezen, schrijven, rekenen (de vier hoofdregels met onbenoemde getallen), taaloefeningen, vormleer, zingen.	Lezen, schrijven, rekenen, Nederlandsche taal, aardrijkskunde, geschiedenis van Nederland, metriek stelsel, vormleer en zingen.
Van Amboina zijn geene verdere opgaven ontvangen.		
Lezen, schrijven, rekenen (de vier hoofdregels), verstands-oefeningen en vormleer.	Lezen, schrijven, rekenen (de tiendeelige breuken toegepast op het metrieke stelsel), de beginselen der taal- en aardrijkskunde en de zangkunst.	Voortzetting van het onderwijs der tweede klasse, benevens de Nederlandsche geschiedenis.

GEWESTEN.	GOUVERNEMENTS-SCHOLEN.	Getal der bij iedere school in dienst zijnde			GETAL LEERLINGEN.						
					1 Januarij 1865.	31 December 1865.	Klasse.			Die, na al de vakken te hebben doorloopen, de school verlieten.	Die om verschillende redenen de school verlieten.
		Onderwijzers.	Ondermeesters.	Kweekelingen.	NB. De cijfers tusschen ( ) geplaatst wijzen het getal gratis-leerlingen aan; dit aantal is trouwens onder het eerst opgegeven cijfer begrepen. Waar in de Indische opgaven geen cijfer wordt vermeld gevonden, is een † gesteld.		Laagste.	Middelste.	Hoogste.		
							Onder ultimo December 1865.				
Ternate.	Lagere school te Ternate.	1	"	1	34 (†)	39 (27)	16	12	11	1	8
Menado.	Idem te Menado.	1	1	1	51 (†)	64 (22)	niet opgegeven.	niet opgegeven.	niet opgegeven.	4	7
Timor.	Idem te Koepang.	1	"	1	35 (†)	40 (20)	28	9	3	1	10

LEERVAKKEN.

Die om verschillende redenen de school verlieten.	LAAGSTE KLASSE.	MIDDELSTE KLASSE.	HOOGSTE KLASSE.
8	Spellen, lezen, schrijven, beginselen der taalkunde, rekenen tot en met de vier hoofdregels, zingen.	Lezen, schrijven, rekenen (hoofdregels, gewone en tiendeelige breuken, benevens toepassing van de tiendeelige breuken op het metriek stelsel), taaloefeningen, aardrijkskunde en zingen.	Idem, alsmede geschiedenis, aardrijkskunde, taal- en rekenkunde.
7	Lezen, schrijven, rekenen (hoofdregels in geheele getallen) en verstands-oefeningen.	Lezen, schrijven, rekenen, (hoofdregels met tiendeelige breuken), taal-oefeningen, aardrijkskunde van Nederlandsch Oost-Indie en zingen.	Lezen, schrijven, rekenkunde, Nederlandsche spraakkunst, aardrijkskunde, geschiedenis van Nederland en Nederlandsch Oost-Indie, vormleer en zingen.
10	Lezen, schrijven en rekenen, verstands-oefeningen, spraak-oefeningen, zingen.	Voortgezet onderwijs in lezen, schrijven en rekenen, aanvankelijk onderwijs in Nederlandsch Indische geschiedenis, voorts aardrijkskunde, bijzonder van Nederlandsch Indie en Nederland, Nederlandsche taal (spraak-oefeningen en zinsontleding).	Gezette oefeningen in het Hollandsch met opzettelijke behandeling der algemeene en Nederlandsche geschiedenis en aardrijkskunde, eenige begrippen van natuurkunde en natuurlijke historie, vormleer, zang.

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE M VAN HET VERSLAG.

N°. 14.

OVERZIGT der in Nederlandsch Indie aanwezige particuliere schoolinrigtingen onder ultimo December 1865.

SCHOOLINRIGTINGEN.		VAKKEN VAN ONDERWIJS.	Aantal leerlingen.
Batavia.	R. J. L. Weyhenke, onderwijzer 2den rang.	Gewoon lager onderwijs, benevens de Fransche en Engelsche talen . . .	Niet opgegev.
	G. Warnar, onderwijzer 3den rang.	Gewoon lager onderwijs	Idem.
	Mej. J. Berden en J. G. A. F. van Gemert.	Idem, benevens de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen (scholen van geestelijke zusters der Ursulinen-orde).	251
	Mevr. W. A. Benier.	Idem, benevens de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen	14
	Mevr. M. C. van der Meyden.	Idem.	Niet opgegev.
	Mej. C. M. C. Begemann.	Idem.	67
	Parapattan-weeshuisschool.	Gewoon lager onderwijs	75
	Christelijke ambachtsschool.	Idem.	39
	Gesticht voor verlaten kinderen te Djattie.	Idem.	43
Tenger-agoong (Krawang).	D. van Ham, onderwijzer 3den rang.	Idem.	Niet opgegev.
Tjiandjoer (Preanger-Regentschappen).	H. C. Klinkert, onderwijzer 3den rang.	Idem.	Idem.
	Mevr. C. C. Albers.	Idem, benevens de Fransche en Hoogduitsche talen.	Idem.

SCHOOLINRIGTINGEN.		VAKKEN VAN ONDERWIJS.	Aantal leerlingen.
Tjandjoer (Preanger-Regentschappen).	E. B. von Dulmen Krumpelman, onderwijzer 4den rang.	Gewoon lager onderwijs	Niet opgegev.
Cheribon.	K. van Leijen.	Niet opgegeven	Idem.
Pekalongan.	G. du Pré, onderwijzer 2den rang.	Gewoon lager onderwijs, benevens de Fransche, Hoogduitsche en de beginselen der Engelsche taal	26
Samarang.	Mevr. Mendes da Costa.	Idem.	7
	A. G. van Velthuysen, onderwijzer 2den rang.	Gewoon lager onderwijs	26
	A. Collings, onderwijzer 3den rang.	Idem, benevens de Fransche en Engelsche talen en Italiaansch boekhouden	32
	Mevr. E. Mierop.	Gewoon lager onderwijs	21
	C. E. van Kesteren, onderwijzer 2den rang.	Idem, benevens de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen	24
	Mevr. S. B. Hachtman.	Gewoon lager onderwijs	18
	Mej. A. W. van Haastert.	Idem, benevens de Fransche taal . .	24
Salatiga (Samarang).	J. C. Voorneman, onderwijzer 3den rang.	Gewoon lager onderwijs	12
	Mevr. L. Goossens.	Idem, benevens de Fransche, Hoogduitsche en de beginselen der Engelsche taal	22
Rembang.	Mevr. C. J. P. Maurenbrecher.	Gewoon lager onderwijs	10
	Mevr. de wed. Catenius.	Idem, benevens de beginselen der Fransche taal	16
	H. L. Berckenhoff, onderwijzer 2den rang.	Gewoon lager onderwijs, benevens de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen	10
	Mevr. A. M. Douwes.	Gewoon lager onderwijs, benevens de Fransche en Engelsche talen . . .	Niet opgegev.
Soerabaija.	Mevr. H. S. W. Gersom.	Gewoon lager onderwijs, benevens de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen	54
	W. P. Cranen, onderwijzer 3den rang.	Gewoon lager onderwijs (school der geestelijke broeders)	60
	Mej. M. C. Veldhuis.	Idem (school der geestelijke zusters) . .	70
	Ph. A. J. Fasbender, onderwijzer 3den rang.	Idem	26

SCHOOLINRIGTINGEN.		VAKKEN VAN ONDERWIJS.	Aantal leerlingen.
Soerabaija.	Mej. F. J. Philipse.	Gewoon lager onderwijs, benevens de Fransche taal	Niet opgegev.
	Mej. Azia van Timor.	Bewaarschool	Idem.
	» J. W. Emden.	Idem.	Idem.
	» Dinsbach.	Idem.	Idem.
Grissee (Soerabaija).	Mevr. C. M. Smeets.	Gewoon lager onderwijs	Idem.
Modjokerto (Soerabaija).	J. van der Tang, onderwijzer 2den rang.	Idem.	Idem.
Pasoeroean.	H. Spruytenberg, onderwijzer 3den rang.	Idem, benevens de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen	20
Probolingo.	Mevr. A. A. Wijsman.	Idem, idem	Niet opgegev.
Magelang (Kadoe).	D. Gerth van Wijk, onderwijzer 2den rang.	Idem, benevens de Engelsche en Hoogduitsche talen . . .	25
Djokdjokarta.	Mej. C. L. Lempe.	Idem, benevens de Fransche taal	24
Padang (Sumatra).	Mej. J. G. A. J. Verhoeff.	Idem.	6
. . . (Celebes).	Mej. H. C. H. Plancken.	Niet opgegeven	6
Bonthain (Celebes).	Ned. Zendelinggenootschap te Rotterdam.	Gewoon lager onderwijs . . . . . . Sedert het overlijden van den zendelingleeraar, aan het hoofd dezer inrigting geplaatst, werd het onderwijs, in afwachting der opening eener gouvernementsschool, tijdelijk voortgezet door een der gouvernements-onderwijzers van Macassar. Ofschoon aanvankelijk meer het onderwijs der inlandsche jeugd op den voorgrond stond, maakten in den laatsten tijd ook vele Europesche kinderen van de school gebruik. In 1865 was hun getal tot 34 geklommen.	58

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE N VAN HET VERSLAG.

N°. 15.

RAMING der Ontvangsten en Uitgaven, zoo in Indie als in Nederland, over 1865.

ONTVANGSTEN.

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
I.	*Verpachtingen.*			
	Hoofdgeld der Chinezen en Maleijers	f 22 026,00		
	Slagten van rundvee, buffels, schapen en geiten	580 620,00		
	Slagten van varkens	105 452,00		
	Het regt om te visschen in de aan het Gouvernement toebehoorende vijvers in de nabijheid der kampong Sambong Java (Macassar)	4 440,00		
	Arak en andere sterke dranken	291 483,00		
	Verkoop van saguweer	16 346,00		
	Inlandsche tabak	142 800,00		
	Inlandsche neringen en bedrijven	141 120,00		
	Waijangs	6 000,00		
	Tolbruggen, sluisgelden, veeren en overtoomen	72 096,00		
	Verschillende kleine middelen, op sommige plaatsen gezamenlijk verpacht wordende	134 368,00		
	De Duizend Eilanden	6 120,00		
	Vogelnestklippen	59 436,00		
	Transporteren	f 1 582 307,00		

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
	Per transport	f 1 582 307,00		
	Kleine lombard	363 665,00		
	Amfioenpacht	11 309 790,00		
	Licentien op de pho- en topho-spelen	378 124,00		
	Nipahout en kreupelbosschen	33 024,00		
	Verkoop van sirie	12 750,00		
	Landtaks op peper.	48 276,00		
	Goudmijnen	14 574,00		
		f 13 742 510,00		f 13 742 510,00
II.	*Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard.*			
	Inkomende en uitgaande regten, waaggelden en pakhuishuur enz.	f 7 650 000,00		
	Consumtieregt bij overvoer over zee van Java-tabak.	104 249,00		
	Belasting op den invoer en verkoop van tabak. . .	10 000,00		
	Haven-, ankerage- en loodsgelden	191 851,00		
	Klein zegelregt	529 520,00		
	Collaterale successien onder de Europeanen en daarmede gelijkgestelde personen	68 061,00		
	Idem onder vreemde Oosterlingen	54 785,00		
	Belasting op de overschrijving van eigendommen en vastigheden	300 715,00		
	5 pct. op de inkomsten der particuliere bazaars . .	5 690,00		
	Tolpoorten en tollen	14 000,00		
	IJkgelden	1 700,00		
	Belastingen op paarden en rijtuigen	219 320,00		
	Recognitien of tributen van inlandsche vorsten. . .	12 160,00		
	Transporteren	f 9 162 051,00	»	f 13 742 510,00

ONTVANGSTEN.

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
	Per transport	f 9 162 051,00	»	f 13 742 510,00
	Hoofdgeld der Chinezen, Maleijers en Parnakans. .	37 790,00		
	Venduregten	601 540,00		
	Belasting op het djatie- en ijzerhout	300,00		
	Inkomsten van 's lands drukkerij	30 500,00		
	Idem der brievenposterij.	347 576,00		
	Idem der paardenposterij	64 927,00		
	Idem der telegraphie	216 000,00		
	Verponding	907 949,00		
	Huistaks	482 630,00		
	Verhuring van vogelnestklippen	3 060,00		
	Verkoop van zout	6 206 723,00		
		f 18 061 046,00		18 061 046,00
III.	*Landelijke inkomsten en cultures.*			
	Ongebouwde, gebouwde eigendommen en tuinen . .	f 11 892 139,00		
	Vischvijvers (tambaks)	218 609,00		
	Vertiening van landerijen, en landerijen aan particulieren afgestaan of verhuurd	273 111,00		
	Restitutie van voorschotten ter zake van landbouw-ondernemingen	217 152,00		
		f 12 601 011,00		12 601 011,00
IV.	*Verkoop van producten en goederen.*			
	Verkoop van koffij.	f 8 093 150,00	f 33 390 600,00	
	» » specerijen	30 726,00	600 000,00	
	Transporteren	f 8 123 876,00	f 33 990 600,00	f 44 404 567,00

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag		Totaal.
		in Indie.	in Nederland.	
	Per transport	f 8 123 876,00	f 33 990 600,00	f 44 404 567,0
	Verkoop van peper.	62 900,00		
	» » vogelnestjes	44 246,00		
	» » tin	10 100,00	5 135 200,00	
	» » houtwerken	150 203,00		
	» » rijst	585 530,00		
	» » arengsuiker.	53 845,00		
	» » suiker	3 951 050,00	11 912 000,00	
	» » indigo	200,00	1 526 730,00	
	» » thee	200,00	542 240,00	
	» » tabak.	»	33 230,00	
	» » cochenille	»		
	» » kaneel	100,00		
	» » diverse goederen.	76 030,00		
	» » Borneosche steenkolen.	»		
	» » opium	1 456 093,00		
	Winst op de assurantie der naar Nederland verzonden wordende producten	»	453 900,00	
		f 14 514 373,00	f 53 593 900,00	68 108 273
V.	*Diverse en buitengewone ontvangsten.*			
	Praauwenveren	f 2 105,00		
	Waterleidingen	2 750,00		
	Verkoop en verhuur van huizen en gronden. . . .	90 000,00		
	Boeten en confiscatien	176 233,00		
	Kadastraal beheer	7 000,00		
	Transporteren	f 278 088,00	»	f 112 512 840,0

ONTVANGSTEN.

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
	Per transport	f 278 088,00	»	f 112 512 840,00
	Cultuurprocenten door de contractanten gestort wegens het te hunner beschikking gelaten product. . . .	56 850,00		
	Restitutie door de regenten van Tjandjoer, Sumadang en Limbangan van een gedeelte der kosten van het personeel bij de groote pakhuizen Tjikao, Karang Sambong en Bandjar	1 150,00		
	Van de sultans van Ternate, Tidore en Badjan, voor aan hen te leveren rijst tegen betaling.	1 080,00		
	Opbrengst van afgekeurde en overtollige goederen en andere onvoorziene inkomsten	183 400,00		
	Idem in Nederland van het tin, in natura als pachtschat te voldoen door de Billiton-maatschappij . .	»	f 37 350,00	
	Contributien voor de burgerlijke pensioenen	167 934,00	7 500,00	
	Contributien van tot het zeewezen van Nederlandsch-Indie behoorende officieren	1 750,00		
	Civile proceskosten.	8 660,00		
	Onderwijs of schoolwezen (schoolgelden van de gouvernements- lagere scholen).	57 970,00		
	Idem (school- en kostgelden van het gymnasium Willem III).	28 920,00		
	Restitutie van in vroegere jaren verleende buitengewone voorschotten	230 000,00		
	Ontvangsten in Nederland, wegens door het Ministerie van Kolonien aan het Indisch bestuur gedane bestellingen	»	2 000,00	
	Registratieregt van pandelingen	7 000,00		
	Ontvangsten wegens bijdragen der regenten en hoofden van Boeleleng en Djembrana in de kosten der vestiging van gouvernements-ambtenaren aldaar. . .	33 000,00		
		f 1 055 802,00	f 46 850,00	
				1 102 652,00
	Transporteren	. . . . . .	. . . . . .	f 113 615 492,00

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
	Per transport	. . . . . .	. . . . . .	f 113 615 492,0
VI.	*Ontvangsten van het Departement van Oorlog.*			
	Nederlandsch-Indisch leger	f 259 283,00	f 2 250,00	
				261 533,0
VII.	*Ontvangsten van het Departement van Marine.*			
	Nederlandsche marine.	f 69 200,00	f 57 000,00	
	Gouvernementsmarine	6 000,00		
	Maritime etablissementen en fabrieken voor de marine en het stoomwezen	139 500,00		
		f 214 700,00	f 57 000,00	
				271 700,0
VIII.	*Geldswaarde van materialen uit den voorraad van het civiel-, militair- en marine-departement te verstrekken, ten behoeve van de verschillende administratien en diensten*	f 2 357 044,00		
				2 357 044,0
				f 116 505 769,0

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
I.	*Inkomsten van den Gouverneur-Generaal en kosten van deszelfs huis.*			
	Inkomsten van den Gouverneur-Generaal en kosten van deszelfs huis	f 260 600,00		
				f 260 600,00
II.	*Hooge collegien en algemeene secretarie.*			
	Raad van Nederlandsch Indie	f 151 200,00		
	Algemeene Rekenkamer	215 520,00		
	Algemeene secretarie	327 643,00		
	Onvoorziene uitgaven	2 000,00		
		f 696 363,00		
				696 363,00
III.	*Departement van Justitie.*			
	Hooggeregtshof	f 243 060,00		
	Hoog militair geregtshof	9 460,00		
	Raden van justitie	412 762,00		
	Criminele en diverse justitiekosten (de landraden er onder begrepen	439 588,00		
	Onvoorziene uitgaven	10 000,00		
		f 1 114 870,00		
				1 114 870,00
IV.	*Gewestelijke besturen en politie.*			
	Gewestelijk bestuur	f 2 736 155,00		
	Algemeene politie	1 128 157,00		
	Districtspolitie	930 857,00		
	Kruis- of residentie-praauwen	31 262,00		
	Djaijang-secars	122 262,00		
	Transporteren	f 4 948 693,00	»	f 2 071 833,00

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
	Per transport	f 4 948 693,00	»	f 2 071 833,00
	Barissans en pradjoerits	241 080,00		
	Gevangenen, kettinggangers en bannelingen	931 679,00		
	Diverse uitgaven voor politie	247 724,00		
	Onvoorziene uitgaven	210 000,00		
		f 6 579 176,00		6 579 176,00
V.	*Eeredienst, kunsten en wetenschappen.*			
	Kosten tot bevordering van kunsten en wetenschappen	f 89 230,00		
	Eeredienst (Christelijke)	522 944,00	f 5 000,00	
	Eeredienst (inlandsche)	10 539,00		
	Onderwijs of schoolwezen	559 377,00	3 000,00	
	Onderwijs of schoolwezen ten dienste van de jeugd onder de inlandsche bevolking	161 707,00		
	Geneeskundige dienst en vaccine	328 090,00		
	Onvoorziene uitgaven	30 000,00		
		f 1 701 887,00	f 8 000,00	1 709 887,00
VI.	*Departement der burgerlijke openbare werken.*			
	Civile gebouwen en waterstaat (personeel)	f 611 460,00		
	Civile gebouwen en waterstaat (materieel)	5 505 176,00	f 202 000,00	
	Verschillende inrigtingen van den waterstaat, steenbakkerijen, brandspuiten en transport-etablissementen	77 365,00		
	Mijnwezen	134 002,00	582,00	
	Stoomwezen	30 860,00		
	Onvoorziene uitgaven	400 000,00		
		f 6 758 863,00	f 202 582,00	6 961 445,00
	Transporteren			f 17 322 341,00

UITGAVEN.

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
	Per transport	. . . . . .	. . . . . .	f 17 322 341,00
VII A.	*Algemeen bestuur.*			
	Departementen van algemeen burgerlijk bestuur (met uitzondering van de directien der cultures en der burgerlijke openbare werken)	f 422 506,00		
	Beheer van 's lands algemeene geldkassen	293 886,00	f 225 000,00	
	Kosten op de verpachtingen	2 436,00		
	» » » belasting van paarden en rijtuigen. .	10 966,00		
	» » den huistaks	20 855,00		
	» » het klein zegel	34 796,00	1 527,00	
	» » 's Heeren geregtigheid en op de collaterale successien	9 151,00	1 000,00	
	Civile haveninrigtingen, loodswezen, bebakening en kustverlichting.	624 491,00		
	Beheer der inkomende en uitgaande regten	586 805,00		
	Kosten op den ijk van maten en gewigten	900,00		
	Kosten der posterijen	1 563 674,00		
	Beheer der openbare verkoopingen	162 228,00		
	Kosten van 's lands drukkerij	82 047,00	6 448,00	
	Beheer van 's lands civile pakhuizen, emballage en gemengde onkosten	423 011,00		
	Renten en aflossingen	10 005,00	10 150 000,00	
	Kosten op het registratieregt van pandelingen . . .	3 500,00		
	Kosten van de telegraphie	369 241,00	10 792,00	
	Kosten op de belasting der troeboek-visscherij te Siak	1 992,00		
	Onvoorziene uitgaven	300 000,00		
		f 4 922 490,00	f 10 394 767,00	
				15 317 257,00
	Transporteren	. . . . . .	. . . . . .	f 32 639 598,00

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
	Per transport	. . . . . .	. . . . . .	f 32 639 598,00
VII B.	*Landbouw, landelijke inkomsten en cultures.*			
	Landbouw, paardenstoeterijen en veefokkerijen . .	f 99 504,00		
	Kosten op de landelijke inkomsten en andere grondlasten.	1 782 637,00		
	Cultures in het algemeen	484 864,00		
	Inkoop en kosten van peper	39 889,00		
	» » » » houtwerken (bosschen) . . .	1 142 391,00		
	» » » » koffij	13 428 170,00		
	» » » » specerijen	680 469,00		
	» » » » suiker	11 048 078,00		
	» » » » indigo	1 376 500,00		
	» » » » thee	61 110,00		
	» » » » goeniezakken.	3 800,00	f 612 000,00	
	» » » » cochenille	37 090,00		
	» » » » kaneel	160 004,00		
	» » » » kina	46 512,00		
	Vosrschotten van landbouwondernemingen	12 250,00		
	Onvoorziene uitgaven	200 000,00		
		f 30 603 268,00	f 612 000,00	31 215 268,00
VII C.	*Inkoop en voortbrenging van verschillende goederen en producten.*			
	Inkoop en kosten van diverse goederen	f 605 000,00	f 323 944,00	
	Kosten op de amfioenpacht en inkoop van amfioen .	766 285,00	581 250,00	
	Inkoop en kosten van vogelnestjes	17 734,00		
	» » » » tin	1 584 188,00	5 175,00	
	Transporteren	f 2 973 207,00	f 910 369,00	f 63 854 866,00

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
	Per transport	f 2 973 207,00	f 910 369,00	f 63 854 866,00
	Kosten van zout	6 262 734,00		
	Inkoop en kosten van rijst	901 000,00		
	» » » » arengsuiker	23 457,00		
	Kosten van stofgoud	1 267,00		
	» » Borneosche steenkolen	134 324,00		
	Kosten op het nemen van proeven met de ontginning van steenkolen, elders dan op Borneo	9 000,00		
	Provisiepenningen aan de factory der Nederlandsche Handelmaatschappij te voldoen op de producten naar Nederland verzonden wordende	140 000,00		
	Onvoorziene uitgaven	500 000,00		
		f 10 944 989,00	f 910 419,00	
				11 855 408,00
VIII.	*Departement van Oorlog.*			
	Kosten van den staf des Gouverneurs-Generaal, den kommandant van het leger en deszelfs adjudant. .	f 65 350,00		
	Tractementen, bureaukosten, fouragegelden, toelagen en verdere kosten voor den generalen staf van het leger, de administratie der armée, de militaire commandanten, de plaatselijke staven, het topographisch bureau het lithographisch etablissement en instrumentmakerswinkel enz.	1 480 668,725	f 31 145,00	
	Tractementen, soldijen, fouragegelden, bureau- en verdere kosten van verschillenden aard voor het wapen der infanterie, de cavalerie, het personeel van den staf en het materieel der artillerie, het corps genie-officieren en het corps sapeurs.	10 990 395,285	685 950,255	
	Kosten der remontepaarden voor de corpsen cavalerie en artillerie	59 800,00		
	Tractementen, soldijen, fouragegelden, bureau- en verdere kosten voor de militaire school te Meester Cornelis, het corps pupillen en het corps muzijkanten.	198 851,89	3 970,00	
	Transporteren	f 12 795 065,90	f 721 065,255	f 75 710 274,00

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
	Per transport	f 12 795 065,90	f 721 065,25^5	f 75 710 27[illegible]
	Tractementen, soldijen, fouragegelden en verdere kosten voor het personeel en de gevangenen bij het militair huis van arrest te Willem I, met de kosten voor de gevangenen in de provoosthuizen en al het daaraan verknochte	59 727,25^5	2 930,00	
	Tractementen, soldijen, fouragegelden, bureau- en verdere kosten voor de geneeskundige dienst met al aan de verzorging der zieken verbonden kosten . . .	2 565 770,48^5	118 828,27^5	
	Kosten der olie voor uitwendige verlichting en die voor de wachten.	35 062,58^5		
	Materieel der genie en al hetgeen geacht kan worden daartoe te behooren.	1 297 687,00	2 690,00	
	Bezoldiging van opvarenden op communicatiepraauwen, mitsgaders de kosten voor de aanschaffing en het onderhoud van praauwen, karren, karbouwen enz., met de verder daaraan verbonden uitgaven . . .	13 250,70		
	Uitrusting en verdere kosten voor mogelijk nieuw opkomende expeditien	500 000,00		
	Raming der in Nederland bij het koloniaal werfdepôt te doene betalingen voor de troepen, bestemd voor of herkomstig van het Indisch leger.	»	1 407 538,40	
	Verschillende uitgaven	134 200,00	3 400,00	
	Tractementen voor officieren op non-activiteit . . .	7 006,67		
	Instructeurs bij inlandsche corpsen, inlandsche officieren door het militair departement betaald wordende, inspectie der schutterijen.	18 111,47^5		
	Buitengewone geniewerken	1 145 078,00	51 064,00	
	Onvoorziene uitgaven	250 000,00		
		f 18 820 960,07	f 2 307 515,93	
IX.	*Departement van Marine.*			21 128 47[illegible]
	Kosten der administratie	f 738 264,00		
	Materieel der zeemagt en van de maritime etablissementen, de fabriek voor de marine en het stoomwezen daaronder begrepen	2 352 144,00	f 725 319,00	
	Transporteren	f 3 090 408,00	f 725 319,00	f 96 838 75[illegible]

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederlaud.	Totaal.
	Per transport	f 3 090 408,00	f 725 319,00	f 96 838 750,00
	Personeel	3 023 593,00	22 363,00	
	Verschillende uitgaven	72 747,00	23 078,00	
	Gratificatien	3 000,00		
	Onvoorziene uitgaven	200 000,00		
		f 6 389 748,00	f 770 760,00	7 160 508,00
X.	*Pensioenen, personele toelagen, non-activiteits-tractementen, wachtgelden en verloftractementen.*			
	Civile pensioenen	f 341 000,00	f 475 000,00	
	Militaire pensioenen	630 000,00	930 000,00	
	Inlandsche pensioenen	210 000,00		
	Pensioenen aan weduwen van civile, militaire en inlandsche personen	100 000,00	7 000,00	
	Personele toelagen	75 000,00		
	Non-activiteitstractementen en wachtgelden	162 000,00		
	Verloftractementen.	40 000,00	460 000,00	
	Onvoorziene uitgaven	10 000,00		
		f 1 568 000,00	f 1 872 000,00	3 440 000,00
XI.	*Kosten van onderscheiden aard.*			
	Hofhouding van inlandsche vorsten, schadeloosstellingen en gratificatien aan dezelve en aan inlandsche grooten	f 2 031 780,00		
	Onderhoud van inlandsche gezanten, grooten en staatsgevangenen	171 500,00		
	Geschenken aan inlandsche vorsten en grooten . .	15 399,00	f 39 290,00	
	Godshuizen en gestichten van weldadigheid	196 520,00		
	Transporteren	f 2 415 199,00	f 39 290,00	f 107 439 258,00

Hoofdstuk.	OMSCHRIJVING.	Bedrag in Indie.	Bedrag in Nederland.	Totaal.
	Per transport	f 2 415 199,00	f 39 290,00	f 107 439 258,[illegible]
	Kosten der ambachtskwartieren	34 708,00		
	Buitengewone voorschotten, welke niet binnen hetzelfde dienstjaar worden teruggegeven	80 000,00		
	Publieke feesten	21 066,00		
	Civile reis- en transportkosten uit en naar Nederland	203 500,00	10 000,00	
	Civile reis- en transportkosten in Indie	107 500,00		
	Gratificatien	15 000,00		
	Uitgaven door het Ministerie van Kolonien in Indie te doen	»	100 000,00	
	Uitgaven in Indie, wegens door het Ministerie van Kolonien aan het Indisch Bestuur te doene bestellingen als anderzins	2 600,00		
	Riddersoldijen	10 000,00		
	Kosten van diverse opnamen	15 880,00		
	Onvoorziene uitgaven	100 000,00		
		f 3 005 453,00	f 149 290,00	3 154 743,[illegible]
XII.	*Onvoorziene uitgaven*	f 500 000,00	»	500 000,[illegible]
				f 111 094 001,[illegible]

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE O VAN HET VERSLAG.

N°. 16.

LIJST der voornaamste landswerken, die in 1865 zijn voltooid, voortgezet of ondernomen (en nog niet voltooid).

I. Onder de belangrijke in 1865 tot *voltooijing* gebragte werken kunnen worden genoemd:

Civile gebouwen.

Bantam. Bouw van een telegraafkantoor te Anjer en van een poststation te Tjikandie;

Batavia. Inrigten van een gebouw op Parapattan tot tijdelijk meteorologisch en magnetisch observatorium te Batavia; bouw van een nieuw postkantoor te Weltevreden; zware herstellingen aan de gevangenis te Weltevreden; bijbouwingen, verbeteringen en veranderingen aan het gebouw van het Hooggeregtshof aldaar.

Buitenzorg. Zware herstellingen aan het paleis te Buitenzorg.

Cheribon. Daarstelling eener controleurswoning met bijgebouwen te Radja-Galoe; bouw van eene gevangenis met wachtkamers en cipierswoning te Indramaijoe.

Soerabaija. Bouw van een krankzinnigengesticht bestemd voor Europeanen en inlanders nabij het hospitaal Simpang, (1) van eene nieuwe pradjoerits-kazerne te Modjokerto; herstellingen aan de regentswoning te Grissee.

Banjoewangie. Bouw van eene adsistent-residentswoning te Banjoewangie en van een telegraafkantoor met woning voor den chef aldaar.

Banjoemas. Daarstelling van bijgebouwen aan de controleurswoning te Poerwokerto.

Bagelen. Bouw van eene nieuwe regentswoning en van bijgebouwen aan de controleurswoning te Koeto-Ardjo; van eene administrateurswoning te Karang-Bollang en van eene nieuwe adsistent-residentswoning te Wonosobo; zoomede van bazaarloodsen te Prembon.

Kadoe. Bouw van een telegraafkantoor te Magelang.

Madioen. Bouw eener adsistent-residentswoning te Ngawie.

(1) Tot de oprigting van dit gesticht was in Februarij 1863 besloten, ter voorziening in de onvoldoende ruimte, die het hospitaal voor de verpleging van krankzinnigen aanbood. Een tweetal deskundigen, in het laatst van 1866 met dat doel naar Java vertrokken, en in Februarij 1867 aldaar aangekomen, houden zich onledig met het ontwerpen der noodige regelingen, zoowel voor de oprigting van centrale gestichten, als voor de verbetering van het krankzinnigenwezen op Java in het algemeen. De bouw eener eerste centrale inrigting kan spoedig worden te gemoet gezien.

Kedirie. Bouw van een schoolgebouw met onderwijzerswoning te Kedirie.

Pasoeroean. Bouw van kantoren voor den adsistent-resident enz., benevens geldkamer te Malang.

Gouvernement van Sumatra's Westkust. Bouw van eene geldkamer en een postbureau te Padang.

Lampongsche districten. Bouw van eene residentswoning te Telok-Betong.

Banka. Bouw van logeergebouwen bij de residentswoning te Muntok.

Gouvernement van Celebes. Bouw van eene loods bij het ijzeren zeehoofd te Macassar.

Banda. Vergrooting van het bannelingshospitaal te Neira; bouw van een locaal voor de zittingen van den raad van justitie en van een pakhuis voor den opslag van natte waren aldaar.

Menado. Bouw van een schoollocaal met onderwijzerswoning te Menado.

Bruggen, wegen en waterstaatswerken in het algemeen belang.

Batavia. Herstellingen, voorzieningen en gedeeltelijke vernieuwingen aan kaaimuren en beschoeijingen ter hoofdplaats; uitdieping van het havenkanaal; maken van een permanent bassin voor het dokken van gouvernementsvaartuigen.

Cheribon. Verbetering van den grooten weg in de Europesche wijk ter hoofdplaats; vernieuwing der brug Tjisambeng in den grooten postweg van Cheribon naar Karang-Sambong; maken van 200 strekk. ellen kaaimuur langs het strand voor de nieuwe zoutpakhuizen ter hoofdplaats; bouw eener brug over de Tjideres in den grooten postweg van Cheribon naar Tagal; herstellingen aan een dertiental bruggen in de residentie Cheribon.

Tagal. Het in behoorlijken staat van waterloozing brengen der gronden bezuiden den postweg naar Brebes.

Pekalongan. Vernieuwing van den kaaimuur langs de Pekalonganrivier in de Chinesche wijk; maken van een kaaimuur ter hoofdplaats.

Rembang. Bouw van een steenen boogbrug over de rivier Karang-Dowo.

Soerabaija. Maken van eene beweegbare klep aan de brug te Djerebeng; idem, benevens zware herstellingen aan de brug te Wonokromo.

Bagelen. Bouw van eene nieuwe boogbrug over de rivier Kedong-Tawon; verbetering van den weg van Selonegoro naar Sawangan.

Madioen. Bouw van een tweetal bruggen

Patjitan. Daarstelling van een permanent los- en laadhoofd te Koetjoer.

Kedirie. Bouw van eene dubbele steenen brug over de rivier Kras; van eene steenen boogbrug over de rivier Ngempell en van eene houten brug met steenen pijlers te Mekikis.

Gouvernement van Sumatra's Westkust. Daarstelling van 50 strekk. ellen kaaimuur.

Banka. Bouw van eene brug in de kampong Baroe.

Bakens en verkenningsteekens.

Bantam. Bouw van een steenen vuurtoren op Java's 4de punt in straat Sunda.

Waterstaatswerken met de cultures in betrekking staande.

Cheribon. Verbreeden en uitdiepen van het afwateringskanaal te Karang-Ampel (afdeeling Indramaijoe); verbreeden der waterleiding en het graven eener nieuwe leiding uit de rivier Tjideres (afdeeling Madjalengka); maken van eene waterleiding uit de Tjisanggarong nabij Waled.

Bagelen. Graven der waterleiding uit de Kedong-Bener.

Cultuurgebouwen.

Cheribon. Bouw van een koffij-inkooppakhuis te Tjigaloegoes (afdeeling Galoe).

Pasoeroean. Bouw van een koffijpakhuis te Batoe.

Zoutpakhuizen.

Cheribon. Bouw van 2 zout-depôtloodsen te Errettan (afdeeling Indramaijoe); idem van 2 zout-doorvoerpakhuizen te Indramaijoe en 2 nagenoeg voltooid.

Bagelen. Bouw van een nieuw zout-verkooppakhuis te Boebootan.

Pasoeroean. Bouw van een zout-verkooppakhuis te Kepandjen (afdeeling Malang).

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Bouw van een zout-verkooppakhuis te Kwala-Kapoeas en van een dito te Kahaijan.

Marinewerken.

Batavia. Bouw van 5 nieuwe blokken woningen voor de werklieden en koelies bij het marine-etablissement op Onrust; vernieuwing van 227 strekk. ellen kaaimuur aan de zuidzijde van dat eiland; idem van 122 ellen oeververdediging achter het in aanbouw zijnde kettinggangerskwartier te Onrust.

II. Wijders heeft de *voortzetting* plaats gehad van de navolgende in 1864 of vroeger geautoriseerde belangrijke werken, welke onder ultimo December 1865 nog niet waren voltooid.

Civile gebouwen.

Bantam. Bouw van eene adsistent-residentswoning te Rangkas-Betong en van eene regentswoning te Pandeglang.

Preanger regentschappen. Bouw van eene residentswoning te Bandong.

Cheribon. Bouw van eene regentswoning te Tjiamies.

Tagal. Bouw van eene gevangenis te Pamalang en van eene regentswoning te Brebes.

Samarang. Bouw eener nieuwe regentswoning met bijgebouwen te Poerwodadie.

Rembang. Bouw van bijgebouwen en logeerkamers bij de regentswoning te Blora.

Soerabaija. Bouw eener nieuwe regentswoning en pendoppo te Lamongan.

Bezoekie. Bouw van eene adsistent-residentswoning te Bodowosso, en van een adsistent-residentskantoor aldaar en te Sitoe-Bondo.

Banjoewangie. Herstellingen, verbeteringen enz. aan de regentswoning te Banjoewangie.

Banjoemas. Zware herstellingen aan het residentiehuis te Banjoemas; bouw van eene adsistent-residentswoning met bijgebouwen te Probolingo.

Bagelen. Daarstelling van nieuwe logeergebouwen met bijgebouwen op het regentserf te Poerworedjo; bouw eener nieuwe regentswoning te Wonosobo.

Kadoe. Bouw van eene pradjoerits-kazerne te Temangoeng.

Soerakarta. Bouw van een poststal met ziekenstal te Soerakarta.

Madioen. Bouw van eene regentswoning te Magettan.

Patjitan. Vernieuwing van het hoofdgebouw der controleurswoning te Pangool.

Kedirie. Zware herstellingen aan de regentswoningen te Berbek en Toeloong-Agoong; bouw van nieuwe regentswoningen te Kedirie, Blitar en Trengalek.

Lampongsche districten. Bouw van een residentie-kantoor te Telok-Betong.

Palembang. Bouw van eene onderwijzerswoning te Palembang; daarstelling van gebouwen voor het civiel etablissement te Moeara-Doea en Batoe-Radja.

Banka. Bouw van bijgebouwen bij het residentiehuis te Muntok.

Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo. Bouw van een pakhuis tot berging van vivres enz. te Bandjermasin en van een residentie-kantoor met geld- en wachtkamer aldaar.

Gouvernement van Celebes. Daarstelling van bijgebouwen bij de controleurswoningen te Bonthain en Boelekomba; bouw van gevangenissen te Balangnipa en Boelekomba; idem van eene adsistent-residentswoning met bijgebouwen te Balangnipa en van eene controleurswoning te Saleijer.

Amboina. Bouw van een kettinggangerskwartier te Amboina.

Banda. Vernieuwen, vergrooten enz. van het kettinggangerskwartier te Neira.

Ternate. Uitbreiding van het kettinggangerskwartier.

Bruggen, wegen en waterstaatswerken in het algemeen belang.

Bantam. Vernieuwingen aan kaaimuur en havenhoofden te Anjer.

Batavia. Bouw van 1785 strekk. ellen kaaimuur langs de oevers van het havenkanaal; herstellingen en vernieuwingen aan kaaimuren; verbeteren en versterken van het Ooster- en verlenging van het Westerhavenhoofd; aanleg van een nieuwen militairen weg van Buitenzorg naar de Preanger regentschappen.

Tagal. Bouw der brug Maribaija.

Pekalongan. Vernieuwing van een tweetal bruggen; bouw van een houten brug over de rivier Sambong.

Samarang. Bekaden der Samarangsche rivier ter hoofdplaats; graven van kanalen rondom het terrein der houtstapelplaats te Samarang; vernieuwing der brug over de rivier Sengoredjo.

Rembang. Bouw van bruggen over de rivieren Tadja, Bloembangan en Blobo, benevens van vier andere bruggen; boring van een artesischen put ter hoofdplaats.

Soerabaija. Voorzieningen en herstellingen aan de dijken der Soerabaija-rivier nabij de hoofdplaats; bouw van eene houten brug over de rivier Lamong; verlenging (met 1800 el) van den dijk bovenstrooms der brug te Wonokromo.

Banjoewangie. Bouw van eene brug over de haven ter hoofdplaats.

Banjoemas. Bouw van eene steenen boogbrug over de rivier Blimbing.

Bagelen. Openen van het Wawar-kanaal; doorgraven van het Ketawong-kanaal; bouw van drie nieuwe bruggen.

Kadoe. Bouw van een drietal bruggen.

Madioen. Bouw der brug Gemah.

Patjitan. Daarstelling van een permanent los- en laadhoofd te Djocotro (Pangool); idem van eene houten jukbrug over de Patjitansche rivier.

Gouvernement van Sumatra's Westkust. Bouw van eene houten brug met steenen landhoofden te Pandjalinan en te Oedjong-Karang.

Benkoelen. Aanleg van een weg van Benkoelen naar de Poeloe-baai.

Gouvernement van Celebes. Bouw van een open laad- en loshoofd op het eiland Kambing in de baai van Bima; idem van eene brug over de waterleiding van Baroea in den weg van Maros naar Segirie.

Timor. Bouw van een gedeelte van den kaaimuur en van eene zeewering te Koepang.

Bakens en verkenningsteekens.

Banka. Maken van eene strandverdediging aan de westzijde van de landtong Tandjong-Kalean.

Waterstaatswerken met de cultures in betrekking staande.

Tagal. Daarstelling van irrigatie-werken in de afdeeling Brebes.

Bezoekie. Daarstelling van waterwerken te Sitoebondo (afdeeling Panaroekan).

Cultuur-gebouwen.

Bantam. Bouw van een koffijpakhuis, pel- en sorteerloods te Baros.

Preanger regentschappen. Bouw van koffijpakhuizen te Tjikao.

Banjoemas. Bouw van een koffij- tevens kaneelpakhuis te Tjindaja.

Bagelen. Bouw van een nieuw koffijpakhuis te Kali-Gesing.

Zoutpakhuizen.

Preanger regentschappen. Zware herstellingen aan het zoutpakhuis te Bandong.

Cheribon. Bouw van een vierde zoutpakhuis ter hoofdplaats.

Rembang. Bouw van zoutpakhuizen te Paradessie.

Soerabaija. Bouw van 12 permanente zout-depôtpakhuizen te Grissee.

Probolingo. Bouw van 2 zout-verkooppakhuizen te Bremie en een te Lemadjang.

Bezoekie. Bouw van zoutpakhuizen te Bondowosso en te Kalitikoes (afdeeling Panaroekan).

Bagelen. Bouw van een houten pakhuis te Koetoardjo en van een zout-depôtpakhuis te Karang-Anjar en te Wonosobo.

Palembang. Bouw van 3 nieuwe zoutpakhuizen.

Marine-werken.

Batavia. Bouw van een verblijfgebouw op het marine-etablissement op Onrust voor officieren van aldaar in reparatie liggende oorlogsvaartuigen; maken en herstellen van kaaimuren ter verdediging van den zuidelijken oever van het eiland Onrust.

III. Onder de belangrijke werken, welke in 1865 zijn *ondernomen*, zonder met het einde van dat jaar tot voltooijing te zijn gebragt, kunnen eindelijk worden vermeld:

Civile gebouwen.

Batavia. Maken van eene fundering voor een op te stellen ijzeren loskraan bij 's lands pakhuizen; bouw van een nieuw taxatie-pakhuis met rails en daarbij behoorende wagens ten behoeve van het departement der in- en uitgaande regten; herstelling van een ijzeren loskraan; oprigting van zes nieuwe poststations om de west, respectivelijk te Pesing, Kedawong, Sentrel, Tjihadak, Betong en te Tangerang; uitbreiding van en inwendige veranderingen in het gebouw thans gebezigd wordende tot bureau der Algemeene Rekenkamer; daarstelling van een gebouw ten behoeve van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen; herstellingen aan twee koffijpakhuizen te Moeara-Gembong; bouw van een nieuw koffijpakhuis en herstellingen en vernieuwingen aan de gebouwen uitmakende den zoogenaamden »Grooten Boom".

Preanger regentschappen. Zware herstellingen aan het poststation te Tjiandjoer.

Cheribon. Bouw van eene gevangenis ter hoofdplaats.

Tagal. Bouw van eene pradjoerits-kazerne te Brebes.

Samarang. Vernieuwing der bijgebouwen van de controleurswoning te Poerwodadie; werken aan het telegraphie-gebouw; bouw van eene schoutswoning te Kampong-Baroe.

Rembang. Bouw van een nieuw residentiehuis.

Soerabaija. Verplaatsing van de bureau-localen van den controleur der inkomende en uitgaande regten; bouw eener adsistent-residentswoning met bijgebouwen te Bawean.

Madura. Bouw van eene regentswoning te Pamakassan.

Banjoemas. Zware herstellingen aan het hoofdgebouw der adsistent-residentswoning te Bandjar-Negara; inrigten van een particulier huis tot telegraaph-kantoor.

Benkoelen. Zware herstellingen, verbeteringen enz. aan de algemeene pakhuizen.

Banka. Verbeteringen aan het residentshuis te Muntok.

Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo. Bouw van eene gevangenis te Martapoera en Amoenthaij.

Menado. Bouw van een kosthuis met woning voor den regent bij de school voor zonen van inlandsche hoofden te Tondano.

Bruggen, wegen en waterstaatswerken in het algemeen belang.

Batavia. Maken van eene wegsverlegging ter hoofdplaats; uitbaggering van een gedeelte der rivier van Batavia; vernieuwing van de houten brug met steenen landhoofden, gelegen nabij paal 26 in den weg van Batavia naar Krawang; zware herstellingen en vernieuwingen aan de sluis achter het kettinggangerskwartier op Molenvliet.

Buitenzorg. Bouw van eene steenen brug over de rivier Tjiboeloe en van eene steenen brug en duiker over de Tjinagara; bouw van eene tweede duiker nabij Srogol in den nieuwen militairen weg.

Cheribon. Maken van 460 strekk. ellen kaaimuur langs den noordelijken oever der rivier Pabean; bouw van eene brug over de Tjimoentoer.

Samarang. Verbeteringen aan het staketsel van de gemaakte tijdelijke geul door de zandbank vóór de Samarangsche rivier; bouw van eene steenen brug te Sroewen (afdeeling Salatiga).

Japara. Bouw van eene houten brug met steenen landhoofden te Troentoeng.

Rembang. Bouw van eene steenen boogbrug over de rivier Laggoon.

Soerabaija. Bouw eener houten brug over de rivier Mandjar (afdeeling Grissee); idem van eene houten brug over de Kedirie-rivier.

Banjoemas. Daarstelling van een ijzeren paalhoofd te Tjilatjap.

Kedirie. Bouw van eene houten brug met steenen landhoofden en pijlers over de rivieren Ngasinan en Podjok.

Gouvernement van Sumatra's Westkust. Maken van een nieuw landhoofd bij de brug te Oedjoeng-Karang.

Bakens en verkenningsteekens.

Gouvernement van Celebes. Daarstelling van vier steenen bakens in den Spermunde-Archipel.

Waterstaatswerken met de cultures in betrekking staande.

Batavia. Verbreeding van de leiding uit de Bantam-rivier bij Tjilientjieng.

Cheribon. Verhooging der muren van de sluis in het kanaal Pradja-Goemudang (afdeeling Indramaijoe).

Samarang. Maken van naaldstuwen in het Wester-kanaal van Glapan.

Soerabaija. Herstellingen aan den val in den regter dijk te Melirip.

Cultuurgebouwen.

Banjoemas. Bouw van een koffijpakhuis te Bandjar-Negara.

Bagelen. Bouw van een koffijpakhuis te Selonegoro, en van een te Koewarassan.

Kadoe. Bouw van een koffij-inkooppakhuis te Malebo.

Patjitan. Bouw van een koffij-inkooppakhuis te Tegolombo (district Semanten).

Menado. Bouw van een koffijpakhuis te Belang.

Zoutpakhuizen.

Bantam. Bouw van twee zout-hoofddepôtpakhuizen te Tanara en van een zout-verkooppakhuis te Laboean.

Cheribon. Bouw van een zout-verkooppakhuis te Tjiledoek.

Banjoemas. Bouw van een zoutpakhuis.

Kadoe. Bouw van zout-verkooppakhuizen te Grabak, Krassak en te Ngadiredjo; zware herstellingen aan het pakhuis te Temangoeng.

Madura. Bouw van tien zout-depôtloodsen te Sampang en van elf dergelijke loodsen te Boender.

Bezoekie. Bouw van zoutpakhuizen te Bondowosso en Panaroekan.

Benkoelen. Bouw van een zoutpakhuis te Seloema.

Marinewerken.

Soerabaija. Bouw van zes permanente steenkolenloodsen met steigers, kolenwagens enz. op het marine-etablissement te Soerabaija.

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **P** VAN HET VERSLAG.

N°. 17.

AANTOONING VAN DE UITKOMSTEN

DER

RIJSTCULTUUR OP JAVA EN MADURA,

MET UITZONDERING VAN DE GEWESTEN

BATAVIA, BUITENZORG, SOERAKARTA EN DJOKDJOKARTA,

gedurende het jaar 1865.

GEWESTEN.	Getal dessa's en kampongs.			Getal landbouwende huisgezinnen met velden.	Uitgestrektheid ontgonnen bouwland, zonder eenige uitzondering, in bouws van 500 vierkante rhijnlandsche roeden.			door de
	Met velden voor den landbouw.	Zonder velden.	Te zamen.		Velden die van levend water kunnen worden voorzien.	Velden die niet van levend water kunnen worden voorzien, of van den regen afhankelijk zijn.	Te zamen.	voor het Gouvernement.
Bantam	1 816	»	1 816	103 823	*d* 43 225	*d* 48 973	92 198	»
Krawang	160	3	163	8 989	*e* 8 022	*e* 14 050	22 072	»
Preanger regentsch.	3 414	153	3 567	115 295	121 240	48 066	169 306	»
Cheribon	1 169	19	1 188	96 596	*e* 187 490	*e* 166 161	353 651	4 424
Tagal	971	52	1 023	60 917	72 145	29 895	102 040	3 050
Pekalongan	1 382	75	1 457	49 411	48 477	7 023	55 500	1 600
Samarang	2 424	329	2 753	116 498	*f* 122 755	*g* 126 595	249 350	2 100
Japara	1 212	119	1 331	88 979	60 590	64 214	124 804	4 569
Rembang	1 945	118	2 063	93 527	*e* 34 610	*e* 127 108	161 718	400
Soerabaija	4 673	334	5 007	139 415	*f* 111 941	*g* 137 609	*h* 249 550	8 080
Pasoeroean	1 706	63	1 769	67 203	64 119	33 677	97 796	6 145
Probolingo	549	»	549	48 725	41 707	29 600	71 307	4 973
Bezoekie	551	12	563	54 286	48 380	21 880	70 260	2 000
Banjoewangie	163	»	*a* 163	5 476	8 468	2 254	10 722	»
Banjoemas	1 360	5	1 365	*b* 80 958	73 807	58 870	132 677	2 991
Bagelen	2 609	14	2 623	127 587	114 929	55 617	170 546	5 132
Kadoe	3 490	40	3 530	91 593	31 165	21 761	52 926	»
Madioen	1 233	46	1 279	54 190	93 832	34 498	128 330	2 056
Patjitan	280	7	287	12 300	3 205	25 643	28 848	»
Kedirie	1 300	30	1 330	59 980	*f* 53 091	*g* 39 029	92 120	1 096
Madura	161	19	180	*c* 12 667	*f* 19 201	*g* 42 454	61 655	400
Te zamen	32 568	1438	34 006	1 538 415	1 362 399	1 134 977	2 497 376	49 824
In 1864 was het cijfer.	32 628	1310	33 938	1 541 818	1 378 038	1 090 863	2 468 901	56 117
Geeft nu meer	»	128	68	»	»	44 114	28 475	»
Geeft nu minder	60	»	»	3 403	15 639	»	»	6 293

…gestrektheid welke hiervan … bevolking is beplant: met padie.	met aardvruchten of andere gewassen.	onbeplant is gebleven.	Opbrengst der velden door de bevolking met padie beplant, in pikols van 100 katties (125 Amst. pond). Te zamen.	Gemiddeld per bouw.
i 85 449	4 052	2 697	1 586 280	20.96
13 416	„	*hh* 8 656	175 009	13.12
k 145 016	*x* 75 285	2 369	3 772 733	27.57
165 804	8 398	*ii* 175 025	2 896 851	17.47
l 94 093	1 192	3 705	2 779 154	31.96
m 41 969	*ij* 5 602	6 329	460 795	12.63
207 069	13 738	26 443	3 386 394	16 35
n 96 491	11 487	12 257	1 239 174	13.42
o 138 119	*z* 51 327	5 724	1 238 334	9.63
p 212 364	19 870	9 236	2 277 929	11.70
57 744	30 232	3 677	2 388 654	41.36
q 36 447	29 600	287	1 057 754	29.10
r 51 852	*aa* 19 415	491	2 064 809	39.84
s 8 173	2 254	295	323 880	40.00
102 973	*bb* 7 002	20 941	1 478 824	14.36
t 118 797	*cc* 48 671	12 790	2 813 363	24.26
u 38 364	*dd* 14 035	641	821 025	21.76
v 95 986	14 196	16 092	2 351 084	24.82
w 16 680	10 557	1 611	246 232	18.47
67 736	*ee* 12 303	11 327	2 022 077	29.85
8 774	13 086	39 395	175 446	20.00
1 801 316	*ff* 392 302	359 988	35 555 801	*kk* $20^{1}/_{2}$
1 775 639	*gg* 347 272	354 553	33 539 438	*kk* $20^{1}/_{10}$
25 677	45 030	5 435	2 016 363	$^{4}/_{10}$
„	„	„	„	„

A A N M E R K I N G E N.

a. Verminderd, aangezien in vroegere jaren hieronder tevens voorkwamen de wijken van Europeanen, Chinezen, Arabieren enz.

b. In 't vorig Verslag werd opgegeven het aantal landbouwende huisgezinnen in 't algemeen, thans zijn alleen opgebragt de landbouwende huisgezinnen met velden. Van daar het verschil met het cijfer van 1864.

c. Het verschil met de opgaaf in 't vorig Verslag is hieraan toe te schrijven, dat toen stond uitgetrokken het aantal huisgezinnen zonder eenige uitzondering.

d. Het groote verschil met 1864 is toe te schrijven aan verbeterde opgaven.

e. In den staat over 1864 waren in kolom 6 ten onregte opgenomen alle sawahs (ook die, welke uitsluitend van den regen afhankelijk zijn) en thans alleen de bewaterbare, dat zijn die, welke van levend water kunnen worden voorzien.

f. Vermeerderd door overgang van kolom 7.

g. Verminderd door overgang tot kolom 6.

h. Verminderd ten gevolge van het bezigen van velden tot andere doeleinden, kampongs, begraafplaatsen enz.

i.	Waarvan	9 778	bouws	zijn	mislukt.
k.	„	6 184	„	„	„
l.	„	7 143	„	„	„
m.	„	5 498	„	„	„
n.	„	4 196	„	„	„
o.	„	9 648	„	„	„
p.	„	17 666	„	„	„
q.	„	94	„	„	„
r.	„	30	„	„	„
s.	„	76	„	„	„
t.	„	2 853	„	„	„
u.	„	642	„	„	„
v.	„	1 286	„	„	„
w.	„	3 352	„	„	„
	Te zamen	68 446	bouws mislukt.		

ij. Bovendien 242 bouws met padie en 17 306 bouws met andere gewassen voor de 2de maal beplant.

x. Waaronder 51 364 bouws eerst met padie beplant geweest en dus ook voorkomende onder kolom 10.

z.	Waaronder	33 852	bouws	als	voren.
aa.	„	3 498	„	„	„
bb.	„	1 230	„	„	„
cc.	„	14 844	„	„	„
dd.	„	114	„	„	„
ee.	„	1 152	„	„	„
ff.	„	106 054	„	„	„
gg.	„	98 692	„	„	„

hh. Hieronder begrepen de mislukte velden.

ii. Waaronder 10 067 bouws niet geslaagde velden.

kk. Berekend over den geheelen aanplant, komt de gemiddelde opbrengst per bouw te staan op $19^{74}/_{100}$ pikol tegen $18^{89}/_{100}$ pikol in 't vorig jaar.

kk. Bij deze bouwsgewijze berekening zijn, in afwijking van de opgaven bij het vorig Verslag, toen de geheele aanplant in aanmerking was genomen, de mislukte velden buiten beschouwing gelaten.

GEWESTEN.	Gemiddelde marktprijs van den pikol padie in 1865.		Bedrag van der land
	Hoogste prijzen.	Laagste prijzen.	Van velden door de bevolking voor het Gouvernement beplant.
Bantam	f 3,00	f 2,00	»
Krawang	3,60	1,50	»
Preanger regentschappen	2.71	1,68	»
Cheribon	3,10	2,15	f 30 420,00
Tagal	4,50	2,00	26 000,00
Pekalongan	5,33	2,96	15 000,00
Samarang	4,61	2,71	17 800,00
Japara	6,00	2,50	45 559,00
Rembang	6,50	2,50	4 100,00
Soerabaija	7,00	4,50	109 349,00
Pasoeroean	3,97	2,11	89 937,00
Probolingo	5,00	2,00	84 652,50
Bezoekie	3,65	2,60	31 121,00
Banjoewangie	3,25	2,75	»
Banjoemas	3,75	3,00	122 386,00
Bagelen	4,30	2,93	15 340,00
Kadoe	4,24	3,08	»
Madioen	5,23	3,10	2 995,00
Patjitan	4,50	2,50	»
Kedirie	4,80	3,10	12 963,00
Madura	2,50	1,00	2 803,00
Te zamen	f 4,36	f 2,50	f 610 425,50
In 1864 was het cijfer	4,37	2,62	539 503,25
Geeft nu meer	»	»	f 70 922,25
Geeft nu minder	f 0,01	0,12	»

den geheelen onzuiveren aanslag renten op het gewas in 1865.		Uitgestrektheid nieuw ontgonnen sawah-velden gedurende 1865, in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	*AANMERKINGEN.*
Van velden door de bevolking voor eigen cultuur beplant.	Te zamen.		
f 630 109,00	f 630 109,00	238	*a.* Hieronder wegens vrijgestelde landrente f 35 757,66.
55 770,00	55 770,00	463	*b.* Als voren f 31 233,33.
"	"	5 682	
842 992,00	873 412,00	878³/₄	
514 789,00	540 789,00	1 342³/₄	
234 988,34	249 988,34	20	
945 919,83	963 719,83	269	
408 624,00	454 183,00	212	
632 345,00	636 445,00	356³/₄	
1 244 342,00	1 353 691,00	2 908	
885 362,00	975 299,00	425	
626 440,50	711 093,00	421	
689 852,00	720 973,00	569	
"	"	51	
461 123,00	583 509,00	170	
882 878,50	898 218,50	365¹/₂	
612 742,00	612 742,00	305¹/₂	
381 080,85	384 075,85	91	
58 744,00	58 744,00	"	
380 028,00	392 991,00	3 310³/₄	
76 168,75	78 971,75	271	
f 10 564 298,77	*a* f 11 174 724,27	18 350	
10 101 281,57	*b* 10 640,784,82	14 963¹/₂	
f 463 017,20	f 533 939,45	3 386¹/₂	
"	"	"	

TWEEDE ZITTING 1867—1868.—**58.**

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE Q VAN HET VERSLAG.

N°. 18.

AANTOONING VAN DE TEELT

VAN DE

KLAPPERBOOMEN OP JAVA EN MADURA,

IN

BATAVIA, SOERAKARTA EN DJOKDJOKARTA,

over het jaar 1865.

GEWESTEN.	Aanwezig getal klapperboomen op 1°. Januarij 1865. (a)			Gedurende 1865 zijn:	
	Vruchtdragende.	Jonge.	Totaal.	Uitgestorven of uitgeroeid.	Bijgeplant.
Bantam	534 663	666 273	1 200 936	31 643	67 884
Buitenzorg	77 971	109 734	187 705	5 027	7 474
Krawang.	26 569	62 776	89 345	3 898	9 930
Preanger regentschappen . . .	426 940	1 132 950	1 559 890	92 142	115 308
Cheribon	378 130	598 234	976 364	26 463	48 442
Tagel	384 359	644 452	1 028 811	24 918	28 813
Pekalongan	262 059	245 866	507 925	9 725	41 438
Samarang	582 218	1 062 805	1 645 023	55 514	79 278
Japara	481 218	517 174	998 392	30 991	52 984
Rembang.	685 701	1 791 692	2 477 393	130 956	291 773
Soerabaija	700 847	1 617 162	2 318 009	155 218	304 509
Pasoeroean	243 621	734 396	978 017	18 836	50 049
Probolingo	376 931	357 072	734 003	15 445	43 677
Bezoekie	439 461	577 968	1 017 429	41 041	89 481
Banjoewangie	68 569	104 627	173 196	1 175	2 006
Banjoemas	591 167	729 280	1 320 447	16 967	76 481
Bagelen	1 252 439	1 118 119	2 370 558	37 305	299 461
Kadoe.	221 494	368 396	589 890	4 229	22 493
Madioen	248 429	886 432	1 134 861	8 833	159 416
Patjitan	157 138	228 035	385 173	5 592	17 880
Kedirie	340 015	416 631	756 646	32 276	78 792
Madura (afdeeling Pamakassan).	44 378	60 855	105 233	2 449	5 632
Te zamen. .	8 524 317	14 030 929	22 555 246	750 643	1 893 201

Aanwezig getal klapperboomen op ultimo December 1865.			Gemiddelde prijzen.		AANMERKINGEN.
Vruchtdragende.	Jonge.	Totaal.	Klappers per 100 stuks.	Klapper-olie per pikol.	
552 540	684 637	1 237 177	f 4,50	f 30,00	
75 288	114 864	190 152	3,50	30,00	
28 868	66 509	95 377	*b.* »	*b.* »	
438 386	1 144 670	1 583 056	4,70	*c.* 6,46	
399 674	598 669	998 343	6,30	37,50	
397 654	637 673	*d.* 1 035 327	5,25	39,00	
263 799	275 839	539 638	5,00	36,00	
592 939	1 075 848	1 668 787	8,03	32,77	
494 606	525 779	1 020 385	6,91	30,37	
747 633	1 890 577	2 638 210	8,70	40,00	
774 370	1 692 930	2 467 300	7,18	31,00	
252 950	756 280	1 009 230	8,43	30,83	
399 900	362 335	762 235	5,50	28,00	
464 142	601 727	1 065 869	5,00	25,00	
73 177	100 850	174 027	4,00	24,50	
608 715	771 246	1 379 961	3,75	34,00	
1 259 082	1 373 632	2 632 714	3,50	19,97	
222 421	385 733	608 154	6,47	*e.* 0,41	
272 527	1 012 917	1 285 444	7,36	34,50	
163 018	234 443	397 461	4,00	22,11	
343 702	459 460	803 162	8,00	33,50	
46 215	62 201	108 416	5,30	28,60	
8 871 606	14 828 819	23 700 425	f 5,80	f 31,00	

a. Voor sommige residentien verschillen de hieronder vermelde cijfers met de opgaven voorkomende in den staat over 1864, bijlage lit. N van het vorig Verslag. De reden daarvan is niet vermeld gevonden.

b. Niet opgegeven.

c. Per 20 flesschen, verkregen van 100 stuks noten.

d. Hierbij zijn gevoegd de op het land Ketanggoengan aanwezige boomen, ten getale van 2621, welke vroeger niet bij de staten waren opgenomen.

e. Per flesch.

Verslag van het beheer en den Staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **R** VAN HET VERSLAG.

N°. 19.

AANTOONING VAN DE UITKOMSTEN

DER

KOFFIJ-CULTUUR

over het jaar 1865.

GEWESTEN.	Getal huisgezinnen, voor geregelde tuinen en boschkoffij afgezonderd.	Getal vruchtdragende boomen, waarvan in 1865 geoogst is.			
		Geregelde tuinen.	Boschkoffij.	Pagger- en kampong-koffij.	Te zamen.
Bantam	32 152	3 163 183	»	1 911 032	(1) 5 074 215
Krawang.	1 941	278 772	»	82 517	361 289
Preanger regentschappen . .	87 436	34 161 204	2 828 200	3 173 531	40 162 935
Cheribon.	32 437	11 270 233	»	4 995 566	16 265 799
Tagal.	11 160	3 525 947	»	2 222 136	5 748 083
Pekalongan.	10 819	3 318 135	»	2 161 608	5 479 743
Samarang	39 533	11 552 461	»	6 520 710	18 073 171
Japara	6 396	2 757 611	»	35 911	2 793 522
Soerabaija	4 504	2 308 782	742 455	144 178	3 195 415
Pasoeroean	38 157	3 175 553	16 187 862	7 397 122	26 760 537
Probolingo	16 079	3 645 007	1 333 820	458 080	5 436 907
Bezoekie.	27 349	7 446 168	»	1 144 121	8 590 289
Banjoewangie	3 626	1 373 036	»	»	(2) 1 373 036
Banjoemas	34 345	7 435 572	»	4 351 014	11 786 586
Bagelen	31 823	5 387 685	»	4 313 140	9 700 825
Kadoe.	86 895	6 469 377	545 254	35 006 852	42 021 483
Patjitan	11 151	4 584 837	»	800 151	5 384 988
Madioen	17 621	5 102 901	»	1 419 992	6 522 893
Kedirie	27 237	7 764 380	126 314	639 307	8 530 001
Totaal. . .	520 661	124 720 844	21 763 905	76 776 968	223 261 717
Soerakarta	»	»	»	»	»
Djokdjokarta	»	»	»	»	»
Te zamen. . .	520 661	124 720 844	21 763 905	76 776 968	223 261 717
In 1864 was het cijfer . . .	497 616	125 928 134	21 629 307	78 399 103	225 956 544
Geeft nu meer	23 045	»	134 598	»	»
Geeft nu minder	»	1 207 290	»	1 622 135	2 694 827

Verkregen. hoeveelheid koffij in pikols van 100 katties. (125 Amst. pond.)	Overwigten door latere meerder-bevindingen bij de pakhuizen.	Minder bevonden in de kleine pakhuizen.	Te zamen bij de pakhuizen in ontvangst genomen.	Getal vruchtdragende boomen, waarvan gemiddeld één pikol koffij is verkregen.	*AANMERKINGEN.*
8 704,67	60,30	1,19	8 763,78	579	
1 159,60	0,40	»	1 160,00	311	
90 878,95	468,94	»	91 347,89	439	
29 444,46	148,26	»	29 592,72	549	
55 434,915	110,695	»	55 545,61	103	
25 075,855	4,335	»	25 080,19	218	
68 803,005	191,935	0,05	68 994,89	261	
12 615,38	3,83	»	12 619,21	221	
13 018,73	»	»	13 018,73	245	
250 647,43	3 546,26	»	254 193,69	105	
44 455,515	112,605	»	(3) 44 568,12	122	
63 881,25	537,15	»	64 418,40	133	
6 700,065	22,135	»	6 722,20	204	
21 849,60	103,29	»	21 952,89	537	
34 577,155	474,155	»	35 051,31	276	
87 477,26	646,19	122,59	88 000,86	477	
21 759,06	28,99	»	21 788,05	247	
53 040,18	89,00	»	53 129,18	123	
30 296,50	858,50	»	31 155,00	274	
919 819,58	7 406,97	123,83	927 102,72	240	
20 331,09	»	»	20 331,09	»	
1 973,17	12,74	»	1 985,91	»	
942 123,84	7 419,71	123,83	949 419,72	240	
434 240,23	2 487,92	7,10	436 721,05	543	
507 883,61	4 931,79	116,73	512 698,67	»	
»	»	»	»	303	

(1) De registers of leggers der koffijtuinen worden gezegd in dit gewest weinig vertrouwen te verdienen; vermoedelijk is het opgegeven aantal boomen te hoog.

(2) In het vorige jaar beliep dit cijfer 2 039 479. Deze belangrijke vermindering is een gevolg der talrijke in 1865 plaats gehad hebbende afschrijvingen.

(3) Hieronder ook eenig product van de afgeschreven aanplantingen der districten Phaeton en Djaboong, alwaar de koffij-cultuur in 1864 is ingetrokken.

GEWESTEN.	GEZAMENLIJKE KOSTEN DER KOFFIJ UIT DEN OOGST				
	Inkoopsprijs aan de planters betaald.		Kosten van personeel, koelies enz. bij de pakhuizen.	Kosten van inlandsch personeel bij de koffij-cultuur, als mantries enz.	Bijzondere meerdere kosten van bewerking der koffij naar de West-Indische wijze.
	Per pikol.	Te zamen.			
Bantam	f 11,90	f 104 456,04	f 3 104,00	f 3 020,00	f 8 079,15
Krawang	12,00 6,00	13 870,68	456,00	275,00	»
Preanger regentschappen	6,00	537 545,03	9 230,00	»	»
Cheribon	12,00 6,00	353 306,19^5	8 702,62	3 080,00	»
Tagal	12,00 6,00	664 810,76	986,00	1 440,00	»
Pekalongan	12,00	300 910,29	4 294,57^5	2 100,00	»
Samarang	12,00 6,00	825 356,74	8 065,05	2 820,00	»
Japara	12,00 6,00	147 257,68	2 048,18^5	3 840,00	»
Soerabaija	12,00 7,00	155 488,95^5	3 569,15	*b* »	»
Pasoeroean	12,00 6,00	2 979 727,26	26 331,81^5	10 800,00	44 451,20
Probolingo	12,00 6,00	532 013,67^5	4 500,00	1 800,00	»
Bezoekie	12,00 6,00	766 216,99	6 121,00	4 000,00	»
Banjoewangie	7,34	49 178,47	1 777,47	600,00	»
Banjoemas	12,00 6,00	262 211,20^5	8 164,32	9 140,00	»
Bagelen	12,00 6,00	412 621,79	10 890,01	4 680,00	»
Kadoe	12,00 6,00	1 043 157,92^5	*a* 17 159,00	650,00	»
Patjitan	12,00 6,00	261 152,20	2 183,57	1 500,00	»
Madioen	12,00 6,00	632 406,23^5	10 469,26^5	4 260,00	»
Kedirie	12,00 6,00	363 399,10	5 156,74	4 360,00	»
Totaal	»	f 10 405 087,22	f 133 208,77	f 58 365,00	f 52 530,35
Soerakarta	»	418 021,47	2 352,00	»	»
Djokdjokarta	»	42 738,84^5	299,50	»	»
Te zamen	»	f 10 865 847,53^5	f 135 860,27	f 58 365,00	f 52 530,35
In 1864 was het cijfer	»	4 957 151,40	144 711,16	45 609,00	36 089,47
Geeft nu meer	»	f 5 908 696,49^5	»	f 12 756,00	f 16 440,88
Geeft nu minder	»	»	f 8 850,89	»	»

VAN 1865 AAN HET GOUVERNEMENT GELEVERD.

Kosten van afpakking en vervoer tot aan de strand-pakhuizen.	Percentsgewijze belooning aan de Europesche en inlandsche ambtenaren en mindere inlandsche hoofden.	Alle andere uitgaven, onder geen bepaald hoofd te brengen.	Te zamen.	Gemiddelde prijs waarop een pikol koffij aan het Gouvernement te staan komt.	Getal inkooppakhuizen.	Aanmerkingen.
f 6 368,18^5	f 5 155,89	f 3 835,20^5	f 134 018,47	f 15,30	8	*a.* Hieronder is begrepen het tractement van opzieners bij de cultuur.
1 693,00	529,01	46,59	16 870,28	14,54	1	
»	108 459,77^5	»	655 234,80^5	7,17	53	*b.* In de voorgaande kolom opgebragt.
51 889,14^5	13 593,37	1 148,12^5	431 719,45^5	14,59	19	
75 222,01	26 550,92^5	1 451,56	770 461,28^5	13,87	10	
21 039,55	11 127,78^5	723,87	310 196,07	13,56	8	
69 810,09^5	31 085,75^5	2 074,74	939 212,38	13,46	16	
1 875,69^5	5 061,53	8 448,60^5	108 531,69^5	13,35	4	
15 381,94^5	5 538,58^5	»	179 978,63^5	13,83	3	
190 024,90	114 625,57	10 923,36	3 376 884,10^5	13,29	17	
17 447,56	19 923,91^5	2 996,62	578 681,77	12,98	8	
39 579,67^5	28 461,70	62,02^5	844 441,39	13,11	9	
6 149,76	9 316,75^5	34,90	67 057,35^5	9,97^5	2	
88 656,59^5	9 884,66	»	378 056,78	17,22	18	
75 255,15	16 117,28	23 530,73	543 094,96	15,49	14	
143 268,15^5	39 712,91	»	1 243 947,99	14,13	14	
18 912,03	12 664,06^5	253,50	296 695,36^5	13,61	6	
81 607,10^5	24 837,55^5	1 180,00	754 760,16	14,20	12	
11 888,52	13 562,34	»	398 366,70	12,78	11	
f 916 099,10^5	f 496 209,37^5	f 56 709,83	f 12 118 209,65	f 13,07	233	
27 446,97	»	1 305,44	449 125,88	22,09	2	
4 766,17	»	»	47 804,51^5	24,07	1	
f 948 312,24^5	f 496 209,37^5	f 58 015,27	f 12 615,140,04^5	f 13,28^5	236	
475 137,70	236 642,55	47 695,71	5 943 036,63	13,61	239	
f 473 174,54^5	f 259 566,82^5	f 10 319,56	f 6 672 103,41^5	»	»	
»	»	»	»	f 0,32^5	3	

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE S VAN HET VERSLAG.

N°. 20.

AANTOONING

VAN HET AANTAL

KOFFIJBOOMEN,

aanwezig onder ultimo Maart 1866.

AANTOONING VAN DE HOEVEELHEID KOFFIJBOOMEN AANWEZIG

GEWESTEN.	IN GEREGELDE TUINEN.			IN BOSSCHEN.			IN PAGGERS EN KAMPONGS.		
	Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.	Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.	Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.
Bantam . . .	3 093 007	3 198 741	6 291 748	»	»	»	1 999 470	2 095 576	4 095 046
Krawang . . .	325 110	229 581	554 691	»	»	»	82 517	167 562	250 079
Preanger regentschappen . .	33 384 053	9 939 757	43 323 810	2 786 700	»	2 786 700	3 490 061	1 338 766	4 828 827
Cheribon . . .	11 683 270	4 712 710	16 395 980	»	»	»	4 952 220	1 676 700	6 628 920
Tagal	3 476 428	1 152 308	4 628 736	»	»	»	2 254 311	74 770	2 329 081
Pekalongan . .	5 294 179	1 938 292	7 232 471	»	»	»	1 376 433	492 325	1 868 758
Samarang. . .	11 323 289	3 703 281	15 026 570	»	»	»	6 458 695	2 304 713	8 763 408
Japara. . . .	3 012 196	1 119 891	4 132 087	»	»	»	51 521	146 625	198 146
Soerabaija . .	741 971	68 877	810 848	2 254 022	229 287	2 483 309	244 990	171 627	416 617
Pasoeroean . .	3 022 373	269 846	3 292 219	16 327 712	960 008	17 287 720	7 336 863	118 957	7 455 820
Probolingo . .	3 986 842	1 734 930	5 721 772	1 357 331	22 667	1 379 998	480 112	71 196	551 308
Bezoekie . . .	7 408 879	1 577 919	8 986 798	»	»	»	1 347 546	1 260 030	2 607 576
Banjoewangie .	1 373 036	462 069	1 835 105	»	»	»	»	»	»
Banjoemas . .	7 078 335	4 110 836	11 189 171	4 739 968	1 702 397	6 442 365	»	»	»
Bagelen . . .	5 772 340	3 148 200	8 920 540	»	»	»	4 834 170	2 918 415	7 752 585
Kadoe	6 942 628	3 474 440	10 417 068	545 254	13 000	558 254	35 462 021	5 940 706	41 402 727
Patjitan . . .	4 732 909	1 226 277	5 959 186	»	»	»	982 119	1 451 686	2 433 805
Madioen . . .	5 325 277	960 853	6 286 130	»	139 600	139 600	1 922 352	874 832	2 797 184
Kedirie. . . .	7 224 371	5 258 703	12 483 074	156 114	48 173	204 287	775 807	995 436	1 771 243
Te zamen.	125 200 493	48 287 511	173 488 004	28 167 101	3 115 132	31 282 233	74 051 208	22 099 922	96 151 130

ONDER ULTIMO MAART 1866.			Te zamen bedroeg het aanwezig getal koffijboomen onder ult. Maart 1865.	GEEFT in het TEGENWOORDIG JAAR		AANMERKINGEN.
GEHEEL AANWEZIG GETAL.						
Die vruchten kunnen dragen.	Nog te jong daartoe.	Te zamen.		meer.	minder.	
5 092 477	5 294 317	10 386 794	11 504 123	»	1 117 329	
407 627	397 143	804 770	777 890	26 880	»	
39 660 814	11 278 523	50 939 337	51 019 733	»	80 396	
16 635 490	6 389 410	23 024 900	21 938 866	1 086 034	»	
5 730 739	1 227 078	6 957 817	6 870 776	87 041	»	
6 670 612	2 430 617	9 101 229	7 194 813	1 906 416	»	
17 781 984	6 007 994	23 789 978	23 816 867	»	26 889	
3 063 717	1 266 516	4 330 233	4 229 831	100 402	»	
3 240 983	469 791	3 710 774	3 614 228	96 546	»	
26 686 948	1 348 811	28 035 759	28 079 648	»	43 889	
5 824 285	1 828 793	7 653 078	7 303 462	349 616	»	
8 756 425	2 837 949	11 594 374	11 450 747	143 627	»	
1 373 036	462 069	1 835 105	2 051 873	»	216 768	
11 818 303	5 813 233	17 631 536	17 304 307	327 229	»	
10 606 510	6 066 615	16 673 125	15 655 610	1 017 515	»	
42 949 903	9 428 146	52 378 049	51 256 921	1 121 128	»	
5 715 028	2 677 963	8 392 991	8 380 169	12 822	»	
7 247 629	1 975 285	9 222 914	8 822 246	400 668	»	
8 156 292	6 302 312	14 458 604	13 458 361	1 000 243	»	
227 418 802	73 502 565	300 921 367	294 730 471	7 676 167	1 485 271	
			Geeft meer in 1866 . .	6 190 896		

TWEEDE ZITTING 1867—1868. — **58.**

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **T** VAN HET VERSLAG.

N°. 21.

AANTOONING VAN DE UITKOMSTEN

DER

SUIKER-CULTUUR

over het jaar 1865.

RESIDENTIEN.	Getal suiker-inrigtingen.	Getal suikerriet plantende huisgezinnen.	Uitgestrektheid der suikerrietvelden in 1865 gesneden, in bouws van 500 vierkante Rhijnl. roeden.	Getal bouws bovendien nog voor den oogst van 1865 beplant geweest, doch waarvan niet is gesneden.	Werkelijk van de velden verkregen opbrengst, in pikols suiker van 100 katties (125 Amsterd. ponden).	Gemiddelde opbrengst per bouw.
Cheribon	10	19 460	4 424	»	207 474,52	46,89
Tagal	9	13 800	3 125 ½	»	145 940,32	46,69
Pekalongan . . .	3	10 694	1 600	»	79 507,79	49,69
Samarang. . . .	4	13 907	2 100	»	79 786,06	37,99
Japara	9	21 717	4 519	»	213 063,61	47,14
Rembang	2	2 508	500	»	13 831,01	27,66
Soerabaija. . . .	20	54 286	8 080	»	382 039,60	47,28
Pasoeroean . . .	17	22 555	6 070	»	286 714,66	47,23
Probolingo . . .	10	13 912	4 973	»	214 217,67	43,07
Bezoekie	5	6 543	2 000	»	90 426,98	45,21
Banjoemas . . .	1	1 663	400	»	12 361,95	30,90
Madioen	2	3 232	800	»	23 481,76	29,35
Kedirie	6	10 793	1 900	»	69 753,32	36,71
Madura	1	1 600	400	»	12 464,79	31,16
Te zamen. .	99	196 670	40 891 ½	»	1 831 064,07	44,77
In 1864 was het cijfer	97	201 506	41 031 ½	7	1 695 301,71	41,32
Geeft nu meer . .	2	»	»	»	135 762,36	3,45
Geeft nu minder. .	»	4 836	140	7	»	»

Genoten betaling door de suikerrietplanters. Gezamenlijk bedrag.	Genoten betaling door de suikerrietplanters. Gemiddeld per huisgezin.	Genoten betaling door de suikerrietplanters. Gemiddeld per bouw.	Hoeveelheid suiker aan het Gouvernement geleverd, in pikols.
f 580 769,17	f 29,84	f 131,27	92 655,04
362 774,54	26,29	116,06	a. 50 793,16
196 420,26	18,36^5	122,76	b. 25 089,52
222 047,71	15,96	105,74	c. 49 764,35
545 368,88	25,11	120,68	100 730,01
41 070,25	16,37	82,14	3 162,30
979 309,53^5	18,03^5	121,20	d. 234 646,19
721 810,88	32,00	118,91	e. 209 717,27
558 191,15	40,12	112,22	f. 167 411,60
233 277,21	35,65	116,63	48 461,13
36 724.00	22,08	91,81	4 107,71
60 000,00	18,56	75,00	16 113,71
194 515,57	18,02	102,37	g. 37 266,71
37 394,37	23,37	93,48^5	h. 2 139,43
f 4 769 673,52^5	f 24,25	f 116,64	i. 1 042 058,13
4 429 131,12	21,98	107,94	k. 1 074 411,30
f 340 542,40^5	f 2,27	f 8,70	»
»	»	»	32 353,17

AANMERKINGEN.

a. Hieronder eene hoeveelheid van $62^{47}/_{100}$, $296^{77}/_{100}$ en 2000 pikols, welke door drie suikerfabrikanten bij anderen waren ingekocht. Door een hunner zijn desniettemin nog $579^{89}/_{100}$ pikols te min geleverd, welke in geld zijn vergoed.

b. Door één der fabrikanten behoorden daarenboven nog geleverd te worden $390^{7}/_{100}$ pikols, welke in geld zijn vergoed.

c. Hieronder $678^{72}/_{100}$ en $680^{87}/_{100}$ pikols door twee fabrikanten bij anderen ingekocht.

d. Door vier fabrikanten behoorden daarenboven nog geleverd te worden $9^{51}/_{100}$, $252^{91}/_{100}$, $518^{38}/_{100}$ en $2838^{46}/_{100}$ pikols, welke in geld zijn vergoed.

e. Hieronder $265^{24}/_{100}$ en $1390^{23}/_{100}$ pikols, door twee fabrikanten bij anderen ingekocht.

f. Hieronder 800, 1200, 2000, 2000, $9899^{83}/_{100}$ en $2524^{62}/_{100}$ pikols, door zes fabrikanten ingekocht als voren.

g. Door een der fabrikanten behoorden daarenboven nog geleverd te worden 2725 pikols, welke in geld zijn vergoed.

h. De verschuldigde hoeveelheid was 4290 pikols. De te min geleverde $2150^{57}/_{100}$ pikols zijn in geld vergoed.

i. Hieronder 23 $798^{75}/_{100}$ pikols, door dertien fabrikanten bij anderen ingekocht.

k. Hieronder 5471 $^{76}/_{100}$ pikols, door een drietal fabrikanten bij anderen ingekocht.

RESIDENTIEN.	Gezamenlijke kosten van de suiker uit den oogst van 1865 aan			
	Inkoopsprijzen ingevolge de bestaande contracten.	Kosten van personeel bij den veldarbeid.	Kosten van afpakking en vervoer tot in de hoofdpakhuizen.	Percentsgewijze belooning aan de Europesche en inlandsche ambtenaren en mindere inlandsche hoofden.
Cheribon	f 792 084,69^{5}	f 4 140,00	»	f 61 330,37^{5}
Tagal	424 255,29	5 528,10	»	41 982,24
Pekalongan	216 843,56^{5}	2 400,00	»	20 277,68^{5}
Samarang	398 751,48^{5}	2 740,60	»	24 532,06^{5}
Japara	851 965,95	2 304,00	»	76 433,56
Rembang	26 180,47^{5}	300,00	»	3 633,99
Soerabaija	2 084 481,45^{5}	2 720,00	»	123 373,56^{5}
Pasoeroean	1 797 062,31^{5}	900,00	»	82 873,00
Probolingo	1 401 479,51^{5}	9 742,25	f 3 163,75	62 703,04^{5}
Bezoekie	442 782,02^{5}	2 910,00	4 856,56^{5}	26 111,40
Banjoemas	37 087,50	575,00	2 281,85^{5}	3 860,03
Madioen	146 665,64	3 889,98	24 170,34	7 104,43^{5}
Kedirie	362 451,72	1 650,00	»	19 087,93
Madura	16 192,39	600,00	»	4 110,84^{5}
Te zamen	f 8 998 284,02	f 40 399,33	f 34 472,51	f 558 414,16^{5}
In 1864 was het cijfer	9 209 545,78^{5}	30 879,10	33 988,16	468 748,85
Geeft nu meer	»	f 9 520,23	f 484,35	f 89 665,31^{5}
Geeft nu minder	f 211 261,76^{5}	»	»	»

het Gouvernement geleverd.				
Andere kosten, onder geen bepaald hoofd te brengen.	Te zamen.	Gemiddelde prijs waarop den pikol suiker aan het Gouvernement komt te staan.	Hoeveelheid pikols suiker die, op grond der bestaande contracten, ter beschikking van fabrikanten is verbleven.	AANMERKINGEN.
f 774,99^{5}	f 858 330,06^{5}	f 9,26	114 819,48	
»	471 765,63	9,28	97 506,40	
»	239 521,25	9,54^{5}	54 418,27	
600,57	426 624,12	8,57	31 381,30	
»	930 703,51	9,23	112 333,60	
»	30 114,46^{5}	9,52	10 668,74	
37 780,00	2 248 355,02	9,58	147 393,41	
12 242,31	1 893 077,62^{5}	9,02^{5}	78 652,86	
5 005,00	1 482 093,56	8,85	65 230,52	
80,95	477 740,94	9,85	41 965,85	
»	43 804,38^{5}	10,66	8 254,24	
1 215,91	183 046,30^{5}	11,35	7 368,05	
»	383 189.65	10,28	32 486,61	
»	20 903,23^{5}	9,77	10 325,36	
f 57 699,73^{5}	f 9 689 269,76	f 9,29^{5}	812 804,69	
24 367,54	9 767 529,43^{5}	9,09	626 362,17	
f 33 332,19^{5}	»	f 0,20^{5}	186 442,52	
»	f 78 259,67^{5}	»	»	

TWEEDE ZITTING 1867—1868. — **58.**

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **U** VAN HET VERSLAG.

N°. 22.

AANTOONING VAN DE UITKOMSTEN

DER

INDIGO-CULTUUR

over het jaar 1865.

GEWESTEN.	Getal fabrieken.	Getal indigo-plantende huisgezinnen.	Uitgestrektheid der indigo-velden in 1865 gesneden, in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.		
			Taroem kembang (stek-indigo).	Zaad-indigo.	Te zamen.
Cheribon	"	"	"	"	"
Banjoemas	50	13 145	2 482	"	2 482
Bagelen	81	42 374	5 132	"	5 132
Kadoe.	"	"	"	"	"
Madioen	17	11 576	1 591	"	1 591
Te zamen . .	148	67 095	9 205	"	9 205
In 1864 was het cijfer . .	264	108 451	14 238 3/4	388 1/2	14 627 1/4
Geeft nu meer. . .	"	"	"	"	"
Geeft nu minder . .	116	41 356	5 033 3/4	388 1/2	5 422 1/4

Getal bouws bovendien voor den oogst van 1865 beplant geweest, doch waarvan niet is gesneden.	Verkregen hoeveelheid indigo in Amsterdamsche ponden.	Gemiddelde opbrengst per bouw in Amsterdamsche ponden.	Genoten betaling door de planters.			Aanmerkingen.
			Gezamenlijk.	Gemiddeld per huisgezin.	Gemiddeld per bouw.	
»	»	»	»	»	»	a. Berekend over de gesneden velden.
»	88 636	ruim 35 1/2	f 177 272	f 13,48^5	f 71,42	
»	147 892	» 28 4/5	295 784	6,98	57,63^5	
»	»	»	»	»	»	
»	58 830	cc. 37	117 660	10,16^5	73,95	
»	295 358	ruim 32	f 590 716	f 8,80	f 64,17	
468 3/4	452 789	cc. 51	906 033	8,35	a 61.94	
»	»	»	»	f 0,45	f 2,23	
468 3/4	157 431	»	f 315 317	»	»	

GEWESTEN.	Gezamenlijke kosten van den indigo, uit den		
	Inkoopprijs aan de planters betaald.	Kosten van vervaardigen, waaronder de bezoldiging van opzieners en ander personeel, hetwelk ten laste van 's lands kas is.	Kosten van afpakking en vervoer tot aan de groote pakhuizen.
Cheribon	"	"	"
Banjoemas	f 177 272,00	f 18 534,55	f 2 674,82[5]
Bagelen	295 784,00	79 628,15	25 861,57
Kadoe	"	"	"
Madioen	117 660,00	19 499,98	6 052,24
Te zamen	f 590 716,00	f 117 662,68	f 34 588,63[5]
In 1864 was het cijfer	905 033,00	204 634,74	26 448,09[5]
Geeft nu meer	"	"	f 8 140,54
Geeft nu minder	f 315 317,00	f 86 972,06	"

oogst van 1865 aan het Gouvernement geleverd.			Gemiddelde prijs waarop een pond indigo aan het Gouvernement te staan komt.	AANMERKINGEN.
Percentsgewijze belooning aan de Europesche en inlandsche ambtenaren en mindere inlandsche hoofden.	Andere kosten, onder geen bepaald hoofd te brengen.	Te zamen.		
"	"	"	"	
f 15 281,18	f 1 917,53	f 215 680,08^5	f 2,43	
6 920,99	6 734,06	414 928,77	2,80^5	
"	"	"	"	
13 479,70	5 020,00	161 711,92	2,75	
f 35 681,87	f 13 671,59	f 792 320,77^5	f 2,68	
101 462,58^5	41 431,81	1 280 010,23	2,82^5	
"	"	"	"	
f 65 780,71^5	f 27 760,22	f 487 689,45^5	f 0,14^5	

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE V VAN HET VERSLAG.

N°. 23.

AANTOONING VAN DE UITKOMSTEN

DER

KANEELCULTUUR

over het jaar 1865.

GEWESTEN.	Getal huisgezinnen voor de kaneelcultuur afgezonderd.	Getal kaneel-inrigtingen.	Uitgestrektheid der kaneeltuinen, in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal kaneelboomen December 1865	
				Schilbare.	Jonge.
Bantam	1 324	2	[a] 188	385 903	6 595
Krawang.	7 129	7	[b] $730\,^{195}/_{500}$	1 579 433	38 179
Banjoemas	5 396	17	$416\,^{250}/_{500}$	874 389	„
Bagelen	99	3	99	259 688	700
Madioen	453	3	71	„	„
Kedirie	64	2	64	„	„
Totaal. . .	14 465	34	$1\,568\,^{445}/_{500}$	3 099 413	45 474
In 1864 was het cijfer. . .	14 695	34	$1\,480\,^{424}/_{500}$	3 482 917	58 490
Geeft nu meer	„	„	$88\,^{21}/_{500}$	„	„
Geeft nu minder	230	„	„	383 504	13 016

der ultimo aanwezig. Te zamen.	*d.* Verkregen hoeveelheid kaneel in Amsterdamsche ponden. Buiten den afval.	Verkoopbare afval.	Te zamen.	Van hoeveel schilbare boomen in 1865 gemiddeld één Amst. pond kaneel is verkregen, (de verkoopbare afval medegerekend.)	*AANMERKINGEN.*
392 498	2 700	»	2 700	142	*a.* Van slechts 138 bouws is geoogst.
1 617 612	27 061	2 973	30 034	52	*b.* Bij opmeting zijn 88 21/500 bouws meer aanwezig bevonden, dan de vroegere opgaven aanduiden.
874 389	34 900	535	35 435	25	*c.* Tengevolge van de intrekking der cultuur, had de bevolking de boomen opgeruimd.
260 388	7 300	250	7 550	34	*d.* De oogst van 1865 loopt slechts over zeven maanden, zijnde de cultuur met ult. Julij 1865 ingetrokken.
c »	2 226	50	2 276	*e* »	*e.* Niet op te geven. Zie aanmerking *c.*
c »	606	»	606	*e* »	
3 144 887	74 793	3 808	78 601	*e* »	
3 541 407	167 305	8 553	175 858	ruim 20	
»	»	»	»	»	
396 520	92 512	4 745	97 257	»	

GEWESTEN.	Genoten betaling door de kaneelplanters.			Gezamenlijke kosten de[illegible]		kan[illegible]
	Gezamenlijk.	Gemiddeld per huisgezin.	Gemiddeld per bouw.	Voor inkoop van kaneel betaald, waaronder kosten van mandoors enz. bij den veldarbeid, dan wel bedrag van landrenten, waarvan kaneelplanters zijn vrijgesteld.	Kosten van vervaardiging en afpakking.	ve[illegible]
Bantam	f 1 380,00	f 1,04	f *a* 10,00	f 4 902,75	»	
Krawang.	10 630,71	1,49	14,55^5	10 095,44	f 4 416,57	f
Banjoemas	8 593,75	1,59	20,63	8 593,75	8 616,63	
Bagelen	3 011,37^5	*b* 30,41^5	*b* 30,41^5	3 011,37^5	1 089,90	
Madioen	1 479,22^5	3,26^5	20,83	1 789,12^5	731,02	
Kedirie	3 200,00	*b* 50,00	*b* 50,00	*d* 2 652,50	»	
Totaal. . .	f 28 295,06	»	f *c* 18,62^5	f 31 044,94	f 14 854,12	f
In 1864 was het cijfer. . .	27 762,56	»	18,74^5	37 565,86^5	34 160,91	
Geeft nu meer	532,50	»	»	»	»	f
Geeft nu minder	»	»	f 0,12	f 6 520,92^5	f 19 306,79	

…sten der kaneel, uit den oogst van 1865 aan het Gouvernement geleverd.

…van …diging …ing.	Kosten van vervoer tot aan de groote pakhuizen.	Percentsgewijze belooning aan de Europesche en inlandsche ambtenaren en mindere inlandsche hoofden.	Andere kosten onder geen bepaald hoofd te brengen.	Te zamen.	Gemiddelde prijs waarop één pond kaneel aan het Gouvernement te staan komt (de verkoopbare afval medegerekend).	AANMERKINGEN.
»	»	f 702,00	»	f 5 604,75	f 2,07^{5}	
…16,57	f 230,97	3 917,28	f 276,24	18 936,50	0,63	
…16,63	1 219,84	4 714,14	»	23 144,36	0,65	
…39,90	115,49	1 338,33^{5}	97,75	5 652,85	0,75	
…1,02	»	268,09^{5}	290,00	3 078,24	1,35	
»	4,81^{5}	73,45^{5}	»	2 730,77	4,50^{5}	
…4,12	f 1 571,11^{5}	f 11 013,30^{5}	f 663,99	f 59 147,47	f 0,75	
…0,91	1 444,57	24 712,80^{5}	1 090,00	98 974,15	0,56	
»	f 126,54^{5}	»	»	»	f 0,19	
…5,79	»	f 13 699,50	f 426,01	f 39 826,68	»	

a. Berekend over de uitgestrektheid waarvan geoogst is.

b. In de residentien Bagelen en Kedirie was vast werkvolk bij deze cultuur ingedeeld, en wel één huisgezin per bouw.

c. Ongerekend de 50 bouws in Bantam, waarvan niet geoogst is.

d. Hieronder kosten van vervaardiging en afpakking.

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **W** VAN HET VERSLAG.

N°. 24.

AANTOONING VAN DE UITKOMSTEN

DER

TABAKSCULTUUR

over het jaar 1865.

GEWESTEN.	Getal tabaks-ondernemingen.	Getal tabak-plantende huisgezinnen.	Uitgestrektheid der tabaksvelden, waarvan in 1865 geoogst werd, in bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.	Getal bouws bovendien voor den oogst van 1865 beplant geweest, doch waarvan niet is ingezameld.	Opbrengst der tabaksvelden in pikols van 100 katties (125 Amst. ponden), alles bereid voor de Europesche markt.
Japara	1	857	27	23	400
Rembang.	1	800	100	„	944
Te zamen. . .	2	1 657	127	23	1 344
In 1864 was het cijfer . .	5	5 485	601¼	23¾	4 588
Geeft nu meer . .	„	„	„	„	„
Geeft nu minder . .	3	3 828	474¼	¾	3 244

Gemiddelde opbrengst per bouw, in pikols. (*a*)	GENOTEN BETALING DOOR DE TABAKSPLANTERS.			Hoeveelheid pikols tabak uit den oogst van 1865 aan het Gouvernement geleverd. (*a*)	*AANMERKINGEN.*
	Gezamenlijk bedrag.	Gemiddeld per huisgezin.	Gemiddeld per beplanten bouw.		
f 14,81	f 5 250,00	f 6,12^5	f 105,00	»	*a.* Berekend over de uitgestrektheid, waarvan geoogst werd. *b.* De contractanten hebben vrije beschikking over het product.
9,44	8 633,12^5	10,79	86,33	»	
f 10,58	f 13 883,12^5	f 8,38	f 92,55	»	
7,63	54 989,37^5	10,02^5	87,98	»	
f 2,95	»	»	f 4,57	»	
»	f 41 106,25	f 1,64^5	»	»	

Verslag van het beheer en den Staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **X** VAN HET VERSLAG.

N°. 25.

AANTOONING

BETREFFENDE DEN STAND DER

KINA-CULTUUR

bij het eind van de jaren 1864 en 1865.

LIGGING en GEMIDDELDE HOOGTE der PLANTSOENEN.	Voorhanden op ultimo.	In den vollen grond, uit stekken opgekweekte planten, en eenige andere van vroeger aanwezige boomen.							In den vollen grond uit zaden opgekweekte boomen.	
		Cali-saya.	Succi-rubra.	Lanci-folia.	Lanceo-lata.	Pahu-diana.	Mi-crantha.	Conda-minea.	Cali-saya.	Pahu-diana.
Tjibodas (1430 Ned. el) . . .	1864	10	»	»	»	41	»	»	»	»
(Gebergte Gedeh)	1865	10	»	»	»	39	»	»	»	200
Lembang (1251 Ned. el) . . .	1864	»	»	»	»	»	»	»	»	39 500
(Geb. Tangkoeban Prahoe) . .	1865	10	»	»	»	»	»	»	»	43 650
Nagrak (1625 Ned. el)	1864	4	11	»	»	»	1	»	321	42 500
(Geb. Tangkoeban Prahoe) . .	1865	501	112	»	»	»	1	»	923	46 000
Tjibitoeng (1527 Ned. el) . .	1864	303	»	»	»	»	»	»	80	43 000
(Geb. Waijang)	1865	292	»	»	»	»	»	»	97	73 150
Tjibeuroem (1560 Ned. el) . .	1864	»	»	»	»	»	»	»	1 540	151 750
(Geb. Malawar (Zuid)	1865	3 530	5	»	»	»	»	»	1 560	165 650
Tjiniroean (1566 Ned. el) . .	1864	5 449	66	167	118	581	»	»	2 040	101 600
(Geb. Malawar (West)	1865	12 825	217	327	198	581	»	12	3 866	101 600
Reong-Goenoeng (1625 Ned. el)	1864	100	»	»	»	»	»	»	1 052	205 000
(Geb. Kendeng (Oost)	1865	1 290	2	2	»	»	»	»	1 057	220 000
Kawah Tjiwidei (1950 Ned. el)	1864	»	»	»	»	»	»	»	24	130 000
(Geb. Kendeng (West)	1865	300	»	»	»	»	»	»	91	140 000
Tjirantjabolang (1917 Ned. el)	1864	»	»	»	»	»	»	»	»	83 440
(Geb. Patoea Kendeng) . . .	1865	640	»	»	»	»	»	»	»	96 440
Telaga Patengan (1576 Ned. el)	1864	»	»	»	»	»	»	»	75	16 000
(Geb. Patoea Djampang) . . .	1865	»	»	»	»	»	»	»	75	22 200
Wonodjampi (2219 Ned. el) . .	1864	5	»	»	2	10	»	»	»	»
(Geb. Aijang)	1865	2	1	»	2	10	»	»	»	»
Dieng (2046 Ned. el)	1864	»	4	4	»	»	»	»	4	4
(Geb. Dieng)	1865	»	4	3	»	»	»	»	3	4
TOTAAL der afzonderlijke soorten	1864	5 871	81	171	120	632	1	»	5 136	812 79
	1865	19 400	341	332	200	630	1	12	7 672	908 89
TOTAAL van alle soorten . .	1864	6 876							817 930	
	1865	20 916							916 566	

Ontkiemde zaden en jonge planten.		Bewortelde planten, uit stekken opgekweekt.						Levende stekken, afleggers enz.					TOTALEN.
Calisaya.	Pahudiana.	Calisaya.	Succirubra.	Lancifolia.	Lanceolata.	Micrantha.	Condaminea.	Calisaya.	Succirubra.	Lancifolia.	Lanceolata.	Condaminea.	
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	51
»	560	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	809
647	27 150	11	6	»	»	»	»	970	47	»	»	»	68 331
»	1 000	25	»	»	»	»	»	1 950	44	»	»	»	46 679
»	15 900	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	58 737
»	2 000	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	49 537
25	60 468	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	103 876
»	3 168	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	76 707
29	38 529	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	191 848
»	»	925	»	»	»	»	»	5 327	»	»	»	»	176 997
2090	»	6280	80	90	69	»	»	14 100	188	428	49	»	133 305
3259	»	5648	128	140	30	»	175	11 700	197	400	»	25	141 328
20	29 500	55	»	»	»	»	»	1 698	»	»	»	»	237 425
»	750	87	»	»	»	»	»	1 692	»	»	»	»	224 880
22	23 000	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	153 046
»	500	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	140 891
15	25 325	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	108 780
»	»	91	»	»	»	»	»	1 420	»	»	»	»	98 591
30	38 200	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	54 305
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	22 275
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	17
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	15
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	16
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	14
2788	258 072	6346	86	90	69	»	»	16 768	235	428	49	»	1 109 737
3259	7 978	6776	128	140	30	»	175	22 089	241	400	»	25	978 723
260 860		6 591						17 480					1 109 737
11 237		7 249						22755					978 723

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **IJ** VAN HET VERSLAG.

N°. 26.

OVERZIGT van de uitkomsten, der gedurende 1865 bewerkstelligde scheikundige analyses, van Java-kinabasten.

Nommer.	Kina-soort.	Bast van:	Totaal der alkoloïden, in den bij 125 graden gedroogden bast.	Chinine en analogen.	Chinchonine en analogen.	*AANMERKINGEN.*
1	Calisaya.	Stam.	1.324 pct.	0.919 pct.	0,405 pct.	N°. 1, 2 en 3 basten, gesneden uit gezonde en krachtige boomen, 4 à 5 jaren oud, opgekweekt uit Java-zaden en, hoogstwaarschijnlijk, behoorende tot eene minder deugdzame variëteit van Calisaya.
2	id.	»	0.647 »	0.592 »	0.055 »	
3	id.	»	1.138 »	0 7725 »	0.3657 »	N°. 4, een boom, in 1862 uit Britsch-Indie ontvangen. De stam, met mos bekleed, was door een worm doorboord en werd dien ten gevolge gekapt.
4	Succirubra	»	2.884 »	1.693 »	1.191 »	N°. 5, de bast van een negenjarigen boom, uit Nederland afkomstig en door een rhinoceros vernield.
5	id.	»	1.310 »	0.776 »	0.534 »	
6	Calisaya.	»	3.676 »	3.463 »	0.213 »	Het materieel van n°. 6, 7 en 8, afkomstig van een zesjarigen uit stek opgekweekten boom, die langen tijd ziekelijk was en eindelijk stierf.
7	id.	Takken.	0.924 »	0.559 »	0.365 »	N°. 9 was kwijnende en werd daarom op stam gekapt. Hij groeide in gematigde schaduw op eene aanzienlijke hoogte van den Malawar.
8	id.	Wortel.	4.430 »	4.298 »	0.132 »	
9	Lancifolia.	Stam.	2.692 »	1.514 »	1.178 »	De onderzoekingen zijn geschied in het scheikundig laboratorium der geneeskundige dienst te Batavia.

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **Z** VAN HET VERSLAG.

N°. 27.

OVERZIGT

DER

verschillende op Java en Madura aanwezige particuliere ondernemingen voor de teelt of den opkoop van producten, buiten contract met het Gouvernement, over **1865.**

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond, in gebruik voor fabriekgebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Suikerondernemingen.				
Cheribon	Cheribon	Loearkotta	Kaliesapoe	6
			Kalietandjong	4²/₅
		Beber	Tjikeleng	2
			Tjikantjas	8
		Sindanglaut	Djatipiring	8
		Lossarie	Kalimaro	22
			Waled	8
			Tjigobang	8
			Leuweung Gadja	8
	Koeningan	Kadoe Gedeh	Djambar	44
			Sakerta	29¹/₂
			Sagarahiang	19
Tagal	Tagal	Tagal, Krangdon, Pangka en Doekoewringin.	Pagongan	5
	Brebes	Lossarie	Lemahabang	8

(1) De dus † geteekende kolommen zijn, bij gemis aan opgaven, niet kunnen worden ingevuld.

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In 1865.	In 1864.	In 1865.	In 1864.	
80	88	Nihil	1450 pikols	Van de acht eerstvermelde fabrieken, toebehoorende aan een handelshuis te Batavia, hadden er in 1865 slechts zes gewerkt. De fabrieken Waled en Kaliesapoe, geene voordeelen naar het schijnt afgeworpen hebbende, stonden gedurende 1865 stil. De vier overige ondernemingen werkten met Chineesch kapitaal. De fabriek Sagarahiang stond echter sedert eenige jaren verlaten; de voor die onderneming bewerkstelligde aanplant werd vermalen op de fabriek Djambar. Sedert een paar jaren was bovendien niet in werking de niet meer in bruikbaren staat verkeerende fabriek Sigong, in het district Sindanglaut, het eigendom van een Europeschen ondernemer.
100	135 waarvan .. vermalen	1960 pikols	913 "	
70	60	2155 "	1702 "	
10	25	300 "	730 "	
† (1)	71½	5600 "	1471 "	
†	†	5300 "	4607 "	
†	102	Nihil	2808½ "	
†	205	1000 pikols	6525½ "	
†	195 waarvan 167 vermalen	6300 "	5871 "	
†	41½	230 "	320 "	
†	22	300 "	100 "	
†	5	200 "	180 "	
133	52½	6000 "	1814 "	Deze onderneming heeft tevens een gouvernementsaanplant van 150 bouws, waarvan de productie dit jaar 7500 pikols beliep. Overigens wordt er geheel zonder gouvernements-hulp gewerkt. Het riet, afkomstig van den particulieren aanplant, wordt vermalen op dezelfde fabriek als het gouvernementsriet (vergel. het vorig verslag, bladz. 227 der bijl.) Voor den particulieren aanplant wordt mondeling overeengekomen tegen eene betaling, volgens taxatie op het veld, van f 190 per bouw voor 1ste soort riet, f 140 voor 2de soort en f 80 voor 3de soort. Zonder voorschot was de betaling f 10 meer. De bemoeijenis van den fabriekant met den aanplant, bepaalde zich tot het houden van toezigt en het geven van raad of aanwijzing. Koelies werden steeds zonder moeite verkregen tegen 25 cent daags. Voor snijloon werd betaald 1 duit per bos van 25 stokken, voor het vervoer (hetwelk met karren van den fabriekant geschiedt) 1½ duit per bos.
143⅕	143⅕	7761 35/100 "	†	Zie voor bijzonderheden nopens deze onderneming het vorig verslag, bladz. 229 der bijlagen.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond, in gebruik voor fabriek-gebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Samarang	Salatiga	Salatiga	Ketjandran	1½
Soerabaija	Soerabaija	Goenongkending	Kagok	8
	Sidhoardjo	Djengolo II	Pandjoenan	8½
			Gobagan	5
Probolingo	Lemadjang	Lemadjang	Soekodono	8
	Kraksan	Djaboong	Bagoe	7

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In 1865.	In 1864.	In 1865.	In 1864.	
†	2	†	Nihil	Deze onderneming schijnt in 1865 niet meer in werking te zijn geweest. In de ontvangen opgaven wordt daarvan geen melding gemaakt.
40	Nihil	500 pikols	id.	Deze onderneming had in de beide voorgaande jaren niet gewerkt. De tegenwoordige eigenaar (een Chinees) koopt het te veld staande riet als het half rijp is, zonder voorafgaand beding of voorschot en betaalt van f 120 tot f 180 per bouw, naar den aard van het gewas. Die som wordt dadelijk betaald, tenzij er vrees besta, dat de planter het riet zal verwaarloozen, in welk geval $1/_3$ wordt ingehouden tot aan den oogst. Het riet wordt gesneden door de planters zelven tegen 1 cent per bos; aan de karrevoerders, die f 50 voorschot ontvangen, wordt 2 duiten per bos te goed gedaan. Wanneer er karren te kort komen, neemt de ondernemer anderen aan, en betaalt soms tot $2^1/_2$ à 3 cent per bos. Op de fabriek werken 50 koelies, die voor maandloon f 10 koper ontvangen, of bij zwaar werk f 10 zilver. Deze koelies krijgen voorschot. Dagkoelies waren tegen f 0,25 te bekomen.
132	id.	4200 »	id.	De ondernemer, mede een Chinees, gaat overeenkomsten aan met de bevolking en geeft f 80 per bouw voorschot. Voor vervoer van het riet wordt, wegens de verspreide ligging der aanplantingen, gewoonlijk $2^1/_2$ cent per bos betaald. Karrevoerders in dienst bij den ondernemer krijgen f 100 voorschot. Koelies waren tegen f 0,25 en f 0,30 daags te bekomen. In 1864 had de onderneming niet gewerkt.
30	id.	650 »	id.	Als bij Pandjoenan.
30	70	750 »	900 pikols	Deze beide suikerondernemingen werken nog met open pannen en bezigen water als beweegkracht.
365	273	11380 »	8350 »	De fabrikanten gaan overeenkomsten aan met de bevolking tot de bewerking der gronden en daarna tot het planten van suikerriet, welke contracten niet geregistreerd worden. De voorwaarden waren dezelfde als in het vorig jaar (zie het verslag over 1864, bladz. 229 der bijlagen). Het snijden en het vervoeren van het riet naar den molen geschiedt te Soekodono door de planters, tegen betaling van $1/_2$ cent snijloon per bos van 25 stokken en $1^1/_4$ cent per bos voor het vervoer. Te Bagoe wordt voor het vervoer 10 tot 20 cent betaald per twaalf bossen van 13 stokken. De suikerbereiding had te Soekodono alleen bij dag plaats. Dagglooners, die als arbeiders in de fabrieken werken, waren genoegzaam te verkrijgen, te Bagoe vooral, na de intrekking der koffijcultuur in het district Djaboong.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond in gebruik voor fabriekgebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Bagelen	Keboemen	Keboemen	Kebasekan	$1^1/_5$
	Karang-Anjer	Soka		
Kadoe	Magelang	Magelang	Dampit	$1^3/_4$
			Sekaran	$2^1/_4$
			Pradjenan	2
			Tonogoro	$1^3/_4$
			Bondowaijan	$^3/_4$
			Santan	$2^1/_2$
			Bandongan	2
	Probolingo	Probolingo	Tiban	cc. $2^1/_2$
		Menoreh	Kiringan-Tjirik	cc. 2

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In 1865.	In 1864.	In 1865.	In 1864.	
				Het loon bedroeg 25 à 30 cent per dag; voor vrouwen 21 cent. Het brandhout werd plaatselijk opgekocht tegen f 8 à f 9 den vadem. Het vervoer van de suiker naar de afscheepplaatsen in de residentie geschiedt per as. Te Bagoe wordt betaald voor het transport naar het zeestrand (pl. m. 10 palen) 42 cent per krandjang. Van daar wordt het product, dat ook wel voor de binnenlandsch markt bestemd wordt, afgescheept naar Soerabaija en Pasoeroean. De oogst was voor beide fabrieken vrij gunstig: voor Bagoe zou de opbrengst grooter zijn geweest, ware niet — zoo als wordt opgegeven — betrekkelijk veel riet door kwaadwilligen verbrand. Materialen als: steenen, krandjangs, suikerpotten enz. waren niet moeijelijk en tegen billijken prijs te verkrijgen.
44	33	860 pikols	660 pikols	De ondernemer (een Javaan) huurt de gronden van de bevolking voor den tijd van twaalf maanden tegen f 40 à f 42 de bouw, naarmate van de vruchtbaarheid van den grond; de belasting wordt door den eigenaar zelven betaald. De ondernemer zorgt voor de bewerking en beplanting, waarvan hem de kosten te staan kwamen op f 55 per bouw, als: voor omspitten f 4, planten f 8, schoonhouden van den aanplant f 4, bemesten f 5, meststof f 24 en maken van galangans f 10. Indien de bevolking zelve den grond bewerkt, en beplant, dan betaalt de huurder per bouw 1ste soort f 120, 2de soort f 100 en 3de soort f 80 à f 75. Het product is bestemd voor binnenlandsch verbruik. Voor de werkzaamheden in en bij de onderneming, daaronder begrepen het snijden en vervoeren van het riet, heeft de ondernemer gedurende 3 à 7 maanden 50 koelies in dienst, die tegen een loon van f 4 tot f 7 's maands voldoende te verkrijgen waren.
»	6	Nihil	60 »	Van de 10 ondernemingen in 1864 in het district Magelang aanwezig, hadden er dit jaar slechts 4 gewerkt, zijnde nog 3 minder dan in 1864, terwijl een drietal had opgehouden te bestaan (2 die in 't vorig jaar reeds niet meer gewerkt hadden, en 1 die toen 10 bouws aanplant had met eene productie van 230 pikols). Ook in het district Menoreh hadden 2 ondernemingen opgehouden te bestaan; in 1864 had één daarvan nog eene productie van 250 pikols verkregen, van 15 bouws aanplant. Eene nog kleinere onderneming in het district Prapak, welke in 1864 in 't geheel slechts 12$^1/_2$ pikol had gemaakt, had mede opgehouden te bestaan. De hierbedoelde ondernemingen zijn allen het eigendom van Chinezen. Omtrent den voet, waarop zij gedreven worden, zie men het verslag over 1862, bladz. 223 der bijlagen. Het product, gold in 1865 f 11,25 per pikol en wordt uitsluitend voor de inlandsche markt bestemd.
»	7	id.	200 »	
26	30	700 pikols	600 »	
3	»	60 »	Nihil	
12	13$^1/_2$	415 »	420 pikols	
»	16	Nihil	500 »	
18	16	550 pikols	500 »	
10	»	Nihil	Nihil	
33	50	1050 pikols	690 pikols	

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond in gebruik voor fabriek-gebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Madioen	Madioen	Maospati	Niet opgegeven.	†
	Magetan	Boeloe		
	Poerwodadie	Poerwodadie		
		Keniten		
Tabaks-ondernemingen.				
Tagal	Pamalang	Mandiradja	Rangdoe Dongkal	$6^{3}/_{5}$
		Pamalang	Padoeraksa	2
		Mandiradja	Kalimas	$7^{1}/_{5}$
	Boemiaijoe	Lebaksioe	Lebaksioe	†
Samarang	Kendal	Troeko	Welirie	$22^{3}/_{4}$

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In 1865.	In 1864.	In 1865.	In 1864.	
501½	325	15 100 pikols	9 900 pikols	Deze onderneming, toebehoorende aan den contractant voor de gouvernements-suikerfabriek Poerwodadie, werd gedurende 1865 door een huurder gedreven. Bij de verwerking van het rietsap werd voor het eerst over den *geheelen* oogst, de bereidingswijze Montclar gevolgd (verg. het verslag over 1860, bladz. 117 en over 1863 bladz 165).
Zoo hier als elders niet wel op te geven, vermits vele ondernemingen geheel of voor een gedeelte tabak van de bevolking opkoopen; waar dus hieronder eene bepaalde uitgestrektheid wordt opgegeven, is dit veelal slechts eene benaderende opgaaf.		†	30 000 Amst. pd.	Overeenkomsten worden mondeling aangegaan. In den regel ontvangen de planters driemaal voorschot en wel het eerst tijdens het bewerken van den grond, ten tweede wanneer de aanplant is afgeloopen en ten derde wanneer de tabak gereed is om gesneden te worden. De tabak wordt door den planter gesneden, naar de droogloods vervoerd en aldaar opgehangen. Betaling 1 à 3½ duit per plant, naar gelang van de qualiteit. Het verkrijgen van vrijwillige koelies ging met geene moeijelijkheid gepaard, tegen betaling van 25 cent daags. De ondernemer bemoeit zich in zoover met den aanplant, dat hij dien nagaat en de bibiet verstrekt.
id.	id.	Nihil	10 625 » »	De onderneming, waarvan het product uit den vorigen oogst door brand vernield was geworden, is in 1865 niet voortgezet.
†	id.	93 750 Amst. pd.	44 000 » »	Bij deze onderneming, waaromtrent overigens dezelfde bijzonderheden gelden als voor Rangdoedongkal, wordt gemeenlijk tweemalen voorschot verstrekt, eens vóór dat de aanplant begint en andermaal wanneer deze is afgeloopen. De betaling bedraagt ½ à 4 cent per plant, naar gelang van de qualiteit.
100	—	40 000 » »	—	Behoudens de verstrekking van bibiet, bemoeit de ondernemer zich niet met den aanplant. Voorschotten werden niet verleend. Betaling per 1000 planten f 10 à f 15. Alleen Manilla-tabak was verbouwd. De onderneming schijnt eerst in 1865 te zijn in werking gekomen.
200	170	150 000 » »	130 000 » »	De bemoeijenis van den ondernemer met den aanplant bepaalt zich alleen tot raadgeving in het belang eener goede verzorging van het gewas. Kosteloos wordt door hem bibiet verstrekt. Voorschotten worden gegeven tot f 50 per bouw. De te koop aangebragte tabak wordt in de schuren bij onderlinge schikking in drie soorten getaxeerd en daarvoor betaald 2, 1½ en 1 cent per plant. Geene andere dan kooltabak wordt opgekocht.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond, in gebruik voor fabriekgebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Samarang	Kendal	Troeko	Kaliekoetoe	11½
	Kaliewoengoe	Kaliewoengoe	Blorok	16
		Bodja	Kedongpani	38
			Soesoekan	30
			Tambakan	80
			Tambangan	
			Bodja	
			Ngarianak	35

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In 1865.	In 1864.	In 1865.	In 1864.	
				Wegens de langdurige droogte was de oogst niet zeer voordeelig te noemen. Werkvolk is in den regel voldoende te verkrijgen, gemiddeld tegen 25 cent per dag. Zooveel doenlijk wordt op taak gewerkt. De afvoer van den tabak geschiedt per as naar Samarang.
100	25	100 000 Amst. pd.	†	Vergelijk het aangeteekende nopens de onderneming Welirie.
†	†	2 000 » »	2 000 Amst. pd.	De bestaande tabaksondernemingen, in der tijd in het leven geroepen door contractanten met het Gouvernement, werden oorspronkelijk door dezen als bijzaak beschouwd. Door hunne oude ondernemingen reeds gewoon aan het verkrijgen van vrijwillig werkvolk, hadden zij daarin ook thans geene moeijelijkheid. De dagloonen liepen voor mannen en vrouwen tusschen 20 en 30, soms tot 40 cent; voor kinderen van 10 tot 20 cent. De aanplant van tabak wordt van de zijde der opkoopers aangemoedigd, onder toezegging van 1 à 3 cent (ook wel 1 à 3 duiten) per plant, naar gelang van de grootte. Voorschotten worden na den aanplant gegeven, doch wegens de min goede uitkomsten daarvan dikwerf verkregen, in veel mindere mate dan vroeger. Zoowel inheemsche soorten als kool- cuba- en manilla-tabak worden opgekocht. Het zaad van cuba- en manilla-tabak wordt door de ondernemers zelven uitgezaaid, en de plantjes aan de aanvragers verstrekt. De oogst was dit jaar middelmatig. Wel was ⅓ van den aanplant mislukt, doch het overig gedeelte leverde een fraai gewas, zoodat de uitkomsten voor de ondernemers tamelijk bevredigend waren. Bij de lage prijzen echter, die de Java-tabak in den laatsten tijd op de Europesche markt behaalde en bij de geringe productie, was het, naar de meening van den resident, te voorzien, dat niet alle ondernemingen zouden kunnen blijven bestaan. Van de ondernemingen Kaliemaas in het district Kaliewoengoe en Simbong in het district Bodja, die in 1864 eene productie hadden van 3000 en 3500 Amst. ponden, wordt in de opgaven over 1865 gezwegen. Voor den grond, waarop regt van opstal is verleend tot het plaatsen van loodsen en woningen, wordt aan de bevolking als schadeloosstelling betaald f 25 per bouw voor sawah- en f 15 per bouw voor tegal-grond.
†	†	15 000 » »	26 000 » »	
†	†	20 000 » »	1 600 » »	
†	†	100 000 » »	2 200 » »	
†	†	12 000 » »	12 000 » »	

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond, in gebruik voor fabriek-gebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Samarang	Demak	Demak en Sambong	Dempet	$12^3/_5$
		Sambong en Mangar	Godong	16
		Manger en Singen-kidoel	Goebook	$9^1/_2$
		Mangar	Penawangan	15
		Singen-kidoel en Mangar	Tempoeran	1
	Grobogan	Poerwodadie en Grobogan	Penawangan	$16^3/_4$
		Wirosari en Kradenan	Wirosarie	$12^1/_2$
	Salatiga	Salatiga	Tempoeran	$1^1/_2$

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In 1865.	In 1864.	In 1865.	In 1864.	
†	†	14 000 Amst. pd.	50 000 Amst. ad.	Omtrent de gewildheid der tabaks-cultuur in het Demaksche luiden de berigten niet bijzonder gunstig. Wegens de wisselvalligheid van den oogst, die in zoo groote mate van het weder afhankelijk is, scheen de bevolking meer met andere cultures te zijn ingenomen. De winsten die bij een goed jaar kunnen behaald worden, worden nogtans gezegd van dien aard te zijn, dat het vermoedelijk alleen daaraan te danken is, dat de teelt nog op eenigzins ruime schaal wordt voortgezet. Volgens opgave zou de geheele productie slechts hebben bedragen 153 050 Amsterd. ponden tegen 296 000 pond in 1864. De opkoop geschiedde gemiddeld tegen $1^1/_2$ cent per plant. Voorschotten werden weinig meer verleend, uit aanmerking van de geldelijke verpligtingen waarin vele planters nog jegens de ondernemers verkeerden, en het weinige vooruitzigt dat er bestond op volledige kwijting daarvan.
†	15	†	40 000 » »	
†	100	41 000 » »	80 000 » »	
†	150	95 000 » »	120 000 » »	
†	30	3 050 » »	6 000 » »	
†	†	100 000 » »	75 000 » »	Bij deze ondernemingen wordt behalve kooltabak ook Javatabak opgekocht. Er was dit jaar veel geplant en de misgewassen waren van weinig belang. Bemoeijenis met den aanplant heeft van de zijde der ondernemers in zooverre plaats, dat zij dien nagaan en aan de planters de noodige verbeteringen in het schoon- en loshouden van den grond aan de hand doen. Meestal verstrekken zij zelven het zaad. De gronden voor het aanleggen van zaadbeddingen worden meestal gehuurd tegen f 3 à f 5 per bouw. Soms ook legden de planters zelven zaadbeddingen aan. Voorschotten werden dit jaar bij Penawangan in het geheel niet en bij Wirosarie slechts in zeer enkele gevallen verleend, als bij huwelijken, feesten, enz. Bij deze laatste onderneming werd de tabak opgekocht volgens tarief per 70 à 200 bladeren naar gelang van de meerdere of mindere grootte. De ondernemer van Penawangan betaalde 1, 2 of 3 duiten per plant. Het verkrijgen van werkvolk voor de werkzaamheden in de schuren en loodsen tegen 26 cent per man daags, leverde alleen in den plant- en oogsttijd der padie eenige moeite op. Van de vrouwen, die bij de sortering den tabak in bossen rijgen, en op taak werken, zijn er soms die tot 30 cent daags verdienen.
†	†	90 000 » »	40 000 » »	
†	40	20 000 » »	†	Slechts 2 loodsen van deze onderneming sorteren onder Salatiga, de overige zijn in de afdeeling Demak. Van daar was dan ook grootendeels het product afkomstig.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond in gebruik voor fabriekgebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Japara	Koedoes	Oendaän	Klamboe	$31^3/_5$
Rembang	Rembang	Pamottan en Sedan	Bedok	9
		Sedan	Mraijoon	4
		Soelang	Glentingan	6
	Toeban	Rengel	De Geurige plant	$24^1/_2$
			Morosemo en Pontjo	$7^1/_2$
		Rembes	Wadang	$8^3/_4$
			Kepet	$3^1/_2$
		Djatirogo	Cuba	13
			Nicot	$7^3/_4$
		Singahan	Kedoeng Toeban	$7^3/_4$

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In 1865.	In 1864.	In 1865.	In 1864.	
†	35	72 500 Amst. pd.	30 000 Amst. pd.	De ondernemer van Klamboe had nog 50 bouws gouvernements-aanplant, waarvan 23 bouws door eene overstrooming vernield werden. Van de overgebleven 27 bouws werden 50 000 Amst. ponden verkregen. Het particulier, door hem opgekochte product, bedroeg, zoo als hiernevens is opgegeven, 72 500 Amst. ponden. De voorwaarden van opkoop waren dezelfde als in 1864 (verg. het vorig verslag, bladz. 255 der bijlagen). In het algemeen wordt bij de particuliere teelt, naar gezegd wordt, veel minder zorg besteed aan de bewerking van den grond en aan de inboeting en begieting der te veld staande plantjes dan bij den gouvernements-aanplant.
150	280	96 000 » »	111 000 » »	Inmenging van de zijde der opkoopers met den aanplant heeft in zooverre plaats, dat zij de planters tot goede bewerking van den grond en behoorlijke verzorging van het gewas aansporen; bemoeijingen, die echter gezegd worden in den regel weinig uitwerking te hebben. De ondernemers leveren zelven de bibiet, soms ook verstrekken zij het zaad, hetgeen dan door de bevolking op hare eigen kweekbeddingen wordt uitgezaaid. Bij geene der drie ondernemingen wordt Java-tabak opgekocht. Omtrent het verleenen van voorschotten en de prijzen van opkoop, geldt het aangeteekende in het vorig verslag. De oogst van 1865 was voor Glentingan ruim, voor Bedok en Mraijoon middelmatig te noemen.
85	165	62 000 » »	50 000 » »	
125	60	90 000 » »	60 000 » »	
500	700	375 000 » »	600 000 » »	Ook onder Toeban legt men zich bijzonder toe op de teelt van kooltabak; slechts zeer enkele ondernemers lieten ook Javatabak aanplanten. De oogst kon gezegd worden zeer goed te zijn geslaagd; veel geld was dien ten gevolge in handen der landbouwende bevolking gekomen. Alleen voor het planten van kooltabak worden voorschotten gegeven. Het eerste voorschot wordt veelal reeds verleend vóór dat de grond bewerkt is, en soms eerst na afloop van den aanplant. Dikwerf worden ook tweede voorschotten gegeven op het tijdstip, dat de tabak tot halven wasdom is gekomen. Zij bedragen dan nagenoeg ¹/₄ der waarde van den geplanten tabak, enkele malen ook meer. De bibiet of jonge plantjes worden meestal door de fabrikanten verstrekt, die de daarvoor benoodigde kweekbeddingen in dagloon doen aanleggen en bewerken. Hunne bemoeijenis met den aanplant bepaalt zich tot het houden van toezigt en het aansporen, waar noodig, tot betere verzorging. Waar voorschotten zijn verleend, wordt het gewas door of namens den fabriekant te velde getaxeerd, ten overstaan van den planter, die echter niet gehouden is zijn tabak af te staan, wanneer de taxatie hem te laag toeschijnt. Is men het omtrent den
50	†	182 000 » »	7 000 » »	
350	400	400 000 » »	350 000 » »	
†	60	300 » »	10 000 » »	
360	500	113 000 » »	370 000 » »	
150	325	100 600 » »	400 000 » »	
100	100	61 000 » »	100 000 » »	

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond in gebruik voor fabriek-gebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Rembang	Bodjonegoro	Temaijang en Pelem	Semanding	†
		Pelem	Kedoong (Havannah) (1)	†
		Temaijang en Ngoempak	Temaijang	†
		Bouwerno	Tawangredjo en Karan	†
		Ngoempak en Tinawoon	Soemengko	†
			Malo	†
		Bodjonegoro en Temaijang	Bodjonegorische nijverheid	†
		Padangan en Ngoempak	Padangan	†
		Bouwerno	Kedoongaän (Nglingo)	30
	Blora	Karang djatie	Bengir	6¾
		Djepon	Djepon	3½

(1) Deze onderneming was, buiten die in Japara, nog de eenige, ten behoeve van welke in 1865 op hoog gezag tabak was geplant.

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In 1865.	In 1864.	In 1865.	In 1864.	
†	400	280 000 Amst. pd.	165 000 Amst. pd.	
188	215	220 000 » »	109 170 » »	
460	770	282 000 » »	405 000 » »	
†	400	125 000 » »	225 000 » »	
103	550	72 000 » »	180 000 » »	
172		110 000 » »		
80	200	140 000 » »	55 000 » »	
135	380	118 000 » »	120 000 » »	
216	211	186 534 » »	170 000 » »	
198	108	52 000 » »	58 000 » »	
110	171	39 000 » »	75 000 » »	

prijs eens geworden, dan wordt de tabak door den planter gekapt, en kosteloos naar eene der schuren van den opkooper gebragt, alwaar de afrekening en uitbetaling plaats heeft, berekend naar het aantal planten. In den regel — zoo wordt verder aangeteekend — verkoopt de planter zijn tabak aan dengeen, van wien hij voorschot heeft genoten, doch soms ook, — daartoe door anderen aangezocht (zie lager onder Bodjonegoro) — aan een ander, die er meer voor biedt, hetzij dan dat de planter van de opbrengst het genoten voorschot terug geeft, hetzij dat hij — hetgeen enkele malen ook wel gebeurt — schuldenaar blijft. Van de zijde der opkoopers moet het daarentegen ook wel zijn voorgekomen, dat het product aan de schuur gebragt, minder werd betaald, dan waarvoor het te velde was getaxeerd.

De prijzen van inkoop liepen voor kooltabak van f 5 tot f 20 per 1000 planten, in den regel bedroegen zij f 10 à f 15.

De Rembangsche fabrikanten, vooral die onder Bodjonegoro, worden gezegd groote mededinging te ondervinden van de zijde van personen, die geene gevestigde onderneming hebben, maar tot het opkoopen van (droogen) tabak zich tegen den oogsttijd binnen den kring van eenige fabrieken nederzetten, en daar zij geen onkosten van personeel, onderhoud van schuren of voorschotten hebben gemaakt, veel hoogere prijzen kunnen besteden dan de gevestigde ondernemers. Uit dien hoofde begonnen deze laatsten al meer en meer alle, met den aanplant in verband staande uitgaven, in te krimpen en zich met niets meer dan den inkoop in te laten. De bedoelde tak van industrie werd gedreven zoo door Europeanen als Chinezen, welke laatsten echter veelal niet voor zich zelven handelen, maar in dienst zijn van- of in betrekking staan tot Europesche ondernemers.

De opkoop van droogen tabak bij de gevestigde ondernemingen was nog van weinig beteekenis, behalve alleen bij de fabriek Bodjonegorosche nijverheid, waar eene hoeveelheid van ruim 100 000 Amst. ponden in gedroogden staat werd ingekocht.

In het verkrijgen van koelies voor de werkzaamheden in de schuren en afpakloodsen werd, buiten den plant- en oogsttijd der padie, geene moeite ondervonden. De loonen verschilden van 16½ tot 30 cent daags.

In 1864 werd de onderneming Soemengko niet afzonderlijk opgegeven, maar als een onderdeel van de onderneming Malo. Daarentegen worden de ondernemingen Temaijang en Pirang nu vereenigd opgegeven onder den naam van Temaijang.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond, in gebruik voor fabriekgebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Rembang	Blora	Ngawen	Ngawen	4
		Panolan	Panolan	15
Soerabaija	Lamongan	Lengkir	Telenah	$23^1/_3$
			Ngimbang	$7^5/_7$
	Sidaijoe	Pridjek	Tadji	$5^3/_4$
	Modjokerto	Modjoagoong	Modjopait	7
			Montjor	$2^1/_2$
		Modjosari-Kidoel	Modjosari-Kidoel	$17^1/_2$
Madura	Pamakassan	Boender	Pradapa	$1^1/_3$
Pasoeroean	Pasoeroean	Poerworedjo	Porrong	2

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In **1865**.	In **1864**.	In **1865**.	In **1864**.	
150	80	34 200 Amst. pd.	57 000 Amst. pd.	
270	160	90 000 » »	190 000 » »	
†	236	380 000 » »	183 000 » »	De ondernemers komen mondeling overeen met de bevolking, tegen toekenning van voorschot en verstrekking van bibiet. De betaling geschiedt per bouw, en bedraagt naar gelang van de soort f 200, f 180, f 125 en f 80. De drie ondernemers onder Lamangan en Sidaijoe gevestigd, kochten echter dit jaar den tabak per blad op en betaalden voor 1ste en 2de soort 3 en $2^1/_2$ cent per 12 bladeren en voor 3de en 4de soort $6^1/_4$ en 5 cent per 36 stuks. Met deze laatste wijze van betaling, als haar voordeeliger uitkomende dan bouwsgewijze belooning, was de bevolking zeer ingenomen. De koelies in de schuren verdienen algemeen tusschen 20 en 30 cent daags. De vier andere ondernemingen in het overzigt van 1864 vermeld, hadden dit jaar niet gewerkt, of wel opgehouden te bestaan.
†	10	6 000 » »	2 500 » »	
†	26	95 000 » »	33 000 » »	
†	†	32 000 » »	73 000 » »	
†	†	20 000 » »	16 250 » »	
†	†	20 000 » »	2 000 » »	
†	†	30 000 » »	40 000 » »	De ondernemer kwam vroeger met de dessa-bewoners mondeling overeen tot het planten van kooltabak en verleende voorschot op het te leveren product. Daar echter de bevolking zich minder geneigd betoonde tot den aanplant van kooltabak, had de opkoop zich in de twee laatste jaren hoofdzakelijk bepaald tot inlandschen of kanarie-tabak, en terwijl aanvankelijk bij de oprigting der onderneming in 1861, f 25 per 1000 planten besteed werd, betaalde de ondernemer in den laatsten tijd hoogstens f 10. Door de toenemende mededinging met inlandsche en Chinesche opkoopers, die geene gevestigde onderneming hebben en daarom in den regel hoogere prijzen kunnen besteden, liet het zich echter aanzien dat de ondernemer zijne zaak weldra zou moeten opgeven.
†	†	70 625 » »	30 000 » »	De ondernemer bepaalt zich tot het opkoopen van het product en komt daartoe mondeling overeen met de bevolking, zonder toekenning van voorschot. Het werk geschiedt door vrijwillige arbeiders; de betaling is 25 à 30 cent daags. De onderneming bestond sedert vier jaren, doch ging niet zeer voordeelig.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond, in gebruik voor fabriek-gebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Pasoeroean	Malang	Pakkies, Gondanglegi, Sengoro, Penangoengan en Kotta-Malang	†	4
		Gondanglegi	†	$8\frac{4}{5}$
		Sengoro		6
		Gondanglegi, Pakkies en Kotta Malang	†	2
		Gondanglegi en Kotta Malang	†	$3\frac{1}{2}$
		Gondanglegi, Kotta Malang en Sengoro	†	$2\frac{1}{2}$
		Gondanglegi	†	$2\frac{3}{5}$
		Idem.	†	$\frac{1}{2}$
		Kotta Malang	†	$1\frac{3}{5}$
		Gondanglegi, Kotta Malang en Sengoro	†	$1\frac{1}{5}$
		Kotta Malang	†	$1\frac{3}{5}$
			†	$\frac{1}{2}$
			†	$1\frac{2}{500}$
			†	†
		Sengoro	†	†
		Gondanglegi, Pakkies, Sengoro en Penangoengan	†	6
		Pakkies en Gondanglegi	†	$5\frac{3}{5}$
		Kotta Malang	†	†

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws. In 1865.	In 1864.	Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering). In 1865.	In 1864.	AANMERKINGEN.
†	†	109 375 Amst. pd.	121 812 Amst. pd.	
† †	†	272 125 » »	200 000 » »	
†	†	125 000 » »	150 000 » »	
†	†	53 750 » »	59 375 » »	
†	†	212 500 » »	250 000 » »	Bij de ondernemingen in het Malangsche wordt de tabak, deels te velde, deels ook in gedroogden staat opgekocht. Het overlaten der drooging aan de planters wordt gezegd achteruitgang in qualiteit te hebben veroorzaakt.
†	†	11 500 » »	18 750 » »	In verband met de onvoordeelige prijzen voor het product van 1864 behaald, hadden verschillende fabrikanten hun bedrijf ingekrompen. Ook was men voorzigtiger en kariger geweest in het geven van voorschotten.
†	†	†	†	Van drie ondernemingen was omtrent de productie geene opgaaf ontvangen, twee daarvan waren vermoedelijk niet in werking geweest, terwijl de derde, ofschoon eerst in het begin van 1863 opgerigt, bij het eind van het jaar reeds weder was verlaten.
†	†	†	408 750 » »	Eene andere onderneming, waarvan in 1864 geene opbrengst werd vermeld gevonden, blijkt nu in datzelfde jaar te zijn te niet gegaan.
†	†	118 750 » »	187 500 » »	
†	†	124 500 » »	50 000 » »	
†	†	150 000 » »	250 000 » »	
†	†	187 500 » »	187 500 » »	
†	†	500 000 » »	431 000 » »	
†	†	†	»	
†	†	»	†	
†	†	105 375 » »	116 500 » »	
†	†	62 500 » »	61 500 » »	

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond in gebruik voor fabriekgebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Probolingo	Lemadjang	Lemadjang	Tempeh	32²/₅
			Tempeh Kidoel	14¹/₂
			Djarit	18
			Kaweden	7¹/₄
		Lemadjang, Ranoe Lamongan en Kandangan	Bondojoedo	76³/₄
		Lemadjang en Ranoe Lamongan	Tikoeng	20¹/₅
		Lemadjang	Soekodono	25²/₅
		Ranoe Lamongan	Klakka	21²/₅
		Kraksan	Wangkal	14³/₅
	Gending	Gending	Gading	19
Bezoekie	Panaroekan	Pradjekan	Pradjekan *a*	8⁵/₇
		Soemberwaroe.	Soemberwaroe *b*	6¹/₂
		Kalitikoes	Selikring	8³/₄
	Bondowosso	Bondowosso	Seharpoetie	9
		Bondowosso en Penangoengan	Bondowosso	24¹/₂
		Penangoengan	Tamanan	18

a. Deze onderneming schijnt reeds in 1864 door den eigenaar verlaten te zijn.

b. Deze onderneming is in het begin van 1865 verlaten door het overlijden van den eigenaar.

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In **1865.**	In **1864.**	In **1865.**	In **1864.**	
50	200	50 000 Amst. pd.	200 000 Amst. pd.	Met de planters wordt mondeling overeengekomen tegen kostelooze verstrekking van zaad; het doen aanleggen van zaadbeddingen door de ondernemers was vrij algemeen. Voorschotten op den oogst werden niet verleend, zoodat de planters tot het laatste toe, meester van het gewas bleven en daarvoor, als een gevolg der groote concurrentie onder de ondernemers zelven, overal goede prijzen konden bedingen. Algemeen wordt kooltabak aangeplant, ofschoon de djember, de beste variteit van Java-tabak, meer en meer gezocht wordt. In het Lemadjangsche werd dit jaar veel tabak aangeplant, voornamelijk ten gevolge van de hooge prijzen, die de ondernemers durfden besteden. Meestal wordt geplant op nieuw ontgonnen boschgronden. Toezigt op den aanplant wordt zooveel mogelijk gehouden door de ondernemers zelven. Meestal wordt de tabak dooreen op het veld gekocht tegen f 15 à f 18 per 1000 planten; voor schoone partijen werd zelfs tot f 20 à f 22 besteed, het kappen van den tabak en het vervoer naar de schuren daaronder begrepen. Het kappen geschiedt onder toezigt van wege de ondernemers. Voor gesorteerde partijen zijn drie klassen van betaling aangenomen, bedragende voor 1ste soort f 20 à f 22, voor n°. 2 f 12 à f 14 en voor n°. 3 f 5 à f 9. Daglooners voor het zware werk zijn, buiten den padieoogst, gemakkelijk te verkrijgen, tegen 25 à 33½ cent per man daags; voor het sorteren der bladeren, het werk van vrouwen en kinderen, wordt te goed gedaan ½ cent per bos van 25 bladeren. De oogst was dit jaar goed geslaagd en niet alleen voor de bevolking, maar ook voor de meeste ondernemers voordeelig, ten gevolge van de goede qualiteit van het gewas.
65	60	55 000 » »	60 000 » »	
100	90	100 000 » »	87 500 » »	
50	40	50 000 » »	40 000 » »	
250	125	250 000 » »	120 000 » »	
90	80	90 000 » »	77 500 » »	
22	25	22 000 » »	22 500 » »	
100	60	100 000 » »	60 000 » »	
†	10	†	7 000 » »	
†	15	31 250 » »	12 500 » »	
»	60	»	†	Ook in Bezoekie wordt de bibiet door de ondernemers verstrekt en verkoopt de planter veelal zijn tabak aan dengene, welke hem bibiet gaf. De betaling is, naar gelang van grootte en qualiteit, 2½, 2 en 1½ cent per plant; op die ondernemingen waar per blad gekocht wordt, is de betaling iets hooger en rekent men 10 bladeren voor ééne plant. Het meeste werk wordt bij taak betaald; het dagloon van een koelie is 25 cent, doch gedurende den padieoogst en koffijpluk is werkvolk moeijelijk te bekomen. Iedere onderneming heeft echter een zeker getal vaste personen in dienst, bekend onder den naam van binnenkoelies, tegen eene gemiddelde betaling van f 7 à f 8 's maands.
»	55	»	17 772 » »	
†	35	†	44 000 » »	
†	†	†	45 487 » »	
†	†	100 000 » »	132 000 » »	
†	†	†	216 087 » »	

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond in gebruik voor fabriekgebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Bezoekie	Bondowosso	Wonosarie	Het Vertrouwen	39
			Lodjadjar	16 1/5
			Tangsil	8 3/4
		Djember	Djember	16 1/2
		Djember en Soekokerto	Djeleboek	13
		Soekokerto	Soekowono	17 1/2
			Soekokerto	25
		Poeger en Tangool	Tangool *a*	9 1/2
Banjoewangie	Banjoewangie	Banjoewangie	Bakoan	9 4/5
Banjoemas	Banjoemas	Kaliredjo	Tjendaga	†
Kadoe	Probolingo	Probolingo en Remaneh	Djoemoijo	3 1/2
			Sroemboeng	4 3/5
		Probolingo	Djetak	6
	Djetis	Djetis	Temangoong	3

a. Deze onderneming schijnt reeds in 1864 door den eigenaar verlaten te zijn.

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In 1865.	In 1864.	In 1865.	In 1864.	
†	†	76 000 Amst. pd.	155 000 Amst. pd.	Tijdens de indiening der opgaven was bij de meeste ondernemingen de oogst nog niet afgewerkt en kon dus ten aanzien der productie nog slechts een voorloopig cijfer worden medegedeeld. Voor drie ondernemingen was zoodanige benaderende opgaaf niet ontvangen.
†	†	112 000 » »	90 720 » »	
†	†	57 500 » »	69 000 » »	
†	†	255 000 » »	337 500 » »	
†	†	290 000 » »	195 000 » »	
†	†	704 000 » »	371 744 » »	
†	†	525 000 » »	512 500 » »	
†	†	»	†	
†	†	14 000 » »	28 988 » »	De oogst van 1865 was ten gevolge van ontijdige regens ongunstig. De opgegeven productie was slechts een benaderend cijfer, zijnde de afwerking tijdens de inzending der opgaaf nog niet geheel afgeloopen. Zie overigens omtrent inkoopprijzen, werkvolk enz. het aangeteekende in den staat over 1864, bladz. 243.
†	†	30 000 » »	15 000 » »	De ondernemer is tevens huurder van woeste gronden. Behalve op het huurperceel, hetwelk nog slechts gedeeltelijk in cultuur is gebragt, wordt door de omliggende bevolking, ook uit de afdeeling Poerwokerto, op eigen velden tabak geplant, welke zij, naarmate van de qualiteit aan den ondernemer verkoopt voor 2, 1½ of 1 duit per plant; voorschotten hiervoor worden zelden gevraagd. Er wordt kool- en perzische tabak geplant; ook waren proeven genomen met Havanna-zaad. De qualiteit van het product was goed. De oogst van 1864 had op de Nederlandsche markt gemiddeld opgebragt 97 cent per pond.
145	†	115 000 » »		Deze ondernemingen behooren aan denzelfden eigenaar. De planters kunnen naar verkiezing voorschot ontvangen. Deze voorschotten worden berekend naar de aangevraagde hoeveelheid bibiet en bedragen gewoonlijk ⅓ der waarde van de volgens taxatie te leveren hoeveelheid planten. Toezigt over den aanplant wordt door den ondernemer niet gehouden. De tabak wordt aan de schuren geleverd tegen 2, 1½, 1 en ½ cent per plant, naar gelang van grootte en qualiteit. In tegenstelling met het vorige jaar, waren de uitkomsten dezer cultuur over 1865, zoowel voor ondernemer als bevolking zeer voordeelig geweest.
85	†	65 000 » »	150 000 » »	
100	†	100 000 » »		
85	†	85 000 » »	50 000 » »	

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond, in gebruik voor fabriekgebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Madioen	Madioen, Magettan, Poerwodadie, Ngawie en Ponorogo	Oeteran, Maospatie, Bagi, Tjaroeban, Kanigoro, Boeloe, Gorang-Gareng, Poerwodadie, Sepreh, Djogorogo en Poeloong		†
	Ngawie	Derro	†	†
Kedirie	Kedirie	Kotta, Modjorotto, Djambean en Soekoredjo	Kedirie	†
			Papar *a*	
			Potjanan	
			Toeloong-Agoong *b*	
			†	
			Djambean	
			Toeloong-Agoong *c*	
	Blitar	Blitar, Wlingie, Srengat en Lodoijo	Blitar *d*	†
			Plossokrep	
			Soerabaijasche Tabakmaatschappij *c*	
			Blitar	
			Kepandjen	
			†	
	Ngrowo	Toeloong-Agoong, Ngoenoet, Pakoentjen en Kalangbret	Toeloong-Agoong *c*	†
			Soekoredjo *b*	
			Blitar *d*	
	Trengalek	†	Toeloong-Agoong *c*	†
	Kedirie	Papar	Papar *a*	†

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws. In 1865.	In 1864.	Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering). In 1865.	In 1864.	AANMERKINGEN.
†	†	83 256 Amst. pd.	200 000 Amst. pd.	Omtrent deze ondernemingen zijn geene bijzonderheden aangeteekend gevonden. Alleen blijkt ten aanzien der eerstgenoemde, dat werkvolk in voldoende mate verkrijgbaar was tegen 25 cent daags per man. Vrouwen en kinderen ontvangen minder loon.
†	†	25 000 » »	10 000 » »	
1704	†	187 500 » »	1 178 750 » »	Omtrent de ondernemingen in dit gewest zijn eveneens geene bijzonderheden medegedeeld. Slechts wordt in het algemeen gezegd, dat de geheerscht hebbende felle droogte aan den oogst veel kwaad had gedaan. Van de dus * geteekende ondernemingen waren over 1864 geene opgaven ontvangen. *a.* Deze ondernemingen behooren aan denzelfden eigenaar. *b.* Als voren. *c.* Idem. *d.* Idem.
		115 875 » »		
		109 750 » »		
		62 500 » »		
		*187 500 » »		
		300 000 » »		
		*23 750 » »		
†	†	231 250 » »	1 329 375 » »	
		337 500 » »		
		311 875 » »		
		125 000 » »		
		62 500 » »		
		*178 125 » »		
755	†	337 500 » »	670 875 » »	
		225 000 » »		
		87 500 » »		
†	†	*5 000 » »	†	
†	†	*43 500 » »	†	

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond, in gebruik voor fabriek-gebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Rijst-pel-ondernemingen.				
Preanger regentschappen	Tjiandjoer	Negorij	Saijang	1 4/5
		Tjiblagoeng	Moendjoel	3/5
		Tjipoetrie	Panembang	1
		Negorij	Saijang	1 2/5
		Goenoeng-parang	Tjipelang	1 1/2
		Tjitjoeroek	Tjoeroek	7/10
		Tjipoetrie	Tjipoetrie	3 2/5
	Bandong	Negorij	Soekasarie	3 1/2
			Soekakarta	3 9/10
			(zonder naam)	1/5
		Oedjoeng-broengkoelon	Palasarie	3 4/5
		Tjilokottot	Ardjowinangon	4 1/5
Cheribon	Cheribon	Kotta Cheribon	Soekalila	2
	Sindanglaut	Sindanglaut	Assem	1
	Ploembon	Palimanang	Tjiwaringin	5 9/10
	Madjalengka	Djatiewangi	Pinang Radja	4
	Indramaijoe	Karang-ampel	Boedhiradja	16 1/2
Tagal	Brebes	Lossarie	Tandjong	1/5
			Idem.	1
	Brebes	Brebes	Brebes	2 2/5
Samarang	Grobogan	Wirosarie en Kradenan	Wirosarie	6 5/7

Uitgestrektheid der aanplantingen. — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In 1865.	In 1864.	In 1865.	In 1864.	
»	»	1 000 pik. rijst		
»	»	1 500 » »	5000 pik. rijst	
»	»	1 000 » »		
»	»	2 300 » »	2000 » »	In het regentschap Tjiandjoer waren 7 en in het regentschap Bandong 3 rijstpelmolens in werking. De ondernemingen zijn meest in handen van Europeanen. Deze koopen de padie van de regenten, mindere hoofden en priesters. Onbeduidend is de hoeveelheid, die zij van den kleinen man kunnen meester worden. De padie tot rijst gepeld, vindt haar uitweg naar Batavia. Volgens de ontvangen opgaven zou de productie der 10 ondernemingen dit jaar zijn geweest 38 327 pikols rijst tegen 31 210 in het vorig jaar.
»	»	3 846 » »	9750 » »	
»	»	1 931 » »	3550 » »	
»	»	750 » »	600 » »	
»	»	10 000 » »	8000 » »	
»	»	Nihil	Nihil	
»	»	id.	id.	
»	»	5 000 pik. rijst	id.	
»	»	11 000 » »	2310 pik. rijst	
»	»	Nihil	Nihil	Deze stoom-rijstpelmolen stond reeds sedert 1862 stil.
»	»	id.	id.	De gebouwen tot deze onderneming behoorende werden in 1865 afgebroken (zie het vorig verslag, bladz. 247 der bijlagen).
»	»	†	id.	Deze onderneming, toebehoorende aan den contractant der gouvernements-suikeronderneming Glagamidang, had alleen in 1860 als pelmolen gewerkt, doch was thans eene opkoopplaats van weinig beteekenis, daar slechts zooveel padie wordt opgekocht als noodig is voor de behoefte der boedjangs op Glagamidang en op de nabijgelegene suikerfabriek Ardjowinangon.
»	»	Nihil	†	Onderneming voor den opkoop van katjang en rijst en voor de bereiding van katjang-olie.
»	»	†	9267 pik. rijst	Door het mislukken van den rijstoogst in een groot gedeelte van Indramaijoe, waren de prijzen te hoog om met voordeel te kunnen werken. De ondernemers kochten dan ook slechts zooveel op, als voldoende was om den molen aan den gang te houden.
»	»	Nihil	†	
»	»	3715 pik. padie 2170 » rijst	Nihil	De rijst en padie werden aan het pakhuis en op de passers gekocht. Overeenkomsten werden niet gesloten. Het verkrijgen van koelies ging met geene moeijelijkheden gepaard.
»	»	Nihil	Nihil	Deze stoom-rijstpelmolen was sedert meer dan vier jaren niet in werking.
»	»	†	id.	De ondernemer had in 1865 weinig of geen rijst gepeld, hoofdzakelijk wegens het moeijelijk transport naar Samarang.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Benaming der onderneming.	Uitgestrektheid grond in gebruik voor fabriekgebouwen, loodsen of woonhuizen. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden (7096 vierk. Nederl. ellen.)
Andere ondernemingen.				
Bantam	Lebak	Warong-Goenoeng	†	5
Cheribon	Cheribon	Beber	Tjratjas	3/4
Samarang	Demak	Demak en Wedoeng	Demak	5 1/4
Japara	Koedoes	Tjendono	Djoerang	6 3/5
Soerabaija	Sidaijoe	Tambangan		1 1/5
Pasoeroean	Pasoeroean	Djatie	†	1 3/5
	Malang	Kotta Malang	Boering	†
			Magnanerie Marcus	1 1/4

Uitgestrektheid der aanplantingen — Bouws.		Hoeveelheid verkregen product (meest bij benadering).		AANMERKINGEN.
In 1865.	In 1864.	In 1865.	In 1864.	
»	»	18 pik. koffij	50 pik. widjen 10 » staartpeper	Op het erf door den aannemer met regt van opstal bezeten, wordt een koffijaanplant van 18 000 boomen aangetroffen, waarvan in 1865 voor het eerst geoogst was. Hij heeft eenige boedjangs in dienst tegen f 5 koper, benevens 4 gantangs rijst 's maands. Koelies waren gemakkelijk te bekomen tegen 20 cent daags. Van de hoeveelheid der opgekochte producten als widjen, staartpeper enz. (zie het vorig verslag, bladz. 219 der bijlagen), is geen opgaaf ontvangen.
»	»	Nihil	Nihil	Katjang-oliefabriek (niet in werking geweest).
»	»	id.	2000 Amst. pd. katoen	Onderneming voor den opkoop van katoen, toebehoorende aan de sedert ontbondene Nederlandsch-Indische katoen-maatschappij. Door moeijelijk vol te houden concurrentie met Chinesche opkoopers zag de maatschappij zich genoodzaakt hare werkzaamheden te staken, hetgeen in het belang der teelt van fijnere katoensoorten te betreuren was. De gebouwen enz. werden dien ten gevolge verkocht en de gronden in regt van opstal bezeten, aan de bevolking teruggegeven. Ook de twee etablissementen door de maatschappij onder Modjokerto (Soerabaija) opgerigt (zie het vorig verslag, bladz. 248 en 250 der bijlagen), waren dien ten gevolge te niet gegaan.
†	108½	†	Nihil	Cochenille-onderneming tot in 1857 gewerkt hebbende op contract met het Gouvernement, en sedert voortgezet door middel van overeenkomsten met de bevolking voor de huur van gronden en den aanplant van nopal. Bij het eind van 1864 was de onderneming door de beheerders verlaten geworden. In 1865 schijnt dezelve niet weder in werking te zijn gekomen.
»	»	†	id.	Van deze onderneming, laatstelijk gediend hebbende tot katjang-olieperserij, is geen opgaaf ontvangen. Vermoedelijk is de onderneming in 1865 niet weder in werking gebragt.
»	»	†	id.	Deze onderneming voor den opkoop van katjang en de bereiding van olie, kon, door vertrek van den eigenaar, als niet meer bestaande worden beschouwd. De persen zijn opgesteld in bomboezen loodsen. De onderneming verdient niet den naam van fabriek.
»	»	Nihil	1875 Amst. pd. indigo, 120 pik. katjang-olie.	Deze oliemolen, laatstelijk bestemd voor indigofabriek, was in Januarij 1865 door den eigenaar verlaten, daar de onderneming geen genoegzame winsten scheen op te leveren.
»	»	†	12 Amst. pd. zijde	De uitkomsten gedurende 1865 van de zijdewormenteelt verkregen, gaven weinig hoop op welslagen. De vooruitzigten der onderneming bleven dan ook weinig gunstig.

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **AA** VAN HET VERSLAG.

N°. 28.

OVERZIGT

BETREFFENDE

de op Java gevestigde landbouw-ondernemingen op woeste gronden door het Gouvernement verhuurd, over **1865.** (1)

(1) Omtrent de in het Gouvernement van Celebes uitgegeven huurperceelen, zie men het Verslag hiervoren, hoofdstuk N, afd. I, § 2 sub 10°.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Bantam.	Lebak	Waroeng-Goenoeng	Tjisolear	27 Febr. 1865 - oogst 1885	f 0,50 per bouw (1868)	300
id.	id.	Sadjira	Tjisela I	22 Febr. 1865 - oogst 1885	id.	500
			id. II	id.	id.	500
id.	id.	id.	Tjilaki	id.	id.	500
Buitenzorg	Buitenzorg	Buitenzorg	Tjogrek	15 Nov. 1865 - oogst 1885	f 1 per bouw (1865)	296
id.	id.	id.	Tjikema	12 Febr. 1842 - ult°. Aug. 1866	»	186 (volgens opmeting 104 4/5)

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurder over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
Nog niet ingegaan	5 boedjangs (vaste werklieden) tegen f 1 koper (c c. 83^3 cent), en 1 gantang rijst per week, benevens 30 koelies daags tegen 20 cent dagloon	220 000 koffijboomen. (Onder ult°. 1865 waren 110 bouws beplant)	Nog geen product verkregen	Tegen het opgegeven loon van 20 cents daags waren, het geheele jaar door, in voldoende mate koelies te bekomen. Ook voor vrouwen was bij deze onderneming werk te verkrijgen; in tijden van schaarschte aan voedingsmiddelen werd hiervan een ruim gebruik gemaakt.
id.	140 boedjangs tegen f 4, en 6 gantangs rijst per maand (?), benevens 70 à 80 koelies daags Deze laatsten werken op taak, waardoor zij van 60 tot 80 cent daags kunnen verdienen	600 000 koffijboomen. (Onder ult°. 1865 waren 650 bouws beplant)	id.	Zoowel de ontginning der boschgronden als het onderhoud der aangelegde tuinen, welke zeer voordeelig stonden, is op taak geregeld, zoodat de vaste werklieden meer dan hun maandloon kunnen verdienen. Ook deze onderneming kon genoegzaam arbeiders bekomen. In het belang der omliggende dessa's had de ondernemer eene bestaande waterleiding, die door zijne gronden loopt, op eigen kosten doen verbeteren en verbreeden, en hun, dien het aan fondsen ontbrak om sawahs te maken, voorschotten daartoe gegeven. Op een verzoek van den ondernemer om, behalve de hem afgestane 1000 bouws nog eene daaraangrenzende uitgestrektheid in huur te bekomen, werd afwijzend beschikt.
id.				
id.	Zie boven	Nog niet ontgonnen		
Niet opgegeven	70 boedjangs tegen f 6 maandloon	thee 20 bouws moerbeziën (zijdeteelt) 10 » palmboomen 5 » sawahs 5 » vanille 4 » cacao 3 » 70 000 koffijboomen (in 't geheel zijn 100 bouws ontgonnen)	Niet opgegeven	Deze perceelen, die deel uitmaakten van het domein Bloeboer, zijn sedert de regeling der aangelegenheden van dit domein (zie het verslag over 1863 blz. 4) ter beschikking gekomen van den lande. Na verstrekte gelegenheid tot mededinging, overeenkomstig *Indisch Staatsblad* 1862 n°. 56, zijn beide perceelen (voor één waarvan het vroegere contract inmiddels was afgeloopen, terwijl van het andere de verstrijking der huur aanstaande was), aan de tegenwoordige huurders voor den tijd van twintig jaren in huur afgestaan op den voet van *Indisch Staatsblad* 1856 n°. 64, tegen den ingeschreven jaarlijkschen huurschat van f 1 per bouw voor Tjogrek en f 3.50 per bouw voor Tjikema. De inschrijving voor Tjogrek werd tegen den opgegeven prijs gegund, uit overweging dat slechts $\frac{1}{3}$ van het perceel voor ontginning kon in aanmerking komen. Andere gegadigden hadden zich voor geen der beide perceelen voorgedaan. Omtrent de zijdewormenteelt bij beide ondernemingen zie men de betrekkelijke paragraaph van het onderwerpelijk Regeringsverslag (hoofdst. N afd. I § 1 *d*).
f 400 koper (f 333,33)	20 boedjangs tegen f 5.50 per maand	sawahs 50 bouws moerbeziën (zijdeteelt) 8 » (in 't geheel zijn 60 bouws ontgonnen)	id.	

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract,	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Krawang	Krawang	Sindangkassie	Tjilangkap	1 Jan. 1861 - 31 Dec. 1880	f 6,00 per bouw (1861)	670
id.	id.	id.	Tjibening	10 Julij 1861 - 9 Julij 1901	id. (1868)	209 80/500
id.	id.	Adiarsa Sindangkassie	Parakantroes	1 Jan. 1848 - 31 Dec. 1867 7 Maart 1856 - id.	1 pikol suiker voor elken met suikerriet beplanten bouw (1853)	1000 197½

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
f 40,20	Getal niet opgegeven. Dagloon 25 cent per man; voor vrouwen en kinderen 15 cent.	160 bouws suikerriet	3200 pikols suiker tegen 5000 in 1864	Omtrent de uitkomsten der huurondernemingen in dit gewest luiden de berigten niet gunstig. De ontginning van het perceel Tjilingkap wordt zelfs gezegd wegens de minder goede hoedanigheid der gronden, jaarlijks verlies te geven. Volgens eene opgaaf over de jaren 1854-1863 beliep de suikerproductie in gemelde tien jaren, dooréén genomen, niet meer dan 3400 pikols of gemiddeld, bij een' aanplant van 300 bouws, slechts 11 pikols per bouw. Bij het eind van 1865 had de ondernemer zich verpligt gezien zijne onderneming te staken.
Nog niet ingegaan	Niet opgegeven	Niet opgegeven. De onderneming is uitsluitend bestemd voor de teelt van klappers	Niet opgegeven	
384 pikols suiker	920 (daaronder begrepen mandoors, ambachtslieden, djoeragans en pottenbakkers). Het werkvolk komt den ondernemer te staan op 32 cent daags per man, de verstrekking van rijst daaronder begrepen	384 bouws suikerriet. In het geheel waren 650 bouws ontgonnen	14230 pikols suiker, (daaronder begrepen het geleverde aan het Gouvernement), tegen 13100 in 1864	Over het tienjarig tijdvak 1854—1863 had de productie, volgens de ontvangen opgaven, gemiddeld 8096 pikols 's jaars bedragen. De ontginningen geschieden door afzonderlijk werkvolk bij aanneming, tegen f 120 per bouw; daarvoor wordt het terrein alleen schoongemaakt. Het maken van slokkans, wegen, bruggen en paggers, even als de overige werkzaamheden, geschiedt met eigen werkvolk. De arbeiders kunnen zich voor drie of minder maanden verbinden. Aan ieder in dienst tredende, die niet bij een ander gaat inwonen, wordt een erf van 5 vierkante roeden ontgonnen gronds aangewezen en daarop een huis gebouwd, hetwelk zijn eigendom wordt als hij bij de onderneming twee achtereenvolgende jaren in dienst is gebleven. Al wat hij op zijn erf verbouwt, blijft geheel te zijner beschikking. Zoowel deze lieden, als zij die bij anderen inwonen, ontvangen eene eerste maandelijksche verstrekking van levensmiddelen. Ook zijn er arbeiders (ongehuwden), die huisvesting en voeding genieten bij het etablissement zelf. De betaling in geld bedraagt 20 cents daags per man; voorts wordt aan ieder indiensttredende eenig gereedschap ten gebruike verstrekt. Gehuwden met kinderen kunnen tot tweemaal toe, rijst op rekening ontvangen, waarvoor hun nimmer meer dan 50 cent per gantang wordt in rekening gebragt. Op dezelfde voor-

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Krawang	Krawang	Krawang	Adiarsa	1 Jan. 1843 - 31 Dec. 1867	1 pikol suiker voor elken met suikerriet beplanten bouw en f 1 koper per onbeplanten bouw (1843)	110

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
				waarden kunnen de steen- en pottenbakkers, die op stuk werken, in hunne behoefte aan rijst voorzien. Voorschotten bij in-dienst-treding werden niet gegeven, doch wel later bij huwelijk, geboorte, overlijden enz. Het verstrekken van levensmiddelen in natura geschiedt om de vijf dagen, de afrekening in geld maandelijks. Evenwel worden ook tusschentijds reeds verdiende loonen uitbetaald, in voorschot op het maandgeld. Voor huwelijken, besnijdenissen enz. bekostigt de ondernemer een panghoeloe; ook had hij voor zijne rekening een messigiet doen oprigten, ter voorziening in de godsdienstige behoeften der op het huurland gevestigde bevolking. Ofschoon, zooals hierboven is opgegeven, het getal werklieden (in Junij 1865) 920 bedroeg, is het er evenwel verre van af, dat deze allen dagelijks te werk komen; zoo waren onder anderen gedurende de maand April gemiddeld per dag 229 personen niet opgekomen. Het is vooral gedurende het padiesnijden in de aangrenzende districten, dat dit wegblijven in hooge mate plaats vindt. Van de intrekking der gouvernements-kaneelcultuur, waardoor de in de kaneelfabrieken werkzame vrouwen en meisjes uit de gouvernements-kampongs zelven aan het padiesnijden zouden kunnen deelnemen, verwachtte men op Parakantroes meerdere ruimte aan handen. In 1863 zijn de in huur afgestane gronden voor den tijd van 20 jaren op nieuw uitgegeven, en wel aan den tegenwoordigen ondernemer, tegen een huurschat van f 6 per bouw 's jaars.
f 110 koper (f 91,66)	»	Onbeplant gebleven		

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen,	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Krawang	Krawang	Krawang	Wanasepie	1 Jan. 1850 - 31 Dec. 1869	1 pikol suiker voor elken met suikerriet beplanten bouw (1854)	1009
id.	id.	id.	Kalangsarie	1 Jan. 1851 - 31 Dec. 1870	1 pikol suiker voor elken met suikerriet beplanten bouw (1856)	500
Preanger-regentschappen	Tjiandjoer	Tjitjoeroek	Parakansalak	1 Jan. 1865 - oogst 1883	f 24 per bouw (1863)	291
id.	id.	Tjiheulang	Sinagar	id.	id.	300
id.	id.	id.	Passier Tjirohanie Passier Angien id. Tjilelei	Sept. 1864 - oogst 1884	f 6 per bouw (1868)	300
id.	id.	Plaboean	Tjisalak	5 April 1865 - oogst 1885	f 5 per bouw (1868)	$174\,{}^{166}/_{500}$
id.	id.	id.	Tjiboenger	19 Aug. 1865 id.	id.	$173\,{}^{24}/_{500}$
id.	Limbangan	Panembong	Waspada	3 Jan. 1865 id.	f 6 per bouw (1868)	148
id.	Bandong	Oedjoeng-broengkoelon	Tjioemboeloeit	1 Jan. 1864 - oogst 1884	f 24 per bouw (1864)	325
id.	Soemedang	Tandjong-Sarie	Djatienangor	id.	f 50 per bouw (1864)	281
id.	Soekapoera	Nagara	Tjicadjang	1 Jan. 1865 - oogst 1885	id. (1865)	358
Cheribon	Cheribon	Sindanglaut	Blender	1 Jan. 1862 - 31 Dec. 1881	f 15 per bouw (1862)	300

strekt- der eelen gens ract. — s van vierk. roeden	Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
009	130 pikols suiker	Getal niet opgegeven. De loonen bedragen, met inbegrip van olie en rijst f 10 per maand	130 bouws suikerriet.	3000 pikols suiker (de levering aan het Gouvernement hieronder begrepen), tegen 5000 in 1864	Werkvolk was moeijelijk te bekomen. Volgens opgaven over 1854—1863, had de jaarlijksche productie in dat tijdvak gemiddeld bedragen 5700 pikols en de aanplant 200 bouws.
500	125 pikols suiker	als voren	125 bouws suikerriet	4000 pikols suiker (met inbegrip als voren), tegen 2000 in 1864	De opbrengst der tien voorafgegane jaren beliep dooreengenomen 3760 pikols per jaar, terwijl de aanplant gemiddeld 120 bouws besloeg. Het verkrijgen van werkvolk ging, even als op Wanasepie, met moeijelijkheden gepaard.
291	f 6 984	Niet opgegeven	285 bouws	200 000 (Amsterd.?) ponden thee, tegen 155 975 in 1864	
300	f 7 200	id.	Niet opgegeven	165 000 (Amsterd.?) ponden thee, tegen 150 525 in 1864	
300	Nog niet ingegaan.	id.	id.	Nog geen product verkregen	
66/500	id.	Niet opgegeven	Onder ult°. 1865 waren 60 bouws beplant	id.	Al deze ondernemingen worden gebezigd voor den aanplant van thee, met uitzondering alleen van Tjiboenger, alwaar koffij en inlandsche landbouw-voortbrengselen worden geteeld.
24/500	id.	id.	id., 50 bouws	id.	
148	id.	id.	id. 120 bouws	id.	
325	f 7 800	id.	Niet opgegeven	180 000 (Amsterd.?) ponden thee, tegen 195 000 in 1864	
281	f 14 050	id.	203 bouws	225 000 (Amsterd.?) ponden thee, tegen 260 000 in 1864	
358	f 17 900	id.	Niet opgegeven	300 000 (Amsterd.?) ponden thee, tegen 616 559 in 1864	
300	f 4500	Getal niet opgegeven; dagloon in den regel 25 cent.	100 bouws suikerriet	± 4400 pikols suiker tegen 4285 in 1864	Op dit huurland is geene afzonderlijke fabriek, zoodat het riet vermalen wordt op de naburige particuliere suikeronderneming Djatiepiring. Het benoodigde werkvolk wordt van Tjiamies en Koeningan verkregen. De ruime opbrengst wordt toegeschreven aan zware bemesting.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden
Cheribon	Madjalengka.	Madjalengka	Kadhipatten	1 Jan. 1862 - 31 Dec. 1881	f 15 per bouw (1862)	400
id.	id.	id.	Tjarennang	1863 - oogst 1883	f 24 per bouw (1863)	300
Pekalongan	Batang	Soebak	Simbang	1 Jan. 1843 - 31 Dec. 1868	f 5900 in eens (1847)	9000, bij opmeting slechts bevonden 7590

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
f 6 000	650 à 800 boedjangs, tegen een maandloon van f 3,33 en 40 katties rijst	400 bouws suikerriet	± 10 000 pikols suiker, tegen 2979 in 1864	De riet-aanplant, zoomede de fabriekwerkzaamheden, worden verrigt door op den grond der fabriek wonende boedjangs, die allen op taak werken. De rietsnijders ontvangen boven het gewone dagloon nog 2½ cent daags; de arbeiders aan den molen enz., die 24 uren onafgebreken doorwerken, ontvangen dubbel loon en nog 5 cent bovendien. De arbeid wordt dagelijks over de boedjangs verdeeld. Bemesting van den grond had vooral in de laatste jaren op groote schaal plaats gevonden. Wegens moeijelijkheden in het verkrijgen van het benoodigde water geschiedde de vermaling van het riet sedert korten tijd door stoomkracht. De suiker wordt dan eens op Java verkocht, dan weder regtstreeks naar Europa verzonden.
f 7 200	Getal niet opgegeven. Maandloon f 6 à f 7, benevens rijst	285 bouws met theeheesters	118 000 Amsterd. ponden thee, tegen 130 000 in 1864	De onderneming stond vroeger, even als de vijf thee-ondernemingen Parakansalak, Sinagar, Tjoemboeloeit, Djatienangor en Tjicadjang in de Preanger-regentschappen, in contract met het Gouvernement voor de levering van het product. Sedert 1863 werkt de ondernemer geheel voor eigen rekening De arbeid, zoowel in de tuinen als in de fabriek, geschiedt geheel met bij de fabriek wonende boedjangs. Voor het plukken en uitzoeken worden alleen kinderen en vrouwen gebezigd, die per pond worden betaald en een loon verdienen van 6 tot 16 centen daags. Aan het geheele personeel wordt bovendien maandelijks rijst verstrekt, berekend tegen één kattie per hoofd daags. Voorschotten worden niet anders verleend dan bij huwelijken enz. In den laatsten tijd werd vooral werk gemaakt van de qualiteit van het product. Een gedeelte der gronden werd wegens schraalheid bemest.
f 5 900	Getal niet opgegeven; dagloon 12½ à 15 cent	koffij 874 bouws suikerriet 513 » padie 1663 » aardvruchten en andere gewassen 2866½ » 5916½ bouws De koffijaanplant telt 581 905 boomen	1176⁶⁸/₁₀₀ pikols koffij tegen 1322 in 1864 7429²⁴/₁₀₀ pikols suiker tegen 8287 in 1864	In de tien voorafgegane jaren 1854—1863 had de koffijoogst gemiddeld per jaar bedragen 1500 en de suikerproductie 9250 pikols. Omtrent de opbrengst der door de bevolking voor eigen rekening geteelde gewassen, zijn geene opgaven ontvangen. Volgens contract mag de huurder belasting heffen van de gronden, behoorende tot de op het huurland aanwezige dessa's. Deze belasting bedraagt ²/₅ van den oogst en wordt in natura geïnd. Daarentegen betaalt hij

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract,	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Samarang	Salatiga	Oenarang	Kedawang	1 Jan. 1859 - 31 Dec. 1878.	f 6 per bouw (1859)	401 4/5
id.	id.	id.	Goenoeng-Pattie	id.	id. voor 582 bouws (1859) en voor 395 bouws (1862)	977
id.	id.	id.	Geboegan	1861 - 1880	id. (1861)	800
id.	id.	Ambarawa.	Banaran	1 Jan. 1859 - 31 Dec. 1878	id. (1859)	400
id.	id.	id.	Pringapoes Nobo	id.	id.	968 1/2
id.	id.	id.	Stomie	id.	i d.	33 1/5

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
				de landrente ad f 3700 koper (f 3083,33) 's jaars. De koffij- en suikerriet-aanplant geschieden door de op het huurland gevestigde dessa's. Ook kan de ondernemer met andere dessa's contracteren voor het verrigten van werk of het leveren van benoodigdheden, mits de overeenkomsten aan de goedkeuring van den resident worden onderworpen. Het dagloon bedraagt, zoo als hiernevens is opgegeven $12\frac{1}{2}$ à 15 cent; aan de koelies wordt meestal taakwerk opgelegd. Eene aangekondigde wederuitgifte van dit perceel op den voet van *Indisch Staatsblad* 1856, n°. 64, en 1862, n°. 56 (zie de *Javasche Courant* van 8 November 1864) is, in afwachting van nadere regelingen nopens deszelfs splitsing in meerdere perceelen, voorloopig geschorst. Het niet ontgonnen gedeelte bestond blijkens eene in 't laatst van 1865 gedane opmeting, uit 282 bouws djatiebosch, $1238\frac{1}{2}$ bouws rawa's en moerassen en 153 bouws aan rivieren en wegen.
f 2 410,80	Getal niet opgegeven; het loon bedraagt meestal 25 cent per dag of per taak; zij, die per maand betaald worden, ontvangen in den regel f 4 à f 6,50, benevens 30 à 60 katties rijst	Niet opgegeven	270 pikols koffij tegen 132 in 1864	Het aantal huurondernemingen in dit gewest bedraagt 28, waaronder 3 werkende op zoogenaamde oude contracten; deze drie contracten, waarbij nog als huurschat is bedongen $\frac{1}{10}$ van het product, zijn echter met het einde van 1865 verstreken. Twee derzelven (die betreffende de ondernemingen Kemetep en Ngarianak) zijn, na gedane aankondiging van de voorgenomen wederuitgifte dier perceelen, overeenkomstig *Indisch Staatsblad* 1856, n°. 64, en 1862, n°. 56, respectivelijk in Julij 1864 en December 1863 voor den tijd van 20 jaren verlengd, onder beding van een jaarlijkschen huurschat van f 6 per bouw. Het derde is steeds buiten werking gebleven, zijnde de daarbij afgestane gronden nimmer ontgonnen. De bevolking der huurlanden bestaat uit personen, die zich voor korteren of langeren duur ter plaatse vestigen; slechts een klein gedeelte kan als blijvend gevestigd worden beschouwd, ofschoon ook deze, als geen huis of erf en evenmin sawahs of tegals bezittende, niet aan de plaats van hun verblijf gebonden zijn.
f 5 388	Zie boven	id.	1200 pikols koffij tegen 555 in 1864	
f 4 800	id.	id.	$4087\frac{15}{500}$ pikols koffij tegen 708 in 1864.	
f 2 400	id.	id.	2465 pikols koffij tegen 1078 in 1864	
f 5 811	id.	id.	3074 pikols koffij tegen 4452 in 1864	
f 199,20	id.	id.	100 pikols koffij tegen 114 in 1864	

Allen

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Samarang	Salatiga	Ambarawa	Klepoe	1 Jan. 1859 - 31 Dec. 1878	f 6 per bouw (1859)	400
id.	id.	id.	Samirano	6 Oct. 1858 - 5 Oct. 1877	id.	280
id.	id.	id.	Kalie Oeloe	id.	id.	362
id.	id.	id.	Kedaijong	1 Jan. 1859 - 31 Dec. 1878	id.	56
id.	id.	id.	Djatirongo	id.	id.	1084
id.	id.	Salatiga	Flogo	id.	id.	420
id.	id.	Tengaron	Golie	28 Dec. 1858 - 27 Dec. 1877	id.	412
id.	Samarang Salatiga	Singenlor Ambarawa	Salatiga	1 Jan. 1846 - 31 Dec 1865	$^{1}/_{10}$ van het product	91
id.	Kaliewangoe	Bodja	Djatie Kalangan en Tambangan	1 Jan. 1860 - 31 Dec. 1879	f 6 per bouw (1860)	892 $^{115}/_{500}$
id.	id.	id.	Getas	6 Nov. 1858 - 5 Nov. 1877	id.	577
id.	id.	id.	Kemetep	1 Jan. 1846 - 31 Dec. 1865	$^{1}/_{10}$ van het product (1851)	800
id.	id.	id.	Ngarianak	id.	id. id. f 6 per bouw (1864)	676 125
id.	id.	id.	Blorok	1 April 1860 - 31 Maart 1875	f 6 per bouw (1860)	15
id.	id.	id.	Kaliemaas	1 Julij 1857 - 30 Junij 1872	id.	800
id.	id.	id.	id.	25 Mei 1859 - 30 Junij 1872	id.	200
id.	id.	id.	Trisobo	10 Oct. 1859 - 9 Oct. 1899 (In 1865 is, in verband met de verleende vergunning om koffij te planten, de duur van het huurcontract van 40 tot op 20 jaren verminderd)	id. (1866)	85

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
f 2 400	Zie hiervoren	Niet opgegeven	1626 pikols koffij tegen 1304 in 1864	Allen worden genoemd orang menoempangs of sikeps en ontvangen hun loon gedeeltelijk in geld en gedeeltelijk in rijst. Dat loon wordt op sommige huurlanden dagelijks, op andere maandelijks uitbetaald, terwijl ook sommige werkzaamheden per taak betaald worden. De verhuurde gronden worden meest allen voor de teelt van koffij gebezigd; hiervan is echter voor als nog uitgezonderd de klapper-onderneming Trisobo, zoomede het perceel Blorok, op welk laatste men eene verscheidenheid van cultuur aantreft, en welks uitgestrektheid (15 bouws) meer den naam van tuin verdient. (1)
f 1 680	id.	id.	$947^{50}/_{500}$ pikols koffij tegen 533 in 1864	
f 2 172	id.	id.	$878^{29}/_{500}$ pikols koffij tegen 1171 in 1864	
f 336	id.	id.	507 pikols koffij tegen 349 in 1864	
f 6 504	id.	id.	1815 pikols koffij tegen 1550 in 1864	
f 2 520	id.	id.	2318 pikols koffij tegen 1823 in 1864	
f 2 472	id.	id.	$458^{86}/_{500}$ pikols koffij tegen 778 in 1864	
»	»	Nimmer ontgonnen	»	
f 5 353,38	Zie hiervoren	Niet opgegeven	$2770^{28}/_{500}$ pikols koffij tegen 1124 in 1864	
f 3 462	id.	id.	832 pikols koffij tegen 1015 in 1864	
$567^{50}/_{500}$ pikols koffij	id.	id.	$5674^{94}/_{500}$ pikols koffij tegen 2806 in 1864	
$161^{65}/_{500}$ id. f 750	id.	id.	$1616^{58}/_{500}$ pikols koffij tegen 653 in 1864	
f 90	id.	id.	Niet opgegeven	
f 4 800	id.	id.	$788^{84}/_{500}$ pikols koffij tegen $2242^{15}/_{500}$ in 1864	
f 1 200	id.	id.		
Nog niet ingegaan	id.	id.	Niet opgegeven	

(1) Dit laatste perceel was vroeger groot 350 bouws, doch werd in 1860 tot de uitgestrektheid van 15 bouws teruggebragt, omdat gebleken was dat de uitgegeven gronden niet als woest waren aan te merken, vermits zich daarop bevonden djatie- en vruchtboomen, [terwijl een ander gedeelte tot gemeene weide diende. De hiertoe betrekkelijke mededeeling in het Regeringsverslag over 1860 (blz. 132) heeft aanleiding gegeven tot de vraag (zie n°. XXIII van de stukken der zitting 1863/4 blz. 10) of bedoelde aanplantingen zijn in stand gehouden, dan wel of de boomen zijn omgehakt, doch derzelver waarde aan de daarop regthebbenden in billijkheid is uitgekeerd. Te dien aanzien is gebleken, dat de djatie-boomen bij de ontbinding van het huurcontract op Blorok aanwezig (ten getale van 2872), als zijnde lands eigendom, ter beschikking waren gelaten, doch de vruchtboomen en bamboestoelen aan de bevolking teruggegeven, tevens met toekenning van schadevergoeding voor een klein getal vruchtboomen, dat gevonden werd op de 15 bouws, bij den huurder verbleven. Voor de op het overige gedeelte van Blorok door den huurder reeds gedane kappingen (ten getale van 1178 vruchtboomen, 595 bamboestoelen en 220 stuks djatiebalken) is echter geene vergoeding aan de regthebbenden uitgekeerd. Alleen is de betrokken resident belast geworden met de vergoeding aan 's lands kas der waarde van het gekapte djatiehout, ad f 1771.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen,	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Samarang	Selokaton	Troeko	Sidomooktie	1 Jan. 1859 - 31 Dec. 1878	f 6 per bouw (1859)	680 4/5
id.	id.	Selokaton	Tjoeroek	1 Jan. 1861 - 31 Dec. 1880	id. (1861)	793 1/3
id.	id.	id.	Poetjoengen Selokaton	1 Jan. 1859 - 31 Dec. 1878	id. (1859)	861 3/10
id.	id.	id.	Poetjoengen Selokaton (tuin Sekentjer)	id.	id.	184
id.	id.	id.	id. (tuinen Dandang, Bodeh en Wedoro)	id.	id.	195 7/10
id.	id.	id.	Genting Goenong	26 Jan. 1861 - 25 Jan. 1880	id. (1864)	492 1/2
Japara	Joana	Mergotoehoe	† Wonoredjo	1 Jan. 1859 - 31 Dec. 1878	id. (1859)	205
Pasoeroean	Pasoeroean	Porrong	Alkmaar	id.	id. (1859)	1910

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
f 4084,80	Zie hiervoren	Niet opgegeven	$3888^{71}/_{500}$ pikols koffij tegen 2554 in 1864	
f 4760	id.	id.	$1343^{10}/_{500}$ pikols koffij tegen 607 in 1864	
f 5167,80	id.	id.	$3084^{68}/_{500}$ pikols koffij tegen 912 in 1864	
f 1104	id.	id.	$1044^{77}/_{500}$ pikols koffij tegen 681 in 1864	
1 1174,20	id.	id.	$1427^{21}/_{500}$ pikols koffij tegen 722 in 1864	
f 1182	id.	id.	7928 pikols koffij tegen 7 in 1864	
f 1230	Getal niet opgegeven; dagloon gewoonlijk 25 cent, benevens voeding	210 666 koffij- en 259 klapperboomen	550 pikols koffij tegen 118 in 1864; 4000 stuks klappers tegen 1500 in 1864	De werkzaamheden op dit huurland worden verrigt door daglooners, die nu eens in grooter, dan in kleiner getal te bekomen zijn. De uitkomsten der onderneming zijn onbeduidend; gemiddeld brengen de koffijaanplantingen slechts 2 pikols per bouw op. Het onderhoud der tuinen laat veel te wenschen over.
f 11 460	Getal niet opgegeven; het loon bedraagt 25 cent, benevens voeding	360 bouws suikerriet 609 » padie 135 » djagong . . . » koffijboomen	11 800 pikols suiker tegen 12 073 in 1864 17 080 pikols padie tegen 14 280 in 1864 2634 bossen djagong. De koffijaanplant werpt nog geen product af	Van dit perceel zijn ongeveer 500 bouws, als zijnde rivier en ravijn, ongeschikt ter beplanting. Er is eene gevestigde bevolking van 2276 zielen, waaronder 487 landbouwers. Hij, die zich als landbouwer vestigt, krijgt 1 bouw sawah, vrij van belasting, doch is daarentegen verpligt ½ bouw suikerriet te planten, waarvoor door den ondernemer f 45 wordt betaald. Voorschot in geld wordt niet gegeven, wel voorschot in vee, dat in vier oogstjaren wordt terugbetaald. Behalve de aanplanting op het huur land, wordt voor den ondernemer ook nog riet geplant op omliggende gouvernementsgronden, en zulks op contract, volgens *Indisch Staatsblad* 1838, n°. 50. Die aanplant, ter uitgestrektheid van

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden
Pasoeroean	Malang	Gondanglegie	Tanahwangie	1 Julij 1857 - 30 Junij 1877	f 6 per bouw (1861)	710
id.	id.	id.	Limburg	20 Jan. 1859 - 19 Jan. 1879	id. (1863)	1112

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
				110 bouws, is begrepen onder de opgegeven 360 bouws. Koelies verkrijgt de ondernemer uit verschillende districten tegen een maandloon van f 7,50 à f 10; hunne aanwerving geschiedt zonder contract, doch tegen toekenning van voorschot. Karren worden in de twee meest nabij gelegen districten ingehuurd op contract, tegen f 50, f 75 en f 100. De geregelde opkomst, vooral van de karrevoerders, liet nog al te wenschen over. De uitkomsten der onderneming, die reeds van 1829 dagteekent, worden ongunstig genoemd, hetgeen men toeschrijft aan de suikerbereiding met opene vuren. Er waren nu echter stoom- en luchtledige toestellen in oprigting, waarvan men eene gewenschte verbetering verwachtte. Volgens de opgaven over 1859—1863 had de suikerrietaanplant gemiddeld 's jaars bedragen 234 bouws en de opbrengst 6456 pikols, zijnde circa 27½ pikol per bouw. Voor den aanplant van koffij was in 1865 een contract gesloten met de bevolking, op gouvernementsgronden gevestigd, doch door het bestuur voor goedkeuring niet vatbaar bevonden, omdat het, in strijd met de bepalingen, over vijftien jaren liep.
f 4 260	Getal niet opgegeven; het loon bedraagt 33 cent daags	100 bouws tabak 110 » padie 30 » djagong	75 000 Amst. ponden tabak tegen 66 875 in 1864 6000 pikols padie tegen 5550 in 1864 . . . bossen djagong	Op dit land is eene gevestigde bevolking van 58 huisgezinnen, waaronder 71 werkbare mannen. De ondernemer betaalt van f 4 tot f 10 per 1000 planten tabak. In het verkrijgen van koelies wordt geene moeijelijkheid ondervonden. Weinig vooruitgang viel evenwel bij deze onderneming te bespeuren. Van de in 1864 verleende vergunning om koffij te planten was nog geen gebruik gemaakt. Eene uitgestrektheid van nog 200 bouws was nog onbebouwd.
f 4 003,20	Getal niet opgegeven; het loon bedraagt 50 cent daags	406 029 koffijboomen 117 bouws tabak 5 » cacao 90 » padie 50 » djagong	57 625 Amst. ponden tabak tegen 74 625 in 1864 . . . cacao tegen 375 in 1864 720 pikols padie tegen 576 in 1864 . . . bossen djagong De koffijaanplant wierp nog geen product af	Met de opgezetenen van dit land, ten getale van 108 huisgezinnen, waaronder 146 werkbare mannen, wordt voor den aanplant van tabak overeengekomen, tegen prijzen, bij taxatie te regelen. Nopens den aanplant en de verzorging van het gewas worden van de zijde des beheerders de noodige wenken gegeven. Voorschotten werden aanvankelijk in vee gegeven en thans jaarlijks in geld

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Pasoeroean	Malang	Sengoro	Boemiaijoe	22 Jan. 1859 - 21 Jan. 1879	f 6 per bouw (1863)	109 1/2
Probolingo	Loemadjang	Loemadjang	Pandanwangie	13 Feb. 1864 - 12 Feb. 1884	id. (1868)	500

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
				op verschillende tijdstippen, naarmate van de behoeften der planters. Koelies zijn niet dan tegen voorschotten in voldoende mate te bekomen, en moeten grootendeels van Madura verkregen worden. De onderneming, in den loop van 1855 overgeschreven, ten name eener naamlooze vennootschap (waarvan de acte van oprigting te vinden is in de *Javasche Courant* van 5 September 1865) werkt op ruimer schaal dan de overige. Men heeft er gebruik gemaakt van de in 1864 verleende vergunning om koffij te planten. Verder is er een cacao-tuin, waaraan echter geene uitbreiding wordt gegeven; zullende de koffijcultuur de hoofdzaak worden.
f 394,17	Niet opgegeven	45 bouws tabak 43½ » padie	. . . Amst. ponden tabak tegen 6000 in 1864 271 pikols padie tegen 546 in 1864 101 bossen djagong tegen 126 in 1864	Dit perceel, waarop zich eene bevolking gevestigd heeft van 56 huisgezinnen, waaronder 113 werkbare mannen (82 landbouwers), wordt te klein geacht om als huurland genoegzame winsten te kunnen afwerpen; niet meer dan 89½ bouws toch kunnen ontgonnen worden, zijnde de overige uitgestrektheid in gebruik voor gebouwen en kampongs. In 1865 schijnt bij deze onderneming geen tabak te zijn opgekocht. De opkoop geschiedt anders bij inlevering in de schuren, zonder dat de ondernemers zich met de aanplant inlaten of daarop voorschotten geven.
Nog niet ingegaan	Getal niet opgegeven; dagloon 25 à 33½ cent	40 bouws voornamelijk met tabak 15 bouws padie	40 000 Amst. ponden tabak (in 1864 schijnt nog geen product te zijn verkregen) 450 pikol padie (id.)	De 73 huisgezinnen op dit huurland gevestigd, hadden zich tot eene door het bestuur erkende dessa vereenigd met een eigen gekozen dessabestuur. Het aantal landbouwers beliep thans 68 tegen 15 in het vorig jaar. Voor den oogst van 1865 waren beplant 15 bouws sawa's en 40 bouws boschgrond; van de eersten werd eene padie-productie verkregen van gemiddeld 30 pikols per bouw; de boschgronden bragten aan tabak gemiddeld 8 pikols per bouw op. Bij het eind van 1865 was de ontgonnen uitgestrektheid gestegen tot 140 bouws, waarvan 60 bouws sawa's en 80 bouws boschgrond. De kosten van besproeijing worden door den ondernemer alléén gedragen; aan de bevolking wordt echter vrijheid

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Bezoekie	Bondowosso	Wonosarie	Wonosarie	27 April 1860 - 26 April 1880	f 6 per bouw (1864)	100 8/500

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
				gelaten, om door middel van leidingen van de aangelegde werken partij te trekken. De ondernemer sluit overigens met de bevolking onderhandsche overeenkomsten, hoofdzakelijk op de volgende voorwaarden: 1°. dat zij, die kosteloos, doch tegen onderhoud, een span beesten in gebruik nemen, zich verbinden om, naar gelang hunner krachten, tabak te planten en dien aan den ondernemer te leveren tegen dezelfde prijzen als bij andere ondernemingen betaald worden; 2°. dat door den huurder gronden aan de bevolking, ter bewerking worden gegeven, tegen de helft van de padie-productie (na aftrek van het snijloon), ingaande met het vierde oogstjaar. Om echter zooveel mogelijk den aanplant van tabak te bevorderen, dewijl dit het doel der onderneming is, was de huurder met de bevolking overeengekomen, dat aan de levering van tabak nog zal verbonden zijn eene afkorting op den huurschat, ten bedrage van 1 pikol padie voor elke 1000 planten; 3°. dat de personen, op gouvernementslanden gevestigd, op het huurland gronden ter ontginning en beplanting met tabak kunnen bekomen zonder betaling van huurschat, doch onder voorwaarde, dat die tabak aan den huurder zal worden geleverd tegen geene hoogere prijzen dan f 20 à 22 voor eerste, f 12 à f 14 voor tweede en f 5 à f 9 voor derde soort. Meestal echter werd de tabak dooreen gekocht voor f 16 à f 18. Werkvolk was steeds in genoegzamen getale te verkrijgen.
Niet opgegeven	Niet opgegeven	. . . bouws cacao en vanille 49 bouws beplant met 90 000 koffijboomen	Niet opgegeven	In 1864 is aan den huurder vergunning verleend om de gronden ook te bestemmen voor de teelt van koffij. De vorige huurder had tot proef een cacao- en vanilletuin aangelegd met het doel om, zoo deze slaagde, de geheele uitgestrektheid daarmede te beplanten, de tegenwoordige huurder evenwel scheen zich uitsluitend tot de koffijcultuur te willen bepalen.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Banjoewangie	Banjoewangie	Rogodjampie	Niet opgegeven (nabij de dessa Keboemen)	24 Aug. 1865 - 20 Aug. 1885	f 2 per bouw (1869)	300
Banjoemas	Banjoemas	Soekaradja	Tjiberem	1 Feb. 1857 - 31 Jan. 1877	f 6 per bouw (1860)	100
id.	id.	Kaliredjo	Pegadoengan en Kebassan	4 Dec. 1865 - 3 Dec. 1885	f 5 per bouw (1869)	100

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
Nog niet ingegaan	»	»	»	De in 1864 gedane aankondiging der voorgenomen uitgifte van dit perceel, heeft slechts ééne inschrijving uitgelokt; die van de genoemde ondernemers, tevens eerste aanvragers. De geboden geringe huurschat is aannemelijk geacht, uit aanmerking van de vele uitgaven en moeijelijkheden, in dit zoo schaars bevolkte gewest aan de ontginning verbonden. De ondernemers hielden zich intusschen onledig met den opkoop van tabak. Tot het oprigten van loodsen voor de berging en bereiding van dit product, was hun in 't laatst van 1864 regt van opstal verleend.
f 600	Getal niet opgegeven; dagloon 20 cent	100 bouws ontgonnen	100 pikols staartpeper tegen 40 in 1864; 10 pikols koffij, benevens een weinig vanille. In 1864 wierp de koffijaanplant nog geen product af.	Aan den ondernemer is in 1864 vergunning verleend om ook koffij te planten. Behalve den aanplant van staartpeper en vanille, waarvan eerst sedert 1861 geoogst is geworden, treft men op dit huurland ook eenige cocos- en vruchtboomen aan. De benoodigde arbeiders worden uit de naburige dessa's verkregen. Zij worden dagelijks betaald en werken allen op taak.
Nog niet ingegaan	Niet opgegeven	Niet opgegeven	Blijkt niet	De in den aanvang van 1865 gedane aankondiging der voorgenomen uitgifte van dit perceel, heeft slechts één gegadigde uitgelokt, zijnde de eerste aanvrager, wiens inschrijving is toegewezen. Ofschoon de betrekkelijke overeenkomst bij het eind van 1865 nog niet van 's gouvernements goedkeuring was voorzien, was nogthans met het in cultuur brengen der gronden reeds een aanvang gemaakt. In 1863 had de ondernemer zich in het district gevestigd voor den opkoop van tabak, welk bedrijf door hem wordt voortgezet. Of het in 1865 verkregen product van 30 000 ponden tabak gedeeltelijk reeds van het huurland afkomstig was, is niet vermeld gevonden.

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Bagelen	Ledok	Sapoeran	Tandjongsarie en Semilir (namen der fabrieken)	1 Maart 1865 - 28 Feb. 1885	f 45,25 per bouw (1865)	ruim $162\,^{91}/_{500}$
id.	id.	Kaliealang	Tempoeran en Tambie (namen der fabrieken)	1 Maart 1865 - 28 Feb. 1885	f 32,50 per bouw (1865)	ruim $141\,^{421}/_{500}$
id.	id.	Wonosobo	Redjo, Bedakah en Djoerangdjero (als voren)	id.	f 45,50 per bouw (1865)	ruim $237\,^{104}/_{500}$

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
f 7 338,80	Getal niet opgegeven; dagloon 25 cent	Niet opgegeven	75 750 Amst. ponden thee tegen 70 941 in 1864	In den aanvang van 1865 zijn de hierbedoelde gouvernements theetuinen, overeenkomstig de daartoe in 1863 (zie het verslag over dat jaar, bladz. 170), door het opperbestuur verleende magtiging, aan de particuliere nijverheid overgegeven, en zulks op de voorwaarden, aangekondigd in de *Javasche Courant* van 14 October 1864. Bij de uitbesteding in December 1864 deden zich vijf inschrijvers voor, waaronder evenwel twee, wier billetten, als niet in den vereischten vorm opgemaakt, moesten worden ter zijde gelegd. De gegadigde, aan wien als hoogste inschrijver de twee perceelen in de districten Kaliealang en Wonosobo zijn afgestaan, heeft in den loop van 1865 met toestemming der Regering, ook de huur van het derde perceel (in het district Sapoeran) van den oorspronkelijken huurder overgenomen. De gezamenlijke huurschat der drie perceelen bedraagt f 22 741 's jaars De gebouwen, bestaande uit een sorteer-etablissement, 7 fabrieken en de daarbij behoorende boedjangswoningen, benevens de gereedschappen en inventaris-goederen, zijn aan de huurders afgestaan tegen de taxatie-prijzen, tot een gezamenlijk beloop van f 83 158. Zoo als bij de voorwaarden van uitbesteding is bekend gemaakt, stond het aan de koopers vrij de prijzen van overname te voldoen in tien jaarlijksche termijnen, waarvan de eerste zou verschijnen den 2den Januarij 1868. De gronden waarop de tot elk perceel behoorende gebouwen zijn opgerigt, eene oppervlakte beslaande van ongeveer 75 bouws, zijn aan de ondernemers voor den duur der huurovereenkomst afgestaan met regt van opstal. Werkvolk kon tegen de opgegeven betaling van 25 cent daags, voldoende verkregen worden, vooral in de afdeeling Sapoeran. De vrouwen en kinderen die vroeger voor den pluk bij de maand betaald werden, ontvingen nu een loon berekend naar het gewigt van de geplukte bladeren. Zoo wordt bij voorbeeld de pluk van één kattie pecco met 2 cent betaald, waarvan het gevolg is, dat ijverige arbeidsters tot 60 à 70 cent daags kunnen verdienen.
f 4 609,90	id.	id.	31 711 Amst. ponden thee tegen 29 055 in 1864	
f 10 793,05	id.	id.	73 101 Amst. ponden thee tegen 67 105 in 1864	

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Madioen	Ponorogo	Poeloong	Soekaradja	1 Jan 1863 - 31 Dec. 1882	f 6 per bouw (1866)	500
Kedirie	Kertosono	Waroedjaijeng	Koedjen	7 Dec. 1863 - 6 Dec. 1883	f 5 per bouw (1867)	400
id.	Blitar	Wlingie	Papoh	18 Julij 1864 - oogst 1884	id. (1868)	500
id.	id.	id.	Djoeleg	30 Julij 1865 - oogst 1885	f 4 per bouw (1869)	530
id.	Kedirie	Soekoredjo	Kawedoessan	8 Julij 1865 - id.	id.	282

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
Nog niet ingegaan	130 arbeiders (onder ult°. 1865); dagloon 30 cent	200 000 koffijboomen ± 100 bouws padie enz.	De koffij-aanplant wierp nog geen product af	De ondernemers leggen zich uitsluitend toe op de koffijcultuur, waarvoor het perceel gezegd wordt, bijzonder geschikt te zijn. In 1866 zou voor het eerst, van een deel der aanplantingen worden geoogst. Ongeveer 1/5 van het perceel was aan het werkvolk afgestaan voor den aanplant van padie, djagong en andere voedingsmiddelen. In de omstreken der onderneming wordt bijna geene bevolking aangetroffen, zoodat de benoodigde arbeiders moeten worden verkregen uit Trengalek en Kedirie. Het aanhouden dezer lieden ging echter, wegens de afgezonderde ligging der onderneming met moeijelijkheden gepaard. Een op het huurland aanwezige passar wordt nogtans gezegd zelfs door lieden van Toeloengagoeng en Trengalek, druk bezocht te worden.
id.	Niet opgegeven	150 bouws	cacao, klappers, padie en djagong	
id.	id.	300 bouws	tabak en padie	De vijf in deze residentie uitgegeven huurperceelen zijn, na verschafte gelegenheid tot mededinging overeenkomstig *Indisch Staatsblad* 1862 n°. 56, bij gemis aan andere inschrijvers, allen gegund aan de eerste aanvragers. Tot uitgifte der perceelen Djoeleg en Soekoredjo, waarvoor de contracten eerst in 1865 tot stand kwamen, was reeds in 1864 magtiging verleend. Omtrent de uitkomsten gedurende 1865 zijn geene cijfers vermeld gevonden. Alleen wordt in de ontvangen opgaven gewezen op de uitmuntende hoedanigheid van den tabak der onderneming Papoh. In weerwil der bekende lage prijzen behaalde het product uit den oogst van 1864 nog f 1,02 per Amst. pond. Volgens den resident moest de reden hiervan gezocht worden in de meerdere zorg, welke aan het gewas besteed werd, als gevolg van meer onmiddellijk toezigt. De ondernemer van Papoh tracht de benoodigde arbeiders te vinden onder de vlottende bevolking, die jaarlijks in het Blitarsche werk komt zoeken.
id.	id.	200 bouws	koffij	
id.	id.	30 bouws	tabak, padie en djagong	

Gewesten.	Afdeelingen of regentschappen.	Districten.	Namen der perceelen.	Tijdstip van ingang en einde van het contract.	Bedrag en tijdstip van ingang van den jaarlijkschen huurschat.	Uitgestrektheid der perceelen volgens contract. — Bouws van 500 vierk. Rhijnl. roeden.
Kedirie	Kedirie	Soekoredjo	Soekoredjo	24 Julij 1865 - oogst 1885	f 4 per bouw (1869)	512 135/500

Bedrag van den huurschat in 1865 aan het Gouvernement opgebragt.	Getal arbeiders, die de huurders over 1865 in dienst hebben gehad, benevens bedrag hunner loonen.	Uitgestrektheid der aanplantingen of andere bijzonderheden deswege.	Hoeveelheid verkregen product.	VERDERE BIJZONDERHEDEN.
Nog niet ingegaan	Niet opgegeven	Niet opgegeven	tabak, padie en djagong	Terwijl het meerendeel dezer lieden bij de verschillende ondernemingen als koelies in dienst treedt om na afwerking van den oogst weder huiswaarts te keeren, zijn er daarentegen anderen, die met behulp van het ploegvee van een gevestigden landbouwer, voor rekening van dezen, eene ontginning aanvangen, onder beding voor zich van een aandeel in de opbrengst, gewoonlijk de helft of minder van het gewas. Van de zoodanigen tracht de ondernemer zich op zijne huurgronden te bedienen, door toewijzing aan hen van een gedeelte gronds om dit tegen een vast maandelijksch loon te ontginnen, bewerken en beplanten en verder het gewas te onderhouden. Het product (padie en tabak) blijft geheel het eigendom van den ondernemer; alleen voor den tabak wordt aan de planters eene premie te goed gedaan, in verhouding tot de hoedanigheid en hoeveelheid van het geleverde. Voor de werkzaamheden in de schuren en afpakloodsen ontvangt elke arbeider een loon van 25 cent daags.

BIJLAGE **BB** VAN HET VERSLAG.

N°. 29.

AANTOONING

BETREFFENDE DE

HOUTBOSSCHEN

OP

JAVA EN MADURA,

MET UITZONDERING VAN DE RESIDENTIEN

SOERAKARTA EN DJOKDJOKARTA,

over het jaar 1865.

GEWESTEN. *a.*	Uitgestrektheid der bosschen in vierkante palen. Bevattende geheel of grootendeels djatiehout.	Bevattende een gedeelte djatie-, doch meestal ander hout.	Bevattende in het geheel niet of bijna geen djatiehout.	Getal verzamel-plaatsen.	Getal stapelplaatsen, werwaarts het hout uit de bosschen moet vervoerd worden.
Bantam	*b.* »	*b.* »	*b.* »	»	»
Krawang	4 1/2	*b.* »	167	»	»
Preanger regentschappen	*b.* »	*b.* »	*b.*	»	»
Cheribon	443 1/2	13 1/2	4 222 1/4	»	»
Tagal	77	104 1/2	261	»	»
Pekalongan	22	14 1/2	12 3/4	»	»
Samarang	229	226 1/2	154 1/2	6	4
Japara	101	*b.* »	33 1/2	»	»
Rembang	1 265	*b.* »	*b.* »	7	8
Soerabaija	227 1/2	75	132 3/4	»	3
Pasoeroean	*b.* »	*b.* »	*b.* »	1	»
Probolingo	*b.* »	»	»	»	2
Bezoekie	*b.* »	*b.* »	*b.* »	»	»
Banjoewangie	29	»	»	»	»
Banjoemas	*b.* »	*b.* »	*b.* »	»	»
Bagelen	*b.* »	*b.* »	*b.* »	»	»
Kadoe	*b.* »	»	»	»	»
Madioen	453	*b.* »	*b.* »	4	»
Patjitan	*b.* »	*b.* »	*b.* »	»	»
Kedirie	137 5/8	35 1/4	49 3/4	»	1
Madura	»	20	»	»	»
Te zamen	2 989 1/8	489 1/4	5 033 1/2	18	18
In 1864 was het cijfer	2 830 3/8	1 069 3/4	5 765 1/3	37	23
Geeft nu meer	158 3/4	»	»	»	»
Geeft nu minder	»	580 1/2	731 5/6	19	5

Getal djatiebalken en dolken, op magtiging van het gewestelijk bestuur in 1865 gekapt en geleverd.			Aantal sierappen in 1865 geleverd. c.	Getal jonge djatieboomen in 1865 aangeplant.			AANMERKINGEN.
Voor plaatselijke behoefte.	Voor vervoer buiten de residentie.	Te zamen.		Geregelde nieuwe plantsoenen.	Minder geregeld in of bij de bosschen zelven of langs wegen, wachthuizen enz.	Te zamen.	
»	»	»	»	»	»	»	
23	»	23	»	10 000	»	10 000	
»	»	»	»	wildhout 75 000 djatie . . 23 626	»	e. 75 000 23 626	
»	»	»	»	89 760	»	89 760	
balken . . . 1 399 dolken . . . 133	»	1 532	»	175 268	»	175 268	
»	»	»	»	62 455	»	62 455	
41 133	»	41 133	1 990	75 825	d. 22 950	98 775	
28 067	»	28 067	»	18 170	»	18 170	
1 712	16 702	18 414	205 941	57 650	»	57 650	
balken. 3 511 dolken. 10 738 kleine houtw. 3 000 000	»	3 014 249	»	24 514	4 279	28 793	
»	»	»	»	15 303	655	15 958	
balken. 634 dolken. 300	»	934	»	41 625	»	41 625	
»	»	»	»	163 640	»	163 640	
»	»	»	»	»	»	»	
»	»	»	»	88 500	»	88 500	
651	»	651	»	108 222	»	108 222	
»	»	»	»	92 370	»	92 370	
636	3 460	4 096	»	14 000	»	14 000	
»	»	»	»	29 250	»	29 250	
1 222	»	1 222	»	8 915	»	8 915	
»	»	»	»	»	»	»	
3 090 159	20 162	3 110 321	207 931	1 174 093	27 884	f 1 201 977	
208 338	41 249	249 587	517 120	2 056 139	106 482	g 2 162 621	
2 881 821	»	2 860 734	»	»	»	»	
»	21 087	»	309 189	882 046	78 598	960 644	

a. In de gewesten Batavia en Buitenzorg worden geene djattie-bosschen aangetroffen.

b. Niet opgegeven.

c. Of en zoo ja, tot welke hoeveelheid in 1865 kromhouten of dolken van ander dan djatiehout geleverd zijn, is niet vermeld gevonden.

d. Aanplant in uitgekapte perceelen, door de betrokken contractanten bewerkstelligd.

e. De aanplantingen der zoogenaamde wildhoutsoorten geschieden in afgeschreven koffijtuinen, en besloegen bij het eind van 1865 bereids 1638 bouws met 1 335 727 boomen.

f. Hieronder 75 000 andere dan djatieboomen.

g. Als voren 271 000.

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **CC** VAN HET VERSLAG.

N°. 30.

AANTOONING

BETREFFENDE DEN

VEESTAPEL OP JAVA EN MADURA,

MET UITZONDERING VAN DE RESIDENTIEN

BATAVIA, SOERAKARTA EN DJOKDJOKARTA,

bij het eind van het jaar 1865.

GEWESTEN.	BUFFELS.			RUNDE	
	Mannetjes.	Wijfjes.	Te zamen.	Stieren.	Koeijen.
Bantam	56 270	80 499	136 769	604	646
Buitenzorg (*a*)	48 127	62 691	110 818	1 402	2 924
Krawang	28 265	50 146	78 411	822	1 777
Preanger regentschappen	67 125	109 006	176 131	1 738	3 122
Cheribon	82 230	97 583	179 813	1 254	1 794
Tagal	36 742	54 819	91 561	753	879
Pekalongan	22 209	39 028	61 237	721	1 044
Samarang	65 684	126 881	192 565	13 934	28 614
Japara	53 728	67 654	121 382	557	747
Rembang	81 249	92 728	173 977	33 942	38 911
Soerabaija	66 737	87 849	154 586	58 019	63 645
Madura (*b*)	(*c*)	(*c*)	2 975	(*c*)	(*c*)
Pasoeroean	18 701	25 192	43 893	53 122	59 732
Probolingo	4 697	6 363	11 060	63 874	52 904
Bezoekie	8 920	11 447	20 367	56 010	44 441
Banjoewangie	5 061	6 192	11 253	14 653	13 451
Banjoemas	37 073	76 786	113 859	10 409	15 577
Bagelen	25 609	65 608	91 217	25 615	57 884
Kadoe	24 822	49 030	73 852	27 299	72 999
Madioen	38 340	74 054	112 394	19 178	40 055
Patjitan	8 042	19 507	27 549	4 815	9 575
Kedirie	61 942	70 350	132 292	7 798	9 751
Te zamen	(*d*) 841 573	(*d*) 1 273 413	2 117 961	(*d*) 396 519	(*d*) 520 472
In 1864 was het cijfer	(*d*) 824 876	(*d*) 1 227 153	(*e*) 2 054 626	(*d*) 370 535	(*d*) 486 973
Geeft nu meer	16 697	46 260	63 335	25 984	33 499
Geeft nu minder	»	»	»	»	»

REN.	PAARDEN.		
Te zamen.	Hengsten.	Merries.	Te zamen.
1 250	5 467	1 258	6 725
4 326	6 430	6 068	12 498
2 599	3 232	6 469	9 701
4 860	29 148	48 288	77 436
3 048	26 191	25 626	51 817
1 632	6 756	7 096	13 852
1 765	3 430	3 195	6 625
42 548	8 400	6 149	14 549
1 304	5 115	4 076	9 191
72 853	20 584	19 385	39 969
121 664	17 089	14 929	32 018
39 733	(c)	(c)	3 319
112 854	23 788	22 713	46 501
116 778	14 168	12 737	26 905
100 451	17 011	15 553	32 564
28 104	8 955	6 339	15 294
25 986	6 311	6 500	12 811
83 499	5 331	4 438	9 769
100 298	15 930	15 318	31 248
59 233	15 183	18 574	33 757
14 390	3 421	4 847	8 268
17 549	9 694	12 551	22 245
956 724	(d) 251 634	(d) 262 109	514 063
(e) 895 359	(d) 246 612	(d) 251 104	(e) 500 860
61 365	5 022	11 005	13 203
»	»	»	»

AANMERKINGEN.

(a) In 1864 waren de opgaven van Bloeboer-Ilier niet bij den staat opgenomen.

(b) De opgaven van Madura betreffen alleen het regentschap Pamakassan; van daar het groote verschil met de opgaven van 1864.

(c) Niet afzonderlijk opgegeven.

(d) Ongerekend de cijfers van Madura (zie boven).

(e) Hieronder, in het belang der vergelijking, enkel het cijfer der afdeeling Pamakassan.
De opgaaf in het vorig verslag omvatte het cijfer van geheel Madura. Het totaal runderen is toen echter opgegeven als te hebben bedragen 58 759, in stede van 150 525, zooals eene sedert ontvangen verbeterde aantooning aanwijst.

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE **DD** VAN HET VERSLAG.

N°. 31.

AANTOONINGEN

BETREFFENDE

DEN HANDEL, DE SCHEEPVAART

EN DE

INKOMENDE EN UITGAANDE REGTEN

OP

JAVA EN MADURA,

over het jaar 1865.

N°. 1.

ALGEMEENE AANTOONING

DOOR WIEN INGEVOERD.	Voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop.	Voortbrengselen van de West van Indie en Bengalen.	Voortbrengselen van China, Manilla en Siam.	Voortbrengselen van Japan.
Door particulieren:				
van Nederland	f 16 076 745	»	f 1 756	»
» andere landen	8 803 180	f 479 486	3 030 591	f 140 791
» van den Oosterschen Archipel	1 136 513	254 342	373 176	3 089
Totaal van den particulieren invoer	f 26 016 438	f 733 828	f 3 405 523	f 143 880
Voor rekening van het Gouvernement:				
van Nederland	3 785 275	»	»	»
» Bengalen	»	353 191	»	»
» China en Siam	»	»	1 454 626	»
» den Oosterschen Archipel	»	»	»	»
Generaal totaal . . .	f 29 801 713	f 1 087 019	f 4 860 149	f 143 880

…G VAN DEN INVOER.

…len	Voortbrengselen van den Oosterschen Archipel.	Voortbrengselen van Australie.	Totaal aan koopmanschappen.	Totaal aan specien.	Totaal generaal.	AANMERKINGEN.
	»	»	f 16 078 501	f 4 506 350	f 20 584 851	
…791	»	f 125 136	12 579 184	4 000	12 583 184	
…089	f 9 822 383	»	11 589 503	1 008 850	12 598 353	
…880	f 9 822 383	f 125 136	f 40 247 188	f 5 519 200	f 45 766 388	
»	»	»	3 785 275	7 510 000	11 295 275	
»	»	»	353 191	»	353 191	
»	»	»	1 454 626	»	1 454 626	
»	f 5 186	»	5 186	»	5 186	
…880	f 9 827 569	f 125 136	f 45 845 466	f 13 029 200	f 58 874 666	

N°. 2.

ALGEMEENE AANTOONING

DOOR WIEN UITGEVOERD.	Voortbrengselen van den Oosterschen Archipel.	Voortbrengselen van de West van Indie en Bengalen.	Voortbrengselen van China, Manilla en Siam.	Voortbrengselen van Japan.
Door particulieren:				
naar Nederland	f 34 666 037	»	f 1 059	f 1 335
» andere landen	6 334 301	f 3 046	4 919	361
» den Oosterschen Archipel	8 112 446	48 168	136 499	2 311
Totaal van den particulieren uitvoer	f 49 112 784	f 51 214	f 142 477	f 4 007
Voor rekening van het Gouvernement:				
naar Nederland, door de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij in consignatie	46 120 504	»	»	»
naar den Oosterschen Archipel	2 623 087	»	»	»
Generaal totaal . . .	f 97 856 375	f 51 214	f 142 477	f 4 007

VAN DEN UITVOER.

Voortbrengselen van Europa en Amerika.	Totaal aan koopmanschappen.	Totaal aan specien.	Totaal generaal.	AANMERKINGEN.
f 17 627	f 34 686 058	»	f 34 686 058	
41 236	6 383 863	f 262 800	6 646 663	
3 262 783	11 562 207	9 560 240	21 122 447	
f 3 321 646	f 52 632 128	f 9 823 040	f 62 455 168	
»	46 120 504	»	46 120 504	
»	2 623 087	3 819 200	6 442 287	
f 3 321 646	f 101 375 719	f 13 642 240	f 115 017 959	

N°. 3.

De particuliere *invoer* heeft plaats gehad van de volgende landen, als:

	Koopman-schappen.	Specien.	Totaal.
Van Nederland	f 16 078 501	f 4 506 350	f 20 584 851
» Engeland	8 063 298	»	8 063 298
» Frankrijk.	167 851	»	167 851
» Belgie	1 584	»	1 584
» Zweden	218 224	»	218 224
» Hamburg.	31 106	»	31 106
» Bremen	60	»	60
» Amerika	270 242	»	270 242
» de Kaap de Goede Hoop	1 120	»	1 120
» Perzie	186 313	4 000	190 313
» Bengalen	300 419	»	300 419
» China	1 870 383	»	1 870 383
» Manilla	773 925	»	773 925
» Siam	392 450	»	392 450
» Japan	142 941	»	142 941
» Australie	159 268	»	159 268
Te zamen. . . .	f 28 657 685	f 4 510 350	f 33 168 035
» den Oosterschen Archipel. . . .	11 589 503	1 008 850	12 598 354
Totaal-generaal. . . .	f 40 247 188	f 5 519 200	f 45 766 388

Van den geheelen invoer is aangebragt met certificaten van Nederlandschen oorsprong voor eene waarde van f 9 011 639.

N°. 4.

De particuliere *uitvoer* heeft plaats gehad naar de volgende landen:

	Koopmanschappen.	Specien.	Totaal.
Naar Nederland	f 34 686 058	»	f 34 686 058
» Engeland	172 349	»	172 349
» Frankrijk	177 455	»	177 455
» Hamburg	22 425	»	22 425
» Amerika	1 001 986	»	1 001 986
» Perzie	1 690 243	»	1 690 243
» Bengalen	87 924	»	87 924
» China	2 082 986	f 254 300	2 337 286
» Siam	182 984	8 500	191 484
» Japan	35 891	»	35 891
» Australie	929 620	»	929 620
Te zamen	f 41 069 921	f 262 800	f 41 332 721
» den Oosterschen Archipel	11 562 207	9 560 240	21 122 447
Totaal-generaal	f 52 632 128	f 9 823 040	f 62 455 168

N°. 5.

——.

De ingevoerde voortbrengselen hebben hoofdzakelijk bestaan in:

PARTICULIERE INVOER.

Aardewerk en porcelein	f	427 540
Beestiaal		126 532
Benzoin		109 156
Blik en dito werk		31 000
Boeken		90 341
Gambier		1 092 944
Garens (zijden en andere)		1 009 096
Glas- en kristalwerk		128 623
Gom dammar		329 382
Gomelastiek		108 851
Goud (stof-)		30 040
Goud- en zilverwerk		116 671
Gutta-percha		92 330
Horologien		17 650
Hout in soorten en dito werk		226 987
Huiden (koe- en buffel-)		34 418
Instrumenten (muzijk-)		10 461
Id. (diverse)		31 841
Indigo		94 200
Kaarsen		159 330
Katoen (ruwe)		962 784
Kleedingstukken		101 516
Koffij		490 921
Koper (in bladen)		453 905

GOUVERNEMENTS-INVOER.

Ankers en kettingen	f	31 973
Bazalt		27 575
Boeken, kaarten, enz.		192 840
Brandspuiten en dito benoodigdheden		47 863
Geneeskundige behoeften		60 985
Gereedschappen		42 524
Goud- en zilverwerk		26 909
Instrumenten		12 970
Kleedingstukken en militaire benoodigdheden		361 509
Koper (blad- en staaf-)		40 173
Laken en wollen stoffen		32 622
Lederwerk		11 876
Lood		32 539
Lijnwaden en katoenen goederen		140 512
Opium (Levantsche)		491 907
id. (Bengaalsche)		353 191
Oorlogsbehoeften		155 722
Provisien		237 210
Steenen		68 444
Steenkolen		42 302
Telegraafbehoeften		10 253
Verfwaren		66 575
Wapenen		35 273

PARTICULIERE INVOER.		GOUVERNEMENTS-INVOER.	
Koper (bewerkt)	f 105 911	IJzeren droog dok	f 459 791
Kramerijen.	373 833	IJzer (plaat- en staaf-) . . .	148 457
Kruid (crepé).	55 758	IJzer, koper en dito werk . .	60 447
Lak- en ivoorwerk.	14 365	Zakken (koffij-)	424 331
Laken en wollen stoffen . .	438 748	Zeildoek.	90 497
Leder- en zadelwerk	156 261	Zout	1 454 626
Lood en dito werk.	99 900		
Lijnwaden en katoenen gooderen	13 213 868		
Mand- en matwerk.	235 328		
Medicijnen en droogerijen . .	391 539		
Meubelen	154 269		
Modewaren en galanterien . .	321 759		
Olie (klapper- en katjang-) . .	283 830		
Paarden.	406 085		
Papier	448 208		
Parfumerien	88 382		
Paijongs en bezems.	89 656		
Peper (zwarte)	174 211		
id. (witte)	27 975		
Petroleum	104 964		
Provisien en eetwaren. . . .	2 425 936		
Rotting (bind-).	1 126 476		
Rijst	1 446 578		
Rijtuigen	75 700		
Salpeter.	45 311		
Scheepsbehoeften.	145 509		
Schildpad.	33 990		
Schrijfbehoeften	50 696		
Sigaren (Manilla-)	781 120		
Specerijen (noten) (wilde). . .	26 952		

PARTICULIERE INVOER.		GOUVERNEMENTS-INVOER.	
Speelkaarten	f 10 107		
Staal en dito werk	43 891		
Steenen (metsel- en vloer-)	46 143		
Id. (diverse)	26 699		
Steenkolen	474 845		
Tabak, snuif en sigaren	64 566		
Tabak (Chinesche)	38 068		
Id. (Java)	127 658		
Tarwe	131 212		
Thee (Chinesche)	645 585		
Tin	351 104		
Touwwerk	68 190		
Vaat- en kuipwerk	92 220		
Verfwaren	285 868		
Vogelnestjes	15 465		
Vuurwerk	127 741		
Wapenen	34 930		
Was	1 305 134		
Wijnen en andere dranken	2 650 369		
IJzer	1 063 470		
Id. (bewerkt)	1 477 480		
Zaden	59 461		
Zakken (goenie)	30 865		
Id. (jutte)	13 785		
Id. (diverse)	343 297		
Zeep	111 096		
Zink	23 811		
Zijde (ruwe)	50 493		
Zijden stoffen	643 060		

N°. 6.

Met certificaat van Nederlandschen oorsprong en bewerking zijn in 1865 ingevoerd:

Aardewerk en porcelein	f	71 853
Bascules en gewigten		910
Blik en dito werk		1 325
Boeken		28 360
Brandspuiten		1 037
Cement		300
Garens		311 538
Glas- en kristalwerk		54 835
Goud- en zilverwerk		31 580
Goud- en zilvergalon en militaire ornamenten		747
Horologien en instrumenten		347
Houtwerk		2 869
Instrumenten (diverse)		3 074
Kaarsen		120 260
Kleedingstukken		5 863
Koperwerk		21 375
Kramerijen		1 108
Laken en wollen stoffen		35 919
Lederwerk		12 857
Lood en dito werk		7 641
Transporteren	f	713 798

	Per transport		f 713 798
Lijnwaden.	Gedrukte katoenen	f 209 494	
	Geverwde id.	291 750	
	Kainpandjangs, sarongs en slendangs	1 013 226	
	Ongebleekte katoenen	1 294 283	
	Witte id.	1 537 186	
	Diversen	125 747	
	Te zamen		4 471 686
Medicijnen en droogerijen			4 395
Meubelen			64 754
Modewaren			48 213
Papier			153 385
Parfumerien			375
Petroleum			18 104
Provisien.	Azijn	f 23 228	
	Boter	516 764	
	Groenten	8 900	
	Kaas	28 079	
	Meel	21 023	
	Suikerwerk en banket	8 432	
	Visch (gedroogde en gezouten)	12 877	
	Vleesch en spek	125 091	
	Vruchten (ingelegde en gedroogde)	2 936	
	Diversen	67 610	
	Te zamen		814 940
Rijtuigen			50 730
Scheepsbehoeften			22 884
Schrijfbehoeften			5 134
Speelkaarten			1 803
Steenen (graf-)			250
Idem (metsel-)			224
	Transporteren		f 6 370 675

	Per transport	f 6 370 675
Steenen (diverse)		9 332
Tabak, snuif en sigaren		46 757
Touwwerk		27 739
Vaatwerk		60 897
Verfwaren		105 713
Wapenen van weelde		10 732
Wijnen en andere dranken. Bier	f 460 641	
Wijnen en andere dranken. Gedistilleerd (likeuren daaronder begrepen)	773 677	
Wijnen en andere dranken. Wijnen in soorten	464 350	
Te zamen		1 698 668
Vilt		50
IJzer en dito werk		512 374
Zakken (jutte)		6 825
Idem (koffij-)		25 018
Idem (diverse)		110 236
Zeep		600
Zijden stoffen		18 952
Diversen		7 071
Totaal		9 011 639

N°. 7.

AANTOONING VAN DE VOORNAAMSTE

DOOR WIEN UITGEVOERD.	Rijst.	Koffij.	Suiker.	SPECERIJEN.		
				Foelie.	Nagelen.	Noten-muscaat.
	Pikols.	Pikols.	Pikols.	Pikols.	Pikols.	Pikols.
Door particulieren:						
naar Nederland	47 334$^{80}/_{100}$	222 297$^{9}/_{100}$	1 138 130$^{78}/_{100}$	127$^{85}/_{100}$	»	1 074$^{45}/_{100}$
» andere landen	186 783$^{78}/_{100}$	3 035$^{42}/_{100}$	273 386$^{55}/_{100}$	34$^{79}/_{100}$	5	105$^{60}/_{100}$
» den Oosterschen Archipel .	230 596$^{34}/_{100}$	1 207$^{94}/_{100}$	28 677$^{35}/_{100}$	18$^{39}/_{100}$	8$^{90}/_{100}$	125$^{80}/_{100}$
Totaal van den particulieren uitvoer.	464 714$^{92}/_{100}$	226 540$^{45}/_{100}$	1 440 194$^{68}/_{100}$	181$^{3}/_{100}$	13$^{90}/_{100}$	1 305$^{85}/_{100}$
Door de factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij, in consignatie voor rekening van het Gouvernement:						
naar Nederland	»	581 413$^{6}/_{100}$	765 278$^{43}/_{100}$	1 826$^{8}/_{100}$	»	4 810$^{70}/_{100}$
Totaal van den uitvoer der voornaamste artikelen	464 714$^{92}/_{100}$	807 953$^{51}/_{100}$	2 205 473$^{11}/_{100}$	2 007$^{11}/_{100}$	13$^{90}/_{100}$	6 116$^{55}/_{100}$

DER UITGEVOERDE PRODUCTEN.

Tin.	Indigo.	Kaneel.	Cochenille.	Peper (ronde).	Thee.	Tabak.	Notenzeep.	Totaal bedrag der waarde.
Pikols.	Ponden.	Pikols.	Ponden.	Pikols.	Pikols.	Pikols.	Pikols.	
12 129$^{26}/_{100}$	424 988$^{1}/_{4}$	192	863	6 398$^{89}/_{100}$	11 090$^{82}/_{100}$	127 797$^{5}/_{100}$	»	f 31 525 183
352	»	»	»	2 590$^{17}/_{100}$	60$^{56}/_{100}$	113$^{30}/_{100}$	»	5 238 648
23$^{50}/_{100}$	16 707$^{1}/_{2}$	32$^{50}/_{100}$	»	2 167$^{86}/_{100}$	44$^{57}/_{100}$	10 634$^{84}/_{100}$	»	2 480 248
12 504$^{76}/_{100}$	441 695$^{3}/_{4}$	224$^{50}/_{100}$	863	11 156$^{92}/_{100}$	11 195$^{95}/_{100}$	138 545$^{19}/_{100}$	»	f 39 244 079
122 507$^{68}/_{100}$	449 522	1 677$^{2}/_{100}$	12 074	»	7 482$^{5}/_{100}$	»	31$^{84}/_{100}$	46 060 715
135 012$^{44}/_{100}$	891 217$^{3}/_{4}$	1 901$^{52}/_{100}$	12 937	11 156$^{92}/_{100}$	18 678	138 545$^{19}/_{100}$	31$^{84}/_{100}$	f 85 304 794

N°. 8.

Aangekomen zijn:

	Schepen.	Lasten.
Van Nederland	172	62 883½
» Engeland	63	18 157½
» Frankrijk	3	538
» Zweden	2	295
» Hamburg	1	112
Te zamen uit Europa	241	81 896
Van Amerika (Noord-)	15	5 244
» Afrika	1	115
» de Kaap de Goede Hoop	12	2 977
» de West van Indie	20	5 255½
» China, Manilla en Siam	190	36 405
» Mauritius	1	274
» Japan	5	786
» Australie	40	10 931½
» den Oosterschen Archipel	2552	90 715¼
Totaal	3077	234 689¼

N°. 9.

Vertrokken zijn:

	Schepen.	Lasten.
Naar Nederland.	451	150 663½
» Engeland	3	578
» Frankrijk	4	843
Te zamen naar Europa	458	152 084½
Naar Amerika (Noord-)	10	2 310½
» Afrika	1	153
» de West van Indie	20	5 729½
» China, Manilla en Siam	107	21 046¼
» Japan	1	138
» Australie	25	3 651½
» Oosterschen Archipel	2 564	100 456½
Totaal	3 186	285 569¾

N°. 10.

Van de onder n°. 8 vermelde schepen zijn aangekomen:

	Schepen.	Lasten.
Onder Nederlandsche vlag.		
Van Nederland	171	62 257½
» Engeland	27	9 212
» Hamburg	»	»
» Amerika (Noord-)	5	1 484
» de Kaap de Goede Hoop	7	2 189
» de West van Indie	2	571
» China, Manilla en Siam	63	12 657½
» Japan	4	613
» Australie	14	5 193
» den Oosterschen Archipel	2 488	81 698½
Te zamen onder Nederlandsche vlag	2 781	175 875½
Onder Engelsche vlag	116	27 554
» Fransche »	25	5 218
» Russische »	3	919½
» Zweedsche »	14	3 022
» Deensche »	18	2 150½
» Pruissische »	5	963
» Oostenrijksche »	1	381
» Hannoversche »	8	1 291½
» Mecklenburger »	2	224
» Lubecker »	1	240¼
» Oldenburger »	4	771
» Bremer »	15	3 427
» Hamburger »	23	3 474½
» Noorweegsche »	3	813
» Spaansche »	1	180½
» Portugesche »	3	970
» Italiaansche »	»	»
» Turksche »	»	»
» Amerikaansche »	8	3 051½
» Hawaaiische »	1	237
» Chinesche »	10	196
» Siamsche »	19	2 431
» diverse Aziatische vlaggen	16	1 298½
Totaal	3 077	234 689¼

N°. 11.

Van de onder n°. 9 vermelde schepen zijn vertrokken:

	Schepen.	Lasten.
Onder Nederlandsche vlag:		
Naar Nederland	346	121 348½
» Engeland	1	210
» de West van Indie	8	2 764
» China, Manilla en Siam	32	8 356
» Japan	1	138
» Australie	5	1 520
» den Oosterschen Archipel	2477	88 851½
Te zamen onder Nederlandsche vlag	2870	223 188
Onder Engelsche vlag	131	32 513
» Fransche »	16	2 898½
» Russische »	3	947½
» Zweedsche »	20	4 514½
» Noorweegsche »	1	500
» Deensche »	24	2 702
» Pruissische »	5	1 091
» Oostenrijksche »	2	762½
» Hannoversche »	8	1 181
» Mecklenburger »	4	662
» Oldenburger »	5	1 096½
» Bremer »	18	3 910
» Hamburger »	22	3 192½
» Lubecker »	2	480¼
» Portugesche »	3	706
» Amerikaansche »	7	1 751½
» Chinesche »	11	219½
» Siamsche »	20	2 312½
» diverse Aziatische vlaggen	14	941
Totaal	3186	285 569¾

N°. 12.

De ontvangen regten zijn geweest als volgt:

Inkomende regten		f 5 562 485,26[5]
Uitgaande »		2 931 510,23[5]
Entrepôt »		53 330,30
Overscheeps- »		2 397,23[5]
5 per cent additionele regten		426 913,60
Pakhuishuur		109 045.83
Waaggelden		44 909,37
Consumtieregten op tabak		81 561,55[5]
Te zamen		f 9 212 153,39
Onder bovenstaande perceptie zijn echter begrepen:		
Fictive regten op den uitvoer van producten naar Nederland voor rekening van het Gouvernement	f 1 872 448,24	
Wegens gewone terugbetalingen	109 725,06	
		1 982 173,30
Alzoo bij 's lands kas werkelijk ontvangen		f 7 229 980,09

Nº. 13.

AANTOONING

VAN DE

HANDELS- EN SCHEEPVAARTBEWEGING

OP EN VAN DE

VERSCHILLENDE HAVENS.

AANTOONING van de handels- en scheepvaart

PLAATSEN.	1864.							
	INVOER.		UITVOER.		AANGEKOMEN SCHEPEN.		VERTROKKEN SCHEPEN.	
	Gouvernements.	Particuliere.	Gouvernements.	Particuliere.	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.
Tjiringin . . .	»	f 60 269	»	f 66 094				
Anjer	»	43 524	f 85 375	43 201				
Bantam . . .	»	46 531	372 321	61 247				
Tanara . . .	»	1 635	»	2 549				
Batavia . . .	f 19 920 600	19 212 676	13 308 467	19 408 286	1080	135 280	929	72 605¼
Wijnkoopsbaai .	»	»	82 176	241 800				
Indramaijoe . .	»	51 928	670 277	1 227 137				
Cheribon . . .	»	1 108 328	2 220 912	2 552 997				
Tjilatjap . . .	»	4 348	7 496 433	6 947	»	»	19	5 656
Tagal	»	173 780	1 839 312	604 750	18	1 392¾	28	2 451
Pekalongan . .	»	180 888	1 633 743	1 181 782	21	1 623¼	4	1 241
Samarang. . .	3 002 000	7 414 475	6 820 766	12 447 462	262	23 036¾	235	29 900¾
Patjitan . . .	»	1 603	271 068	»	»	»	1	382
Pangool . . .				»	»	»	»	»
Japara. . . .	»	8 470	»	250	10	72½	1	5
Joana	»	65 374	»	60 211	21	125	39	599½
Rembang . . .	»	108 278	»	160 928	29	857½	35	4 389
Toeban . . .	»	»	»	»	»	»	»	»
Grissee. . . .	274 660	726 334	»	1 007 498	310	7 020¼	283	9 014
Soerabaija. . .	5 402 000	7 772 918	10 602 078	11 512 749	227	33 366½	277	41 365
Pasoeroean . .	»	150 026	13 793 877	3 534 134	52	1 240½	141	37 147½
Sumanap . . .	411 904	337 634	»	160 037	173	3 642½	192	3 507½
Pamakassan. .	»	31 848	139 434	30 103	17	252	26	946½
Bangkallang. .	»	»	»	250	»	»	»	»
Sampang . . .	»	50 217	»	16 381	18	215	17	197½
Bawean . . .	»	29 775	»	15 050	30	410	46	667½
Probolingo . .	»	26 495	3 666 776	1 243 352	11	821	42	8 745
Bezoekie . . .	»	50 104	746 352	218 695	27	312½	31	1 843
Panaroekan . .	»	11 802	3 165 158	112 336	8	227½	27	5 651
Banjoewangie .	»	166 168	193 746	70 301	343	1 646	386	2 386½

beweging op en van de verschillende havens.

1865.

INVOER.		UITVOER.		AANGEKOMEN SCHEPEN.		VERTROKKEN SCHEPEN.	
Gouvernements.	Particuliere.	Gouvernements.	Particuliere.	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.
»	f 44 739	»	f 41 812	»	»	»	»
»	56 490	f 25 536	36 916	2	1 014	2	1 014
»	27 776	554 943	19 238	2	46	4	736
»	17 835	»	1 118	10	2 148	2	203
f 7 753 652	24 088 698	10 355 069	24 028 026	788	123 319	671	79 860
»	50	»	»	»	»	2	488
»	50 045	380 448	801 488	73	946	146	6 334
147 340	1 253 078	2 582 417	2 470 367	297	9 851	296	21 785
»	2 472	4 936 978	12 020	»	»	15	3 974
70 186	239 363	2 890 216	1 670 903	10	1 067 1/4	35	6 480
»	171 066	1 201 267	858 563	26	4 543 1/2	17	5 980 1/2
2 000 000	8 398 176	4 404 149	14 219 450	261	26 955 1/2	209	25 437 1/2
»	»	»	»	»	»	3	954
»	»	978 850	»	»	»	2	558
»	8 462	»	2 312	16	154	8	53
»	41 068	»	36 490	17	99	31	329
»	92 836	»	6 815	14	186	9	250
»	»	»	»	»	»	»	»
835 661	547 523	»	342 152	284	8 078 1/2	241	4 995
1 900 000	9 930 441	9 657 584	10 908 151	394	39 504 1/2	408	55 625 1/2
»	118 447	6 708 291	4 495 122	56	2 258	127	31 105 1/2
401 439	306 659	»	156 422	212	11 332 1/2	172	3 840
»	53 219	727 251	179 830	30	369 1/2	37	3 665
»	1 680	»	612	1	41	1	10
»	6 729	667 295	20 331	11	279	42	3 242
»	14 640	»	7 390	»	»	»	»
»	41 027	3 209 844	1 647 167	28	312	60	14 322
»	109 500	812 594	127 230	37	655 1/2	53	3 810 1/2
»	340	2 094 498	284 632	2	8	28	6 430
»	143 919	375 564	80 611	506	1 521 1/2	565	4 088

Verslag van het beheer en den staat van Nederlandsch Indie over 1865.

BIJLAGE EE VAN HET VERSLAG.

N°. 32.

AANTOONINGEN

BETREFFENDE

DEN HANDEL, DE SCHEEPVAART

EN DE

INKOMENDE EN UITGAANDE REGTEN

IN DE

NEDERLANDSCHE BEZITTINGEN IN OOST-INDIE

BUITEN JAVA EN MADURA,

over het jaar 1865.

N°. 1.

ALGEMEENE AANTOONING VA

WAAR INGEVOERD.	Voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop.	Voortbrengselen van de West van Indie en Bengalen.	Voortbrengselen van China, Manilla en Siam.	Voortbrengselen van Japan.
Sumatra's Westkust en Benkoelen	f 3 812 704	f 170 796	f 272 138	f 2 336
Palembang	609 390	85 016	192 512	2 820
Moeara-Kompeh	139 487	48 294	8 471	"
Muntok	271 637	51 432	116 600	"
Riouw	6 761	419 018	50 105	"
Pontianak	782 342	45 188	386 087	"
Sambas	104 947	4 634	228 832	"
Bandjermasin en Sampit	1 312 042	6 583	53 371	1 037
Macassar en onderhoorigheden	2 731 935	328 738	228 329	"
Amboina	651 315	24 768	22 632	3 125
Banda	63 914	10 800	2 796	"
Menado en Kema	263 021	255	125 174	"
Ternate	218 216	670	14 962	"
Timor-Koepang	54 584	1 808	3 934	"
Generaal totaal . . .	f 11 022 295	f 1 198 000	f 1 705 943	f 9 318

VAN DEN INVOER.

Voortbrengselen van den Oosterschen Archipel.	Voortbrengselen van Australie.	Totaal aan koopmanschappen.	Totaal aan specien.	Totaal Generaal.	In 1864 waren de totalen: Aan koopmanschappen.	Aan specien.	Te zamen.
f 694 840	f 500	f 4 953 314	f 180 115	f 5 133 429	f 4 379 485	f 395 220	f 4 774 705
516 874	»	1 406 612	460 345	1 866 957	1 435 445	459 418	1 894 863
36 040	»	232 292	»	232 292	234 865	»	234 865
346 050	»	785 719	64 975	850 694	750 011	45 450	795 461
462 750	»	938 634	525 970	1 464 604	872 975	477 060	1 350 035
477 535	»	1 691 152	136 798	1 827 950	1 101 123	67 194	1 168 317
42 945	»	381 358	73 460	454 818	92 428	11 500	103 928
1 046 108	»	2 419 141	47 760	2 466 901	2 782 028	91 550	2 873 578
2 613 760	»	5 902 762	290 794	6 193 556	6 168 525	434 172	6 602 697
382 517	»	1 084 357	3 450	1 087 807	799 887	»	799 887
113 643	»	191 153	17 000	208 153	214 514	17 000	231 514
283 140	»	671 590	38 585	710 175	673 822	20 937	694 759
59 446	»	293 294	5 000	298 294	259 639	»	259 639
37 940	»	98 266	»	98 266	100 513	360	100 873
f 7 113 588	f 500	f 21 049 644	f 1 844 252	f 22 893 896	f19 865 260	f 2 019 861	f21 885 121

N°. 2.

ALGEMEENE AANTOONING VA[N]

VAN WAAR UITGEVOERD.	Voortbrengselen van den Oosterschen Archipel.	Voortbrengselen van de West van Indie en Bengalen.	Voortbrengselen van China, Manilla en Siam.	Voortbrengselen van Japan.	Voo[rtbrengselen] va[n] Am[erika] ... de ...
Sumatra's Westkust en Benkoelen	f 7 155 996	f 20 547	f 7 953	»	f
Palembang	1 237 343	220	1 276	»	
Moeara-Kompeh	112 894	»	»	»	
Muntok	56 967	2 373	365	»	
Riouw	1 844 061	2 121	24 430	»	
Pontianak	777 566	»	7 384	»	
Sambas	108 452	»	»	»	
Bandjermasin en Sampit	1 056 801	»	1 103	»	
Macassar en ondsrhoorigheden	3 554 176	300 888	111 356	»	
Amboina	27 806	3 620	1 727	»	
Banda	83 830	1 800	200	»	
Menado en Kema	314 058	3 320	46 556	»	
Ternate	47 181	»	2 599	»	
Timor-Koepang	109 667	»	»	»	
Generaal totaal	f 16 486 798	f 334 889	f 204 913	»	f

VAN DEN UITVOER.

Voortbrengselen van Europa, Amerika en de Kaap de Goede Hoop.	Totaal aan koopmanschappen.	Totaal aan specien.	Totaal generaal.	In 1864 waren de totalen:		
				Aan koopmanschappen.	Aan specien.	Te zamen.
f 156 417	f 7 340 913	f 144 350	f 7 485 263	f 7 699 017	f 160 385	f 7 859 402
1 962	1 240 801	251 556	1 492 357	1 321 739	456 040	1 777 779
»	112 894	»	112 894	262 107	»	262 107
70 412	130 117	421 635	551 752	107 021	641 660	748 681
7 561	1 878 173	67 517	1 945 690	1 794 734	78 845	1 873 579
1 589	786 503	65 353	851 856	666 844	61 200	728 044
»	108 452	3 875	112 327	93 986	14 250	108 236
18 371	1 076 275	49 506	1 125 781	966 097	185 207	1 151 304
1 851 966	5 818 386	296 802	6 115 188	5 254 322	389 128	5 643 450
12 257	45 410	127 060	172 470	40 756	120 514	161 270
3 148	88 978	91 863	180 841	12 813	85 061	97 874
171 154	535 088	35 682	570 770	706 152	21 391	727 543
10 177	59 957	17 965	77 652	56 803	21 751	78 554
»	109 667	»	109 667	132 986	33 400	166 386
f 2 305 014	f 19 331 614	f 1 572 894	f 20 904 508	f 19 115 377	f 2 268 832	f 21 384 209

N°. 3.

ALGEMEENE AANTOONING van den in- en uitvoer van en naar de verschillende landen (zoowel koopmanschappen als specien). (1)

Landen van herkomst en bestemming.	1864. Invoer.	1864. Uitvoer.	1865. Invoer.	1865. Uitvoer.
Nederland	f 2 781 290	f 6 943 348	f 2 902 787	f 6 900 431
Engeland.	82 329	144 178	83 229	»
Frankrijk.	6 704	»	600	»
Hamburg.	173 503	»	340 872	»
Denemarken	152	»	»	»
Amerika	5 101	565 203	8 791	8 807
Mauritius	»	6 400	»	2 000
Bengalen	51 740	28 521	61 924	40 768
China	(2) 384 223	(3) 897 706	(4) 344 048	(5) 1 049 909
Manilla	56 221	46 387	63 709	25 525
Siam	6 921	6 982	7 241	20 247
Nieuw Holland	78 230	318	58 392	»
Nieuw Guinea	13 460	3 351	9 075	16 266
Singapoer	4 063 077	2 690 118	4 812 693	2 431 048
Poeloe Pinang	495 393	437 347	399 691	316 530
Malakka	420	»	»	»
Trengano	15 695	»	42 792	»
Java en Madura	9 635 420	5 716 262	9 799 899	5 271 411
Diverse plaatsen in den Oosterschen Archipel	4 035 242	3 898 088	3 958 153	4 821 566
Totaal. . .	(6) f 21 885 121	(7) f 21 384 209	(8) f 22 893 896	(9) 20 904 508

(1) De inrigting der handelsoverzigten laat niet toe eene dusdanige aantooning te geven alleen voor de koopmanschappen.

(2) Hieronder eene som van f 212 020, als invoer voor China en Manilla *vereenigd* opgegeven.

(3) Als voren een uitvoer ter waarde van f 292 978.

(4) Hieronder eene som van f 174 817, als invoer van China, Manilla en Siam *vereenigd* opgegeven.

(5) Als voren een uitvoer ter waarde van f 207 367.

(6) Hieronder aan specien f 2 019 861.

(7) Als voren f 2 268 832.

(8) Als voren f 1 844 252.

(9) Als voren f 1 572 894.

N°. 4.

ALGEMEENE AANTOONING van den in- en uitvoer onder de verschillende vlaggen. (1)

VLAGGEN.	1864.		1865.	
	Invoer.	Uitvoer.	Invoer.	Uitvoer.
Nederlandsche vlag	f 19 378 624	f 16 793 309	f 20 384 774	f 16 047 754
Engelsche »	1 266 696	2 207 148	1 157 836	2 325 715
Fransche »	25 384	17 976	55 013	6 331
Pruissische »	2 535	—	—	—
Hamburger »	415 238	360 596	465 263	342 500
Hannoversche »	24 530	—	69 556	33 115
Mecklenburger »	—	—	11 244	49 716
Bremer »	3 248	237 580	7 887	697 434
Oldenburger »	912	—	—	—
Zweedsche »	212	627 633	25 840	432 696
Deensche »	138 872	293 993	51 970	260 914
Spaansche »	311 426	382 947	247 356	268 710
Amerikaansche »	1 853	155 498	904	8 807
Chinesche »	125 328	168 492	273 441	258 049
Siamsche »	9 723	10 653	1 261	20 247
Diverse Aziatische vlaggen .	180 540	128 384	141 551	152 520
Totaal. . .	f 21 885 121	f 21 384 209	f 22 893 896	f 20 904 508

(1) Zie noot 1 in den vorigen staat.

N°. 5.

De voortbrengselen van Europa en Amerika hebben hoofdzakelijk bestaan in:

	1864.		1865.	
	Bij invoer.	Bij uitvoer.	Bij invoer.	Bij uitvoer.
Aardewerk en porcelein	f 249 886	f 32 284	f 282 292	f 41 606
Amfioen	63 226	405	32 260	—
Blikwerk	4 598	250	9 065	140
Boeken	5 319	2 465	6 476	319
Galanterien, modewaren en parfumerien	57 335	9 180	49 478	8 197
Garens	471 774	151 029	363 924	145 689
Glas- en kristalwerk	132 967	3 373	87 359	7 313
Goud- en zilverwerk	26 348	10 740	29 799	6 360
Kaarsen	3 387	650	11 829	940
Kleedingstukken	8 693	3 646	42 827	1 599
Koper en dito werk	50 369	4 148	118 278	7 451
Kramerijen	139 955	16 301	150 894	3 832
Laken en wollen stoffen	135 659	11 672	151 105	8 062
Lood en dito werk	19 258	1 959	16 015	2 800
Lijnwaden en katoenen goederen	5 545 132	1 394 137	7 062 898	1 810 196
Medicijnen en droogerijen	3 890	—	6 835	136
Meubelen	7 226	384	21 598	—
Papier	23 211	1 478	15 799	161
Petroleum	115	—	7 631	—
Provisien	375 999	32 022	521 901	36 935
Rijtuigen, leder- en zadelwerk	17 248	959	33 855	832
Scheepsbehoeften	28 965	727	22 119	1 121
Schrijfbehoeften	31 636	2 091	23 263	3 031

	1864.		1865.	
	Bij invoer.	Bij uitvoer.	Bij invoer.	Bij uitvoer.
Sigaren	f 7 592	—	f 11 176	f 240
Staal en dito werk . . .	53 894	f 1 874	53 166	1 334
Touwwerk	6 180	30	13 135	—
Verfwaren	16 846	1 242	39 719	3 211
Wapenen en jagtkruid	127 396	54 006	106 068	45 793
Wijnen en andere dranken	904 963	60 831	1 041 248	88 081
IJzer en dito werk	341 251	38 836	265 402	23 475
Zakken (diverse)	12 030	7 428	102 874	30 591
Zeep	42 296	3 047	38 642	2 294
Zink en dito werk	9 920	292	11 863	36
Zijden stoffen	33 208	1 372	36 494	2 415

N°. 6.

De voortbrengselen van den Oosterschen Archipel hebben hoofdzakelijk bestaan in:

	1864.		1865.	
	Bij invoer.	Bij uitvoer.	Bij invoer.	Bij uitvoer.
Aardewerk	f 32 147	f 26 095	f 30 177	f 24 933
Arak	68 324	21 404	122 597	21 752
Beestiaal	106 944	90 781	167 397	45 049
Benzoin	5 457	372 057	6 111	403 782
Blik en dito werk	4 660	626	7 283	109
Edelgesteenten	171 965	248 723	157 755	98 744
Eetwaren	623 323	325 401	475 973	409 889
Gambier	168 344	1 352 383	110 959	1 378 703
Gom dammar	7 317	62 358	11 935	107 428
Gomelastiek	15 055	105 917	5 257	72 182
Goud (stof-)	44 770	82 760	50 775	116 645
Goud- en zilverwerk	1 916	7 000	11 954	7 244
Gutta percha	278 486	1 087 467	248 811	734 588
Hout en dito werk	79 441	213 951	116 680	296 836
Hoorns (diverse)	8 317	14 597	11 229	15 038
Huiden (koe- en buffel-)	6 538	52 654	7 363	43 547
Ivoor	22 236	28 396	8 447	36 810
Kamfer	490	82 516	150	61 030
Katoen (ruwe)	35 233	585 643	41 754	620 489
Kleedingstukken	12 034	—	26 253	464
Koffij	188 226	7 142 063	312 096	6 650 229
Koperwerk	142 939	46 196	155 672	58 355
Kramerijen	20 848	9 942	11 224	9 910

	1864.		1865.	
	Bij invoer.	Bij uitvoer.	Bij invoer.	Bij uitvoer.
Lijnwaden	f 574 255	f 111 577	f 595 769	f 116 041
Matwerk	46 898	141 925	41 550	152 042
Notenmuscaat	1 230	48 867	16	106 946
Noten (wilde)	27 415	48 302	24 152	22 008
Olie (klapper- en katjang-)	210 947	67 704	179 841	113 781
Paarden	29 935	70 791	17 980	60 260
Peper	85 813	551 619	81 344	566 569
Rotting	109 886	1 073 681	78 848	1 183 280
Rijst	2 675 018	492 733	1 644 615	1 094 537
Schildpad	45 603	154 889	43 321	55 553
Sigaren	19 697	305	12 540	480
Steenkolen	16 975	3 000	40 696	6 976
Suiker	50 984	88 324	114 928	45 587
Tabak	562 542	135 229	600 641	142 481
Trassie	—	7 090	—	47 820
Triepang	53 242	517 355	334 102	749 016
Vogelnestjes	32 460	70 299	28 981	42 717
Was	214 850	502 494	300 761	594 249
Zout	303 350	28 224	587 841	26 969

N°. 7.

Aantooning van de aangekomen en vertrokken schepen.

	1864.				1865.			
	Europ. getuigde.		Inlandsch getuigde.		Europ. getuigde.		Inlandsch getuigde.	
	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.
Aangekomen te:								
Sumatra's Westkust en Benkoelen	140	20 041½	187	1 065½	117	20 899¼	159	885
Palembang	81	6 433½	324	1 778½	79	6 800	373	2 078½
Moeara-Kompeh	»	»	161	485	»	»	197	1 103
Muntok	70	5 597½	268	1 497½	68	5 799	322	2 012½
Riouw.	143	11 063¾	333	5 211½	127	9 872½	287	7 785
Pontianak	46	3 358	95	969½	70	6 128½	177	1 292
Sambas	6	735	171	519	»	»	234	497½
Bandjermasin en Sampit . . .	125	14 486	171	972¼	113	11 748½	90	759
Macassar en onderhoorigheden .	176	15 452	2124	10 707	166	19 923	948	6 837½
Amboina.	29	3 166½	31	414½	19	2 199½	15	300½
Banda.	31	3 830½	406	1 090	40	6 378	366	1 066
Menado en Kema.	74	7 451	321	2 857	84	8 230	316	641
Ternate	48	4 465	23	120½	48	4 317½	36	237
Timor-Koepang	45	6 579	46	266½	46	7 671½	33	139
Te zamen . .	1014	102 659¼	4661	27 954¼	977	109 967¼	3553	22 633½
Vertrokken naar:								
Sumatra's Westkust en Benkoelen	125	18 773	175	914½	137	21 300¾	176	1 056½
Palembang	79	6 137	344	1 904½	80	6 667½	359	1 921½
Moeara-Kompeh	»	»	127	410	»	»	216	1 108
Muntok	69	5 484½	273	1 590	71	4 015½	309	3 540½
Riouw	144	11 151	332	5 010	130	10 101	311	5 111
Pontianak	44	1 728	84	2 118½	70	6 161½	180	1 193½
Sambas	4	377	95	475½	»	»	186	757
Bandjermasin en Sampit . . .	127	14 741¼	188	1 210¾	90	11 062	113	1 016
Macassar en onderhoorigheden .	161	13 837½	2529	12 202½	180	20 345	1064	7 523½
Amboina.	21	2 221½	31	147	22	2 674	8	80½
Banda.	33	3 748½	390	1 139½	38	5 290	320	969
Menado en Kema.	69	7 348	298	2 792	81	7 104	337	380½
Ternate	44	4 348	22	121	46	4 280	39	295
Timor-Koepang	38	5 951	42	215	47	7 191	41	215½
Te zamen . .	958	95 846¼	4930	30 250¾	992	106 222¼	3659	25 168

N°. 8.

Van de onder n°. 7 vermelde schepen waren de vlaggen verdeeld als volgt:

	1864.				1865.			
	AANGEKOMEN.		VERTROKKEN.		AANGEKOMEN.		VERTROKKEN.	
	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.
Onder Nederlandsche vlag	4436	105 768¼	4741	103 464	3319	108 251½	3464	108 510
» Engelsche »	142	10 387½	116	9 048½	154	11 048	134	9 938½
» Fransche »	2	332	1	175	3	705½	2	530½
» Hamburger »	10	1 337½	10	1 116½	10	1 325½	10	1 395½
» Hannoversche »	3	410	3	410	3	436½	3	436½
» Bremer »	3	1 064½	2	390	2	408	1	138
» Mecklenburger »	»	»	»	»	1	182¾	1	182¾
» Zweedsche »	3	502½	3	502½	3	658	3	658
» Deensche »	4	445	4	445½	6	843	6	843½
» Spaansche »	7	543½	7	543½	8	2 018	8	1 818
» Amerikaansche »	18	3 031¾	19	325½	10	1 697	11	1 840
» Chinesche »	23	698	18	574	11	323½	11	336½
» Siamesche »	2	49	4	108	1	247	1	247
» diverse Aziatische vlaggen	1022	6 044	960	6 068	999	4 456½	996	4 515½
Te zamen . .	5675	130 613½	5888	126 097	4530	132 600¾	4651	131 390¼

N°. 9.

AANTOONING van de scheepvaart naar de verschillende landen.

VAN EN NAAR:	1864.				1865.			
	AANGEKOMEN.		VERTROKKEN.		AANGEKOMEN.		VERTROKKEN.	
	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.
Nederland	13	2 905$\frac{1}{2}$	25	6 387$\frac{1}{2}$	14	3 638$\frac{1}{2}$	31	8 768$\frac{1}{4}$
Engeland.	5	834	4	955	1	138	3	940
Frankrijk	»	»	»	»	1	183	»	»
Aziatisch Rusland . . .	»	»	»	»	»	»	1	187
Hamburg.	3	240	»	»	3	562	»	»
Amerika	2	919	11	1 968$\frac{1}{2}$	3	195	3	827
Mauritius	»	»	1	127	»	»	3	378
St. Helena	»	»	»	»	»	»	1	174
Bengalen.	7	799	3	446	3	652$\frac{1}{2}$	13	1 586$\frac{1}{2}$
China	18	2 997	19	2 686$\frac{1}{2}$	16	3 020	19	3 109
Japa	1	231	1	109	1	175	2	361
Manilla	2	173	3	286$\frac{1}{2}$	6	1 596	3	798
Siam	1	33	1	33	1	84	1	247
Nieuw Holland	30	2 111$\frac{1}{2}$	49	944$\frac{1}{2}$	30	1 054	26	644$\frac{1}{2}$
Nieuw Guinea.	6	56	4	51	5	44	9	73$\frac{1}{2}$
Singapoer	694	19 823$\frac{3}{4}$	570	12 301$\frac{1}{2}$	672	18 536	602	13 271$\frac{1}{2}$
Malakka	1	27	»	»	»	»	»	»
Poeloe Pinang.	57	3 431$\frac{1}{2}$	41	2 181$\frac{1}{2}$	39	2 516$\frac{1}{4}$	39	1 402$\frac{1}{2}$
Trengano	22	110	4	27$\frac{1}{2}$	18	138$\frac{1}{2}$	9	87
Java en Madura	718	49 017$\frac{3}{4}$	570	47 843	527	527	588	55 045$\frac{1}{2}$
Diverse plaatsen in den Oosterschen Archipel. .	4095	46 904$\frac{1}{2}$	4582	49 749	3190	44 691$\frac{1}{2}$	3298	43 490
Te zamen . .	5675	130 613$\frac{1}{2}$	5888	126 097	4530	132 600$\frac{3}{4}$	4651	131 390$\frac{1}{4}$

N°. 10.

Dê ontvangen regten zijn geweest als volgt:

	1864.		1865.	
Inkomende regten	f	423 516,69	f	443 706,16
Uitgaande »		608 920,34		617 686,89^{5}
Entrepôt »		3 120,23		2 997,77
Overscheeps »		179,16		646,85
5 pct. additionele regten.		51 286,74		52 730,21
Pakhuishuur		4 316,65		6 917,57
Consumtieregten op tabak		20 954,59^{5}		23 292,48
Totaal . . .	f	1 112 294,40^{5}	f	1 147 977,93^{5}
Van bovenstaande perceptie is wegens gewone terugbetalingen gerestitueerd eene som van.		15 111,89^{5}		31,642,38
Alzoo bij 's lands kas werkelijk ontvangen	f	1 097 182,51	f	1 116 335,55^{5}

VERSLAG

VAN

HET BEHEER EN DEN STAAT

DER

NEDERLANDSCHE KOLONIEN

IN

WEST-INDIE,

EN VAN DE BEZITTINGEN

TER KUSTE VAN GUINEA,

OVER 1865,

ter voldoening aan het 1ste lid van art. 60 der Grondwet, aan de Staten-Generaal ingezonden bij brief van den Minister van Kolonien, van 28 November 1866, lit. B, n°. 22.

INHOUD

VAN HET VERSLAG DER KOLONIE SURINAME 1865.

BIJLAGEN.

---

(1) De bijlage A—Q zijn, ter inzage van de leden der Kamer, ter griffie nedergelegd.

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

VERSLAG WEGENS SURINAME.

N°. 2.

A. Grondgebied.

Ook in 1865 onderging het grondgebied van Suriname geene verandering. (1)

B. Bevolking.

Blijkens het verslag over 1864 bedroeg de bevolking, met uitzondering van die van het leprozen-etablissement Batavia en van de Indianen en boschnegers, op ultimo December van dat jaar 50 710 hoofden, te weten:

	Mannen.		Vrouwen.		TOTAAL.	
	24 729		25 981		50 710	
Hierbij gevoegd:						
geboren in 1865	813		808		1 621	
aangekomen in 1865.	476		128		(2) 604	
van het etablissement Batavia verwijderd en in de maatschappij weder toegelaten	2		3		5	
		26 020		26 920		52 940
en afgetrokken:						
overleden in 1865	1111		966		2 077	
vertrokken in 1865	190		87		277	
naar het leprozen-etablissement Batavia opgezonden	7		1		8	
		1 308		1 054		2 362
Blijft op ultimo December 1865 .		24 712		25 866		50 578

(1) In antwoord op de ter zake gedane vraag op bladz. 2 van het verslag der commissie van rapporteurs uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal betreffende het West-Indisch regeringsverslag over 1863 (gedrukte stukken zitting 1865/66, n°. 54), zij hier vermeld, dat de voorname reden, die aan het vaststellen eener grensregeling tusschen Nederlandsch en Fransch Guyana in den weg staat, is de wensch van het Fransche gouvernement om in eene ter zake te sluiten conventie, de bepaling op te nemen, dat de vaart op de grensrivier de Marowijne voor andere dan Nederlandsche of Fransche vaartuigen gesloten zal blijven, voornamelijk om daardoor ontvlugtingen van de deportés te voorkomen.

Overigens hebben de bemoeijingen der commissie in 1861 zich bepaald tot het vaststellen van den loop der Marowijne als grensrivier, zoodat het bovengenoemde overwegende bezwaar voor alsnog, althans van de zijde der Nederlandsche Regering, niet is uit den weg te ruimen.

(2) Hieronder begrepen 42 militairen en 286 Chinezen.

Op ultimo December 1864 waren op het leprozen-etablissement Batavia aanwezig:

	Mannen.		Vrouwen.		TOTAAL.	
	123		131		(1) 254	
Geboren in 1865	1		2		3	
Opgenomen in 1865	7		1		8	
		131		134		265
Van het etablissement verwijderd .	2		3		5	
Overleden in 1865	9		8		17	
		11		11		22
Blijft op ultimo December 1865. .		120		123		243

De geheele bevolking, behalve die van Batavia en de Indianen en boschnegers, bedroeg dus op ultimo December 1865, 50 578 hoofden, te weten 24 712 mannen en 25 866 vrouwen.

Nadere bijzonderheden aangaande de verdeeling der bevolking worden in de volgende tabel aangetroffen:

(1) In het verslag over 1864 is voor het totaal der bevolking op Batavia opgegeven 284. Het verschil van 30 hoofden is te wijten aan onnaauwkeurige opgaven van den voormaligen directeur op dat etablissement.

Bevolking op ultimo December 1865.

	Personen niet behoorende tot een der beide in de twee volgende kolommen genoemde kategorien.			Onder Staatstoezigt geplaatsten.			Immigranten.			Totaal generaal.	Aanmerkingen.
	GESLACHTEN.										
	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.		
De stad Paramaribo en hare buitenwijken.	5461	7234	12 695	2 226	3 298	(1) 5 524	„	„	„	18 219	(1) Van deze vonden 126 hun onderhoud bij den veldarbeid op de gronden binnen de grenzen van het stadsdistrict, 106 hunner, waarvan 50 mannen en 56 vrouwen, waren daartoe bij contract verbonden. De overige 20 waren kinderen. Deze 106 zijn niet begrepen onder de 14 400 contractanten in de buiten districten, voorkomende op den bij het emancipatie-rapport over 1865 gevoegden staat D.
De forten Zeelandia en Nieuw-Amsterdam en de verschillende posten in de districten.	695	78	773	28	10	38	„	„	„	811	
De zeemagt en koopvaardijvloot ter reede van Paramaribo, gemiddeld berekend op . .	500	„	500	„	„	„	„	„	„	500	
Beneden-Suriname	88	30	118	1 151	1 233	2 384	123	33	156	2 658	
Boven-Suriname	65	27	92	513	485	998	85	57	142	1 232	
Boven-Para.	76	66	142	710	737	1 447	„	„	„	1 589	
Beneden-Para	137	98	235	1 511	1 525	3 036	141	9	150	3 421	
Boven-Commewijne	32	12	44	357	383	740	1	„	1	785	
Beneden-Commewijne . . .	91	59	150	1 125	1 202	2 327	35	7	42	2 519	
Commetewane	32	14	46	677	748	1 425	13	„	13	1 484	
Beneden-Cottica	98	36	134	1 882	1 944	3 826	121	28	149	4 109	
Matappica	50	26	76	1 000	1 089	2 089	41	24	65	2 230	
Boven-Cottica	54	34	88	789	941	1 730	5	„	5	1 823	
Perica.	32	13	45	364	391	755	28	5	33	833	
Beneden-Saramacca	145	64	209	650	693	1 343	39	24	63	1 615	
Boven-Saramacca.	43	30	73	60	56	116	„	„	„	189	
Nickerie	72	20	92	664	722	1 386	219	46	265	1 743	
Coronie	115	81	196	887	914	1 801	2	„	2	1 999	
Etablissement Albina aan de Marowijne	8	3	11	„	„	„	„	„	„	11	
Etablissement Batavia aan de Coppename	120	123	243	„	„	„	„	„	„	243	
Totaal	7914	8018	15 962	14 594	16 371	30 965	853	233	1086	48 013	

De in deze tabel voorkomende opgaven zijn getrokken uit de staten welke door de belanghebbenden worden ingediend en voor de juistheid waarvan — zoo als herhaaldelijk reeds werd te kennen gegeven, — niet kan worden ingestaan, ofschoon het koloniaal bestuur zooveel mogelijk pogingen aanwendt om daarin verbetering te brengen.

De totaalcijfers in dezen staat toonen ook thans weder hoe weinig men, vooral wat de bevolking der stad Paramaribo betreft, op de juistheid van die opgaven kan vertrouwen. (1)

In de hierbij gevoegde uitgebreide districts-staten (bijlage A—P) worden uitvoerige mededeelingen aangetroffen aangaande de bevolking, de voortbrengselen en den toestand van elke plantage.

De geboorten, huwelijken, echtscheidingen en sterfgevallen, die in 1865 hebben plaats gehad, zijn in de twee volgende staten aangegeven.

Staat der geboorten, huwelijken en echtscheidingen gedurende het jaar 1865.

GESLACHTEN.	Dood geboren.	GEBOORTEN. In echt.	Buiten echt.	Te zamen.	Op Batavia.	Generaal totaal.	Huwelijken.	Echtscheidingen.
Mannelijk . . .	34	121	692	813	1	814	(2) 311	»
Vrouwelijk . . .	38	116	692	808	2	810		
	72	237	1384	1621	3	1624		

Staat der sterfgevallen gedurende het jaar 1865.

GESLACHTEN.	Levenloos aangegeven.	Beneden de 3 jaren.	Van 3 tot beneden de 10 jaren.	Van 10 tot beneden de 20 jaren.	Van 20 tot beneden de 30 jaren.	Van 30 tot beneden de 40 jaren.	Van 40 tot beneden de 50 jaren.	Van 50 tot beneden de 60 jaren.	Van 60 jaren en daarboven.	Van onbekenden ouderdom.	Te zamen.	Op Batavia.	Generaal totaal.
Mannelijk . . .	34	251	133	73	95	128	132	134	137	28	1111	9	1120
Vrouwelijk . . .	38	265	117	65	62	86	91	89	185	6	966	8	974
	72	516	250	138	157	214	223	223	322	34	2077	17	(3) 2094

(1) De aandacht van den Gouverneur zal op dit verschil gevestigd worden, en hem zal in overeenstemming met de door de commissie van rapporteurs op bladz. 2 van haar verslag over 1863 geuiten wensch, nogmaals worden gewezen op de wenschelijkheid daarin verbetering te brengen, vermits toch gevolgtrekkingen uit onjuiste cijfers afgeleid, niet de geringste waarde bezitten.

(2) Bij 156 van deze huwelijken zijn 441 kinderen gelegitimeerd, waarvan 238 van het mannelijk en 203 van het vrouwelijk geslacht.

(3) Hieronder zijn niet begrepen de 72 levenloos aangegeven.

Uit deze staten blijkt, dat er in 1865 16 geboorten minder dan in 1864 hebben plaats gehad, maar daarentegen het getal sterfgevallen van 1864 dat van 1865 met 650 overtreft, en voorts dat er 139 huwelijken minder gesloten zijn dan in 1864, waaromtrent verwezen wordt naar het emancipatie-rapport over 1865.

Idianen.

Met betrekking tot de Indianen valt over 1865 niets bijzonders te melden.

Boschnegers.

Van dezen kan over 1865 niets anders worden vermeld, dan het overlijden van het groot opperhoofd der Aucaner-boschnegers BIJMAN.

C. Algemeen beheer.

Bij de publicatie van den 27sten October (*Gouvernementsblad* n°. 12), werden afgekondigd:

1°. de wet van den 31sten Mei 1865 (*Staatsblad* n°. 55), houdende vaststelling van het reglement op het beleid der regering in de kolonie Suriname; en

2°. het Koninklijk besluit van den 28sten September 1865, n°. 33 (*Staatsblad* n°. 117), aanwijzende den 1sten Januarij 1866 als het tijdstip waarop de evengemelde wet in werking treedt.

I. DE GOUVERNEUR.

In September 1865 deed de Gouverneur eene inspectiereis in de districten Boven- en Beneden-Cottica, Matappica, Perica, Boven- en Beneden-Commewijne en Commetewane.

Bij die gelegenheid bezocht hij 75 plantages en 7 etablissementen van de Moravische Broeders en van heelmeesters.

In de maand December werd de reis voortgezet en bezocht hij de plantages aan de beide oevers der Suriname en der Para.

„Het voorname doel dier togten," zegt de Gouverneur, „was om meer bepaalde inlichtingen te erlangen omtrent de middelen om eene degelijke geneeskundige verpleging der vrijgemaakten en immigranten, welke voor alsnog zeer slecht is geregeld, daar te stellen."

II. DE KOLONIALE RAAD.

In het jaar 1865 werd tot lid van dien raad benoemd de heer F. P. BOUGUENON.

De laatste vergadering van den Kolonialen Raad — welk collegie met het in werking treden op den 1sten Januarij 1866 van het nieuwe Reglement op het beleid der regering ophield te bestaan — werd den 28sten December 1865 gehouden.

Aan de leden werd daarin de dank van het bestuur betuigd voor de door hen bewezen diensten.

III. GOUVERNEMENTS-SECRETARIE.

In 1865 hadden op dit bureau geene mutatien plaats.

IV. BETREKKINGEN MET VREEMDE MOGENDHEDEN.

Bij de navolgende publicatien werden afgekondigd de daarbij genoemde Koninklijke besluiten, als:

1°. bij die van den 2den Februarij 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 1), dat van den 3den December 1864 (*Staatsblad* n°. 106) en het daarin vervatte tusschen Nederland en Italie op den 24sten November 1863 gesloten tractaat van handel en scheepvaart;

2°. bij die van den 11den October 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 11), dat van den 10den Julij 1865 (*Staatsblad* n°. 81) en de daarin vervatte op den 31sten Maart te voren tusschen Nederland en Beijeren gesloten overeenkomst tot regeling der voorwaarden, waarop de consulaire agenten van Beijeren in de voornaamste havens der Nederlandsche overzeesche bezittingen zullen worden toegelaten;

3°. bij die van den 8sten November 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 14), dat van den 12den Augustus 1865, n°. 109 en het daarin vervatte tusschen Nederland en Frankrijk op den 7den Julij te voren gesloten tractaat van handel en scheepvaart.

De heer LYON werd erkend als consul van Portugal te Paramaribo.

Evenmin als in vroegere jaren liet in 1865 de verstandhouding tusschen Nederlandsch-, Fransch- en Britsch-Guyana te wenschen over.

Ook in 1865 ontvlugtten verscheidene gedeporteerden uit Fransch-Guyana naar Suriname. Zij werden deels naar Noord-Amerika, deels naar andere plaatsen verscheept; in de maand December bevond zich geen enkele dier vlugtelingen meer in de kolonie.

D. Gewestelijk beheer (1).

Met betrekking tot het beheer van de buitendistricten zijn de navolgende publicatien uitgevaardigd:

1°. die van den 19den Augustus (*Gouvernementsblad* n°. 9) houdende voorschriften omtrent de wijze van vervolging in materie van belastingen in de districten Nickerie en Coronie;

2°. die van den 25sten November (*Gouvernementsblad* n°. 15) betreffende de indiening van statistieke tabellen en van door districtscommissarissen verlangde opgaven.

De bevinding bij de aan districtscommissarissen voorgeschreven halfjaarlijksche inspectien was over het algemeen voldoende.

Uit de ter zake ontvangen rapporten worden eenige door den Gouverneur vermelde bijzonderheden hierbij aangestipt. Voor meerdere inlichtingen wordt verwezen naar het emancipatie-rapport over 1865 en naar de hoofdstukken: *Bevolking*, *Eeredienst*, *Politie*, *Onderwijs*, *Geneeskundige dienst*, *Onder Staatstoezigt geplaatsten*, *Immigratie en Nijverheid*, van dit verslag.

a. Boven-Cottica en Perica.

» Gedurende het jaar 1865 heeft de districtscommissaris 42 reizen naar de plantages gedaan om werkovereenkomsten te sluiten, de gelegenheid te verschaffen om de contracten tijdig te prolongeren of op te zeggen, onderzoek in te stellen wegens ingekomen klagten van de bevelhebbers en de halfjaarlijksche inspectien te doen.

» De suikerplantages in Boven-Cottica hebben in dit jaar *meer*, die in Perica daarentegen *minder* product afgeleverd dan in 1864. Had de plantage Le Mastrouge hare arbeiders behouden, zoo dat het rijpe riet aldaar afgemalen had kunnen worden, dan zou de productie in het laatstgemeld district gedurende 1864 en 1865 nagenoeg gelijk gestaan hebben.

---

(1) In antwoord op de door de commissie van rapporteurs, op bladz. 3 van haar meergenoemd verslag uitgedrukten wensch, naar opgave der redenen, die geleid hebben tot de vaststelling der Koninklijke besluiten van 21 en 26 December 1862, waarbij eene geheel nieuwe regeling van het gewestelijk bestuur in Suriname tot stand kwam, diene, dat de instelling van het Staatstoezigt over de vrijgemaakten en de opdragt daarvan, bij art. 13 der emancipatiewet aan bezoldigde ambtenaren, in verband met de opheffing der heemraadschappen, de bedoelde regeling noodzakelijk hebben gemaakt. De door den Gouverneur ter zake gedane voorstellen zijn, met eenige weinige uitzonderingen, welke ter vermijding van te groote kostbaarheid eene geringe wijziging noodig maakten, geheel gevolgd. De door de commissie in haar verslag geuite vrees, dat die inrigting zonder overleg met of althans zonder instemming van de koloniale autoriteit zou zijn tot stand gekomen, is dus ongegrond. Op bladz. 5 van het emancipatie-verslag over 1863, zegt de Gouverneur dan ook: „Toen besloten werd om één commissaris met twee of drie der tegenwoordige districten te belasten, was dit gegrond op het algemeen gevoelen, dat de ver afgelegen plantages en daaronder alle houtgronden, zouden worden opgebroken, hetgeen echter gelukkig het geval niet is geweest." Blijkens het onlangs uitgebragte emancipatie-verslag over 1865 (bladz. 3), zal de wijziging in de inrigting der districtsbesturen, zoodra mogelijk door den Gouverneur aan de Koloniale Staten worden voorgedragen.

»De beide districten hebben, wegens hunne verwijderde ligging van Paramaribo een belangrijk verlies aan arbeiders geleden. Die er gevestigd bleven, hebben zich vrij goed gedragen.

De vereenigde burgermagt bestond op ultimo December uit een kapitein, een 1ste luitenant, 3 2de luitenants (1) waarvan een à la suite, 1 adjudant-onderofficier, 1 sergeant-majoor, 4 sergeanten, 1 fourrier, 10 korporaals en 28 schutters.

» In Boven-Cottica zijn 4 bakkerijen en 8 winkels: in Perica 2 bakkerijen en 4 winkels.

b. Beneden-Commewijne, Commetewane, Boven-Commewijne.

» Op zich zelven staande gevallen uitgezonderd, waarin sommige plantages werden bezocht tot onderzoek van eenig voorval aldaar, bepaalden de reizen van den Commissaris zich in het eerstgemeld district tot de gewone halfjaarlijksche inspectien en tot de bezoeken bij gelegenheid van het sluiten of verlengen der werkovereenkomsten.

»Aan reizen buiten het district Beneden-Commewijne werden ongeveer 114 dagen besteed.

» De districts-secretaris is, wegens reizen in de opgemelde districten, ten einde werkovereenkomsten te sluiten en onbeheerde boedels te inventariseren en te verzegelen, 34 dagen van het kantoor afwezig geweest.

De toestand der districten kan gunstig worden genoemd. Naar het gevoelen van de gezaghebbers op de plantages in Commetewane zal de productie aldaar in 1866 gunstiger wezen dan in 1865.

» De gewapende burgermagt bestond op ultimo December:

» in Beneden-Commewijne uit één kapitein, één 1sten luitenant, drie 2de luitenants, 1 adjudant-onderofficier, 1 sergeant-majoor, 1 sergeant-majoor à la suite, 5 sergeanten, 3 sergeanten à la suite, 1 fourrier, 8 korporaals en 27 schutters, benevens 30 reserve-schutters en 31 lastdragers;

» in Commetewane en Boven-Commewijne uit één kapitein, één 1sten luitenant, twee 2de luitenants, 1 adjudant-onderofficier, 1 sergeant-majoor, 4 sergeanten, 1 fourrier, 8 korporaals en 24 schutters, benevens 31 reserve-schutters en 31 lastdragers.

» Het detachement maréchaussée's, vroeger op Vossenburg gevestigd, is voorloopig naar Sinabo overgebragt, doordien de pachter van het eerstgemeld effect er bezwaar in vond om het aldaar langer te huisvesten

» In Beneden-Commewijne zijn acht, in Commetewane vier en in Boven-Commewijne drie winkels gevestigd."

c. Beneden-Cottica en Matappica.

» De districts-commissaris heeft, behalve de togten in het eerstgemeld district, veertig reizen naar Matappica gedaan.

» De commissaris berigt in zijn verslag, dat, blijkens de statistieke opgaven, de toestand der bovengenoemde districten, en wel voornamelijk die van Beneden-Cottica, zeer voldoende is en dat door het Staatstoezigt, zonder schokken of stooten, eene quantiteit werks verkregen wordt, waarop men zoo kort na de emancipatie nog niet mogt rekenen.

» De burgermagt was op ultimo December zamengesteld:

» in Beneden-Cottica uit één kapitein, één 1sten luitenant, twee 1ste luitenants à la suite, twee 2de luitenants, twee 2de luitenants à la suite, 1 adjudant-onderofficier, 1 sergeant-majoor, 7 sergeanten, 2 fourriers, 6 korporaals, 25 schutters, 62 reserve-schutters en 62 lastdragers;

» en in Matappica, uit één kapitein, één kapitein à la suite, één 1sten luitenant, twee 2de luitenants, één 2den luitenant à la suite, 1 adjudant-onderofficier, 1 sergeant-majoor, 9 sergeanten, 1 fourrier scriba, 5 korporaals, 4 schutters, 26 reserve-schutters en 26 lastdragers.

---

(1) De aandacht van den Gouverneur zal worden gevestigd op de door de commissie van rapporteurs op bladz. 3 van haar verslag gemaakte opmerking, dat nagenoeg in elk district minder officieren en meer onderofficieren bij de gewapende burgermagt zijn, dan is voorgeschreven bij art. 33 der publicatie n°. 10 van 1863. Overigens moet niet uit het oog worden verloren, dat de groote wijziging in den maatschappelijken toestand der kolonie, ook groote verhuizing onder het inlandsch en Europeesch personeel op de plantages heeft te weeg gebragt.

» Het detachement maréchaussées op Moed en Kommer moest worden ingetrokken, omdat de eigenaar dier plantage het in zijn voordeel achtte om aan de maréchaussées aldaar het verder verblijf te ontzeggen. De dienst heeft echter vrij geregeld kunnen plaats vinden en de paarden zijn van veel nut geweest.

» Het getal der winkels is aanzienlijk en zeker voor de belangen der winkeliers in eene niet gunstige verhouding tot de bevolking. Weinige winkeliers schijnen deswege naar wensch te slagen en gedurig vinden er veranderingen onder hen plaats."

d. Beneden- en Boven-Suriname.

» De commissaris dezer districten, die in de hoofdplaats zijn verblijf houdt, begeeft zich wekelijks eenmaal naar plantages tot het behandelen van aangebragt wordende dienstzaken en daarenboven telkens, wanneer zijne tusschenkomst ingeroepen, of zijne tegenwoordigheid vereischt wordt zoo tot het sluiten van contracten als bij het aangaan van huwelijken.

» Vier malen in het jaar heeft hij al de plantages in de beide districten bezocht, en wel tweemalen, ten einde de halfjaarlijksche inspectie te doen, en eveneens tweemalen, ten einde af te vragen of de overeenkomsten al dan niet verlengd worden.

Ofschoon de opbrengst der hoofdproducten in dit jaar minder is geweest dan in het voorafgaande, waartoe ook het ongunstige saisoen in de eerste helft van 1865 en vermindering van werkkrachten op onderscheidene plantages hebben bijgedragen, bestaat er echter op de meeste het vooruitzigt op een gunstige oogst in het volgend jaar.

» De vereenigde gewapende burgermagt bestond op ultimo December uit één kapitein, één 1sten luitenant, één 1sten luitenant à la suite, vier 2de luitenants, 1 adjudant-onderofficier, 1 sergeant-majoor, 12 sergeanten, 1 fourrier, 9 korporaals en 46 schutters, behalve de reserve-schutters en lastdragers.

» De politie is onveranderd gebleven.

» In de beide districten waren 14 winkels, waaronder drie, alwaar ook brood wordt verkocht."

e. Beneden- en Boven-Para.

» Acht en zeventig dagen zijn door den districtscommissaris aan reizen besteed; zoowel tot het doen van onderzoek naar ingebragte klagten, als tot het bewerkstelligen van de halfjaarlijksche inspectien.

» De toestand der beide districten kan als gunstiger worden aangemerkt dan in het voorafgaand jaar. De verkregen resultaten zijn in alle opzigten voordeeliger geweest, terwijl het vooruitzigt omtrent den aanstaanden oogst goed kan worden genoemd.

» Op ultimo December bestond de gewapende burgermagt:

» *in Beneden-Para*, uit één kapitein, één 1sten luitenant, twee 2de luitenants, 2 adjudanten-onderofficier, 3 sergeanten-majoor, 9 sergeanten, 1 fourrier, 7 korporaals, 20 schutters en 25 reserve-schutters;

» *in Boven-Para*, uit één kapitein, één 1sten luitenant, twee 2de luitenants, 4 sergeanten, 3 korporaals, 24 schutters en 16 reserve-schutters.

» Er zijn drie stations voor maréchaussées in deze districten, namelijk op post Poelepantje, op plantage la Rencontre en plantage Onoribo. Door de laatstgemelde vooral wordt het ontvreemden en wederregtelijk stadwaarts vervoeren van houtwaren tegengegaan.

» In Beneden-Para worden 8 winkels, in Boven-Para slechts één aangetroffen.

f. Beneden- en Boven-Saramacca.

» Vier en dertig dagen zijn door den districtscommissaris aan reizen besteed, ten einde een plaatselijk onderzoek, naar aanleiding van ingebragte klagten, in te stellen en andere dienstpligten te vervullen.

» De arbeiders hebben op de meeste plantages geregelder gewerkt dan in het voorafgaand jaar.

» De gewapende burgermagt in de beide districten bestond op ultimo December uit één 1sten luitenant, belast met de functien van kapitein, drie 2de luitenants, 1 sergeant-majoor, 5 sergeanten, 6 korporaals, 15 schutters en 12 reserve-schutters.

» Ten aanzien van de politie heeft geene verandering plaats gehad.

» Negen winkels werden in Beneden-Saramacca gehouden.

g. Nickerie.

» Behalve de inspectiereizen en die tot het sluiten van werkovereenkomsten met de onder het Staatstoezigt geplaatsten, zijn door den districts-commissaris enkele reizen uitsluitend gedaan tot het nagaan van den arbeid der onder contract werkende geëmancipeerden en immigranten. Die reizen zijn van gunstigen invloed geweest.

» Het district draagt in alle opzigten het kenmerk van bloei en vooruitgang. De lust tot ondernemingen neemt bij de plantage-eigenaren steeds toe, terwijl de toenemende aanvoer van immigranten het vooruitzigt levendig houdt dat de landbouw meer en meer zal worden uitgebreid.

» De gewapende burgermagt in Nickerie bestond op ultimo December 1865 uit één kapitein, één 1sten luitenant, drie 2de luitenants, 2 adjudanten-onderofficier, waarvan één à la suite, 1 sergeant-majoor, 5 sergeanten, 1 fourrier, 12 korporaals en 122 schutters, benevens 21 reserve-schutters en 21 lastdragers.

In Nickerie is eene militaire bezetting sterk 1 onderofficier en 41 korporaals en manschappen, onder het commandement van één 2de luitenant.

Twee politie-agenten verrigten dienst te Nieuw-Rotterdam en de maréchaussées, bestaande uit één brigadier en vier man, zijn op de plantage Nursery, Paradise en Hamptoncourt gestationneerd, van waar zij, tot handhaving van rust en orde, de andere plantages voor zoo ver de communicatie bestaat, bezoeken.

» Op het kantoor van in- en uitklaring te Nieuw-Rotterdam werden gedurende 1865 ingeklaard 96 schepen, metende zamen 4197 ton, en uitgeklaard 92 schepen, metende te zamen 4129 ton.

» De quarantaine-maatregelen hebben nadeelig gewerkt op den handel en de scheepvaart tusschen Nickerie en Demerary. Daarentegen was de kustvaart tusschen Paramaribo, Coronie en Nickerie zeer levendig.

» Gedurende 1865 zijn ten voorschreven kantore geheven aan:

» last-, baak-, los- en steigergelden	f	3 192,95
» inkomende regten		8 271,32
» uitgaande regten		24 832,26
Te zamen . .	f	36 296,53

h. Coronie.

» Behalve bij de voorgeschreven halfjaarlijksche inspectien, bezocht de districts-commissaris van tijd tot tijd al de in het district gelegen plantages, ten einde zich omtrent den algemeenen toestand en de behoorlijke naleving der werkovereenkomsten te vergewissen. Bovendien begaf hij zich derwaarts zoo dikwijls als zijne tusschenkomst door de belanghebbenden werd ingeroepen.

» De commissaris teekent in zijn verslag aan, dat er veel is gedaan ter verbetering van de woningen der arbeiders, en dat de algemeene toestand van Coronie gunstig en de welvaart aldaar toenemende is.

» De gewapende burgermagt bestond uit één kapitein, één 1sten luitenant, twee 2de luitenants, 2 adjudanten-onderofficier, 1 sergeant-majoor scriba, 4 sergeanten, waaronder 1 titulair, 3 sergeanten a la suite, 1 fourrier scriba, 5 korporaals, 27 schutters en 28 reserve-schutters.

» Op de post Coronie is eene militaire bezetting, sterk 1 onderofficier en 35 korporaals en manschappen, onder het commandement van een 2den luitenant.

» De politiedienst wordt door twee agenten van politie waargenomen.
» Op ultimo December waren er in het district 9 winkels en 6 broodbakkerijen."

E. Militair beheer.

§ 1. *Landmagt.*

De landmagt in de kolonie Suriname bestond ook in 1865, even als vroeger, uit:

a. De schutterij te Paramaribo.

De sterkte was op ultimo December 1865 als volgt: 24 officieren en 411 onderofficieren en manschappen, verdeeld in vijf compagnien.

Bij de publicatie van den 23sten Maart (*Gouvernementsblad* n°. 4) werden nog eenige ambtenaren, uit aanmerking van hunne ambtspligten, van de personele schutterlijke dienst vrijgesteld.

b. De gewapende burgermagten in de districten.

Deze burgermagten, uitmakende de landelijke schutterij in de kolonie Suriname, worden in de verschillende districten, onder het bevel der districts-commissarissen, door burger-kapiteins gecommandeerd en strekken om alles te verrigten wat tot instandhouding der openbare rust gevorderd wordt.

Bij ontstentenis van den districts-commissaris treedt de oudst aanwezige officier van de burgermagt voor hem op, tot dat de Gouverneur in de waarneming der betrekking voorziet.

De sterkte dezer landelijke schutterij op ultimo December 1865 in elk district, komt voor in hoofdstuk D, » Gewestelijk beheer."

c. Het bataillon jagers n°. 27, de compagnie artillerie en de invaliden.

De sterkte was op den 31sten December 1865 als volgt;

	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.
3 compagnien van het bataillon jagers n°. 27 . . .	17	571
1 compagnie veld-artillerie.	4	170
Invaliden	»	3
De geneeskundige dienst	13 (1)	»
Militaire administratie	1	»
	35	744
Volgens de formatie moet de sterkte zijn . .	35	718

Zoodat er 26 onderofficieren en manschappen overcompleet waren.

---

(1) De officier van gezondheid 2de klasse Monsantofils der opgeheven compagnie koloniale guides, wordt gevoerd pro memorie, en is in dit cijfer begrepen.

Het emplacement der officieren en der troepen was op den 31sten December 1865 als volgt:

	Officieren.	Onderofficieren en manschappen.
Fort Zeelandia	14	298
Post Poelepantje	»	3
Fort Nieuw Amsterdam.	4 (1)	135
Quarantaine etablissement	»	2
Post Jagtlust	»	2
» Republiek.	1	22
» Gelderland	1	20
» Nassau.	»	21
» Nickerie	2 (1)	61
» Coronie	2 (1)	36
» Sommelsdijk	1	28
Personeel van de geneeskundige dienst	10	»
	35	628

De 116 absente onderofficieren en manschappen werden verpleegd in het hospitaal, dan wel zijn gedetineerd of worden voor *memorie* gevoerd bij het corps maréchaussées.

De sterkte der onderofficieren en manschappen verminderde in 1865 met 71, te weten:

met gagement in de kolonie	4
» paspoort naar Nederland	21
» » wegens ligchaamsgebreken	18
» binnenlandsch paspoort	8
door overlijden	11
verwijderd door vonnis van den krijgsraad	7
met een briefje van ontslag weggezonden	1
naar Curaçao overgeplaatst.	1
Totaal . . .	71

Een officier werd naar Curaçao overgeplaatst.

(1) Waaronder een officier van gezondheid.

Daarentegen vermeerderde de sterkte in 1865 met 97 onderofficieren en manschappen, te weten:

aangekomen uit Nederland	42
gereëngageerd in de kolonie	48
aangenomen in de kolonie	7
Totaal	97

Er kwamen in 1865 drie officieren uit Nederland in de kolonie.

Er werden in dat jaar 34 manschappen in de klasse van discipline geplaatst, vooral wegens het verkopen van groote en kleine kleedingstukken en van nachtleger.

De publicatie van den 30sten November 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 18) houdende voorzieningen tegen het koopen, in pand of in bewaring nemen of ontvangen van militaire kleedingstukken of wapenen, werd afgekondigd, met het doel om zoo veel mogelijk dat euvel te beletten.

Bij de resolutie van den 17den Junij 1865, n°. 4, afgekondigd in het *Gouvernementsblad* onder n°. 6, werden bepalingen vastgesteld, betreffende het vrij-transport naar Nederland van gepasporteerde militairen.

§ 2. *Inrigtingen en verdere bijzonderheden met het militair beheer in verband.*

» De gezondheidstoestand der troepen, zegt de Gouverneur, was vrij gunstig; epidemische ziekten hebben niet geheerscht; van de geheerscht hebbende ziekten, is het cijfer der ziektevormen, die het gevolg zijn van miasmatische vergiftiging, verreweg het grootste.

» De sterfte-verhouding was zeer gunstig; gunstiger, voor zooveel betreft de Europesche troepen, dan sedert 1816 in eenig jaar het geval was."

Gedurende het jaar 1865 werden in de militaire zieken-inrigtingen verpleegd 4594 zieken, waarvan:

van de landmagt	2189
» » zeemagt	148
civile personen	1883
gevangenen	374
Totaal	4594

Over de verschillende garnizoenen was dit cijfer verdeeld als volgt:

te Paramaribo	2390
» fort Nieuw Amsterdam	1199
» Nickerie	326
» Coronie	192
» Sommelsdijk	487
Totaal	4594

Van de 2189 militairen waren 1431 jagers en 758 artilleristen.

Van de 4594 behandelde zieken herstelden er 3847, terwijl de sterfte 3,13°/₀ bedroeg. De verhouding der sterfte tot de sterkte der landmagt bedroeg 1.16°/₀ (1).

(1) Ter voldoening aan den door de commissie van rapporteurs op bladz. 3 van haar verslag geuiten wensch, zal aan den Gouverneur van Suriname eene opgaaf gevraagd worden van de verhouding tusschen het cijfer der ziek geworden en gezond gebleven manschappen.

In het hospitaal te Paramaribo werden opgenomen en verpleegd:

	Behandeld.		Hersteld.	Overleden.	Onhersteld ontslagen.	Verbleven op 31 December 1865.
	Overgebleven.	Bijgekomen.				
Landmagt . . .	60	754	747	5	17	45
Zeemagt. . . .	23	128	133	»	2	16
Civile personen .	131	1294	1030	123	42	230
	2390		1910	128	61	291

Het huishoudelijk beheer en de verpleging der zieken in het militair hospitaal lieten bij voortduring niets te wenschen over.

Op den post Sommelsdijk werd de geneeskundige dienst ook in 1865 door eenen civilen geneesheer waargenomen.

§ 3. *Zeemagt.*

Van Zr. Ms. zeemagt waren op ultimo December 1865 Zr. Ms schroefstoomschepen 4de klasse *Soestdijk* en *Bommelerwaard* in Suriname gestationeerd.

In den loop van dat jaar werd de kolonie bezocht door Zr. Ms. korvet *Pallas* en Zr. Ms. schroefstoomschip *Watergeus.*

F. Regtswezen en politie.

§ 1. *Wetgeving.*

Van de in het jaar 1865 afgekondigde en in het *Gouvernementsblad* opgenomen publicatien wordt een exemplaar hierbij gevoegd onder litt. Q, terwijl de publicatien, even als de andere meest belangrijke verordeningen, voor zooveel noodig, nog afzonderlijk vermeld zijn onder de hoofdstukken waartoe zij betrekking hebben.

De nieuwe wetgeving kon in 1865 nog niet worden ingevoerd, doch in verband met het voorschrift van art. 168 wordt aan het Departement van Kolonien het noodige gedaan tot voorbereiding der vaststelling van de wetgeving in de West-Indische kolonien, waartoe gebruik wordt gemaakt van de diensten van mr. H. M. van Andel, die vroeger als secretaris der commissie van wetgeving in Suriname, werkzaam was.

Zooals ook reeds vroeger is vermeld werden bij de publicatie van den 27sten October (*Gouvernementsblad* n°. 12) afgekondigd:

1°. de wet van den 31sten Mei 1865 (*Staatsblad* n°. 55), houdende vaststelling van het reglement op het beleid der regering in de kolonie Suriname; en

2°. het Koninklijk besluit, dd. 26 September 1865, n°. 33 (*Staatsblad* n°. 117), aanwijzende het tijdstip waarop de bovengenoemde wet in werking treedt.

§ 2. *Burgerregt.*

Het burgerregt werd in 1865 aan 224 personen verleend, waaronder 67 gemanumiteerden.

Van deze personen waren geboren:

in Suriname	193
» Nederland	11
» vreemde plaatsen	20
Totaal	224

§ 3. *Regterlijke magt.*

a. Geregtshof.

Gedurende 1865 werden bij het geregtshof gewezen 142 arresten en vonnissen in burgerlijke zaken, als:

op vrijwillige overgave of consent	39
» defaulten	5
na overlegging van stukken	31
» gehouden pleidooi	67
Totaal	142

Van de rolle werden geroijeerd 6 zaken op schikking tusschen partijen.

Er werden door het geregtshof 44 strafzaken afgedaan, waarvan

bij arrest	38
bij resolutie	6
	44

Nog werden behandeld 99 requesten en 14 preparatoire en interlocutoire beslissingen door het hof genomen, terwijl 2 preparatoire en interlocutoire beslissingen werden genomen door den commissaris ter rolle.

Er werden uitgebragt 19 adviesen aan het Gouvernement en gehouden 48 interrogatoiren.

Ter rolle werden in 1865 aangebragt 65 zaken, als:

ter ordinaire rolle	43
» gepriviligeerde	10
» prae- en concurrentierolle	1
vrijwillige condemnatien	11
Totaal	65

De volgende staat levert een overzigt van de werkzaamheden van het geregtshof in burgerlijke zaken gedurende de laatste tien jaren.

	1856.	1857.	1858.	1859.	1860.	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.
Vonnissen en arresten	117	90	89	91	93	114	86	128	194	180
Preparatoire en interlocutoire beslissingen	»	»	56	39	10	39	27	27	61	16
Aangebragte zaken ter onderscheidene rollen	140	65	76	102	108	85	116	140	331	65

b. Collegie van kleine zaken.

In 1865 werden door het collegie van kleine zaken 188 vonnissen in burgerlijke zaken gewezen, als;

gewone zaken de f 300 niet te boven gaande (waarvan 140 op verstek en 21 op contradictie) 161

gage of loonen van plantage-bedienden tot een onbepaald bedrag (waarvan 3 op verstek en 5 op contradictie) 8

arbeidsloon aan werklieden op contradictie 1

ontbinding van huur en ontruiming van gehuurde huizen op verstek 2

vergoeding van schaden, door vee aan velden en oogsten toegebragt (waarvan 1 op verstek en 1 op contradictie) 2

zaken waarin voor den regter is geconsenteerd in den eisch 11

interlocutoir 3

188

Zonder vonnis werden afgedaan 55 zaken; aan den Gouverneur uitgebragt 33 adviesen, 12 requesten behandeld en 25 verklaringen door gezagvoerders van Nederlandsche koopvaardijschepen afgelegd, terwijl er op ultimo December 1865, 14 zaken aanhangig bleven, waarvan 10 zijn aangebragt die in 1866 behandeld moeten worden.

In strafzaken werden 140 vonnissen gewezen tegen 169 beklaagden, van welken er 26 niet zijn gecompareerd, 132 veroordeeld en 37 vrijgesproken werden.

De volgende staat toont het aantal vonnissen aan, gedurende de laatste tien jaren door het collegie van kleine zaken gewezen.

	1856.	1857.	1858.	1859.	1860.	1861.	1862.	1863.	1864.	1865.
Vonnissen in burgerlijke zaken	214	174	260	289	273	282	307	252	145	188
Vonnissen in strafzaken .	35	85	87	69	74	74	52	135	178	140

Op ultimo December 1865 waren er drie advocaten en drie procureurs.

Voorts waren er nog ten dienste van de regtscollegien:

1 exploiteur;

3 substituten;

3 deurwaarders, en

1 gequalificeerde deurwaarder.

§ 4. *Politie*

1°. Algemeen gewestelijk en plaatselijk beheer.

Bij de publicatie van den 28sten December 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 23) werd eene nieuwe inrigting der politie in het stadsdistrict vastgesteld.

Tot eersten commissaris van politie werd benoemd de heer A. Beydals, die in den loop van 1865 uit Nederland aankwam. (1)

Hoezeer aan den Gouverneur op zijn voorstel, magtiging was verleend om het corps maréchaussées met 50 man te versterken, kon daaraan geen gevolg worden gegeven, wegens gebrek aan geschikte personen.

Op ultimo December 1865 bestond het corps maréchaussées uit 119 man (waarvan 1 wachtmeester, 1 brigadier en 2 maréchaussées zich tot herstel van gezondheid in Nederland bevonden).

Het emplacement in de districten was als volgt:

In het stadsdistrict	59 man;
» Beneden- en Boven-Suriname	9 »
» » » » Para	8 »
» » » » Commewijne en Commetewane	12 »
» Boven-Cottica en Perica	9 »
» Beneden-Saramacca	4 »
» » Cottica en Matappica	9 »
» Nickerie	5 »
Totaal.	. 115 man.

De getalsterkte der nog overgebleven politie-agenten was op hetzelfde tijdstip:

1 hoofdman,

5 agenten der 1ste klasse,

4 » » 2de » (van dezen waren er 3 met verlof in Nederland, tot herstel van gezondheid).

Totaal. . 10

In elk der districten Nickerie en Coronie waren 2 agenten gedetacheerd.

In het *Gouvernementsblad* werden nog opgenomen:

1°. de publicatie van den 2den October (*Gouvernementsblad* n°. 10), houdende voorloopige regeling van den werkkring van den commissaris van politie; en

2°. de publicatie van den 27sten December (*Gouvernementsblad* n°. 22), waarbij maatregelen worden voorgeschreven tegen het losloopen van varkens op de openbare straten en wegen zoo in de buitendistricten als te Paramaribo.

2°. Eenige onderwerpen van politie bij speciale verordeningen vastgesteld.

a. Regt van verblijf.

Dit regt werd in 1865 aan 2 personen verleend.

b. Drukpers.

Als een gevolg van art. 8 van het Reglement op het beleid der Regering in de kolonie Suriname, werd het noodig geacht, om voorloopig, in afwachting van de vaststelling

(1) Bij anticipatie zij hier vermeld, dat de heer Beydals sedert is overleden.

en invoering van het in bewerking zijnde Wetboek van Strafregt voor Suriname, of van eene nadere regeling bij koloniale verordening van het bij dat artikel bedoelde onderwerp, betreffende de drukpers, eenige artikelen van dat Wetboek, en wel die tegen laster, hoon en smaad, van verbindende kracht te verklaren, en daarbij eenige bepalingen te voegen betreffende de wijze van procederen. Dit geschiedde bij de publicatie van den 21sten December 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 19).

c. Passen.

In 1865 werden 214 passen aan 285 vertrekkende personen uitgereikt.

d. Passen voor vaartuigen.

Van deze werden er in 1865 211 afgegeven, waaronder 63 naar Nickerie en Coronie.

e. Zeebrieven.

Er werden 12 zeebrieven vernieuwd en aan 4 vaartuigen nieuwe uitgereikt.

§ 5. *Middelen van beheer met het regtswezen in verband.*

1°. Departement der onbeheerde boedels en weezen.

a. Onbeheerde boedels.

Op ultimo December 1864 bleven onvereffend		134 boedels;
In 1865 zijn aan gemeld departement vervallen	484	
waarvan in desolaten toestand en mitsdien voor geene afdoening vatbaar	459	
Zoodat als onbeheerd onder deze administratie zijn gekomen		25 »
		159
waarvan in den loop van 1865 tot liquidatie zijn gebragt		54 »
Zoodat op ultimo December onvereffend bleven		105 boedels.

Van deze 105 boedels zijn er:

78 welke in 1866 kunnen afloopen, waartoe de benoodigde stukken aan het collegie van commissarissen zijn of zullen worden ingezonden;

22 waarvan de termijn tot het doen van aanteekening wegens vorderingen voor schuldeischers vastgesteld, nog niet is verstreken;

5 die om verschillende redenen nog niet zijn vereffend.

105

Aan het collegie van commissarissen zijn, tot het verkrijgen van dicta verzonden:

24 boedelstaten;

27 rekeningen van verantwoording; en

10 reparatie-rekeningen.

Door dit collegie zijn in 1865 genomen: 63 beschikkingen op voordragt van den curator en op verzoekschriften van particulieren, onder welke laatste 27, waarbij boedels onder beheer van het departement vervallen, zijn gereclameerd; geëxamineerd 24 staten en beschrijvingen van boedels en teruggezonden aan den curator om ze geheel te doen afloopen; gearresteerd 39 rekeningen van verantwoording, 39 dicta gewezen en 12 reparatierekeningen gearresteerd. Aan den Gouverneur werd 1 voordragt gedaan.

b. Weezen.

Op den 31sten December 1864 waren onder de openbare voogdij van den weesmeester:

vrijgeboren, of gemanumitteerde weezen		507
geëmancipeerde of uit geëmancipeerde ouders geboren weezen		56
Te zamen		563
In 1865 kwamen er bij:		
vrijgeboren of gemanumitteerde weezen	146	
geëmancipeerde of uit geëmancipeerde ouders geboren weezen	47	
		193
		756
en werden van die voogdij ontheven door het bereiken van meerderjarigheid of overlijden:		
vrijgeboren of gemanumitteerde weezen	64	
geëmancipeerde, of uit geëmancipeerde ouders geboren wezen	4	
		68
Zoodat er op ultimo December 1865 onder die voogdij bleven		688

Waarvan:

vrijgeboren of gemanumitteerden weezen	589
geëmancipeerde of uit geëmancipeerde ouders geboren	99
Te zamen	688

Van de op 31 December 1865 aanwezige 589 vrijgeboren of gemanumitteerde weezen behooren er:

tot de Hervormde gemeente	243
» » Evangelisch Luthersche gemeente	119
» » Roomsch-katholijke gemeente	113
» » Moravische Broedergemeente	106
» » Portugeesch-Israelitische gemeente	5
» » Nederlandsch- » »	3
	589

Van deze weezen worden verzorgd:

a. door het gouvernement 194:

en wel: van de Hervormde gemeente	76
» » Evangelisch Luthersche gemeente	33
» » Roomsch-katholijke gemeente	48
» » Moravische Broedergemeente	36
» » Portugeesch-Israelitische gemeente	1
	194

b. door betrekkingen of vrienden van de overleden vaders of moeders of door eigen arbeid. 298

c. uit eigen middelen 97

Te zamen. . . . 589

Het gezamenlijk kapitaal toekomende aan de kinderen die uit eigen middelen worden onderhouden, hetwelk bij het wees-departement onder hypothecair en ander verband werd uitgezet bedroeg op 31 December 1865 de som van. . . . . . f 60 723,88

Aan Nationale werkelijke schuld in Nederland een nominaal bedrag van f 68 200 of effectief 43 579,45

benevens eene, door middel der Surinaamsche Bank, ter inschrijving op het grootboek der voormelde schuld overgemaakte som, waarvan de bewijzen van inschrijving nog niet waren ontvangen, ten bedrage van 7 000,00

terwijl, tot uitzetting op reeds ingekomen aanvragen om kusting en hypotheek tot onderhoud der minderjarigen enz. in de reservekas gedeponeerd was een bedrag van 17 155,42

Te zamen. . . . f 128 458,75

De kinderen bezaten bovendien nog 14 huizen of aandeelen daarvan te Paramaribo.

Van de 99 onder den weesmeester staande geëmancipeerde weezen behoorden:

tot de Hervormde gemeente	8
» » Evangelisch Luthersche gemeente	4
» » Roomsch-katholijke gemeente	22
» » Moravische Broedergemeente	31
» » geen erkend kerkgenootschap	34
Te zamen. . . .	99

Bij de publicatie van den 15den Julij 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 7 werd aan den weesmeester de bevoegdheid gegeven, om de aan zijn beheer toevertrouwde gelden op het grootboek der $2^1/_2$ pCt. Nationale werkelijke schuld te doen inschrijven.

2°. Translateurs.

In 1865 waren er 13 geadmitteerde translateurs in verschillende talen, waarvan één ook tot bijstand der immigranten uit Madeira en de Kaapverdische eilanden en 8 voor het neger-Engelsch.

3°. Gevangenen.

In 1865 waren op het fort Nieuw-Amsterdam 414 gevangenen, waarvan op ultimo December van dat jaar nog 43 aanwezig bleven.

Op dat fort werd van tijd tot tijd godsdienstoefening gehouden door leeraren der Moravische Broedergemeente.

Het aantal arrestanten in het fort Zeelandia bedroeg in 1865 1729, waarvan het meerendeel disciplinair gestraften (strafwerkers).

Op ultimo December 1865 waren er aldaar nog 68 in hechtenis.

Op Zon- en feestdagen werd voor hen godsdienstoefening gehouden door de leeraren der Moravische Broedergemeente.

G. Eeredienst.

I. Nederduitsch-Hervormde.

a. Gemeente te Paramaribo.

Er waren in 1865 gedoopt 301 personen, als:

kinderen in echt geboren	61
» buiten » »	231
bejaarde personen	9
Te zamen	301

Tot leden der gemeente werden aangenomen 179 personen.
Met kerkelijke attestatien zijn aangekomen 15 en eveneens vertrokken 15 personen.
Er waren 360 catechisanten, waarvan:

van het mannelijk geslacht	161
» » vrouwelijk »	199
Te zamen	360

In 1865 werden 11 huwelijken kerkelijk ingezegend.

Het zielental der gemeente werd ook in 1865 op ruim 6000 en het aantal lidmaten op ruim 2000 geschat.

Vaste bedeeling werd verleend aan 55 armen, ten bedrage van f 342,50 maandelijks en f 4253,36 in het geheele jaar 1865.

Ten gevolge van het pensioen, verleend aan ds. C. van Schaick, werd tot predikant bij deze gemeente benoemd S. van Dissel, predikant op Curaçao, die in September 1865 te Paramaribo aankwam.

De catechisatien werden het geheele jaar door trouw bezocht.

Als eene bijzonderheid kan worden vermeld, dat een Chinees, die in het neger-Engelsch godsdienstig onderwijs genoten had, in dit jaar tot lidmaat werd aangenomen. Daarna trad hij met eene inlandsche vrouw in het huwelijk. Hij onderscheidt zich steeds door uitmuntend gedrag en neemt trouw de openbare godsdienst waar. Een zijner landgenooten genoot mede godsdienstig onderwijs.

Ook in 1865 werd op 's lands grond Boniface godsdienstoefening gehouden.

b. Gemeente te Nickerie.

In 1865 werden bij de gemeente te Nickerie gedoopt 52 personen, als:

kinderen in echt geboren	4
» buiten » »	36
bejaarde personen	64
Te zamen	52

Er werden tot lidmaten aangenomen 26 personen.

Met kerkelijke attestatie kwam aan 1 persoon en vertrokken 3 personen.

Tot het ontvangen van godsdienstig onderwijs hebben zich aangemeld 64 personen, waarvan:

mannen	23
vrouwen	41
Te zamen	64

Van dezen waren 16 mannen en 31 vrouwen reeds als lidmaten aangenomen.
Bovendien werd nog godsdienstig onderwijs gegeven aan 89 catechisanten.
Er werden twee huwelijken kerkelijk ingezegend.
Voor onderhoud aan behoeftigen werd eene som van f 94,60 uitbetaald.

II. Evangelisch-Luthersche gemeente.

In 1865 werden 128 kinderen gedoopt, waarvan zijn geboren:

in echt	27
buiten »	101
Te zamen. . .	128

Er werden tot lidmaten aangenomen 30 personen, waarvan:

van het mannelijk geslacht	10
» » vrouwelijk »	20
Te zamen. . .	30

Als catechisanten waren op ultimo December 1865 ingeschreven 134 personen, waarvan:

mannen.	46
vrouwen	88
Te zamen. . .	134

Er werden in 1865, 4 huwelijken kerkelijk ingezegend

III. Moravische Broedergemeente.

In de kerkregisters dezer gemeente waren op 31 December 1865 ingeschreven:

gedoopte volwassenen	12 962
» kinderen	4 921
ongedoopten	5 811
Te zamen. . .	23 694 personen.

Het evengemeld totaal, in vergelijking gebragt met dat over het voorgaande jaar toont aan eene vermindering van ruim 1000 zielen.

Ten aanzien van die vermindering teekent de Gouverneur aan, dat de oorzaak daarvan niet moet worden toegeschreven aan verflaauwde belangstelling in het godsdienstig onderwijs, maar aan het verzuimen der geëmancipeerden om zich en hunne familien bij verandering van woonplaats bij de zendelingen te doen inschrijven.

In 1865 hebben zich 478 heidenen aangemeld tot het bekomen van godsdienstig onderwijs; er werden 481 volwassenen en 548 kinderen gedoopt (1), en 301 gedoopten werden na afgelegde belijdenis aangenomen; 129 paren hebben een wettig huwelijk aangegaan.

De scholen in de stad en op de etablissementen zijn over het algemeen in 1865 vrij goed bezocht geworden.

Het aantal leerlingen te Paramaribo bedroeg op ultimo December 790, dat op de etablissementsscholen, benevens een paar kleine scholen op enkele plantages, 1402, te zamen 2192.

» De uitkomsten, die over het geheel verkregen zijn" zegt de Gouverneur, » toonen aan dat de moeiten en kosten, aan het schoolonderwijs besteed, niet zonder vrucht zijn geweest.

» De verandering in het personeel der leerlingen en in de uitgebreidheid van de verschillende vakken van onderwijs op de centraalschool te Beekhuizen, waarover in het verslag over 1864 reeds sprake was, heeft in den aanvang dezes jaars plaats gehad.

(1) Naar aanleiding van den door de commissie van rapporteurs op bladz. 3 van haar verslag geuiten wensch, dat ook voor de gedoopten bij de Moravische Broeders en de Roomsch-katholijke gemeente worde opgegeven hoeveel in echt en buiten echt geboren zijn, wordt aan den Gouverneur van Suriname verzocht ook dienaangaande mededeelingen te verstrekken.

» Er heerschte een zeer goede geest onder de 14 leerlingen, die aldaar opgeleid werden en men mag over hunne vorderingen tevreden zijn.

» Op ultimo December waren nog tien kweekelingen in het instituut aanwezig. Tot hulp van den zendeling met de leiding van het instituut belast, heeft men eenen onderwijzer aangesteld die vroeger eene eigene school te Paramaribo had."

Behalve te Paramaribo waren etablissementsscholen gevestigd op de navolgende plaatsen:

Beekhuizen,	district	Beneden-Para;	
Clevia,	»	»	Suriname;
Rust en Werk,	»	»	Cottica;
Heerendijk,	»	»	»
Leliendaal,	»	»	Commewijne;
Anna'szorg,	»	Matappica;	
Charlottenburg,	»	Boven-Cottica;	
Berseba,	»	»	Para;
Catharina Sophia,	»	Beneden-Saramacca;	
Salem,	»	Coronie;	
Waterloo,	»	Nickerie.	

Voor nadere bijzonderheden omtrent het school- en godsdienstig onderwijs, wordt verder verwezen naar het emancipatie-rapport over 1865, bladz. 4.

Het aantal zendelingen bedroeg even als in het vorige jaar 35, waarvan er 17 te Paramaribo en 15 op de etablissementen werkzaam waren. Een hunner is in 1865 naar Duitschland teruggekeerd en twee zendelingen zijn overleden.

Op de bijgevoegde lijst, bijlage lit. R, vindt men de namen, zoowel van de plantages welke tot zendelingsetablissementen behooren, als van die welke door rondreizende zendelingen werden bezocht.

Daaruit blijkt, dat op 71 plantages de dienst geregeld werd waargenomen, terwijl 170 plantages door rondreizende zendelingen werden bezocht.

IV. ROOMSCH-KATHOLIJKE GEMEENTE.

In het jaar 1865 werden bij deze gemeente gedoopt 371 personen, als:

kinderen van het mannelijk geslacht.	132
» » » vrouwelijk »	152
bejaarden » » mannelijk »	38
» » » vrouwelijk »	49
Te zamen . .	371

Er werden 99 kinderen en bejaarden aangenomen en 30 huwelijken zijn kerkelijk ingezegend.

Op ultimo December 1865 werden de catechisatien door 605 kinderen bezocht; het aantal lidmaten of communicanten bedroeg op dat tijdstip ongeveer 3160.

In 1865 overleden te Paramaribo 180 leden der gemeente, waarvan 80 van het mannelijk en 100 van het vrouwelijk geslacht.

V. ISRAËLITISCHE GEMEENTE.

De Nederlandsch-Israëlitische gemeente bestond op ultimo December 1865 uit 693 zielen, waarvan:

mannen	258
vrouwen	227
jongens	95
meisjes	113
Te zamen . .	693

In dat jaar hebben 14 sterfgevallen en 10 geboorten plaats gehad, terwijl 4 huwelijken kerkelijk werden ingezegend.

Door het armbestuur werden aan 35 personen maandelijksche toelagen en kleedingstukken, benevens geneeskundige hulp verstrekt.

Het zielental der Portugeesch-Israëlitische gemeente bedroeg op ultimo December 1865, 670, waarvan 328 van het mannelijk en 342 van het vrouwelijk geslacht.

Het aantal geborenen bedroeg 12 en dat der overledenen 19.

Aan 26 behoeftige huisgezinnen en personen is door het armbestuur onderstand verleend geworden.

H. Instellingen van liefdadigheid.

De Surinaamsche Maatschappij van Weldadigheid.

Op ultimo December 1865 bedroeg het aantal leden-begunstigers 153, waarvan:

51 leden,
67 donateurs, en
35 donatrices.

Te zamen 153, dus 11 minder dan in 1864.

Het fonds der maatschappij bedroeg op dat tijdstip f 17 524,20, als:

aan saldo in kas			f 1 204,55
uitstaande contributien		f 5 917 45	
waarvan echter moet worden afgetrokken:			
a. als dubieus en insolvent . . . f	2 788,78		
b. misrekeningen op ontvangsten .	528,67		
		3 317,45	
			2 600,00
gelden uitgezet op hypotheek		f 6 000,00	
» » » obligatien		6 884,52	
			12 884,52
uitstaande renten			835,13
Te zamen . . .			f 17 524,20

»De spaarbank, zegt de Gouverneur, werd in dit jaar opgeheven hoofdzakelijk ten gevolge van de vermeerderende moeijelijkheden om gelden op solide wijze tegen 12 percent uit te zetten, terwijl toch 8 percent rente aan de inleggers moest vergoed worden. De tot deze spaarbank behoorende gelden werden op het algemeen fonds der maatschappij overgebragt."

Gedurende het jaar 1865 werd aan 8 behoeftigen eene som van f 480 uitgedeeld; voor onderwijs aan 64 jongens en 32 meisjes werd f 1400 besteed.

Nog werd uitgegeven:

voor geneesmiddelen . . . . f	74.58,
» kleedingstukken	1175,75, en
» schoenen	469,50.

Maatschappij ter bevordering van volksvlijt.

Het aantal leden en begiftigers heeft in het jaar 1865 vermindering ondergaan, en bedroeg op ultimo December van dat jaar 89 tegen 97 op datzelfde tijdstip in 1864.

In den loop van het jaar 1865 werd aan uitstaande pretentien over vorige jaren en aan contributien en giften ontvangen. . . . . f 559,00

Daarentegen werd uitgegeven:

tot dekking van het nadeelig saldo over 1864 . . . f	176,86	
voor aankoop van kleederen en maakloon daarvan en voor gereedschappen	392,69	
		569,55
Zoodat er op ultimo December 1865 een nadeelig saldo bleef van. . f		10,55

Het getal kweekelingen werd in 1865 met 2 vermeerderd en bedroeg op het einde van het jaar 30, bestemd als volgt:

5 om opgeleid te worden tot smeden,
1 » » » » » ingenieur,
17 » » » » » timmerlieden,
1 » » » » » metselaar,
1 » » » » » schoenmaker,
1 » » » » » schrijnwerker,
2 » » » » » landbouwers,
1 geplaatst als apothekersleerling, en
1 » » bakkersknecht.
—
30

Een der kweekelingen, als apothekersleerling geplaatst, heeft zich aan de zorgen der Maatschappij onttrokken.

I. Burgerlijke geneeskundige dienst.

Bij de publicatie van 27 November 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 16), houdende intrekking van art. 106 en wijziging van art. 111 der publicatie, dd. 24 Januarij 1838 (*Gouvernementsblad* n°. 2), betrekkelijk de uitoefening der geneeskundige wetenschappen, werden eenige noodige voorzieningen gemaakt ter voorkoming van het verkoopen van geneesmiddelen door onbevoegden.

Te Paramaribo waren op het einde van het jaar 1865:

1 medicinae chir. et art. obst. doctor,
3 medicinae et art. obst. doctoren,
1 stedelijk en plattelands heel- en vroedmeester,
1 stedelijk en divisie-heelmeester,
2 heelmeesters,
10 apothekers, waarvan 5 winkelhoudend, 4 provisors en 1 geëxamineerd bediende,
11 vroedvrouwen.

De gezondheidstoestand was in 1865 over het algemeen gunstig.

De resultaten der vaccinatie door de commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt, met de in November 1865 uit Nederland ontvangen koepokstof, waren zeer bevredigend. Behalve een aanzienlijk aantal kinderen, ten huize der geneesheeren gevaccineerd, werd door 82 personen gebruik gemaakt van de door de commissie aangeboden gelegenheden om gratis te worden ingeënt.

Ten gevolge van het ophouden der gele koorts in Demerary werd de quarantaine op van Britsch-Guyana komende vaartuigen in November 1865 opgeheven.

In de buitendistricten waren op het einde van het jaar 1865 gevestigd 11 divisieheelmeesters, waaronder 4 officieren van gezondheid op de buitenposten gedetacheerd en als divisie-heelmeesters ingeschreven. Slechts éène vroedvrouw vestigde zich in de buitendistricten.

Omtrent de voorgenomen regeling der geneeskundige dienst zijn bijzonderheden medegedeeld op bladz. 5 van het emancipatie-verslag over 1865.

J. Onderwijs.

Blijkens het verslag van de commissie van onderwijs nopens den staat van het schoolwezen in de kolonie Suriname over 1865, waren er op ultimo December van dat jaar te Paramaribo 25 scholen, waarvan:

1 stads-armenschool voor jongens;

2 stads-armenscholen voor meisjes;

20 particuliere scholen; en

2 bewaarscholen.

Bovendien was er nog eene stadsschool te Nieuw-Rotterdam in Nickerie.

Op de scholen te Paramaribo werd onderwijs genoten door:

	Op ultimo December **1864.**	Op ultimo December **1865.**
Jongens	979	1093
Meisjes.	907	915
Totaal . . .	1886	2008

Van deze 2008 kinderen genoten er op 31 December 1865 548 gratis onderwijs van Gouvernementswege, waarvan 351 jongens en 197 meisjes, en voor rekening van de Maatschappij van Weldadigheid 91, waarvan 61 jongens en 30 meisjes.

Op de stadsschool te Nieuw-Rotterdam in Nickerie werden op dien datum 50 leerlingen onderwezen, waarvan 25 ten koste van het Gouvernement.

Onder de voornoemde scholen zijn niet begrepen de inrigtingen voor onderwijs van de Moravische Broedergemeente, waarop aan 2192 kinderen onderrigt werd gegeven en waaromtrent reeds werd gehandeld in hoofdstuk G (Eeredienst).

Het onderwijzers-personeel voor de verschillende scholen, met uitzondering van die der Moravische Broeders, bestond op ultimo December 1865 uit 46 personen, waarvan:

2 onderwijzers van den 1sten rang;
7 » » » 2den »
8 » » » 3den »
2 » » » 4den »
2 onderwijzeressen » » 2den »
5 » » » 3den »
3 » » » 4den »
3 » zonder bepaalden rang;
9 kweekelingen van het mannelijk geslacht;
5 » » » vrouwelijk »

Door de commissie van onderwijs werden na gehouden examen twee onderwijzeressen van den vierden rang toegelaten.

Gedurende het jaar 1865 is aan drie onderwijzeressen admissie verleend tot het openen van eene school; daarentegen is eene particuliere school gesloten wegens vertrek van den onderwijzer uit de kolonie.

» In afwachting van eene definitive regeling van het lager onderwijs in deze kolonie, zegt de Gouverneur, werd bepaald, dat voorloopig alle onder het Staatstoezigt staande knapen van 12 tot 15 jaren, die zich in het stads-district bevonden en nog niet op eene lagere school geplaatst waren, dagelijks, behalve op Zon- en feestdagen, van 4 tot 6 uren des namiddags, op de stadsarmenschool onderwijs zouden genieten. Aan den stads-onderwijzer werd deswege eene toelage naar reden van f 600 's jaars, benevens f 1 's jaars voor schoolbehoeften voor elken leerling, toegekend."

Zoowel tot uitbreiding van het onderwijs als tot het verstrekken daarvan aan de kinderen van vrijgemaakten, is, — zoo als reeds in het verslag over 1863 bij anticipatie werd vermeld — aan den Gouverneur magtiging verstrekt:

1°. om, aan te vangen met 1866 jaarlijks als vaste posten op de begrooting uit te trekken: voor de Moravische Broedergemeente, boven de f 7000, welke zij reeds genoot, nog f 8000; voor de Roomsch-Katholijke gemeente f 3000; voor den stadsonderwijzer f 1200; en voor het oprigten van scholen op afgelegen plantages; en

2°. om de voorschreven gelden, voor zooveel de Moravische Broeder- en Roomsch-Katholijke gemeente betreft, reeds over het jaar 1865 te doen uitkeeren.

K. Bouwdepartement.

Behalve de noodige herstellingen en het gewone onderhoud der lands gebouwen, vaartuigen enz., werden in 1865 door het bouwdepartement onder andere de volgende werken verrigt:

het bouwen van eenen steiger aan den waterkant te Paramaribo; welk werk door den aankoop van een nieuw heiwerktuig en eene stoommachine bespoedigd werd. Op den 1sten Januarij 1866 werd de steiger voor den handel in gebruik gesteld;

het voltooijen van het militair hospitaal, waarbij nog zes ziekenzalen en vier oppassers-kamers werden bijgebouwd;

het repareren van het gouvernementshuis en bijgebouwen;

het repareren van het gebouw, waarin het geregtshof zitting houdt;

het aanbrengen van belangrijke reparatien aan het gebouw der schutterswacht en bijgebouwen;

het herstellen van de woning van den bedienaar der begrafenissen;

het inrigten van de bovenzaal in het waaggebouw tot kantoren voor de recherche;

het oprigten van een gebouw op het piket van justitie voor huisvesting van krankzinnigen;

het herstellen van verschillende gebouwen op het fort Nieuw-Amsterdam en op de posten Nassau, Nickerie en Coronie;

het bouwen van eene nieuwe woning van den districts-secretaris en het doen van andere werken op den post Ephrata.

L. Communicatie-wegen te water en te land en vervoermiddelen.

In het jaar 1865 werden met de ten dienste staande middelen zooveel mogelijk verbeteringen gebragt in den toestand van de communicatien te land.

Op bladz. 3 van het emancipatie-verslag over dat jaar is reeds medegedeeld welke wegen beschouwd moeten worden als de meest noodzakelijke verbetering te vereischen.

De Craskreek eene communicatie tusschen de districten Commetewane, Boven-Cottica en Perica, is in den grooten droogen tijd opengekapt en uitgedolven, zoodat zij weder voor tent-corjalen bevaarbaar is geworden.

In November 1865 is mede een aanvang gemaakt met het weder in bevaarbaren staat brengen van de Motkreek.

Hte schroefstoomschip *Paramaribo* lag gedurende de eerste helft van het jaar 1865 in reparatie. In Augustus kwam het weder in dienst en werd gebezigd tot het leggen der tonnen aan den mond der Suriname, het overbrengen van immigranten naar onder-

scheidene plantages in de rivieren Cottica en Commewijne en tot de inspectie-reizen, door den Gouverneur in September en November gedaan. Gedurende die maanden heeft het ook weder de rivierdienst van de Nickerie overgenomen, en de gewone mail-reizen gedaan.

Het schroefstoomschip *Vice Admiraal Rijk*, heeft gedurende een groot gedeelte van het jaar 1865 de maildienst waargenomen; het onderging ook eenige reparatien.

Het raderstoomschip *Nickerie* heeft voornamelijk de dienst op de rivieren Commewijne en Cottica verrigt. De reizen naar de Saramacca, waartoe het eveneens gebezigd werd, hebben tot Julij plaats gehad.

In November is het ketelwerk van dat vaartuig vernieuwd en werd overigens het noodige aan romp, tuig en machines verrigt.

De raderstoomboot *de Commewijne* was gedurende het jaar 1865 met de vaart op de rivier de Suriname belast.

De schoener *Coronie* werd buiten dienst gesteld en vervangen door den nieuw aangekochten schoener *Suriname*.

Laatstgenoemd vaartuig deed in 1865 verschillende reizen naar de Saramacca, naar het etablissement Batavia, naar Coronie en naar Nickerie.

De schoener *Saramacca* werd in 1865 geheel hersteld.

M. Geldelijk beheer.

Bij de publicatie van 22 en 24 December 1865, opgenomen in het *Gouvernementsblad* onder n°. 20 en 24, werden voorloopig eenige bepalingen vastgesteld ter verzekering van eene geregelde dienst der recherche.

§ 1. *Muntwezen.*

Ook gedurende het jaar 1865 werd veel specie uit de kolonie gevoerd, daar de agio op de wissels nog al hoog was.

§ 2. *Begrooting.*

Onder lit. S wordt hierbij als bijlage gevoegd de begrooting voor 1865, zoo als die door den Koning is goedgekeurd.

§ 3. *Bronnen van inkomsten.*

Gedurende het jaar 1865 werd daarin geene verandering gebragt; de opbrengst der middelen blijft toenemen.

§ 4. *Finantiele resultaten.*

Een staat der werkelijke ontvangsten en uitgaven over het dienstjaar 1864, wordt hierbij als bijlage lit. T. overgelegd.

§ 5. *Surinaamsche Bank.*

De Surinaamsche Bank van welker oprigting, ingevolge het Koninklijk besluit van 19 Mei 1864, n°. 30, in het verslag over 1864 op bladz. 26 melding werd gemaakt, werd op den 18den Julij 1865 te Paramaribo voor het publiek geopend.

Bij de Gouvernements-resolutie van den 15den dier maand, n°. 10, werd bepaald, dat de billetten dier bank als betaalmiddel in de publieke kassen zouden worden toegelaten.

Mr. C. H. Immerzeel, administrateur van finantien, werd, naar aanleiding van art. 21 van het voormeld Koninklijk besluit, door den Gouverneur tot gouvernements-commissaris benoemd, ten einde op de handelingen van de directie dier Bank te Paramaribo toezigt uit te oefenen.

De navolgende mededeelingen ten aanzien van hare operatien in 1865, zijn ontleend aan het door de directie onder dagteekening van 31 Januarij 1866 ingediend verslag, dat hierbij als bijlage lit. U wordt aangetroffen.

Het gezamenlijk bedrag der ingewilligde aanvragen om geld in disconto was f 141 103,68.

In rekening courant werd ontvangen f 437 000 en daarentegen ongeveer f 417 000 weder uitbetaald.

Regtstreeks werden van wege het Gouvernement geene financiele commissien aan de Bank opgedragen. Zij ontving echter eene som van ongeveer f 150 000 ter overmaking naar Nederland met het doel om die op het grootboek der nationale schuld te beleggen, gedeeltelijk ten behoeve van minderjarige weezen en gedeeltelijk tot belegging van andere kapitalen, waarvoor het koloniaal bestuur aansprakelijk kon worden gesteld.

De wissel operatien bedroegen eene som van f 600 000; de uitgegeven billetten ongeveer f 430 000. Op ultimo December 1865 was daarvan nog in omloop een bedrag van f 192 200.

De voorraad specie was op hetzelfde tijdstip tot ruim f 234 000 gestegen, waarvan f 214 000 aan zilveren standpenningen.

N. Personele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Bij de publicatie van den 15den Februarij 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 2), werd afgekondigd het Koninklijk besluit van den 22sten November 1864, n°. 56, waarbij art. 22 onderdeel *d*, tweede gedeelte, van het reglement op het verleenen van pensioenen aan burgerlijke ambtenaren en hunne weduwen en na te laten ouderlooze wettige kinderen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 7 October 1848, n°. 72, van toepassing werd verklaard op weduwen van West-Indische ambtenaren, aan welke pensioen is verleend, krachtens het bij gemeld Koninklijk besluit ingetrokken reglement voor het pensioenfonds ten behoeve der ambtenaren in de Nederlandsche West-Indische kolonien, alsmede voor hunne weduwen en na te laten kinderen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 21 Augustus 1818, n°. 86.

O. Onder Staatstoezigt geplaatsten.

Uitvoerige bijzonderheden omtrent alles wat in dit hoofdstuk zou kunnen worden opgenomen, zijn reeds vermeld in het verslag omtrent de uitvoering der wet, houdende opheffing der slavernij in de kolonie Suriname over het jaar 1865, aan de Staten-Generaal ingezonden bij den brief van den 22sten September ll., waarna het vergund zij hier te verwijzen (1).

Zooals reeds in dit verslag werd vermeld, werden in het jaar 1865 afgekondigd de volgende verordeningen met opzigt tot de uitoefening van het Staatstoezigt over de vrijgemaakten, als:

1°. de publicatie van den 3den Augustus 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 8), waarbij werd gewijzigd en aangevuld de publicatie van 17/18 Mei 1864 (*Gouvernementsblad* n°. 9), voor zooveel betreft de opzegging en vernieuwing der overeenkomsten door onder Staatstoezigt geplaatsten aangegaan tot het verrigten van plantage-arbeid; en

2°. de publicatie van den 27sten December 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 21), houdende ampliatie van art. 4 der publicatie van 16/17 Junij 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 17), betreffende de kinderen van onder Staatstoezigt geplaatsten die den ouderdom van vijftien jaren nog niet bereikt hebben.

P. Immigratie en kolonisatie.

§ 1. *Immigratie.*

Omtrent dit onderwerp moet worden verwezen naar hetgeen ter zake is medegedeeld in het reeds aangehaald rapport omtrent de uitvoering gegeven aan de emancipatiewet over 1865.

Bij de resolutie van den 28sten Februarij 1865, n°. 13, (*Gouvernementsblad* n°. 3) werd afgekondigd het Koninklijk besluit van den 26sten Januarij 1865, n°. 46, waarbij

(1) Gedrukte stukken zitting 1866/67, n°. 12.

eenige wijzigingen werden gemaakt in de verordeningen betreffende het toezigt en het uitloven van Staatswege van premien op den aanvoer van vrije arbeiders in Suriname (*Gouvernementsblad* 1863, n°. 12).

Bij de publicatie van den 29sten December 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 25) werd voor schepen, die immigranten aanvoeren, vrijstelling verleend van de betaling der last- en andere ongelden.

§ 2. *Kolonisatie.*

De bepalingen vervat in de publicatie van 1 Augustus 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 23) hebben ook in 1865 niet medegewerkt tot vestiging van personen of gezinnen in Suriname.

Op ultimo December 1865 bestond het aantal der Europesche kolonisten, afkomstig van de opgeheven kolonisatie te Groningen aan de Saramacca uit 204 hoofden, waarvan:

mannen.	51
vrouwen	41
jongens	60
meisjes	52
te zamen. . .	204;

daaronder behoorden een aantal van 50 personen, als 12 mannen, 9 vrouwen, 16 jongens en 13 meisjes, die zich niet op den landbouw toelegden.

Onder de landbouwende kolonisten zijn gedurende 1865 geboren 3 kinderen, als 1 van het mannelijk en 2 van het vrouwelijk geslacht.

Overleden zijn 11 personen als:

mannen	2
vrouwen	2
jongens	2
meisjes	5
Te zamen. . .	11

Uit de kolonie vertrokken 20 hoofden, als:

mannen.	5
vrouwen	4
jongens	4
meisjes	7
Te zamen. . .	20

Van deze keerden terug 10 hoofden, als:

mannen	3
vrouwen	3
jongen	1
meisjes	3
Te zamen. . .	10

Onder de kolonisten werd één huwelijk gesloten.

Op het etablissement Albina aan de Marowijne, waren op ultimo December 1865, aanwezig 11 personen, waaronder 5 Chinezen.

Q. Nijverheid.

§ 1. *Landbouw.*

In de onder litt. A—P als bijlagen overgelegde districts-staten komen uitvoerige mededeelingen voor betreffende de bevolking, de voortbrengselen en den toestand van elke plantage.

Daarbij is thans nog een staat meer gevoegd, betreffende het stadsdistrict voor zoover ook aldaar op sommige gronden veldarbeid verrigt wordt.

Eene recapitulatie van die staten wordt hierbij onder bijlage lit. V overgelegd.

§ 2. *Veeteelt.*

De aanhoudende droogte, welke gedurende de eerste drie maanden des jaars 1865 in Nickerie heeft geheerscht, bragt aldaar het verlies te weeg van een groot aantal runderen, die wegens gebrek aan drinkwater bezweken.

De volgende staat toont den toestand aan van den veestapel op ultimo December 1865.

	Rundvee.	Paarden.	Muilezels.	Ezels.	Schapen.	Geiten.	Varkens.	Aanmerkingen.
De stad Paramaribo en hare buitenwijken	620	44	31	113	18	51	21	
Boven-Suriname	25	»	1	»	»	14	33	
Beneden-Suriname	189	17	6	8	39	7	43	
Boven-Para	111	7	1	»	85	»	272	
Beneden-Para	514	30	12	20	168	4	207	
Boven-Commewijne . . .	103	»	»	»	45	»	19	
Beneden-Commewijne . . .	153	17	3	7	91	13	220	
Commetewane	102	8	»	1	4	18	84	
Beneden-Cottica.	377	26	13	5	122	12	137	
Matappica.	639	16	3	6	484	100	137	
Boven-Cottica	225	4	»	»	100	»	50	Benevens eenig losloopend vee.
Perica	»	»	»	»	»	»	»	
Boven-Saramacca	»	»	»	»	»	»	»	
Beneden-Saramacca . . .	69	1	2	1	55	»	27	
Nickerie	245	23	10	17	637	54	36	
Coronie.	257	47	»	34	1280	15	40	
Totaal . .	3629	240	82	212	3128	288	1326	

§ 3. *Uitgifte van landerijen voor cultuur.*

Gedurende 1865 zijn aan particulieren afgestaan in allodialen eigendom en erfelijk bezit veertien perceelen lands, te zamen groot bijna 3160 akkers, waarvan acht perceelen in de buitenwijken der stad en vier in de districten voor den landbouw en 2 in het district Nickerie ter optimmering, en in pacht 68 perceelen, te zamen 109 akkers, waarvan 11 perceelen in de buitenwijken der stad, 2 in Nickerie en 22 in Coronie voor den landbouw en 33 in de buitenwijken der stad ter optimmering.

In den boezem van het domein zijn teruggenomen 18 perceelen lands, ter grootte van ruim 18 500 akkers.

§ 4. *Handel en scheepvaart*

In 1865 kwamen in Suriname aan:

uit Nederland	26	schepen,	metende	3 232	lasten.
» Noord-Amerika . . .	43	»	»	3 915	»
» andere vreemde plaatsen	115	»	»	6 064,5	»
Te zamen	184	»	»	13 211,5	»

Met deze schepen werd voor eene geldswaarde van f 4 504 520,28[5] ingevoerd, als:

uit Nederland	f 2 234 551,33[5]
» Noord-Amerika	1 006 986,42
» andere vreemde landen	1 262 982,53
Te zamen . . .	f 4 504 520,28[5]

Er zijn dus in 1865 42 schepen met 512,5 tonnenlast *minder* aangekomen en is voor eene waarde van f 307 061,78[5] *minder* dan in 1864 in Suriname ingevoerd.

In 1865 vertrokken uit Suriname:

naar Nederland	12	schepen	met.	1 510	lasten;
» Noord-Amerika . . .	39	»	»	3 640,5	»
» andere vreemde plaatsen	122	»	»	7 699	»
Te zamen . .	173	»	»	12 849,5	»

De uitvoer met deze schepen bedroeg in geldswaarde:

naar Nederland.	f 683 911,84[5]
» Noord-Amerika	680 602,04
» andere vreemde landen	870 884,85
Te zamen . . .	f 2 235 398,73[5]

Er zijn dus in 1865 49 schepen met 536 tonnenlast minder dan in 1864 uit Suriname vertrokken, terwijl de uitvoer aan waarde in 1865 f 883 338,22[5] minder dan in 1864 bedroeg.

De waarde van goederen voor rekening van het Gouvernement ingevoerd wordt op f 61 361 97 geschat.

Nadere bijzonderheden omtrent den algemeenen in- en uitvoer, als ook omtrent den staat van het entrepôt, worden gevonden in de hierbij onder lit. W overgelegde staten.

In de laatste vijf jaren bedroeg de algemeene invoer aan geldswaarde

in 1861	f	3 276 835,39^5
» 1862		2 877 787,51^5
» 1863		3 678 947,75
» 1864		4 811 582,07
» 1865		4 504 520,28^5

De algemeene uitvoer in die vijf jaren bedroeg aan geldswaarde:

in 1861	f	3 488 930,49^5
» 1862		3 579 138,21
» 1863		3 103 099,64^5
» 1864		3 118 736,96
» 1865		2 235 398,73^5

Op den handel en de scheepvaart werden in 1865 geheven:

aan inkomende regten.	f	145 989,77
» uitgaande »		110 492,24^5
» lastgeld der schepen		36 132,75
» baak-, los- en steigergeld.		2 155,00
» entrepôt-, waag- en rooigelden.		5 063,55
Te zamen . . .	f	299 833,31^5

of f 63 223,02^5 *minder* dan in 1864.

Eene vergelijking tusschen den in- en uitvoer van de voornaamste artikelen in 1855 en 1865, wordt in den volgenden staat aangetroffen:

	INVOER.	
	1855.	**1865.**
Aardappelen	onder provisien	f 45 187,45
Aarde-, glas- en porseleinwerk	f 65 914,96^{5}	44 456,75
Ammunitie	8 809,51	18 022,51^{5}
Arrowroot en gomma	onder provisien	493,00
Azijn	»	2 417,10
Banannen	»	551,55
Bieren	24 080,24^{5}	61 420,06
Bieten	onder provisien	216,00
Boekwerken en gedrukte stukken	4 959,52^{5}	11 484,85
Boter	82 767,45^{5}	191 670,42
Cingels	onder hout	4 608,75
Confituren	7 500,59^{5}	15 171,21
Deelen (greenen)	onder hout	2 167,42
Duigen	»	21 760,97
Eetwaren in blik enz.	onder provisien	53 510,02
» » ijs	»	3 157,00
Muilezels	onder vee	10 750,00
Steenezels	»	750,00
Flesschen, kruiken enz.	onder aarde-, glas- en porseleinwerk	4 563,46
Galanterien, bijouterien en kramerijen	23 268,62	97 243,87
Genever	36 944,65^{5}	65 336,95
Brandewijn	5 400,56	9 223,84
Bitter	262,44	878,25
Likeuren	1 570,68^{5}	5 946,55
Rhum en dram	676,36	3 904,20
Transporteren	f 262 155,61^{5}	f 674 892,18^{5}

	INVOER.	
	1855.	**1865.**
Per transport	f 262 155,61^{5}	f 674 892,18^{5}
Gereedschappen	26 265,86	25 101,55^{5}
Goud- en zilverwerk	13 414,81	73 652,44
Granen, meel, erwten enz.	165 612,02	444 957,31
Hagel	onder ammuntie	3 206,10
Hammen	onder provisien	56 419,56
Hoeden en petten	onder manufacturen	36 979,41
Hoepels (houten-)	30 075,79^{5}	10 663,49
» (ijzeren-)	onder materialen	1 471,34
Hout	163 484,73	10 255,45
Huiden	onder diversen	7 445,92
Kaarsen (smeer-)	59 213,22^{5}	21 403,13
» (was-)		29 902,12
Kaas	34 223,63	103 716,45
Kaarten (speel-)	onder diversen	1 318,10
Kalk- en cement	28 543,09	24 517,79
Koffij (heele)	onder provisien	1 892,20
Koperwerk	onder materialen	8 968,36^{5}
Kruid	onder ammunitie	5 895,20
Latten	onder hout	1 678,20
Leder	onder lederwerk	1 889,24
Lederwerk	16 117,97^{5}	6 167,53
Lood	onder materialen	5 103,33
Machinerien	62 672,44	96 870,24^{5}
Maïs	onder provisien	4 975,25
Manufacturen	436 461,19^{5}	741 874,82
Transporteren	f 1 298 240,38^{5}	f 2 408 216,74

	INVOER.	
	1855.	1865.
Per transport	f 1 298 240,38[5]	f 2 408 216,74
Materialen	69 566.98[5]	»
Medicijnen	20 779,45[5]	onder diversen
Metaal	onder materialen	965,00
Meubelen	18 165,32	42 523,47
Mode-artikelen	onder manufacturen	45 677,65
Olie (lamp-)	51 628,27	62 906,99
» (zoete)	onder provisien	12 293,29
Opium	onder medicijnen	661,00
Ossen, koeijen enz.	onder vee	49 850,00
Paarden en veulens	»	17 800,00
Pannen (dak-) en leijen	onder materialen	15 058,10
Parapluien en parasols	onder manufacturen	16 810,57
Parfumerien	7 743,04[5]	25 276,05
Papier	2 185,85	onder diversen
Pennen (ganzen-)	onder schrijf- en kankoorbehoeften.	39,00
» (stalen-)	»	1 428,70
Pindaas	onder provisien	3 767,00
Planken (Pitch pine-)	onder hout	7 656,00
» (White pine-)	»	112 325,01
Prenten of platen	onder diversen	448,80
Provisien	133 793,72[5]	»
Pijpen (Goudsche)	onder aarde-, glas- en porceleinwerk	2 552,00
Reuzel, vet en smeer	onder provisien	17 388,50
Rijst	117 464,79	239 516,00
Transporteren	f 1 719 567,82[5]	f 3 073 159,86

	INVOER.	
	1855.	1865.
Per transport	f 1 719 567,825	f 3 073 159,86
Schapen en lammeren	onder vee	1 045,00
Schoenen en laarzen	onder manufacturen	58 184,03
Schrijf- en kantoorbehoeften	3 674,645	onder diversen
Sigaren	17 962,65	53 683,35
Snuif	407,55	516,50
Spek (gerookt-)	128 545,63	9 437,47
» (gezouten-)		171 732,05
Staal	onder materialen	1 761,75
Steenen (metsel-) en plavuizen	»	24 711,10
Steenkolen	68 679,55	50 859,80
Suiker	9 155,925	51 495,89
Tabak	40 467,85	38 266,05
Tapijten	onder manufacturen	2 661,43
Thee	5 375,56	10 114,08
Tin, blik en zink	onder materialen	686,00
Idem (bewerkt)	»	14 665,34
Touwwerk	9 047,855	36 551,37
Uijen	onder provisien	18 858,98
Vaatwerk	onder hout	8 376,40
Varkens	onder vee	1 720,00
Vee	3 799,91	»
Verwwaren	32 099,35	onder diversen
Visch (gezouten-)	221 557,98	176 749,91
Visch (gerookte)		4 873,52
Visch in blikken	onder provisien	12 316,64
Transporteren	f 2 260 343,28	f 3 832 426,52

	INVOER.	
	1855.	1865.
Per transport	f 2 260 343,28	f 3 832 426,52
Vleesch (gezouten)	53 092,57	99 644,24
» (gerookt en gedroogd)	onder provisien	4 110,93
» in blikken	»	10 026,68
Water (mineraal-)	3 879,17⁵	2 899,85
Wijnen (diverse)	35 470,39	60 646,61
IJzerwerk	onder materialen	49 123,87
Zalm (gepekelde)	onder provisien	6 473,50
Zeep	22 075,89	33 089,75
Zout (ruw-)	8 870,41	8 915,00
» (geraffineerd-)		798,00
Diversen	17 553,41	396 365,33⁵
Totaal . .	f 2 401 284,13⁵	f 4 504 520,48⁵

	UITVOER.			
	1855.		1865.	
	Hoeveelheid.	Geldswaarde.	Hoeveelheid.	Geldswaarde.
Suiker	34 747 531 pond.	f 2 506 573,01⁵	15 612 805 pond.	f 1 450 117,93
Melasse	823 617 gall.	206 104,25	388 033 gall.	123 344,90
Rhum en dram . .	169 107 »	176 908,70	35 666 »	38 272,00
Koffij	459 638 pond.	106 526 39	237 484 pond.	92 136,02
Katoen	1 036 309 »	270 005,69	348 353 »	324 544,20
Cacao	232 431 »	41 837,58	661 849 »	179 990,85⁵
Totaal . .		f 3 307 955,62⁵		f 2 208 405,90⁵

Bovenstaande geldswaarden zijn berekend naar de gemiddelde prijzen, zoo als die bepaald zijn voor de heffing der uitgaande regten.

De prijzen, quartaalsgewijze geregeld, waren gemiddeld:

Van de		1855.	1865.
Suiker,	per 100 pond. . . .	f 7,14	f 9,25
Melasse,	» 100 gall.. . . .	25,00	32,00
Rhum en dram,	» 100 »	82,50	93,75
Koffij,	» 100 pond. . . .	16,875	32,875
Katoen,	» 100 »	19,685	72,00
Cacao	» 100 »	18,00	27,125

Bij de publicatie van den 22sten December 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 20) werd eene nieuwe losplaats voor schepen te Paramaribo aangewezen en ook het bedrag van het los- en steigergeld gewijzigd.

Bij die van den 28sten December 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 24) werden eenige wijzigingen gemaakt in die van 24 November 1863 (*Gouvernementsblad* n°. 27), betreffende het toezigt op de recherche.

R. Betonning, bebakening en loodswezen.

Het vuurschip, vóór de monding der rivier Suriname geplaatst, verkeerde in 1865 in slechten toestand en zal dan ook weldra worden vervangen.

Het lichttoestel en de inventaris zijn nog in voldoenden toestand.

De betonning is in 1865 op den gewonen tijd nagezien en verwisseld geworden.

8. Briefwisseling.

STAAT, aantoonende het getal der gedurende het jaar 1865 ontvangen en verzonden brieven en couranten, per mail en per gewone scheepsgelegenheid.

ONTVANGEN.

VAN	Per mail.		Per gewone scheepsgelegenheid.		Totaal brieven.	Totaal couranten.
	Brieven.	Couranten.	Brieven.	Couranten.		
Nederland . . .	10 120	11 354	58	11	10 178	11 365
Curaçao	272	235	10	16	282	251
Nickerie.	[a] 816	»	30	»	846	»
Coronie	[a] 320	»	58	»	378	»
Demerary en andere vreemde plaatsen . . .	[b] 2 546	2 392	301	311	2 847	2 703
	14 074	13 981	457	338	14 531	14 319

VERZONDEN.

NAAR	Per mail.		Per gewone scheepsgelegenheid.		Totaal brieven.	Totaal couranten.
	Brieven.	Couranten.	Brieven.	Couranten.		
Nederland . . .	9 803	2 598	160	»	9 963	2 598
Curaçao	366	518	10	»	376	518
Nickerie	[c] 2 585	1 018	»	»	2 585	1 018
Coronie.	[c] 1 179	969	»	»	1 179	969
Engeland. . . .	1 993	810	»	»	1 993	810
Frankrijk. . . .	[d] 12 631	801	»	»	12 631	801
Belgie.	160	380	»	»	160	380
Duitschland . .	209	»	»	»	209	»
Cayenne	48	200	»	»	48	200
Demerary en andere vreemde plaatsen . . .	2 018	470	»	»	2 018	470
	30 992	7 764	170	»	32 162	7 764

a. Onder dit getal zijn de dienstbrieven niet begrepen.

b. Onder deze brieven zijn niet vermeld de in Suriname voor Cayenne ontvangen brieven, waarvoor geene porto's in rekening worden gebragt.

c. Onder dit getal zijn de dienstbrieven niet begrepen.

d. Deze brieven zijn grootendeels van Cayenne ter verzending in Suriname aangebragt.

In 1865 zijn er 512 brieven en couranten *minder* ontvangen dan in het jaar 1864, terwijl 1120 brieven en 1903 couranten *meer* zijn verzonden dan in dat jaar.

De zuivere opbrengst der posterij, na aftrek van f 2404,42[5] wegens porto op de gouvernements dienstbrieven en drukwerken en van f 500 wegens onkosten, ten gevolge van de in Demerary heerschende gele koorts en de dien ten gevolge voorgeschreven quarantaine veroorzaakt, om aldaar de mailbrieven te ontvangen en af te geven, heeft in 1865 f 10 340,10 bedragen, alzoo f 4582,80 minder dan in 1864, hetgeen aan de vermindering der porto's voor brieven en drukwerken is toe te schrijven.

Bij de publicatie van den 3den Mei 1865 (*Gouvernementsblad* n°. 5) werd het port geregeld der brieven en gedrukte stukken, die tusschen Suriname en Curaçao via Demerary en St. Thomas, door middel van gesloten brievenmalen worden verzonden.

Bij de publicatie van den 7den November 1865 (*Gouvernementsblad* n° 13) zijn de artt. 1 en 5 van de bovengenoemde publicatie gewijzigd.

Sedert 30 September 1865 bestaat er éénmaal in elke maand eene nieuwe gelegenheid tot briefwisseling tusschen Europa en Suriname, door middel van de stoombooten der te Parijs gevestigde Compagnie Generale Transatlantique.

's Gravenhage, den 28sten November 1866.

De Minister van Kolonien,

TRAKRANEN.

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

ᴮᴵᴶLAGE R (1) VAN HET VERSLAG. (Suriname.)

N°. 3.

LIJST der plantages welke gedurende het jaar 1865 door de zendelingen der Evangelische Broedergemeente bediend geworden zijn.

A. *Plantages, welke tot zendelings-etablissementen behooren.*

NAMEN DER PLANTAGES.	NAMEN der etablissementen waarin dezelve behooren.	*AANMERKINGEN.*
Ma Retraite.	Paramaribo.	
Tourtonne.	idem.	
Beekhuizen.	Beekhuizen.	
Livorno.	idem.	
Dijkveld.	idem.	
Jagtlust.	Clevia.	
Dordrecht.	idem.	
Lust en Rust.	idem.	
Belwaarde.	idem.	
Suzannasdaal.	idem.	
Voorburg.	idem.	
De Resolutie.	Rust en Werk.	
Pieterszorg.	idem.	
Rust en Werk.	idem.	

(1) De bijlagen A–Q zijn, ter inzage van de leden der Kamer, ter griffie nedergelegd.

NAMEN DER PLANTAGES.	NAMEN der etablissementen waarin dezelve behooren.	*AANMERKINGEN.*
Johannisburg.	Rust en Werk.	
De Maasstroom.	idem.	
Berlijn.	idem.	
Elizabethshoop.	idem.	
Johan en Margaretha.	idem.	
Frederiksdorp.	idem.	
Guadeloupe.	Heerendijk.	
Marienbosch.	idem.	
Kroonenburg.	idem.	
Brouwerslust.	idem.	
Killenstein.	idem.	
Mon Souci.	idem.	
Vertrouwen.	idem.	
Hecht en Sterk.	idem.	
Zorg en Hoop.	idem.	
Picardie.	idem.	
Zoelen.	Leliendaal.	
Geertruidenberg.	idem.	
Marienburg.	idem.	
Ellen.	idem.	
Leliendaal.	idem.	
Visserszorg.	idem.	
Sorgvliet.	idem.	
Alkmaar.	idem.	
Nijd en Spijt.	idem.	
Montresor.	idem.	
Reijnsdorp.	Annaszorg.	
Kerkshoven.	idem.	
Ponthieu.	idem.	

NAMEN DER PLANTAGES.	NAMEN der etablissementen waarin dezelve behooren.	*AANMERKINGEN.*
Bentshope.	Annaszorg.	
Barbados.	idem.	
Maria Petronella.	idem.	
Moed en Kommer.	idem.	
Badenstein.	idem.	
Frederikslust.	idem.	
Broedershoop.	idem.	
Esthersrust.	idem.	
Vaderzorg.	idem.	
Adrichem.	idem.	
Charlottenburg.	Charlottenburg.	
Molhoop.	idem.	
Nw. Clarenbeek.	idem.	
La Prosperité.	Bersaba.	
De Vier Kinderen.	idem.	
Catharina Sophia.	Catharina Sophia.	
Burnside.	Salem.	
Sarah.	idem.	
Leasowes.	idem.	
Johanna Maria.	idem.	
Belladrum.	idem.	
John.	idem.	
Marijshope.	idem.	
Moij.	idem.	
Waterloo.	Waterloo.	
Nurserij.	idem.	
Hazard.	idem.	
Paradise.	idem.	

B. *Plantages, welke door reizende zendelingen bediend worden.*

NAMEN DER PLANTAGES.	Hoe veel aanvragen om kerkdagen gedaan zijn.	Hoe veel kerkdagen toegestaan zijn.	*AANMERKINGEN.*
Leonsberg.	10	4	De plantages Leonsberg tot Geijersvlijt worden door den zendeling van Clevia bediend.
Clevia.	2	1	
Morgenstond.	10	7	
Geijersvlijt.	10	7	
Meerzorg.	7	6	De plantages Meerzorg tot Victoria worden bediend door eenen zendeling, wonende te Paramaribo.
Peperpot.	6	6	
La Liberté.	7	5	
Het IJland.	6	5	
Bleijendaal.	5	5	
Houttuin.	5	5	
Ornamibo.	6	4	
La Bonne Amitié.	4	4	
De Hoop.	5	5	
Petersburg.	7	6	
Vreeland.	7	6	
Merveille.	6	5	
La Rencontre.	6	5	
Adrichem.	6	6	
Waterland.	6	4	
St. Barbara.	7	7	
St. Eustatius.	6	5	
Accaribo.	7	7	
De Drie Gebroeders.	6	5	
Groot Chatillon.	5	5	
Guin. Vriendschap.	5	5	
l'Espérance.	3	3	
La Diligence.	3	3	

NAMFN DER PLANTAGES.	Hoe veel aanvragen om kerkdagen gedaan zijn.	Hoe veel kerkdagen toegestaan zijn.	*AANMERKINGEN.*
Berg en Dal.	3	3	
Victoria.	3	3	
Onverdacht.	7	7	De plantages Onverdacht tot l'Inquiétude, worden door den zendeling van Berseba bediend.
Onoribo.	4	4	
Osembo.	7	5	
Onverwacht.	5	3	
Overtoom.	5	4	
Hannover.	7	7	
Berlijn.	7	7	
l'Inquiétude.	2	1	
Katwijk.	6	4	De plantages Katwijk tot Le Mâtrouge, worden door de zendelingen van Charlottenburg bediend.
Wederzorg.	6	6	
Vriendsbeleid.	6	5	
Spieringshoek.	6	5	
St. Germain.	5	5	
Weltevreden.	6	6	
Akkerboom.	6	6	
Nieuwe Grond.	6	6	
Constantia.	6	5	
Nieuw Meerzorg.	6	6	
Bruinendaal.	6	6	
Alliance.	6	6	
Roeland.	6	6	
Schoonoord.	6	4	
Hooiland.	10	10	
Slootwijk.	6	5	
Fortuin.	6	5	
Nieuwzorg.	7	7	
Sinabo en Gelre.	6	6	

NAMEN DER PLANTAGES.	Hoe veel aanvragen om kerkdagen gedaan zijn.	Hoe veel kerkdagen toegestaan zijn.	*AANMERKINGEN.*
Vossenburg.	6	5	
Fairfield.	6	5	
Breukelerwaard.	6	6	
La Jalousie.	6	6	
Rosenburg.	6	6	
Canawappibo.	6	6	
Potribo.	6	5	
Concordia.	6	5	
Hazard.	6	5	
Quapibo.	3	3	
Kopie.	3	3	
Kleinhoop.	6	4	
Twijfelachtig.	5	5	
l'Aventure.	6	5	
Sardam.	6	3	
Ephrata.	6	2	
Brunswijk.	7	5	
Munnikkendam.	7	7	
Zeezigt.	6	6	
Alijda.	"	"	
Zeldenrust en Welgelegen	7	7	
Lunenburg.	7	6	
Monsort.	7	5	
Groot Marseille.	7	7	
La Paix.	7	7	
Rustenburg.	7	6	
De Eendragt.	7	7	
Poelwijk.	7	6	
Le Mâtrouge.	5	4	

NAMEN DER PLANTAGES.	Hoe veel aanvragen om kerkdagen gedaan zijn.	Hoe veel kerkdagen toegestaan zijn.	*AANMERKINGEN.*
Kent.	8	8	De plantages Kent tot Vier Hendrikken, worden door den zendeling van Catharina Sophia bediend.
Caledonia.	8	8	
Concordia.	»	»	
Huwelijkszorg.	8	8	
Dankbaarheid.	5	5	
Broederschap.	2	2	
Morgenster.	7	7	
Groningen.	3	3	
Margaretha'sgift.	6	6	
Monitor.	2	2	
Frederiksgift.	7	7	
Hamburg.	7	6	
Wilhelmina Catharina Frederica.	5	2	
Vier Hendrikken.	5	5	

Paramaribo, den 9den Februarij 1866.

De Hoofdvoorstanders der Evangelische Broedergemeente,
(*get.*) TH. C. VAN CALKER.
» H. CLEMENS.

Voor eensluidend afschrift,
De Gouvernements-Secretaris,
(*get.*) E. A. VAN EMDEN.

Voor eensluidend afschrift,
De Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Kolonien,
FEITH.

N°. 4.

RAMING der Ontvangsten en Uitgaven voor de kolonie Suriname over het dienstjaar 1865.

ONTVANGSTEN.

Benaming der onderwerpen van ontvangst.	Geraamd bedrag.
Hoofdelijke belasting der vrijgemaakten enz	f 40 000,00
Personeel	30 000,00
Patentregt	28 000,00
Huurwaarde van huizen	19 000,00
Paardengeld	600,00
Erfpachten.	1 500,00
Landtaksen of akkergelden	9 400,00
Quota van suikerplantages en houtgronden.	13 000,00
Inkomende en uitgaande regten	300 000,00
Lastgeld der schepen	30 000,00
Baak-, los- en steigergelden.	1 800,00
Zegelregt	52 000,00
Venduregt	17 000,00
Transporteren	f 542 100,00

ONTVANGSTEN.

Benaming der onderwerpen van ontvangst.	Geraamd bedrag.
Per transport	f 542 100,00
Successie- en overgangsregten	5 000,00
Begraafplaatsregt.	3 000,00
Waag- en rooigelden	4 000,00
Opbrengst der posterij	15 000,00
Leges- en provisiegelden	4 500,00
Passagegelden.	22 000,00
Inhouding op de tractementen der ambtenaren voor pensioenen . . .	40 500,00
Inkomsten der Bank	906,12
Inkomsten voortspruitende uit den verkoop der gouvernements-plantages	84 800,00
Verpleeggelden in het hospitaal	10 000,00
Toevallige baten.	14 593,85 5
Terugbetaling van voorschotten	335,00
Renten van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds	10 762,00
	f 775 196,97 5
Hierbij: het bedrag, waarop het subsidie uit 's Rijks schatkist werd geraamd bij de wet van 12 Januarij 1865 (*Staatsblad* n°. 15).	972 000,00
	f 1 747 196,97 5

UITGAVEN.

Hoofdstuk.	Benaming der onderwerpen van uitgaaf.	Geraamd bedrag.
I.	Algemeen bestuur	f 185 116,47^{5}
II.	Justitie en politie	271 963,12
III.	Administratie van finantien	107 829,94^{5}
IV.	Onbeheerde boedels en weezen	35 753,62^{5}
V.	Eeredienst en onderwijs	78 740,60
VI.	Plaatselijke en huishoudelijke kosten	150 738,31
VII.	Bouwdepartement	173 426,75
VIII.	Geneeskundige dienst.	128 669,87
IX.	Militaire dienst	418 676,28
X.	Koloniale vaartuigen en loodswezen.	159 282,00
XI.	Uitgaven verbonden aan de opheffing der slavernij. .	200 000,00
XII.	Buitengewone en onvoorziene uitgaven	37 000,00
		f 1 947 196,97^{5}
	Hiervan af:	
	Het bedrag van hoofdstuk XI, welke uitgaven bij de wet van 12 Januarij 1865 (*Staatsblad* n°. 15) afzonderlijk zijn gebragt ten laste van het IXde hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1865.	200 000,00
		f 1 747 196,97^{5}

N°. 5.

STAAT der werkelijke ontvangsten en uitgaven voor de kolonie Suriname over het dienstjaar 1864.

Benaming der onderwerpen van ontvangst.	Werkelijke ontvangsten.
Hoofdelijke belasting der vrijgemaakten	f 40 749,00
Personeel	31 114,87[5]
Patentregt	31 065,73
Huurwaarde van huizen	19 603,63
Paardengeld	754,25
Erfpachten	1 928,82[5]
Landtaksen of akkergelden	10 151,01
Quota van suikerplantages en houtgronden	15 592,51[5]
Inkomende en uitgaande regten	317 543,31
Lastgeld der schepen	36 701,85
Baak-, los- en steigergelden	2 211,05
Zegelregt	60 272,49
Venduregt	34 023,13
Transporteren	f 601 711,66[5]

Benaming der onderwerpen van ontvangst.	Werkelijke ontvangsten.
Per transport	f 661 711,66^5
Transportregt	22 655,37
Successie- en overgangsregten	26 994,84^5
Begraafplaatsregt	5 749,00
Waag- en rooigelden	6 600,13
Opbrengst der posterij	13 514,25
Leges- en provisiegelden	4 213,12
Passagegelden	26 314,66^5
Inhoudingen op de tractementen der ambtenaren voor de pensioenen	50 279,77
Inkomsten der Bank	906,12
» » gouvernementsplantage Catharina Sophia	60 851,89^5
» » » Rustenburg	8 205,36^5
Verpleeggelden in het hospitaal	16 903,24
Toevallige baten	140 394,77^5
Hoofdgelden (van vorige diensten)	13 824,57^5
Brug- en weggelden (idem)	66,00
Terugbetaalde kosten van engagement en aanvoer van Chinesche immigranten	1 750,00
Terugbetaling van voorschotten	1 845,00
Renten van het opgeheven West-Indisch pensioenfonds	10 762,00
	f 1 013 541,78^5

	Benaming der onderwerpen van uitgaaf.	Werkelijke uitgaven.
I.	Algemeen bestuur	f 186 527,47 5
II.	Justitie en politie	282 739,22
III.	Administratie van finantien	84 655,50 5
IV.	Onbeheerde boedels en weezen	37 186,39
V.	Eeredienst en onderwijs	69 702,68 5
VI.	Plaatselijke en huishoudelijke kosten	24 041,11 5
VII.	Inspectie der domeinen, van de nijverheid en den landbouw	160 366,34 5
VIII.	Bouwdepartement	243 765,54
IX.	Geneeskundige dienst	128 234,14 5
X.	Militaire kosten	383 397,77
XI.	Koloniale vaartuigen en het loodswezen	164 920,81
XII.	Buitengewone en onvoorziene uitgaven	99 621,75 5
		f 1 865 158,75 5

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

BIJLAGE U VAN HET VERSLAG. (Suriname.)

N°. 6.

OVERZIGT van de operatien der Surinaamsche Bank te Paramaribo over het boekjaar 1865.

MIJNE HEEREN!

Art. 9 lit. *c* van ons huishoudelijk reglement legt ons de vereerende taak op, om aan de hoofddirectie te Amsterdam, met de eerste mail van Februarij, een overzigt der Bank-operatien, gedurende het afgesloten boekjaar, op te zenden.

Gereed om hieraan te voldoen, wenschen wij ons verslag vooraf mede te deelen aan u, die geroepen tot toezigthouden op onze handelingen, van uwe regten hebt gebruik gemaakt, met eene welwillendheid, die ons in hooge mate aan u verpligt. Wij hebben gemeend u te moeten bekend maken, met al het bij de Bank voorgevallene, zelfs, terwijl wij nog buiten staat zijn u in te lichten, omtrent de al dan niet voordeelige uitkomsten van ons bedrijf.

Zijn, het doen van verslag — het afleggen van verantwoording over gevoerd beheer, steeds zaken van gewigt, — zij zijn dat in dubbele mate, waar het, gelijk hier eene instelling geldt, die nog geene zes maanden geleden haar werk begon, zij zijn dat zeer stellig voor ons, die op de plaats, der Surinaamsche Bank tot werkkring aangewezen, ligt konden in gevaar geraken, om daar zaken te willen doen, welke, hoezeer elders goede vruchten afwerpende, voor den kolonialen grond zouden blijken minder geschikt te zijn.

Hebben wij dat gevaar gezien?

Hebben wij het geluk gehad het te ontwijken?

Het moge, Mijne Heeren, uit het volgende, dat wij aan uwe aandacht onderwerpen, u blijken.

De naamlooze vennootschap *» de Surinaamsche Bank"* werd opgerigt, op den grondslag van Zijner Majesteits besluit van 19 Mei 1864, n°. 30, hier afgekondigd bij gouvernements resolutie van 28 Junij 1864, n°. 2 (*Gouvernementsblad* n°. 14), bij acte den 19den Januarij 1865, verleden, op welke de Koninklijke bewilliging werd verkregen.

Zij wordt blijkens die acte te Amsterdam bestuurd, door de heeren S. SARPHATI, CHARLES C LE CHEVALIER, JOAN MULLER, L. H. ENTHOVEN, P. C. GULCHER, M. H. INSINGER en A. C. WERTHEIM, als commissarissen, die den heer S. SARPHATI tot voorzitter en den heer A. C. WERTHEIM, als secretaris verkozen; en door de heeren CH. M. FRAISSINET en N. G. PIERSON, als hoofddirecteuren.

De directie van de Bank te Paramaribo, werd krachtens art. 26 der statuten, bij onderscheidene benoemingen door commissarissen, die het den Koning behaagde bij Hoogst-

deszelfs besluiten van 4 Maart 1865, n°. 29 en van 9 Junij 1865, n°. 68, goed te keuren, zamengesteld als volgt:

tot voorzitter de heer Henri Muller en tot leden de heeren Simon Abendanon Sz., wien tevens de functie van secretaris werd opgedragen en Wilhelm Eduard Ruhmann;

tot leden der commissie van toezigt, werden onder goedkeuring van commissarissen, door de hoofddirectie benoemd, de heeren S. B. de Mesquita, mr. G. J. A. Bosch-Reitz en T. J. Eijken Sluijters, die overeen kwamen aan den eerste het voorzitterschap en aan den tweede het secretariaat toe te vertrouwen.

Door Zijne Excellentie den heer Gouverneur van Suriname, werd tot gouvernements-commissaris bij de Bank benoemd, de heer mr. C. H. Immerzeel, administrateur van finantien der kolonie.

Herhalen wij, Mijne Heeren, onzen dank voor den steun en de voorlichting die ons, waar die door ons werden ingeroepen, te beurt vielen. Wij betreuren het, dat de heer gouvernements-commissaris, tot dus verre geene enkele der gemeenschappelijke vergaderingen van de commissie van toezigt en de directie met zijne tegenwoordigheid vereerde en hij ook de directie niet in de gelegenheid stelde, om hem eene enkele inlichting te geven, omtrent den loop of den stand der verschillende operatien.

De huishoudelijke reglementen, bedoeld in de statuten, te behoorlijken tijd gereed gekomen, blijken in algemeenen zin niet ongeschikt te zijn, doch zullen toch meer naar den localen toestand der kolonie behooren te worden omgewerkt, en mitsdien zal er worden gebruik gemaakt van de slotbepaling, die herziening na verloop van één jaar voorschrijft.

Door aankoop heeft de Bank, den eigendom te Paramaribo verkregen van het gebouw, in de Gravenstraat lit. A, n°. 13.

Het was voor zijne bestemming gereed tegen het einde van October en terwijl wij gaarne betuigen, dat de inrigting in allen deele aan de verwachting beantwoordt, is het streelend voor ons te mogen ontwaren, dat het gebouw wordt geacht een der fraaiste en meest geschikte der geheele kolonie te zijn.

Tot berging van den metaalvoorraad der bank en van de andere waarden is op de groote plaats, achter het gebouw der Bank, een brandvrij gebouw opgerigt, waarvoor ijzeren binnenwerk en de ijzeren kunstdeuren en vensters, afkomstig zijn uit de fabriek van den heer F. J. Scholte te Amsterdam.

De inrigting der kantoren werd opgedragen aan den timmerbaas E. C. van 't Velde en de bouw van het brandvrije gebouw aan den meester metselaar A. Smith Thompson.

Hun allen mogen wij den lof niet onthouden van op de meest uitmuntende wijze aan het geschonken vertrouwen te hebben beantwoord.

Tegen het einde van October, zeiden wij, was het bankgebouw voor zijne bestemming gereed en den 26sten October werd daarin voor het eerst kantoor gehouden. Wij hebben echter met de opening der Bank zoolang niet gewacht.

In het daartoe gehuurde huis in de Gravenstraat lit. A, n°. 17, begonnen de werkzaamheden met het innen der storting van hetgeen in Suriname, in het kapitaal der Bank was deelgenomen, hetwelk geregeld afliep.

Den 18den Julij 1865 werd de Surinaamsche Bank voor het publiek geopend en gaf zij haar eerste biljet uit, zijnde bij Gouvernementsresolutie van 15 Julij 1865, n°. 10, gunstig beschikt op het onzerzijds gedaan verzoek van den 13den bevorens en daarbij bepaald, dat: »de billetten der Surinaamsche Bank, als betaalmiddel in de publieke kassen zullen worden toegelaten."

Herkomstig uit de vermaarde fabriek van de heeren Joh. Enschedé & Zn. te Haarlem, aan wie wij voor de keurige vervaardiging onze hulde aanbieden, was het voor ons bemoedigend te zien, met welke ingenomenheid onze biljetten werden begroet.

Terwijl wij naauwlijks f 1250 te betalen hadden, die natuurlijk in billetten werden voldaan, wees de eerste balans vier dagen na de opening opgemaakt, reeds een omloop aan van f 7910, de derde die van 5 Augustus een van circa f 34 000 en na twee maanden werkens was de circulatie reeds geklommen tot f 89 000.

De specievoorraad bij den aanvang f 67 000 bedragende, breide zich even aanzienlijk uit en beliep op 16 September f 173 000, van welke som een niet gering bedrag was gebragt om daartegen bankpapier te bekomen.

Nogtans had de Bank in den aanvang vooral, met velerlei moeijelijkheden te kampen en er werd nagenoeg geen beroep gedaan op hetgeen, waarvoor zij was in het leven geroepen: geld verstrekken aan den handel en aan dezulken aan wie dat, binnen de grenzen van het octrooi, kon worden gedaan.

Zij, die, ingenomen met instellingen gelijk aan die welke de kolonie eertijds had zien komen en verdwijnen, in den waan verkeerden, van in de Surinaamsche Bank eene oude kennis te zullen terugzien, waren teleurgesteld in hunne door niets gewettigde verwachting en misprezen het niet doen van zaken, die met het uitdrukkelijk voorschrift van 's Konings besluit in strijd waren; terwijl aan den anderen kant dezulken, die het verbod om voorschot te geven, op vaste goederen, op te veld staand gewas of op oogsten, teregt onvereenigbaar achtten met het karakter eener circulatie, disconto- en beleening-bank, zoo als de instelling van welke het beheer aan ons is toevertrouwd, òf door de treurige ervaring met onverwisselbaar papier opgedaan, òf door gehechtheid aan handelsgebruiken, die wij voor den tegenwoordigen tijd als minder geschikt oordeelen en bijgevolg wenschten veranderd te zien, zich van ons afkeerig betoonden.

Dan wij meenden geheel te handelen in den geest der heeren oprigters, die een op hechte grondslagen steunend bestaan hooger stellen, dan oogenblikkelijk voordeel door rustig en kalm, met gestrengheid te waken voor het behoud der Koninklijke gunst; maar door tegelijkertijd afwijzende elke crediet-aanvrage die de gewone zekerheid niet scheen op te leveren, door voorkomende vrijgevigheid overal waar en aan wien dat konde geschieden, de hulp te verleenen en de dienst te bewijzen, tot welke de bepalingen van meergenoemd octrooi, ons de bevoegdheid geven.

Naarmate dan ook het gevoelen veld wint, dat handel en landbouw in Suriname, nimmer eene gelegenheid hebben gekend om zoo goed, zoo gemakkelijk en zoo spoedig als onze Bank die aanbiedt, geld te bekomen, zien wij de schuwheid wijken, die wij in den aanvang onzer operatien hebben gemeend te bespeuren.

En mogen nu bij het afsluiten van het 1ste boekjaar onze zaken niet dien omvang hebben bereikt die wij wel hadden gewenscht te kunnen openbaar maken, wij durven ons vleijen, den grond te hebben gelegd tot eene schoone toekomst.

Het gezamenlijk bedrag der door ons ingewilligde aanvragen om *geld in disconto* was: f 141 103,68, verdeeld in 63 stukken, het gemiddeld bedrag alzoo van ieder stuk was ongeveer f 2240, de looptijd nagenoeg zonder uitzondering 90 dagen.

De rente varieerde niet en bleef 8 per cent.

Eene proeve om door verlaging van de rente, tot welke de ruimte onzer kas alle aanleiding gaf, tot aanvragen om groote sommen op te wekken, werd met geen gunstig gevolg bekroond. Het scheen alsof in dien tijd de handel geen crediet behoefde.

Wat van de disconteringen verviel liep geregeld af, dikwijls reeds vóór den vervaltijd. Het saldo in portefeuille was op ultimo December f 94 797,50.

Voorschot op goederen werd ons niet gevraagd de beleening-rekening is in 1865 niet geopend.

Het ligt wel in de rede, Mijne Heeren, dat wij, zoo lang een nog aanzienlijk bedrag van het kapitaal der Bank is belegd op de wijze die § 6 van art. 5 des Koninklijken besluits toelaat, omdat daarvoor hier geen rente afwerpend gebruik wordt gemaakt, wij, *gelden in Rekening-courant* slechts aannemen, zonder de verpligting van rentevergoeding op ons te laden; maar ten einde het bewijs te leveren, hoezeer dienstbetoon aan het publiek onze wensch is, ontvangen en betalen wij, zonder berekening van loon, van den aanvang onzer operatien af, voor iedereen, die ons zijne kas toevertrouwt.

Veelvuldig werd hiervan gebruik gemaakt. Ongeveer f 437 000 zijn door ons in rekening-courant ontvangen en daarentegen circa f 417 000 weder uitbetaald, zoodat op het einde des jaars, eene som van f 20 000 toebehoorende aan 14 der 24 bij ons rekening houdende ingezetenen der kolonie, in de kas der Bank aanwezig was.

Het *gouvernement* maakte van de dienst der Bank, op de voorwaarde van art. 17 van het Koninklijk besluit, geen gebruik.

Regtstreeks werden ons dan ook van zijnentwege, geen *finantiele commissien* opgedragen.

In het voorjaar van 1865 echter was door de Hooge Regering bepaald, ten aanzien van eene voorgestelde belegging in Nederland van kapitalen onder beheer van het bestuur over de weezen in Suriname, dat indien daartoe mogt worden overgegaan, de overmaking der gelden door onze bemiddeling zoude geschieden, en omtrent alle kapitaalsverplaatsing en belegging, waarin de Staat, ware het dan ook maar zijdelings, zoude kunnen worden betrokken, werden voorschriften gegeven die van de ingenomenheid der Hoore Regering met de Bank getuigden.

Wij erlangden ten gevolge dier voorschriften eene som van circa f 150 000 effectief, die wij ter belegging in Amsterdam overmaakten.

Tot het *in bewaring nemen van waarden*, ingevolge de slotbepaling van art. 6, verklaarden wij ons, na de voltooijing van het brandvrije gebouw, tegen 1°. Januarij 1866 bereid, doch al dadelijk werd ons de berging opgedragen van eenige posten, tot een totaal beloop van ruim f 9000, over hetwelk de Bank een loon erlangt van 1 pct. 's maands.

De wisseloperatien bereikten het cijfer van f 600 000, hetgeen in aanmerking genomen, den toestand waarin de wisselhandel in de kolonie verkeerde en ten deele nog verkeert, en tevens dat onze verkoopkoersen steeds hooger en die van inkoop lager zijn dan de eigenlijke markt, inderdaad hoogst aanzienlijk mag heeten.

Op Amsterdam gaven wij af circa f 252 000, terwijl van het hier gekochte papier, ten gezamenlijke bedrage van ongeveer f 254 000, omstreeks f 177 000 daarheen werd geremitteerd.

Heeren hoofddirecteuren te Amsterdam kochten, naar de vergunning van § 5, art. 5, en zonden ons op Paramaribo f 20 000, terwijl circa f 2400 op ons werd getrokken.

Op Londen was de wisselafgifte nog niet van belang; slechts even L. st. 6400 (f 77 000) werden door ons verkocht, die dekking vonden in remise ten bedrage van f 76 000; terwijl wij tot dekking van eene kleine traite, naar Demerary zonden f 600, welke gezamenlijke remises het evengenoemd bedrag van f 254 000 uitmaken.

Met Demerary, Barbados, St. Thomas en New-York werden voor het overige nog weinig of geen zaken gedaan, maar de betrekkingen met die plaatsen werden aangenaam en wederkeerig tot voordeel onderhouden, door wisseling van gedachten over den algemeenen toestand des handels en het elkander geven van inlichtingen over velerlei onderwerpen.

Alvorens van den wissel af te stappen, zij het ons vergund, Mijne Heeren, uwe aandacht te vestigen op een zeer gewigtig punt, te weten:

Wat de Bank koopt, brengt zij hier niet weder aan de markt, maar zendt het op naar Amsterdam, of bezigt het zoo noodig tot dekking van traites op Londen of andere plaatsen, tot welk einde zij traites op de hoofddirectie minder gepast oordeelt. Daarentegen levert de Bank aan de koopers van wissel, nooit anders dan hare eigene traites, zoodat, hoe ook onverhoopt de afloop van het door de Bank gekochte mogt worden vertraagd of in gebreke blijven, aan de betaling van hetgeen zij in omloop brengt, niet te twijfelen valt.

Hoezeer wij nu hierin niet anders handelen, dan onze groote zuster-ondernemingen in de Indien, achtten wij de zaak zelve van te overwegend belang, om hier, in het eerste verslag dat wij mogen uitbrengen, niet te worden vermeld.

Mogten wij u, in den aanvang van dit overzigt reeds wijzen op het gunstig onthaal, hetwelk aan het billet der Surinaamsche Bank te beurt viel, wij wenschen ons thans meer bijzonder op te houden bij dat door ons gebezigde middel van betaling en bij de daarvoor vereischt wordende en aanwezige metaaldekking.

Het cijfer der door de Bank uitgegeven billetten beliep ongeveer f 430 000.

Daarvan waren op ultimo December in omloop:

17	stuks	van	f 1000	f 17 000
6	»	»	300	1 800
23	»	»	200	4 600
482	»	»	100	48 200
839	»	»	50	41 950
1270	»	»	25	31 750
4690	»	»	10	46 900

te zamen f 192 200, zijnde tevens het hoogste bedrag door den omloop bereikt.

Uit onze tot nu toe opgedane ervaring, nopens het in den omloop blijven van billetten, zouden wij de gevolgtrekking durven maken, dat wij in het algemeen minder gelukkig zijn geweest in de bedragsbepaling daarvan, en dat voor deze kolonie de stukken van f 1000 kunnen worden geacht te groot te zijn.

Daarentegen bespeuren wij meer en meer de wezenlijke behoefte aan een billet van beneden de f 10.

Immers de omloop van ons bankpapier blijft schier geheel beperkt tot de stad Paramaribo, en in de kolonie is dus nog steeds een grooter bedrag aan specie rondgaande, dan bij het aanwezig zijn eener Bank gelijk de onze noodig is.

Behalve dat wij daardoor minder gelegenheid hebben, om onzen werkkring over geheel Suriname uit te strekken en de gansche kolonie van onze hulp te doen genieten, gaat bij het afrekenen veel kostbaren tijd verloren.

Het maakt dan ook een onderwerp van ernstige overweging uit in hoe verre het welligt reeds spoedig wenschelijk konde zijn, stappen te doen om bij de hooge Regering de vergunning aan te vragen, biljetten van kleiner bedrag dan f 10 te mogen uitgeven.

In Suriname doet een billet als dat onzer Bank, eene dienst die daar de waarde der tijdsbesparing bij de verrekening misschien nog overtreft.

Het Koninklijk besluit van 19 Mei 1864, n°. 30 — de Regering verklaarde zulks in antwoord op eene desbetreffende vraag aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal — » is gegrond op de wet van 22 December 1863, (*Staatsblad* n°. 148, » houdende voorzieningen omtrent de Nederlandsche Bank", behoudens die wijzigingen die verschil van locale toestanden noodig maakten."

Wij brengen dit in herinnering, mijne heeren, omdat ten aanzien van hetgeen wij thans behandelen, op twee wijzigingen van hoogst opmerkelijken aard uwe aandacht door ons gevestigd wordt:

» 1°. de bepaling van art. 11 dat de Bank hare biljetten zal hebben in te wisselen *tegen gangbare specie*", geeft ons het middel aan de hand, om de dienst waarop wij zoo even doelden te bewijzen en wel door op bijzondere wijze te zorgen voor het behoud in de kolonie van een goeden en toereikenden specievoorraad.

Geene bladzijden der geschiedenis van Suriname zijn toch zoo mistroostend, als die, waarop van gedurig wederkeerende schaarschte aan munt wordt gesproken, en belangrijk zijn de verliezen daardoor te weeg gebragt.

De omloop van zilver en goud, wordt even als overal tusschen de keerkringen, ook in Suriname door geheel andere invloeden beheerscht, dan in Europa.

Hier waar *munt* niet langs natuurlijken weg heenvloeit, maar steeds op kunstmatige wijze moet worden aangebragt, waar zij ook, zonder dat uitvoer plaats heeft, toch *verdwijnt*, is meer dan gewoon toezigt nooodig, om het verkregene te bewaren, en het is vooral in het belang van den Staat, die de kosten van te-kort-dekking dragen moet, om te trachten zoowel uitvoer, als het op andere wijze doen verloren gaan van specie, hetgeen de wet niet beletten kan, te bemoeijelijken.

Zooveel in ons was vermeenen wij dat groote publiek belang van den aanvang der bankoperatien, af te hebben op den voorgrond geplaatst.

De wet van den 26sten November 1847 (*Staatsblad* n°. 69) tot regeling van het Nederlandsche muntwezen, is bij de wet van den 14den December 1853 (*Staatsblad* n°. 126) ook voor Suriname verbindend verklaard en met andere bepalingen betreffende dat onderwerp, bij publicatie van 22 December 1854, n°. 12, afgekondigd.

Bij het ontvangen der storting in het laatst der maand Junij, bleek zonneklaar, dat aan de voorschriften dier in de kolonie bestaande wetten niet werd gedacht.

Terwijl tot het doen van *betalingen*, zonder beperking van bedrag, slechts mogen worden gebezigd: Nederlandsche standpenningen, zilveren vijffrancstukken, Mexicaansche en Cilcian-dollars, *ontvangen* wij 9 soorten zilveren munt, onder welke een belangrijk bedrag aan pasmunt en 11 soorten gouden munt in verhouding der zilverwaarde; en datzelfde verschijnsel openbaart zich onophoudelijk, hetzij men ons specie brengt voor bankpapier of ter voldoening van gekochte wissels of van gedisconteerd papier.

Waren, ja zijn wij nog niet bij magte om alle specien, ten ware zij door de wet zijn gangbaar verklaard, te weren, wij hebben niet te min van den beginne af aan tot regel aangenomen, om niets dan Nederlandsche zilveren munt tot inwisseling van onze biljetten te bezigen, zoodat van de 20 soorten geld die wij ontvangen, achtervolgend 14 uit den omloop geraken.

Behalven het nakomen der op een ieder, dus ook op ons, rustende verpligting tot eerbied en gehoorzaamheid aan de voorschriften der wet, levert onze handeling nog dit gevolg, dat wij daardoor, naderend tot den grondslag waarop de teregt geroemde Nederlandsche muntwet rust — die den zilveren standaard aannemende, het goud tot nogotiepenning heeft verklaard — zorgen voor het ons toevertrouwde belang van de Bank, in verband tot § 3 van art. 6, waar van *speciehandel* sprake is.

Speciehandel toch kan ook in Suriname worden gedreven, zonder de nadeelen op te leveren, die specie uitvoer gelijk die tot nu toe plaats heeft, na zich sleept; maar zoo al ooit, dan vreezen wij toch dat geruimen tijd zal verloren gaan, alvorens eenige omzetting van belang in munt voordeel zal kunnen opleveren.

Immers specieprijs en wisselkoers staan met elkander in het naauwste verband en dit wordt in de kolonie nog niet genoegzaam ingezien.

Tot nu toe zien wij door gewone kooplieden specie uitvoeren en tot remise voor ontvangen goederen bezigen in weerwil van een lagen wisselkoers en bij gevolg in strijd met de gewone handelsregelen, en wat ons dienaangaande is bekend geworden heeft sinds lang bij ons de vrees doen ontstaan, dat die wijze van doen hoogst verderfelijke gevolgen voor de kolonie zoude kunnen voortbrengen.

Schuld uit welke oorzaak ook ontstaan, *moet* worden betaald; geschiedt dat niet op de gewone, in den handel nu eenmaal als gezond geijkte manier, dan worden daartoe maar al te dikwijls verkeerde middelen aangewend, en in plaats van schulddelging, is schuldverhooging het einde. Zoo kan specie-uitvoer, gelijk die tegenwoordig hier plaats heeft, wel eens aanleiding geven tot, en oorzaak zijn van een nog veel verderfelijker kwaad, de wisselruiterij, die in groote maatschappijen zooveel rampen te weeg brengt, maar in Suriname, op verval, op ondergang nagenoeg der kolonie zoude kunnen uitloopen.

Daarom gaat de Bank nog een stap verder, dan wij zoo even de eer hadden op te merken.

Van de Nederlandsche munt houden wij ook de standpenningen in bij de aanbieding ter inwisseling van billetten, en geven wij slechts pasmunt zoodra wij vermoeden dat de aanbieding alléén geschiedt, om de verkregen specie te bestemmen tot uitvoer.

De specievoorraad was op ultimo December gestegen tot ruim f 234 000, waarvan f 214 000 zilveren standpenningen.

In het bepalen der disconto- of beleeningrente, hadden wij nog geen wapen om het wegvloeijen van munt te belemmeren. Bij den voorraad van edel metaal tot dekking der dadelijk opvraagbare schuld verkregen, en over welken wij dus meester zijn, is ons nog in handen gegeven, de tweede wijziging der hiervoren genoemde wet, de toevoeging namelijk aan de operatien, voor ons, van de vrijheid tot »het koopen, verkoopen en afgeven van wisselbrieven", door welke wij in staat zijn invloed te oefenen op de koersen.

Door die laag te stellen en te houden beneden den prijs van specie, bemoeijelijken, ja dooden wij op den duur handelingen, die hoezeer de kans opleverende tot verrijking van enkelen, verarming van het algemeen zouden kunnen na zich slepen, stellig in geen geval den bloei der kolonie kunnen bevorderen.

Voor het overige levert de toevoeging van den wisselhandel aan de operatien die ons geoorloofd zijn en die is voortgesproten uit de erkende wenschelijkheid en het billijke om de overbrenging van het kapitaal naar Suriname gemakkelijker en min kostbaar te maken, schaduwzijden op, die wij nimmer uit het oog verliezen.

Wordt al door verkoop winst behaald door aankoop van wissel, de uitgifte van biljetten bevorderd, de opvraagbare schuld vermeerdert door de laatste meer dan gewoon, omdat ook bij het beste koopmanspapier, en — tenzij de gouvernementswissel bestaat hier geen ander — de mogelijkheid van onbetaald terugkomen, niet mag worden voorbijgezien.

Het is dus aan geen twijfel onderhevig, of de wisselhandel vereischt in verhouding eene grootere metaaldekking, dan de operatien anders zouden vorderen, zelfs wanneer wij, gelijk ons vaste beginsel is, alle papier afwijzen, dat ons toeschijnt geene wenschelijke handelsoorzaak te hebben.

Daarom verwondere het u niet, Mijne Heeren, als de zoo even genoemde metaalvoorraad van f 234 000 tegen op ultimo December dadelijk verschuldigde f 212 000 niet slechts verre overtreft hetgeen ons octrooi vordert, maar ook zelfs dat van gulden voor gulden, hetwelk althans in den aanvang van onzen werkkring niet overbodig mag heeten.

En hiermede, Mijne Heeren, gelooven wij voor het oogenblik de taak volbragt, die wij vermeenden op ons te rusten.

Nevens dit verslag worden door ons aan de hoofddirectie, ingevolge de voorschriften van het reglement, de door u geverifieerde balans over 1865 en de daarbij behoorende toelichtende staten opgezonden.

Art. 60 der statuten bepaalt dat de balans van Amsterdam op ontvangst der onze aan deze laatste wordt toegevoegd en daaruit een eindbalans opgemaakt die aan heeren commissarissen wordt voorgelegd.

Ten opzigte van winst en verlies op de operatien, kunnen wij u mitsdien geene stellige inlichting verschaffen.

Het grootste gedeelte van het fonds-kapitaal der Bank bleef te Amsterdam nog steeds op rente uitstaan en zal dat moeten blijven, zoolang de handel in Suriname zich behelpen zal met middelen, die hem minder dienen dan hetgeen de Bank hem aanbiedt. Wat dus bij afsluiting van alle boeken zal blijken verkregen te zijn, kunnen wij u eerst later mededeelen.

Van den aanvang van ons beheer af aan hebben wij getracht de onderneming, aan welke een groot en door ons op hoogen prijs gesteld vertrouwen ons verbond, te doen gedijen. Wij hebben gemeend dit doel te gemoet te gaan door een stil en bedaard optreden, door het tot het strikt noodige beperken der administratiekosten — door zonder tot misplaatste voorkomendheid of te ver gedreven aandrang toevlugt te nemen, niet te min rusteloos op te wekken tot gebruik maken van de uitgebreide middelen over welke de Bank beschikt en door bij het keuren van iedere crediet-aanvrage eene goede toekomst zwaarder te laten wegen dan een schoon oogenblik.

Uwe kennis der kolonie en harer bevolking, Mijne Heeren, uw veelvermogenden invloed in deze maatschappij, bleven niet achter om op de ontwikkeling van onze zaken te werken.

Moge het behoud uwer welwillendheid ons sterken, en de overtuiging die ons bezielt van naar vermogen de ons toevertrouwde belangen te hebben behartigd ons schragen bij het verder opgaan naar aller gemeenschappelijk doel, opdat de Surinaamsche Bank bijdrage tot vermeerdering der algemeene welvaart en tot den bloei van Suriname.

Paramaribo, 23 Januarij 1866.

De Directie van de Surinaamsche Bank,

(*get.*) HENRI MULLER, *President.*

» ABENDANON *Sz.*, *Secretaris.*

» W. E. RUHMANN.

Voor eensluidend afschrift,

De Gouvernements-Secretaris,

(*get.*) E. A. VAN EMDEN.

Voor eensluidend afschrift,

De Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Kolonien,

FEITH.

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

BIJLAGE V VAN HET VERSLAG. (Suriname).

N°. 7.

RECAPITULATIE op de districtsstaten, betreffende het aantal plantages in cultuur, en hare voortbrengselen.

DISTRICTEN.	Suiker-plantages.	Koffij en cacao.	Koffij en kost.	Cacao en kost.	Cacao.	Banannen.	Katoen.	Hout.	Kweek- en kostgronden.	Totaal.	Getal akkers in cultuur.	AANMERKINGEN.
Boven-Cottica	7	»	2	»	»	3	1	»	4	17	1 576½	
Perica	5	»	1	»	»	»	»	»	1	7	839	1 chirurgijns-etablissement.
Boven-Commewijne	6	»	»	»	»	»	»	2	»	8	476	
Commetewane	10	»	»	»	»	»	»	»	»	10	1 244	idem.
Beneden-Commewijne	4	3	3	6	»	3	»	»	6	25	2 997½	idem.
Beneden-Cottica	10	2	2	»	»	5	»	»	»	19	3 981¼	1 chirurgijns-etablissement Johan Margaretha.
Matappica	1	5	4	1	»	»	6	»	1	18	3 621	
Boven-Suriname	3	»	»	»	»	»	»	9	»	12	720½	Op de 9 houtplantages wordt ook kost verbouwd.
Beneden-Suriname	14	»	»	3	»	2	»	»	»	19	2 646	
Boven-Para	»	»	»	»	»	»	»	11	7	18	1 316½	
Beneden-Para	7	»	1	6	»	»	»	»	38	52	2 758½	
Boven-Saramacca	»	»	»	»	»	»	»	4	4	8	23	1 werkplaats (Nieuwhoop).
Beneden-Saramacca	3	2	»	»	10	»	»	»	17	32	1 933½	
Nickerie	5	2	»	»	»	2	1	»	1	11	2 311½	
Coronie	1	»	»	»	»	»	10	»	3	14	3 893	1 chirurgijns-etablissement.
Stadsdistrict	»	»	»	»	»	»	»	»	5	5	60	
	76	14	13	16	10	15	18	26	87	275	30 397¾	

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

BIJLAGE **W** VAN HET VERSLAG. (Suriname.)

N°. 8.

STAAT

VAN

den in- en uitvoer en van het entrepôt in de kolonie Suriname, gedurende het jaar 1865.

VAN WAAR AANGEVOERD.	Manufacturen, huisraad, kleedingstukken, kramerijen, lederwerk, parfumerien, schrijfbehoeften en diverse.	Provisien, licht en brandstoffen, tabak, zeep, enz.	Dranken, bier, wijn, gedistilleerd.
Nederland	f 1 139 090,90	f 774 818,26 *a*	f 168 866,69 *d*
Noord-Amerika	62 863,05 5	800 991,42 *b*	3 271,00 *e*
Vreemde landen	424 089,67	498 325,21 *c*	38 118,42 *f*
	f 1 626 043,62 5	f 2 074 134,89	f 210 256,11

a. Waaronder aan boter f 144 462,35; kaas f 103 145,55; lichtstoffen f 68 342,61; rijst en rijstmeel f 137 343,88; steen-kolen f 1170,00; tabak f 9210,45; zeep f 6386,88; vleesch f 35 185,35: spek f 10 399,52.

b. » » visch f 163 151,78; blom f 239 706,00; spek f 148 175,00; vleesch f 54 113,50; lichtstoffen f 31 105,00; boter f 43 147,90; zeep f 4462,31; tabak f 24 655,50.

c. » » visch f 21 346,18; blom f 146 664,00; spek f 22 595,00; vleesch f 24 483,00; lichtstoffen f 14 764,00; boter f 4060,17; steenkolen f 40 689,80; rijst f 102 172,12; zeep f 22 240,56; zout f 9589,50.

d. » » genever f 65 336,95; wijn f 41 573,24; bier f 49 197,46.

e. » » wijn f 3165,00.

f. » » wijn f 15 908,37; brandewijn f 5659,65; bier f 12 222,60.

g. » » touwwerk f 20 184,07.

h. » » » f 5100,00.

i. » » » f 11 267,30.

k. De geneesmiddelen zijn begrepen onder manufacturen (diverse.)

Bouwmaterialen, metselsteenen, kalk en cement, pannen, leijen, timmerhout, verwwaren, enz.	Machinerien, gereedschappen, duigen, hoepels, touwwerk, enz.	Geneesmiddelen.	Vee van allerlei aard.	Bedrag der ingevoerde goederen.	Schepen.	Lastenmaat.
f 96 238,94^{5}	f 55 536,54 *g*	"	"	f 2 234 551,33^{5}	26	3 232
111 702,42	17 508,52^{5} *h*	"	f 10 650,00	1 006 986,42	43	3 915
118 582,31	112 601,92 *i*	"	71 265,00	1 262 982,53	115	6 064½
f 326 523,67^{5}	f 185 646,98^{5}	" *k*	f 81 915,00	f 4 504 520,28^{5}	184	13 211½

U I

WAARHEEN UITGEVOERD.	Suiker.		Melasse.	
	Hoeveelheid ponden.	Geldswaarde.	Hoeveelheid gallons.	Geldswaarde.
Nederland	3 457 647	f 326 904,98 *a*	58 275	f 18 546,69 *b*
Noord-Amerika	6 463 483	595 056,68	225 752	72 406,33
Vreemde plaatsen	5 691 675	528 156,27	103 911	32 391,88
	15 612 805	f 1 450 117,93	387 938	f 123 344,90

VERVOLG VA

WAARHEEN UITGEVOERD.	Cacao.	
	Hoeveelheid ponden.	Geldswaarde.
Nederland	405 359	f 110 453,20^{5}
Noord-Amerika	34 215	9 330,30
Vreemde plaatsen	222 275	60 207,35
	661 849	f 179 990,85^{5}

a. Berekend tegen f 10,00; f 9,00; f 9,00; f 9,00 per 100 pond.
b. » » f 32,00; f 33,00; f 33,00; f 30,00 per 100 gallon.
c. » » gemiddeld f 93$^{6}/_{8}$ per 100 gallon.
d. » » » f 32$^{6}/_{8}$ » » pond.
e. » » » f 72,00 » » »
f. » » f 28,00; f 26,00; f 27,50; f 27,00 per 100 pond.
g. Waaronder aan kwassiehout f 2812,70.

UITVOER.

Rhum en dram.		Koffij.		Katoen.	
Hoeveelheid gallons.	Geldswaarde.	Hoeveelheid ponden.	Geldswaarde.	Hoeveelheid ponden.	Geldswaarde.
19 076	f 20 900,00 *c*	214 059	f 83 042,62 *d*	122 956	f 114 151,20 *e*
»	»	725	290,00	600	432,00
16 590	17 372,00	22 700	8 803,40	224 797	209 961,00
35 666	f 38 272,00	237 484	f 92 136,02	348 353	f 324 544,20

EN UITVOER.

Verschillende producten. Geldswaarde.	Houtwaren. Geldswaarde.	Verschillende vreemde dranken.	Verschillende vreemde artikelen.	Geldelijk bedrag.	Schepen.	Lastenmaat.
4 743,15 *g*	f 5 170,00	»	»	f 683 911,84^{5}	12	1 510
3 057,70	12,00	»	f 17,03	680 602,04	39	3 640 1/2
4 077,15	8 515,80	»	1400,00	870 884,85	122	7 699
11 878,00	f 13 697,80	»	f 1417,03	f 2 235 398,73^{5}	173	12 849 1/2

STAAT van het entrepôt gedurende het jaar 1865.

	Diverse producten.	Koopman-schappen.	Dranken.	Te zamen.
Van waar gekomen:				
Aanwezig op 1°. Januarij . . .	f 8 140,00	f 8 643,20	f 53 183,41	f 69 966,61
Van Nederland	»	2 817,67	36 511,10	39 328,77
» elders	22 152,50	25 630,45	2 010,00	49 792,95
	f 30 292,50	f 37 091,32	f 91 704,51	f 159 088,33
Waar heen gevoerd:				
In consumtie gebragt	»	f 23 513,12	f 33 706,20	f 57 219,32
Naar Nederland	f 6 350,00	»	»	6 350,00
» elders	16 862,50	6 450,00	12 898,20	36 210,70
Aanwezig op 31 December 1865.	7 080,00	7 128,20	45 100,11	59 308,31
	f 30 292,50	f 37 091,32	f 91 704,51	f 159 088,33

INHOUD

VAN HET VERSLAG BETREKKELIJK CURAÇAO EN ONDERHOORIGHEDEN.

BIJLAGEN.

A. Raming der ontvangsten en uitgaven voor Curaçao en onderhoorigheden, over het dienstjaar 1865.

B. Staat der werkelijke ontvangsten en uitgaven voor Curaçao en onderhoorigheden, over het dienstjaar 1864.

C. Staat van uitgaven en opbrengsten van cochenille en aloë der onderscheidene etablissementen van cultuur, op de eilanden Bonaire en Aruba, over het dienstjaar 1865.

D. Staat, aantoonende het getal vaartuigen en derzelver tonnenmaat, welke gedurende het jaar 1865 in de haven van Curaçao zijn binnengevallen, opgemaakt naar de staten van in- en doorvoer.

E. Staat van den doorvoer te Curaçao, gedurende het jaar 1865.

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

VERSLAG WEGENS CURAÇAO EN ONDERHOORIGHEDEN.

N°. 9.

A. Bevolking.

De volgende opgaven van den stand der bevolking op ultimo December 1865 en van de geboorten en de sterfte gedurende dat jaar zijn, even als in vroegere verslagen, getrokken uit de registers van de wijkmeesters en districts-commissarissen, en uit de door de gezaghebbers van de onderhoorige eilanden ingediende rapporten.

Op den laatsten December 1865 bedroeg de bevolking:

OP	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.
Curaçao	8 989	10 875	19 864
Bonaire	1 676	1 903	3 579
Aruba.	1 633	1 851	3 484
St. Eustatius	773	1 163	1 936
Saba	841	968	1 809
St. Martin	1 204	1 567	2 771
Totaal	15 116	18 327	33 443

Het garnizoen is onder de bevolking op Curaçao begrepen (1).

Er werden in 1865 gesloten:

op	Curaçao	106	huwelijken,	daarbij	geëcht	146	kinderen;
»	Bonaire	110	»	»	»	291	»
»	Aruba	25	»	»	»	58	»
»	St. Eustatius	7	»	»	»	4	»
»	Saba	15	»		geene kinderen geëcht.		

(1) Zie omtrent het cijfer, hoofdstuk C § 1.

Het aantal gehuwde personen, weduwnaars en weduwen, bedroeg op ultimo December 1865:

op Curaçao	1848
» Bonaire	911
» Aruba	445
» St. Eustatius	149
» Saba	376
» St. Martin	347
Te zamen	4076

De bevolking, in de bovenstaande tabel vermeld, was op de onderscheidene eilanden naar de kerkgenootschappen verdeeld als volgt:

Op	Nederlandsch Hervormden.	Methodisten.	Roomsch-katholijken.	Israëlieten.	Totaal.
Curaçao	1855	»	16 744	1265	19 864
Bonaire	177	»	3 398	4	3 579
Aruba	363	»	3 104	17	3 484
St. Eustatius	1494	340	100	2	1 936
Saba	1353	»	456	»	1 809
St. Martin	520	1798	453	»	2 771
Totaal	5762	2138	24 255	1288	33 443

De bevolking was naar de geboorteplaats onderscheiden als volgt:

Woonplaats.	GEBOREN				Totaal.
	op het eiland zelf.	elders in de West-Indien.	in Nederland.	in andere landen.	
Curaçao	18 958	297	370	239	19 864
Bonaire	3 548	9	12	10	3 579
Aruba	3 322	97	26	39	3 484
St. Eustatius	1 814	96	19	7	1 936
Saba	1 766	38	5	»	1 809
St. Martin	2 619	111	27	14	2 771
Totaal.	32 027	648	459	309	33 443

In het jaar 1865 werden geboren:

Op	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Hiervan buiten echt.
Curaçao . . .	421	436	857	676
Bonaire . . .	102	73	175	98
Aruba. . . .	102	87	189	134
St. Eustatius .	40	27	67	57
Saba	31	23	54	28
St. Martin . .	58	56	114	76
Totaal	754	702	1456	1069

In dat zelfde jaar bedroeg het getal der overledenen:

Op	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.
Curaçao	234	274	508
Bonaire	24	24	48
Aruba.	27	19	46
St. Eustatius	11	14	25
Saba	34	19	53
St. Martin	29	17	46
Totaal	359	367	726

B. Algemeen en gewestelijk beheer.

Ofschoon het jaar 1865 zich in de omliggende plaatsen, zoo als in de Republiek van Columbia en op het eiland St. Domingo, kenmerkte door oorlogen, en er ook op het naburige eiland Jamaica een opstand van de negers tegen de blanke bevolking plaats greep, bleef rust en orde zoowel op Curaçao als op de onderhoorige eilanden ongestoord.

Bij het uitbreken van den opstand op Jamaica, werd aan den ex-keizer van Haïte Faustin I (Soulouque) die zich sedert eenige jaren aldaar had nedergezet, door het bestuur van gemeld eiland het langer verblijf aldaar ontzegd, ten gevolge waarvan genoemde ex-keizer met zijn gevolg naar Curaçao overkwam met het doel om zich aldaar te vestigen.

De gezaghebber van St. Martin (Ned. gedeelte), de heer W. H. J. VAN IDSINGA, werd in 1865 benoemd tot gouverneur van de Nederlandsche bezittingen ter Kuste van Guinea, en verliet het genoemde eiland in October van dat jaar. (1)

Bij Koninklijk besluit van den 14den December 1865, n°. 61, werd de gezaghebber van Bonaire H. F. G. WAGNER, benoemd tot gezaghebber van St Martin (Ned. gedeelte).

Bij de wet van den 31sten Mei 1865, (*Staatsblad* n°. 56), werd vastgesteld een nieuw reglement op het beleid der regering in de kolonie Curaçao. Bij 's Koning besluit van den 28sten September 1865, n°. 34, werd bepaald, dat die wet den 1sten Januarij 1866 in werking zou treden. De afkondiging in de kolonie had plaats als volgt:

op Curaçao,	den 21sten	October	1865,
» Bonaire,	» 3den	November	»
» Aruba,	» 10den	»	»
» St. Eustatius,	» 20sten	»	»
» Saba,	» 28sten	»	»
» St. Martin,	» 20sten	»	»

Voorts werd nog afgekondigd 's Konings besluit van den 23sten October 1865, n°. 61, bepalende: dat de » Gouverneur van Curaçao en onderhoorigheden" en de » Procureur des Konings", bij het in werking treden van het nieuwe reglement op het beleid der regering, respectivelijk den ambtstitel zullen voeren van » Gouverneur van Curaçao" en » Procureur-Generaal". De verandering van den ambtstitel van den » Kolonialen Secretaris" in dien van » Gouvernements-Secretaris", werd bij gouvernementsbeschikking geregeld.

Nog werden afgekondigd de volgende door Nederland gesloten tractaten, als: een van handel en scheepvaart met Italie en Frankrijk, een van handel en vriendschap met China, en een tot toelating van wederzijdsche consuls met Beijeren.

C. Militair beheer.

§ 1. *Landmagt.*

Op ultimo December 1865 was de sterkte van het garnizoen als volgt:

Compagnie van het bataillon jagers n°. 27,	9 offic.	en	191	onderoffic. en manschappen;
Compagnie artillerie	4 »	»	118	» » »
Officieren van gezondheid	7 »			
Officieren der genie	1 »			
Magazijnmeester der artillerie	1 »			
Te zamen . .	22 offic.	en	309	onderoffic. en manschappen.

Een officier was met verlof in Nederland.

De gezondheidstoestand der troepen is gedurende het jaar 1865 bevredigend geweest.

(1) Bij anticipatie zij hier vermeld, dat aan den Gouverneur van Curaçao en onderhoorigheden den heer J. D. CROL, bij Koninklijk besluit van 8 Februarij 1866, n°. 56, op zijn verzoek een eervol ontslag werd verleend en dat in zijne plaats tot Gouverneur van Curaçao werd benoemd, de procureur-generaal aldaar, mr. A. M. DE ROUVILLE, die in April 1866 het bestuur overnam.

In het jaar 1865 hebben zich 25 militairen gereëngageerd en werden 4 personen nieuw aangenomen, als:

	Voor 6 jaren met f 120 handgeld.	Voor 2 jaren met f 40 handgeld.	Voor 8 jaren zonder handgeld.	Voor 2 jaren zonder handgeld.	Totaal.
Infanterie. . .	13	2	»	2	17
Artillerie . . .	10	»	1	1	12
	23	2	1	3	29

Uit Nederland zijn in 1865 in de kolonie aangekomen 2 officieren van gezondheid en uit Suriname een 2de luitenant der artillerie, benevens een sergeant der jagers.

Van de brigade maréchaussées, waarbij zij op de proef dienden, kwamen bij hun corps terug 20 militairen, waarvan 13 bij de infanterie en 7 bij de artillerie.

Uit de sterkte van het garnizoen werden afgevoerd 2 officieren, waarvan 1 luitenant der artillerie die naar Nederland vertrok en 1 officier van gezondheid die naar Suriname werd overgeplaatst, benevens 70 onderofficieren en manschappen, als:

naar Nederland vertrokken:

van de infanterie	18
» » artillerie	10
te zamen . .	28

naar Suriname overgeplaatst:

van de infanterie	1

met paspoort afgegaan:

van de infanterie	4

in het hospitaal te Curaçao overleden:

van de infanterie	1
» » artillerie	1
te zamen . .	2

in het kwartier overleden:

van de infanterie	1

gedetacheerd bij de brigade maréchaussées:

van de infanterie	25
» » artillerie	6
te zamen . .	31

met een briefje van ontslag weggezonden:

van de infanterie	2
» » artillerie	1
te zamen . .	3

De stedelijke schutterij op Curaçao was op ultimo December 1865 sterk:

1 majoor-commandant;	317 presente onderofficieren en manschappen;
17 officieren;	244 afwezige » » »
te zamen 18 officieren.	561 onderofficieren en manschappen.

De sterkte der landelijke schutterij was op hetzelfde tijdstip:

1 majoor-commandant;	891 presente onderofficieren en manschappen;
12 officieren;	44 afwezige » » »
te zamen 13 officieren.	935 onderofficieren en manschappen.

De schutterij op Bonaire bestond op ultimo December 1865, uit:

1 kapitein-commandant;
1 2de luitenant;
1 officier van gezondheid, en
276 onderofficieren en manschappen, waarvan 32 met verlof afwezig.

Op Aruba was de schutterij sterk:

1 kapitein-commandant;
3 officieren, en
409 onderofficieren en manschappen.

Op St. Eustatius bestond de schutterij uit:

1 kapitein-commandant;
2 officieren, en
41 onderofficieren en manschappen.

Het corps vrijwilligers te paard was sterk:

1 officier, en
22 leden.

De sterkte der schutterij op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) was:

1 kapitein-commandant;
4 officieren, en
126 onderofficieren en manschappen.

§ 2. *Inrigtingen met het militair beheer in verband.*

Hospitaal. De beide gebouwen zijn in den besten toestand en leveren ruimte op om 155 zieken daarin te kunnen verplegen.

In 1865 werden daarin verpleegd;

	Bataillon jagers n°. 27.	Compagnie artillerie.	Zr. Ms. zeemagt.	Brigade maréchaussées.	Sein- en batterijwachters.	Gegageerde militairen.	Onvermogenden.	Totaal.
Aanwezig op ult°. December 1864 .	5	2	3	2	»	3	»	15
Ingekomen gedurende 1865	137	91	79	20	1	4	1	333
	142	93	82	22	1	7	1	348
Uitgegaan in 1865	130	88	77	17	»	3	»	315
	12	5	5	5	1	4	1	33
Overleden » »	1	1	1	2	1	3	»	9
Aanwezig op ult°. December 1865 .	11	4	4	3	»	1	1	24

§ 3. *Zeemagt.*

Het vaste eskader van Zr. Ms. zeemagt in de kolonie Curaçao en onderhoorigheden bestond in den aanvang van het jaar 1865 uit Zr. Ms. stoomschip *Cornelis Dirks* en Zr. Ms. schoener *Atalante.*

Zr. Ms. stoomschip *Cornelis Dirks* werd in de maand Julij 1865 afgelost door Zr. Ms. stoomschip *Prinses Marie*, terwijl Zr. Ms. schoener *Atalante* op den 1sten December 1865, op reis zijnde naar de bovenwinds eilanden, nabij de oostpunt van Curaçao strandde, ten gevolge waarvan het vaartuig verloren ging.

Op ultimo December van dat jaar bevond zich dus alleen de *Prinses Marie* op het station te Curaçao.

De haven van Curaçao werd in 1865 nog bezocht door 16 oorlogsschepen van vreemde natiën, waarvan:

12 Venezuelaansche;

1 Noord-Amerikaansche,

1 Fransch, en

2 Dominikaansche.

D. Regtswezen en politie.

I. Wetgeving.

De publicatien, notificatien en beschikkingen, in 1865 op Curaçao uitgevaardigd en opgenomen in het publicatieblad, zijn, voor zooveel noodig, onder de hoofdstukken van dit verslag, waarop zij betrekking hebben, vermeld.

II. Burgerregt.

In 1865 is het burgerregt op Curaçao verleend aan 2 personen, waarvan één afkomstig uit Venezuela en één uit Engeland.

Nog werden in 1865 86 personen en daarvan 77 kosteloos, op Curaçao in het burgerregister ingeschreven.

III. Regterlijke magt.

In 1865 werden bij de regterlijke collegien op Curaçao de volgende zaken behandeld:

Bij de regtbank.

Civile zaken.

Het aantal behandelde zaken bedroeg 7, waarin de volgende vonnissen gewezen werden: van verstek van actie tegen defaillante crediteuren van boedels, met injunctie van perpetuum silentium 4; waarbij een interdict is nietig verklaard 1; waarbij absolutie van de instantie verleend is op eene vordering, tot nietig verklaring van een interdict 1; in re-auditie, waarbij geconfirmeerd is een vonnis van commissarissen tot de kleine zaken, zich onbevoegd verklarende tot de kennisneming van de voor hem aangebragte zaak 1.

Er bleven 4 zaken hangende.

Commerciele zaken.

Het aantal behandelde commerciele zaken bedroeg 5, waarin de volgende vonnissen werden gewezen: van eerste defaut, in zaken boven f 300 2, condemnatoir bij defaut in zaken beneden f 300 2, waarbij absolutie van de instantie in contradictoir proces is verleend 1.

Er bleven 2 zaken hangende.

Strafzaken.

Het aantal behandelde strafzaken bedroeg 23. In eene dezer zaken zijn vier beklaagden ter zake van diefstal bij vonnissen onder handtasting ontslagen. In twee zaken zijn 2 beklaagden met veroordeeling van mede-beklaagden ter zake van feitelijke gewelddadigheid van de instantie bij vonnissen geabsolveerd.

Twee strafzaken zijn hangende gebleven.

In 20 zaken zijn tegen drie en twintig personen condemnatoire vonnissen gewezen.

Bij deze condemnatoire vonnissen werden veroordeeld:

AARD DER MISDRIJVEN.	Mannen.	Vrouwen.	OPGELEGDE STRAFFEN. Gevangenis. Dagen.	Maanden.	Jaren.	Geldboete. Bedrag in guldens.
Gequalificeerde dietstal. . . .	2	»	»	6	»	»
Idem.	1	»	»	2	»	»
Gequalificeerd feitelijk geweld, burengerucht, verbale injurie en werpen van steenen . . .	1	»	»	»	1	»
Gequalificeerd feitelijk geweld, schennis van huisregt en verbale injurie	»	1	»	3	»	»
Gequalificeerd feitelijk geweld, werpen van steenen en schennis van huisregt.	1	»	14	»	»	»
Gequalificeerd feitelijk geweld .	1	»	»	3	»	»
Idem.	2	»	»	1	»	»
Idem.	1	»	8	»	»	f 200,00
Eenvoudig feitelijk geweld. . .	1	»	8	»	»	200,00
Idem.	1	»	4	»	»	100,00
Idem.	1	»	»	»	»	50,00
Idem.	2	»	»	»	»	15,00
Idem op provocatie. . .	2	»	»	»	»	5,00
Schennis van huisregt	1	»	»	»	»	100,00
Verbale injurie	1	»	»	»	»	100,00
Idem.	1	»	»	»	»	5,00
Idem op provocatie . .	»	1	»	»	»	5,00
Overtreding der ordonnantie op de heffing van het regt van zegel	1	»	»	»	»	100,00
Overtreding der wetsbepaling op de inscheping van buskruid .	1	»	»	»	»	133,33
	21	2				
	23					

Commissarissen tot de kleine zaken.

Het aantal behandelde zaken bedroeg 7. In deze zaken zijn de volgende vonnissen gewezen: condemnatoire vonnissen bij verstek 3, condemnatoir en contradictoir proces met van waarde-verklaring van een arrest op persoon 1, condemnatoir en contradictoir proces met van waarde-verklaring van een interdict 1, absolutoir 1, waarbij een interdict en een arrest nietig zijn verklaard wegens niet tijdig beklagen van dezelve 1.

In twee zaken hebben getuigen-verhooren voor commissarissen plaats gehad. Eene zaak is bij commissarissen bij minnelijke schikking afgemaakt. Veertien ter rolle gebragte zaken zijn vóór den dienenden regtsdag geroijeerd.

In 11 gevallen werd aan het bestuur gediend van consideratien en advies, te weten: op negen requesten ter erlanging van kwijtschelding, vermindering of cumulatie van straf, door 8 veroordeelden ingediend; op één request ter erlanging van dispensatie der wet, die huwelijken tusschen moeijen en neven verbiedt; op één request ter bekoming van brieven van venia aetatis.

Het aantal beschikkingen op requesten bedroeg:

bij de commissarissen tot de kleine zaken 1 op een request van een onvermogende om pro deo te procederen;

bij de regtbank 13, als: 3 op requesten ter erlanging van magtiging om edictale citatien te laten afgaan; 1 op een request ter erlanging van wettige condemnatie van partijen tot de nakoming van een notarieel contract van provisionele scheiding van tafel, bed, bijwoning en goederen; 1 op een request, waarbij verzocht wordt vernietiging van een vonnis, door commissarissen tot de kleine zaken gegeven; 1 op een request ter erlanging van naamsverandering in eene acte van den burgerlijken stand; 1 op een request van een vreemdeling ter erlanging van admissie, om als eischer pro deo te mogen procederen; 2 op verzoeken ter erlanging van verlof om in civile regtszaken zonder bijstand van een procurenr in regten te mogen verschijnen; 1 op een request om getuigen voor de regtbank op vraag-artikelen te doen hooren; 1 op een request om relief; 1 op een adres van den deurwaarder en geregtsbode betrekkelijk diens ambtsverrigtingen; 1 op een request om als procureur voor de regtbank te mogen postuleren.

Het getal beschikkingen in civile zaken ex officio heeft beloopen 3, als: 1 ter erlanging van de consideratien en het advies van het openbaar ministerie op een gedaan verzoek tot verandering van naam in eene acte van den burgerlijken stand; 1 waarbij een deskundige wordt benoemd om de regtbank in een aanhangig regtsgeding voor te lichten; 1 waarbij een procureur wordt gequalificeerd om voor een onvermogend gedaagde een request op te maken en in te dienen, ter erlanging van admissie om pro deo te mogen procederen.

Het getal beschikkingen op requisitoiren van het openbaar ministerie in strafzaken heeft beloopen 21, als: 1 magtiging om precedente informatien in te winnen tegen twee personen; 1 magtiging tot personele daging; 1 decreet van apprehensie, met magtiging om tegen de geapprehendeerde criminaliter te ageren; 9 goedkeuringen van gedane apprehensien van twaalf personen, met magtiging om tegen de gevangenen criminaliter te ageren; 6 magtigingen om regt te mogen vragen en te dienen van criminelen eisch en conclusie tegen negen beschuldigden; 2 tot ontslag onder handtasting; 1 tot ontslag zonder eenige bepaling.

Het getal beschikkingen tot afwijzing van requisitoiren van het openbaar ministerie bedroeg 5, als: 2 waarbij 5 beklaagden onder handtasting zijn ontslagen; 1 waarbij een beklaagde ter zake van diefstal en van lediggang en zwerverij onder handtasting wordt ontslagen, met magtiging aan het openbaar ministerie om hem ter zake van gequalificeerde feitelijke gewelddadigheid geregtelijk te doen hooren; 1 waarbij gedifficulteerd wordt in een requisitoir ter erlanging van magtiging tot dagvaarding in persoon, met uitnoodiging tot het inwinnen van nadere geregtelijke informatien; 1 waarbij gedifficulteerd wordt in een requisitoir ter erlanging van een decreet van apprehensie, doch magtiging verleend wordt om precedente informatien in te winnen.

Beschikkingen in strafzaken ex officio 8, als: 3 waarbij benoemd zijn verdedigers ten behoeve van beklaagden; 4 waarbij bepaald wordt de tijd van het indienen der verdedigingen van beklaagden, en 1 waarbij alvorens op een requisitoir van het openbaar ministerie regt worde gedaan, de ambtenaar van hetzelve uitgenoodigd wordt, om een overgelegd processtuk in de volgens de wet vereischte orde te doen brengen, en het alsdan in te dienen.

Het aantal civile zaken bij de districts-commissarissen in 1865 aangebragt beliep 52, waarvan 46 in het stadsdistrict. De onderwerpen dier zaken waren in den regel kleine schuldvorderingen. Het aantal der door hen behandelde strafzaken bedroeg 28, waarvan 12 in het stadsdistrict, hebbende meestal kleine politie-overtredingen ten onderwerp.

Op Bonaire had slechts eene strafvervolging plaats wegens veedieverij. Overigens kwamen eenige kleine politie-overtredingen voor, die met eene ernstige vermaning werden afgemaakt.

Op Aruba werd in 1865 door het vredegeregt in 5 correctionele zaken vonnis gewezen, allen houdende veroordeeling tot gevangenisstraf en 2 vonnissen in politie-overtredingen, waarvan één tot geldboete en een tot vrijspraak.

Door den gezaghebber in functie van districts-commissaris, werd in eene burgerlijke zaak beslist.

Door de regtbank op St. Eustatius werden in 1865 in 4 civile zaken besluiten genomen, als: 1 tot te-niet-doening eener acte van wraking, 1 op een request om relief, 1 op eene voordragt van het openbaar ministerie wegens taxatie van kosten in eene strafzaak, 1 ter zake van schuldvordering.

Door gemeld collegie werden 7 strafzaken behandeld, als: 2 in appel van Saba, (één wegens gepleegd feitelijk geweld en één wegens niet-nakoming eener last tot het in orde brengen der straten), 4 ter zake van diefstal en 1 ter zake van poging tot vergiftiging. In vijf dezer zaken werden veroordeelende vonnissen gewezen, terwijl in de 2 andere de beklaagden onder handtasting werden ontslagen.

Door commissarissen tot de kleine zaken werden geene civile zaken behandeld; alleen drie strafzaken alle wegens gepleegd feitelijk geweld; in deze drie zaken werd een veroordeelend vonnis gewezen.

Door den districts-commissaris werden onderscheidene kleine zaken behandeld wegens schuldvordering en het niet voldoen aan overeenkomsten.

Voor de gedelegeerde regtbank op Saba werden 4 strafzaken aangebragt, als: 1 wegens feitelijk geweld, 2 wegens niet nakomen van door het gezag gegeven bevelen en 1 wegens overtreding der quarantaine bepalingen. In alle deze zaken werden veroordeelende vonnissen gewezen; van 2 dier vonnissen werd geappelleerd op de regtbank te St. Eustatius. Door den gezaghebber werden als districts-commissaris 24 zaken behandeld, alle wegens policie-overtredingen.

Bij de regtbank op St. Martin werden in 1865 drie burgerlijke zaken behandeld waarvan een nog aanhangig is. Eene dezer zaken was ter vereffening van een boedel; een wegens eene schuldvordering en een wegens indaging van afwezigen, waarin nog geen eindvonnis is gewezen.

Het getal strafzaken bedroeg drie, ter zake van diefstal, en waarbij 3 beschuldigden tot dwangarbeid werden veroordeeld.

Een bevel tot inhechtenisneming werd uitgevaardigd tegen drie personen beschuldigd van het plegen van moord.

Drie civile requesten zijn behandeld, als: een omtrent de vereffening van een boedel, een ter bekoming van verlof tot indaging van afwezigen en een ter erlanging van venia agendi.

Vier malen heeft de regtbank het bestuur gediend van consideratien en advies op verzoekschriften.

Bij commissarissen tot de kleine zaken werd in het burgerlijke ééne zaak bij beschikking afgemaakt.

In twintig strafzaken, waarvan 13 wegens feitelijk geweld en 7 wegens verbale injurie, werden 29 personen veroordeeld, 1 van de instantie geabsolveerd en 2 vrijgeproken.

Behalve 4 der veroordeelden die tot boeten of gevangenzetting verwezen waren, behelsden al de vonnissen veroordeelingen tot gevangenisstraf.

Eenmaal hebben commissarissen het bestuur gediend van consideratien en advies op een verzoek om gratie.

IV. Politie.

Bij notificatie van den 17den Februarij 1865 (*Publicatieblad* n°. 5), werd de bestaande verordening, nopens de regeling der dienst van de sjouwerlieden en van de veer- en vrachtponten geamplieerd.

Bij de publicatie van 17 Maart 1865 (*Publicatieblad* n°. 7), werden bepalingen vastgesteld nopens den opslag van petroleum of kerosine in vaten.

Bij de publicatie van 13 Mei 1865 (*Publicatieblad* n°. 9), werd de publicatie van 16/17 Junij 1817, betrekkelijk het aanbrengen van behoeftige vreemdelingen, op de onderhoorige eilanden van toepassing gemaakt.

Bij de notificatie van 31 Mei 1865 (*Publicatieblad* n°. 12), werden strafbepalingen vastgesteld tegen het niet nakomen van verpligtingen bij huur van dienst, welke notificatie bij eene latere van den 31sten Julij 1865 (*Publicatieblad* n°. 15), ook voor de onderhoorigheden van toepassing werd verklaard.

Bij de notificatie van 12 Augustus 1865, n°. 16, werden bepalingen vastgesteld op het doen springen van steenen door ontploffing.

§ 1. *Maréchaussées.*

De brigaden maréchaussées waren op ultimo December 1865 over de verschillende eilanden verdeeld, als in de onderstaande tabel is aangewezen.

EILANDEN.		Wachtmeesters.	Brigadiers.	Maréchaussées.
Curaçao	1ste of stadsdistrict. .	(1) 2	2	26
	2de district	»	1	8
	3de id.	»	1	4
	4de id.	»	1	6
	5de id.	»	1	8
Bonaire		»	1	3
Aruba.		»	1	5
Saba		»	1	2
St. Eustatius		1	1	11
St. Martin (Ned. ged.)		1	1	11
	Totaal . .	4	11	84

Bovendien bevonden zich nog op ieder der eilanden St. Eustatius en St. Martin (Ned. ged.) 2 onder-agenten van politie.

§ 2. *Regt van verblijf.*

Dit regt werd in 1865 op Curaçao aan 3 personen verleend, waarvan 2 geboren in Venezuela en 1 in Engeland.

(1) Waarvan een titulair.

§ 3. *Zeebrieven en zeepassen.*

In 1865 werden op Curaçao aan Nederlandsche kustvaarders afgegeven 45 passen, en 89 permitten uitgereikt aan onderscheidene vaartuigen tot het aandoen of bevaren der buitenbaaijen langs de kust van het eiland.

Aan 5 nieuwe vaartuigen, waarvan 3 op Curaçao en 2 op Bonaire gebouwd zijn, werden zeebrieven verleend, terwijl 13 zeebrieven werden afgegeven aan vaartuigen die op Curaçao van vlag veranderden; 67 zeebrieven werden vernieuwd waarvan 22 wegens het verstrijken van den tijd waarvoor zij verleend waren, 36 wegens verandering van vaartuig en 9 wegens verandering van eigenaar.

V. Middelen van beheer met het regtswezen in verband.

§ 1. *Wees-, onbeheerde en desolate boedelkamer.*

Het garantie-kapitaal dezer instelling op Curaçao bedroeg op ultimo December 1864	f 156 324,27^5
De winst in 1865 bedroeg.	5 655,83
Zoodat het garantie-kapitaal op ultimo December 1865 bedroeg . .	f 161 980,10^5
De kapitalen aan particulieren behoorende bedroegen	f 805 118,64^5
In 1865 werden ter administratie der kamer gebragt	123 061,19
Interesten op kapitaal gebragt	3 567,44
	f 931 747,27^5
In 1865 afbetaalde kapitalen	7 882,38^5
Zoodat het kapitaal aan particulieren behoorende, op ultimo December 1865 groot was	f 923 864,89
Verschuldigde interesten aan particulieren	f 13 245,74^5

Het geheele kapitaal der instelling bedroeg op ultimo December 1865:

Garantie-kapitaal	f 161 980,10^5
Kapitaal behoorende aan particulieren	923 864 89
Verschuldigde interesten aan particulieren	13 245,74^5
Te zamen . .	f 1 099 090,74

Dit bedrag werd op hetzelfde tijdstip voorgesteld als volgt:

uitgezet op hypotheken ten behoeve van de kamer	f 1 003 320,94
een huis in de Willemstad onder n°. 114	6 191,40
verschuldigde interesten door particulieren aan de kamer.	39 646,05
saldo in de kas der kamer	49 932,35
	f 1 099 090,74

Bij de beschikking van 24 Januarij 1865, opgenomen in het *Publicatieblad* onder n°. 4, werd eene uitbreiding gegeven aan art. 30 der instructie van het bovengenoemde collegie.

Het kapitaal op ultimo December 1865 onder administratie der Israëlitische weeskamer op Curaçao bedroeg f 130 945,42. Hiervan behoorden f 78 443,65 aan particulieren, terwijl de overige f 52 501,77 aan de synagoge toekwam.

Op St. Eustatius zijn in 1865 geen boedels aan de weeskamer vervallen.

Een bedrag van f 8 384,38 onder het beheer der kamer was op interest uitgezet, terwijl eene som van f 1263,95 in de kas aanwezig en een bedrag van 1002,04 in de reservekas gedeponeerd was.

Op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) bevond zich op ultimo December 1865 onder het beheer der weeskamer eene som van f 2852,69 5

In den loop van het jaar 1865 zijn er vier boedels vereffend.

§ 2. *Gevangenissen.*

Op ultimo December 1864 bleven op Curaçao in de gevangenis . . .	24	personen.
In 1865 zijn daarbij gekomen:		
tot gevangenisstraf veroordeelden	35	»
Te zamen	59	personen;
en werden ontslagen	48	»
zoodat op ultimo December 1865 in hechtenis bleven	11	personen.

Nog werden in 1865, 255 personen voor korten tijd daarin opgenomen.

E. Eeredienst.

I. PROTESTANTSCHE.

In hoofdstuk A is reeds eene opgave gedaan van het aantal belijders der verschillende gezindheden.

De predikant S. van Dissel werd in 1865 overgeplaatst naar Suriname en vervangen door den heer G. J. Simons.

Het kapitaal der Protestantsche Kerk op Curaçao bedroeg op ultimo December 1865 f 55 316,57.

Dat van het weezenfonds dier gemeente f 7612,45 5.

De uitgaven van dat fonds hebben in 1865 bedragen f 1756,75, als:

voor maandelijkschen onderstand aan weezen en kleeding	f 1632,75
» extra liefdegiften	40,00
» geneeskundige behandeling.	60,00
» onderstand aan de weezen op Aruba	24,00
Te zamen	f 1756,75

Van het Gouvernement genoot dit fonds ook in 1865 een subsidie van f 1500.

Aan de armen dezer gemeente werd in 1865 uitgedeeld eene som van f 1664, waartoe uit de algemeene armengelden werd bijgedragen eene som van f 654,52.

In 1865 werden bij de gemeente op Curaçao gedoopt 35 kinderen, waarvan 17 jongens en 18 meisjes, benevens nog 3 volwassenen.

Er werden 5 huwelijken kerkelijk ingezegend.

Het aantal catechisanten bedroeg 98.

Er werden 39 personen tot lidmaten aangenomen; daaronder waren 23 militairen van de land- en zeemagt.

Er werden 9 kerkelijke attestatien ingediend en 44 afgegeven, meest allen aan gewezen militairen en aan schepelingen

Op Bonaire werden 8 kinderen gedoopt, 1 huwelijk kerkelijk ingezegend, aan 20 kinderen godsdienstig onderwijs gegeven en 6 vrouwen als lidmaten aangenomen.

II. ROOMSCH-KATHOLIJKE.

Op ultimo December 1865 bevonden zich op Curaçao en onderhoorigheden één geestelijke van den 1sten rang en 13 geestelijken van den 2den rang.

De heer J. F. A. KISTENMAKER apostolisch vicaris en bisschop van Uranopolis i. p. i. bevond zich ook in 1865 nog wegens ziekte met verlof in Nederland.

De standplaatsen der geestelijken van den 2den rang waren als volgt:

op Curaçao	6,	waarvan 1 in Nederland.
» Bonaire	2	» 1 met verlof.
» Aruba	2	
» St. Eustatius	1	
» Saba.	1	
» St. Martin	1	
Totaal	13	

Het onbezoldigd personeel bestond nog uit 7 geestelijken, waarvan één afwezig in Nederland.

Het aantal geestelijke zusters van liefdadigheid bedroeg 75, waarvan er zich bevonden:

op 6 diverse scholen	48
in het gasthuis en in het krankzinnigengesticht . . .	20
op Bonaire	3
» Aruba.	4
Te zamen. . . .	75

Het kapitaal behoorende aan de Roomsch-katholijke gemeente op Curaçao bedroeg in 1865 f 12 150,84 en dat van de maatschappij van weldadigheid dier gemeente f 1579,49[5].

Aan de armen werd in 1865 uitgedeeld f 1418 waartoe door het Gouvernement uit de algemeene armengelden werd bijgedragen voor eene som van f 654,52.

Ook werd, even als in vroegere jaren, door het Gouvernement eene som van f 1 500 ten behoeve der Roomsch-Katholijke weezen verstrekt.

Op Bonaire werden bij deze gemeente in 1865, 170 kinderen gedoopt en 30 huwelijken kerkelijk ingezegend, 609 kinderen ontvingen godsdienstig onderwijs en 150 personen werden tot lidmaten aangenomen.

III. ISRAELITISCHE GEMEENTEN.

A. *Nederlandsche Portugeesch-Israelitische gemeente.*

Behalve het in 1865 aan de Nederlandsche Portugeesh-Israelitische gemeente verstrekte bedrag van f 327,26 voor aandeel in de algemeene armengelden, werd door het Gouvernement nog eene som van f 500 verstrekt tot onderstand van Israelitische weezen.

Het kapitaal aan die gemeente behoorende bedroeg op ultimo December 1865 f 59 854,23.

B. *Nederlandsche Hervormde Israelitische gemeente.*

» In het jaar 1865", zegt de Gouverneur, » had er eene scheuring plaats in de tot hiertoe bestaan hebbende Nederlandsche Portugeesch-Israëlitische gemeente op dit eiland.

» Een aantal leden der Nederlandsche Portugeesch-Israëlitische gemeente scheidden zich af en stichtten onder den naam van Nederlandsche Hervormde Israëlitische gemeente eene nieuwe vereeniging, die bij beschikking van den 12den Mei 1865, n°. 265, als regtspersoon werd erkend, met bepaling dat zij door die afscheuring van de Nederlandshe Portugeesch-Israëlitishe gemeente ophouden aanspraak te hebben op de bezittingen dier gemeente en op het genot harer instellingen.

» In de maand December van dat jaar werd door de nieuw gestichte gemeente de eerste steen gelegd van een eigen tempel, waartoe van gouvernementswege een stuk gronds, gelegen op het zoogenaamde plein van Pietermaai, kosteloos aan haar werd afgestaan.

» De benoodigde gelden tot den bouw van den tempel, geraamd op pl. m. f 40 000, worden gevonden uit vrijwillige giften van de gemeenteleden en andere personen, terwijl in het ontbrekende zal worden voorzien door middel van eene leening onder de ledematen der gemeente. De vrijwillige giften tot voormeld einde ingezameld bedroegen op ultimo December ll. f 22 024,73.

» In afwachting der voltooijing van den nieuwen tempel, werden de godsdienstoefeningen in een daartoe ingerigt particulier gebouw gehouden.

» Deze gemeente heeft ook eene eigene begraafplaats aangelegd.

» Bij de afscheiding bestond deze gemeente uit 86 personen; sedert dien tijd is dat getal toegenomen tot 195, als:

mannen	57
vrouwen	53
jongens	48
meisjes	37
	195

» Een der leden vervult de dienst van voorlezer tot dat het gelukken zal om een leeraar te verkrijgen "

F. Instellingen van liefdadigheid.

I. HET LAZARUS- EN KRANKZINNIGENGESTICHT OP CURAÇAO.

De uitgaven voor dat gesticht bedroegen in 1865 f 3608,22⁵.
Op ultimo December 1865 werden daarin verpleegd:

leprozen	9
krankzinnigen	14
Te zamen	23

De verpleging en de dienst aldaar was ook in 1865 toevertrouwd aan 3 geestelijke zusters, 1 bediende en 1 pontvoerder.

II. HET GASTHUIS OF HOSPITAAL VOOR DE ARMEN.

Op ultimo December 1864 waren in het gesticht aaanwezig		42 personen.
In 1865 werden daarin opgenomen		124 »
Te zamen		166 personen.
Van dezen zijn hersteld	85	
en overleden	45	
		130 »
Zoodat op ultimo December 1865 aanwezig bleven		36 personen.

Op ultimo December 1864 was *niets* in kas gebleven.

De ontvangsten in 1865 bedroegen	f	5454,89 5
en de uitgaven		5669,81
Zoodat er op ultimo December 1865 een *nadeelig saldo* was van	f	214,91 5

Aan dit gesticht werd ook in 1865 van gouvernementswege eene toelage verleend van f 1000.

III. SPAARBANK EN BANK VAN LEENING.

Ook in 1865 werd aan het bestuur geen verslag wegens de werking en den toestand dezer instelling ingezonden, zoodat geene bijzonderheden dienaangaande kunnen worden medegedeeld.

Het totaal bedrag der stortingen bij de spaarbank op Bonaire bedroeg in 1865 f 1360,33.

In den loop van dat jaar werd door die instelling op panden beleend een bedrag van f 506,24, terwijl op obligatien werd uitgezet f 650.

Het fonds der instelling bedroeg op 1 Januarij 1865	f	667,54 5
en is in 1865 vooruitgegaan tot een bedrag van		90,09 5
waarbij nog de inleg van een nieuw lid		17,00
Zoodat het kapitaal der instelling op 1 Januarij 1866 bedroeg	f	774,64

IV. ANDERE INSTELLINGEN VAN LIEFDADIGHEID.

De Protestantsche Maatschappij van Weldadigheid, de Israëlitische Maatschappij tot Hulpbetoon aan vlijtige armoede en verschillende begrafenissocieteiten op Curaçao zijn alle private instellingen en ondergingen in 1865 geene verandering.

De stand der algemeene armenkassen was:

Op Bonaire:

Saldo in kas op ultimo December 1864	f	211,71 5
Inkomsten in 1865		317,25
	f	528,96 5
Uitgaven in 1865		268,90
Zoodat op ultimo December 1865 in kas bleef	f	260,06 5

Op Aruba:

Op ultimo December 1864 in kas	f	1094,38
Inkomsten in 1865		481,06 5
	f	1575,44 5
Uitgaven in 1865		452,77 5
Zoodat op ultimo December 1865 in kas bleef	f	1122,67

Op St. Eustatius;

Op 1 Januarij 1865 in kas	f	520,29
Ontvangsten in 1865		656,33
	f	1176,62
Uitgaven in 1865		562,785
Saldo op ultimo December 1865	f	613,835
In de reservekas gedeponeerd		2511,00
Op rente uitgezet		1100,00
(1) Totaal	f	4224,835

Op St. Martin (Nederlandsch gedeelte):

Op 1 Januarij 1865 in kas	f	260,91
Inkomsten in dat jaar		676,78
	f	937,69
Uitgaven in 1865		799,78
Zoodat op ultimo December 1865 in kas bleef	f	137,91

G. Burgerlijke geneeskundige dienst.

De gezondheidstoestand was gedurende 1865, zoowel op Curaçao als op de onderhoorigheden, vrij voldoende.

Op Curaçao onderging het getal praktiserende geneesheeren in dat jaar geene verandering.

Op ieder der onderhoorige eilanden bleef van gouvernementswege een geneeskundige gevestigd.

Even als vroeger werd ook in 1865 herhaaldelijk uit Nederland koepokstof naar Curaçao gezonden.

»Niettegenstaande de aanwending dier stof met de meeste zorg geschiedde" zegt de Gouverneur »leverde dezelve ook nu weder geene gunstige uitkomsten op."

Het aantal apotheken op Curaçao bleef 3.

H. Onderwijs.

Het jaarlijksch verslag wegens den stand van het onderwijs op Curaçao door de schoolcommissie ingediend luidt allezins gunstig.

De scholen werden druk bezocht en de onderwijzers beantwoordden ten volle aan de hun opgedragen taak.

In 1865 werd op Curaçao onderwijs gegeven aan 1350 kinderen, waarvan 638 jongens en 712 meisjes.

---

(1) Deze cijfers sluiten niet met de opgaven van het vorige jaar. Deswege worden inlichtingen gevraagd aan het koloniaal bestuur, welke te zijner tijd zullen worden medegedeeld.

Van dezen bezochten 300 jongens en 89 meisjes de landsscholen en 120 jongens, benevens 550 meisjes de scholen der zusters van liefdadigheid; bovendien werden de Roomsch-katholijke bewaarscholen nog bezocht door 175 jongens en 422 meisjes.

Een der landsschoolonderwijzers vertrok wegens ziekte met verlof naar Nederland. In de waarneming zijner school werd op doelmatige wijze voorzien.

Het aantal private scholen onderging geene verandering.

Op Bonaire werd aan 55 kinderen op de landsschool onderwijs gegeven; van dezen behoorden 40 tot de onvermogende klasse.

De scholen der zusters van liefdadigheid aldaar werden bezocht door 150 kinderen, allen van de onvermogende klasse.

Op Aruba bedroeg het getal leerlingen op de landsschool 60, waarvan 40 van de behoeftige klasse gratis onderrigt ontvingen. Bovendien waren er nog twee scholen onder de leiding van de zusters van liefdadigheid, waarop aan 168 kinderen gratis onderwijs werd gegeven.

De landschool op St. Eustatius werd door meer dan 100 kinderen bezocht, waarvan het meerendeel uit de onvermogende klasse.

Op Saba werd eene toelage van f 400 's jaars voorloopig beschikbaar gesteld voor een zich op dat eiland bevindenden onderwijzer, die aan de kinderen van onvermogende ouders onderwijs gaf.

Op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) bedroeg het getal leerlingen op de school van den onderwijzer Hoekstra 40, waarvan 21 gratis onderrigt ontvingen.

De scholen in de districten werden bezocht door 90 kinderen, als:

in Cul de Sac.	34
» Prinsenkwartier	31
» Simonsbaai.	25
Te zamen . . .	90

De Zondagsscholen der Methodisten zendelingen op de eilanden St. Eustatius en St. Martin (Nederlandsch gedeelte) werden voortdurend veel bezocht.

I. Landsgebouwen en openbare werken.

De voornaamste werken die gedurende 1865 door het genie-departement op Curaçao werden uitgevoerd, zijn de volgende:

het herstellen en verbeteren van twee officierswoningen;

het herstellen van de woningen op de plantages Zoutvat en Doctorstuin met Pannekoek;

het herstellen van de kustbatterij;

het bouwen van een kruidmagazijn;

het verbeteren van het arsenaal in het Waterfort;

het voltooijen van de kazerne in het fort Beckenburg;

het bouwen van een steenen wachthuis voor de politie op den kleinen berg;

het herstellen van den vuurtoren op klein-Curaçao; enz.

Overigens werden de wegen zooveel mogelijk onderhouden en verbeterd.

Op Bonaire werden de gebouwen zooveel noodig hersteld en onderhouden. Ook aan den vuurtoren werden eenige herstellingen gedaan.

Op Aruba werden de landsgebouwen en de publieke wegen in behoorlijken staat onderhouden.

Op St. Eustatius werden de landskantoren geverwd en de overige gebouwen zoo veel mogelijk in orde gehouden.

Op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) werden de leprozengestichten voltooid en de brug over de zoetwaterpan vernieuwd.

J. Vervoerwezen.

De maildienst had ook in 1865 met zeilschoeners geregeld plaats.

In het *Curaçaosche Publicatieblad* werd onder n°. 10 opgenomen eene publicatie van den Gouverneur van Suriname van 3 Mei 1865, betreffende het port der brieven en gedrukte stukken die tusschen Suriname en Curaçao via Demerary en St. Thomas door middel van gesloten brievenmalen worden verzonden; en onder n°. 23, eene later daarin gebragte wijziging door genoemden Gouverneur bij zijne publicatie van 7 November 1865.

K. Geldelijk beheer.

§ 1. *Bank.*

Omtrent den staat der Curaçaosche Bank op ultimo December 1865 en omtrent de operatien dier inrigting gedurende dat jaar, worden de volgende bijzonderheden in haar jaarlijksch verslag aangetroffen:

Op ultimo December 1864 was het bedrag der bankbiljetten		f 206 635,00
Verdeeld als volgt:		
5632 stuks à f 5,00	f 28 160,00	
5940 » » 10,00	59 400,00	
2399 » » 25,00	59 975,00	
1182 » » 50,00	59 100,00	
Het kapitaal van de Bank voortspruitende uit de ontvangen disconto's, interesten enz., was op 1 Januarij 1865	f 152 840,65^{5}	
en is ten gevolge van de ontvangen disconto's, interesten enz. gedurende 1865, na aftrek der administratiekosten, vermeerderd met	11 341,48^{5}	
Zoodat het kapitaal der Bank op ultimo December 1865 bedroeg . .		164 182,14
Op 1 Januarij 1865 waren bij de Bank in deposito gebragt voor rekening van anderen	f 394,37^{5}	
In 1865 zijn in deposito ontvangen voor opbrengst van verkocht geschut vee	45,17^{5}	
	f 439,55	
waarvan in 1865 werd uitgekeerd	101,97^{5}	
Zoodat op ultimo December 1865 voor rekening van anderen was gedeponeerd		337,57^{5}
Het fonds der Bank bedroeg dus op ultimo December 1865		f 371 154,71^{5}
Hiervan was uitstaande:		
a. op gedisconteerde wisselbrieven, naar reden eener rente van 5 per cent 's jaars	f 233 200,00	
b. op gedeponeerde gouden en zilveren specien tegen een disconto van 1 per cent 's jaars	21 400,00	
c. op gedeponeerde gouvernements-wissels mede tegen een disconto van 1 per cent 's jaars	1 976,60	
terwijl onder den president van de Bank tot het doen van kleine beleeningen berustte eene som van	1 000,00	
Te zamen. . . .		257 576,60
Saldo in de reservekas van de Bank op ultimo December 1865 . .		f 113 578,11^{5}

Waarvan:

bankbiljetten	f 72 740,00
specien	40 838,11 5
	f 113 578,11 5

§ 2. *Begrooting* (1).

Onder lit. *A* wordt hierbij gevoegd de raming der ontvangsten en uitgaven over 1865, terwijl onder lit. *B* wordt overgelegd de staat der werkelijke ontvangsten en uitgaven voor het dienstjaar 1864.

L. Personele verordeningen omtrent alle landsdienaren.

Hieromtrent valt niets bijzonders te vermelden.

M. Nijverheid.

I. Landbouw.

Het drooge weder heeft in het jaar 1865 buitengewoon lang aangehouden; en eerst in de maand November viel er eenige regen. Het vooruitzigt op eene goede oogst werd daardoor niet verwezenlijkt.

De maisoogst op Bonaire was voldoende te noemen.

Voorts leverde Bonaire dat jaar nog 324 815 ℔ roodverwhout en 145 780 ℔ watapanapeul.

De oogst op Aruba was zeer voldoende.

De bevolking aldaar legde zich voornamelijk toe op de aanplanting van aloë en op het plukken van watapana. Door het Gouvernement werd in 1865 geen aloë ingezameld.

De uitkomsten der gouvernementscultuur (2) op de eilanden Bonaire en Aruba over het jaar 1865 vindt men te zamen gevat in de bijlage lit. C.

Op St. Eustatius had de landbouw door gebrek aan kapitaal weinig te beduiden. Van de verkregene producten werden uitgevoerd:

233 625 Amsterdamsche ponden yams;
4 128 vaten zoete aardappelen;
227 » grondnoten;
84 balen katoen, en
78 vaten id.

Op St. Martin (Nederlandsch gedeelte) was de opbrengst van suiker, rum en melassen in 1865 niet noemenswaard. Daarentegen is de aanplanting van katoen eene algemeene zaak geworden en belooft goede resultaten.

De opbrengst in dat jaar bestond uit het volgende:

3 000 Amsterdamsche ponden suiker;
200 gallons rhum;
20 323 Amsterdamsche ponden katoen;

te zamen eene waarde vertegenwoordigende van f 13 376,87.

---

(1) Bij het stellen der bemerking op bladz. 3 van het verslag der commissie over het West-Indisch verslag over 1863 (zitting 1865/66, 89, n°. 54), dat er gemis aan kennis zoude bestaan, door dien niet als vroeger uitvoerige begrootingsstaten van elk der West-Indische eilanden bij het verslag zijn overgelegd, schijnt door de commissie van rapporteurs over het hoofd te zijn gezien, dat de gedetailleerde begrootingen der West-Indische kolonien en voor de Kust van Guinea, afzonderlijk aan de Staten-Generaal worden medegedeeld en van openbare bekendheid zijn. Eene herhaling daarvan is overbodig, want uit een statistisch oogpunt komen verkorte financiele mededeelingen, zooals die bij het verslag van 1863 gevoegd, voldoende voor.

(2) Op het door de commissie van rapporteurs op bladz. 4 van haar meergenoemd verslag geopperd denkbeeld, om de gouvernementscultuur-etablissementen op Curaçao, Bonaire en Aruba, op te heffen, wordt de aandacht van den Gouverneur gevestigd.

II. Veeteelt.

De stand van den veestapel op ultimo December 1865 is te zamen gevat in den volgenden staat:

OP	Paarden.	Ezels.	Muilezels.	Runderen.	Schapen.	Geiten.	Varkens.
Curaçao	449	2 903	105	2 674	29 068	21 741	990
Bonaire { van particulieren	27	800	2	18	200	10 260	390
Bonaire { van het Gouvernement	40	800	»	222	163	1 500	»
Aruba	81	762	6	87	9 383	9 194	814
St. Eustatius	68	62	14	162	520	90	152
St. Martin (Nederlandsch gedeelte)	222	9	7	549	888	732	379

Op Bonaire werden in 1865 ten voordeele van het Gouvernement verkocht: 6 paarden, 19 runderen, 152 ezels, 37 schapen en 255 geiten.

Van Aruba werden in dat jaar uitgevoerd 8 paarden, 4 runderen, 35 ezels, 126 schapen, 314 kabrieten en 160 varkens.

III. Uitgifte van gronden.

Op ultimo December 1865 waren uitgegeven:

op Curaçao 22 concessien, metende 53.97.50 bunders;
» Aruba 645 » » 12.25.59.00 »

te zamen 667 concessien, metende 12.79.56.50 bunders.

Behalve de bovenvermelde concessien werden nog op ieder der eilanden Curaçao en Aruba 5 stukken gronds tot het opbouwen van huizen in eigendom afgestaan.

IV. Zoutpannen.

De zoutoogst, zegt de Gouverneur, bedroeg in 1865: » op Bonaire niet meer dan 50 296 vaten; gebrek aan handen was oorzaak dat veel zout, dat zich in de pannen bevond niet kon worden ingezameld en door de invallende regens verloren ging.

» Eene hoeveelheid van 40 400 vaten zout werd verscheept in 48 vaartuigen gezamenlijk metende 4516½ ton.

» De toestand der pannen was vrij goed; zij zijn van pekel voorzien en beloven bij eenigzins gunstige omstandigheden in 1866 een goeden oogst.

» In 1865 zijn de binnen- en buitenkanalen en eenige bakken langs dezelven schoongemaakt."

Op St. Martin (Ned. ged.), is ten gevolge van zware regen weinig vooruitzigt op een oogst in 1866.

Gedurende 1865 is aldaar schier niets aan de werken in het groote zoutmeer gedaan.

V. Scheepsbouw.

In 1865 zijn de volgende schepen gebouwd:

op Curaçao:

de bark *Mirabeau*, metende 9 tonnen;
» schoener *Dos Hermanos* » 16 » en
» boot *Salvador*.

op Bonaire:

de schoener *Esperanza*, metende 19 tonnen;
» bark *Nazarener* » 14 »

VI. Handel en scheepvaart.

Curaçao.

Op Curaçao zijn in 1865 binnengekomen:

Met lading voor directen invoer.	916	vaartuigen	met.	55 878 ton;
» » » doorvoer	59	»	»	15 787 »
binnen 3 etmalen met hunne ladingen vertrokken.	31	»	»	1 734 »
te zamen. .	1006	vaartuigen	met.	73 399 ton.

Dus 19 vaartuigen *minder* doch 6472 tonnen *meer* dan in 1864.

Onder de van Europesche havens aangekomen schepen bevonden er zich 21 van Amsterdam, metende 3522 tonnen.

Voor meerdere bijzonderheden wordt verwezen naar den hierbij gevoegden staat bijlage lit. D, terwijl wat den doorvoer van de voornaamste artikelen betreft, bijzonderheden vermeld zijn in den mede als bijlage lit. E, overgelegden staat.

De handel met Noord-Amerika en Venezuela was vrij levendig.

Bonaire.

Op Bonaire zijn in 1865 aangekomen 393 vaartuigen, metende $9268^1/_2$ ton, waarvan:

245 Nederlandsche, daaronder 31 booten;
123 Venezuelaansche » 63 »
10 Engelsche;
7 Noord-Amerikaansche;
7 Spaansche;
1 Zweedsch.

Er werden aldaar in dat jaar uitgeklaard 405 vaartuigen, metende te zamen 9166 tonnen, als:

264 Nederlandsche, waaronder 40 booten;
117 Venezuelaansche » 58 »
9 Engelsche;
7 Noord-Amerikaansche;
7 Spaansche;
1 Zweedsch.

Het aantal op Bonaire aangekomen vaartuigen in 1865 was 38 en de tonnenmaat 2903 tonnen *minder* dan in het jaar 1864.

Aruba.

Op Aruba werden in 1865 ingeklaard 332 vaartuigen metende te zamen 4659 tonnen als:

99 Nederlandsche,
229 Venezuelaansche,
3 Spaansche en
1 Columbiaansch.

Daarentegen werden uitgeklaard 336 vaartuigen, metende 4562 tonnen, als:

104 Nederlandsche,
228 Venezuelaansche,
3 Spaansche en
1 Columbiaansch.

De artikelen van uitvoer bestonden uit:

45½ ton watapanapeul,
900 vaten zout,
150 pond cochenille,
400 » aloë-hars,
2095 schepels boonen,
774 » maïs,
2891 » pindas,
2500 pond wol,
418 huiden,
950 gezouten visschen,
1300 pond gedroogd vleesch,
13 kisten eijeren,
368 dozijn stroohoeden,
520 kippen,
25 schildpadden en eenig vee.

St. Eustatius.

Op St. Eustatius bleef de handel onbeduidend en bepaalde zich hoofdzakelijk tot winkelnering. De hoeveelheid der uitgevoerde producten is reeds onder de afdeeling »Landbouw" vermeld.

Dat eiland werd in 1865 bezocht door 362 vaartuigen gezamenlijk metende 6372 tonnen, volgens de vlaggen verdeeld als volgt:

91	Nederlandsche	metende	1730	tonnen.
48	Engelsche	»	1619	»
18	Amerikaansche	»	2293	»
3	Deensche	»	36	»
17	Zweedsche	»	281	»
185	booten	»	413	»
Te zamen 362	vaartuigen	»	6372	»

St. Martin. (Nederlandsch gedeelte).

St. Martin werd in 1865 bezocht door 348 vaartuigen, metende 17 502 tonnen als:

	113	Nederlandsche	metende 2081	tonnen.
	149	Engelsche	» 8829	»
	13	Fransche	» 558	»
	11	Amerikaansche	» 1795	»
	53	Zweedsche	» 3356	»
	8	Spaansche	» 647	»
	1	Bremer	» 236	»
Te zamen	348	vaartuigen	» 17 502	»

Bovendien werd dat eiland nog bezocht door 280 open booten.

De in- en doorvoer heeft voornamelijk bestaan in Amerikaansche provisien, manufacturen en katoen.

Eene hoeveelheid van 42 475 Amsterdamsche ponden katoen werd uitgevoerd.

VII. ANDERE TAKKEN VAN NIJVERHEID.

Hieromtrent valt niets bijzonders te vermelden.

VIII. POSTWEZEN.

De onderstaande tabel toont eenige bijzonderheden aan betrekkelijk het brievenvervoer:

ONTVANGEN.

VAN	Per mail.		Per gewone scheepsgelegenheid.		Totaal brieven.	Totaal couranten.
	Brieven.	Couranten.	Brieven.	Couranten.		
Nederland	3 736	3683	75	27	3 811	3710
Suriname.	191	482	43	38	234	520
St. Thomas en andere vreemde plaatsen	6 344	»	6430	»	12 774	»
Totaal.	10 271	4165	6548	65	16 819	4230

VERZONDEN.

NAAR	Per mail.		Per gewone scheepsgelegenheid.		Totaal brieven.	Totaal couranten.
	Brieven.	Couranten.	Brieven.	Couranten.		
Nederland.	3661	54	186	9	3847	63
Suriname.	218	125	19	54	237	179
St. Thomas en andere vreemde plaatsen	4977	279	»	»	4977	279
Totaal.	8856	458	205	63	9061	521

s Gravenhage, den 28sten November 1866.

De Minister van Kolonien,

TRAKRANEN.

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

BIJLAGE A VAN HET VERSLAG.
(Curaçao en onderhoorigheden.)

N°. 10.

RAMING

DER

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VOOR

CURAÇAO EN ONDERHOORIGHEDEN,

OVER HET DIENSTJAAR 1865.

BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.		GERAAMD BEDRAG.
Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard	f	218 891,52
Verkoop van producten, enz.		74 390,00
	f	293 281,52
Hierbij het bedrag, waarop het subsidie uit 's Rijks schatkist werd geraamd, bij de wet van 12 Januarij 1865 (*Staatsblad* n°. 15)		549 500,00
	f	842 781,52

Hoofdstuk	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF.	GERAAMD BEDRAG.
I.	Gewestelijk bestuur	f 109 353,15
II.	Justitie en politie	121 176,575
III.	Geldelijk beheer	45 630,20
IV.	Eeredienst en onderwijs	62 385,01
V.	Plaatselijke en huishoudelijke kosten	82 887,70
VI.	Landsgebouwen en eigendommen	29 770,00
VII.	Wees-, onbeheerde en desolate boedelkamer en weezen	4 674,95
VIII.	Militaire dienst	214 311,84
IX.	Geneeskundige dienst	47 019,375
X.	Genie, materieel der artillerie en fortificatien	60 638,39
XI.	Cultures, veeteelt en zoutaanwinning	46 934,33
XII.	Buitengewone en onvoorziene uitgaven	18 000,00
		f 842 781,52

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1864.

BIJLAGE **B** VAN HET VERSLAG.
(Curaçao en onderhoorigheden.)

N°. 11.

STAAT

DER

WERKELIJKE ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VOOR

CURAÇAO EN ONDERHOORIGHEDEN,

over het dienstjaar 1864.

BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.		Werkelijke ontvangsten.
Belastingen en inkomsten van onderscheiden aard	f	234 349,39
Verkoop van producten, enz.		82 815,93
	f	317 165,33

Ho
stuk
V

Hoofd-stukken.	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF.	Werkelijke uitgaven.
I.	Gewestelijk bestuur	f 99 509,97
II.	Justitie en politie	110 509,14
III.	Geldelijk beheer	43 097,98^{5}
IV.	Eeredienst en onderwijs	58 556,06
V.	Plaatselijke en huishoudelijke kosten	61 685,03^{5}
VI.	Landsgebouwen en eigendommen	34 900,58
VII.	Wees-, onbeheerde en desolate boedelkamer en weezen	4 233,28
VIII.	Militaire dienst	202 683,64^{5}
IX.	Geneeskundige dienst	29 895,01^{5}
X.	Genie, materieel der artillerie en fortificatien	44 418,00
XI.	Cultures, veeteelt en zoutwinning	37 324,03^{5}
XII.	Buitengewone en onvoorziene uitgaven	11 023,12^{5}
		f 737 835,87

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

BIJLAGE C VAN HET VERSLAG.
(Curaçao en onderhoorigheden.)

N°. 12.

STAAT

VAN

UITGAVEN EN OPBRENGSTEN

VAN

COCHENILLE EN ALOË

der onderscheidene etablissementen van cultuur op de eilanden

BONAIRE EN ARUBA,

over het dienstjaar 1865.

UITGAVEN.

EILANDEN.	ETABLISSEMENTEN.	Tractementen der opzigters	Arbeidsloon en verdere uitgaven.	Totaal van elk eiland.
Bonaire.	Guatimala. Mexico. Amboina.	f 1000,00	f 5903,47^{5}	f 6903,47^{5}
Aruba.	Socotora.	»	47,90	47,94
	Totaal bedrag der uitgaven			f 6951,37^{5}

PRO MEMORIE.

Behalve de op dezen staat vermelde opbrengsten, zijn er nog in 1865 verkregen:

Te Curaçao:

350 ponden aloë	f 180,25	
af de onkosten	18,80	
		f 161,45

Te Bonaire:

90½ schepels maïs ad f 2	f 181,00	
74 pinten kokosolie » » 0.70	51,80	
		232,80
		f 394,25

OPBRENGSTEN.

EILANDEN.	ETABLISSEMENTEN.	Hoeveelheid ponden.	Geldswaardig bedrag.	Totaal van elk eiland.
Bonaire.	Guatimala. Mexico.	153 ponden cochenille.	f 229,50	
	Amboina.	5821 » aloë.	3042,28^{5}	f 3271,78^{5}
Aruba.	Socotora.	»	»	»

Gezamenlijk bedrag der opbrengsten:

voor 153 ponden cochenille	f 229,50	
» 5821 » aloë	3042,28^{5}	
		f 3271,78^{5}

RECAPITULATIE.

EILANDEN.	Uitgaven.	Opbrengsten.	MEERDERE Uitgaven.	MEERDERE Opbrengsten.
Bonaire	f 6903,47^{5}	f 3271,78^{5}	f 3631,69	»
Aruba.	47,90	»	47,90	»
	f 6951,37^{5}	f 3271,78^{5}	f 3679,59	»

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

BIJLAGE D VAN HET VERSLAG.
(Curaçao en onderhoorigheden.)

N°. 13.

STAAT aantoonende het getal vaartuigen en derzelver tonnemaat, welke gedurende het jaar 1865 in de haven van Curaçao zijn binnengevallen.

Opgemaakt naar de staten van In- en Doorvoer.

UIT EUROPESCHE HAVENS.

ONDER WELKE VLAG.	Amsterdam.		Rotterdam.		Liverpool.		Hull.		Portland.		Marseille.		Hamburg.		Cardiff.	
Nederlandsche	20	3338	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	163	»	»
Engelsche	»	»	»	»	12	8705	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Fransche	»	»	»	»	1	276	»	»	»	»	2	552	»	»	»	»
Pruissische	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	122	»	»
Hamburger	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	224	1	217
Spaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Deensche	1	134	1	208	2	238	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Amerikaansche	»	»	»	»	1	237	»	»	1	299	»	»	»	»	»	»
Venuzuelaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Sleeswijk-Holsteinsche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	192	»	»
Dominikaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Hannoveraansche	»	»	»	»	1	118	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Oostenrijksche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	101	»	»
Noorweegsche	»	»	»	»	»	»	1	220	»	»	»	»	»	»	»	»
Zweedsche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	21	3522	1	208	17	9574	1	220	1	299	2	552	6	802	1	217

50 vaartuigen.
15 394 tonnen.

UIT DE NOORD-AMERIKAANSCHE HAVENS.

ONDER WELKE VLAG.	New-York.		Boston.		Banger en New Berne.	
Nederlandsche	9	1688	»	»	»	»
Engelsche	14	2197	1	265	»	»
Fransche	»	»	»	»	»	»
Pruissische	»	»	»	»	»	»
Hamburger	»	»	»	»	»	»
Spaansche	»	»	»	»	»	»
Deensche	»	»	»	»	»	»
Amerikaansche	2	129	»	»	4	877
Venuzuelaansche	»	»	»	»	»	»
Sleeswijk-Holsteinsche	»	»	»	»	»	»
Dominikaansche	»	»	»	»	»	»
Hannoveraansche	»	»	»	»	»	»
Oostenrijksche	»	»	»	»	»	»
Noorweegsche	»	»	»	»	»	»
Zweedsche	»	»	»	»	»	»
	25	4014	1	265	4	877

30 vaartuigen.
5156 tonnen.

UIT DE HAVENS VAN DE ZUID-AMERIKAANSCHE STATEN.

ONDER WELKE VLAG.	VENEZUELAANSCHE. La Guaira Barcelona en anderen.		Porto Cabello.		Coro, Cumarebo en anderen.		Maracaibo en Indische kust.		Vera Cruz.		Nieuw Grenada.		Haïti.	
Nederlandsche	36	1460	40	902	53	1843	87	6084	1	68	32	1691	23	1213
Engelsche	»	»	7	1888	2	116	1	48	»	»	1	58	»	»
Fransche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Pruissische	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Hamburger	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Spaansche	2	151	1	34	2	209	»	»	»	»	»	»	14	800
Deensche	»	»	»	»	»	»	1	126	»	»	1	126	»	»
Amerikaansche	»	»	1	294	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Venuzuelaansche	43	1648	49	1223	69	2051	15	1480	1	144	3	295	1	16
Sleeswijk-Holsteinsche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Dominikaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	80
Hannoveraansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Oostenrijksche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Noorweegsche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Zweedsche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
	81	3259	98	4341	126	4219	104	7738	2	212	37	2170	41	2109

409 vaartuigen.
19 557 tonnen.

489 vaartuigen, 24 048 tonnen.

UIT DE WEST-INDISCHE KOLONIALE HAVENS.

ONDER WELKE VLAG.	NEDERLANDSCHE. Suriname.		St. Eustatius, Saba en St. Martin.		Bonaire.		Aruba.		Engelsche.		Fransche.		Spaansche.		Deensche.		Zweedsche.		Van zee.		Totaal.	
Nederlandsche	4	272	7	259	138	1833	42	679	6	357	2	129	13	791	35	2056	»	»	1	70		
Engelsche	»	«	1	58	»	»	»	»	9	799	»	»	»	»	7	573	1	49	»	»		
Fransche	»	«	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	279	»	»	»	»		
Pruissische	»	«	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
Hamburger	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
Spaansche	»	»	»	»	1	263	»	»	»	»	»	»	14	1253	3	203	»	»	»	»		
Deensche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	126	»	»	»	»		
Amerikaansche	»	»	1	100	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	213		
Venuzuelaansche	»	»	»	»	9	201	45	577	»	»	1	44	»	»	1	30	»	»	2	34		
Sleeswijk-Holsteinsche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
Dominikaansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
Hannoveraansche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	«	»	»	»	»	»	»	»		
Oostenrijksche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
Noorweegsche	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
Zweedsche	»	»	1	32	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»		
	4	272	10	449	148	2297	87	1256	15	1156	3	173	27	2014	48	3267	1	49	4	317	916	55 878

249 vaartuigen.
4274 tonnen.

343 vaartuigen, 10 963 tonnen. | 4 | 317 | 916 | 55 878

Vaartuigen welke voor doorvoer hebben ingeklaard: 59 met 15 787 tonnen.

Vaartuigen binnen de drie etmalen met hunne ladingen vertrokken: 31 met 1734 tonnen.

Totaal in 1864 . . . . . . 938 | 57 242

In 1864 kwamen er 22 vaartuigen *meer* binnen dan in 1865; de tonnenmaat bedroeg in 1864 1364 tonnen *meer*.

Curaçao, den 22sten Maart 1866.

De Gouverneur van Curaçao en onderhoorigheden,
(*get.*) J. D. CROL.
Voor eensluidend afschrift,
De Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Koloniën,
FEITH.

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

BIJLAGE E VAN HET VERSLAG.
(Curaçao en onderhoorigheden).

N°. 14.

STAAT

VAN DEN

DOORVOER TE CURAÇAO

gedurende het jaar 1865.

Ossenhuiden.	67
Pakken van 50 geitenvellen.	4
Vaten en zakken koffij.	576
Zakken cacao.	1924
Ceroenen indigo.	»
Okshoofden, vaten, pakken, kisten enz. tabak.	4810
Okshoofden, vaten, pakken, kistjes suiker.	30
Okshoofden, pijpen, vaten rhum.	8
Tonnen verwhout.	95
Kisten, balen, pakken en vaten stukgoederen.	»
Kisten, balen, pakken, vaten enz. koopmanschappen.	27 342
Vaten, kisten, kistjes, vaatjes, stukken drooge provisien.	213
Idem natte provisien.	126
Okshoofden, vaten, pijpen, kelders, damejanen brandewijnen jenever enz.	»
Okshoofden, pijpen, vaten, kisten wijn enz.	317
Blokken, stukken mahonijhout en ander hard hout.	151
Balen, vaten, pakken enz., inhoud onbekend.	»

Mille voeten timmerhout.	Stuks scheepstimmerhout.	Stuks scheepsrondhout.	Stuks sparren.	Vaten pek, teer, harpuis enz.	Schepels maïs.	Okshoofden, vaten meel in soorten.	Kisten, kistjes, stukken kaas.	Ponden staaf-, band- en bladijzer.	Ponden staaf-, band- en bladkoper.	Pakken hoedenstroo.	Vaatjes buskruid.	Vaten, balen, zakken katoen.	Vaten, balen, zakken wol.	Vaten zout.	Tonnen watapanapeul.	Tonnen ijs.	Kisten en kistjes cigaren.
2	»	»	»	»	22 600	1051	»	34	15	»	508	1929	1550	3285	»	»	»

Tweede zitting 1866 — 1867. — **33.**

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

VERSLAG WEGENS DE KUST VAN GUINEA.

N°. 15.

Gedurende het jaar 1865 heerschten in de Nederlandsche bezittingen ter Kuste van Guinea, over het algemeen rust en orde. Eene kleine rustverstoring te Accra in April van dat jaar voorgevallen, werd terstond bij de aankomst eener geringe militaire magt hersteld.

De gezondheidstoestand onder de Europesche ambtenaren en officieren liet in 1865 veel te wenschen over. De Gouverneur Elias en niet minder dan 7 ambtenaren en officieren, waaronder de beide officieren van gezondheid, werden genoodzaakt in 1865 wegens ziekte naar Nederland te vertrekken en één ambtenaar overleed ter Kuste.

De Gouverneur Elias werd in Julij van dat jaar op zijn verzoek eervol uit 's lands dienst ontslagen met toekenning van pensioen, en in September daarop werd de heer mr. H. J. van Idsinga gezaghebber van St. Martin (Nederlandsch gedeelte) in zijne plaats tot gouverneur benoemd. De heer van Idsinga vertrok in December 1865 naar de kust van Guinea (1).

De militaire bezetting ter kuste bestond in 1865 uit:

1	kapitein-kommandant,	(die in den loop van het jaar met verlof vertrok naar Nederland),
1	2de luitenant,	
6	sergeanten,	allen inlanders.
12	korporaals,	allen inlanders.
2	tamboers,	allen inlanders.
5	hoornblazers,	allen inlanders.
24	tapoeijer- en	allen inlanders.
70	neger-soldaten,	allen inlanders.
Te zamen 121	hoofden.	

Van dezen waren 35 onderofficieren en manschappen op de buitenposten gedetacheerd.

Gedurende het jaar 1865 werden 34 recruten voor het Nederlandsch Indische leger naar Oost-Indie verscheept en op ultimo December van dat jaar bleven er nog 8 neger-soldaten ter Kuste voor dat leger beschikbaar.

De forten en gebouwen verkeerden in vrij voldoenden staat.

In 1865 werden bij de regtbank te Elmina — die door afwezigheid in dat jaar dikwerf onvoltallig was — behandeld 7 zaken, en bleven 6 zaken aanhangig.

Door een lid der regtbank, belast met de regeling der kleine geschillen en op de buitenposten werden nog afgedaan 85 strafzaken en 530 burgerlijke zaken.

De staat onder lit. A hierbij gevoegd, geeft een overzigt van de verschillende gewezen strafvonnissen en van den aard der misdaden, misdrijven en overtredingen.

De politiemagt voldeed zooveel haar gering getal toeliet goed aan hare roeping.

In de verschillende forten werden gedurende 1865 afwisselend 336 tot strafveroor-

(1) Bij anticipatie op het verslag over 1866, zij hier gemeld, dat hij den 19den Januarij 1866 het bestuur overnam van den waarnemenden Gouverneur, den resident Magnin.

deelden en 131 wegens schulden gegijzelden gedetineerd, waaromtrent nadere bijzonderheden worden aangetroffen in de overgelegde bijlage lit. B.

Ook in 1865 werden des Zondags godsdienstige voorlezingen gehouden.

In de kerk te Elmina, welke gedurende de week tot schoollocaal werd gebezigd, kwamen dagelijks gemiddeld 158 kinderen bijeen.

De vorderingen der leerlingen werden door den Gouverneur als zeer voldoende en het onderwijs als zeer doeltreffend aangemerkt.

De handel was in 1865 niet onbelangrijk te noemen.

In dat jaar ankerden op de Nederlandsche reeden ter Kuste 70 schepen, te zamen metende 17 349 tonnen, waarvan:

12	Nederlandsche,	metende	3,507	tonnen,
20	Amerikaansche,	»	6,170	»
22	Engelsche,	»	4,520	»
11	Portugesche,	»	2,154	»
2	Fransche,	»	285	»
2	Braziliaansche,	»	533	»
1	Bremer,	»	180	»
—			———	
Te zamen 70	schepen,	»	17,349	»

Hieronder waren Zr. Ms. stoomschepen *Princes Marie* en het Fransche oorlogsstoomschip *l'Armorique.*

Onder lit. C wordt hierbij overgelegd eene raming van ontvangsten en uitgaven over 1865.

's Gravenhage, den 28sten November 1866.

De Minister van Koloniën,
TRAKRANEN.

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

BIJLAGE A VAN HET VERSLAG.
(Kust van Guinea).

N°. 16.

OVERZIGT DER HANDELINGEN

BETREKKING HEBBENDE TOT VONNISSEN

GEWEZEN TER KUSTE VAN GUINEA,

GEDURENDE 1865.

PLAATS WAAR HET VONNIS GEWEZEN IS.	Behandelde correctionele zaken.				Burgerlijke zaken.		Aantal der gewezen vonnissen.		Totaal der gewezen vonnissen.
	Eenvoudige diefstal.	Beleediging.	Vechterijen.	Misdrijven onder de vorige niet begrepen.	Schuldvorderingen.	Andere niet genoemde zaken.	Van veroordeeling.	Van vrijspraak.	
St. George d'Elmina. . .	12	5	7	11	230	13	222	26	248
Axim	4	1	3	2	53	2	64	1	65
Boutry	4	1	4	3	24	3	35	4	39
Saccondee	2	»	3	7	144	29	179	6	185
Chama	3	1	4	»	27	2	34	3	37
Accra.	2	»	5	6	38	3	45	3	48

Gezien,

De Gouverneur der Nederlandsche bezittingen ter Kuste van Guinea,

(*get.*) VAN IDSINGA.

Bedrag der vonnissen in hooger beroep.		Correctionele zaken.				Burgerlijke zaken. — Getal vonnissen:		Getal burgerlijke zaken, waarvan gedurende de regterlijke behandeling de vervolging door partijen is gestaakt.	AANMERKINGEN.
Bevestigd.	Vernietigd.	Gevangenisstraf van 3 tot 1 jaar.	Idem van 1 tot $1/2$ jaar.	Idem van $1/2$ jaar.	Daar beneden.	toewijzing van den ingestelden eisch.	afwijzing van den ingestelden eisch.		
1	1	1	3	6	24	188	26	30	
„	„	„	„	„	10	54	1	„	
„	„	„	„	„	12	23	4	„	
„	„	„	1	„	11	167	6	„	
„	„	„	„	„	8	26	2	1	
„	„	„	„	„	13	32	3	6	

Opgemaakt te St. George d'Elmina, den 9den April 1866.

De Secretaris ter Kuste van Guinea,

(*get.*) HENDRIK DOYERZ.

Voor eensluidend afschrift,

De Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Kolonien,

FEITH.

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

BIJLAGE **B** VAN HET VERSLAG.
(Kust van Guinea.)

N°. 17.

STAAT

DER

GEVANGENISSEN

TER

KUSTE VAN GUINEA,

over 1865.

GEVANGENIS TE	Aantal gevangenen per jaar.	Aantal gevangenen			Preventieve gevangenen.	Gegijzelden om schulden.	Bedrag der schuld.		Gevangenen wegens			Aantal ontslagenen wegens		
		Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.			Hoogste.	Laagste.	Misdaden.	Misdrijven.	Politie overtredingen.	Geëindigde straftijd.	Bekomen verminde-ring van straf.	Overlijden.
St. George d'Elmina	154	147	7	»	10	65	f 1109,00	f 2,50	5	35	88	12	3	1
Axim.	45	40	5	»	19	26	675,00	10,16	»	17	2	11	6	»
Boutry	14	14	»	»	12	2	1077,50	8,75	4	3	5	11	»	»
Saccondee	36	22	10	2	»	24	705,30	5,00	»	4	8	11	»	»
Chama	14	14	»	»	11	3	30,00	13,15	1	1	9	9	»	»
Accra	20	16	4	»	1	11	2376,87[5]	22,50	»	8	11	18	1	»

Gezien,

De Gouverneur der Nederlandsche bezittingen ter Kuste van Guinea,

(*get.*) VAN IDSINGA.

Gevangenen veroordeeld voor de			Aantal ontvlugte gevangenen.	Totaal generaal der gevangenen.	Onder de gevangenen bevonden zich		Van welk beroep.				
1ste maal.	2de maal.	3de maal.			vrijen.	niet vrijen.	Miltairen.	Kooplieden.	Kanoroeijers.	Landbouwers.	Zonder beroep.
153	1	»	2	229	70	159	7	143	35	10	34
45	»	»	»	90	40	50	»	35	25	16	14
14	»	»	1	28	9	19	»	7	6	3	12
32	3	1	»	60	14	46	»	16	20	14	10
14	»	»	1	28	12	16	1	2	»	14	11
20	»	»	1	32	17	15	»	8	4	6	14

Opgemaakt te St. George d'Elmina, den 9den April 1866.

De Secretaris ter Kuste van Guinea,

(*get.*) HENDRIK DOIJER.

Voor eensluidend afschrift,

De Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Kolonien,

FEITH.

Tweede zitting 1866 — 1867. — 33.

Verslag van het beheer en den staat der West-Indische kolonien en van de Kust van Guinea over 1865.

BIJLAGE C VAN HET VERSLAG.
(Kust van Guinea.)

N°. 18.

RAMING

DER

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN

VOOR DE

NEDERLANDSCHE BEZITTINGEN

TER KUSTE VAN GUINEA

OVER 1865.

BENAMING DER ONDERWERPEN VAN ONTVANGST.	GERAAMD BEDRAG.
Ankergelden	f 1 390,00
Boeten	2 000,00
Sommatiegelden	1 590,00
Drinkwater	279,19[5]
Postwezen	221,42[5]
Ontvangsten van particulieren, wegens verrigte werkzaamheden op het gouvernements-bureau te St. George d'Elmina	527,33
Diverse ontvangsten	585,35[5]
Toevallige baten	253,32
Korting op tractementen	»
	f 6 846,62[5]
Subsidie tot dekking van het te kort tusschen de ontvangsten en uitgaven	132 000,00
	f 138 846,62[5]

	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF.	GERAAMD BEDRAG.
I.	Kosten van het algemeen bestuur	f 55 156,65^{5}
II.	Kosten van politie en justitie.	3 900,00
III.	Kosten van de eeredienst en onderwijs	7 416,20
IV.	Kosten van de geneeskundige dienst	16 041,33
V.	Militaire kosten.	30 288,64
VI.	Kosten van het bouwdepartement	17 879,25
VII.	Uitgaven van verschillenden aard	5 164,55
VIII.	Buitengewone en onvoorziene uitgaven	3 000,00
		f 138 846,65^{5}